

International - Uluslararası - Navneteweyî

Mutassavıf
Seyyid Tâhâ-î
Hakkârî

Sempozyum
Symposium

24-25-26 Mayıs 2013
Hakkari

Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu

Hakkari Üniversitesi Yayınları

**Uluslararası
Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu
24-25-26 Mayıs 2013, Hakkari**

**DİZGİ/MİZANPAJ ve KAPAK
Turan KOCA**

**ISBN
978-605-87029-5-0**

**BİRİNCİ BASKI
2014, İstanbul**

**BASKI
Kayhan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 244 Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 576 00 66**

**İLETİŞİM
Hakkari Üniversitesi Pehlivan Mah.
Çevre Yolu Üzeri Hakkari
Tel: +90 (438) 212 12 12**

Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu Bildirileri

EDİTÖRLER
Halit YALÇIN
Murat ADIYAMAN
Yaşar KAPLAN

İÇİNDEKİLER

Sempozyum Programı	08
Açılış Konuşmaları	15
M.Xalid SADÎNÎ / Halit YALÇIN.....	16
Orhan ÂLİMOĞLU	24
Prof. Dr. H. Kamil YILMAZ	26
 Önsöz	
Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN	31
 Tasavvufun Mahiyeti	
Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK	33
Hakkari'nin Osmanlı Dönemi Kültürel Mirası ve Şemdinli (Nehri)	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP	43
Mevlânâ Hâlid-i Nakşibeddî'de Ehl-i Beyt Sevgisi ve Seyyid Taha Hakkârî	
Abdulcebbar KAVAK	77
Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete; Seyid Taha-yı Nêhrî	
Sinan HAKAN	91
Tarihte Hakkari, Şemdinan, Bahdinan ve Nehri	
Yaşar KAPLAN	107
Bir Hafız Mekânı Olarak Nehri: Unutturma ve Hatırlatma Biçimleri	
Ferhat TEKİN	131
Seyyid Tâhâ-i Hakkârî (Nehri)	
M. Şefik KORKUSUZ	143
Seyîd Taha Nehrî	
Zeynelabidin ZİNAR	167
İslam Kimlikli Bir Âlim Modeli Olarak Seyyid Tâhâ	
Yrd. Doç. Dr. Şemseddin KIRIŞ	175

“Seyyid Tâhâ-i Hakkârî’nin Yüksek İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller”	
Prof. Dr. Ramazan AYVALI	191
Seyyid Tâha-i Nehri’ye Nisbet Edilen “Akide-i Kürdiyye” Adlı Eserdeki İtikadi Kelami Görüşler ve Diğer Akide Metinleriyle Mukayesesi	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih GEÇİT	203
Şeyh, Şah ve Sultan Kürtlerde Tarikat ve Devlet İlişkisi	
Metin ATMACA	231
İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah’ın İran Saldırısı	
Ahmet DENİZ	239
Aydınlanmanın Bir Parametresi; Nasyonalizm (Kürt Tarihi Bağlamında)	
Yrd. Doç. Dr. Abdullah EROL	265
Sedemên Veguhastina Erdnîgariya Şoreşa Şex Ubeydillayî Ji Bakur Ber Bi Rojhilatê	
Muhammed Heme BAQÎ	275
Rolê Dr. Koçrenê Emrîkayî Di Encama Şoreşe Şêx Ubeydillayî Da	
Dr. Lezgîn ÇALÎ	295
Şêx Ebdulqadir Nehrî (1851-1925) Yekemîn Rûyê Siyasî Li Stenbolê Di Çerxê Bîstê Da	
Asst Prof. Dr. Hoger Taher TAWFÎQ	307
Şeyh Übeydullah Ayaklanması	
Engin KORKMAZ	337
Tasavvuf ve Bir Mutasavvıf Olarak Seyyid Taha’nın Halifesi	
Seyyid Sıbgatullah Arvasi	
Nimetullah ARVAS	347
Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Seyyid Abdülkadir	
Ahmet DEMİR	387
Mukaddime	
Nizamettin YAKIŞIK	409

Necip Fazıl Kısakürek'in Seyyid Tâhâ'l Hakkârî'nin Hayatını Anlatımı ve Kabrini Ziyareti	
Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ.....	431
Seyyid Sıbgatullah Arvasî'nin Dilinden Seyyid Tâhâ-i Nehri	
Öğr. Gör. Mehmet Saki ÇAKIR.....	447
İstanbul'da Nakşî-Halidî Şeyhlerinin Vazife Yaptığı Tekkeler ve Bu Yapıların Günümüzdeki Durumları	
Mahmed Akif KÖSEOĞLU.....	455
Toplumun Yapılanmasında Âlimin Fonksiyonu; Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Örneği	
Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN	475
Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfî (1868/1986)'nin Hülâsatu'l-Hakâyık İsimli Eserinde Âyet ve Hadis Kullanımı	
Osman BİLGİN	501
Seyyid Tâhâ-i Hakkârî (ö.1269/1853)'yi Anlamak	
Dr. Nuran ÇETİN.....	523
İrşad Kutbu Seyyid Taha-i Hakkârî	
Nazife DALAR	531
Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkârî Sempozyumu "Şan ve Şöhret Afettir"	
Sefer KAÇMAZ	541

**HAKKARI ÜNİVERSİTESİ - HAKKARI VALİLİĞİ
ULUSLARARASI SEYYİD TÂHÂ-Î HAKKÂRİ
SEMPOZYUMU**

Onursal Başkanlar /Symposium Presidents/

Serpişkên Sempozyomê / ندوة الرؤساء

Orhan ALİMOĞLU – Hakkâri Valisi

Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN- Hakkâri Üniversitesi Rektörü

Bilim Kurulu / Advisory Committee

/ الاستشارية اللجنة / Desteya Zanistê

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK

Yrd. Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

Yrd. Doç. Mehmet TOP

Yrd. Doç. Şemsettin KİRİŞ

Yrd. Doç. Abdullah EROL

M. Faysal GEYLANİ

Halit YALÇIN

Yaşar KAPLAN

Düzenleme Kurulu/ Organizing Committee

/ اللجنة اللجان تنظيم / Desteya Amadekar

Abdullah ŞEN

Prof. Dr. Halit DEMİR

Yrd. Doç. Şemsettin KİRİŞ

Cemal ERİP

Emin ÖZATAK

Halit YALÇIN

Yaşar KAPLAN

Osman KIZILBAN

Öğr. Gör. Mukadder BARAN

Sempozyum Koordinatörleri – Sekrateriya/ Coordinators-Secreteria/

المنسقين / Rêvebirên Sempozyomê

Öğr. Gör. Murat ADIYAMAN

Yaşar KAPLAN

İdris AĞACANOĞLU

Bütçe Sorumlusu / Berpirsê Bûtçeyê /

Budget Officer / موظف الميزانية

Emin ÖZATAK

Sempozyum Konuları / Symposium Topics /

Mijarên Sempozyomê / مواضيع الندوة

Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Kimdir?

Seyyid Tâhâ-î Hakkâri ve Tasavvuf

Seyyid Tâhâ-î Hakkâri ve İran Etkisi

Seyyid Tâhâ-î Hakkâri ve Ailesi
Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Toplum Etkisi
Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Halifeleri Ve Hocası

Symposium Date / الندوة تاريخ

24-25-26 Mayıs 2013

Sempozyum Bildiri Özetlerinin En son Gönderim Tarihi /

Deadline for abstract submission

1 Mayıs 2013

Sempozyum Bildiri Tam Metin En son Gönderim Tarihi

Deadline for full paper submission

15 Mayıs 2013

Sempozyum Etkinliklerinin Yayınlanma Tarihi

20 Mayıs 2013

İletişim

Öğr. Gör. Murat ADIYAMAN

Yaşar KAPLAN

Hakkâri Üniversitesi Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Koordinatörlüğü

Tel:

(0438) 211 95 27

(0438) 212 12 12 -

Dahili: 1270

Gsm: 0536 728 56 81-

0530 327 14 27

E-mail

hakkari.byk@gmail.com

byk@hakkari.edu.tr

WEB

<http://seyyidtaha.hu.edu.tr>

Facebook Adresi

Seyyid Tâhâ-î Hakkâri

Sempozyumu

Destek Veren Kurumlar

Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü

Hakkari Bilim, Sağlık, Kültür ve Araştırma Vakfı (HİSKAV)

Uluslararası Seyyid Tâhâ- î Hakkârî
Sempozyumu Programı
Bernameya
Sempozyûma Seyyîd Tahayê Hekarî ya
Nawneteveyî

1. GÜN (24 Mayıs Cuma) - ROJA 1. (24 Gulan Ênî)

09:00 Açılış (Kur'an-ı Kerim Tilaveti) Vekirin. (Tilaveta Qur'an'a Pîroz)

09:20 Protokol Konuşmaları - Axiftinên Protokolê

Prof. Dr. Halit DEMİR - Rektör Adına

Orhan ÂLİMOĞLU - Hakkari Valisi

Düzenleme Kurulu Adına Yapılan Konuşma

Halit YALÇIN - Yazar

10:30 - 11:45 Açılış Konferansları - Konferansên Vekirinê

Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ - Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Perviz Muhammed SIDDIK

Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA - Siirt Üniversitesi Öğretim Üyesi

11:45 – 14:00

Cuma Namazı ve Yemek Arası

Nivêja Ênê û Navbira Xwarinê

Birinci Oturum - Rûniştina Yekemîn: 14:00 - 15:40

Oturum Başkanı - Serokê Rûniştinê: **Yrd. Doç. Dr. Şemseddin KIRIŞ**

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK

Tasavvufun Mahiyeti

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP

Hakkârî'nin Osmanlı Dönemi Kültürel Mirası Ve Şemdinli (Nehri)

Yaşar KAPLAN

Tarihte Hakkari, Şemdinan, Bahdinan ve Nehri

Sinan HAKAN

Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete; Seyyid Taha-i Nehrî

Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN

Toplumun Yapılanmasında Âlimin Fonksiyonu; Seyyid Tâha-i Hakkari Örneği

15:40 – 16:00: Ara - Navbir

İkinci Oturum - Rûniştina Dûyemîn: 16:00 – 18:00

Oturum Başkanı - Serokê Rûniştinê: Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA

Yrd. Doç. Dr. Ferhat TEKİN

BİR Hafıza Mekanı Olarak Nehri; Unutturma ve Hatırlatma Biçimleri

Şefik KORKUSUZ

Seyyid Tâha-i Hakkari (Nehri)

Zeynelabidin ZİNAR

Seyyid Tahayê Nehrî

Yrd. Doç. Dr. Şemsettin KIRIŞ

İslam Kimlikli Bir Alim Modeli Olarak Seyyid Tâhâ

2. GÜN (25 Mayıs Cumartesi) -ROJA 2. (25 Gulan Şemî)

Birinci Oturum - Rûniştina Yekemîn: 09:00 - 10:40

Oturum Başkanı - Serokê Rûniştinê: Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN

Prof. Dr. Ramazan AYVALI

Seyyid Tâha-i Hâkkari'nin İlmi Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih GEÇİT

Seyyid Tâha-i Nehri'ye Nisbet Edilen “Akide-i Kürdiyye” Adlı Eserdeki İtikadi-Kelami Görüşler ve Diğer Akide Metinleriyle Mukayesesi

Dr. Metin ATMACA

Şeyh, Şah ve Sultan: Kürtlerde Tasavvuf ve Devlet İlişkisi

Müfid YÜKSEL

Arşiv Belgelerinde Seyyid Tâha ve Şeyh Ubeydullah

Ahmet DENİZ

İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah Nehri'nin Faaliyetleri

10:40 – 11:00: Ara - Navbir

İkinci Oturum - Rûniştina Dûyemîn: 11:00 - 12:30

Oturum Başkanı - Serokê Rûniştinê : M. Xalid SADÎNÎ

Muhammed Heme BAQÎ

Sedemên veguhastina erdnîgariya Şoreşa Şêx Ubeydillayî ji Bakur ber bi Rojhilatê

Dr. Lezgîn ÇALÎ

Rolê Dr. Koçranê Emrîkayî di Encama Şoreşa Şêx Ubeydillayî da

Engin KORKMAZ

Şeyh Übeydullah Ayaklanması

Dr. Nuran ÇETİN

Seyyid Tâhâ-i Hakkari (ö.1269/1853)'yi Anlamak

12:30 – 14:00: Yemek Arası - Navbira Xwarinê

Üçüncü Oturum - Rûniştina Sêyemîn: 14:00 - 15:40

Oturum Başkanı - Serokê Rûniştinê: Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN

Osmanlı Modernleşmesi ve Dernekler; Kürt Teali Cemiyeti ve Şeyh Abdulkadir

Nimetullah ARVAS

Seyyid Tâhâ-i Hâkkari Hazretlerinin Halifesi Seyyid Sıbğetullah Arvasi

Dr. Muhammed İbrahîmî

Jiyan û Xebata Şêx Ubeydûllahê Nehrî

Ahmet DEMİR

Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve Seyyid Abdülkadir

Nizamettin YAKIŞIK

Di Xizmeta Herêmê da Cihê Malbata Seyyîdên Nehrîyan

Sefer KAÇMAZ

Uluslararası Seyyid Taha-î Hakkari Sempozyumu (Şan ve Şöhret Afettir)

15:40 – 16:00: Ara - NavbirDördüncü Oturum -

Rûniştina Çaremîn: 16:00 - 18:00

Oturum Başkanı - Serokê Rûniştinê: Nimetullah ARVAS

Yrd. Doç. Dr. Adnan MENDUHOĞLU

Anadolu'da İrfani Geleneğin Gelişmesinde Seyyid Tâha'nın Rolü

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ

Necip Fazıl Kısakürek'in Taha-i Hakkari Anlatımı ve Nehri Ziyareti

Öğr. Gör. Mehmet Saki ÇAKIR

Seyyid Sıbgatullah Arvasi'nin Dilinden Seyyid Tâha-i Nehri

Mehmed Akif KÖSEOĞLU

İstanbul'da Nakşi Halidi Tekkeleri

Öğr. Gör. Abdülcebbar KAVAK

Seyyid Tâhâ-î Hakkârî'yi Yetiştiren Mürşit Mevlana Halid-i Şehrezori, Bağdadi

Nazife DALAR

İrşad Kutbu Seyyid Taha-İ Hakkari

3. GÜN (26 Mayıs Cumartesi) ROJA 3. (26 Gulan Yekşem)

08:00

Nehri Köyü Ziyareti - Seredana Gundê Nehrîyê

12:00

Öğlen Yemeği - Xwarina Nîvro

15:00

Dönüş - Vegerîn

24-25-26 Mayıs 2013
Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri
Sempozyumu Açılış Konuşmaları

*** M. Xalid SADÎNÎ (Halit YALÇIN)**

*** Orhan ÂLİMOĞLU**

*** Prof. Dr. H. Kamil YILMAZ**

**Seyyid Tahayî Nehrî Sempozyumunda,
Düzenleme Kurulu Adına Yapılan Konuşma**

M. Xalid SADÎNÎ (Halit YALÇIN)

SULTAN Û SEYYÎD TAHİR E

Serdarê şêxan şêxê min
Mahî munewer mîrê min
Sed rehmet li ber pîrê min
Sultan û Seyyîd Tahir e

Şêxê bûyî rutba celîl
‘Amî heta qutbê xelîl
Cumle li ber bûne zelîl
Sultan û Seyyîd Tahir e

Şêxê bûyî cismê letîf
Namê wî çû Şama Şerîf
Xelk bê qiyas kirne xelîf
Sultan û Seyyîd Tahir e

Daîm dikir zikrê hemîd
Gazî dikir navê mecîd
Xelk bê qiyas kirin murîd
Sultan û Seyyîd Tahir e

Seyyîd bi fedla ummetê
‘Ecem bi xewfa quwwetê
Anîne ser hîdayetê
Sultan û Seyyîd Tahir e

Durr û cewahir nadir î
Sahib keramat zahir î
Ewladê Ebdulqadir î
Sultan û Seyyîd Tahir e

Sahib keramat murşid î
Bi hewl û xelkê camidî
Anî terîqa zahidî
Sultan û Seyyîd Tahir e

Qutbê zemanê wahid î
Hemyan keramet ji te dî
Miftahê babê ebedî
Sultan û Seyyîd Tahir e

Qutbê zikr û ta'etê
Miftahê babê cennetê
Alem anî hîdayetê
Sultan û Seyyîd Tahir e

Qutbê zeman î bi ten î
Durr û cewahir me'den î
Sahib keramet pur xenî
Sultan û Seyyîd Tahir e

Durr û cewahir sedef î
Bi rehm û lutf û rehmet î
Husn û kemal me'rîfet î
Sultan û Seyyîd Tahir e

Husn û kemala ewliyan
kram û lutf qenciyan
Serdarê Neqşebendiyan
Sultan û Seyyîd Tahir e

Serdarê hindî aliman
Reqîbê cumle zaliman
Rast kir terîqa hakimî
Sultan û Seyyîd Tahir e

Rast kir terîqa 'Ecem e
Anîne dînê muhkem e
Bê hed bi remz û kerem e
Sultan û Seyyîd Tahir e

İlmê terîqet wê demê
Rast kir terîqa alemê
Tu mislê Baxê Îremê
Sultan û Seyyîd Tahir e

Tu mislê baxê cennetê
Şewqa tecella qudretê
Tu yî mekanê qurbetê
Sultan û Seyyîd Tahir e

Rabû mehanê wî cî ye
Xelk bû murîdê qenciye
Çûne tewafa Nehriye
Sultan û Seyyîd Tahir e

Çûne tewafê sef bi sef
Dest ramûsan bi fem û kef
Bîhnê wekî mîsk dane dev
Sultan û Seyyîd Tahir e

Bêhna wekî miska xezal
Dengê murîdan zîkr û hal
Wî dît ji hucra şêxê kal
Sultan û Seyyîd Tahir e

Tebbet ji ewsafê berî
Ellah çi nûrek enwerî
Dabû cemala serwerî
Sultan û Seyyîd Tahir e

Saygıdeğer Valim ve muhterem misafirler,

Ne yazık ki, okumuş olduğum bu kasidenin kimin tarafından yazıldığını bilmiyoruz. Ama himmete mazhar olmuş bir ehli tarik ve ehli hakkın yüreğinden döküldüğü her satırından belli olmaktadır. Seyyid Taha-i Nehri el-Hakkari üzerine konuşmak ve onun hayatından izleri müzakere etmek üzere toplanmış bulunmaktayız. Ben de bir Hakkarili olarak ve hasbelkader bu deryaya gönül vermiş biri olarak hepinize hoş geldiniz diyorum. Sefalar getirdiniz.

Hun bi xêr û xweşî hatin.

Sempozyumumuza başlamadan önce bir konuyu aydınlatmayı gerekli görüyorum. Bölgemiz tarihinde adı sıkça geçen dört tane Seyyid Taha ile karşılaşmaktayız. Bunları karıştırmamak için kısaca bu şahsiyetler hakkında bilgi vermek istiyorum.

Bunlardan birincisi, sempozyumumuzun ana konusu olan ve tahmini olarak 1770’li yıllarda Hakkari’imizin Şemdinli ilçesinin Nehri köyünde dünyaya gelen Seyyid Taha hazretleridir ki iki gün boyunca onun hakkında konuşacağız ve üçüncü gün kendisini ziyaret edeceğiz. Dolayısıyla onunla alakalı olarak, saygıdeğer konuşmacılarımızı ve hocalarımızın konuşmalarını beklemekle iktifa edeyim.

İkincisi Seyyid Taha-i Hariri hazretleridir. 1803 yılında dünyaya gelen bu zat hem Seyyid Taha’nın halifesi hem de Muhammed Esad Erbili Efendi’nin şeyhidir. 1875 yılında vefat etmiş olup mezarı Harir’dedir. Seyyid Taha-i Harîrî hakkında Abdurrahman Memiş şu bilgileri vermektedir:

“İnsanlara hak yolu göstererek hakîki saâdete, kurtuluşa kavuşturan ve Silsile-i aliyye adı verilen âlimler ve velîler zincirinin otuzbirincisidir. Irak’ın Musul vilayetine bağlı Harir nahiyesinde 1803’de (h. 1220) dünyayı teşrif eden Taha’l Hariri Hazretlerinin hayatı ve hizmetleri hakkında halîfesi Muhammed Es’ad Erbilî (k.s.) (1349/1931)’nin Risâle-i Es’adiyye’de kendi terceme-i hâlini anlatırken verdiği bilgiler ve yine Es’ad Efendi hazretlerinin sohbetlerinde tutulan notlardan bilgi edinilmektedir.

Muhammed Es’ad Erbilî’nin “Tarîkat-ı aliyyede seyr ü sülûkum ne babamın, ne de dedemin irşâd zamanlarına rastlamadığından o zamanın kutb-u irşadı, Tâhâ’l-Harirî en-Nakşbendî el-Hâlidî’ nin hizmetine girdim. 1292/1875 senesine, yâni vefatına kadar beş sene müddetle hizmetlerinde bulundum.” şeklindeki ifâdelerinden Şeyh Tâhâ el-Harirî hazretlerinin iyi bir tahsil görmüş, itibarlı ve saygın bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İlk tahsilini Erbil’de yapıp hıfzını ikmâl etti ve Bağdat medreselerinde icazet aldı. Dînî ilimleri devrin ulemâsından okuduktan sonra Hâlid-i Bağdadî (k.s.)’un Erbil’de bulunan Halîfesi Hidâyetulah Erbilî’ nin hizmet ve himayesine girdi. Ayrıca Osman Sirâcüddin et-Tavilî ile görüştü. et-Tavilî, kendisi hakkında “O, bizden büyüktür.” diye övgüde bulundu.

Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürdçe bilen el-Harirî, sohbetlerinde İmâm-ı Rabbanî'nin Mektûbât'ından okuyup şerh ederdi. Ayrıca Tâhâ el-Hakkârî ile önce âlem-i manâ'da ardından kendisini ziyaret ederek görüşüp hilâfet aldı. Tâhâ el-Harirî hazretlerinin keşf ehli olan ve olmayan kimseler hakkındaki şöyle der; “Keşf ehli olan sâlik ile keşfi olmayan sâlikin hâli, gözü gören ile gözü görmeyenin Hicaz yolculuğuna benzer. Her ikisi de yol boyunca dâima gayelerine yaklaşmaktadır. Fakat gözü görmeyenin sevabı daha çoktur. Seyr ü sülûkte de keşfi olmayan sâlik, görünmüyorsa da terakki hâlinde olduğundan keşfi olandan iyidir.”

Tâhâ el-Harirî'nin vefatına yakın halîfesi Muhammed Es'ad Erbilî, kendi yerine oğlunun postnişin olması istirhamında bulunması üzerine onun: “Oğlum ben varken vardır. Benden sonra yoktur. Büyük babanız Hidâyetullah Efendi'nin bende çok hakkı vardır. O hakkı ödemek için bu emâneti ben size bırakıyorum.” dedi. Vefalından altı ay sonra oğlu da vefat etti ve Tâhâ el-Harirî hazretlerinin yerine Muhammed Es'ad Erbilî (k.s.) postnişin oldu.

Tâhâ el-Harirî (k.s.), Musul ve Erbil bölgesinde yaklaşık kırk yıl süreyle halkı irşâd'la meşgul olmuş ve 1292/1875 yılında vefat etmiştir. Kabri Harir'de bulunmaktadır.” (Abdurrahman Memiş, Halid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik, 147.s.)

Üçüncüsü Seyyid Taha-i Arvasî'dir ve ailesinden birkaç kişi şu an aramızda bulunmaktadır. 1864 yılında o zaman Hakkari sancağının merkezi olan Başkale'de dünyaya gelmiştir. Bu zat-ı muhterem hakkında çok fazla bilgiler olmasına rağmen, biz internetin Vikipedisine bir göz attığımızda hemen şu bilgilerle karşılaşırız;

“Arvasîzade Seyyid Taha Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yaşamıştır. Seyyid ve Hüseyin kolundandır. Moğol istilâsı sebebiyle Irak'tan Doğu Anadolu'ya yerleşmiş ve çok sayıda âlim yetiştirmiş bir aileye mensuptur. Babası Halife Mustafa Efendi, Nakşî şeyhi, dedesi Seyyid Muhyiddin Efendi Başkale Müftüsü'dür. 1864'te o zaman Hakkârî Sancağı'nın merkezi olan Başkale'de doğdu. Ağabeyi tanınmış İslâm âlimi Abdülhakîm Arvâsî'den okuyup icâzetnâme (diploma) aldı.

Önce Başkale'de ağabeyinin medresesinde ders verdi. Bir yandan da Hakkârî Vilâyeti'nde memuriyetlerde bulundu. Mahkeme azalığı, müderrislik,

rüşdiye (ortaokul) ve idadi (lise) muallimliği yaptı. Gever (Yüksekova) Müftüsü oldu. 1904 tarihinde Van Vilâyeti Nakîbüleşraf Kaymakamlığı'na tayin edildi.

1908'de Hakkârî Meb'usu seçildi. Donanma İâne Cemiyeti'nin Ziraat Bankası'na bağlanmasına dair kanun teklifini hazırladı. Resmi dil tartışmalarında önemli açıklamalarda bulundu. 1912'de Meclis-i Meb'usan'ın feshi üzerine memlekete döndü. Hakkârî Evkaf Müdürlüğü yaptı. 1915'te Rus işgali sebebiyle ailesiyle beraber Irak'a hicret etti. 1916'da Kerkük Medresesi Müdürlüğü ve belâgat müderrisliğine getirildi. Musul İdadîsi'nde edebiyat ve Türkçe muallimliği yaptı. Memlekete dönerek 1918'de Van Müftüsü oldu.

İstanbul'da izinli bulunduğu esnada 1919'da Sultan Vahîdeddin'in iradesiyle Medrese-i Süleymaniye (sonra Medresetü'l-Mütehassisîn adını aldı) Fıkh-ı Şâfiî müderrisliğine tayin olundu. Aynı irade-i seniyye ile ağabeyi Seyyid Abdülhakîm Efendi de bu medreseye tasavvuf müderrisi tayin edildi. Burada dört sene kaldı. 1920'de İzmir Pâyesi'ne ek olarak Mahreç Pâyesi aldı.

1920'de milli meclise Hakkârî Milletvekili seçildiği halde, İstanbul'un işgali sebebiyle Ankara'ya geçemediği için istifa etmiş sayıldı. 1923-1924 arası Ankara'da Şer'iyye Vekâleti Heyet-i İftâiyye reisliği (Fetvâ Heyeti Başkanlığı), 1924-1928 arası da Heyet-i Müşâvere Reisliği (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı) yaptı. Bu vazifede iken felç geçirerek 19 Eylül 1928 tarihinde vefat etti. Kalaba mezarlığına gömüldü. Burası iskâna açılınca, Bağlum'a ağabeyinin yanına nakledildi. Dört çocuğu genç yaşta vefat etti. Türkçe'den başka mükemmel Arapça ve Farsça bilirdi. Eserlerinden hiçbirisi basılmamıştır."

Ancak şu esrleri olduğu bilinmektedir;

Edebiyatta Bânet Suad Kasidesi'ne Türkçe şerh

Münâzara ilminde Âdâb-ı Gelenbevî'ye şerh

Mantıkta Burhan-ı Gelenbevî'ye şerh

Mantıkta Tezhîbü't-Tehzîb

Belâgatta Kalâidü'd-Darâir

Astronomide Bahâî'nin Teşrihü'l-Eflâk'ine şerh

Dördüncüsü; Seyyid Taha-i Hakkari'nin torunu Şeyh Muhammed Sıddık Efendinin oğlu olan Küçük Seyyid Taha'dır. Bu zat da 1920'li yıllarda Rewandîz'da kaymakamlık yapmıştır. Hamilton, Kürdistan'dan Geçen Yol adında-

ki kitabında, Küçük Seyyid Taha'dan uzun uzun bahsetmekte ve onun 1920'ler de İngiliz Kuvvetlerine "kök söktürdüğünü" belirtmektedir.

Değerli Dostar, Saygıdeğer Misafirler;

Sempozyumumuzun amacı, memleketimizin büyük İslam alimlerini tanımak, onların yolunu bilmek ve onlara layık nesiller yetiştirmek için haklarında bilgi sahibi olmaktır. Alimini ve ulemasını bilmeyen nesiller yetiştirdi ne yazık ki. Ama artık üzerimizdeki ölü toprağı eşeleyip cevherlerimizi ortaya çıkarma zamanıdır. İnşallah başka alimlerimiz üzerine yapacağımız panel, konferans ve sempozyumlarda da beraber olacağız.

Bu sempozyumun hazırlanmasında ve düzenlenmesinde çok insan çalıştı, emek verdi. Ama en başta kendisi de meşayihin himmetine mazhar olmuş, her daim bereketli toprağa fidan dikmek ile meşgul olan sayın valimiz Orhan ALİMOĞLU destek ve gönül verdi. Niyazi-i Mısri'nin dediği gibi;

*“Zât-ı Hakk'da mahrem-i irfân olan anlar bizi,
İlm-i sırda bahr-ı bî-pâyân olan anlar bizi.*

*Bu fenâ gülzârına bülbül olanlar anlamaz,
Vech-i bâkî hüsnüne hayrân olan anlar bizi.*

*Dünyâ vü ukbâyı ta'mir eylemekten geçmişiz,
Her taraftan yıkılıp vîrân olan anlar bizi.*

*Biz şol abdalız bıraktık eğnimizden şâlımız,
Varlığından soyunup üryân olan anlar bizi.*

*Kahr u lûtfü şey'i vâhid bilmeyen çekti azab,
Ol azabdan kurtulup sultân olan anlar bizi.*

*Zâhidâ ayık dururken anlamazsın sen bizi,
Cür'ayı sâfi içüp mestân olan anlar bizi.*

*Ârifin her bir sözünü duymaya insân gerek,
Bu cihânda sanmanız hayvân olan anlar bizi.*

*Ey Niyâzî katremiz deryâyâ saldıq biz bugün,
Katre nice anlasın ummân olan anlar bizi.*

*Halkı koyup lâ mekân ilinde menzil tutalı,
Mısriyâ şol canlara canân olan anlar bizi.”*

Dedik ve gerçekten de sayın valimiz anladı bizi ve burada olmamıza vesile oldu. Kendisine müteşekkirimiz. Allah razı olsun.

Ayrıca Hakkari Üniversitesi rektörü sayın Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN ve rektör yardımcısı sayın Prof. Dr. Halit DEMİR beylerin bize çok yardımcı oldular. Kendilerine teşekkür ederiz.

Yine saygıdeğer vali yardımcılarımız, İl müftümüz sayın M. Faysal GEYLANI ve il kültür müdürümüz sayın Emin ÖZATAK, bu sempozyumun hazırlanmasında büyük bir çaba gösterdiler. Bunlara da teşekkür ediyoruz.

Bilindiği gibi küçük organizasyonların bile büyük derdi olur ve bu derdi çoğunlukla sekreteryâ çeker. Yani her organizasyonun isimsiz emektar ve kahramanları olur. Onlar pek anılmazlar. Lakin ben onları anmadan duramayacağım. Bu anlamda sevgili dostlarım Yaşar KAPLAN, Murat ADIYAMAN, Rıdvan DALMAZ ve Turan KOCA kardeşlerime çok teşekkür ediyorum.

Siz saygıdeğer haziruna da; bize inandığınız, teşrif ettiğiniz ve size hizmet etme fırsatını bize verdiğiniz için teşekkür ediyorum.İrandan, Iraktan, Avrupadan ve Türkiye'nin dört bir yanından teşrif ettiniz. Bizi müşerref kıldınız. Tekraren hepiniz hoş geldiniz. Dîsa hûn bi xêr hatin. Ser sere min û ser çavên min hatin....

Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu Açılış Konuşması

Orhan ÂLİMOĞLU
Hakkari Valisi

- Diyanet İşlerimizin Muhterem Reis Yardımcısı
- Aziz Hocalarım
- Değerli arkadaşlarım
- Sevgili Hakkârililer ve Basın Mensupları
- Hepinizi en iyi dileklerimle selamlayarak sözlerime başlıyorum.

Malumları olduğu üzere, insani değerler yönünden emsalsiz bir kültür ve medeniyete sahibiz. Ancak merhum Cemil MERİÇ’in ifadesiyle “Tarihimiz mührü sökülmemiş bir hazine” ve çağımız, asrımız, zamanımız, enflasyon, depresyon, stres, antidepresan çağı.

Tanınmış felsefeci İanna KUÇURADI “Etik” adlı eserinin girişinde, “yüzyılımızda etiğin, ortaçağını yaşadığı söylenebilir. Etik değer sorunlarıyla he-saplaşmama, bugün en belirgin görünümünden birini, değerler adına DEĞER HARCAMALARINDA bulur.”

“Çok kere böyle bir harcamanın, DEĞER KONUSUNDA BİLGİSİZ-LİKTEN ileri geldiği dikkati çekmektedir.”

“Değerler adına değer harcamanın, bunca yaygın hale gelmesinin ned-enlerinden biri de, hiç şüphe yok ki çağımız düşünürlerinin BİLİMSELLİK PEŞİNE DÜŞTÜKLERİNİ SANARAK, etik değer sorunlarıyla hemen hemen hiç hesaplaşmamasıdır” tespitinde bulunuyor.

Mustafa ÖZEL Hocamıza selâm olsun, o toplumda üç sınıfın önemli ve sorumlu olduğunu ifade eder. Bunlar “ulema, ümera ve taciran”dır.

Biz buraya âlim ve ârif hocalarımızı dinlemeye geldik, sözü uzatmamız münasip olmaz. Kısa bir iki işaretle kelâmı tamamlamak istiyorum.

Şemdinlili lise öğrencilerine, Seyyid Tâhâ'yı hazretlerini tanıyıp tanımadıklarını sorduğumuzda, pek çok bilmeyen olduğunu gördük.

Bu sebeple, Üniversitemiz, Müftülüğümüz, Kültür Müdürlüğümüzle müştereken böyle bir sempozyumun acil zaruret olduğu kanaatine vardık.

Gerçi adını bildiğimiz birçok önemli zevatın da, mânasından, bize lâzım hususlarından haberdar olmadığımızı yeterince faydalanamadığımızı görmekteyiz.

O bakımdan, ufku geniş, modası geçmez insani değerlere sahip, büyük bilgilerimizi iyi anlamaya ihtiyacımız var.

Seyyid Tâhâ hazretlerinin temel vasfı genç insanları yetiştirmesi onlarla hem toplum hayatının huzur ve ahengini tanzim, ihtiyaç olduğunda da onlarla birlikte Osmanlı Rus Harbine iştirak olduğunu öğrenmekteyiz.

Ayrıca metafizik irtibatı zayıf fert ve toplumların fiziki yapıları da çok muhkem olmuyor.

Bu sebeple hocalarımızı iyi dinlemeliyiz. Sonra tebliğlerini kitaplaştıırıp dinleyemeyen meraklılara da ulaştırmalıyız. Bu düşüncelerle Hakkâri'ye teşrif etmek zahmetinde bulunan hocalarımıza hoş geldiniz diyor, şükranlarımızı sunuyor Hakkâri mahlası taşıyan daha birçok ilim-irfan ehlini gün ışığına çıkarmalarını bekliyoruz. Keza samimi işbirli çalışmaları için Rektörümüz Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN Hocamıza, Van Müftümüz Nimetullah ARVAS Hocamıza, İl Müftümüz M. Faysal GEYLANI Hocamıza, Kültür Müdürü M. Emin ÖZATAK'a, Hakkâri'nin hakiki kitap ve irfan severlerinden Halid YALÇIN Beye diğer emeği geçenlere huzurunuzda teşekkür ediyorum. Muhterem hey'eti tekrar hürmet ve muhabbetle selâmlıyorum.

Hâlidî İrfân Geleneği ve Seyyid Tâha Hakkârî

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ¹

Bismillahirrahmanirrahim.

Elhamdulillahi rabbi'l-âlemin.

ve's-Salatu ve's-selamu ala resulina Muhammedin ve ala âlihi ve sahabihi ecmain.

Sayın Valim, değerli Rektör vekilim, çok değerli ilim adamları, İl müftülerim, din görevlileri, değerli öğrenciler ve Hakkârî gönül dostu kardeşlerim! Sözlerime başlamadan hepinizi saygıyla selamlıyorum. Seyyid Tâha Hakkârî Hazretlerinin bütün yönleriyle anıldığı böyle bir ilmî toplantının hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Seyyid Tâha, Mevlânâ Hâlid ve benzerleri bizim irfân geleneğimizin en değerli temsilcilerindendir. Bilindiği gibi irfân geleneğimizin kaynağı Hz. Peygamber'dir. Onun Allah ile ilişkilerde yaşadığı haşyeti, insanlarla münâsebetlerindeki merhameti, dünyaya karşı tavrındaki zühdü irfân geleneğinin dayanağı olmuştur.

İrfân geleneği, dîni hayat için sütün içindeki laktoz mesâbesindedir. Nasıl sütün içinden laktozu aldığınızda geriye su kalırsa dîni hayatın içinden irfân alınınca aynı şey olur.

İrfân geleneği ve tasavvufî kurumlar, tarih boyunca Müslümanların kurduğu devlet ve toplumların olmazsa olmazları olmuştur. Nitekim Batılı tarihçi Paul Wittek, bu yüzden olsa gerek ki, Osmanlı Devleti için “Derviş Devlet” tabirini kullanır.

Gerçekten de Osmanlı Devlet yapısı tasavvufî düşünce ve irfân geleneği içinde şekillenmiştir. Nitekim ilk Padişah Osman Gazi kayınpederi Şeyh Edebâlî vasıtasıyla ahî geleneğine bağlıydı. Ordu Hacı Bektâş-ı Velî vâsıtasıyla Bektâşîlik'ten beslenmişti. İlk medreseyi kuran Dâvud Kaysarî, İbn Arabî ekolüne bağlı tasavvufî düşünce geleneğinden gelmekteydi. Medrese mensupları eğitimlerini dergâhlarda kemâle erdirdiyorlardı. Tekke mensupları da önce medrese eğitimi

¹ T.C. Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

aldıktan sonra tekke eğitimi almaktaydılar. İlk Osmanlı Şeyhu'l-İslâmı Molla Fenârî hem Rifâî irfân geleneğine, hem de İbn Arabî ekolüne bağlı bir âlimdi.

Kuruluş ve yükselme dönemlerinde medrese-tekke ilişkilerinde önemli bir problem görülmezken XVII. yüzyıldan sonraki dönemde bazı problemler ortaya çıkmaya başladı. Özellikle medreselerdeki “beşik ulemâlığı” anlayışı ile tekkelerde “ehliyetsiz ve babadan oğula geçen şeyhlik anlayışı” bu dönemdeki çözülmeyle hazırlayan önemli problemlerdir.

Amerika'nın keşfi ile Batı'da reform ve rönesans hareketleri gerçekleşirken Osmanlı Devletinde, saltanatta, sosyal hayatta, idâre ve sanattaki çözülme, ilim ve fende gerileme bu dönemde başlamıştır. Özellikle Kadızâdeliler ve Si-vâsîzâdeliler mücadelesi bu dönemin önemli olaylarından. Bu kavga Köprülülerin müdâhalesiyle son bulmuştur.

XIX. yüzyıl başında III. Selim ve II. Mahmud dönemi Batı'ya yönelme ve ıslahat hareketleri dönemidir. Bu dönemde tanzimatın ilanı ve yeniçeriliğin kaldırılması gibi önemli siyâsi ve sosyal gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle yeniçeriliğin kaldırılması bektâşiliğin kapatılması sonucunu doğurmuştur.

Mevlânâ Hâlid Bağdâdî işte böyle bir dönemde yaşadı (1193/1779-1242/1827). Mevlânâ Hâlid Bağdâdî bu dönemde şu önemli gelişmeleri sağladı:

- 1- Medrese eğitimi üzerine bir tasavvuf anlayışını yeniden inşâ etti.
- 2- Sayıları yüzlere bâliğ olan halîfelerini medrese ehli arasından seçti.
- 3- Tekkelerin görüntüsünü daha şer'î çizgilere taşıdı.
- 4- “Her beldeye bir halîfe” anlayışıyla Osmanlı ülkesinin her yanına halîfeler gönderdi.
- 5- Kendisi de, halîfeleri de Osmanlı devletine sadakatle bağlıydı.
- 6- İbn Abidin, Rûhu'l-meânî müellifi Alûsî, II. Mahmud'un Şeyhu'l-İslâmı Mekkezâde Mustafa Asım gibi ulemâdan insanları tarîkatına kattı.
- 7- İstanbul'un fethinden XIX. yüzyıla kadar İstanbul'da Halvetîlik, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu'da Kadirîlik ülkenin en yaygın tarîkatıyken onun sayesinde bu statüyü Hâlidîlik elde etti.

8- Yeniçeri ocağının lağvı sonrası (1826) Bektâşî tekkelerine Hâlidî şeyhler tayin edildi.

9- Nakşibendîlik tarîkatine sohbetin yanı sıra râbîta anlayışı getirdi. Râbîta mürşid-i kâmile gıyâbî bir sevgi ile bağlanma ve gıyabında da onunla birlikte olma duygusudur. Mevlânâ Hâlid Bağdâdî râbîtayı “şeyhin sûretinin mürîdin iki kaşı arasında/zihinde tasavvur edilmesi” diye tarif eder.

Bilindiği gibi tasavvufî eğitimde sohbet, halvet, seyahat olmak üzere üç önemli eğitim metodu vardır. Hâlid Bağdâdî tasavvufî bir eğitim olan sohbe büyük önem verirdi. Özellikle Nakşbendiyye tarîkatındaki قيرطتسا تبصردام prensibi onun en önemli eğitim yöntemi idi. Şeyhle aynı mekânı paylaşmak anlamına gelen sohbet prensibine Mevlânâ Hâlid, râbîtayı ilave ederek tarikata dinamizm kazandırdı. Bu sâyede Nakşbendîlik’in Müceddidiye, Mazhariyye, Ah-rârîye kollarının hepsi neredeyse Hâlidî boyasına boyandı. Kuzey Irak ve Doğu Anadolu’da Kadirîlik ile kaynaştı. Hakkâri ve Süleymâniye merkez alınarak pergelin sâbit ayağı oraya konduğunda tarikat, Doğu’da Endonezya ve Malezya’dan Orta Asya’da Özbekistan ve Kırgızistan’a, Kuzeyde İdil Ural’daki Kazan Tatar ve Başkırtları’na kadar ulaştı. Tarikat Anadolu’nun her yanına İstanbul ve Balkanlar’a; Bosna Hersek ve Belgrad’a, Mısır ve Kudüs’ten Arabistan’a kadar hemen bütün İslâm bölgelerine, İran’a Azerbaycan’a kadar genişledi.

Mevlânâ Hâlid Bağdâdî’nin temsil ettiği bu irfânî anlayış Şeyh Şâmil gibi efsânevî halk kahramanları yetiştirdi. İlim ve fikir adamlarına ocaklık etti. XIX. yüzyıl İslâm dünyasındaki İslâmî hareket ve canlanmada öncü rolü üstlendi.

Tarikatın bu hızlı yayılışı I. Abdülmecid başta olmak üzere Sultanların ve devlet ricâlinin dikkatini çekti, saygısını kazandı. Bu yüzden İstanbul’da pâ-yı tahtta pek çok temsilcisi bulundu. İstanbul’daki onu aşkın Hâlidî tekkesinden özellikle dördü, Osmanlı’dan sonra Cumhuriyet döneminden günümüze kadar etkilerini sürdürdü.

Halid Bağdadi’nin yüzlerle ifade edilen halifelerinin en etkin olanlarından biri Seyyid Tâhâ idi. Seyyid Tâhâ ilk tahsiline babası Molla Ahmed’in yanında başladı. Dînî ilimlerden icazet aldı, edebiyat ve bazı fen bilimlerini öğrendi. Taha’l-Hakkârî’nin tasavvuf yoluna girmesi amcası Abdullah Şemdinli vasıtasıyladır. Amcası vasıtasıyla şeyhine intisâb etmiş ve hilâfete hak kazanarak önce Berdesur kasabasında sonra Nehri/Bağlar’da irşâd hizmetlerinde bulunmuştur.

Taha'l-Hakkârî'nin Nehri/Bağlar kasabasındaki hizmeti kırk yılı aşkın bir süre devam etti. Şöhreti de Kafkaslar'dan Irak, Suriye ve Mısır'a, İran'dan Anadolu ve Balkanlar'a kadar ulaştı. Hatta 1853 yılında Osmanlılarla Ruslar arasında çıkan savaşta Dağıstanlı büyük sûfi mücahid Şeyh Şamil ile Hakkârîli Şeyh Tâha ve kardeşi Şeyh Salih, Rus ordularına karşı Hakkârî ve Azerbaycan halkını harekete geçirmişlerdir.

Bugün eski haline göre harap bir durumda bulunan Nehri/Bağlar, Tâha'l-Harîri, zamanında 16.000 nüfusu, camileri, mescidleri, tekkeleri, imaretleri, dükkânları, han, hamam ve kervansaraylarıyla şirin bir Osmanlı kasabasıydı.

Tasavvufta: "Ârife işaret kafidir" diye bir kaide vardır. Taha'l-Hakkârî hazretleri bu kaide gereği irşad ve eğitimde direkt metodu değil, indirekt yolu; işaret üslûbunu tercih etmiştir. Nitekim halifelerinden birisine şu tavsiyede bulunmuştur: "Halka önce işaretle muamele edin; bu fayda vermezse sözle uyarın. Bundan da nasib almayandan yüz çevirin..."

Taha'l-Hakkârî hazretleri işaret yöntemini âyet ve hadislerin yorumlanmasında da kullanmıştır. Nitekim onun: « صَلَاةٌ بِسَوَاكٍ خَيْرٌ مِنْ سَبْعِينَ صَلَاةً بِغَيْرِ سَوَاكٍ » «Misvak kullanılarak alınan abdestle kılınan bir vakit namaz, misvaksız kılınan yetmiş rekattan hayırlıdır² hadis-i şerifine şu anlamı vermesiyle ilgili rivâyet meşhurdur. O hadiste geçen "sivak" kelimesini misvakla ovmak manasına geldiği gibi, "sivak" yani "senden başkası" anlamına da yorumlar. Bu duruma göre hadisin manası şöyle olur: "Sensiz; yani benlik duygusundan uzak Rabbinle olduğun bir rekat, kendin ve benliğinle olduğun yetmiş rekattan daha değerlidir."

Taha'l-Hakkârî hazretleri pek çok halife yetiştirdi. 42 yıllık irşadı ile Mısır'dan Kafkasya'ya, Irak ve Suriye'ye, İran'dan Anadolu ve Balkanlar'a İstanbul'a ulaştı. Nakşîliğin Halidî kolu, Güneydoğu Anadolu, Irak ve Suriye'de adeta onun yetiştirdiği halifelerce temsil edilmiştir. Necip Fazıl'ın müşşidi Abdülhakîm Arvasî'nin şeyhi Seyyid Fehim Arvasî ile M. Es'ad Erbilî'nin şeyhi Taha'l-Harîri onun yetiştirdikleri arasındadır. Necip Fâzıl Seyyid Tâha hakkında der ki:

*Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden
Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden.*

² Beyhaki, es-Sünenu'l-Kübra, c.I, s. 38.

Hâlidîlik ve Seyyid Tâhâ sohbet üslubuyla nebevî irşâdî günümüze taşıyan bir irfan yoludur. Rabîta ile de millet fertleri arasındaki kalbi râbıtayı sağlayan ve her gün seher vaktinde İstanbul, Ankara, Hakkari ve Türkiye'nin her yeri ile Irak, Suriye, İran ve İslam dünyasının pek çok yöresinde milyonlarca eve konuk olan ve kalbleri birleştiren bir sevgi bağıdır.

Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin vaz'ettiği râbîta prensibi bu yola mensup olanların her gece kavmiyet ve ırklarına bakmadan silsilelerinde bulunan müşşidleriyle buluştukları ve kardeşliğin en yüksek seviyesini yaşadıkları mânevi ortam sunmaktadır. Nakşî-Hâlidî silsilesinde bulunan Hz. Peygamber'den sâlikin bağlı bulunduğu müşşide kadar olan silsilede Arap, Fars, Türk ve Kürt kökenli müşşidlerin râbîta sırasında yarım ay şeklinde hayal edilmesi aslında kardeşlik projesi için çok güzel bir örnektir. Adeta bir asır öncesinden bu günleri gören Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ve Tâhâ'l-Hakkârî bugün bizim için en güçlü argümanı da sunmuş olmaktadır.

Seyyid Tahâ'nın anılıp anlatıldığı böyle bir toplantıda bu müşşidlerin irfân dünyamıza kazandırdığı güzellikleri bir kez daha hatırlamak bir vefâ borcu, onların tâlim ettiği râbîta ile kardeşliğimizi teyid etmek irfân borcudur. Bu vesileyle programı düzenleyen ve emeği geçen herkese teşekkür ediyor, benzeri programların devamını diliyorum.

ÖNSÖZ

Toplumsal değerlerin ortaya çıkarılması ve genç kuşaklara intikali, örgün ve yaygın eğitimin vazgeçilmez hedefleri arasında yer almaktadır. İnsan yetiştirmeyi hedef edinmiş, barış ve hoşgörü kültürünün yaygınlaşmasında rol oynamış büyük şahsiyetler, insanlara model teşkil eden hayatları ve yürüttükleri eğitim faaliyetiyle toplumda ortak duygu ve reflekslerin oluşmasına zemin hazırlar.

“Her gönülde bir aslan yatar” atasözümüzün ifade ettiği hakikat, toplumların hafızalarında silinmez izler bırakmış örnek şahsiyetler için de geçerlidir. 19. Yüzyılda yaşamış bir ilim, ahlak ve kanaat önderi olan Seyyid Taha da Hakkâri insanımızın hafızasında silinmeyen izler bırakmış tarihsel bir kişiliktir. Onun geliştirdiği ahlak okulu, sadece Anadolu’da etkisini göstermemiş, başta Irak ve Suriye olmak üzere tüm Ortadoğu coğrafyasını etkisi altına almıştır. Bu gönül adamı, Nakşibendî Tasavvuf okulunun 18. Yüzyıldaki en büyük temsilcisi Mevlânâ Hâlidî Bağdâdî’den aldığı manevî eğitimden sonra Hakkâri’nin Şemdinli kazasının Nehrî köyüne yerleşmiştir. Seyyid Taha burada Hakkâri’nin sosyal ve kültürel dokusuyla bütünleşmiş, vefat ettiği 1853 yılına kadar yarım asra yakın tüm bölgeyi etkisi altına alan bir ahlak öğretisinin sahibi olmuştur.

Seyyid Taha’nın dikkate değer yanı tekke ile medreseyi bir bütün olarak görmesi, kurduğu medresede herkese açık, çok yönlü bir eğitim vermesidir. Nakşibendî ahlak hareketi onun eliyle tüm Anadolu’ya yayılmıştır. Bu öğretilerde tasavvuf ilmi ile diğer ilimleri birbirinden ayrılmamıştır. Bugün Avusturya’da Amerika’da Çin’de Seyyid Taha’nın öğrencilerinin ve bu öğrencilerin taşıdığı izlerin bulunması anlamlıdır.

Seyyid Taha siyaset üstü ilim adamı kişiliği ile günümüz eğitim camiası için de model teşkil etmektedir. İran-Türkiye sınırında yaşamasına rağmen ilimle meşgul olmuş ve siyaset üstü kalmayı başarmıştır. Sınır bölgesinde yaşadığı için İran ile ilişkilerini sıcak tutmuş ama tarihsel olarak bağlı bulunduğu Anadolu kültürel ve siyasal coğrafyasından hiç kopmamıştır. Bölgede çok kültürlülüğün ve uzlaşî kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Geliştirdiği güzel ilişkilerle kardeşliğin, barışın sembolü olmuştur. Fiziksel farklılıkların gönüllerin birlik ve bütünlüğüne engel olamayacağını örnek yaşantısı ile göstermiştir.

Topluma yaydığı insani ve ahlaki değerleri ortaya çıkarmış olmakla iftihar ettiğimiz Seyyid Taha’yı konu edinen uluslararası sempozyum, genç kuşak-

ların tarih ve değerleriyle buluşmasına vesile olmuştur. Kimseye zararı dokunmadan ama farklılıklarıyla birlikte yaşamak isteyen insanları bir arada tutacak ve kaynaştıracak sihirli formüller, Seyyid Taha'nın bugün bile gönül ve fikir dünyamızda hayranlık uyandıran örnek hayatı ve model kişiliğinin ayrıntılarında yeterli ölçüde saklıdır. Bu model kişiliğin arka planına inilirse, eğitimsizlik ve yoksulluk gibi sorunlara çözümler üretecek yüzlerce proje çıkar. Bu ilim ve gönül adamının öğretileri bölgemizi, coğrafyamızı ve ülkemizi aydınlatmaya devam edecektir. Bu vesile ile sempozyumu düzenleyen kurula, katılımcı ilim adamlarımıza ve emeği geçen herkese teşekkür ederim. Hakkari ilim ve irfanını ortaya çıkaracak etkinliklerin üniversitemiz ve valiliğimiz öncülüğünde devam edeceğini bildirmek isterim. Saygılarımla...

Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN
Hakkari Üniversitesi Rektörü

TASAVVUFUN MAHİYETİ

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK

TASAVVUFUN MAHİYETİ

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK¹

Doğumundan ölünceye kadar dorudan veya dolaylı bir şekilde eğitimle iç içe olan insanoğlu, bu süreç içerisinde çok değişik kazanımlar edinmektedir. Allah, insanları başıboş bırakmadığını belirterek², bu hayatın anlamlı bir şekilde yaşanması için insanların olumlu bir eğitimden geçmesini istemektedir. Cenabı Hakk, bu eğitimin gerçekleşmesi için Kur’ân-ı Kerim’i temel öğretici kitap olarak göndermiştir. Bu anlamda Kur’ân, insanları olumlu ve doğru davranışlara yönelten bir rehberdir. Kur’ân’daki ayetlerden iman esaslarını vaaz edenlerden tutun ceza hükümlerini bildirenlere kadar ayetlerin tamamı, insanın olumlu bir eğitimden geçmesini hedeflemektedir.³ Ayetlere genel bir bakışla yaklaşıldığında, üç çeşit ayetlerle insanın eğitimini amaç edindiğini görmekteyiz. Bu üç kategorideki ayetlerin her biri farklı bir eğitimi esas almaktadır. Tasavvufun mahiyetini Kur’ân ve Sünnetten aldığını ortaya koyabilmek için söz konusu ayetlere kısaca göz atmakta fayda vardır.

2.2.1- Satırlardaki Ayetler

Kur’ân’a bakıldığında insanın ilk karşılaştığı ayetler bizzat Kur’ân’da yazılı olan ayetlerdir ki, bunlara “satırlara dökülmüş ayetler” demekteyiz. Toshihiko Izutsu, bu tür ayetleri “sözlü konuşma” olarak isimlendirmektedir.⁴ Kur’ân’da insanları olumlu davranışlara ve güzel ahlâka yöneltmek için öncelikle öne çıkarılan ayetler, Kur’ân’da yazılı olan yani satırlara dökülmüş ayetlerdir. Kur’ân’ın bizzat kendisi bu ayetlere pek çok yerde işaret etmektedir.⁵ Bunlardan biri şöyledir:

الر تلك آيات الكتاب و قرءان مبين “Elif, Lam, Ra. Bunlar Kitabın ve apaçık Kur’ân’ın ayetleridir.”⁶ Bu ayetler, çoğu açık ve sarîh olmak üzere, Kur’ân’da yazılı olarak bizlere bildirilmiştir. Bu ayetlerin başında Allah’ın varlığını ve birliğini işaret edenler ile Allah’a ibadeti emreden ayetler gelmektedir. Bunların

¹ Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

² (أحبب الإنسان أن يترك سدى) “İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?” Kıyame, 75/36.

³ Bu konuyu daha önce başka bir çalışmamızda detaylı ee aldığımız için burada ayrıntılara girmeyeceğiz. Bkz: Şakir Gözütok, “İbadet ve Eğitim İlişkisi”, Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, Konya, c. 1, sayı: 4, 2007.

⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, Çev: Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara, Ts., s. 142.

⁵ Yunus, 10/1; Yusuf, 12/1; R’ad, 13/1; Şuara, 26/1; Kassas, 28/1; Lokman, 31/1.

⁶ Hicr, 15/1. Benzer bir ayet şöyledir: “Ta, Sin. Bunlar, Kur’ân’ın ve belagatli Kitabın ayetleridir.” Neml, 27/1.

eğitim alanına taşınması ise, Resulullah (s.a.v.) tarafından gerçekleştirilmiştir. Resulullah (s.a.v.), her hareket ve davranışıyla yazılı olan ayetleri uygulama alanına taşımış ve gerçek anlamda bir kişilik oluşturma modeli geliştirmiştir.

Söz gelimi Resulullah (s.a.v.), Kur'ân'da emredilen namaz ibadetini insanlara öğretmek üzere Mescid-i Nebevi'de bir minber yaptırmış ve oraya çıkarak herkesin görebileceği şekilde namaz kıldıktan sonra: "Ey insanlar, sizler de bana uyasınız ve namazınızı öğrenesiniz diye böyle yaptım" buyurmuştur.⁷ Sahabe de, Resulullah'tan (s.a.v.) öğrendiklerini karşılaştıkları kimselere öylece öğretmişlerdir.⁸

Resulullah'ın (s.a.v.) Kur'ân eğitim ve öğretimindeki başarısı, yirmi üç yıllık peygamberliği boyunca bedevilerden devlet ve ordular yöneten komutanlar ve idareciler, gittikleri bölgeleri ilimle aydınlatan kimseleri yetiştirmesiyle ortadadır. Resulullah'ın (s.a.v.) öğretmenlikteki güzel örneği, sahabeden Muaviye b. Hakem es-Sülemî (r.a.) tarafından çok anlamlı bir şekilde anlatılmaktadır: "Resulullah'a (s.a.v.) geldim ve bazı İslâmî emirleri öğrendim. Öğrendiğim hususlardan biri de, hapşırın biri hamd ettiğinde, ona "Yerhamukellahu" dememdi. Bir ara, Resulullah (s.a.v.) ile beraber namazda iken biri hapşırdı ve hamd etti. Ben de: "Yerhamukellahu" derken sesimi de yükseltdim. Oradakiler bana kızgın bakışlarla baktılar. Ben de: "Size ne oluyor ki, bana öyle sinirli (bir şekilde) bakıyorsunuz" dedim. "Suphanellah" dediler. Resulullah (s.a.v.) namazını bitirince, "kim o konuşan" buyurdu. "Şu Arabî" denildi. Beni çağırdı ve bana: "Namaz Allah'ı zikretmek ve Kur'ân okumak içindir. Namazda olduğun zaman (bütün) işin bu olsun" buyurdu." Bu yaklaşımla karşılaşan Muaviye b. Hakem sonunda şu hükmü vermektedir: "**Kesinlikle ne önce ve ne de sonra Resulullah'tan (s.a.v.) daha güzel bir öğretmen görmedim.**"⁹ Resulullah'ın (s.a.v.) en güzel ve en başarılı öğretmen olduğu, peygamberlik dönemi boyunca insanların inanç, davranış, tutum ve tavırlarında meydana getirdiği değişikliklerle ve gerçekleştirdiği dönüşümle ortaya çıkmaktadır.

⁷ Taberanî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, Tah: Hamdi Abdulmacit es-Silfi, Daru l-hyayit-Turasi'l-Arabi, 2.Bsk., Beyrut, 1985, c.6, s. 168.

⁸ Resulullah'ın yanında yirmi gece kaldıktan sonra, Resulullah'ın kendisinden öğrendiklerini ailelerine öğretmelerini emretmesi üzerine memleketine döndükten sonra, Malik b. Huveyris, mescitte bulunanlara, "Resulullah'tan gördüğüm gibi size namazı öğretiyorum", diyerek namazın nasıl kılındığını öğretmiştir. Buhari, Ezan, 45; 143; Müslim, Salat, 195; Ebu Davud, Salat, 117; Tirmizi, Mevakit, 75; İbni Hibban, Sahih, Ezan, 7, H. No: 1658; Sıfatu's-Salat, 10, H. No: 1872.

⁹ Müslim, Mesacid, 7; Ebu Davud, Salat, 171; Nesei, Sehv, 20; Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.19, s.401; Bekhakî, Sünenü'l-Kübra, Salat, 331.

Resulullah (s.a.v.), öğretmenlikteki başarısı, şeytanın dahi kendisinden korkup çekindiği Ömer b. Hattab'tan dünya döndükçe adaleti ile örnek olacak bir Hz. Ömer'i (r.a.),¹⁰ on sekiz yaşındaki Mus'ab b. Umeyr'den (r.a.) bir yılda bir beldenin gönlünü fethedip İslam devletinin temellerinin atılmasını sağlayacak ortamı hazırlayan başarılı bir öğretmeni,¹¹ bir kölenin oğlundan orduları komuta edebilecek başarılı bir kumandanı ve çok sayıda güzide ahlâk sahibi Sahabeyi yetiştirmekle ortaya çıkmaktadır.

2.2.2- Satıhlardaki Ayetler

Kur'ân-ı Kerim, kendi içindeki yazılı ayetlerin dışında, ayrıca iki farklı ayete daha işaret etmektedir. Söz konusu iki ayet, bir tek ayetin içinde zikredilmesine karşılık biz bunları ayrı ayı ele alacağız. Yazılı ayetlerden farklı diğer iki ayete Kur'ân'da şu şekilde değinilmektedir:

“سنريهم آياتنا في الأفاق و في أنفسهم” Biz, ayetlerimizi afakta (ufuklarda, dış dünyada) ve kendi nefislerinde insanlara göstereceğiz”¹² Ayette geçen “göstereceğiz” ifadesi, bu ayetlerin belli bir ilim, gayret ve mücadelenin sonucunda görüneceğine işaret etmektedir. Burada zikredilen ayetler, kainat ve yeryüzü sathına serpiştirilmiş ayetler olduğundan biz, “*satıhlardaki ayetler*” olarak isimlendirdik. Izutsu'nun deyişiyle Allah'ın insanlarla “sözsüz haberleşmesi”ni¹³ bu ayetler sağlamaktadır. Satıhlardaki ayetlere işaret eden kısım “afaklardaki ayetler”dir. Kur'ân, insanın içinde yaşadığı dünyayı adeta bir laboratuvar gibi ortaya koymakta ve insanların bu laboratuardan dersler çıkarmasını istemektedir. Kur'ân'ın değişik yerlerinde, çevredeki olağan dışı yaratılışa, muhteşem ahenk ve güzelliğe dikkat çekilerek insanların bunlardan dersler çıkarmasını ve yaratıcısını tanıması istenmektedir:

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ

“Şüphesiz gece ve gündüzün ard arda değişmesinde, Allah'ın göklerde ve yeryüzünde yarattığı şeylerde, Allah'a karşı gelmekten sakınan bir toplum için pek çok ayetler (deliller) vardır.”

Dikkatler, insanların zaman kavramını oluşturdukları günün dönüşümü-

¹⁰ Tirmizî, Menakıb, 17; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 353; Bayhakî, Sunenu'l-Kebir, Nezr, 4.

¹¹ Buharî, Menakıbu'l-Ensar, 46.

¹² Fussilet, 41/53.

¹³ Izutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s. 126.

ne vesile olan gökyüzündeki muhteşem varlıklara çevrilerek insanların bir tek yaratıcının varlığına inanmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Nitekim bu gerçekleri insanların tefekkürüne sunmak için “*afaktaki ayetlere*” Kur’ân’ın pek çok yerinde dikkat çekilmektedir. Onlardan birkaçı bir arada sayılmıştır: *إِنَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ*

“Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için (Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren) nice ayetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve türetip yaydığı canlılarda kesin bilgiyle inanan bir kavim için ayetler vardır. Gece ile gündüzün ard arda gelişinde (veya aykırılığında), Allah’ın gökten rızık indirip ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde ve rüzgârları (belli bir düzen içinde) yönetmesinde aklını kullanan bir kavim için ayetler vardır.”¹⁴

Allah, insanlara kendisini doğrudan değil ayetleri yani yarattığı işaretlerle gösterir. İnsan da Allah’ı yalnız O’nun ayetleri yani delilleriyle bilir. Kâinatın varlığı, kâinatta meydana gelen olaylar, bütün eşya, Allah’ın varlığının, birliğinin, iyiliğinin, kudret ve adaletinin belirtileridir. Zira Allah, “perde arkasından” verilen bilgi yani ilim olarak insana verdiği bilgiyle bilinebilmektedir.¹⁵

Tıpkı bu ayetler gibi, Kur’ân’ın değişik yerlerinde Allah’ın varlığının işaretleri olarak çevredeki olağan dışı yaratılışa, muhteşem ahenk ve güzelliğe dikkat çekilmektedir:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ. وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ. وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ. *İnsanlar acaba deveye bakıp da biraz olsun düşünmezler mi, nasıl yaratıldı? Göğe bakmazlar mı, nasıl kaldırıldı? Dağlara bakmazlar mı nasıl dikildi? Yeryüzüne bakmazlar mı nasıl yaydırıldı?”*¹⁶

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ

“Allah O’dur ki, gökleri dayanak olmaksızın yükseltti; onları görmekte-

¹⁴ Casiye, 45/3-5.

¹⁵ Izutsu, Kur’ân’da Allah ve İnsan, s. 47.

¹⁶ Gaşiye, 88/17-20.

siniz. Sonra arşa istiva etti ve güneş ile aya boyun eğdirdi, her biri adı konulmuş bir süreye kadar akıp gitmektedirler. Her işi evirip düzenler, ayetleri birer birer açıklar. Umulur ki, Rabbinize kavuşacağınıza kesin bilgiyle inanırsınız.”¹⁷

Kur’ân’ın ayet dediği bütün tabiat olayları, Allah’ın zatını, veyahut da O’nun çeşitli sıfatlarını, saltanat ve adaletini gösteren işaretlerdir. Nasıl ki yollara dikilen işaretler, yolcunun gözünü ve dikkatini kendine değil gideceği istikamete yöneltirse, her tabiat olayı da bizim dikkatimizi kendi üzerine değil kendilerinin ötesinde olan ve esas yaratıcısı olan Allah’a yöneltmektedir.¹⁸

Yaratılanların olağanüstü durumlarının ifade edilmesi, insanoğlunun kendilerini yaratanın kudretine birer işaret olarak ortaya konulmaktadır. Buna benzer ayetlerin Kur’ân’da sayıları bir hayli fazladır. Ancak biz konuyu uzatmamak adına bu kadarıyla yetinmekteyiz. Zira burada asıl gayemiz biraz sonra ele alacağımız ayette vurgulanan hususu gözler önüne sermektir.

2.2.3- Sadırlardaki Ayetler

Yukarıda zikrettiğimiz {سنريهم آياتنا في الآفاق وفي أنفسهم} “Biz, ayetlerimizi ufuklarda ve kendi nefislerinde insanlara göstereceğiz”¹⁹ ayeti, dış dünyadaki Allah’ın varlık ve kudretine işaret eden ayetlerle birlikte içimizdeki ayetlere de dikkat çekmektedir. Biz bu ayetlere “*sadırlardaki ayetler*” diyoruz. Müfessirlerin pek çoğu bu ayetle, genellikle içimizdeki organların mükemmel ve düzenli çalışmasına, insanın sahip olduğu güzel ahlâki hasletlere ve hastalıklara işaret edildiği kanaatini paylaşmaktadırlar.²⁰

Kanaatimize göre, bu ayetle daha farklı şeyler anlatılmak istenmektedir. Zira Allah, bir ayetinde {فمن يرءالله أن يهديه يشرح صدره للإسلام} “*Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun gönlünü (kalbini) İslam’a açar.*” buyurmaktadır.²¹ Bir başka ayet, kişinin gönlünün İslam’a açılmasının imanı ifade ettiği ve imanın

¹⁷ Ra’d, 13/2.

¹⁸ İzutsu, Kur’ân’da Allah ve İnsan, s. 127.

¹⁹ Fussilet, 41/53.

²⁰ Bkz: İbni Kesir İmaduddin Ebu’l-Fida İsmail b. Kesir ed-Dımaşkî (ö.774/1372), *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, Tah: Mustafa Seyyid Muhammed ve arkadaşları, Müessesetu’l-Kurtuba, Kahire, 2000, c. 12, s. 250; Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyutî (ö. 911/1505), *ed-Durru’l-Mensur fî’l-Tefsir bi’l-Me’sur*, Tah: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Daru Hicr, 1. Tab, Kahire, 2003, c. 13, s. 126, 127; Taberî Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (ö.310/922), *Cami’u’l-Beyan an Te’vili Ayeti’l-Kur’ân (Tefsiru’l-Taberî)*, Tah: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Daru Hicr, 1. Tab, Kahire, 2001, c. 20, s. 462.

²¹ En’am, 6/125.

ise bir “nur” olduğu biraz daha açık bir şekilde ifade edilmektedir: *أفمن شرح الله { صدره للإسلام فهو نور من ربه } “Allah, kimin gönlünü kalbini İslam’a açmışsa o Rabbi katında bir nur üzere olmaz mı?”*²² Burada ifade edilen nur, ayetin anlamında da açıkça belli olduğu üzere bizzat imanın kendisidir. Dolayısıyla kişinin, kalbine giren bir nur vasıtasıyla iman ettiği ortaya çıkmaktadır. Keza Resulullah (s.a.v.) da, bir hadisinde nurun iman olduğuna şu sözlerle işaret buyurmuştur: *وقرأ عليه السلام : « فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام » . فقال : « إن النور إذا دخل القلب انشرح وانفسح ، قيل : يا رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فما علامته التي يعرف بها ؟ قال : « التخلي من دار الغرور ، والإتابة إلى دار الخلود ، والاستعداد للموت قبل نزول الموت »* (Resulullah (s.a.v.), “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun gönlünü (kalbini) İslam’a açar” ayetini okudu ve “Nur kalbe girdiğinde, kalp açılıp genişler” buyurdu. “Bunun belirtileri nelerdir?” diye sorulunca, “dünyadan (darü’l-gurur) yüz çevirip ahirete (darü’l-hulud) yönelmek ve ölüm gelmeden önce ölüme hazır olmaktır” buyurdular.²³ Resulullah (s.a.v.), başka bir hadiste de kalbe giren nurla kişinin hidayete erdiğini ifade buyurmuştur.²⁴ O halde iman, bir nurdur ve kalbe girmesiyle kişi iman etmiş olmaktadır.

Kişinin yaptığı ameller, iyi ve güzel ise bu nur kalpte çoğalır, kötü ameller ise tam tersi kalbin kararmasına sebep olur. Nitekim Huzeyfe’nin rivayet ettiği bir hadiste Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Fitne kalplere, hasıra (su verilir) gibi sunulur, bunu içen kalplerde siyah nokta, ret eden kalplerde ise beyaz nokta meydana gelir”*²⁵ Bu Hadisteki ifadeye göre, “beyaz nokta” iyi amellerin neticesinde, “siyah nokta” ise kötü amellerin sonucunda meydana gelmektedir. Başka hadislerde yalan sözlerin²⁶, yapılan hataların²⁷ ve günahların²⁸ kalpte siyah noktalar meydana getirdiğini ve zamanla çoğalan bu siyah noktalarla kalbin tamamen kararır²⁹ bir hal aldığı bildirilmektedir. Kalbin tamamen karmasının, Kur’ân’da geçen *كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ* “Hayır, bilakis onların ka-

²² Zümer, 39/22.

²³ Hakim en-Neysaburî, Müstedrek, Kitabu’r-Rikak, 44; Beyhakî, el-Cami’ li’ş-Şu’abi’l-İman, Zühd ve Kasru’l-Emel, 71, Hadis No: 10068, c. 13, s. 133, 134; İbn Ebi Şeybe, el-Musannaf, Zühd, 36, c. 19, s. 54; Said b. Mansur, Sünen, c. 5, s. 86, 89.

²⁴ Tirmizî, İman, 18; Hakim en-Neysaburî, Müstedrek, İman, 83; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Hadis No: 6644, c. 6, s. 201 (Concordance: c. 2, s. 176).

²⁵ Müslim, İman, 65 (Hadis No: 231); Tirmizî, Tefsir, 83 (Hadis No: 3334).

²⁶ Malik, Muvatta, Kelam, 18.

²⁷ Tirmizî, Tefsir, 83 (Hadis No: 3334).

²⁸ Müslim, İman, 65 (Hadis No: 231); İbn Mace, Zühd, 29; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 2, 297; c. 5, s. 386; Hakim en-Neysaburî, Müstedrek, Rikak, 44, Hadis No: 8771, c. 4, s. 433.

²⁹ Müslim, İman, 65 (Hadis No: 231); Tirmizî, Tefsir, 83 (Hadis No: 3334); İbn Mace, Zühd, 29; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 5, s. 386; Malik, Muvatta, Kelam, 18; Hakim en-Neysaburî, Müstedrek, İman, 1, Hadis No: 6, c. 1, s. 43.

zanmakta olduğu (kötülüklerden dolayı) kalplerini pas kaplamıştır”³⁰ ayetinin kast ettiği “pas” olduğu aynı hadislerde belirtilmiştir.

Kalbin nurlanması, insanın melekût âlemiyle temasının esasını oluşturmaktadır. Nitekim bir Hadisi Şerifte: *لولا أن الشياطين يحومون على قلوب بني آدم لنظروا إلى ملكوت السماء* “Şayet Şeytanlar, insanoğlunun kalbine musallat olmasaydılar, insanlar göğün melekûtunu görürlerdi” buyrulmaktadır.³¹ Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki rivayette “göğün melekûtundaki acayıplıkları görürlerdi” şeklin-dedir.³² O halde iman eden insanlar, kendilerini şeytanın tuzaklarından koruyabildikleri, güzel ameller işleyebildikleri takdirde kalplerinin nurlanacağı ve bu suretle melekût âlemini görebilecekleri açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bir gün Hanzala el-Useydî (r.a.), evinden çıkıp Hz. Ebubekir (r.a.) ile karşılaştığında telaşını gören Hz. Ebubekir (r.a.), “neyin var?” diye sormuş, cevap olarak da “kendisinin münafık olduğunu” söylemiştir. Hz. Ebubekir (r.a.), sebebini sorunca da, Resulullah’ın (s.a.v.) yanında değişik haller yaşadığını, fakat eve gelip çocuklarıyla oynayıp kaynaşınca bu hallerin hiçbirisinin kendisinde kalmadığını ifade eder. Bunun üzerine Hz. Ebubekir (r.a.), “aynı durum bende de var” diyerek Resulullah’a (s.a.v.) durumu bildirirler. Bunları dinleyen Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurur: *والذي نفسي بيده إن لو تدومون على ما تكونون عندي وفي الذكر لصافحتكم الملائكة على فرشكم وفي طرقكم ولكن يا حنظلة ساعة وساعة ثلاث مرات يدي kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, benim yanımdaki halinizi devam ettirerseniz, yatakta ve yolda meleklerle musafaha yapardınız. Fakat ey Hanzala, an be an (değişirsiniz).”* Resulullah (s.a.v.) bu son cümleyi üç kez tekrar etti.³³ Bu hadiste de işaret edildiği gibi güzel amel ve haller üzerinde sabit olan insan kalbi, melekût âlemini görebilecek bir yapıda yaratılmıştır. Şayet kişi, imanın esaslarına uygun bir yaşantı ortaya koyabilirse, her daim melekût âlemiyle temasa geçebileceği, bu hadislerle anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanların işledikleri kötü amellerin zamanla çoğalarak kalbi kararttığı, iyi amellerin ise imanın nurunu arttırdığı ve zamanla kalbin tamamen nurlandığı ayet ve hadislerden anlaşılmaktadır. İmam Gazalî, kalbin tamamen nurlanması durumunda, kişinin kendisi ile Melekût âlemi arasındaki perdenin kalkacağı ve oradaki bilgilerin kalbine

³⁰ Mutaffin, 83/14.

³¹ Hafız Ebu’l-Fadl Zeynuddin Abdurrahim b. Hüseyin el-İrakî (ö.l.806), *el-Muğni an Hamli’l-Esfar*, Tah: Ebu Muhammed Eşref b. Abdilmaksud, Mektebetu Dari Tebriye, 1. Tab, Riyad, 1995, c. 1, s. 183, 577; c. 2, 1022. Benzer bir hadis için bkz: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 353, 362.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 353, 362.

³³ Müslim, *Tevbe*, 3; Tirmizî, *Kıyame*, 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 346; Teyalisi, *Müsned*, (Hadis No: 1442) c. 2, s. 281.

yansıyacağını ifade etmektedir.³⁴ Yine İmam Gazalî'nin ifadesiyle tıpkı bir aynaya görüntülerin düşmesi gibi, Melekût âlemindeki bilgiler de nurla kaplanmış kalbe düşmektedir. Melekût âlemindeki bilgilerin kalbe yansması demek, oradaki ayetlerin nurlanmış kalpler tarafından idrak edilmesi demektir. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: *بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ* “*Bilakis bu, levh-i mahfuzda bulunan şerefli bir Kur'ân'dır.*”³⁵ O halde nurla kaplanan kalplere levh-i mahfuzda bulunan Kur'ân ayetleri yansımakta ve Allah böylece ayetlerini içimde göstermektedir. Dolayısıyla Biz, ayetlerimizi ufuklarda ve kendi nefislerinde insanlara göstereceğiz³⁶ ayetinin anlamı böylece ortaya çıkmış olmaktadır

Levh-i Mahfuzdaki Kur'ân ayetlerinin nurla kaplanmış kalpler tarafından idrak edilmesi marifetin kendisidir. Zira Resulullah (s.a.v.), *أَنَّ الْمَعْرِفَةَ فَعَلَ الْقَلْبُ*, “*Marifet, kalbin fiilidir*” buyurmaktadır.³⁷

Tasavvufta ilmin elde edilmesi konusu izah edilirken de işaret edeceğimiz gibi, melekût âleminin hakikatlerine ulaşabilmek için güzel amellerle kalbin tamamının saflaştırılıp nurlanmasını sağlamak gerekmektedir. Mutasavvıfların yapmaya çalıştıkları da budur. Mutasavvıflar buna “marifet” adını vermektedirler. Nitekim keşif ve ilahi ihсанlar yoluyla elde edilen ilmin “marifet” olduğu da mutasavvıflarca ifade edilmektedir.³⁸

Yukarıda çok kısa bir şekilde izah etmeye çalıştığımız ayetlerin her biri bir gayeye matuftur.

1. “*Satırlara dökülmüş*” ayetler, insanlara “**irfan**”ı öğretirler. Zira irfan, bir şey üzerinde düşünerek, ortadaki eserleri hakkında fikir yürütmeyi ifade eder. İrfan aynı zamanda inkârın da zıddıdır.³⁹

2. “*Satırlardaki ayetler*” ise, insanlara “**hikmet**”i öğretirler. Ragıb el-İsfahanî, hikmeti şöyle tarif eder: *إِصَابَةُ الْحَقِّ بِالْعِلْمِ وَالْعَقْلِ* “Doğruyu (hakı), ilim ve akıl yürüterek bulmaktır”⁴⁰ Nitekim bizler satırlardaki ayetlerin inceliklerini, akıl yürüterek ve ilimle keşfederiz.

³⁴ Gazalî, İhya, c. 1, s. 20.

³⁵ Buruc, 85/21, 22.

³⁶ Fussilet, 41/53.

³⁷ Buharî, İman, 13.

³⁸ Sühreverdi, Avarifu'l-Me'arif, s. 528.

³⁹ Ragıb İsfahanî, Müfredat, s. 495.

⁴⁰ Ragıb İsfahanî, Müfredat, s. 181.

3. “Satırlardaki ayetler” de insanlara “**marifet**”i öğretirler. Marifet ise, tasavvufun özünü oluşturmaktadır.

Cenabı Hakk, Bakara Suresi’ndeki bir ayette, bu üç ayete birden işaret etmektedir:

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

“Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi temizleyen, size Kitab’ı ve hikmeti getirip size bilmediklerinizi öğreten bir Resul gönderdik.”⁴¹ Ayette geçen “kitabı öğreten” kısmında, “satırlardaki ayetlere”; “hikmeti öğreten” kısmında “satırlardaki ayetlere” ve “bilmediklerinizi öğreten” ifadesiyle de “marifet”e işaret edilmiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kalbin fiili olan marifeti elde etmek ise, mutasavvıfların tasavvuf adıyla amaçladıkları eğitimi ifade etmektedir.

⁴¹ Bakara, 2/151.

**HAKKÂRÎ'NİN OSMANLI DÖNEMİ
KÜLTÜREL MİRASI ve ŞEMDİNLİ (NEHRİ)**

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP

HAKKÂRÎ’NİN OSMANLI DÖNEMİ KÜLTÜREL MİRASI ve ŞEMDİNLİ (NEHRİ)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP¹

1.Giriş

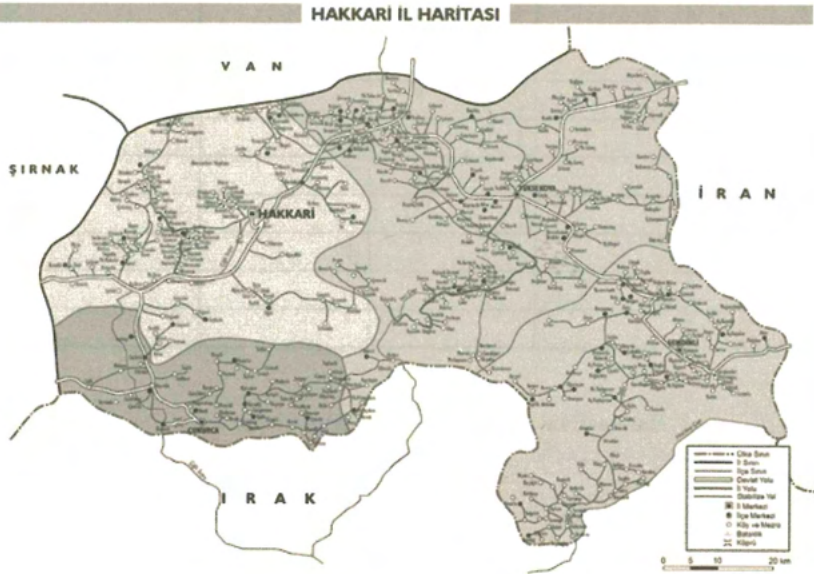
Hakkari, tarih boyunca büyük medeniyetlerin (Sasani, Bizans, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı gibi) uzağında kalmış, Anadolu’nun güneydoğu köşesinde yüksek dağlar ve vadilerden oluşan bir yöremizdir. Bu durum ortaçağda da değişmemiş; güç coğrafi koşullar ulaşımı ve yerleşmeleri zorlaştırmış, göçebelik ve buna bağlı hayvancılık kültür ve sanatın yerel özellikler göstermesine neden olmuştur. Ortaçağ boyunca Anadolu, İran ve Irak’ın arasında kalan bu dağlık coğrafyada, İslam ve Hristiyanlık kültürel dokuyu belirleyen iki önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslam kültürü ve buna bağlı mimari yapılar, Osmanlı Devleti’nin Hakkari yöresindeki hakimiyetinden sonra şekillenmeye başlamıştır. Bölgedeki yapılanma Osmanlı’ya bağlı Hakkari Beyleri ve bunlara bağlı çoğunluğu Sünni-Şafi mezhebine mensup Müslüman Kürt aşiretleri ile Şemdinli’de Nakşibendi tarikatı Seyhi Seyyit Taha ve ailesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu yapılanma süreci Osmanlı’nın bölgeye hakim olduğu 16.yy’ın ikinci yarısından itibaren izlenebilmektedir. Bunun yansımasını cami, medrese, zaviye ev, konak, köprü gibi dini ve sivil mimari yapılar ile tarihi mezarlıklar ve mezar taşlarında görmek mümkündür. Cami ev ve konaklar daha çok Çukurca ve Şemdinli ilçelerinde tarihi mezarlıklar ve mezar taşları ile medreseler il merkezinde karşımıza çıkmaktadır.

¹ Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Van, hosap1643@gmail.com

Harita 1: Osmanlı Döneminde
Hakkari Sancağı Haritası

Harita 2: Hakkari İl Haritası

Bu bildiri kapsamında Hakkari yöresindeki Osmanlı sanat ve mimarisinin yansımaları genel olarak değerlendirildikten sonra, yine Osmanlı son döneminde şekillenen Şemdinli (Nehri) üzerinde durulacaktır. Bilindiği gibi, Hakkari yöresinin inanç turizmi açısından önemli yerlerinden birisini Şemdinli oluşturmaktadır. İçerisinde Kelat ve Kayme Sarayları ile tarihi mezarlığın bulunduğu Nehri, bugünkü ismiyle Bağlar köyü aslında Şemdinli'nin Osmanlı Dönemindeki merkez ilçesi olup, içerisindeki kalıntılar ve yazılı kaynaklardaki tarihsel bilgiler bunu ortaya koymaktadır. Osmanlı hakimiyeti zamanında Nakşibendi tarikatının önde gelen şahsiyetlerinden Seyyit Abdullah ve bunun yeğeni Şeyh Seyyit Taha'nın dergahı burada faaliyet gösteriyordu. Bu zatların kabir ve türbelerinin Nehri'de olmasından dolayı günümüzde de yakından ve uzaktan birçok ziyaretçiyi çeken bir yer konumundadır. Nehri içerisindeki tarihi Kayme ve Kelat Sarayı kalıntıları ile Taş Köprü'nün yanında, doğal güzellikleri ile de cazibe merkezi olmaya aday yerlerden birisidir. Bölgede yıllardır devam eden terör ve güvenlik sıkıntılarının son bulmasıyla buraların ziyaretçi sayısı artacak turizm potansiyeli de yükselecektir.

OSMANLI DÖNEMİ MİMARİ DOKU

TÜRÜ	MERKEZ	ÇUKURCA	ŞEMDİNLİ	YÜKSEKOVA
Cami	2	4	-	-
Medrese	2	-	-	-
Kale ve Gözetleme Yapısı	5	1	-	-
Türbe	-	2	-	-
Su Yapısı	-	1	1	-
Sivil Mimarisi	-	6	2	-
Tarihi Mezarlık	3	1	1	3
TOPLAM	12	15	4	3

2. Hakkari'nin Osmanlı Dönemi Mimari Dokusu

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Osmanlı Dönemi'nde yapılmış başta cami olmak üzere; medrese, kale ve gözetleme yapısı, türbe, su yapısı, konak ve ev ile tarihi mezarlık ve mezartaşlarından oluşan eserler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Hakkâri Beyleri'nden kalma, geriye kalanı ise, yörenin ileri gelenleri tarafından yaptırılmıştır. Bu nedenle bu yapıların çoğu yerel üslup özellikleri taşımakta; mezartaşları bu özelliğin dışında kalmaktadır.

Hakkâri yöresinin Osmanlı hakimiyetindeki idari yapısı 16.yy ortalarında tesis edilmiştir. Bu süreçte Hakkâri Beyleri, Van Eyaletine bağlı olarak "*hükümet*" statüsü altında yöreyi idare etmiştir.

2.1. Camiler

Hakkâri merkezde orijinal özelliklerini koruyan Osmanlı Dönemi'nden kalma tarihi nitelikli bir cami mevcut değildir. Ancak Melik Esed Camisi'nin tarihi olduğu belirtilse de yapılan onarım ve eklemeler bu özelliklerini kaybettirmiştir. Bazı kaynaklarda bu yapıdan Melik Esed Medresesi olarak bahsedilmektedir.² Bunun dışında merkez Üzümcü köyünde Şeyhali **Camisi** ile Çukurca'daki **Emir Şaban Camisi**, Narlı **Pir Gevher Camii**, Kazan Köyü Benekli (Sifsidan) **Hızır Peygamber Camisi** ve Meşeli (Hişet) **Süleyman Peygamber Camisi** sayılabilir.

Bunlardan Merkez Üzümcü köyündeki Şeyhali **Camisi**, üzerinde kitabesi olmadığından kesin yapım tarihi belli değildir. Ancak Osmanlı Döneminde 17.-18. Yy.'da yapılmış olmalıdır. Cami, batıdan doğuya doğru eğim yapan bir araziye kurulmuştur. Aslında yapının üç katlı olduğu ve bu üç katın değişik fonksiyonları içerdiği anlaşılmıştır. Bu durumda zemin kat zaviye, orta birinci kat medrese, üst ikinci kat ise cami olarak düzenlenmiştir. Ancak son yapılan onarımlarda caminin dış beden duvarlarına dokunmadan ve kısmen planını koruyarak iki kata düşürülmüş içten tamamen betonarme hale dönüştürülmüştür. Dıştan da örtü saç çatı ile kaplanmıştır (Foto.1). Zemin kat ziyaretgâh, birinci kat ise cami olarak kullanılmaktadır.³

² Hakkari'94, Ankara, 1994, s.89

³ M.Top "*Hakkari İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması*", " 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C.1, Ankara, 2003, s.20-21.

Foto 1 Hakkari Üzümcü Köyü Şeyhali Camii

Çukurca'da bulunan **Emir Şaban Camisi**, ilçe merkezinde hükümet konağının kuzeydoğusunda kalmaktadır. Üzerinde yapım tarihine ilişkin kitabesi mevcut değildir. 18.yy'da Osmanlı döneminde yapılmış olmalıdır. İki yıl önce yapılan tadilat ve onarımlardan sonraki şekliyle günümüze intikal etmiştir. Cami medrese üniteleriyle birlikte kompleks bir yapı oluşturmaktadır. 22.70m x 19.50m dış ölçülere sahip, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Enine uzanan dört sahından meydana gelen yapının kuzey doğusuna bir gasilhane yerleştirilmiştir. Ayrıca kuzeyden birinci sahnın batı tarafı iki katlı düzenlenerek alt kat odunluk olarak kullanılmaktadır.

Caminin dış beden duvarları doğu cephe duvarları hariç, tamamıyla sıvanmıştır. Saçla kaplı bir çatıyla örtülmüştür. Orijinal hali moloz taş örgülü duvarlar ve düz toprak damdan ibarettir. Ancak 2-3 yıl önce diğer caminin ihtiyaca cevap vermemesi üzerine, elden geçirilip, bugünkü durumuna getirilmiş olup, ibadete açık durumdadır (Fot.2).

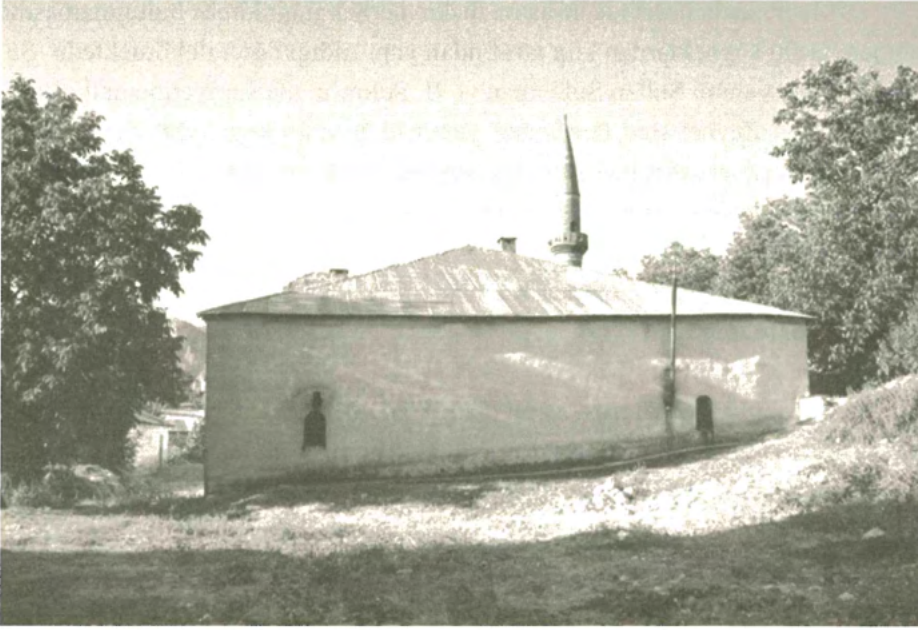

Foto 2: Hakkari Çukurca Emir Şaban Camii

2.2. Medreseler

Hakkâri'deki Osmanlı döneminin en önemli mimari yapılarını medreseler teşkil etmektedir. Bunlardan birisi 16. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmış **Zeynel Bey Medresesi**; diğeri ise, 18. yüzyılın başında yani 1700 yılında inşa edilmiş **Meydan Medresesi**'dir. Zeynel Bey medresesinin büyük ölçüde yıkılmış olmasına karşın, Meydan medresesinin sağlam ve anıtsal yapısı, haklı olarak kendini Hakkâri'nin sembolü durumuna getirmektedir.

Zeynel Bey Medresesi, Hakkâri'nin Biçer Mahallesiinde bahçeler arasında ve dere kenarında yer almaktadır. 1998 yılında Hakkâri'de başlatılan yüzey araştırması sırasında tespit edilen medrese; kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve 17.20x22.20m dış ölçülerinde bir alana oturan yapı olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde yapı büyük ölçüde yıkıldığından kazı ve temizlik yapmadan planını tam olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır. Ancak ortada bir avlu ve bunun tarafından sıralanan medrese odaları anlaşılmaktadır. Odalar kare ve dikdörtgen planlı, üzerleri beşik tonoz örtülüdür. Medresenin tamamında moloz taş ve kaba yonu taşlar kullanıldığı görülmüştür.

Medresenin üzerinde inşasına ilişkin herhangi bir kitabe bulunmamasına rağmen, tarihi kaynaklardan kim tarafından yaptırıldığı öğrenilebilmektedir. Şerefname'den Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim'in mazhariyetine nail olmuş, Hakkâri Beyi Zeynel Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Zeynel Bey, 1560–1578 tarihleri arasında Hakkâri Beyliği'nde kalmış olup, büyük ihtimalle medreseyi bu tarihler arasında yaptırmış olmalıdır. Yine Şeref name'ye göre, İranlılarla 1585 yılında yapılan bir savaş sırasında Marend'de şehit edilen Zeynel Bey'in naşı 1587'de Çölemerik'e nakledilerek kendi yaptırdığı medresenin avlusuna gömülmüştür⁴.

Zeynel Bey Medresesi tespit edildikten ve mevcut duruma göre tanımlamaya çalışmanın ötesinde aynı yıl tescillenip⁵ koruma altına alınmıştır. Yapının tam olarak ortaya çıkartılması ve restorasyonunu gerçekleştirebilmek amacıyla 2005 ve 2006 yıllarında kazı ve temizlik çalışması yapılmıştır. Bu temizlik çalışmalarında, medresenin dış ve iç temizliği gerçekleştirilerek yapı tamamen ortaya çıkartılmıştır (Fot.3).

Foto 3: Hakkari Zeynel Bey Medresesi

⁴

⁵ Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 14.11.1998/2159 kararı ile tescillenmiştir.

Medresenin doğu-batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı ve kuzeyden 15.93m güneyden 17.16m, batıdan 21.55m doğudan 23.69m ölçülerine olduğu görülmüştür. Elde edilen verilere göre yapının planı ortada avlu ve bunu güney, batı ve kuzeyden çevreleyen 8 oda ve bir eyvandan oluşmaktadır. Avlunun kuzey ve güney kanadında üçer, batı kanadında ise iki medrese odası bulunmaktadır.⁶

Yine merkezde bulunan Osmanlı dönemine ait **Meydan Medrese'si**, giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre, 1112h/1700m tarihinde yatırılmıştır. Yapı, 23.40m x 18.25m dış ölçülere sahip, kareye yakın dikdörtgen plandır. Avlulu, iki katlı ve iki kanatlı medreseler grubuna girmektedir. Yapıya güney cephenin ortasındaki bir kapı vasıtası ile girilmektedir. Avlunun dört yanını iki kat halinde dolanan revaklar dikkat çekicidir. Revak gözleri sivri kemerli açıklıklı bölümlerin üzeri ise, çapraz tonoz örtülüdür.

Her iki katın medrese odaları asimetrik olarak sıralanmaktadır. Batıdaki her iki katta yer alan dörder oda, birbirine yakın ölçülerde, üzerleri beşik tonozla örtülü ve dikdörtgen plandır. Avluya açılan kapıları, içerisinde ocak ve dolap nişleri ile batıda birer mazgal pencereleri mevcuttur. Doğu kanatta ise, altta üç, üstte iki oda yer almaktadır. Her iki katın kuzey tarafındaki büyük odalar mescit- derslane olarak düzenlenmiştir. Her iki katta da bu odalara birer mihrap nişi açılmıştır. Diğer yandan mescidin yanında alt katla iki, üst katta da bir oda yer almaktadır. Bunların üst örtüleri beşik tonoz şeklindedir. Avluya açılan kapıları, mazgal pencere, içerisinde ocak ve dolap nişleri bulunmaktadır.

Yapının tamamında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Güney cepheye yerleştirilmiş olan taç kapı, sivri kemerli bir girinti şeklindedir. Dıştan helezonik yivli kaval silme ile mukarnaslı bir bordürün **sınırladığı taç kapının, ortadaki asıl kapı** açıklığını bitkisel süslemeli bir bordür çevrelemektedir (Fot.4-5).

⁶ M. Top, "Hakkari ve Çevresindeki Sanat Eserleri Yüzey Araştırması, 1998, " 17.Araştırma Sonuçları Toplantısı, C.1, Ankara, 2000, 3.

Foto 4:Hakkari Meydan Medresesi

Ve iz beyye'na li-İbrahime mekane'l-beyti en la tuşrik bî şey'en. (Hac-26). Fetevekkel alallah kâle İbrahimu veccehtu vechiye lillezi feterassemavati ve'l-ardı (el-En'am-79). Zakiren bi-tarihihi fetevekkel alallah sene-1112.

Foto 5: Hakkari Meydan Medresesi Giriş Kapısındaki Kitabe

Yapı 2006 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.⁷

2.3.Türbe ve Zaviyeler

Hakkari’de Osmanlı döneminde yapılmış türbe ve zaviyeler bulunmaktadır. Bunlardan **Kızıl Kümbet Zaviyesi**, Gülereş Baba Mahallesi’nde, mezarlığın bulunduğu sırtın güney tarafında yer almaktadır. Günümüzde yapı oldukça harap ve yıkılmış vaziyettedir. Kalan duvar kalıntılarından planını belirlemek mümkün olmuştur.

Yapı, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, 16.50m x 11. 80m dış ölçülere sahiptir. Yapıya batı cephenin kuzey köşesinden bir kapıyla girilmektedir. Buradan doğuya doğru genişleyen bir hole geçilmektedir. Bunda başka, kapılar hole açılan, doğu ve güney tarafta dört oda yer almaktadır. Bu odalar kare ve dikdörtgen planlı bir özellik taşımaktadır (Fot.6).

Foto 6: Hakkari Kızıl Kümbet Zaviyesi

Pirment Türbesi, Çukurca’ya bağlı Cevizli (Güzareş) Köyü’nün Piri (Güven) Mezrası’nda bulunmaktadır. Türbeye vadiden Han Yaylası istikametine devam eden bozuk bir araç yolu ile ulaşılmaktadır. Günümüzde meskun değildir.

⁷ Top, a.g.m. (2000), s.3-4.

Türbe Han Deresi'nin kuzey tarafında kuzeyden güneye eğimli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Türbenin güney ve batısında değirmen ve ev kalıntıları mevcuttur. Yapının kuzey tarafı sarp kayalıklarla çevrilidir. Üzerinde herhangi bir yazıt bulunmadığından kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığı belli değildir. Yapıdan günümüze üzeri bezemeli ahşap kapı parçası ulaşmıştır.

Türbe dıştan 6.80x5.45 m. ölçülerindedir. Kuzey –güney yönünde dikdörtgen planlı, tek katlı ve iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan güneydeki mescit, kuzeydeki türbedir. Yapının dıştan doğu ve batı cepheleri kısmen görülebilmekte, sağır duvar görünümündedir. Kuzey cephesi dam seviyesine kadar toprakla kapanmıştır. Güney cephenin batı köşesine kaydırılmış düz lentolu, dikdörtgen biçiminde bir kapı açılmıştır. Güneydeki mescit bölümü 3.60x1.90m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üzeri aynı yöndeki beşik tonoz ile örtülüdür. Güney duvarının ortasında sivri kemerli bir mihrap nişi açılmıştır. Nişin ortasında kabaca işlenmiş bir kandil motifi bulunmaktadır (Fot.7).

Foto 7: Hakkari Çukurca Pirment Türbesi

Kuzeydeki türbe kısmı içten 2.95x3.55 m. ölçülerindedir. Mescit kısmına göre daha büyük olup, buradan 0.50m. yükseltilmiştir. Bu bölümde doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Toprak zemin şeklindedir. Ortada doğu-batı doğrultusunda bir mezar bulunmaktadır. Mezarın baş ve ayak

şahideleri basit taşlardan yapılmıştır. Yapıda tek süsleme unsuru olan kapı parçası ceviz ağacından yapılmıştır. Dikdörtgen biçimindeki kapının yarıya yakın kısmı kalmıştır. Bu parça Van Müzesi'ne getirilerek koruma altına alınmıştır.

Günümüzde köy ile birlikte türbe kendi kaderine terkedilmiştir.

2.4.Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları

Hakkari merkez ve ilçelerinde Osmanlı döneminden kalma tarihi mezarlıklar ve mezar taşları dikkat çekici özellikler göstermektedir. Çoğunluğu Hakkari il merkezinde yer almakta olup, Osmanlı Devri'nden kalma mezar taşlarıdır. Bunlar şahideli mezar şeklindedir. Şahideler genelde kitabeli ve tarihlidir. Malzeme olarak yörede bulunan serpantin taşı kullanılmıştır. Merkezdeki **Kızıl Kümbet**, **Melik Esed ve Kale Altı Mezarlıkları** ile Yüksekova'daki **Güçlü(-Peyman)**, **Karabey(Serdeşt)**, **Çukurca Mezrası Mezarlıkları**'nda da tarihi mezar taşları yer almaktadır.⁸

Kızıl Kümbet Mezarlığı, Güleruş Baba Mahallesi"nde, kuzeyden güneye doğru eğimli bir sırtta yer alan mezarlık halk tarafından ziyaret edilen ve kutsal bilinen yerlerden birisidir. Zaviye kalıntısının kuzey tarafındaki düzlük kesimde Osmanlı Dönemi'nden kalma üzerleri kitabeli, zengin bitkisel ve geometrik desenli mezar taşları mevcuttur, Mezarlık alanında çoğu yerlerinden sökülmüş ve kırılmış 39 mezar taşı tespit edilmiş olup, bunlardan sadece 17 adedi durumunu korumaktadır. Etrafa dağılmış ve yerlerinden sökülmüş olanların tamamı Meydan Medresesi'ne kaldırılmış ve koruma altına alınmıştır (Fot.8-9).

8 M. Top, "Hakkari'deki Osmanlı Devri Mezar Taşları" XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2002, s.1292- 1293.

Foto 8: Hakkari Kızıl Kümbet Mezarlığı

Foto 9: Hakkari Kızıl Kümbet Mezarlığındaki Mezar Taşları

Mezarlıkta çoğunluğu Hakkâri Beyleri ile eş ve yakınlarına ait mezarlar bulunmaktadır. Bunlardan Abdullah Han ve annesi Hazreti Rabia Sultan'ın mezarları önemlidir. **Abdullah Han'ın mezarı**, mezarlığın ortaya yakın bir yerinde, zaviyenin kuzeybatısında bulunmaktadır. Ayakucu şahidesine göre 1194(1780) tarihlidir. Ustası "Amile Muhammed" şeklinde şahide üzerine yazılmıştır. Kitabesi Arapça olarak, dört sıra ve sekiz satır halinde celi sülüs hatla gerçekleştirilmiştir (Fot.10/11).

Foto 10/11:

Hakkari Kızıl Kümbet Mezarlığı Abdullah Han'ın Baş ve Ayak Şahidesi

Serpantin taşından yapılmış olan şahide, taş kemer formunda olup, aşağıdan yukarıya, alınlık kısmına doğru hafif genişlemektedir. Şahidenin doğuya bakan tek yüzünde yazı ve süslemeler mevcuttur. Kaş kemerin bitiminde usta adı sıkıştırılmıştır. Mezar taşının bu yüzeyi dıştan ince bir silme ile bunu takip eden çiçek motiflerinden oluşan bir bordür çerçevelemektedir. İçteki daha ince bir şerit ise, gövde yer almaktadır.

Alçak kabartma şeklinde süslemeler işlenmiştir. Celi sülüs karakterli yazılar dışında kenar bordürü, alınlık ve gövdede bitkisel süslemeler yer almaktadır. Kenar bordüründe üst ortadan başlayarak, sola ters, sağa düz, "S" kıvrımlı ve

ikişer yapraklı dallarla birbirine bağlanmış dilimli gülbezekler sıralanmaktadır. Çiçek, dal ve yapraklar, eşit aralıklarla düzgün bir şekilde sıralanmaktadır.

Alınlığın ortasında “El-bekau lillahi” yazılı üçgen bir kartuş yer almaktadır. Zikzak formlu birer şerit üçgeni iki yan kenarına oluşturmaktadır. Üst ortasındaki lale şeklinde bir alemle üçgen kartuş son bulmaktadır. Bununla alınlık, iki ayrı yüzeye bölünmüş, her biri simetrik şekilde kıvrık dal ve uçlarındaki stilize çiçeklerle doldurulmuştur. Tek kökten çıkarak, üç kol halinde yüzeyi dolduran dalların kıvrılan uçları çiçeklerle nihayetlenmektedir. Aralarındaki boşluklarda üçlü yapraklar sıralanmıştır.

Alınlığın altında başlayan yazıların her satırı enine dikdörtgen çerçeveye içine alınmıştır. Araları yatay ve dikey olarak düzenlenmiş, ortası zikzak biçiminde üçlü şeritlerle birbirinden ayrılmıştır. Oldukça sık istif edilmiş yazılar hareketlerle zenginleştirilmiştir.⁹

Ayakucu Şahidesi, serpantin taşından yapılmış olup, kaş kemer formundadır. Şahidenin batıya bakan yüzünde yazı ve süslemeler yer almaktadır. Çerçeveyi dıştan ince düz bir silme ve bunu takiben çiçek motifli bir bordür ile içteki ince şerit oluşturmaktadır. Yuvarlak kemer formunda alınlık ve altındaki yazılardan oluşan gövdeden ibarettir. Gövdede üç sıra halinde ve beş satırdan oluşan yazılara yer verilmiştir. Üçüncü sıranın ikinci bölümü bitkisel süslemelerle doldurulmuştur.

Hazreti Rabia Sultan’ın mezarı baş ve ayak şahidelerinden oluşmaktadır. Mezar, zaviyenin kuzeyinde yer almaktadır. 1182 (1768) tarihinde Rabia Sultan için yapılmıştır. Rabia Sultan, Abdullah Han’ın annesi ve İbrahim Bey’in kızıdır. Taşın ustası belli değildir.

Baş Şahidesi, serpantin taşından sivri kemer formunda olup, eni 0.45 m., yüksekliği 0.98 m. kalınlığı 0.08 m. ebatlarındadır. Şahidenin batıya ve doğuya bakan her iki yüzeyi yazılarla doldurulmuştur. Batı yüzeyine dıştan genişçe bir düz silme, ince bir oluk ve içteki ince şerit üçlü biçimde çerçevelemektedir. Sivri kemerli alınlık dışında gövde dört bölmeye ayrılmış, her biri yazılarla doldurulmuştur. Diğer yüzeyi ise, dıştan ince bir şerit çerçevelemekte; tamamı sekiz satır halinde yazılardan oluşmaktadır.¹⁰

⁹ Top, a.g.m.(2002) s.1294.

¹⁰ Top, a.g.m. (2002) s.1300.

Ayakucu Şahidesi, aynı şekilde serpantin taşından yapılmış olup, sivri kemer formudur. 0.45 m. eninde, 0.88 m. yükseklikte ve 0.09 m. kalınlığında ölçülere sahiptir. Şahideyi en dıştan genişçe düz bir silme, bunu takiben dar bir oluk ve içte ince çizgi halindeki şerit sınırlanmaktadır. Üst kısmı sivri kemerli bir alınlık şeklinde düzenlenmiştir. Gövdeden yatay, ince bir şerit alınlığı ayırmaktadır. Gövde, dikine dikdörtgen bitkisel süslemeli bir pano ve altındaki kartuş içerisinde tarih bölümünden oluşmaktadır (Fot.12/13).

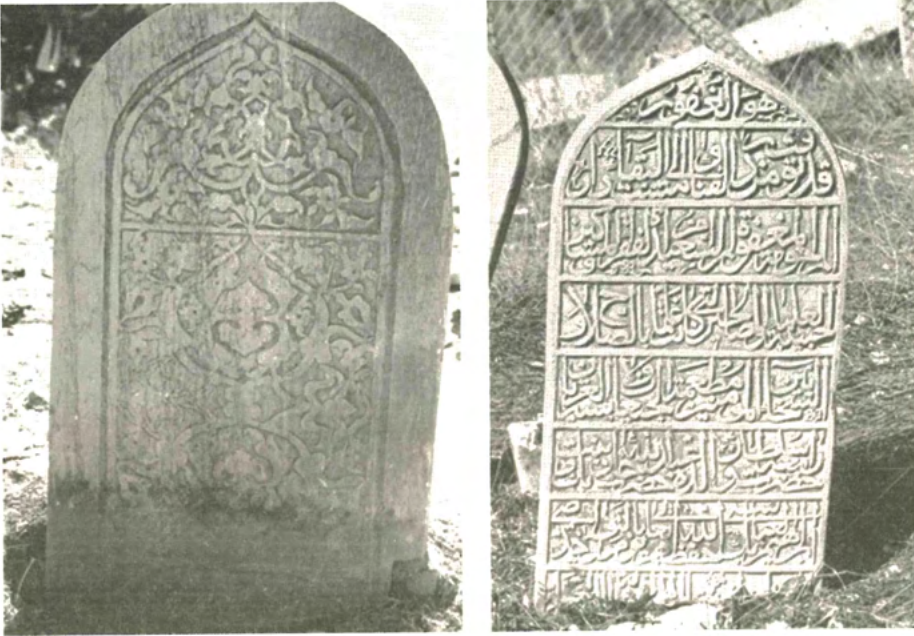

Foto 12/13: Hakkari Kızıl Kümbet Mezarlığı

Hazreti Rabia Sultan'ın Baş ve Ayak Şahidesi

Abdülaziz'in Pederi'nin Baş Şahidesi, Kızıl Kümbet Mezarlığı'nda iken buradan alınarak koruma altına almak maksadı ile Meydan Medresesi'ne kaldırılmıştır. 1214 h. 1798 m. tarihlidir. Farsça kitabesine göre Abdülaziz'in Pederi'ne ait bir şahidedir.

Serpantin taşından sivri kemer formlu bir şahidedir. Eni 0.41 m. , boyu 0.93 m. ve kalınlığı 0.06 m. dir. Şahidenin doğu yüzünü yazılar, batısını ise süslemeler doldurmaktadır. Gövdenin üstündeki sivri kemer yanlarda hafif kademeli olarak başlamaktadır. Yazının bulunduğu doğu taraf, düz bir şeritle sınırlandırılmıştır. Alınlıktan itibaren yedi satır yazı işlenmiştir. Batı yüzü ise, zencerek motifli bir bordürle çerçevelenmiştir. Yüzeyin tamamı ise bir şemse motifi kaplamaktadır (Fot.14/15).

Foto 14/15 : Hakkari Kızıl Kümbet Mezarlığı
Abdülaziz'in Pederi 'in Baş Şahidesi

Melik Esed Mezarlığı, Biçer Mahallesi'nde Melik Esed Camisi'nin batı tarafında haziyesi şeklindedir. Burada ve civarında 17 tanesi yerinde dikili diğerleri etrafa dağılmış 25 adet mezar taşı tespit edilmiştir. Bu mezar taşları da Osmanlı devrinden kalma kitabeli, bitkisel ve geometrik süslemeleriyle dikkat çekmektedir.

Burasının da etrafı valilikçe ihata duvarı ve tel örgü ile kapatılarak korunma altına alınmıştır. Bu mezarlıkta da Hakkari Beylerine ait mezar taşları bulunmaktadır. Bunlardan Muhammed Nasır Bey ve Behram Bey'e mezar taşları dikkat çekmektedir. Bunlardan *Emir Muhammed Nasır*'a ait mezar, baş ve ayak şahidelerinden oluşmaktadır. Kitabesine göre mezar, 1238(1822) tarihlidir. Ustaası "Amile Muhammed" şeklinde ayakucu şahidesinin arkasına yazılmıştır. Baş şahidesi kaş kemer formunda olup, içe bakan yüzeyine alçak kabartma yazı ve süslemeler işlenmiştir. İki bölüm halinde düzenlenmiş olup, alt kısmını yazılar teşkil etmektedir. İki yandan ince birer şeritle sınırlandırılan yazılar beş satır halinde birer kartuş içerisine alınmıştır. Üst kısmında bir alınlık oluşturulmuştur. Kıvrık dallarla birbirine tutturulmuş, ters-yüz şeklinde sıralı palmet dizisinden

bir şeritle sınırlandırılmış alınlığın içerisi, simetrik ortadan iki yana dağılan kıvrık dal çiçek ve yaprak motiflerinden bir kompozisyonla doldurulmuştur.¹¹

Ayak şahidesi de aynı formda olup, iç yüzeyine çeşitli süslemeler ve yazılar alçak kabartma olarak işlenmiştir. İki bölüm halinde düzenlenmiş taşın alt kısmı yazılarla doldurulmuştur. Üst alınlık bölümü kısmen tahrip görmekle beraber, baş şahidesine benzer süslemeler ihtiva etmektedir. Arkasına işlenen usta kitabesi oval şekilde alt ve üstten birer palmet ile sonlanan kartuş içerisine alınmıştır (fot.16/17)

Foto 16/17: Hakkari Nelik Esed Mezarlığı'nda
Muhammet Nasır'ın Baş ve Ayak Taşı

Kale Altı Mezarlığı, Biçer mahallesinde kalenin doğu kesiminde kalan, genişçe bir alanı kapsayan ve günümüzde gömünün devam ettiği bir mezarlıktır. Bu nedenle tarihi özelliğini kaybetmiş durumdadır. Mezarlığın muhtelif yerlerinde çoğu yerlerinden sökülüp gelişi güzel dağılmış vaziyette mezar taşlarına rastlanmıştır, Bunların sanatsal niteliğe sahip, 18 ve 19. yüzyıllardan kalma oldukları görülmektedir. 20'nin üzerinde mezar taşı tespit edilmiştir

¹¹ M.Top, "Hakkari'deki Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları"VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Kayseri,2002, s.747.

Bunlardan Üzeyir Ağa'nın oğlu **Harun'un** mezarına ait baş şahidesi, mezarlığın kuzeydoğu üst tepe kesiminde yerinden sökülmiş vaziyette bulunmuştur. Yerinde korumasız olduğundan taş, Meydan Medresesine kaldırılmıştır. Üzerinde yer alan 3 satırlık kitabeden kime ait olduğu ve tarihi belirlenebilmektedir. Buna göre, Üzeyir Ağa'nın oğlu Harun'a ait şahide, 1195 h. (1781 m) tarihlidir. Ayrıca üzerinde "Amile Mahmud" şeklinde usta kitabesi mevcuttur.

Serpantin taşından kaş kemer formundaki şahidenin süsleme ve yazılar ön yüzünde toplanmış olup, alçak kabartma tekniğinde yapılmıştır. Taşın tamamını dört yönden çevreleyen bordür, sıralı "çene" motifleriyle oluşturulmuştur. İçerisi iki bölüm halinde düzenlenmiş olup, altta üç satır yazı, üzerindeki alanlıkta ise çiçek motiflerinden oluşan bitkisel bir bezeme yer almaktadır. Üst kısımlarındaki dış sıralarıyla birbirinden ayrılmış yazılar, birer kartuş içerisine alınmış ve celi sülüs hatla yazılmıştır. Alınlıkta yazıların hemen üzerine bir sıra halinde beş tepelik işlenmiştir. İkinci ve dördüncü tepeliğin içerisinde "*Amile Mahmut*" şeklinde usta adı yer almaktadır. Birinci ve beşinci tepeliklerin üzerine birer lale motifi, ortadaki tepelikten çıkan bir çiçek tüm alınlığı doldurmaktadır. Simetrik olarak yüzeye dağılan çiçekler yapraklarla zenginleştirilmiştir.¹²

Bunlar dışında, Yüksekova'da da Osmanlı Dönemine ait, **Peyman (Güçlü Köyü)**, **Demirkonak Köyü Çukurca Mezrası** ile **Serdeşt (Karabey) Köyü Tarihi Mezarlıkları** bulunmaktadır.¹³

2.5. Sivil Mimari

Hakkari merkezde Osmanlı döneminden kalma sivil mimarlık örnekleri mevcut değildir. **Çukurca** ve Şemdinli'de tarihi nitelikte ev ve konak olarak **örnekleri vardır**. Bunların başında Çukurca'nın mahalli üsluptaki sivil mimari örneklerini teşkil eden tarihi taş evler gelmektedir. 18.-19. Yy'lardan kalma bu yapılar, kalenin güney eteklerinde eğimli, kayalık bir zemin üzerinde sıralanmaktadır. Bu evlerden **Mehmet Turan Evi**, **Dervişoğlu** ve **Piruzbeyoğlu Konakları** ile **Enver Parlak Evi** dikkat çeken örneklerdir. Şemdinli'nin eski ilçe merkezi olan Nehri'de bulunan **Kayme** ve **Kelat Sarayları** yöredeki dönemin Osmanlı mimari tarzına yakın diğer sivil yapılarıdır.

Dervişoğlu Konağı, Çukurca'nın Kale Mahallesi'nde kalenin güney eteğinde sıralanan taş evlerin arasında kalmaktadır Yapının tarihlendirilmesine

¹² Top,a.g.m. (2002), s.750.

¹³ M.Top," a.g.m.(2003) s.4-6.

ilişkin kitabe veya herhangi bir belge mevcut değildir. Halktan dinlediğimiz bazı görüşlere göre, 18.yy sonları 19.yüzyıl başlarından kalmış olabilir. Ortaya yakın bir yerde bulunmaktadır. Doğusundaki Piruzbeyoğlu konağına bitişik olarak yapılmıştır. Yapı kule tipli olarak, çok katlı şekilde inşa edilmiştir. Günümüzde örtü ile ara katların bölüntüleri yıkılmış durumdadır.

Konak doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, dıştan 8.5m x 6.5m ölçülerinde bir alana oturmaktadır. Zemin kat üzerinde üç kat daha bulunmaktadır. Duvarları harçla tutturulmuş, düzgün sıralı moloz taşlarla örülmüştür. Dış cephelerde taşla daha düzgün tutulmuştur. Tavan ve tabanlarda ahşap hatıllar kullanılmıştır. Dıştan pencere açıklıkları cepheleri hareketlendirmektedir. İçten normal ve mazgal pencereler ile dolap ve ocak nişleri dikkat çekmektedir.¹⁴

Piruzbeyoğlu Konağı, Kale Mahallesi'nde Devrişoğlu Konağı'nın doğu bitişiğinde yer almaktadır. Kule tipli olarak, çok katlı şekilde inşa edilmiştir. Bu da 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarından kalmıştır. Günümüzde zemin katı yıkıntılarla dolmuş, içerisinde ağaçlar çıkmıştır. Birinci ve ikinci katların güney ve batı duvarları ile kısmen doğu duvarı sağlam kalmış, kuzey duvarına bitişik, kuzey batı köşeye dıştan bir dam yapılmıştır. Konağın kare bir planı vardır. Dıştan 7.80m x 7.80m ölçülere sahiptir. Zemin kat üzerinde bir ve ikinci katların durumu belirlenebilmektedir. Bütün katlar aynı büyüklükte karşımıza çıkmaktadır (Fot.18).

Foto 18:
Hakkari
Çukurca'da
Taş Evler

¹⁴ M. Top, "Hakkari İli Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca İlçelerinde Yüzey Araştırması 1999", IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Van, 2000, s.206.

Pencereler üstten ahşap hatıllı dikdörtgen girinti oluşturmaktadır. Ocak aşağıdan yukarıya doğru daralan üçgen bir görünüme sahiptir. Üçü pencerelerin üzerinde, biri ocağın sol üst tarafında olmak üzere dikdörtgen şekilli dört dolap nişi aynı hizada sıralanmaktadır. Üst örtüde ahşap hatıl kullanılmıştır. Yapıda duvarlar harçla tutturulmuş moloz taş örgülüdür. Duvar kalınlıkları 0.80m'dir. Dış cephelerde taş sıraları daha düzenli dizilmiştir. Bu güney cephe duvarında daha belirgindir. Burası ayrıca iki kata ait pencerelerle hareketlendirilmiştir. Örtü ve tabanda ahşap hatıllar kullanılmıştır. Aynı hatıllar, pencere ve dolap nişlerinin üzerinde de görülmektedir. Kule tipli bir özellik taşıyan konak, Çukurca'nın önemli sivil mimari örneklerinden birini teşkil etmektedir.¹⁵

3. Şemdinli (Nehri)

Şemdinli, Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneydoğu köşesinde yer alan, Hakkari iline bağlı bir ilçe olup, doğudan İran, güney ve batıdan Irak, ile batı ve kuzeyden Yüksekova ilçesiyle çevrilidir. Hakkari il merkezine 140 km, Van'a 260 km uzaklıkta, ulaşımı Van-Yüksekova üzerinden karayolu ile sağlanmaktadır.¹⁶

1652 km² yüzölçümlü ilçe, oldukça engebeli yüzey şekillerine sahiptir. Bu yüzey şekilleri, Hakkari dağlarının devamı niteliğinde yükseltileri 3 000 m üzerinde dağlardan oluşmakta; düzlükleri genelde vadi tabanlarında yer almaktadır. İklimi nispeten sıcak ve ılımandır. Hayvancılık, arıcılık, halı ve kilim dokumacılığı, az miktarda çeşitli tahıl ürünleri, sebze ve meyve yörenin başlıca geçim kaynağıdır.¹⁷

Şemdinli yöresinin tarihi geçmişi Urartu dönemine kadar inmektedir. Urartulardan sonra, Asur, Med, Pers, İskender, Selevkid, Roma, Part, Sasani egemenliğinde kalmış, yöre; Hz. Ömer zamanında müslümanlar tarafından fetih edilmiştir. Daha sonra, Emevi, Abbasi ve 1504 yılından itibaren de Tuğrul Bey zamanında Büyük Selçuklu idaresine girmiş; sırasıyla Musul Atabeyleri (1127), İlhanlı (1262), Karakoyunlu (1349)-1405), Akkoyunlu (1468), Safavi (1504) ve 1534 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalmıştır.¹⁸

Bölge, gerek Osmanlı öncesinde ve gerekse Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında mahalli beylikler tarafından özerk ya da yarı özerk olarak yönetil-

¹⁵ Top a.g.m. (2000), s. 208.

¹⁶ "Şemdinli" mad. Ana Britanica, C.20, İstanbul, 1992, s.260

¹⁷ Hakkari" mad. Yurt Ansiklopedisi C.5, İstanbul, 1982, s.3318

¹⁸ Aynı mad. Ana Britanica, s.260

meye devam etmiştir. Şemdinli ve civan tahminen 1402-1600 yılları arasında iki asır kadar “İmadiye Beyliği” yönetiminde kalmıştır.¹⁹ Bundan sonra Şemseddinli (Şemdinan) Aşireti yörede etkili olmuş, özellikle 17. Yüzyıl ortalarından itibaren bu aşirete mensup Şeyhler vasıtasıyla yönetilmiştir. Nehri (Bağlar)’de yaşayan bu zatların en önemlileri, Seyyid Abdullah, Şeyh Seyyid Taha, Şeyh Seyyid Salih ve Şeyh Ubeydullah olup, Cumhuriyet dönemine kadar yönetimdeki varlıkları sürmüştür.²⁰

Tanzimat fermanıyla birlikte Osmanlı Devleti’nin yeni idari yapısı içerisinde Şemdinan (Şemdinli), Van Vilayeti, Hakkâri Sancağına bağlı ilçe olup, merkez ilçesi Nehri nahiyesidir.²¹ Cumhuriyet Türkiye’sinde 1932 yılında nahiye, 1935 yılında tekrar ilçe olur ve bugünkü yerine taşınır. 1936 yılında da Hakkâri’nin il olmasıyla tekrar buraya bağlanır.²²

Şemdinli’nin eski merkezi Nehri’de bulunan cami, tekke, mektep, köprü ve konak gibi tarihi eserlerden günümüze Kayme ve Kelat sarayı kalıntıları, taş köprü ile türbe ve mezartaşları ulaşmıştır.

3.1.Kayme Sarayı

Bağlar (Nehri)’deki eski yerleşmelerin kuzey tarafında, bugünkü köy evlerinin batısında yer alan yapının kuzey cepheindeki giriş kapısı sağ ve sol üst köşelerine yerleştirilen kitabelerinden sağdakinde H. 1332 (1914), soldakinde H. 1330 (1912) tarihi yer almaktadır. Buna göre; 1912-14 tarihleri arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kitabelerde yaptırana ilişkin herhangi bir isim yer almamakla beraber Şeyh Ubeydullah’ın oğlu Seyyid Abdülkadir ile bunun oğlu Seyyid Abdullah tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir.²³

İki katlı olarak yapılmış olan saray, 18.80 mx24.50 m ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Bugün sarayın, kuzey ve batı duvarları ekseriyetle, doğu ve güney duvarları kısmen ayakta kalmış, örtüsü tamamen yıkılmıştır. Yapının zemin ve birinci katları, birbirinin aynı, ortada dikdörtgen iki salon ile bunun doğu ve batı taraflarına sıralanmış dörder

¹⁹ Y.Öztuna, Devlet ve Hanedanlar II., İst. 1990, s. 511.

²⁰ Şemseddin Sami “Şemdinan” mad. **Kamus’ul -Alam** c.4, İst. 1311, s. 2867., Nazmi Sevgen “Kürtler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi** c.4, s. 24, Eylül-1969, s. 41.

²¹ 1315 tarihli Van Salnamesi, s. 198., Vital Iuinet, La Turquie d’Asie II, Paris 1891, s.741.

²² Hakkari 94 Yıllığı, s. 181, Hakkari”mad. , DİA C.15, İstanbul, 1997, s.207

²³ Mehmet Top “Şemdinli’deki Mimari Eserler”, Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri, Van,1996, s.134,

odadan meydana gelmiştir. Yapıya kuzey ve güney cephelerin ortalarına açılmış kapılardan girilmekte, odalara hem salonlardan hem de birbirlerinden geçilmektedir (Fot.119/20).

Foto 19: Hakkari Şemdinli (Nehri) Kayme Sarayı

Foto 20: Hakkari Şemdinli (Nehri) Kayme Sarayı Kazı Öncesi Durumu

Yapının yıkılmış doğu cephesi dışındaki kuzey-güney ve batı cephelerinin kapı ve pencerelerle hareketlendirildiği görülmektedir. Kuzey cepheye sivri kemerli bir girinti içerisindeki, sivri kemer açıklıklı kapı ile bunun iki yanında altlı ve üstlü ikişerden dört pencere açılmıştır. Pencereler sivri kemerli bir girinti içerisinde yer almaktadır. Ayrıca kapının üzerinde üst kata açılan, ahşap malzemeli bir balkon olduğu anlaşılan açıldık bulunmaktadır. Yine bu cephede tek süsleyici unsur olarak karşımıza çıkan, kapı kuşatma kemerinin sağ ve sol üst köşelerine birer kitabe yerleştirilmiştir. Kitabeler, mermer üzerine ikişer satır halinde sülüs hatla yazılmıştır.

Kitabelerden sağdakinin Türkçesi

De ki kapılarında hamd vardır. Oraya emniyet ve selamete giriniz (1332-1914).

Kitabelerden soldakinin Türkçesi

Bu ev (girenlere) esenlik verir. Bakanlara hicri “1330 tarihini” (1912) müjdele

Yapının batı cephesinde altlı ve üstlü sekizer pencere ile hareketlendirilmiştir. Pencereler birbirinin aynı, sivri kemerli bir girinti içerisinde yuvarlak kemerli açıklık şeklindedir. Güney cephede ise sadece kapı ve pencerelerin yerleri belirlenebilmekte, bunun dışında büyük ölçüde yıkılmış vaziyettedir.

Yapının cephelerinde düzgün kesme taş, içteki odaların bölüntülerinde moloz taş malzeme kullanılmıştır Cephelerde düzgün kesme taş işçilik dikkat çekicidir.

Kayme Sarayı’nın 2011 yılında kazı ve temizlik çalışması yapılmış olup, acil olarak restore edilmesi gerekmektedir (Fot.21/22).²⁴

²⁴ Mehmet Top “Şemdinli Kayme Sarayı Kazı ve Temizlik Çalışması-2011 VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildirileri, Bursa,2013, s.172

Foto 21: Hakkari Şemdinli (Nehri) Kayme Sarayı Kazı Sonrası Durumu

Foto 22: Hakkari Şemdinli (Nehri) Kayme Sarayı Kazı Sonrası Durumu

3.2.Kelat Sarayı,

Nehri'nin güney batısında dere kenarında kurulmuştur. Saray (Konak) büyük ölçüde yıkılmış olup, kalıntıları bulunmaktadır. Kitabesi bulunmayan yapı 19. yüzyıl sonlarında yapılmıştır. Bugün yapının güney duvarı kısmen ayakta kalmış, diğer kısımları tamamen yıkılmıştır. Eski bir fotoğraftan üç katlı, muntazam bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu fotoğrafa göre; yapının doğu cephesine her katta dokuzar pencere açıldığı; kuzey cephesine ise, ortada üç kata tekabül eden sivri kemerli iki açıklık, bunun iki yanındaki katlara da üçer pencere açıldığı görülmektedir. Yine bu fotoğrafa göre yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve üç katlı olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız konak bugün yıkılmış olduğundan iç bölüntülerini belirlemek mümkün değildir (Fot.23/24).

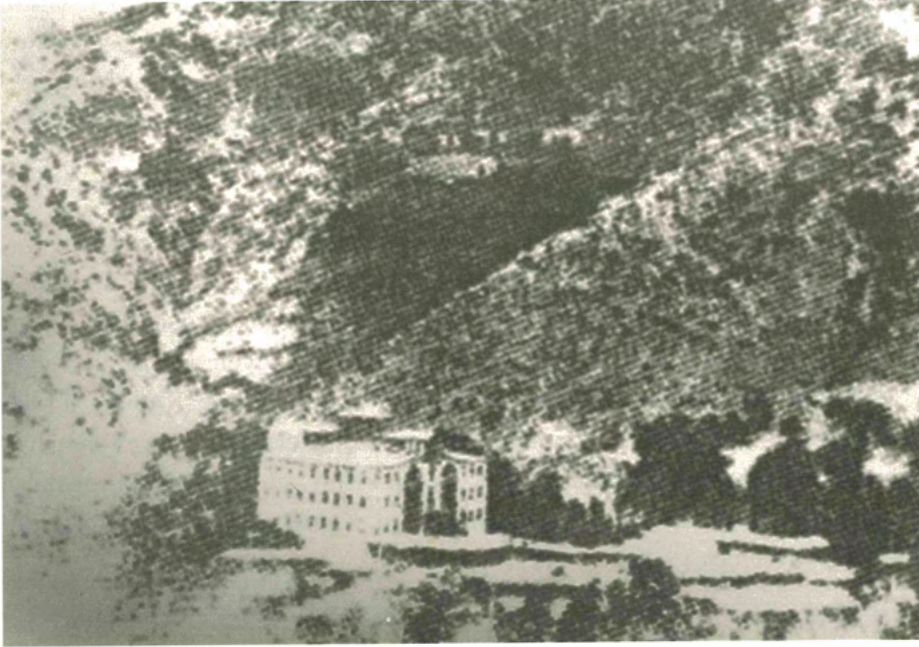

Foto 23: Hakkari Şemdinli (Nehri) Kelat Sarayı Yıkılmadan Önceki Durumu

Foto 24: Hakkari Şemdinli (Nehri) Kelat Sarayı Kalıntıları

Yapının günümüze gelen güney duvarındaki kalıntılardan, cephenin ortada kapı ile bunun iki yanındaki pencerelerle hareketlendirildiği görülmektedir. İççe kademelenme yapan sivri kemerli açıklığa sahip kapı, dıştan taşıntılı kuşatma kemeriyle sınırlandırılmıştır. Sivri kemer, özendi seviyelerine ise kademeli yerleştirilmiş iki kademeli konsolsu çıkmalarla vurgulanmıştır. Kapının iki yanındaki yüzeylerde biraz üst kısımda yer alan pencereler, dikdörtgen çerçeveli olup sivri kemerle sonlanmaktadır. Konağın kalan kalıntılarında duvarların düzgün kesme taşla inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kaplama düzgün kesme taşlar, kalkerden (Kireçtaşı) yapılmıştır.²⁵

3.4. Seyyit Taha'nın Mezarı ve Mezartaşı

Nehri'deki tarihi mezarlığın doğu tarafında yer alan Seyyit Taha Hazretleri'nin Mezarı günümüzde mermer malzeme ile yeniden yapılmıştır. 1990 yılında tespit ettiğimiz eski mezar, toprak üzerine baş ve ayak ucunda yer alan şahidelerden oluşmaktadır (Fot.25/26).

²⁵ Top, a.g.m.(1996), s.131-132; Top, a.g.m. (2002), s. 41.

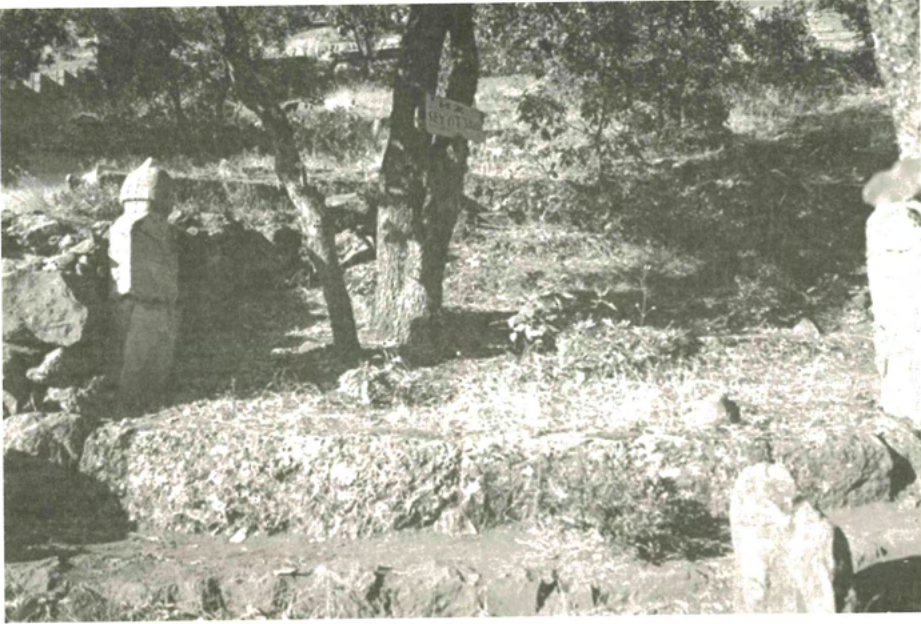

Foto 25: Hakkari Şemdinli (Nehri) Seyyit Taha'nın Mezarı Eski Hali (1990)

Foto 26: Hakkari Şemdinli (Nehri) Seyyit Taha'nın Mezarı Yeni Hali

Foto 27/28: Hakkari Şemdinli (Nehri) Seyyit Taha'nın Mezar Taşları

Baş şahidesi, sarıklı bir başlıkla altı satırlık yazılardan meydana gelen gövdeden ibarettir (Fot.27/28). Üzerinde celi sülüs kitabede:

"Fatıha

Haza merkadu es-said eş-şehid el-merhum

El-meğfur el mebrur el-muhtac ila rahmetillahi

Taala ğufranihi kutbu'l-arifin

Eş-Şeyh es-Said Taha bin

Molla Ahmet senetü 1269/1852" yazmaktadır. Şahide ortadan iki kırılmış vaziyette günümüzde mezarın üzerind dikili değildir²⁶.

Ayak şahidesi de üstten üçgen biçimde nihayetlenen sekiz satırlık yazıdan ibarettir. Taştaki tahribattan ve kırılmalardan dolayı kitabenin birçok yeri okunamayacak vaziyettedir. Günümüzde mezarın üzerinde değildir.

Bir de aynı mezarlık içerisinde taş malzeme ile yapılmış Seyyit Abdullah'a ait türbe yer almaktadır (Fot.29).

²⁶ Kitabeyi çözümleyen Yrd. Doç. Dr. Edip Yılmaz'a teşekkür ederim.

Foto 29: Hakkari Şemdinli (Nehri) Seyyid Abdullah'ın Türbesi

3.3. Taş Köprü

Şemdinli çayı üzerinde, ilçe merkezine 13 km uzaklıktadır. Nehri- Dericik- Irak yolunun bağlantısını sağlamaktadır. Köprünün Şeyh Seyyid Muhammed Sıddık tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir. Buna göre 20.yy başlarında inşa edilmiştir.

Yüksek dağlar arasında derin bir vadide kuzey- güney doğrultusunda uzanan köprü, tek gözlü yolunun eğimli olduğu köprüler grubuna girmektedir. Güney ve kuzey taraftan tempan duvarları ve yol bağlantısı yıkılmıştır. Günümüzdeki durumuna göre ölçüleri, üstten yolu 17.90m uzunluğunda, 3.10m genişliğinde, ortadan suya olan yüksekliği 11.00m'dir.

Köprünün tamamında taş malzeme kullanılmıştır. Kemer ve korkuluklarda kesme taş, duvarlarda düzgün kaba yonu taşlar görülmektedir. Köprü 2002 yılında Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiştir (Fot.30).²⁷

²⁷ M. Top, "Şemdinli'deki Mimari Eserler", *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri*, Van, 1996, s.134; Top, a.g.m.(2002), s. 40-41; Ş. Öztürk, *Van Gölü Havzası Ortaçağ ve Sonrası Su Mimarisi*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi) Van, 2002, s.95-96; Ş.Öztürk, *Hakkari Şemdinli Taş Köprüsü, Arkitekt*, S.2004/1, s.45.

Foto 30: Hakkari Şemdinli (Nehri) Taş Köprü

4. Kaynakça

- Darkot, Besim; “Çölemerik”, İslam Ansiklopedisi, III, İstanbul, 1971, s.441-442
- Darkot, Besim; “Hakkari”, İslam Ansiklopedisi, V/I , s. 97-99
- Hakkari İl Yıllığı 94, Ankara, 1994.
- Hakkari İl Yıllığı 98, 1998.
- Hakkari İl Yıllığı 2003, Hakkari, 2003.
- Kılıç, Dündar Ali, İrisân Beyleri (Abbasi Devleti’nden Hâkkari Beyliğine), İstanbul, 2005.
- Top, Mehmet, “Şemdinli’deki Mimari Eserler”, Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu, Van 1996, s. 130-144.
- Top, Mehmet, “Hakkari’deki Tarihi Eserler”, Hakkari ‘ 98 Yıllığı, Ankara 1998, s.88-100
- Top, Mehmet, “Hakkâri İli Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca İlçeleri Yüzey Araştırması 1999”, IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu, Van, 2000, s. 205-212.
- Top, Mehmet, “Hakkari Meydan Medresesi”, Hakkari Dergisi, S. 10, Ankara,1999, s.11-13
- Top, Mehmet, “Hakkâri’de Tarihi Mezarlıklar ve Mezartaşları”, Hakkari Dergisi, S. 12, Ankara,1999, s. 7- 9.
- .Top, Mehmet, “Hakkâri Kızıl Kümbet Mezarlığında Taş Vakfiyeli Mezar Taşları”, Hakkari Dergisi, S.15, Ankara 2000, s.21-23.

- Top, Mehmet, "Hakkari Kızıl Kümbet Mezarlığında Taş Vakfiyeli Mezar Taşları-2", Hakkari Dergisi, S.16, Ankara 2000, s.18-19.
- Top, Mehmet, "Hakkâri ve Çevresindeki Sanat Eserleri Yüzey Araştırması 1998", XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Ankara 2000, s.1-14
- Top, Mehmet, "Hakkâri'de Osmanlı Devri Mezartaşları", XIII. Türk Tarih Kongresi, C.III, Ankara, 2002, s.1291- 1308
- Top, Mehmet, "Hakkâri İli Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca İlçeleri Yüzey Araştırması 2000", XIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I, Ankara 2002, s.33- 48.
- Top, Mehmet, "Hakkâri'deki Tarihi Mezarlıklar ve Mezar Taşları", VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Kayseri 2002, s.745-757
- Top, Mehmet, "Hakkâri'nin Kültürel Yapısı", Hakkâri 2003, Ankara, 2003, s. 79- 105
- Top, Mehmet, "Hakkâri İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2001", XX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I, Ankara 2003, 17-28.
- Top, Mehmet, Çukurca'daki Tarihi Taş Evler, Dağların Kenti Hakkari, S.22, Ankara 2003, s.24-26.
- Top, Mehmet-Öztürk, Ş. "Hakkâri Meydan Medresesi", Vakıflar Dergisi, Sayı: XXIX, Ankara, 2005, s. 373-398.
- Top, Mehmet, "Hakkâri İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2003", XXII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I, Ankara, 2005, s.107-118.
- Top, Mehmet, "Hakkâri ve Şırnak İlleri ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2004", 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara, 2006, s.225-238.
- Top, Mehmet, "Hakkâri'nin Ortaçağ Ve Sonrası Kültürel Dokusu Üzerine Bir Değerlendirme", I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, İstanbul, 2006, s. 173-186.
- Top, Mehmet, "Hakkâri'nin Mimari ve Sanat Mirası", Hakkari, Ankara,2010, s.187-256.
- Top, Mehmet, "Şemdinli Kayme Sarayı Kazı ve Temizlik Çalışması-2011 VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu Bildirileri, Bursa,2013, s.171-179.
- Tuğlacı; Pars; Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1985
- Tuncel, Metin, "Hakkari", DİA, C. 15, İstanbul, 1997 , s. 205-207.

**MEVLÂNÂ HÂLİD-İ NAKŞİBENDÎ'DE
EHL-İBEYT SEVGİSİ VE
SEYYİD TAHA HAKKARÎ**

Abdulcebbar KAVAK

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ NAKŞİBENDÎ'DE EHL-İBEYT SEVGİSİ VE SEYYİD TAHA HAKKARÎ

Abdulcebbar KAVAK¹

Özet

Bu tebliğimizde Bölgemizin en önemi âlimlerinden ve maneviyat önderlerinden Seyyid Taha-i Nehri'ye nisbet edilen "AKİDE-İ KÜRDİYYE" adlı eserde geçen itikadi-kelami görüşler Kelam İlmi perspektifinde değerlendirilecek, ana başlıklar halinde tasnif edilip klasik Eş'ari Akaid metinleri ile mukayeseli bir şekilde tahlil edilecek. Ayrıca Kürtçe yazılmış olan diğer "akide" metinleriyle de mukayese edilerek tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyid Taha-i Nehri, Akaid-Kelam, İman, İslam, Uluhiyyet, Nübüvvet, Sem'iyyat.

Abstract:

In this paper, the theological ideas which are present in the book "Aki-de-i Kürdiye" – a work attributed to Seyyid Taha-i Nehri who was one of the most prominent scholars and spiritual leaders in our region - will be analysed from perspective of science of Kelam, will be classified under main headings and will be discussed in comparison with Eşari Akaid texts. In addition, it will be introduced by comparing with other "Religious Faith" texts.

Key words: Seyid Taha-i Nehri, Akaid-Science of Kelam, Faith, Islam, Divinity, Prophethood, Sem'iyyat

Giriş

Arapça "ehl" ve "beyt" kelimelerinden meydana gelen "*ehl-i beyt*" tamlaması lügatte ev halkı anlamına gelir.² İslam kültüründe ise "*ehl-i beyt*" veya "*ehl-i beyti'n-Nebî*" denildiğinde Hz. Peygamberin ailesi, eşleri, kızları ve damadı Hz. Aîi kastedilmektedir.³

¹ Öğretim Görevlisi-Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrin, Lisânu'l-Arab, Daru Sadır, Beyrut 1990, XI/28.

³ İbn Manzûr, a.g.e, XI/28. Ehl-i beytin kimleri kapsadığı hususunda özellikle ehl-i sünnet ile şia arasında

Kur'an'da üç ayrı yerde geçen “*ehl-i beyt*” kavramı⁴ ve bu kapsama giren şahsiyetlerin, içlerinde mutasavvıfların da bulunduğu çok sayıda zevatın eserlerinde yer aldığı bilinmektedir. İşte bu zevattan biri de 19. yüzyılın ilk çeyreğinde adından çokça bahsedilen Şehrezûr’lu Mevlânâ Hâlid(ö.1242/1827)’dir. Nakşibendiyye’nin Müceddidiyye koluna mensup⁵ aksiyoner bir mürşid olan Mevlânâ Hâlid, özellikle divanında ehl-i beytten çokça bahsetmiş ve Arapça, Farsça ve Kürtçe olarak üç dilde yazdığı bu divanıyla⁶ tasavvuf edebiyatındaki yerini almıştır.

Mevlânâ Hâlid’in divanında çokça bahsettiği ehli beyte irşad hayatında da ayrı bir ihtimam göstermiştir. Bu ihtimama mazhar olan şahsiyetlerden biri de hiç şüphesiz Seyyid Taha Hakkârî’dir.

A.MEVLÂNÂ HÂLİD-İ NAKŞİBENDÎ

Adı Halid b. Ahmed b. Hüseyin’dir. Şehrezûr Sancağına bağlı Karadağ kasabasında 1193/1779 tarihinde dünyaya gelmiştir.⁷ İlk eğitimini babasından alan Mevlânâ Hâlid, ilim yaşamına Karadağ’daki medreselerde başlamış, Kur’an-ı Kerim ile başlayan eğitimini Sarf, Nahiv ve diğer ilimlerle devam ettirmiştir.⁸

Mevlânâ Hâlid’in ders aldığı hocaları içerisinde şu kişiler sayılmaktadır.⁹

1. Seyyid Abdülkerim Berzencî
2. Seyyid Abdürrahim Berzencî
- 3.Molla İbrahim Beyârî
- 4.Molla Abdullah Hırpânî
- 5.Molla Muhammed Salih
- 6.Molla Abdürrahîm Zeyârî
- 7.Muhammed Kasım es-Senendecî

görüş farklılığı bulunmaktadır.

⁴ Ehl-i beyt’in Kur’an-ı Kerim’de geçtiği yerler sırasıyla; Hud/73, Kasas/12, Ahzab/33. âyetlerdir.

⁵ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I/67;Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-A'âm*, Mihrân Matbaası, İstanbul (t.y.), III/2017.

⁶ Mevlânâ Halid-i Bağdadî, Divan(Matbu), İstanbul 1260/1844.

⁷ Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye fî Hakâik-i Ecillâi'n-Nakşibendiyye*, Dâru't-Tiba'ati'l-Âmire 1308, s.224.

⁸ el-Hânî, a.e, s. 224.

⁹ el-Hânî, a.e, s. 224.

Mevlânâ Hâlid yukarıda adı geçen hocası Seyyid Abdülkerim Berzen-cî(ö.1213/1798)'nin vefatından sonra onun medresesinde yedi yıl boyunca müderris olarak görev yapmıştır.¹⁰

Mevlânâ Halid, akranlarına göre çok ciddi bir ilmi birikime sahip olmasına ve etrafında takdir görmesine rağmen, çağdaşı olan birçok âlim gibi o da bu ilmi kariyerine tasavvufu da eklemek ister. Yani âlim-mutasavvıf olmak için gerçek bir mürşid aramaya başlar. Kafasında hayal ettiği mürşidini bulabileceği en iyi yerin kutsal topraklar olacağını düşünerek hacca gitmeye karar verir.1220/1805 yılında sırasıyla Musul, Diyarbakır, Urfa ve Halep üzerinden Şam'a ulaşır. Şam'a geldiğinde oranın önde gelen âlimlerinden Şeyh Muhammed el-Küzberî ve Şeyh Muhammed el-Kürdî ile görüşür. Küzberî'den hadis, Mustafa el-Kürdî'den de hem hadis hem de Kadîrî tarîkat icâzeti olarak hac yolculuğuna devam eder.¹¹

Kutsal topraklarda aradığı mürşidi bulamayan Mevlânâ Halid, Hac dönüşü memleketi Süleymaniye'ye gelir ve tedrise devam eder.Bir müddet sonra Mirza Rahimullah adındaki zatın yönlendirmesiyle Hindistanda bulunan Şah Abdullah Dihlevî(ö.1240/1824)'nin yanına gitmeye karar verir.¹²

Cihanabad'da yaklaşık on aylık bir tasavvufi eğitimin ardından Şah Abdullah Dehlevî hazretlerinden hilafetname¹³ ve Nakşibendiyye, Kadiriye, Sühreverdîyye, Kübreverdîyye, Çeştîyye gibi tarikatlerde irşad iznini alan Mevlânâ Hâlid, memleketine dönmek üzere Hindistan'da ayrılır.

Mevlânâ Halid'in daha çok tasavvufi ağırlıklı olan eserleri¹⁴ arasında en meşhuru ilk olarak Sultan Abdulmecid zamanında 1260/1844 tarihinde matbu hale getirilen¹⁵ divanıdır.

Mevlânâ Halid 1242/ 1826 tarihinde Şam'da vefat etmiş ve Cebel-i Erbain denen yere defnedilmiştir.¹⁶

¹⁰ el-Hânî, a.e, s. 225.

¹¹ Haydarî, İbrahim Fesîh, *el-Mecdu'î-Tâlid fî Menâkıbî's-Şeyh Halid*, Dâru't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1292/1875, s. 29.

¹² el-Hânî, a.e, s. 226.

¹³ Şeyh Abdullah Dehlevî, Besmele, Hamdele ve Salvele'den sonra Allah'tan affını dileyerek Mevlânâ Halid'in icazetnamesine şöyle devam eder: "Din âlimlerinin önde geleni, talebelerin seçkini ve Hakk'a yakın olan Mevlânâ Halid hazretleri Nakşebendi Tarikatı adabına göre seyr-u sülûkunu tamamlamak üzere Kürdistan bölgesinden bu fakirin yanına geldi....." İcazetnamenin Farsça metni için bkz. Abdurrahman MEMİŞ, Halidî Bağdadî ve Anadoluda Halidilik, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s.321.

¹⁴ Eserlerinin isimleri ve içeriğiyle ilgili olarak bkz. Memiş, *Halid-i Bağdadî ve Anadoluda Halidilik*, s.101-114.

¹⁵ Abdülkerim Muhammed el-Muderris, *Ulemâuna fî hidmeti'l-ilm-i ve'd-dîn*, Daru'l-Hurriyye, Bağdat 1983, s. 188.

¹⁶ Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, III/2017.

B) MEVLÂNÂ HÂLİD'DE EHL-İ BEYT SEVGİSİ

Mevlânâ Hâlid, ehl-i beyt'e olan ilgi ve muhabbetini divanında dile getirmeyi tercih etmiştir. Bu nedenle öncelikle divanıyla ilgili birkaç cümle sarf ederek bu konuya girmenin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Mevlânâ Halid'in bu manzum eserini bir mutasavvıf olarak irşad amacıyla kaleme aldığı tahmin edilebilir. İyi bir şair olduğunu ifade eden¹⁷ Mevlânâ Hâlid'in, divanında tasavvufi kelime ve kavramların yanı sıra edebi sanatları kullanmayı da ihmal etmediği görülür.

İlk olarak Sultan Abdülmecid zamanında 1260/1844 tarihinde matbu hale getirilen¹⁸ divanın çok sayıda matbu ve yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁹ Ayrıca büyük çoğunluğu son yıllarda olmak üzere divan üzerinde farklı dillerde çalışmalar yapılmıştır.²⁰

Mevlânâ Hâlid'i klasik Şii Sünni ayrımında bir yere oturtmak istediğimizde tartışmasız Sünni ekol içerisinde yer aldığını görürüz. Onun hayatını

¹⁷ Abdülcebbar Kavak, *Divan-ı Mevlânâ Halid-i Bağdadi*, Ensar Yayıncılık, Konya 2009, s. 221.

¹⁸ Müderris, a.g.e, s. 188.

¹⁹ Yazma nüshalarından tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1- Süleymaniye Yazma Eserler Bölümü Hacı Mahmud Kütüphanesi 3758 numarada kayıtlı bulunan nüsha. Bu nüsha 70 sayfadan oluşmaktadır.

2- Süleymaniye Yazma Eserler Bölümü Reşit Efendi Kütüphanesi 441 numarada kayıtlı bulunan ve 95 sayfadan ibaret olan nüsha.

3-Yine Süleymaniye Yazma Eserler Bölümü Hacı Mahmud Kütüphanesi 3700 numarada kayıtlı bulunan ve 99 sayfadan ibaret olan nüsha.

4- Süleymaniye Yazma Eserler Bölümü Hasan Hayri Abdullah Efendi Kütüphanesi 56 numarada kayıtlı bulunan nüsha. Bu nüsha da 84 sayfadan oluşmaktadır.

Ayrıca merhûm Sadrettin Yüksel'in Mevlânâ Halid'in Divan şerhinde istifade ettiğini ifade ettiği Mısırdan getirilen el yazma nüsha ile Şeyh Şefik Arvasi'den tedarik edilen nüshaları da bulunmaktadır.

²⁰ Bu çalışmaların başlıcaları şunlardır:

1- Divanla ilgili en ciddi çalışmalardan biri, merhum Sadrettin Yüksel'in "*Mevlânâ Halid-i Bağdadi'nin Divanı ve Şerhi*" adlı çalışmasıdır. Sabah gazetesi Kültür Yayınları içerisinde 1977 senesinde neşredilen bu kitap sözlük kısmıyla birlikte 458 sayfadır.

2- Mevlânâ Halid-i Bağdadi'nin hayatı, eserleri, Nakşibendiyye-Halidiyye kolunun silsilede isimleri bunlar tarikat büyükleri ile şiir ve kasidelerinin bir bölümünü inceleyen Mihindoht Mu'temedi'nin "*Nakşî ez Mevlânâ Halid-i Nakşebendi ve Pirevân-i Tarikat-ı O*" adlı eseri. Tahran'da yayınlanan 1368/1989 tarihli bu eser, Mevlânâ Halid'in bazı el yazma şiir ve kasidelerine de ulaşması bakımından önemlidir.

3-Divanla ilgili bir diğer çalışma da Muhammed Arif Karakaya'ya ait 1994 senesinde tamamlanan "*Divana Mevlânâ Halid*" adlı eserdir. Bu eserin en önemli özelliği divanı Kürtçe (Kurmanci) olarak şerh etmesidir. Kaside ve şiirlerle bunların sıralaması açısından merhum Sadrettin Yüksel'in çalışmasına çok benzemektedir. Yalnız bu eserde beyit sayısı merhum Sadrettin Yüksel'in kitabına aldığı beyit sayısından 4(dört) tane fazladır.

4-Divanla ilgili yapılan en geniş çalışma ise, 2009 yılında yayınlanan ve Mevlânâ Halidin Farsça, Arapça ve Kürtçe beyitlerinin tümünü içine alan şerh ve tahkikli "*Divan-ı Mevlânâ Halid-i Bağdadi*" adlı çalışmamızdır. 712 sayfa olan bu çalışmada Divanın Farsça, Arapça ve Kürtçe beyitleri üç ayrı bölüm olarak düzenledik. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kavak, *Divan-ı Mevlânâ Halid-i Bağdadi*, s. 18-19.

okuyanlar, talebelerine ve halifelerine yazdığı mektupları inceleyenler Kur'an ve sünnete bağlılık hususunda değişmez tavrını rahatlıkla görebilirler.²¹

Hindistan yolculuğu sırasında Tahran'da karşılaştığı İranlı şii âlim İsmail Kaşî ile aralarında geçen ilmî tartışmalar²² bile Mevlânâ Halid'in ehl-i sünnet ve'l-cemaat düşüncesinin sarsılmaz bir müdafii olduğunu göstermeye yeter. İsmail Kaşî hakkında divanında kaleme aldığı beyitler²³ yukarıda söylediğimiz gerçeği doğrulamaktadır.

Hz. Peygamber'in ehl-i beyti söz konusu olduğunda Mevlânâ Halid'in birçok Şii ve Sünni âlimi geride bırakacak şekilde onlara ayrı bir muhabbet beslediğini ve onlar için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığını görüyoruz. Divanında onlar için kaleme aldığı beyitler bunun çok açık şahitleridir.

Mevlânâ Halid yeryüzünü bir gemiye ve ehl-i beyti de bu geminin demirine benzeterek şöyle der:

*Ez mevc-i fitne hôred şod keştî-yi zemîn
Ger ne ver ez silsile-i âl lingerest*

Şayet peygamberin soyu yer gemisinin demiri mesabesinde olmasaydı, yeryüzü fitne dalgalarından dolayı paramparça olurdu.²⁴

Divanında ehl-i beyte ayırdığı beyitlerin sayısı oldukça fazladır. Şimdi bunlardan en çok öne çıkanlardan örnekler verelim:

Mevlânâ Halid Hindistana giderken uğradığı Meşhed²⁵ şehrinde medfun olan İmam Ali Rızanın²⁶ türbesini ziyareti sırasında içindeki coşkulu duyguları beyitlere dökmüştür. Toplam kırk beş beyitten oluşan bu kasidede İmam Rıza'y-

²¹ Mektubatı için bkz. Esad Sahib, *Mektubât-ı Mevlânâ Halid*, (haz. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız), Seytac Yayınları, Ankara 2000.

²² Hanî, a.g.e, s.226.

²³ Kavak, a.g.e, s. 608-612.

²⁴ Kavak, a.g.e, s. 85.

²⁵ Meşhed; Horasan eyaletinin merkezi ve İran'da Şiiilerin en büyük ziyaret yerlerinin başında gelir. İslam tarihinin iki önemli şahsiyeti burada medfundur. Bunlardan biri Abbasi halifesi Harun Reşid, diğeri ise İmam Ali Rıza'dır. Meşhed şehrinde Gazneli Mesud zamanında bir tahkimat inşa ettirilerek özellikle İmam Rıza'nın mezarı korunmuştur. Daha sonraları Safevi hanedanının iktidarı ele geçirmesiyle birlikte Meşhed şehri baştanbaşa imar edilmiştir. Nadir şah da Sünni olmasına karşın ehl-i beyte saygısından Ali Rıza'nın mezarını altın ve değerli eşya ile süslemiştir. (İslam Ansiklopedisi, M.E. B. Yayınları Eskişehir 1997, VIII/145-158).

²⁶ İmam Ali Rıza, ehl-i beyten olup Musa Kazım'ın oğlu, İmam Ca'fer-i Sadık'ın torunudur.

la birlikte on iki imamın hepsinden isim isim ve özelliklerine değinerek bahse-
der. Bu beyitlerin ilki, İmam Rızanın türbesini gördüğü an dilinden dökülen şu
beyittir:

*În bargâh-ı kîst ki ez ‘arş berterest
Ve zî nûr-i künbedeş heme âlem münevverest*

Arştan daha yüksek ve kubbesinin ışığından bütün dünyanın aydınlandı-
ğı bu otağ kimindir?²⁷

İmam Ali Rızadan övgüyle bahsettiği beyitlerin arasına Hz. Ali (r.a) ve
Hz. Fatıma (r.a)’ı da ekler.²⁸

*Ve ânki be hakk-ı ânki ber evrâk-ı rûzîgar
Bâb zî defter-i hünereş bâb-i Hayberest*

Ondan sonra (diğer) bir şahsın hakkı için ki, Hayber kapısının hikayesi
zaman yaprakları üzerinde onun hüner kitabından (sadece küçük) bir bahistir.

*Dîger be nûr-i ‘ismet-i ânkes ki nâm-ı ô
Kufl-i zebân u hayret-i akl-i hünerverest*

Bir defa da diğer) bir kimsenin iffetinin nûru hakkı için ki onun ismi,
dilini kilidi ve hünerli akla hayret vericidir.

Hz. Fatıma’nın ardından Hasan ve Hüseyin (r.a) den bahseder.²⁹

*Ânki be sûz-i sîne-i ân zehr horde-i
Kez mâtemeş henüz dû çeşm-i cihân terest*

Ondan sonra zehir içmiş o kimsenin yüreğindeki ateşin hakkı için ki,
onun mateminden dolayı hâlâ dünyanın iki gözü yaş(akıtmakta)dır.

*Dîger be hûn-i nâhakk-ı sultân-ı Kerbelâ
Kezvey kenâr-i çerh behûnâb-i ahmerest*

²⁷ Kavak, a.g.e, s. 73.

²⁸ Kavak, a.g.e, s. 88-89.

²⁹ Kavak, a.g.e, s. 90-91.

Kerbelâ sultanının haksız (yere akıtılan) kanının hakkı için ki o kan yüzünden gök eteği(ufuk) kanlı gözyaşlarıyla (kıp)kırmızıdır.

Bundan sonra on iki imamdan geri kalanları sırasıyla zikreder.³⁰

Divanın farklı bir yerinde yine oniki imamdan dinin süsü olan imamlar diye bahseder³¹:

İmaman-i kezîşan zâib-i dînest
Be terfîb-i ismişan mîdan çünînest

Dinin süsleri olan imamların adları bil ki sırasıyla şöyledir:

Ali sıbteyn u Ca'fer ba Muhammed
dû Musa baz Zeynelabidînest,

Pes ez Bakır Ali u Askerî dan
Muhammed Mehdiyem zan pes yakînest

Ali(ra), iki torun³², Cafer(-i Sadık), iki Muhammed³³ ile Musa (Kazım) Zeynelabidin(den) sonra (gelmekte)dir. (Muhammed) Bakır'dan sonra Ali (Rıza) ile (Hasan) el Askeri'yi bil.Hepsinin ardından da Muhammed Mehdi'm(in geleceği) kesindir.

Mevlânâ Halid'in bu son iki beyitte bahsettiği imamlar, Şia'nın İmamiyye mezhebince kabul edilen imamlardır. İsnâaşeriyye(oniki imam) mezhebi olarak da bilinen İmamiyye mezhebine göre; Hz. Peygamber(sav), Hz.Ali'yi kendisinden sonra halife tayin etmiştir. İmamlar masumdurlar ve Peygamber efendimizden sonra gelen imamların sayısı tam onikidir. Hz.Ali(ra)'den başlamak üzere imamların isimleri şöyle sıralanmıştır.³⁴

1. Ali b.Ebî Talib (r.a)
2. Hasan b.Ali

³⁰ Kavak, a.g.e, s. 92-93.

³¹ Kavak, a.g.e, s. 286-287.

³² İki torundan kastedilen Hz.Hasan ile Hz. Hüeyin (ra) dir.

³³ Bu kişiler: Muhammed el-Cevad et-Taki ile Muhammed b. Hasan'dır.

³⁴ İrfan Abdulhamit, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, (çev.Sait Yeprem), Marifet Yayınları, İstanbul 1983, s. 37-41.

3. Hüseyin b. Ali
4. Ali Zeynelabidin
5. Muhammed Bakır
6. Cafer-i Sadık
7. Musa Kazım
8. Ali Rıza
9. Muhammed el-Cevad et-Takî
10. Ali el-Hadî et-Nakî
11. Hasan el-Askerî
12. Muhammed el-Mehdî

Mevlânâ Halid'in divanında birden fazla yerde Ehl-i beyt'le birlikte on iki imamdan da bahsettiğini görmekteyiz.³⁵ Onun on iki imam üzerinde bu kadar durması ve onlardan sıkça bahsetmesinin temelinde, bu imamların Ehl-i beytten olmaları yatmaktadır. Yoksa Mevlânâ Halid'in Şia düşüncesine ya da isnaaşeriyeye mezhebiyle alakası bulunmamaktadır.

Mevlânâ Halid çocukken beraber oyun oynadığı Ehl-i beytten bir çocuğu çomakla incitmiş ve bunun ızdırabını sürekli hissetmiştir. Bu yaşadığı ıstırap ve üzüntüyle kaleme aldığı beyitlerin birkaçını vermek istiyoruz³⁶:

*Beçevkân-i kadâ bâdâ şikeste dest-i çevkânem
Ki berhem zed hilâl-i ebrûy-i hûrşîd-i tâbânem*

Kaza (ve kader) çomağıyla benim (maddi) çomağımın eli kırılmış olsun. Zira benim parlayan güneşimin hilal gibi kaşlarını darmadağınık yaptı.

*Bevech-i hûnbehâ ber kef girifte nakd-i cân u dîl
Beümîd-i kabûleş ez dû dîde gevher efşânem*

Kan bedeli olarak can(ımı) ve yüreğ(imi) avucumda tutarak, belki kabul eder ümidiyle her iki gözümünden cevher saçıyorum.

*Şafak şod Halid! Ez hûn meşrik-i pîşân-î cânân
Kıyâmet hâst tâ key zinde-i zîn nükte heyrânem*

Ey Halid! Güneşin doğuş yerine benzeyen sevgilinin alnı, kandan dolayı

³⁵ Kavak, a.g.e, s. 88-95, 218, 286-287, 559-566.

³⁶ Kavak, a.g.e, s. 525-527.

şafak (gibi kıpkızıl) oldu. Kıyamet koptu. Sen daha ne zamana kadar canlı kalacaksın? Ben bu nükteyi bir türlü çözemiyorum.

Mevlânâ Halid'in kendilerinden ders aldığı seyyid Abdulkerim Berzencî ile seyyid Abdurrahim Berzencî ehl-i beyttendir. Özellikle vefatından çok etkilendiği hocası seyyid Abdulkerim'e yazdığı mersiye, onun Ehl-i beytten olan hocasına ne kadar değer verdiğini ortaya koymaktadır. Mersiye şu beyitlerle başlar.³⁷

Yekî ez sebze pûşan der gülistan

Be pasuh ter zeban şod hemcû mestan

Bahçede yeşil giyenlerden (ağaçlardan) birisi
Sarhoşlar gibi hazır cevaplık yaparak söze karıştı;

Sülâletu sahibi'l-halki'l-azîm

İmamu'l-âlemi Abdulkerîm

Büyük ahlak sahibi (olan Allah elçisi) nin evladı
ve alemin önderi Abdulkerim (adındaki zat),

Zi çeşm-i dehri şod hurşîdiveş kem

Ezan ter damenem ez eşk-i şebnem

Zamanın gözünden güneş(in battığı) gibi kayboldu.
Ondan dolayıdır ki gözyaşlarına benzeyen çiğden dolayı eteğim ıslaktır.

De'at ya leytenî kuntu turâba

Lealle ileyye ba'de'l-mevti âba

Gökyüzü, "keşke ben de toprak olsaydım.
Belki ölümden sonra bana dönerdi" diye seslendi.

C. MEVLÂNÂ HÂLİD'İN SEYYİD TAHA HAKKARÎ'YE

MUHABBETİ

Mevlânâ Hâlid ile seyyid Taha(ö.1269/1853)'yı tanıştıran kişi seyyid Abdullah Şemdîni(ö.1228/1813)'dir. Seyyid Taha'nın amcası olan Abdullah Şemdîni, tasavvufî eğitim alması için onu Mevlânâ Hâlid'e götürmüştür.³⁸ Seyyid Taha'yı tasavvufî eğitime almadan önce onun Bağdat'ta medfun bulunan Abdulkadir Geylanî'nin kabrine gönderen ve murakabe yapmasını isteyen³⁹ Mevlânâ Hâlid,

³⁷ Kavak, a.g.e, s. 233-236.

³⁸ H.Kâmil Yılmaz, *Altın Silsile*, Erkam Yayınları, İstanbul 2007, s. 200.

³⁹ Necâti Akyüz, *Sâdât-ı Kiram Âlemi*, Kahraman Ofset, y.y, t.y, s. 119.

bu davranışıyla peygamber evlatlarına izinsiz ders vermekten imtina ettiğini ve onlara duyduğu saygıyı da ortaya koymuştur.

Mevlânâ Hâlid'in yanında seksen günlük bir tasavvufî eğitimden geçen seyyid Taha İran sınırına yakın Berdesor'a görevlendirilmiştir.⁴⁰ Seyyid Taha amcası Abdullah Şemdinî'nin vefatının ardından Şemdinli'deki tekkeye görevlendirilmiştir.⁴¹

Mevlânâ Hâlid bir sohbetinde yanında bulunanlara "Efendiler! Beni seyyid Abdullah ve seyyid Taha'dan daha üstün bilmeyiniz" der. Bu söze şaşırıp, "Nasıl olur? Siz onların üstadı, onlarsa sizin talebeniz" diye itiraz edenlere Mevlânâ Hâlid, "Benim onlarla olan ilişkim, bir sultanın çocuklarını eğiten hoca gibidir. Onlar sultanın çocukları oldukları için nihayetinde sultan olup bizden üstün olurlar" dediği rivâyet edilmektedir.⁴²

Seyyid Taha'nın tasavvufî eğitimini tamamlamasının ardından görevlendirildiği Berdesur'a gitmek üzere yola çıkacağı vakit, Mevlânâ Hâlid'in onu büyük bir cemaatle uğurladığından bahsedilir. Hocasının ayrıldığını düşünerek atına binmeye karar veren seyyid Taha, bir elin atın üzengisini tuttuğunu farkeder. Bu elin hocasının eli olduğunu anlayınca utanıp geri çekilen seyyid Taha'ya: "Bir zaman nefsinin terbiyesi için size dağdan taş taşıtıyordum. Şimdi Resûl-i Ekrenm'in ehl-i beytine olan bağlılığım sebebiyle üzengini benden başka kimse tutamaz. Siz de bundan kaçınamazsınız." Dediği ve seyyid Taha'nın "emir edep-ten üstündür" sözü gereğince ata bindiğinden bahsedilir.⁴³

Mevlânâ Hâlid'in seyyid Taha'ya karşı duyduğu sevgi ve muhabbetin temelinde ehl-i beytten oluşunun etkisi büyüktü. Fakat en az bunlar kadar etkili bir yönünden daha bahsedilir ki o da seyyid Taha'nın cesur ve fedakar yapısıdır. Onunla ilgili şöyle bir olay anlatılır: Bir gün Mevlânâ Hâlid yanında bulunan müridanına hitaben kim İslam için kendini feda edecek? Diye sormuş. O cemaat içerisinde seyyid Taha ayağa kalkarak "ben kendimi İslam'a feda ederim" demiştir.⁴⁴ Seyyid Taha'ya "*Fedevî*" lakabının takılmasına neden olan bu olayın Mevlânâ Hâlid'in onu takdir etmesinde ve muhabbetinin artmasında etkili olduğu aşıkardır.

⁴⁰ M. Şefik Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi*, Kilim Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 15.,

⁴¹ Korkusuz, *a. e.*, s. 18.

⁴² Korkusuz, *a. e.*, s. 16.

⁴³ Korkusuz, *a. e.*, s. 16; Akyüz, *age.*, s. 120.

⁴⁴ Korkusuz, *a. e.*, s. 18.

Mevlânâ Hâlid'in seyyid Taha'ya karşı duyduğu sevgi ve muhabbet ona yazdığı mektuplarda da gün yüzüne çıkmaktadır. Zira bu mektuplardan birinde onu "*kalbimin nazargahı*" diye nitelemektedir.⁴⁵

Sonuç

Müslümanlar Hz. Peygamber(s.a.v)'e gösterdikleri saygı ve sevgiyi onun vefatından sonra ehl-i beytine göstermişlerdir. İslam âleminin farklı yerlerine dağılan ehl-i beyt mensuplarına duyulan sevgi hem toplumsal yaşamda hem de başta tasavvuf edebiyatı olmak üzere manzum eserlerde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın etkin âlim ve mutasavvıf şahsiyetlerinden olan Mevlânâ Halid de, ehl-i beyt duyduğu saygı ve sevgiyi tasavvufi divanına yansıtmayı ihmal etmemiştir.

Mevlânâ Halid ehl-i beyt olan sevgisini divanında çok farklı vesilelerle dile getirmiştir. Bazen ehl-i beytten birinin kabrini ziyaret ederken, bazen de vefat eden ehl-i beytten birine mersiye yazmak suretiyle duygularını beyitlere dökmüştür.

Ehl-i beyt olan sevgisini izhar ederken divanının birden fazla yerinde oniki imamdan da bahsettiğini ve onları farklı meziyetleriyle anlattığını görüyoruz. Yalnız Mevlânâ Halid'in oniki imamdan bahsetmesi onun şia veya isnaaşeriyye mezhebiyle ilgisinden değil, o değerli imamların ehl-i beytten olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira Mevlânâ Halid'in hayatı ve eserlerini inceleyenler onun ehl-i sünnet ve'l-cemaat çizgisinden ayrılmayan ve Kur'an ve sünnete sıkı sıkıya bağlı bir mutasavvıf olduğunu göreceklerdir.

Halifeleri içerisinde seyyid Taha Hakkârî'ye karşı Ehl-i beytten olduğu için özel bir ihtimam göstermiş ve değer vermiştir. Mevlânâ Hâlid'in seyyid Taha'ya karşı olan muhabbetinin en önemli göstergelerinin başında ona yazdığı mektuplarında kullandığı üslubu gelmektedir.

Bibliyograf

-Abdulhamit, İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, (çev. Sait Yeprem), Marifet Yayınları, İstanbul 1983.

⁴⁵ Müderris, *Yâd-ı Merdân*, I, 237(171. Farsça mektup).

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Akyüz, Necâti, *Sâdât-ı Kiram Âlemi*, Kahraman Ofset, y.y, t.y.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- Esad Sahib, *Mektubât-ı Mevlânâ Halid* (haz. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız), Seytac Yayınları, Ankara 2000.
- el-Hânî, Abdulmecid, *el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâik-i ecillâi'n-Nakşendiyye*, Dâru't-tiba'ati'l-Âmire 1308.
- Haydarî, İbrahim Fesîh, *el-Mecdu't-tlid fi menâkıbi's-şeyh Hâlid*, Dâru't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1292/1875.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut 1990.
- İslam Ansiklopedisi, *M.E. B. Yayınları*, Eskişehir 1997.
- Kavak, Abdulcebbar, *Divan-ı Mevlânâ Halid-i Bağdadî*, Ensar Yayıncılık, Konya 2009.
- Korkusuz, M. Şefik, *Nehri'den Hazne'ye Meşayih Nakşibendi*, Kilim Matbaacılık, İstanbul 2010.
- Müderriş, Abdülkerîm Muhammed, *'Ulemâuna fi hidmeti'l-ilm-i ve 'd-dîn*, Daru'l-Hurriyye, Bağdat 1983.
- Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hevler 2011.
- Memiş, Abdurrahman, *Halidî Bağdadî ve Anadolu'da Halidilik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- Mevlânâ Halid-i Bağdadî, *Divan(Matbu)*, İstanbul 1260/1844.
- Samî, Şemseddin, *Kâmûsu'l- A'lâm*, Mihrân Matbaası, İstanbul (t.y.).
- Yılmaz, H. Kâmil, *Altın Silsile*, Erkam Yayınları, İstanbul 2007.

**DİNİ BİR OTORİTEDEN SİYASİ BİR
HÜVİYETE; SEYİD TAHA-YI NÊHRÎ**

Sinan HAKAN

DİNİ BİR OTORİTEDEN SİYASİ BİR HÜVİYETE; SEYİD TAHA-YI NÊHRÎ

Sinan HAKAN¹

Özet

Şemdinanlı Es-seyyid Şeyh Taha Efendi, Nakşibendiliğin Halidiye kolunun bölgedeki ilk ve en önemli halkalarından biri olarak önemli bir dini bir otorite olmasının yanı sıra, Osmanlı Devletinde 19. Yüzyıl ile başlayan ve bölgede klasik Kürt Emaretlerinin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanan süreçte zaman içinde sosyo-politik bir merkez haline de gelmeye başlamıştır. Özellikle 1828'den Kürt Emaretlerinin lağvedilerek Tanzimat dönemine kati geçiş yapıldığı 1847'lere kadar ki çatışmalı süreçte daha çok çatışmaları teskin edici bir rol oynadığını müşadehe ettiğimiz Seyid Taha, Nakşibendiliğin Halidiye kolunun bölgede hızla taban bulması, Batı devletlerinin bölge politikalarının Ermeni ve Nasturiler üzerinden gayrimüslim merkezli bir kimliğe sahip olmasının Müslüman toplumda yarattığı doğal tepki, her ne kadar Tanzimat uygulamalarına geçilmiş olsa da Kürt Emaretlerinin yarattığı sosyal ve siyasal boşluk Seyid Taha'yı ve sonrasında ailesini doğal bir siyasal çekim merkezi haline getirmiştir.

Seyid Taha'nın dini bir otorite olmanın yanı sıra siyasal bir ağırlık merkezine evrilmesi sürecine ilişkin Osmanlı arşivlerinde önemli belgelere rastlamak mümkündür. Bu çalışmamızda konuya ilişkin birkaç hadiseyi aydınlatmaya çalışacağız. Bunlardan ilki daha 1828 yılının başlarında gelişen bir hadise olup, Rusya devletinin İran ile olan ve İran tarafının ağır yenilgilere maruz kaldığı savaşta Seyid Taha'nın Urmiye bölgesi aşiretleri üzerinde oynadığı role ilişkindir.

İkinci husus, 1842 yılında Musul Vilayeti dahilinde başlayan İmadiyeli İsmail Paşa hareketi dönemine tekabül etmektedir. Bu süreçte Halidiye tarikatı şeyhleriyle İsmail Paşa tarafı arasındaki bazı yazışmalar, Halidiye tarikatının konumu, nüfuzu ve dönemin sosyolojik gelişmelerine dair çok kıymetli bilgiler içermektedir. Değineceğimiz üçüncü husus ise Tanzimat sonrasında yaşanan bazı hadiselerle ilişkindir. Hakkarili Nurullah Beyin 1849 yılında Osmanlı devletine teslim olmasıyla neticelenen süreçte rol alan Seyid Taha'nın 1852 yılında vefatından yaklaşık bir sene önce gerçekleşen ve çeşitli yazışmalara konu olan İran Şahı ile olan münasebeti üzerinde duracağımız başka bir mesele olacaktır.

¹ Araştırmacı-Yazar

Osmanlı Arşiv Belgeleri ışığında üzerinde duracağımız tüm bu tarih kesitleri Seyyid Taha'nın ve akabinde Nehri ailesinin dini bir otorite olmanın yanı sıra politik bir merkez haline gelmesinin sosyolojik arka planının daha iyi tahlil edilmesine katkı sunacaktır.

Abstract

Besides being one of the most important religious authority in the region and a ring of Halidiye branch of Nakshi , Es - Sayyid Taha Effendi from Shemdinan started to become a socio-politic centre in the period which started in the Ottoman Empire in the 19th century and resulted with elimination of classical Kurdish Emarets.

We observe that Sayyid Taha played a soothing role in the region in the conflict period particularly from 1828 until 1847 when Kurdish emirates were abolished and the country passed into Reform movement. That Halidiye branch of Nakshi in the society in the region spread rapidly, regional policies of Western countries having a non-muslim identity over Armenians and Nestorians formed natural reaction in Muslim society and social and political chaos that Kurdish emirates caused although the country had passed into Reform movement applications made him and later his family become a central of attraction.

It's possible to come across important documents in the Ottoman archives about Seyyid Taha's inversion process of becoming an influential political personality as well as being a religious authority. We're going to try to enlighten some events in this study. The first event is about Seyyid Taha's role on the tribes of Urmia Region during the war between Russia and Iran – Iran had a huge thrashing during this war.

The second point corresponds with İsmail Pasha movement, which started within the city of Mosul in the year 1838. The correspondences between Seyyid Taha and İsmail Pasha sides during this period includes important data about Seyyid Taha's position, effect and the sociological developments of that term. The third event that we're going to mention about is an issue, which occurred nearly one year before Seyyid Taha's death and has been subject to various correspondences. All these historical periods, which we'll put emphasis on in the light of Ottoman Archives Documents, will contribute to analyse the sociological background of Seyyid Taha's and subsequently The Nehrî Family's becoming a political centre as well as being a religious authority in a better way.

1826-1828 İran-Rus Savaşında Seyid Taha

Nakşibendiliğin Halidiye kolunun kurucusu olan Mevlana Halid-i Şehrezori'nin halifelerinden olan Şemdinanlı Seyid Taha'nın dini bir otorite olmanın yanı sıra bölgede etkili bir siyasi bir aktör olarak gün yüzüne çıkmaya başladığı ilk dönemin 1820'li yılların sonuna denk geldiğini Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan bazı yazışmalardan görmek mümkündür. Söz konusu bu dönem henüz bölgede klasik Kürt Emaret sisteminin devamlılık arz ettiği, bölgede Hakkari Emaretinin Nurullah Bey yönetiminde varlığını sürdürdüğü, fakat 1817 Van Muhafızı Derviş Paşa isyanı sonrasında Hakkari ve Mahmudi bölgesinde İran'la zaman zaman sıcak çatışmaların yaşandığı, Halidiye tarikatının yavaş yavaş Müslüman Kürt toplumu içerisinde yayılmaya başladığı bir dönemdir. Van Muhafızı İshak Paşa'nın Erzurum Valisine göndermiş olduğu Hicri 23 Cemaziyelahir 1243 (11 Ocak 1828) tarihli tahrirat² dönemin siyasi ortamı ve Seyid Taha ile alakalı önemli bilgiler vermektedir. 1826 yılında başlayan, 1828 yılına gelindiğinde İran ordularının yenilmeye devam ettiği ve Rusya ordularının Tebriz'e dayandığı dönemde yazılan bu tahrirat Seyid Taha'nın o dönemde dahi nüfuz sahibi olduğu ve özellikle İran Kürt aşiretleri üzerinde önemli bir tesire sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

درویشی احمد بن عبد الله
 دوشنبه عتباتو ابرهناو دافقو و شمسیتیم کاتون کرم افندیم. چو فری
 از قیام حکایتی بجای و افندو کاج سومای عشیره بر قندرب ابرانه نیده و فغان اولند. بو حکایت
 رکسبه نلک حدود ابرانه استیلکسه مبنی عشیره منوره یکی و اورمیه طرفه اولغوشا برو قیام افندو
 بکوه بود و متفق اولدو. و هوو دی و دولنده بزل مقدود ابره حکایتی سید شیخ طه ایله تعین ایدین
 رکسبلو ایله نه کونه معامله اولغوشا استعمل بوللو. چوندی نظمه تحوینت ایله شیخ معالیات بفر
 میردو نردو اکره. و رود کونج معالیات جانب حکایت کوندرو یکی کاغده عینا تقدیم بفر. و کونج
 و جانب حکایت کوندرو منور کونج و اولغوشا افندو. شمسیرانه حکایتله رکسبه طرفین علا حبش شمسیرانه
 عدوان و قوه کونج اولغوشا بالانکاد و لیرانه شیخ و غیره اتمای. بیلر بیلک اچین بفر اولندو
 و کونج الله نغالی سابه شاهانه و و کونج و لغات ازیره بولر و قندره فو قد عتباتو قیامت اتحادی
 سبب منصوریت جنود اسلام ابره و کونج عتباتو کاتون کرم افندیم. و کونج بفر
 اولیابره و هوو عتباتو و قندره و کونج عتباتو کاتون کرم افندیم. و کونج بفر

Belge 1 Van
Muhafızı İshak
Paşa'dan
Erzurum Valisine
Şeyh Taha ile
alakalı 23 C 1243
(11 Ocak 1828)
tarihli tahrirat.

² BOA Fon Kodu: HAT Dosya No:803 Gömlek No: 37114/C Van Muhafızı İshak Paşa'dan Erzurum Valisine Hicri 23 Cemaziyelahir 1243 (11 Ocak 1828) tarihli tahrirat.

Van Muhafızı İshak Paşa'nın konuya ilişkin beyanatlarına göre; Hakkari sancağı dahilindeki Somayı aşireti bir vakitten beri İran'a tabi olmuş ise de, bu hengamda Rusya'nın İran hududunu istilası üzerine Somayı aşireti beyi ve Urmiye tarafından bulunan aşiret ağaları yekvücut ve müttefik olarak din ve devlet uğruna mücadele edeceklerini Seyid Taha ile taahhüt etmişlerdir. İshak Paşanın beyanatlarında bu çalışmayı Seyid Taha'nın başlatıp başlatmadığına dair bir malumat olmamakla beraber, Seyid Taha bu oluşumun bir nevi şahidi ve teminatı olmuştur.

Aşiretlerin Şeyh Taha'ya gelerek verdikleri bu taahhüt üzerine Şeyh Taha bir müridini yazdığı birkaç mektupla Van Muhafızı İshak Paşa'ya göndermiş, aşiretlerin kararını bildirmiş ve Ruslara karşı nasıl bir yol izleneceğini Paşa'dan sormuştur. İshak Paşa, gelişmeleri Erzurum Valisine rapor ettiği gibi Şeyh Taha'dan gelen yazıları da Erzurum Valisine aynen takdim etmiştir. Mevcut vaziyetten oldukça hoşnut kalan Van Muhafızı İshak Paşa Şeyhe yazdığı tahriratta Rusların Osmanlıya harp ilanı halinde birlik içinde mücadele edilmesini yazılı olarak Şeyh Taha'dan istemiş, Şeyh'e verdiği cevabı da Erzurum Valisiyle paylaşmıştır.

İshak Paşa, Erzurum Valisine yazdığı mezkur tahriratta **“Böyle vakitte şu kadar aşiret ve kabilenin ittihadı İslam ordusunun muzafferiyetinin sebebidir”** ifadesiyle Şeyh Taha üzerinden gelişen bu hadiseye verdiği ehemmiyeti ortaya koymaktadır. Nihayetinde İran ile Rusya arasında 21 Şubat 1828 yılında barış antlaşması imzalanmış, Revan ve Nahçıvan gibi önemli hanlıklar Ruslara bırakılmış, bu şekilde bölgede Ruslarla savaş ihtimali de ortadan kalmıştır. Lakin yaşanan bu gelişme, özelde Seyid Taha'nın ve genelde Nehri ailesinin bölgede siyasi bir aktör olmasının da ilk adımlarından birini teşkil etmiştir.

Tanzimat Sonrasında Seyid Taha

Tanzimat dönemine gidilen süreç Osmanlı Devleti kadar Kürtler açısından da çok önemli toplumsal gelişme ve derin siyasal değişimlerin cereyan ettiği bir dönem olmuştur. Yüzyılın başında Sultan III. Selim'le başlayan orduda modernizasyon ve “batılılaşma” politikası beraberinde merkezi bir yönetim anlayışı doğurmuş ve bu da bölgede klasik sistemde varlığını devam ettiren Kürt Emaretlerinin sonunu getirmiştir. 19.yy'ın ilk çeyreğinden itibaren bazı Kürt emirleriyle yaşanan çatışmalarını yanı sıra Mısır'da başlayan Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı ile yoğun bir siyasi bunalım yaşadığı bu dönemde, Mısır kuvvetlerine karşı alınan Nizip Savaşı sonrasında İngilizlerin aktif bir rol oynadığı bir süreç

sonucunda Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanınının Kürtleri ve Kürdistan coğrafyasının alakadar eden en önemli ilkelerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

- a. Müslüman ve Hıristiyan tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması,
- b. Verginin düzenli bir sisteme göre toplanması,
- c. Askerliğin düzenli bir şekle sokulması,

Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eşitliği üzerine batı dünyası ve Rusya'nın da desteklediği Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinin Kürdistan'daki mevcut Kürt Emaretlerini ortadan kaldırma ve merkezi yönetimi orada daha güçlü temsil ettirme yönündeki politikaları için önemli bir referans olmuştur. Vergi işlerinin düzenli bir sisteme sokulması ve düzenli askerlik meselesi zaten beraberinde yeni bir idari tanzimi zorunlu hale getirmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonraki süreçte bölgede başlayan Kürt-Nasturi çatışması da döneme damgasını vurmuş, bu meseleler Batının bölgedeki Hıristiyan tebaa hassasiyetini daha da arttırmış, Kürt Emaretlerinin ortadan kaldırılması sürecinde Osmanlı Devletine tam desteğin önünü açmıştır.

Kürt Emaretlerinin sistemli bir şekilde ortadan kaldırılması sürecinde, bölgede bundan bağımsız olarak meydana gelen en önemli toplumsal gelişmelerden biri kuşkusuz Mevlana Halid ile beraber Nakşibendi tarikatının kısa sürede büyük bir tabana ulaşması, kurumsallaşması olmuştur. Batı dünyasının 19. yüzyılla beraber Kürdistan coğrafyasındaki hadiselerle gayrimüslim merkezli bir yaklaşım sergilemelerinden kaynaklanan Kürt toplumsal refleksi, zaman içinde Mevlana Halid ekolünü bir istinatgah haline getirmiş, bölgede gerek Kürt emaretleri arasında gerekse emaretlerle Osmanlı devleti arasında yaşanan sancılı ve çatışmalı süreç Halidiliği ve bunun en önemli aktörlerinden biri olan Seyid Taha'yı doğal bir çekim merkezi haline getirmiştir. Mevlana Halid'in talebeleri, Kürt emaretlerinin çatışmalı ve sancılı bir süreç sonrasında ortadan kaldırıldığı bu kaos döneminde, Müslüman Kürt toplumunda Kürt mirlerinden geriye kalan sosyal ve siyasal yapı boşluğu doldurabilecek çok önemli "siyasi" aktörler haline gelmişlerdir. Bunun en önemli örneklerinden biri kuşkusuz Seyid Tahayê Nêhrî ve ailesidir. Kürt Emaret sisteminin en yerleşik ve kadim olduğu Hakkari Bölgesinde bulunan Seyid Taha Osmanlı-Kürt Emaretler arasındaki mücadelelerde rol alarak, gün geçtikçe dini bir otorite olmanın yanında sosyal ve siyasal bir çekim merkezi olmaya başlamıştır. Şimdi bu genel çerçeve içerisinde Seyid

Taha'nın Tanzimat sonrasında içinde yer aldığı bazı hadiseler Osmanlı arşiv belgeleri ışığında göz atalım.

İmadiyeli İsmail Paşa Örneğinde Nakşi Şeyhlerine Kürt Emirlerinden Miras Kalan Siyasal Ortam;

Tanzimat'ın 1839'da ilanından sonra bölgede Osmanlı Devleti ile Kürt Emaretleri arasındaki çatışmaların daha derin bir hal almış, bölgenin Tanzimat-ı Hayriye'ye katılması 1847 yılını bulmuştur. Bu süreçte Cizreli Bedirhan Bey, Müks'lü Han Mahmud gibi isimlerin yanı sıra Osmanlı Devleti ile çatışma halinde olan en önemli isimlerden biri de İmadiye'li İsmail Paşa olmuştur.³ Tanzimatın ilanından birkaç yıl sonra 1842 yılında Musul Valisi Mehmed Paşa'ya karşı Bahdinan Bölgesinde kısa sürede büyük bir güç haline gelen İsmail Paşa hareketi, Osmanlı Devletinin üzerinde ehemmiyetle durduğu bir hadise olmuştur. Osmanlı Devleti İsmail Paşa hareketine karşı bölgedeki Kürt ulemasından yardım istemiş ve bu süreçte Nakşi şeyhleriyle İsmail Paşa arasında gerçekleşen yazışmalar Kürt emaretlerinin ortadan kaldırılması sürecinde bu siyasi boşluğu dolduracak yeni yapılara nasıl bir siyasal ve toplumsal miras bırakıldığına önemli bir örnektir.

Osmanlı Devletinin talebiyle bölgedeki ulemeden İsmail Paşa'ya yakın kesimlere nasihatı havi mektuplar göndermiş, isyana karşı bir duruş sergilemişlerdir. Arşiv belgelerini incelediğimizde bu mektuplardan birin de Şeyh Taha'ya ait olduğunu görmekteyiz.⁴ Lakin söz konusu “Şeyh Taha”nın Şeyh Taha-yı Nehrî mi yoksa Şeyh Taha-yı Hariri mi olduğu ne yazık ki net olarak zikredilmemiştir. Fakat her iki ismin de Halidiye tarikatına mensup olmaları nedeniyle konunun ehemmiyeti ve ortaya konan genel çerçevenin mahiyeti önemini yitirmemektedir.

Buna göre; Şeyh Taha tarafından İsmail Paşa hareketi içersinde yer alan Zeynel Bey ve Abdurrahman Beylere bu yönde mektuplar gönderdiğini gönderilmiştir. Şeyh Taha'nın nasihatı havi gönderdiği bu mektupların İsmail Paşa'nın eline geçmesiyle beraber, İsmail Paşa *“Tarafınızdan Zeynel Bey ve Abdurrahman tarafına her ne tahrir olunmuşsa cümlesi malumum oldu”* Sözleriyle başladığı Hicri 29 Safer 1258 (11 Nisan 1842) tarihli mektupta Şeyh Taha'ya nezaket kuralları çerçevesinde üslubu sert bir cevap mektubu yazmıştır.⁵ Şeyh

³ Konunun detayları için bkz. Sinan Hakan, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867, Doz yayınları – İst.

⁴ BOA Fon Kodu: İ.MVL Dosya No: 39 Gömlek No: 729

⁵ BOA Fon Kodu: İ.MVL Dosya No: 39 Gömlek No: 729 İsmail Paşa'dan Şeyh Taha'ya gönderilen 29 Safer

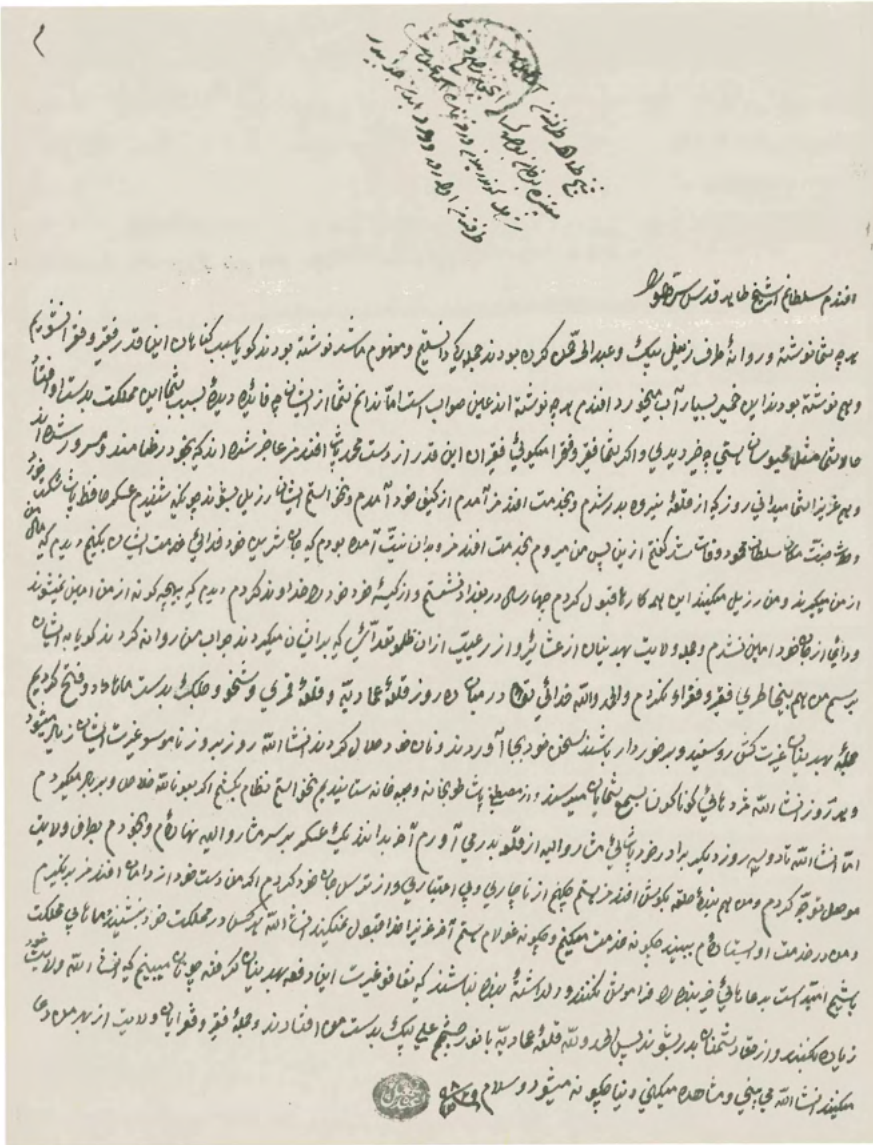
Taha'nın Zeynel Beye yazdığı mektupta *"Bu kadar fukaranın günahına sebep olunmaması ve bu hamurun çok su götüreceği"* şeklindeki ifadeler kullanmış olması İsmail Paşa'yı haylice kızdırmış Paşa, Farsça yazdığı cevap mektubunda buna karşılık;

"Siz bunlardan ne fayda gördünüz ki sizin sebebinize bu kadar memleket onun yedine girdi! Hala siz mahpus gibisiniz! Eğer fakir ve fukara denilirse fukara o derece Mehmed Paşa efendimizden aciz oldular ki kendileri buna razı ve mesrur oldular."

İfadelerini kullanmıştır. İsmail Paşa mektubun devamında Osmanlı Devletinin Nizip bozgunundan ve Sultan II. Mahmud'un vefatı üzerine Musul Valisinin yanına gelerek yardımda bulunduğu ve fakat Paşa'nın kendisine karşı olan yanlış muamelesine değinerek bu işe nasıl girildiğiyle ve hakimiyet altına alınan bölge ve kalelerle alakalı detaylı malumat vermiş, Osmanlıya olan sadakatine de değinmiştir. İsmail Paşa'nın mektubuna son verdiği bu ifadeler, Paşanın genel dünya görüşüne ve Şeyh Taha gibi etkili bir isimden beklentilerine dair önemli bir tarihsel kayıt niteliğindedir.;

"Bizim gayretimiz; herkes kendi memleketinde oturuyorsa, bizim memleketsiz kaldığımızı(kalmamıza) Hüda'nın rızası yoktur. Bu defa Behdinan(lılar) güzel gayret ettiler. Şöyle zan ediyorum ki memleketleri ziyade olup düşmanın hakkından gelirler. Elhamdülillah İmadiye kalesi gözümün nuru Ali Bey ile elime girdi. Fukara bize dua ediyor. Bundan sonra dünyanın nasıl olacağını siz de görürsünüz. Bizi duadan feramüş etmemeniz me'muldür... (bize dua etmeyi hatırdan çıkarmamanız umut edilir)"

İsmail Paşa, benzer ifadeler kullandığı bu mektubunda, Şeyh Taha'dan hem dua istemiş hem de kendisini ciddi bir biçimde eleştirmiş görünmektedir. Mektubunda Musul Valisinin fukarayı ezdiğini, Behdinan ahalsinin isteği doğrultusunda bu hareketin geliştiğini ifade eden İsmail Paşa meseleye bölge halkının kendini yönetmesi çerçevesinde yaklaşmış Şeyh Taha'nın da bu minvalde meseleye yaklaşması gerektiğini telkin etmiştir.

Belge 2 İsmail Paşa'dan Şeyh Taha'ya 29 Safer 1258
(11 Nisan 1842) tarihli Farsça mektup

İsmail Paşa hareketi her ne kadar uzun vadeli bir başarıya ulaşmamışsa da Nakşi şeyhlerinin bu esnada oynadığı role ilişkin önemli bir belge mahiyetindedir. Hatta İsmail Paşanın ifade ve telkinlerinin, yani kendi hareketini, halkın, fakir-fukaranın zulümden kurtarılması ve “Hüdanın rızası” merkezine yerleştirmesi düşüncesinin Nehri ailesinin sonraki yıllarda ortaya çıkacak aktörleri olan Şeyh Ubeydullah ve Şeyh Abdülkadir'in genel dünya görüşü üzerine tesir

göstermiş olduğunu söylemek kabildir. İsmail Paşanın özellikle *“Bizim gayretimiz; herkes kendi memleketinde oturuyorsa, bizim memleketsiz kaldığımızı(-kalmamıza) Hüda’nın rızası yoktur.”* şeklindeki ifadesi, Saltanata ve hilafete bağlı Kürtlerin kendi bölgelerinde kendilerini yönetmesi yani “muhtariyet” olarak tanımlanabilecek bir düşünceyi ihtiva etmekte, bu haliyle Seyid Ubeydullah ve Seyid Abdülkadir’in genel dünya görüşüne mutabık bir çerçeve çizmektedir. Bu çerçeveyi daha da genişletmek ve Barzani ailesinin ve benzeri şeyh-seyyid ailelerinin dahi sonraki süreçteki siyasi mücadelesinin genel felsefi çerçevesinin dahi bu bağlamda yeniden değerlendirmek kabildir. Bu açıdan yaklaşıldığında, söz konusu bu mektubun ve mektupta ortaya konan genel düşünce çerçevesinin ehemmiyeti daha da iyi anlaşılmakta olup Nakşi Şeyhlerinin Kürt emirlerinden nasıl bir siyasal altyapı devraldıklarına ilişkin çok önemli bir örnektir.

Nurullah Bey ve Seyid Taha

Seyid Taha’nın Tanzimat sonrasında aktif bir rol üstlendiği diğer bir husus da Hakkari Beyi Nurullah Bey ile alakalıdır. Bilindiği üzere 1847’de Cizre’li Bedirhan Bey ve Han Mahmud’un teslim olmasıyla sonlanan Kürt isyanında, Hakkari Beyi Nurullah Bey, taraf değiştirerek Bedirhan Bey ve Han Mahmud’dan desteğini çekmiş ve bu şekilde sürgüne gitmekten kurtulmuştur. Fakat 1849 yılına gelindiğinde kendisinin de Kürdistan’dan çıkarılması kararı üzerine İran tarafında iltica etmiştir.⁶ Bir eşi İran Şahının eşinin kardeşi olan (Hoy Hanı Yahya Hanın kızları) Nurullah Bey, bu akrabalık ilişkilerini de kullanarak İran tarafında kalmayı hedeflemiş, fakat süregelen süreçte bunu başaramamıştır. Şemdinanlı Seyid Taha bu süreçte de çok önemli bir rol üstlenmiş, iki taraf arasında arabuluculuk yapmış, bu şekilde bölgedeki ağırlığını daha da yükseltmiştir.

Zorunlu olarak Osmanlı’ya teslim olma kararı veren Nurullah Bey, Osmanlı ordu yetkililerin itimad etmemiş, arabulucu ve can güvenliğinin emini olarak Seyid Taha’ya sığınma talebinde bulunmuş, bu talep Osmanlı tarafında da kabul görmüştür.⁷ Nurullah Bey, Seyid Taha’nın yanına gelerek Osmanlı yetkililerine yazdığı Farsça mektupta, Orduyu Hümayun Müşiri Reşid Paşanın ordusuyla bölgeye gelmesiyle can korkusundan firar ettiğini, saltanat-ı seniyein merhamet ve şevkatini ümit ederek Şeyh Taha hazretlerinin hanesine geldiğini ifade etmiştir.⁸

⁶ Konunun detayları için kitabımıza müracaat edilebilir. Bkz. Sinan Hakan a.g.e.

⁷ BOA. FON KODU: İ.DH DOSYA NO:193 Gömlek No:10876 Anadolu Ordusu müşirinin 03 Ca 1265 (28.03.1849) tarihli diğer mektubu

⁸ BOA. Fon Kodu: İ.DH Dosya No:193 Gömlek No:10876

Nurullah Bey bu süreçte Osmanlı ile ilişkilerinde Seyid Taha'nın aracılığını kullanmış, misalen Anadolu Ordusu Müşirinden Dersaadet'e gönderilmeyip Hakkâri Bölgesinde istihdam edilmesi ricasında bulunmuş, bu rica Şeyh Taha tarafından da Müşir Paşaya yazılmıştır. Nurullah Beyin kardeşi ve oğlu Şeyh Taha'nın mektubuyla birlikte 12 Mart 1849 tarihinde Başkale'ye, Anadolu Ordusu Müşirine gelmiş, Müşir Paşa Nurullah Bey hakkında Ferman-ı Ali olduğunu, kendisine bir zarar verilmeyeceğini, teslim olup Dersaadet'e gönderilmesi gerektiğini cevaben Şeyh Taha'ya yazmış, Nurullah Beyin oğlu ve kardeşini cevap mektubuyla geri göndermiştir. Süreç neticesinde Nurullah Bey Osmanlı yetkililerine teslim olmuştur.

Tanzimat sonrasında cereyan eden bu ve benzeri hadiseler bölgede önemli bir siyasi boşluk yaratmış, Seyid Taha doğal olarak bu siyasi boşluğu dolduran en önemli isimlerden biri olmuştur.

Seyid Taha ve İran Şahı

Seyid Taha'nın bölgedeki rolü ve ehemmiyetine ilişkin dikkati celbeden en önemli hususlardan biri de İran Şahı ile olan münasebeti olmuştur. Vefatından yaklaşık bir sene önce 1852 yılı sonbaharında Osmanlı arşiv belgelerine de yansıyan bir hadise Seyid Taha İran Şahı arasındaki münasebete ve bu münasebetin Osmanlı tarafında yarattığı endişeye ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Buna göre, İran Şahı tarafından Seyid Taha'ya çeşitli hediyeler geldiği yönündeki ihbarların Musul Mutasarrıfı Muhammed Hilmi Paşaya ulaşmasıyla bir hareketlilik yaşanmış, konuyla alakalı gizli tahkikat ve çeşitli yazışmalarda bulunulmuştur. Osmanlı yetkililerine ait yazışma ve raporlarda Seyid Taha, "Seccade pira-yi irşad" ve "seccade nişin-i irşad" gibi sıfatlarla nitelenmiştir.

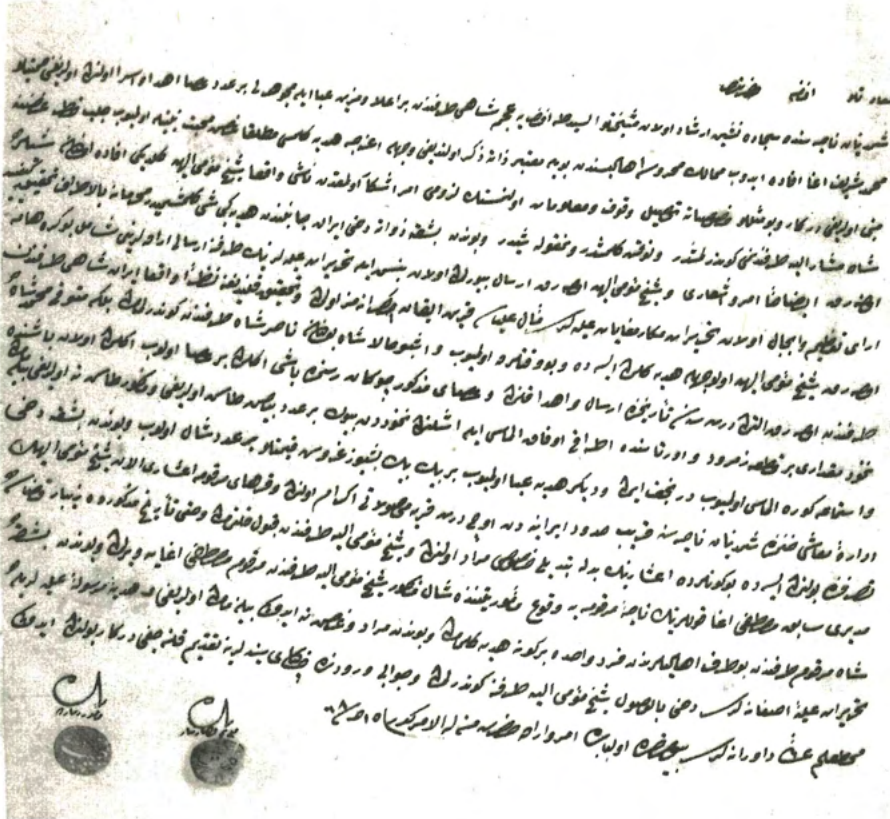
Şemdinan Nahiyesinde bulunan Seyid Taha Efendi'ye Acem Şahı tarafından bir adet "ala ve müzeyyen aba" ve "bir adet asa"nın hediye olarak gönderildiğinin Musul Eyaleti Mutasarrıfı Muhammed Hilmi Paşaya ihbarı üzerine, Paşa, İran'la hudud meselelerinin de yarattığı ehemmiyetten ötürü, Şemdinan'daki iki mahalli memura gizli bir tahkikat yapmalarına ilişkin görev vermiş ve konuya dair acil rapor istemiştir.⁹ Musul Mutasarrıfı, bu meselenin sadece sıradan bir "muhabbet" göstergesi olmadığını düşünerek Şah'ın bu hareketini bir "celb-i hat" yani Seyid Taha'yı kendi tarafına çekmeye yönelik bir adım olarak değerlendirmiş, bunun önüne geçmek istemiştir. Mutasarrıf mahalli memurlardan;

⁹ BOA Fon Kodu: İ.HR Dosya No:92 Gömlek No:4493

“Şeyh Taha’ya gönderildiği ifade olunan şeyler İran Şahı tarafından mı gönderilmiştir? ne vakit gelmiştir? Ve ne makule şeydir? Ve bundan başka zevata dahi İran canibinden hediye gibi şey gelmiş midir?”

Şeklindeki soruların net bir şekilde ve gizlice tahkik edilerek cevaplandırılmasını istemiş, tedbiren de Şeyh Taha’ya ulaştırılmak üzere iltifatı havi bir mektup ve hediye göndermiştir. İki mahalli memurun konuya ilişkin tahkikatın neticesinde kaleme aldıkları 15 Zilhicce 1268 (30 Eylül 1852) tarihli raporda¹⁰;

“Vakia İran Şahı tarafından olarak Şeyh Taha’ya o şekilde hediye gelmiş ise de bu vakitlerde olmayıp ve iş bu hala Şah bulunan Nasır Şah tarafından gönderilmemiş, belki müteveffa Muhammed Şah tarafından olarak 64 senesi tarihinde gönderilmiş, hediye edilmiştir.

Belge 3 İran Şahından Şeyh Taha’ya gelen hediyelerle alakalı iki mahalli memur tarafından hazırlanan 15 Zilhicce 1268 (30 Eylül 1852) tarihli tahkikat raporu

¹⁰ BOA Fon Kodu: İ.HR Dosya No:92 Gömlek No:4493 15 Zilhicce 1268 (30 Eylül 1852) tarihli rapor.

İfadeleriyle konu farklı bir boyut kazanmış, gelen hediyelerin 1264(1848) senesinde yani Mirlerin sürgününden hemen sonraya ait olduğu netlik kazanmıştır. Bedirhan Bey ve Han Mahmud gibi Kürt beylerinin sürgünü, Tanzimat uygulamalarının yürürlüğe girmesi, Kürdistan Eyaletinin kurulması, bölgede Kürt Beylerinden doğan büyük siyasal boşluk ve Şeyh Taha'nın bu boşluğu doldurabilecek yegane isimlerden biri olduğu gerçeği göz önüne alındığında Şah'ın bu hareketinin mahiyeti daha iyi anlaşılmaktadır.

Söz konusu raporda hediyelere ilişkin ilgi çekici ayrıntılar da yer almıştır. Buna göre İran Şah'ı tarafından Seyid Taha'ya bir adet asa, bir adet şal ve İran tarafından birkaç köyün geliri hediye edilmiştir. Rapora göre; söz konusu asa, başı sarkık bir asa olup, sarkık olan başında nohut miktarı bir kıta zümrüt ve ortasında etrafı ufak elmas ile işlenmiş nohuttan büyük bir adet beyaz taş olup, bu taşın ne olduğu bilinmemekle beraber elmas olmayıp Necef Taşı olduğu duyumlara istinaden rapor edilmiştir. Rapora göre diğer hediye ise aba olmayıp bir bin-binbeşyüz kuruş kıymetinde bir adet şal olup bundan başka geçim maksadıyla Şemdinan Nahiyesine yakın İran hududundan üç dört köy mahsulatı ikram olunmuş, ve söz konusu köylerin aşarı el-an Şeyh Taha tasarrufunda bulunmuş ise de o günlerde aşarının bedele tebdili söz konusu olmuş fakat Şeyh Taha tarafından kabul kılınmamıştır. Rapordaki diğer bir ayrıntıya göre de, o sıralarda Zibar kazası eski müdürü Mustafa Ağa Şemdinan Nahiyesine memur edildiğinde Şeyh Taha bu şalı kendisine vermiştir. Ayrıca bundan başka İran Şahı tarafından bu taraf ahalilerinden bir kişiye herhangi bir hediye gelmemiş, ve bundan murad ve arz ne olduğu bilinmemiştir.

Musul Mutasarrıfının Şeyh Taha'ya verilmek üzere gönderdiği bir hediye ve iltifatı havi mektup da her iki mahalli memur tarafından Şeyh Taha'ya ulaştırılmış ve akabinde Şeyh Taha'nın teşekkürü havi cevabı Musul Mutasarrıfı Muhammed Hilmi Paşaya iletilmiştir.

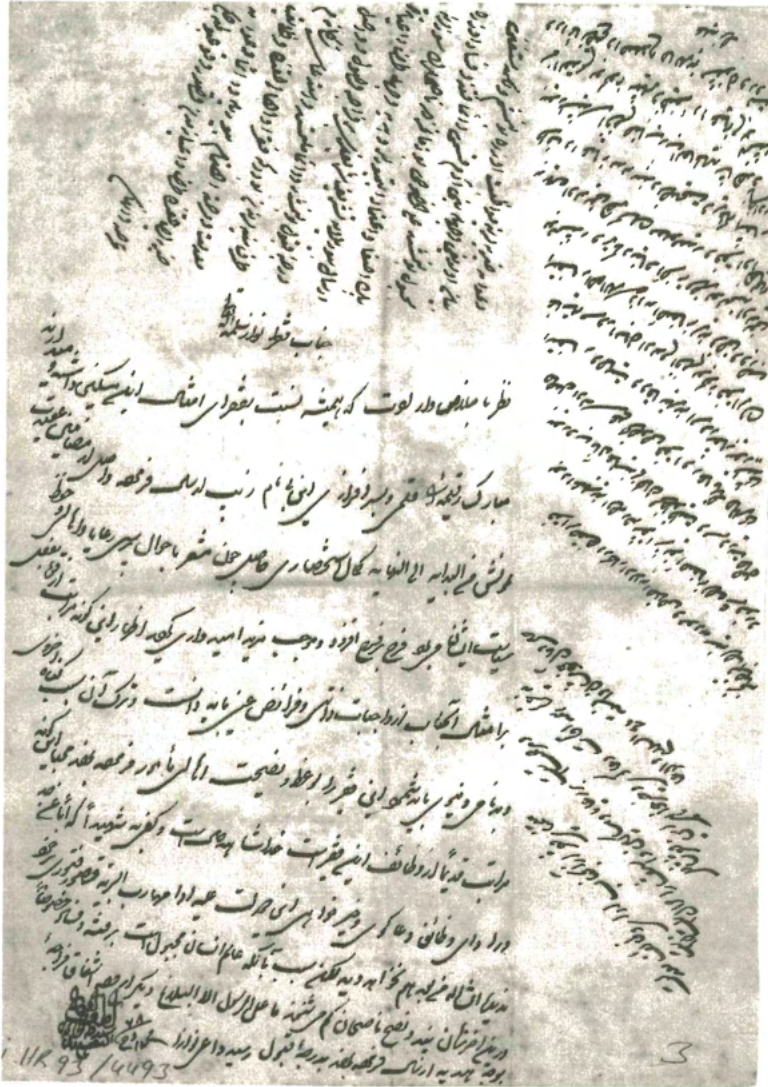
Seyid Taha, 17 Zilhicce 1268 (2 Ekim 1852) tarihli Farsça kaleme alınmış cevap mektubunda,¹¹ kendisinden gelen mektubu ve hediyeyi memnuniyetle aldığını ifade ettikten sonra, Paşanın fukara ve reayaya nasihatte bulunmasına ilişkin ricasına karşılık;

“Cenab-ı Rabbül Alemin şahid ve nazırdır. Eskiden beri bu güne şeyler vazife-i da'yanem bulunmuştur. Ve daima nasih ve islah-ı hallerine meşgul ve

¹¹ BOA Fon Kodu: İHR Dosya No:92 Gömlek No:4493 Seyid Taha'dan Musul Mutasarrıfına 17 Zilhicce 1268 (2 Ekim 1852) tarihli mektup.

Devlet-i Aliye'nin dava-yı Hayriyelerine müvazebet üzere bulunmuşum (o işlerle daima uğraşmışım)."

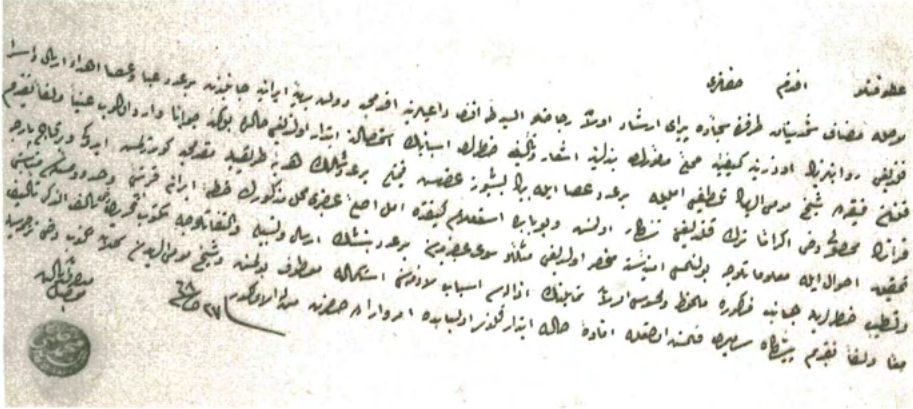
Sözleriyle toplumsal barış için halka sürekli nasihatte bulunduğunu ve en önemlisi Osmanlı Devleti'nin hayırlı işlerinin sürekli takipçisi olduğunu ifade ederek, bir nevi Osmanlı Devletine karşı hissiyat ve bağlılığını dile getirmiştir. Devamında gönderdiği hediye de aldığını belirterek, kendisinden fukara ve ahaliye karşı merhamet ve adalete özen göstermesini istemiştir.

Belge 4 Seyid Taha'dan Musul Mutasarrıfına 17 Zilhicce 1268

(2 Ekim 1852) tarihli mektup

Musul Mutasarrıfı Hilmi Paşa konuya dair tüm bu ayrıntı ve yazışmaları 27 Zilhicce 1268 (12 Ekim 1852) tarihli raporla Dersaadet'e sunmuş,¹² Şeyh Ta-ha'ya bir hediye ve bir adet iltifatı havi mektup gönderdiğini belirterek konuya ilişkin raporları ve Şeyhin cevap mektubunu yazısına ilave etmiştir.

Belge 5 Musul Mutasarrıfının Şeyh Taha hakkındaki 27 Zilhicce 1268
(12 Ekim 1852) tarihli raporu

Mutasarrıf Hilmi Paşa'nın raporu 29 Muharrem 1269'da (12 Kasım 1852) Sadarete etmiş, 1 Safer 1269 (14 Kasım 1852) tarihli tahriratta Sultana konunun aksedildiği, Mutasarrıfın konuyla ilgili çalışması uygun bulunmuştur, kendisine yazı yazılması istenmiştir. Söz konusu bu yazışmalar Seyid Taha'nın bölgede kazanmış olduğu siyasi ağırlığa ilişkin önemli kayıtlar olarak tarihteki yerini almıştır.

Netice itibarıyla verdiğimiz tüm bu örnekler Seyid Taha'nın sadece bir dini otorite olmaktan ziyade bölgedeki toplumsal ve siyasal değişimlerin de bir nevi zorunlu kılmasıyla zaman içinde siyasi bir merkez ve otorite olduğuna dair önemli örneklerdir. 1852 yılında vefatından sonra oğlu Seyid Ubeydullah ve torunları Seyid Abdülkadir ve Seyid Taha gibi isimler, Nehri ailesinin siyaseten en mühim temsilcileri olarak Kürt siyasetinin en önemli aktörleri olacaklardır.

¹² BOA Fon Kodu: I.HR Dosya No:92 Gömlek No:4493 Musul Mutasarrıfından Dersaadet'e 27 Z 1258 (12 Ekim 1852) tarihli tahrirat

**TARİHTE HAKKARİ, ŞEMDİNAN,
BAHDİNAN ve NEHRİ**

Yaşar KAPLAN

TARİHTE HAKKÂRİ, ŞEMDİNAN, BAHDİNAN VE NEHRİ

Yaşar KAPLAN¹

Özet

Tarihte geniş bir coğrafyaya tekabül eden Hakkârî bölgesi, birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Günümüze kadar etkisinin en fazla hissedildiği dönem Abbasilerin yıkılması ile beraber daha görünür olarak ortaya çıkmaya başlayan beylikler dönemidir. Bu beyliklerden en önemlileri Hakkârî, Bahdınan ve Şemdınan beylikleridir. Bu beylikler döneminde bölgede çok yönlü bir gelişme ve ilerleme kaydedilmiştir. Bu beylikler döneminde hayır kurumları, cami, mescit, köprü, han, hamam yapılmış; Kürt dili ve edebiyatı en parlak dönemini yaşamıştır. Bu beyliklerin yöneticileri hem toplum üzerinde hâkimiyetlerini hem de büyük ve güçlü komşuları Osmanlı ve Safevi devletlerinin zararlarından emin olmak için soylarını kutsal bir kökene bağlama ihtiyacı hissetmişlerdir. Bununla birlikte bu güçlü devletler arasındaki çatışmalardan yararlanarak varlıklarını korumaya çalışmışlardır. Osmanlı ve Safevilerin merkezileşme politikaları sonucunda bu beylikler XIX. yy'ın ilk yarısından itibaren ortadan kaldırılmıştır. Bu çalışmamızda Hakkari bölgesinde kurulan beyliklerin tarihsel süreç içerisindeki sosyo-politik gelişimleri, birbirleri ile ilişkileri ve Şemdınan beyliği ile merkezi olan Nehri üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: *Hakkârî, Şemdınan, Bahdınan, Hükümet, Abbasiler, Emeviler, Nehri.*

Abstract

Hakkari province, situated in wide geography in history, has hosted many cultures and civilization. The term whose influence is most felt most by this time is the period of Beylics which began to come out more clearly with the demolition of Abbasids. The most important ones of these beylics are the principalities of Hakkari, Bahdınan and Şemdınan. In the period of Beylics, versatile progress was recorded in the district. Under these principalities, charities, mosques, bridges, public houses, public baths were built; and Kurdish Language and Literature had its brightest era. The ruler of these beylics felt the need to attribute to a holy origin in order to be sure of both their dominance over the society

¹ Araştırmacı-Yazar

and the damages of their great and powerful neighbors, Ottoman and Safavid Empires. In addition to this, they tried to maintain their continuity by making use of the conflicts between these powerful states. These beylics were demolished as a result of the centralization policy of Ottoman and Safavid Empire in the first half of the nineteenth century. In this study, we will focus on the socio-political development of the beylics founded in the province of Hakkari within the historical period and Nehri, the center of Şemdinan Beylics.

Key words: Hakkari, Şemdinan, Bahdinan, State, Abbasids, Emevis, Nehri

GİRİŞ

Şemdinan'ın bir parçası olduğu Hakkari bölgesi İslam kaynaklarına göre şimdiki sınırlarından çok daha geniş bir bölgeyi içine almaktaydı. Buna göre güneyde Musul, kuzeyde Van Gölü kıyıları, batıda Cizre ve doğuda Urmiye Gölü'nün batı kıyılarına kadar olan dağlık bölgeyi kapsamaktaydı.² Hakkari ismi hem Arap kaynaklarında hem de Osmanlı kaynaklarında ve aynı zamanda bölge halkı tarafından "Hekari" şeklinde telaffuz edilmektedir. "Hekari" geniş bir bölge için kullanılırken "Culemêrg" ise bu bölgenin merkezi olan şimdiki Hakkari merkez bölgesi için kullanılmaktadır. Tarihi süreç içerisinde devamlı olarak Hakkari'ye bağlı olan Şemdinli, modern Türkiye devletinin kurulması ile beraber Türkiye'nin Irak ve İran'a hudut teşkil eden üçgeninde Hakkari'ye bağlı bir ilçe olarak varlığını devam ettirmektedir. Yüzölçümü 1452 km² olup rakımı 1450 metre olup, 2012 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 67.173'tür.³

Bölge hakkındaki ilk bilgiler çivi yazılı Asur kaynaklarından elde edilmektedir. M. Ö. 13. yy'ın son çeyreğinde bu bölgede varlığını sürdüren küçük krallıklar Nairi ve Uruatri olarak adlandırılmaktadır. Asur krallarından 1. Tukulti-Ninurta, (M. Ö: 1244-1208) Nairi'nin 60 beyinin olduğunu bildirmektedir.⁴ Nairi ismi Asurlular tarafından verilmiş bir isimdir ve nehirler ülkesi anlamına gelmektedir. M.Ö. IX yy'ın başlarından itibaren Asur krallığının güneyden gelen saldırılarına karşı koymak üzere Uriatri ve Nairi aşiretleri birleşerek Urartu devletinin temellerini attılar.⁵ Hakkâri'de Urartu uygarlığına ait en çarpıcı kalıntılar Tuşba'yı (Van) Muşşir ve Güney Urmiye kıyılarına bağlayan ordu yoludur.

² Hıreri, Derviş Yusuf Hasan, *Biladu'l- Hekari (945-1326)*, Çev: Mukaddes Tovi, Hani Yay., Duhok, 2010, s. 32.

³ www.tuik.gov.tr, 11. 06. 2013. Saat. 14:25.

⁴ Belli, Oktay, "Erken Demir Çağı'nda Hakkâri" *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Hakkâri Valiliği yay., Ankara, 2008, s. 31.

⁵ "Hakkari", *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, c.5 s:3306

Bu yollardan biri Şemdinli bölgesindeki Bémbo gediğini aştıktan sonra Beyaz Dağ'ı dolaşarak güneyde Şemdinli Çayı boyunca uzanır. Zerin, Xoşnavan, Çemana Nebi, Bêşan ve Mawan gibi Şemdinli köyleri üzerinden Revandîz'a ulaşır.⁶

İslam'ın ortaya çıkışından kısa bir süre önce (M.S. 627) bölge Sasanilerin elinden çıkıp Bizans yönetimine geçmişti.⁷ Hakkâri'nin batı ve kuzey bölgeleri İyaz b. Ganem tarafından 637'de, güney ve kuzeybatı bölgeleri ise Atabe b. Furked es- Sülemi tarafından 641'de Müslümanların yönetimi altına girdi.⁸ Belazuri (ö. 892) Hakkâri ahalisi ile İslam ordusu arasında cizye antlaşması yapıldığını aktarmaktadır.⁹ Vakıdi de İyaz b. Ganem'in Musul'u ele geçirdikten sonra Cizre'ye doğru yöneldiğinde bölge emirlerinden Melik Salih el- Hakkâri'nin, İslam'ın çağrısına olumlu cevap vererek İslam'ı tebliğ edecek kişiler istediği bilgisini verir.¹⁰ Bu iki bilgi bölgenin sulh yolu ile Müslümanların yönetimine girdiğini göstermektedir. Emevi kayıtlarına göre 681- 750 boyunca bölgede herhangi bir huzursuzluk görülmemiştir.¹¹ Abbasilerin son dönemlerinden itibaren (750- 1258) ve özellikle Moğol istilasından sonra İslam aleminde olduğu gibi bölgede de bağımsız beylikler ortaya çıkmıştır.

1- BEYLİKLER DÖNEMİ

Tarihi Hakkâri bölgesinde Hakkâri, Bahdınan ve Şemdinan beylikleri kurulmuştur. Bu beyliklerin yöneticilerinin akraba oldukları ve aynı kökene dayandıkları iddia edilmiştir.¹² Bunların kökenlerini incelemeden önce bu beylikler ile ilgili bilgileri kronolojik olarak ele almak, konunun anlaşılması açısından daha yararlı olacaktır.

Hakkâri emirliği hakkında bilgi veren ilk kaynaklardan biri ibn'ul- Esir el- Cezeri'dir (ö. 1232). Cezeri, Ebu'l- Hayca Abdullah b. Halil b. Merzuban Meştub el- Hekari (?-1133) adlı Hakkâri emirinden bahsetmektedir. Musul atabeyi İmadeddin Zengi, Akre emiri Mir İsa Hemidi'nin üzerine gidip Akre ve Şuş kalelerini alınca Aşeb kalesinde (Duhok ile Amêdiye arasında bulunan Sersing'e 6 km. uzaklıkta bulunmaktadır) ebu'l- Hayca el- Hekari, Zengi'nin zararından emin olmak için 1133 yılında Musul'a gelerek Zengi'yi ziyaret eder. Aynı yıl

⁶ "Hakkari", *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, c.5 s:3308

⁷ Hırori, *a.g.e.*, s. 83.

⁸ Ferset Mer'i, *Kürdistan fi'l- karni Sabii Miladi*, Merkezi Kürdistan li Dirasat'il- Stirateciyyeti, Süleymaniye, 2006, s. 228, 231.

⁹ Belazuri, *Futuhü'l- Buldan*, Mektebet'ul- Hilal, Beyrut 1983, s. 323.

¹⁰ Hırori, *a.g.e.*, s. 86., Vakıdi, *Futuhu's- Şam*, Beyrut, c.2, s. 182.

¹¹ Hırori, *a.g.e.*, s. 88.

¹² Bidlisi, Şerefhan, Şerefname, (Çev: M. Emin Bozarslan), Deng yay. İstanbul, 2006, 4. Bas., s.88, 169.

orada vefat eder. Ebu'l- Hayca, küçük oğlu Ali'yi kendi yerine Aşeb Kalesinde bırakmıştı. Nişe (Hakkâri'nin şimdiki Elmalı köyü) kalesinde olan büyük oğlu Ahmed, babasının yerine geçmek için Aşeb kalesine hareket etti. İki kardeş arasındaki ihtilafı fırsat bilen Zengi, Aşeb kalesini ele geçirdi. Ali ve abisi Ahmed'in akıbetleri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Fakat Ahmed'in oğlu Ali, Selahaddin'i Eyyubi'nin meşhur kumandanlarından Seyfeddin Ali b. Ahmed el- Meştub el- Hekari'dir. Zengi 1142 yılına kadar Hakkâri kaleleri üzerine seferler düzenledi ve en son 1242 yılında Aşeb kalesini yıkarak şimdiki Amédiye kalesine idareciler atadı.¹³ Daha sonra Hakkârililer kuzeye doğru çekilerek Culemêrg'de beyliklerini yeniden kurdular.

İbn-ul- Esir el- Cezeri'den sonra Hakkâri beylerinden bahseden kişi ibn-i Şeddad'dır (ö. 1285). İbn-i Şeddad, Mir Seyfeddin Mengelan b. Ali el- Hakkâri (?-1262) adlı Hakkâri emiri hakkında bilgiler vermektedir. Musul valisi Bedreddin Lu'lu ile birçok savaş yapan Mir Seyfeddin döneminde, 1249 yılında Lu'lu ve Turanşah'a karşı yaptıkları bir savaş esnasında oğlu Esededdin Musa'nın eli kesildi. Bundan dolayı Akta' (kolu kesik) olarak bilinmektedir.

Moğollar Bağdat'ı aldıktan sonra (1258) Hakkâri bölgesinde etkinliklerini artırmaya başladılar. Hakkari beyliği, Mısır dışında İslam aleminin bütün bölgelerini ele geçiren Moğol denizi içerisinde bir ada gibi bağımsızlığını korumuştur. Sultan Baybars, Moğolları Ayn Calut savaşında (1260) yendikten sonra Mir Seyfeddin Mengelan; oğulları Esededdin Musa, Taceddin Ali ve yeğeni Fahreddin Ali'den (bu emir Berazgır kalesi emiri idi) oluşan 300 atlı ile birlikte Mısır'a giderek Sultan Baybars'a katıldılar. Hakkâri beyleri Moğollara boyun eğmediklerinden dolayı Memlukler tarafından oldukça iyi karşılandılar. Sultan Baybars, Hakkâri emirine çeşitli hediyeler vererek Erbil kalesine yönetici olarak atadı. Erbil kalesini almak için geri gelen Mir Seyfeddin, Erbil yakınlarında Moğollarla yapılan savaşta şehit oldu. (1262)¹⁴

Esededdin Musa Akta' I, babasının şahadetinden sonra Culemêrg'deki kalesine çekildi. Birçok kalesini tekrar Moğollardan geri aldı. Esededdin ile baş edemeyeceğini anlayan Moğollar antlaşma yapmak zorunda kaldılar.¹⁵ Bu emir ile ilgili bilgileri tarihçi Fadlullah el- Ömeri (ö. 1348) ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Hakkârililerin Moğollar (İlhanlılar) ile başarılı mücadelesini şu şekilde

¹³ İbnü'l-Esir, İzzeddin ebu'l- Hasan Ali, *el- Kamil fi'l- Tarih*, Dar Beyrut, 1982, c:11, 14-15.

¹⁴ İbn-i Şeddad, İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim, *Tarih 'ul- Melik 'iz- Zahir*, Neşr: Ahmet Hutayt, Beyrut, 1983, s. 332,333

¹⁵ İbn- i Şeddad, *a.g.e.*, s. 333

anlatır: “*Dağ ehli (Hakkârililer) dışında Moğollarla savaş yapabilecek yiğitler kalmadı. Moğollar onları yenme konusunda büyük umutsuzluğa kapıldılar. Anladılar ki okları onlara işlemeyecek. Bunun üzerine mecburen onlarla anlaştılar.*”¹⁶ Anlaşma gereğince Moğollar ile yapılan savaş durdu. Bu arada emir, Mısır Memlukleri ile devamlı iletişim halinde idi. Hakkâri aşiretinin Culemêrg ve Amédiye’deki savaşçılarının sayısının yedi bini aştığını aktarılmaktadır.¹⁷ Tarihçi el- Kalkaşandi bu Hakkâri emirini Şah ve Melik olarak tanıtmakta ve İlhanlılar devletinin ilk dönemlerinde Culemêrg’de hüküm sürdüğünü bildirmektedir.¹⁸

1282 senesinde İlhanlıların başına geçen Tikudar’ın Müslüman olup Müslümanlarla ilişkilerini olumlu şekilde değiştirmesiyle, hükümdarın yeğeni, amcasının Müslüman oluşundan yakınlıkla şöyle der: “*Amcam Kürtlerin peşine takılmış neredeyse bütün ülkeyi onlara verecek.*”¹⁹ 1284’te Argon İlhanlı tahtına oturunca ilişkiler tekrar bozuldu. Argon 1286’da 16 bin²⁰ kişilik bir orduyu Hakkâri bölgesine göndermişse de Hakkâri emirleri bağımsızlıklarını korudular.

Esededdin Musa Akta’ I, öldükten sonra yerine oğlu Mir İmadeddin Mecli I geçti.²¹ Mir İmadeddin Mecli I’in; Eseduddin Musa II, İzzeddin Şêr, Şemseddin Şeyh Emir, Mir Davud ve Hüsameddin isimli oğulları vardı. Mir İmadeddin Mecli I, ölünce yerine oğlu Mir Esededdin Musa II geçti.²² El- Ömeri onu şah ve melik olarak tanıttıktan²³ sonra şunları aktarır: “*Geniş bir ülkenin sahibidir. Öyle bir dereceye ulaşmıştı ki çağdaşı olan hükümdarlar tarafından büyük bir önem atfedilirdi, İlhanlı hükümdarları ve Mısır Memlukleri kendisine büyük bir değer verirler ve sözünü dinlerlerdi.*”²⁴ Esededdin Musa II’nin; Mir İmadeddin Mecli II, İzzeddin ve Zeyneddin isimli çocukları vardı. Esededdin Musa II’nin vefatından sonra yerine oğlu Mir İmadeddin Mecli II geçti. Bu emir, tarihçi Fadlullah el- Ömeri’nin (ö:1348) çağdaşıdır. El- Ömeri, onun hakkında şu bilgileri verir: “*Şimdiki mirleri Melik İmadeddin Mecli’dir. Bu mir, ilim ve fazilet sahiplerini pek sever. Memleketine ilim maksadı ile gelenlere büyük değer verir. Kadısının bana yazdığına göre İzzeddin ve Zeyneddin isimli iki kardeşi ve*

¹⁶ El- Ömeri, Fadlullah, *Mesaliku'l-Ebsar fi Memaliki'l-Emsar*, c.3, s. 128, Aktaran:Hırori, a.g.e., s. 244; İbn-i Şeddad, a.g.e., s. 333.

¹⁷ El- Ömeri, a.g.e., c.3, 131-134. Aktaran: Hırori, a.g.e., s. 43.

¹⁸ Kalkaşandi, ebu'l- Abbas Ahmet b. Ali, *Subh'ul-l 'şa fi Sina'et'il- İnşa*, Tahkik: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dar'ul- Kutub'il- İlmiyye, Beyrut, 1987, c.4, 377.

¹⁹ Hırori, a.g.e., s.249.

²⁰ Tefvik, Zırar Sıddık, *Kurdistan fi'l- ahdi'l- Celairi (1337-1441)*, Matba'at Camiet'il- Duhok, Duhok, 2009, s.55.

²¹ El- Ömeri, a.g.e., c.3, s.131. Aktaran: Hırori, a.g.e., s. 257; el-Kalkaşandi, a.g.e., c.4, 377.

²² El- Ömeri, a.g.e., c.3, s. 131. Aktaran: Hırori, a.g.e.s. 257; el-Kalkaşandi, a.g.e., c: 4, s. 377.

²³ El- Ömeri, a.g.e., s. 58; el-Kalkaşandi, a.g.e., c: 4, s. 377.

²⁴ El- Ömeri, *et- Ta'rifu bi- Mustalihat- Şerif*, (Tah: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dar'ul- Kutub'il- İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 58.

*İzzeddin Şêr, Şemseddin Şeyh Emir, Mir Davud ve Hüsameddin isimli amcaları vardır. Bunlardan her biri ayrı bir bölgede yöneticilik yapmaktadırlar. Fakat hepsi Culemêrg sahibi Mir İmadeddin'e bağlıdırlar.”*²⁵

Bu dönem Hakkâri beyliğinin en parlak dönemlerinden biridir. Fadlulah el- Ömeri: “*Bir şah gibi sözü dinlenirdi. Emirlerine itaat edilirdi. İçerisinde birçok kale, belde ve geniş bir halkın olduğu büyük bir hükümdarlığa sahipti*”²⁶ derken bunu ifade etmiştir. Ayrıca Hakkâri’de Kadı Kudat’lık kurumunun oluşmuş olması bu emirin yönetimi döneminde kurumsallaşma noktasında önemli başarıların elde edildiğini ortaya koymaktadır.

Hakkâri beyliği Mir İmadeddin Mecli II döneminde geniş bir coğrafyaya yayıldığı için, beyliğe bağlı bazı şehir ve kalelere kardeşleri; İzzeddin, Zeyneddin ve amcaları İzzeddin Şêr, Şemseddin Şeyh Emir, Mir Davud ve Hüsameddin’i yönetici olarak atamıştır. Bu dönemde Hakkâri beyliği sınırları içerisinde birçok cami, mescit ve vakfiye yapılmıştır. Bunlardan Van ve Vestan bölgelerini yöneten İzzeddin Şêr b. İmadeddin b. Esededdin (1315 tarihli vakfiye de adı geçmektedir) ki bizim tahminlerimize göre Mir İmadeddin Mecli II’nin amcasıdır.²⁷ Gevaş’ta bulunan Halime Hatun kümbeti (1335) de bize göre Mir İmadeddin Mecli II’nin kardeşi İzzeddin tarafından yapılmıştır. Zaten kitabesinden de Melik İzzeddin tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁸ Gevaş’ta bulunan İzzeddin Şêr Camii ise Mir İmadeddin Mecli II’den sonra beyliğin başına geçen oğlu I. İzzeddin Şêr döneminde yapılmıştır. Caminin yanındaki medrese ise Zahid Bey’in babası olan II. İzzeddin Şêr tarafından yaptırılmıştır.²⁹

Mir İmadeddin Mecli II’nin ölümünden sonra yerine Timur’un çağdaşı olan oğlu I. İzzeddin Şêr geçti. I. İzzeddin Şêr Hakkâri ile beraber Van ve Vestan bölgelerini yönetiyordu. Timur 1387’de Van kalesini kuşatıp alsa da Hakkâri beyine geri iade etti.³⁰ 1425’de Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey I. İzzeddin Şêr’i öldürdü, ardından 1426’da onun oğlu Melik Esed’in hazineleri ile Van’dan çıkmasına müsaade etti.³¹ Melik Esed Memluklere sığındı. Memluk ordusunda katıldığı bir savaş esnasında bir kolunu kaybetmesi üzerine kendisine altın bir kol takıldı, bundan dolayı Zêrinçeng ismini aldı. Ticaret için Mısır’a giden bir

²⁵ El- Ömeri, *a.g.e.*, s. 58.

²⁶ El- Ömeri, *a.g.e.*, s. 58.

²⁷ Kılıç, Orhan, *XVI ve XVII yüzyıllarda Van (1548- 1648)*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van, 1997, s. 8-9, dipnot. 35.

²⁸ Top, Mehmet, “Halime Hatun Kümbeti”, *Dünyada Van*, S. 10, İstanbul 1998, s.227.

²⁹ Kılıç, Orhan, *a.g.e.*, s. 13.

³⁰ Bidlisi, Şerefhan., Şerefname, (Çev: M. Emin Bozarslan), Deng yay. İstanbul, 2006, 4. Bas., s.76-78.

³¹ Kılıç, Orhan, *a.g.e.*, s. 11..

gurup Hakkârili Nasturi ile anlaşarak gizlice Hakkâri'ye geldi ve 1468 yılında ülkesini Akkoyunlu güdümündeki Dımbılilerden aldı.³² Melik Esed'den sonra mirliğin başına oğlu II. İzzedin Şer geçti. O da 1502'de ölünce yerine oğlu Zahid Bey geçti.³³ Safevilerin yükselişe geçtiği bu dönemde Van bölgesi yine Hakkâri beylerinin yönetimine girdi ve Şah İsmail ile Hakkâri beyi Zahid Bey arasında dostane ilişkiler kuruldu.³⁴ Hakkâri, 1514'deki Çaldıran savaşından sonra hemen Osmanlıya katılmamış Safeviler ile iyi ilişkilerini devam ettirmiştir. Fakat Osmanlının 1548 yılında Van'ı kesin olarak almasından sonra Hakkâri beyliği Osmanlıya katıldı.³⁵

2- BEYLERİN KÖKENİ

İbn-i Esir el- Cezeri, ibn-i Şeddad, Fadlullah el- Ömeri ve el- Kalkaşandi gibi Hakkâri emirleri hakkında bilgi veren kaynaklarda; Şemdinan ve Amédiye'de kurulan Bahdınan emirliği ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Buradan, bu anılan iki beyliğin bu dönemde henüz kurulmadığını çıkarabiliriz.

Hakkâri emirlerinin kökeni ile ilgili bize bilgi veren ilk kaynak olan Fadlullah el- Ömeri'nin (ö. 749/1348) "et- Ta'rifu bi- Mustalih'iş- Şerif" isimli eserinde şu bilgileri aktarmaktadır:

"Kendi dönemimdeki Culemêrg (Hakkâri) emiri İmadeddin b. Eseduddin Musa b. (İmadeddin) Mucella b. (Eseduddin) Musa b. (Seyfeddin) Mengelan'dır. Bu emir nesebi itibari ile Utbe b. Ebu Sufyan el- Emevi'ye ulaşır. Bütün Kürtler kendisine büyük bir saygı duyar ve onu kendileri için bir melik ve hükümdar olarak kabul ederler."

O, bu bilgileri bizatihi Mir İmadeddin'in Culemêrg kadısının kendisine göndermiş olduğu bir mektuptan almıştır.³⁶ Burada görüldüğü gibi bu beylerin Abbasi kökenli oldukları iddiasından önce Emevi kökenli oldukları iddiasına sahip oldukları görülmektedir. Emevi ailesine mensup olduğu bilinen Hakkârili Şeyhu'l- İslam Ebu'l- Hasan Ali b. Ahmet b. Yusuf el- Hakkâri el- Kureysi'nin (Ö. 1093) soyu Utbe b. Ebu Sufyan el- Emevi'ye ulaşmaktadır. İbn-i Hallikan, Şeyhu'l- İslam el- Hakkâri'nin evlatlarından birçok âlim ve emirin çıktığını ve

³² Kılıç, Orhan, "Klasik Dönem Osmanlı İdari Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkâri Hükümeti Örneği", *XIV. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, I. Kısım*, Ankara, 9-13 Eylül 2002, s. 711.

³³ Kılıç, Orhan, a.g.m., s. 711.

³⁴ Kılıç, Orhan, a.g.e., s. 12-13.

³⁵ Kılıç, Orhan, "a.g.m.", S. 711.

³⁶ El- Ömeri, a.g.e., s. 58.

bunların bölgede etkin olduğunu aktarmaktadır.³⁷ Şeyhu'l- İslam Ebu'l- Hasan Ali b. Ahmet el- Hakkâri el- Emevi ile el- Ömeri'nin bahsettiği Hakkâri emiri Mir İmadeddin 'in nesebi Utbe b. Ebu Sufyan'da birleşmektedir. Dolayısı ile Hakkâri emirlerinin, Şeyh'ul- İslam el- Hakkâri'nin ailesinden gelen Emevi kökenli olmaları ihtimali akla gelmektedir.

Yukarıda adı geçen kaynaklardan sonra yazılan çeşitli eserlerde Hakkâri, Bahdinan ve Şemdinan emirlerinin kökeninin Abbasi halifelerine dayandığı iddia edilmeye başlanmıştır. Bunların ilki olan Şerefhan Bidlisi'nin (ö. 1599), Şerefname adlı eserinde Hakkâri ve Bahdinan emirlikleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Fakat Şemdinli bölgesinde kurulan Zerza ve Stuné beyliklerinden kitabının fihristinde bahsetmesine rağmen ilgili sayfada bu beyliklerden bahsetmemiştir.³⁸ Şerefhan; Hakkâri ve Bahdinan emirlerinin soyunun Abbasilere dayandığını söylemekte ve aynı zamanda Kilis beylerinin de bunlar gibi Abbasi kökenli olduğunu söyleyerek amca çocukları olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bunlar üç kardeş idi; Şemseddin, Bahaeddin ve Menteşa. Bidlisi, Hakkâri hükümdarları Şemseddin'in, Bahdinan hükümdarları Bahaeddin'in ve Kilis hükümdarları da Menteşa'nın soyundan geldiğini belirtmektedir.³⁹ Bahdinan beylerinin Amédiye'ye gelmeden önce Şemdinan vilayetine bağlı Taron kalesinde bulunuyorlardı ve oradan Amédiye'ye geçen ilk hükümdar Bahaeddin olduğu için bu beyliğe Bahdinan emirliği denilmiştir.⁴⁰ Şerefhan Bidlisi dışında Hakkâri emirleri ve onlarla akraba olan Amédiye emirlerinin kökeninin Abbasi halifelerine dayandığını iddia eden diğer önemli bir kaynak Bahdinan emiri Sultan Hüseyin Veli (1533-1573) döneminde Mela Mahmut Balisani tarafından yazılan “Şeceret'ul- Zéwkiyye”dir. Bu eserden sonra sırasıyla Hakkâri emiri Mir İmadeddin'in (1632-1639) katibi Temerhan Yazıcı tarafından 1695'de Farsça manzum olarak yazılan 631 sayfalık eser gelir. Daha sonra Hakkâri emirlerinden İbrahim Han'ın (1700-1750?) kâtiplerinden Mirza Muhammed Yazıcı tarafından kendi dönemine kadar olan beylik tarihi Farsça nesir olarak “Muhtasar Ahvali Umera” adıyla yazılmıştır. En son olarak Hakkâri beyleri ailesinden gelen Muhammed Tayyar 1914 yılında Mirza Muhammed Yazıcı'dan kendi dönemine kadar olan olayları Farsça nesir şeklinde ekleyerek tamamlamıştır.⁴¹ Hakkâri, Bahdinan ve Şemdinan beylerinin köken olarak Abbasi halifelerine dayandığını iddia eden bu kaynaklardaki bilgiler kendilerinden önce yazılmış

³⁷ İbn'i Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l- A'yan ve Enbau Ebnai'z- Zaman*, C. IV, Dar'us- Sekafe, Beyrut, 1970, s. 254.

³⁸ Bidlisi, Şerefhan, *a.g.e.*, s.239.

³⁹ Bidlisi, Şerefhan, *a.g.e.*, s.169.

⁴⁰ Bidlisi, Şerefhan, *a.g.e.*, s.88.

⁴¹ Doski, Tahsin İbrahim, *Muxtasar Ehwalı Umera*, Duhok Üniversitesi Yay. Duhok, 2010, s.19-32.

olan sahih tarih kitaplarındaki bilgilerle çatışmaktadır. Daha Abbasi devleti yıkılmadan Mir Seyfeddin Mengelan b. Ali el- Hakkâri adında bir Hakkâri emiri vardı ve bundan sonra tahta çıkan çocukları ile ilgili bilgiler tarih kitaplarında mevcuttur. Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in hilafeti kendisinden aldığı Mısır'daki son Abbasi halifesinin Hakkâri'ye emir olarak geldiği iddiası hiçbir kaynakta geçmemektedir. Bu beylerin Abbasi kökenli oldukları iddiası Emevi kökenli oldukları iddiasından yaklaşık 3 asır sonra ortaya çıkmıştır.

Hakkâri, Bahdinan ve Şemdinan beylerinin kökenleri ile ilgili yukarıda geçen kaynakları karşılaştırmak suretiyle bir neticeye varmak mümkündür. Bilindiği gibi Hakkâri emirlerinden Mir Seyfeddin Mengelan b. Ali el- Hakkâri'nin (?-1262) oğlu Esededdin Musa Akta', onun da oğlu Mir İmadeddin Mecli I'dir. Mir İmadeddin Mecli I'in; Eseduddin Musa II, İzzeddin Şêr, Şemseddin Şeyh Emir, Mir Davud ve Hüsameddin isimli çocuklarıdır. Bu kardeşlerden Esededdin Musa II'nin babasından sonra tahta geçtiğini ve bu hükümdarın da kendisinden sonra tahta geçen İmadeddin Mecli II ve İzzeddin ile Zeynuddin isimli üç oğlunun olduğu bilinmektedir. Fadlullah el- Ömeri, çağdaşı olan Mir İmadeddin Mecli II'nin Hakkari bölgesini kardeşleri ve amcaları arasında taksim ettiğini aktarmaktadır. Aynı zamanda onun amca çocukları olan Bahaeddin b. Şemseddin ve Şemseddin b. Davud'un; İlhanlılara boyun etmediklerini ve devamlı onlarla çatıştıklarını da belirtmektedir. Artık onlarla uğraşmak istemeyen İlhanlıların adı geçen iki emirin belli bir bölgeye yerleşmelerini ve artık savaşa son vermelerini istediğini aktarmaktadır.⁴² Bilindiği gibi Hakkâri emirleri Erbil'den Musul'a, Musul'dan Gevaş ve Van'a, Van'dan Urmiye kıyılarına ve oradan da tekrar Erbil'e kadar olan geniş dağlık alanda hüküm sürüyorlardı. Hakkâri olarak bilinen bu geniş coğrafyada çeşitli şehir ve muhkem kalelerde bölgeyi yönetiyorlardı. İlhanlılar, Suriye ve Irak üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde Mısır Memluklerine karşı başarılı olmak için dağlık Hakkâri bölgesine egemen olmak istiyorlardı. Hakkâri emirleri de İlhanlılara karşı sıklıkla Mısır Memluklerinden yardım alıyorlardı. Hakkâri bölgesindeki farklı kalelerde emirlik yapan Hakkâri emirleri hanedanına ait asilzadeler geçen zaman zarfında Culemêrg'deki büyük emirden ayrılarak ayrı beylikler kurmuşlardır. Şemdinan emirleri İlhanlıların merkezi olan Merağa şehrinin hemen batısındaki Berazgır, Stuné, Mèrgever, Térgever, Harunan, Bıradost, Nehri gibi bölgelerde hüküm sürmüşlerdir. El -Ömeri'nin çağdaşı olan Mir İmadeddin Mecli II'nin Hakkâri bölgesini kardeşleri ve amcaları arasında taksim ettiği daha önce belirtmiştik. Amca çocukları olan Bahaeddin b. Şem-

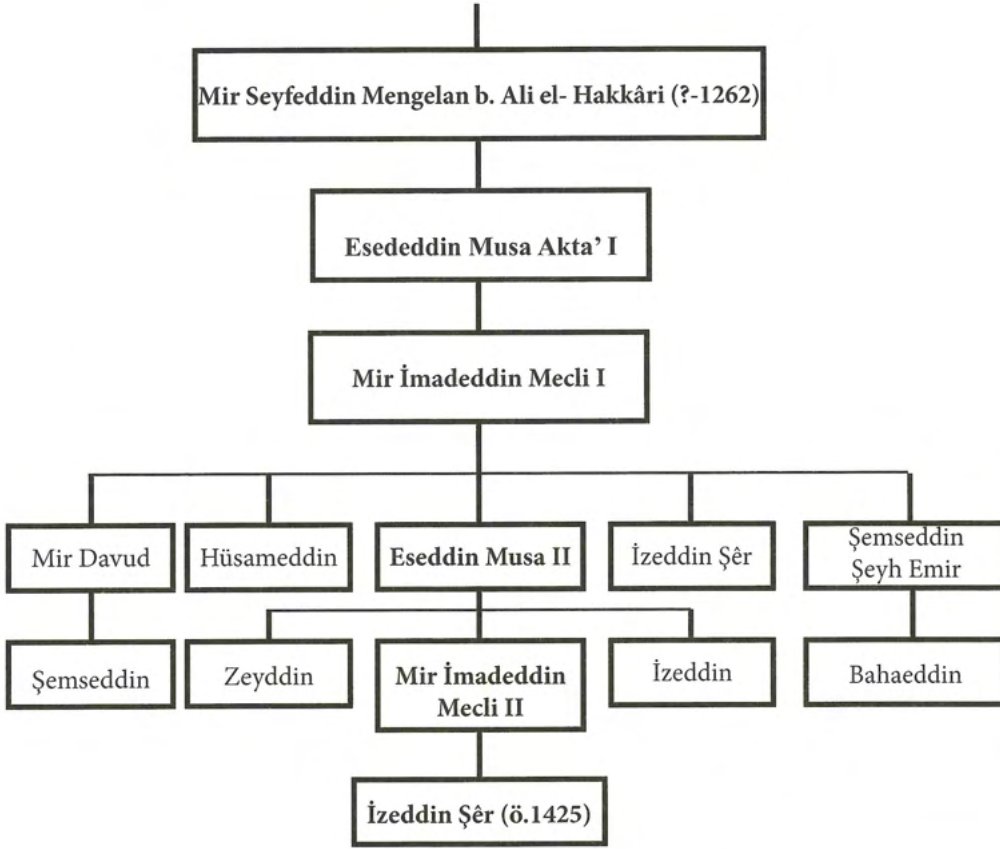
⁴² El- Ömeri, *Mesaliku'l-Ebsar fi Memaliki'l-Emsar*, c.3, s. 131- 132. Aktaran: Hırori, a.g.e., s. 263.

seddin ve Şemseddin b. Davud'un; İlhanlılara boyun eğmedikleri ve devamlı onlara karşı direndikleri, artık onlarla baş edemeyen İlhanlıların da adı geçen iki emirin yönetimlerini tanıdıkları bilgisi de buna eklenince aklımıza Şemdinan ve Bahdinan beylerinin kökeninin bu iki beye ait olabileceğini getirmektedir. Bu emirlerden İmadeddin Mecli II'nin amcası olan Şemseddin'in Şerefhan Bidlisi'nin bahsettiği ve Amédiyé'ye gelerek Bahdinan beyliğine ismini veren Bahaeddin'in babası olmalıdır. Yine İmadeddin Mecli II'nin diğer amcası olan Davud'un oğlu olan Şemseddin'in de Şemdinli beyliğinin kurusu olması mümkündür. Bidlisi, Şemdinan vilayetinde Taron kalesinden bahsetmektedir. Şemdinli'de Şemdinan, Harunan, Stuné, Bémbo kalelerinin kalıntıları günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat "Taron Kalesi" ismi ile herhangi bir kale kalıntısı mevcut değildir. Fakat Osmanlı döneminde 1575- 1585 tarihleri arasında Van vilayetine bağlı Tarun isimli bir sancak ismi kayıtlarda mevcuttur.⁴³ Yüksekova Esendere sınır kapısı yakınlarında "Mir Davud Kalesi" isimli bir kale kalıntısı bulunmaktadır. Bu "Mir Davud" ismi Şemseddin'in babası olan "Mir Davud" isminden gelmektedir. Nitekim Katip Çelebi de Culemêrg yakınlarında Mir Davud Kalesinden bahsetmektedir. El- Kalkaşandi, Hakkâri yakınlarında ve Hakkâri emirleri yönetimi altında bulunan "Harun Kalesinden bahsetmektedir."⁴⁴ Bu kale şu anda Harunan köyünde bulunan kaleye tekabül etmektedir ki Şemdinli beylerinin buradan da Şemdinli'yi yönettiklerini biliyoruz.

⁴³ Kılıç, Orhan, "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies) XXI*, İstanbul, 2001, s. 193.

⁴⁴ El- Kalkaşandi, *a.g.e.*, c:7, s. 310.

Hakkari, Bahdinan ve Şemdinan beylerinin soyağacı.

Basil Nikitine ise Şemdinli beyleri hakkında, şifahi bilgilere dayanarak farklı bilgiler vermektedir. Buna göre Şemdinli mirlerinin Abbasi kökenli olduğunu anlatarak bu ailenin kurucusu olan Şemseddin'in Bağdat ve Musul arasında göçebe olarak yaşayan bir aşiretin üyesi olduğunu, bu aşiret ile Şammar aşireti arasında vuku bulan çatışmalardan dolayı kuzeydeki dağlara sığındığını anlatır. Şemseddin, Şemdinli'ye bağlı Stuné köyüne gelerek yerleşir. Daha sonra bölgedeki Herki aşiretinin desteği ile emir olur. Ardından oğlu İzzeddin çevredeki birçok bölgeyi de yönetimine alarak beyliğini geliştirir. Böylece altı veya yedi nesil boyunca burada yaşarlar. Fakat Nasreddin isimli bey döneminde Stuné köyünü bırakarak Bétkar köyünü merkez edinirler. Üç dört nesil burada kaldıktan sonra Emir Zeyneddin döneminde Harunan'a yerleşerek orada kalıntıları günümüze kadar ulaşan sağlam bir kale inşa eder. Bunun İmadeddin isimli oğlu babası ile ihtilafa düşünce Nadir Şah döneminde Urmiye taraflarına gitti. Avşar hüküme-

ti kendisine Berdesor ve Térgever bölgelerini verdi. Berdesor kalesini yaparak orada ayrı bir yönetim birimi kurdu. Seyfeddin isimli diğer oğlu ise babasının yerine geçip ilk Şemdinli emiri olarak tanındı. İki üç nesil sonra Behram Bey döneminde da beyliğin merkezi Nehri köyüne taşındı. Nehri'deki eski bir kilise kalıntısı üzerinde bir kale inşa ederek bölgeyi yönetmeye başladı.⁴⁵

3- OSMANLILAR DÖNEMİ

Bölgenin 1514'te Çaldıran Savaşından sonra Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla beraber bölgede yeni bir idare teşkilatı kuruldu. Bu teşkilatlanma sonunda üç sancak tipi ortaya çıktı: Klasik Osmanlı sancakları, yurtluk-ocaklık sancakları ve hükümet sancakları. Yurtluk ocaklık sancakları ile hükümet sancaklarına aynı zamanda "emirlik" denilmektedir. Klasik Osmanlı sancaklarında, sancak beyi merkezden tayin edilir ve istendiği zaman değiştirilebilirdi. Yurtluk-ocaklık tabir edilen sancakların klasik sancaklardan farkı, sancak beyliğinin belli bir ailenin elinde oluşudur. Bu sancaklarda tahrir yapılır, tımar ve zeamet bulunur ve sancak gelirinden beyine haslar tahsis edilir. Ancak sancak beyi herhangi bir sebeple azledildiği zaman yerine kardeşi, oğlu veya akrabalarından biri tayin edilirdi. Hükümet denilen sancaklarda da sancak beyliği yurtluk-ocaklık sancakların da olduğu gibi belli bir ailenin mülkiyetindedir. Fakat onlardan farklı olarak sancaklarda tahrir yapılmamaktadır. Vergileri, sancak beyi kendisi toplamakta, yılda sadece bir kez merkez hazinesine muayyen bir meblağ ödemektedir. İşte bundan dolayı Bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmasından sonraki idari yapısı, İmparatorluğun diğer bölgelerinden farklı olmuştur. Osmanlı idaresinde istisnai bir imtiyaz olan emirliğin babadan oğula geçiş hakkı, Osmanlı Devleti'ne sadık Kürt beylerine verildiği gibi yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarına sahip olan Kürt beylerine, buraların kendi ailelerinin mülkiyetinde olduğuna dair birer temlikname de verilmiştir. İlki, Yavuz zamanında verilen bu temliknameler her padişah tarafından yenilenmiştir.⁴⁶

Erken dönemde Osmanlı yönetimini kabul eden Hakkâri ve Bahdınan emirlikleri ile beraber Şemdinan beylerine ait olan Stûne emirliği de Osmanlıya katılmıştır. Kürt beylikleri hakkında çok önemli bir kaynak olan Şerefname'nin fihristinde ileri sayfalarda kendileri hakkında malumat verileceği belirtilen fakat daha sonra bilgi verilmeyen Şemdinan bölgesinde bulunan Zerza ve Stuné beyliklerinin izini diğer Osmanlı kaynaklarında aramaya çalışacağız. Kâtip Çelebi

⁴⁵ Basıl, Nikitine, *Kürtler*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010, s.250-252.

⁴⁶ Doğan, Cahit, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2011, Sayı: 23, s. 31- 43.

(ö.1657) ünlü eseri Cihannüma'da *bölge ile ilgili değerli bilgiler vermektedir. İlk olarak Ayn-i Ali Efendi'nin (1608-1609) taksimatına göre Van Eyaletinin 13 sancak ve kendi hükümdarının mülkiyetinde olan bir hükümetten (Hakkâri Hükümetinden) oluştuğunu belirtir. Buna göre Van Eyaleti; Van paşa sancağı, Adilcevaz, Erciş, Muş, Bargiri, Karkar, Kisani, İsbayerd, Ağakis, Ekradı Beni Kotur, Beyazıd Kalesi, Berda', Ovacık sancaklarından oluşur. Daha sonra Koca Nişancı'nın (ö. 1567) taksimatına göre ise; Vestan, Hizan, Hekari, Mukus, Sirvi, Elbak, Salmas, Dunbili, Üstun (Stuné) sancaklarından oluştuğunu belirtir.⁴⁷ Fakat zamanın geçmesiyle beraber idari taksimatlar da değişime uğramaktadır. Bundan dolayı kendi dönemindeki (1631-1632) Van Eyaletine bağlı dördü hükümet olmak üzere (Hakkâri, Bitlis, Mahmudi ve Hizan) on dört sancağı sırası ile anlatır.*

Katip Çelebi Hakkâri beyliği hakkında şu geniş malumatı verir:

“Hükümet-i Hakkâri: İmâdiye (Amêdiye) hükümetinin doğusunda ve Eyalet-i Van'daki Vestan'a bağlı nahiyelerin batısında ve kuzeyde Bidlis hükümeti ve Diyarbekir eyaletinden bazı Kürdistan sancakları ile ve güneyde Şehrizor eyaleti ve Sohran hükümeti ile sınırdadır. Nice kale ve yerleşim yerlerini bu hükümetin sınırları içerisinde. Doğu sınırında Kızılbaş (Safevi) olmakla büyük çoğunluğu boş bölgelerden oluşur. Bu hükümet, Van eyaletine tabi olan bir hükümettir ki Kürtlerden Hakkâri tائفesi vilayetidir. Eskiden bu hükümetin ümera ve hükkamı ve taife-i Hakkâri Van ve Vestan üzerinde tasarrufla bulunup yönetimleri altına almışlardı. Sonra Safevi ve Osmanlı hükümdarları Van'ı eyalet edip bunlara vilayetlerinden bir hisseyi verdiler. Hala da Hakkâri hükümeti beylerinin ikamet ettiği yer olan Culemêrg bir kale ve kasabadır ki o Vestan'ın güneydoğusuna düşer.”

Katip Çelebi bu bilgileri aktardıktan sonra Hakkâri'ye bağlı bazı yerler hakkında bilgi verir:

“Nahiye-i Kuz; bu Culemêrg 'in doğu tarafında dağlar arasında bir sahrada olan bir nahiyedir ki ondan bir nehir gelip ve Culemêrg'ten gelen ayrı bir nehir ile birleşip dağlar arasında akarak Hakkâri'ye tabi Çel nahiyesinin yanından Bisutun ve Stuné kalelerinin yakınından İmâdiye'ye bağlı Zébar bölgesinde bir taş köprü'nün altından geçer. Bu taş köprü'nün güneydoğusunda Berazgur (Berazgir) kalesi tarafından gelen başka bir nehir de o suya karışır. Harir yakınlarında Bayan livasından gelen nehir ile birleşerek Dicle'ye dökülürler. ...

⁴⁷ Çelebi, Katip, Cihannüma, Boyut Yayın Gurubu, s. 410.

Culemêrg dağlar arasında bir küçük tepeye arka vermiş bir kasabadır. Düz bir arazi üzerine kuruludur. Batı tarafında bir dağ üzerinde kendine bağlı bir kale vardır. Orada Hakkâri beyleri tarafından yapılmış nice hayır kurumu, cami ve mescit vardır. Culemêrg yakınlarında Emir Davud ve Bıradost kaleleri ve kuzeyinde Müküs kalesi ve beyliği bulunur. Batıda İmadiye şehrine kadar Hakkâri'ye bağlı birçok kale vardır. Doğusunda Kuz nahiyesi ve onun doğusunda da Hoşap bulunmaktadır. Elbak, Salmas kasabası yakınlarında dağların ortasında bulunan bir sancaktır. Çoğunlukla Hakkâri beylerinin yönetiminde bulunur. Culemêrg'in tam doğusunda bulunur. Şikak (Şax), Culemêrg kalesi şimalinde dağ üzeri bir nahiye ve ülkedir o dağdan bir su inip Van Gölüne dökülür. Bu Şikak, Müküs ile Culemêrg arasındadır. Lakin Culemêrg'e Müküs'ten daha yakındır. Kale-i Zeril, Culemêrg'in tam batısında bir dağın köşesinde bir kaledir. Bu kalenin kuzey tarafında Şirvi kalesi ve bölgesidir. Bisutun Kalesi, İmadiye ile Zeril arasına düşen bir dağın tepesinde kurulmuş büyük bir kaledir. Culemêrg'ten gelen nehir bunun güneyinden ve yakınından geçer. Çel Kalesi özel bir beylik olup kendisine bağlı birçok kale ve yer vardır. Lakin bir zamanlar Hakkâri'ye bağlı bir yer addolunmuş idi. Çel Kalesi; Bisutun'un karşısında ve güneyinde bulunan büyük bir kaledir ve aynı zamanda büyük bir dağın köşesinde dir. Adı geçen nehir bu iki dağ köşeleri arasından geçip gider. Dizi Kalesi Hakkâri'ye bağlı bir kaledir. Çel Kalesinin güney tarafında dağlar ardında bir dağ üzeridir. Mir Davud kalesinin tam yakınında ve Stuné'nin doğusunda ve yakınındadır. Dizi kalesinin bulunduğu dağın eteğinde büyük bir su çıkar ki büyük bir nehir olur ve Mir Davud kalesi önünde bir taş köprü altından geçip batısından akar. Mir Nasır ve Bıradost kalelerine yakın ve kuzeyinde bir taş köprüye dahi uğrayıp Mir Nasır kalesinin doğusundan ve Urmiye Gölünün batısından ona dökülür. Stuné Kalesi, Urmiye Kalesinin batısında bir dağın üzerinde kurulmuştur. Zébari nahiyesi ile toprağı karışıktır. Hırur Kalesi, İmadiye'nin kuzeydoğusunda Bisutun'un güneybatısında bir dağ kalesidir. Üç dağ arasında düzde kasabası ve kuzeydeki büyük dağ üzerinde kalesi vardır. Bu dağın güneybatısından İmadiye taraflarına akan bir nehir çıkar. İmadiye'yi geçerek Habur Nehrine karıştıktan sonra Dicle'ye dökülür. Bay Kalesi, Kürdistan'ın sağlam kalelerinden dir. Akkoyunlulardan Bijenoğlu Süleyman Bey İmadiye kalesini kuşattığında kışın gelmesiyle kışlamak için Şirvi kalesine çekildi."⁴⁸

Katip Çelebi'nin Hakkâri beyliği ilgili verdiği coğrafik bilgilerin tam olarak anlaşılması için bilimsel araştırmalara ihtiyaç vardır. Kâtip Çelebi Şemdinan beyliğinin kurucusu Şemseddin'in babası olan Emir Davud'un ismini çağrıştıran Emir Davud kalesinden bahsetmektedir ki Şerefhan Bidlisi de Şemdinan

⁴⁸ Çelebi, Katip, *Cihannüma*, Boyut Yayın Gurubu, s. 419-421.

yakınlarındaki Têrgever bölgesinde Davud kalesinden bahseder.⁴⁹ Çelebi ayrıca Şemdinan beylerinin ilk merkezi olan Stuné'den bahsetmektedir.

Evliya Çelebi (1611-1682) Hakkârî'ye gelmemekle beraber 1655 tarihinde Van, Tebriz ve oradan Bağdat'a olan seyahatlerini anlatan seyahatnamesinin 4. Cildinde, Hakkârî hakkında geniş malumatlar vermiştir. Evliya Çelebi şu bilgileri vermektedir:

“Van Eyaletindeki sancak hakimleri: Van'da kanun üzere 37 adet sancak hakimi vardır. Amma Ali Osman'ın azil ve nasb kabul eder sancakları cümle yirmi adettir. Van sancağı paşa tahtıdır. Livalarındaki has ve haraçlar hep Van kulunun kaleminde. Arazisi öşür verir. Zeamet ve tımara bağlanmış yedi yüz pare mamur ve abadan köyü vardır. Van'ın azil kabul etmez hükümetleri, Hakkârî hükümeti gibi. Hakkârî hükümeti: Van'ın kible tarafında Vestan ve Şatak kalesi, Culemêrg kalesi aşarında sakin olan hanlıktır ki 47 bin askere maliktir. Cümlesi metruş, çar derb, muhib, bedçehre, cesur bir kavimdir. Sadece çenelerinde Felemenkler gibi azıcık sakalları vardır. Her biri kırk ellîşer dirhem tüfek atar. O kadar iyi nişancıdırlar ki pireyi gözünden vururlar. Arkalarında birer Kürt kalkanı, ellerinde gopal dedikleri çevganları vardır. Başlarında alaca serbendleri üzerinde çifte teller ile süslerler. Cümle elbiseleri şal ve şapıktır ki etekleri dilim dilimdir. Şalvarları yine alaca şaldandır. Ayaklarında poçıklı, pansedi, hızari, sedi, kepkepli pabuçları var ki her teki ikişer okka gelir. Hatta cenk mahallinde çelo kavminin kalkanları olmazsa hemen ayağından pabuçları çıkarıp bir eline koyup, bir elinde hançer veya kılıç ile yumulup giderler. Sonra her birisinin on adamdan dönmesi (korkması) ihtimali yoktur. Hatta Van kulu arasında bir adam gazaba gelip bir hasmına hücum eylese “Hakkârî çelosu gibi pabucu eline giymiş gelir” derler, darbı meseldir. İşte Hakkârî'nin bu mertebe on bin tüfek endazı vardır. Savaş esnasında kırk elli bin tüfekçisi olur. Amma bu on bini ulufe aylıklı bahadırlarıdır.”

Bitlis ve Mahmudi hükümetlerinden bahsettikten sonra yine Hakkârî aşiretlerinden olan Pınyanış hükümeti hakkında geniş bilgiler verir.⁵⁰

Osmanlılar döneminde Şemdinan beylerine ait olduğu bilinen Stuné 1565, 1575 ve 1585 tarihlerinde Van Eyaletine bağlı bir sancaktır. Stuné dışında 1575-1585 tarihleri arasında Şemdinan beylerine ait olduğunu bildiğimiz Mêrgever ve Tarun isimli iki sancak daha da vardır.⁵¹

⁴⁹ Bidlisi, Şerefhan, a.g.e., s. 226.

⁵⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1314, s. 176-179.

⁵¹ Kılıç, Orhan, “a.g.m.”, s. 192-193.

4- TANZİMAT SONRASI

Osmanlılar fethettikleri bölgelerin durumuna göre mutlak bir merkeziyetçilik fikriyle hareket etmemişler, pragmatik davranarak ihtiyaca göre farklı özelliklere sahip çeşitli idare şekilleri tesis etmişlerdi. Böylece daha çok İran sınırına yakın bölgelerde, Ekrad sancağı (Yurtluk-Ocaklık) ve hükümet diye adlandırılan bir tür irsî sancak beylikleri oluşturmuşlardı.⁵² I. Selim zamanında uygulanmaya konmuş olan yurtluk-ocaklık sistemi 19.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti için tamamen işlevini yitirmişti. 1737’de Hükümet-i Hakkâri tabiriyle Tahvil Kalemi’nde kayıtlı olan Hakkâri Sancağı, 1827’de yurtluk-ocaklık olarak tanımlanmışa da⁵³ 1847’ye kadar hükümet statüsünü devam ettirmiştir.⁵⁴ Tanzimat’ın (1839) da hayata geçirilmesiyle birlikte başlayan merkezileşme politikaları sürecinde yurtluk-ocaklık sistemi yeniden düzenlenmişti. Bu amaçla ilk önce doğu eyaletlerindeki güçlü beylerin tamamı bölgeden uzaklaştırılmıştır. Van ve Hakkâri bölgesinin Tanzimat’a dahil olması Botan, Hakkâri ve Müküs beylerinin mukavemetinden dolayı 1847 yılına kadar gecikmiştir⁵⁵ Yurtluk-ocaklıklara devlet tarafında el konulduktan sonra bu beylere bir miktar maaş bağlanmış ve devlete bağımlı hale getirilmişlerdi. Bölgeden uzaklaştırılmayan beylerin bulundukları sancaklardan biri olan Hakkâri bir süreliğine müdürlükle idare edilmişti. 1848’de eski Hakkâri Beyi yeni Hakkâri Müdürü Nurullah Bey isyan etmişti. Nurullah Bey Osmanlı yetkililerini epey uğraştırmışsa da yaklaşık bir buçuk yıl sonra isyan bastırılmıştır.⁵⁶ Bölgede asayiş sağlandıktan hemen sonra Diyarbakır Eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri sancakları ve Cizre, Bohtan, Mardin kazaları birleştirilerek Aralık 1847’de Kürdistan Eyaleti kurulmuştu.⁵⁷ Musul valisi Esad Muhlis Paşa merkezi Ahlat olan Kürdistan valisi olarak atanmıştır.⁵⁸ Fakat Hakkâri 1852’den sonra Van, Mardin ve Cizre ile birlikte Hakkâri eyaleti adı altında yeniden teşkilatlandırıldı. 1855’de Van eyaleti kurulunca Hakkâri Sancak olarak Van’a bağlandı. 1864’e ise Van- Hakkâri sancakları Erzurum vi-

⁵² Kılıç, Orhan, “a.g.e., s. 190-191.

⁵³ Gencer, Fatih, “Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk- Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2011, Sayı: 49, s. 78.

⁵⁴ Kılıç, Orhan, “Klasik Dönem Osmanlı İdari Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkâri Hükümeti Örneği”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, I. Kısım*, Ankara, 9-13 Eylül 2002. S. 710.

⁵⁵ Hakan, Sinan, “19. Yüzyılın İlk Çeyreğinden Tanzimat’a Hakkâri Bölgesi Sosyal- Siyasal Gelişmeleri ve Osmanlı İran Münasebetleri”, *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Hakkâri Valiliği, 2007, s.359.

⁵⁶ GENCER, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010., s.229-237.

⁵⁷ Doğan, Cabir, “Bedirhan Bey İsyanı, Tanzimat’ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012/2, Sayı: 12, s. 34.

⁵⁸ Hakan, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yay., İstanbul, 2007, s. 257.

layetine bağlandı.⁵⁹ 1877'de Van ve Hakkâri iki ayrı vilayet olarak tekrar oluşturulmuştur. 1 Mart 1888 tarihinde Hakkâri'nin vilayet statüsü kaldırılarak Van vilayetinin ikinci sancağı yapılmıştır.⁶⁰ 1891, 1892, 1899, 1903, 1908 ve 1916 yıllarında Hakkâri Van vilayetine bağlı bir sancaktır. I. Dünya savaşında Rus işgali yaşayan Hakkâri; 1924 yılında merkezi Çölemerik olarak vilayet oldu. 20 Mayıs 1933'te Van iline bağlı bir ilçe haline getirilen Hakkâri, 4 Ocak 1936'da tekrar il yapılmıştır.⁶¹ Şemdinan, bütün bu süreç içerisinde devamlı Hakkâri'ye bağlı bir kaza olmuş ve merkezini de Nehri oluşturmuştur. Şemdinan beyleri Tanzimat sonrası Osmanlı devleti ile herhangi bir çatışmaya girmeden Nehri'de ortaya çıkan ve önemli bir güç olarak nüfuz alanını genişleten Seyyid Taha-i Nehri ailesi karşısında güç yitirerek peyderpey yönetimlerini kaybetmişlerdir. Şeyh Ubeydullah'ın siyasi çalışmaları sonrasında Osmanlı devleti ile çatışmaya girmesi ile beraber son Şemdinan Bey'i Musa beyin torunu olan Musa Bey'in Gerdi ve Herki nahiyelerine müdür olarak atandığını görüyoruz. Fakat kendisi Şeyh Muhammed Sıddık ile girdiği nüfuz mücadelesini kaybetmiştir.

1849'dan itibaren ortadan kaldırılan Hakkari ve Şemdinan beylikleri bu tarihten itibaren yeni teşkilatlanmaya bağlı olarak merkezden atanan memurlar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Biz kronolojik olarak bu tarihi dönemi gözler önüne sermeye çalışacağız.

1888 yılında sancak olan Hakkâri 11 kaza 49 nahiye ve 1555 köyden oluşmaktadır.⁶²

Kazalar	Nahiyeler	Köyler
Çölemerik	Sılehiyan, Berwari, Kiat-tabia	120
Elbak	Şkefti, Şıvêlan, Serelbak, Elnuh, Suvartan, Kenarburç, Masiro, Devîç	180
Gevâr	Pırxulki, İldır, Dırı, Bılêcan, Malbibî	260
Şemdinan	Zerza, Gerdi, Herki, Humaro	140
Mahmudi	Merziki, Milan, Takori, Yezidi, Şemsiki	91
Nordız	Alan, Şidan	80
Çal (Çukurca)	Pınyaniş, Tuhub, Ertuş, A. Tiyyar, Y. Tiyyar	136
Mamuret'ul- Hamid	Yrian, Akçakale	70

⁵⁹ Küçük, Cevdet, "Erzurum", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XI, DİB Yay., Ankara, 2006, s. 328.

⁶⁰ Mangaltepe, İsmail, "XIX yüzyıl seyahatnamelerinde Hakkâri", *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Hakkâri Valiliği, 2007, s.338-339.

⁶¹ "Hakkari", *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, c:5, s. 3318.

⁶² Mangaltepe, İsmail, "a.g.m.", s.338,339.

Oramar	Cilo, Ştazın	32
İmadiye	Berwari Bala, BerwariJéri, Rékan, Nérwe, Davudiye	366
Beytüşşebab	Guli, Sindi, Gewdan, Goyan, Mamxuran, Jir-ki, Pirosan	80

Cuinet'ye göre, 1891'de Hakkâri Sancağı; Çölemerik, Albak, Gever, Şemdinan, Mahmudi, Nordiz, Çal, Mamuretül-Hamid, Beytüşşebap'ı, Uramar ve İmadiye kazalarını kapsamaktadır.

1891'de Cuinet'ye göre nüfusun dinsel ve etnik dağılımı şu şekildedir.

Dinsel Grup	Topluluk Adı	Sayı	Toplam
Müslüman		180.000	180.000
Hristiyan	Ermeni Gregoryen	15.000	
	Nasturi Reaya	40.000	
	Nasturi Otonom	52.000	
	Katolik Keldani	5.000	112.000
Yahudi		4.000	4.000
Yezidi		4.000	4.000
Genel Toplam			300.000

1891'de Cuinet'ye göre dinsel ve etnik nüfusun kazalar arası dağılımı şu şekildedir.

Kaza	Müslüman	Ermeni G.	Nasturi	Keldani	Yahudi	Toplam
Çölemerik	16.900	2.000	15.000			33.900
Şemdinan	15.270		3.000		200	18.470
Gever	14.700	1.900	9.000	300	300	26.200
Çal	11.930		31.960			43.890
Beytüşşebap	12.000		5.000	1.7000		18.700
Oramar	14.870		11.040			25.910
Elbak						
Mamu-						
ret'ul'Hamid						
İmadiye						
Mahmudi						
Nordız						
Toplam	85.670	3.900	75.000	2.000	500	167.070

1892 Devlet Salnamesi'ne göre, Van Vilayeti; Van Merkez Sancağı ve Hakkâri Sancağından oluşmaktadır. Hakkâri Sancağının 1892'deki merkezi Elbak (Başkale) idi. Aynı salnameye göre, Hakkâri Sancağının kazaları, sırasıyla şunlardır: Elbak, Geve, Şemdinan, Mahmudi (Saray), Mamüretül-Hamid (Hoşap), Beytüşşebap, Çölemerik ve İmadiye.⁶³

Cuinet, 1892'de, Çölemerik'in 3 nahiyesi ve 120 köyü olduğunu, Şemdinan kazasının ise 4 nahiyesi ve 140 köyü olduğunu kaydeder. Cuinet'ye göre, Çölemerik Kent merkezinin nüfusu toplam 4.600 idi. Cuinet'nin verilerine göre, en çok nüfuslu Çal Kazası'nın merkezi Çal Kasabası'nda 1.000'i Müslüman ve 200'ü Yahudi olmak üzere, toplam 1.200 kişi yaşamaktaydı.⁶⁴

1899 Van Vilayet Salnamesi'ne göre Hakkâri sancağının kazaları ve nüfusu şu şekildedir. Hakkâri Sancağı'nın merkez kazası Elbak'tır. Buna göre, Elbak kazası; Şkefti, Şivélan, Masiro, Suvartan, Kenarburç, Serelbak nahiyelerinden oluşmakta ve Ertoşi, Şikak, Pınyanışi, Bakoşani ve Şivélan aşiretleri yaşamaktadır. Çölemerik ise Çal, Ertuş ve Tiyyar nahiyelerinden oluşmaktadır. Geve'in merkezi Dize olup Bajérge ve Oramar isimli iki nahiyesi vardır. Şemdinan ise 112 köyden meydana gelip merkezi Nehri'dir. Kasaba ve köylerinde cami, mescit, tekke, medrese, mekteb ve kilise vb. mevcuttur. Seyyid Abdullah, Seyyid Taha, Seyyid Salih'in mezarları merkez kasabada, Şeyh Nureddin'in mezarı ise Bébab köyündedir. Herki ve Gerdi nahiyeleri müdürlüğünü Musa Bey yapmaktadır.⁶⁵

Kazalar	Müslüman	Gayrı Müslüm	Toplam
Elbak	21.771	5.498	27.274
Çölemerik	15.902	10.758	26.660
Şemdinan	14.547	2.033	16.580
Geve	16.676	6.192	22.868
Hamidiye (Hoşap)	7.150	1.236	8.386
Beytüşşebap	28.522	9.137	37.665
			139.433

1903 Devlet Salnamesi'nde aynı yönetsel bölünme korunmakla birlikte,

⁶³ 1310 Musul Salnamesinde (1892-1893) İmadiye artık Hakkâri'den ayrılmış olup Musul Vilayetine bağlıdır. Bkz. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Editörler: Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdi, ORSAM, Ankara, 2012, s. 272-273.

⁶⁴ "Hakkâri", *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, c. 5, s: 3311.

⁶⁵ Evin, Mehmet Halil, *Van Vilayet Salnamesine Göre Van Vilayeti*, Basılmamış Bitirme Tezi, Mersin, 2000, s. 89-109.

Beytüşşebap ve İmadiye kazalarının Hakkâri Sancağı'na bağlı olmadığı görülmektedir. 1916'da ise, yine Van Vilayeti'ne bağlı olan Hakkâri Sancağı, Çölemerik, Geve, Şemdinan, Mamüretür-Reşad, Muradiye (bugün Van'a bağlıdır), Beytüşşebap ve Hoşap (günümüzde Van iline bağlı) kazalardan oluşmaktaydı.

Şemseddin Sami de (1889-1898) ünlü eseri “Kamus’ul- A’lam”da Hakkâri sancağı ve onun kazası olan Şemdinan hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Buna göre vaktiyle bir kaza suretinde olan Hakkâri birkaç sene evvel ehemmiyet mevkiine mebnî bir vilayet ittihaz olunmuş ve ahiren sancağa tahvil ile Van vilayetine ilhak edilmiştir. Merkezi Culemêrg kasabasıdır. Hakkâri sancağı bünyesinde 8 kaza, 41 nahiye ve 1200 köy bulunur.⁶⁶

Kaza	Miktar Nevahi	Miktar Kura (Köy)
Hakkâri	4	166
Ekbak	8	154
Gevar	6	184
Şemdinan	4	129
Mahmudi	5	83
Ma'murat'ul- Hamid	2	34
Beytüşşebap	7	46
İmadiye	5	404

Şemdinan kazası hakkında ise şu bilgileri verir:

*“Merkezi Nehri kasabası olup Kaza; Zerza, Gerdi, Herki ve Xumarı isimli 4 nahiyeye ve 129 köye havidir. En başlı mahsulatı tütün olup senelik 500 bin kıyye (okka) hasıl olur. Ahalisi gayrı meskun olan Kürt aşiretlerinden başka 18.470 kişi olup; 2000'i Türk, 13.270'i Kürt, 3000 Nasturi ve 200'ü merkez kazada (Nehri) meskun Yahudi'dir. Merkez kazanın 2900 ahalisi, bir tanesi çok güzel olan 2 camisi, Şeyh Ubeydullah evladına mahsus büyük bir tekke ve bir çarşısı vardır.”*⁶⁷

Ali Cevad, “Memaliki-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı” (1913) adlı eserinde Şemseddin Sami'nin söylediklerine ek olarak Şemdinan hakkında şunları söyler:

“Van vilayetinin Hakkâri livasına bağlı bir kazadır. 4 nahiye ile 140 köy-

⁶⁶ Sami, Şemseddin, *Kamusu'ul- A'lam*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, C:3, s. 1967

⁶⁷ Sami, Şemseddin, *Kamusu'ul- A'lam*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, C:3, s. 2867-2868.

den oluşur.”⁶⁸

Ali Tevfik, “Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası” (1900-1901) adlı eserinde Van vilayeti bağlamında şu bilgileri vermektedir:

“Van vilayeti Van ve Hakkâri sancaklarından oluşmaktadır. Hakkâri sancağının merkezi Başkale kasabasıdır. Hakkâri sancağına bağlı kazalar şunlardır.”⁶⁹

Kazalar	Merkez İdareleri
Culemêrg	-
Gevâr	Dize
Şemdinan	Nehri
Mahmudiye (Hoşab)	Saray
Mamuret’ul- Hamid	-
Beytüşebab	Aşite

5- SONUÇ

Bu makalemizde Hakkâri bölgesinde kurulmuş olan Hakkâri, Bahdınan ve Şemdinan beylikleri hakkında kuruluşlarından yıkılışlarına kadar olan tarihleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Buna göre erken dönemlerden itibaren Hakkâri aşiretinin özerk varlığını koruduğu ortaya çıkmaktadır. 13. yy’ın başlarından itibaren Hakkâri denilen coğrafyanın güneyinden (şimdiki Duhok ve İmadiye bölgeleri) Zengilerin saldırıları sonucu kuzeye (şimdiki Hakkari) çekildiklerini ve beyliklerini yeniden kurduklarını görüyoruz. Selahaddin Eyyubi’nin ordusunda önemli miktarda Hakkari oldukları ve İslam aleminde haklı bir şöhrete sahip olduklarını biliyoruz. Moğolların İslam alemini istila etmesiyle beraber Hakkari beyliğinin coğrafyasının verdiği avantajla beraber Moğol denizi içerisinde bir ada gibi bağımsızlığını koruduğunu ve Memluk sultanları ile sağlam ilişkileri olduğunu görüyoruz. 14. yy’ın ortalarından itibaren Hakkâri beyliğinin; Hakkâri, Şemdinan ve Bahdınan adıyla üçe bölündüğü anlaşılmaktadır. Adı geçen üç beyliğin beyleri aynı aileden gelmektedir. İlk olarak Emevi daha sonra da Abbasi kökenli olduklarını iddia etmişlerse de şimdilik bunun tarihi bir dayanağına ulaşmıyoruz. Bu iddiaların yönetimlerini, yönettikleri aşiretler nezdinde sağlama

⁶⁸ “Hakkâri”, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yay., İstanbul, 1982, C: 5, s. 3318.

⁶⁹ Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası*. Kasbar Matmaası, İstanbul, 1318, C:3, s. 354-358.

alma ve komşu devletler karşısında bir avantaja dönüştürme gayesi ile ortaya çıktığını düşünmekteyiz. Bu üç beylik Tanzimat Fermanının ilanı ile birlikte Osmanlı devleti ile çatışmaya girmişlerdir. Hakkâri ve Bahdınan beyliği çatışmalı bir süreçten sonra tarihe karışırken Şemdinan beyliği Nehri Şeyhlerinin nüfuzu karşısında kademeli olarak ortadan kalkmıştır. Osmanlının yıkılışı ile beraber Bahdınan bölgesi Irak devletinin yönetimi altında kalmıştır. Şemdinan bölgesi topraklarının bir kısmını İran devleti sınırları içerisine bırakmak zorunda kalmasına rağmen devamlı olarak Hakkâri vilayetinin bir parçası olmuştur.

Kaynakça

- Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası*. Kasbar Matmaası, İstanbul, 1318.
- Basil, Nikitine, *Kürtler*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Belazuri, *Futuhü'l- Buldan*, Mektebet'ul- Hilal, Beyrut 1983.
- Belli, Oktay, "Erken Demir Çağı'nda Hakkâri" *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Hakkâri Valiliği yay., Ankara, 2008.
- Bidlisi, Şerefhan, *Şerefname*, (Çev: M. Emin Bozarslan), Deng yay. İstanbul, 2006.
- Çelebi, Kâtip, *Cihannüma*, Boyut Yayın Gurubu.
- Doski, Tahsin İbrahim, *Muxtasar Ehwalı Umera*, Duhok Üniversitesi Yay. Duhok, 2010.
- Doğan, Cahit, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2011, Sayı: 23.
- Doğan, Cabir, "Bedirhan Bey İsyanı, Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012/2, Sayı: 12.
- El- Ömeri, Fadlullah, *Mesaliku'l-Ebsar fı Memaliki'l-Emsar*, III. Ahmet Yazma Eserler Kütüphanesi, C. 290, Sayı: 300, Topkapı Sarayı, İstanbul.
- _____, *et- Ta'rifubi- Mustalih'ış- Şerif*, (Tah: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dar'ul-Kutub'il- İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Evin, Mehmet Halil, *Van Vilayet Salnamesine Göre Van Vilayeti*, Basılmamış Bitirme Tezi, Mersin, 2000.
- Çelebi, Evliya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1314.
- Ferset Mer'i, *Kürdistan fı'l- Karni Sabii Miladi*, Merkezi Kürdistan li Dirasat'il- Stirateciyeti, Süleymaniye, 2006.
- Gencer, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- _____, "Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk- Ocaklık Sisteminin Değişimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2011, Sayı: 49.

- Hakan, Sinan, “19. Yüzyılın İlk Çeyreğinden Tanzimat’a Hakkâri Bölgesi Sosyal- Siyasal Gelişmeleri ve Osmanlı İran Münasebetleri”, *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Hakkâri Valiliği, 2007.
- _____, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yay., İstanbul, 2007.
- Hırori, Derviş Yusuf Hasan, *Biladu’l- Hekari (945-1326)*, (Çev. : Mukaddes Tovi), Hani Yay., Duhok, 2010.
- İbn-i Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu’l- A’yan ve Enbau Ebnai’z- Zaman*, Dar’us-Sekafe, Beyrut, 1970.
- İbn-i Şeddad, İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim, *Tarih’ul- Melik’iz- Zahir*, Neşr: Ahmet Hutayt, Beyrut, 1983.
- İbnü’l-Esir, İzzeddin abu’l- Hasan Ali, *el- Kamil fi’l- Tarih*, Dar Beyrut, Beyrut, 1982.
- Kalkaşandi, abu’l- Abbas Ahmet b. Ali, *Subhu’l-E’şa fi Sina’et’il- İnşa*, Tahkik: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dar’ul- Kutub’il- İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Kılıç, Orhan, “Klasik Dönem Osmanlı İdari Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkâri Hükümeti Örneği”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, I. Kısım, Ankara, 9-13 Eylül 2002.
- _____, “Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, XXI, İstanbul, 2001.
- _____, *XVI ve XVII yüzyıllarda Van (1548- 1648)*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van, 1997.
- Küçük, Cevdet, “Erzurum”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. XI, DİB Yay., Ankara, 2006.
- Mangaltepe, İsmail, “XIX yüzyıl seyahatnamelerinde Hakkâri”, *III. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Hakkâri Valiliği, 2007.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Editörler: Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdi, ORSAM, Ankara, 2012.
- Sami, Şemseddin, *Kamusu’ul- A’lam*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.
- Tevfik, Zırar Sıddık, *Kurdistan fi’l- ahdi’l- Celairi (1337-1441)*, Matba’at Camiet’il- Duhok, Duhok, 2009.
- Top, Mehmet, “Halime Hatun Kümbeti”, *Dünyada Van*, S. 10, İstanbul 1998.
- www.tuik.gov.tr, 11. 06. 2013. Saat. 14:25.
- Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yay., İstanbul, 1982.

**BİR HAFİZA MEKÂNI OLARAK NEHRİ:
UNUTTURMA VE HATIRLATMA BİÇİMLERİ**

Ferhat TEKİN

BİR HAFIZA MEKÂNI OLARAK NEHRİ: UNUTTURMA VE HATIRLATMA BİÇİMLERİ

Ferhat TEKİN¹

Özet

Mekân hemen her bireysel ve kolektif hafızanın bağlı bulunduğu özel bir yerdir. Bir başka ifadeyle süreklilik duygusunun kökü mekândadır, bu nedenle hafıza mekânları hem grubun geçmişle bağını hem de grubun kimliğini yeniden kurar. Bu çerçevede bazı anılar ya da figürler hatırlanır ve hatırlatılırken bazıları da unutulur ve unutturulabilir. Bu bağlamda Nakşibendîliğin Halidi kolunun en önemli merkezlerinden biri olarak rol oynamış olan Nehri (Bağlar) 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar birçok dini, sosyal ve siyasal olaya sahne olmuştur. Dolayısıyla Nehri'nin, günümüzde farklı gruplar açısından farklı hatırlama ve unutma biçimlerine sahne olduğu için tam da bir hafıza mekânı olduğu söylenebilir. Bunu açık bir şekilde, Şeyh Taha'nın, Şeyh Ubeydullah'ın ve Seyyid Abdulkadir'in birbirinden farklı biçimlerde hatırlanıp unutulması örneklerinde görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Nehri, hafıza mekânı, kolektif hafıza, hatırlatma, unutturma.

Abstract

Nehri as a Memory Space: The Forms of the Causing to Forget and Reminding Space is a specific place that connect to individual and collective memory. With another expression, the origin of continuousness sensation is in the space, for that reason memory space reconstructs both the connection with past of group and group's identity. In this limitation some memories and figures are remembered and while they are remembered, some of them are forgotten or can be caused to forget. In this context, Nehri (Bağlar) played a role as one of the most important center of Halidi arm of Nakhshibendis and had became scene of many events like religion, social and political until the first quarter of 20th century from the middle of the 19th century. Because of that, in our today since

¹ Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi SBBF Sosyoloji Bölümü.

Nehri become scene of the different reminding and forgetting forms in terms of different groups, it can be said that it become exactly a memory space. It is possible to see this openly in the examples of the Sheik Taha, Sheik Ubeydullah and Seyyid Abdulkadir who are remembered and forgotten in different forms from each others.

Keywords: Nehri (Bağlar), memory space, collective memory, reminding, causing to forget.

Giriş

Toplumsal bellek ve hafıza mekânı özellikle son yıllarda sosyal bilimlerin dikkatini celbeden önemli konular arasında yer almaktadır. Fakat Türkiye’de bu konular sosyal bilimlerin gündemine yeni girmekte dolayısıyla yapılan çalışmaların sayısı da oldukça sınırlı kalmaktadır. Aslında bu coğrafyada son yüz yıl içinde meydana gelen birçok toplumsal olaya bakıldığında Türkiye’nin genel anlamda hafıza mekânlarıyla dolup taşıdığı söylenebilir. Fakat bu konuda son yıllara kadar neredeyse hiçbir çalışmanın yapılmadığı da ortadadır. Bununla birlikte günümüzde devletin katı otoriter anlayıştan demokratikleşmeye geçmesiyle toplumsal hafızaya dair çalışmaların artması arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu da söylenebilir.

Bu bağlamda geçmişte yaşanan olaylar nedeniyle birçok yer günümüzde hafıza mekânları olarak gündeme gelmektedir. Bu hafıza mekânlarından biri de geçmişi itibarıyla sadece dini açıdan değil sosyal ve siyasal olarak da rol oynamış, Halidi Nakşibendiliğin önemli merkezlerinden bir olan Nehri’dir. Dolayısıyla bu çalışmada Nehri’nin ve onunla özdeşleşmiş olan Nehri şeyhlerinin farklı kesimlerce nasıl hatırlandığı/hatırlatıldığı ve unutulduğu/unutturulduğu ele alınmaktadır.

Kolektif Hafıza/Bellek

Toplumsal ya da kolektif hafıza kavramını dile getiren ilk sosyolog Maurice Halbwachs’tır (1877-1945). Emile Durkheim’in takipçisi olan Halbwachs bu kavramı bireyin kendisiyle ve başkalarıyla ilgili her türlü bilgisinin ilk kategorisi bağlamında ele alarak, var olmanın başkalarıyla birlikte hatırlamaya bağlı olduğunu ileri sürer (Marcel, 2011: 421). Bu bağlamda “herkes gerçek anlamdaki varlık bilincine, ancak ötekilerin yanında yerini açık seçik bir biçimde tanım-

layarak, yani aidiyet gruplarına ait çeşitli belleklerin kesiştikleri yerde kurulmuş bir zamansallık içinde yer alarak varır. Bu anlamda her bellek, görünüşte en bireysel olan da dâhil olmak üzere ortak bir gelişmenin ürünüdür ve ‘toplumsal çerçeveler’e dayanır” (Marcel, 2011: 421). Bir başka ifadeyle Halbwachs’a göre hafıza sosyal koşullara bağlıdır, dolayısıyla biyolojik, nörolojik ve beynin fizyolojisi açısından ele alınamaz, aksine hafızanın oluşması ve korunması sosyal çerçeveye bağlıdır (Assmann, 2001: 39).

Halbwachs “sosyal çerçeve” kavramı ile grupların bireylere sunduğu anılarını içine yerleştirdikleri ortamları kastederek. Böylece “anılar bir tür haritaya işaretleme yoluyla yerleştirilir. Düşünüp anımsadığımız şeyi, grubun sağladığı zihinsel uzamlar içine oturturuz” (Connerton, 1999: 61). Böylece hafıza varlığını sürekli bir iletişim içinde sürdürür. Dolayısıyla donmayan sosyal hafıza grubun mevcut ihtiyaçlarına göre sürekli yeniden oluşur, ancak bazı anılar canlanırken bazıları da kaybolur (Marcel, 2011: 421). Ya da Assmann’ın (2001: 40) vurguladığı üzere geçmiş, bir taraftan sadece bağlantı kurulan ilişki çerçevesinde yeniden kurulurken, diğer taraftan da bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şey unutulacaktır.

Toplumsal hafızanın grupla ilişkisindeki bir başka önemli özelliği de yeniden kurulabiliyor olmasıdır. Başka bir ifadeyle hiçbir bellek geçmiş olduğu gibi koruyamaz. Halbwachs’ın dediği gibi hafızadan geriye yalnızca “grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi” kalır (Akt. Assmann, 2001: 44). Dolayısıyla toplumsal hafıza inşa etmeye dayanır. Geçmiş, hafızada olduğu gibi kalmaz. İlerleyen şimdiki zamanın ihtiyaçları ve değişken ilişkileri çerçevesinde sürekli olarak yeniden organize edilir. Bu bağlamda yeni olan da, sadece yeniden kurulan geçmiş biçiminde ortaya çıkabilir. Bu nedenle toplumsal hafıza iki yönlüdür, yani hem geriye hem de ileriye doğru işler ve sadece geçmiş kurgulamakla kalmaz eş zamanlı olarak şimdi ve geleceğin deneyimlerini de düzenlemeye çalışır (Assmann, 2001: 44-46).

Hafıza Mekânı: *Hafızanın Mayalandığı Yer*

Hafıza mekânı kavramsallaştırması Fransız düşünür Pierre Nora’ya aittir. Nora (2006: 12) aynı adı taşıyan kitabında hafıza mekânlarını “hafızanın mayalandığı yerler” yani geleneğin laboratuvarları olarak ele alır. Ona göre “süreklilik duygusunun kökü mekândadır. Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânları vardır” (2006: 17). Bir başka ifadeyle “bugün hala hafızamız-

la yaşıyor olsaydık mekânları ona adama ihtiyacı duymazdık. Tarihin aktardığı hafıza olmazsa mekânlar da olmazdı” (2006: 18). Bununla birlikte “bir anıtı bir hafıza mekânı olarak düşünmek hiçbir şekilde tarihini yazmakla yetinmek demek değildir”. Bu bakımdan hafıza mekânı, “insanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun, ortak hafıza malına ait simgesel öge haline getirdiği maddi ya da fikri düzeydeki her anlamlı birim”dir (2006: 171).

Assmann’a göre “kendini grup olarak sağlamlaştırmak isteyen her topluluk sadece içsel iletişim biçimlerinin sahnesi olarak değil, aynı zamanda kimliklerinin sembolü ve hatıralarının dayanak noktası olarak bu tür mekânları yaratmak ve garanti altına almak ister”. Bu bakımdan bellek mekâna ihtiyaç duyar ve güçlü bir mekânsallaştırma eğilimi gösterir. Dolayısıyla “grup ve mekân bir arada, sembolik bir ortak yaşam kurarlar; grup kendi mekânından ayrı düşse de, bu birlikteliği, kutsal mekânları sembolik olarak yeniden üreterek yaşatır” (Assmann, 2001: 41).

Nora’nın ifadesiyle hafıza, hatıraları bir dinsel/kutsallık içinde kurar; tarih ise hatırayı kapıdışı eder, onu bayağılaştırır: hafıza kaynağını kaynaştırdığı bir gruptan alır. Yani Halbwachs’ın ifadesiyle “ne kadar grup varsa o kadar hafıza vardır; hafıza” doğası gereği “değişik ve sınırsız, kolektif, çoğul ve bireyselleşmiştir. Buna karşın tarih herkesin malıdır ya da kimseye ait değildir. ... Hafıza somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır. Tarih sadece zamansal sürekliliklere, gelişmelere ve nesnelerin ilişkisine bağlıdır. Hafıza bir mutlaktır, fakat tarih sadece göreceli olanı bilir” (Nora, 2006: 19).

Bunun yanı sıra hafıza mekânları bir güç/iktidar alanıdır. Gücü elinde bulunduranlar yeni bir hafıza da inşa ederler. Ayrıca karşı söylemin hafızasını zayıflatırlar. Bunu gerçekleştirmenin en etkili yollarından biri de dini, sosyal ve siyasal söylemin kendini ilişkilendirdiği ya da özdeşleştirdiği mekânların, toplumsal hafızadan silinmeye çalışılmasıdır. Şiddetle bastırma ve sindirme kuşaklararası bilgi akışını durdurarak unutmaya neden olur.

Bununla birlikte eski bir toplumsal düzenden kesin kopuş çabasının karşısına bir tür tarihsel tortu çıkar ve söz konusu çabanın bu tortuya saplanıp boğulması gibi bir tehlike doğar. Bu nedenle yeni rejimin amaçları, ne denli toptan ve kapsamlı olursa, unutulması gereken bir dönemden söz etmek o denli zorunlu hale gelir (Connerton, 1999: 24). Bu bağlamda Nehri (Bağlar) yeni rejim tarafından tam da böylesine bir muameleye tabi tutulmuştur.

Hafıza Mekânı Olarak Nehri (Bağlar)

Şemdinli'nin eski yönetim merkezi olan Nehri (şimdiki adıyla Bağlar) 1800'lerin ortalarına kadar Abbasi soyundan geldiği söylenen mirler tarafından yönetilen bir merkezdi. Bu tarihten sonra iktidar, Sadat-ı Nehri (Nehri Seyitleri) adıyla bilinen bu şeyh ailesine geçti (Nikitin, 2002: 226). Aslında bu ailenin kökeni Abdulkadir Geylani'ye dayanmakla birlikte, 1800'lerin başlarında Kadiri tarikatından vazgeçerek Nakşibendî tarikatının Halidiye koluna bağlandı (Nikitin, 2002: 363-4).² 19. yüzyılın ortalarına doğru Şeyh Seyit Taha ile başlayan ve özellikle oğlu Şeyh Ubeydullah ile iyice pekişen dini-siyasal tutum Sadat-ı Nehri'nin en dikkat çeken yönüdür.

Bazil Nikitin'e göre şeyhler, "başlangıçta sadece Kürdistan'daki dinsel şefleri oluşturuyorlardı; ama daha sonra birçoğu dünyevi iktidarı da ele geçirdi" (2002: 226). Kuşkusuz bunda, Halidiye'nin kurucusu olan Mevlana Halidi Bağdadi'nin "din uğruna dünyayı istemek" gayesinin yanında o dönem İslam dünyasının içinde bulunduğu şartların da oldukça etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Hamid Algar'ın da vurguladığı gibi Hâlidîler, "Müslümanların birlik ve kuvvetinin odak noktası olarak Osmanlı Devleti'ne kesin bağlılık göstermiş ve Avrupa'nın emperyalist güçlerine karşı" derin bir düşmanlık hissi taşımışlar. Dolayısıyla "Dağıstan'dan Sumatra'ya kadar Hâlidîyye'nin gittiği hemen her yerde mensupları militan tutum ve davranışlarıyla" dikkat çekmişlerdir (Algar, 2012: 575).

27 Mayıs 1925'te Seyyid Abdulkadir, Şeyh Said Kalkışması'nda rol aldığı gerekçesiyle yargılanarak oğlu Seyyid Muhammed'le birlikte Diyarbakır'da idam edildi. Bunun üzerine 10 Haziran 1925'te Seyyid Abdulkadir'in diğer oğlu Seyyid Abdullah, İran ve henüz sınırı belirlenmemiş olan Irak'taki taraftarlarının da desteğini alarak Nehri ve çevresinde büyük bir isyan başlattı. Fakat isyan Ağustos ayının başında çok kalabalık bir orduyla bastırıldı (Erdost, 1987: 51-59).

Yeni rejimin Nehri'yi tarihten ve hafızalardan silme girişiminin görünür nedeni bu isyan olmakla birlikte aslında aslı önemli fakat örtük görünen nedeni Nehri'nin, Halidi-Nakşibendîliğin sembol mekânlarından biri olmasıydı. Zira

² Bugün bile bu aileye mensup olanların *Geylani* soyadını kullandıkları bilinmektedir.

söz konusu tarikat Nehri’de özellikle 1830’lardan 1920’lere kadar yaklaşık bir asırlık bir dönemde dini etkinliğinin yanı sıra sosyal ve siyasal olarak da önemli bir etkinlik göstermiştir. Genelde Halidi-Nakşibendî özelde de Nehri şeyhlerinin heterodoks, aşiretçi, cemaatçi ve hayatın bizzat içinde olan ve yöresel rıza ile kabul gören insanlar olmaları, onları toplumsal yaşamda etkin kılmış, hatta çoğu zaman bazı olaylar karşısında toplumu seferber edebilmelerini kolaylaştırmıştır (Tekin, 2012). Bu bakımdan Sadatı Nehri’nin veya Nehri Şeyhlerinin dini hayat-dünyevi hayat gibi bir ayırımı zımni olarak benimsemediklerini söylemek mümkündür. Zira modern öncesinde din bütün toplumsal hayatı kapsayan bir özelliğe sahipti. Sosyolog Peter Berger’in belirttiği gibi “yaygın kadim model, küçük model olarak toplumun, büyük evren olan mutlak dinsel evren düzenine bağlanması şeklinde idi. ...Yani bütün toplumsal düzen ancak düzenin dinsel özelliği ile var olur. Böylece her toplumsal mesele aynı zamanda dinsel bir mesele, her dini mesele de aynı zamanda toplumsal bir mesele” idi (Berger, 2002: 137). Bu bağlamda Nehri Şeyhlerinin (özellikle Şeyh Taha, Şeyh Ubeydullah ve Şeyh Seyyid Abdulkadir) toplumsal hayatta oynadıkları (sosyal ve siyasal) rollere bakıldığında din ile dünyanın tam da iç içe olduğu fark edilebilir.

Nehri’nin simgesel bir hafıza mekânı olduğunu gösteren diğer yönü ise doğu ve güneydoğuya Nakşibendî tarikatın buradan yayılmış olmasıdır. Özellikle Van, Bitlis, Muş ve Siirt’teki Halidi-Nakşibendî tekkelerinin kurucu şeyhlerinin birçoğunun Şeyh Taha’nın halifeleri olduğu bilinmektedir. Ayrıca 1925’te başkaldıran Şeyh Said’in ve “Bediuzzaman’ın dini konularda ilk dönemlerdeki hemen hemen bütün hocaları, tarikat silsilesinde bu zata mensupturlar” (Algar, 2012: 376-377). Tüm bunlardan dolayı yeni rejimin politik ve ideolojik temellerini tehdit edebilecek ve Nakşibendîliğin dini-siyasal belleğini yeniden kurabilecek potansiyele sahip bir mekân olarak Nehri, hafızalardan silinmeye çalışıldı. İsyandan sonra buradaki tekke/medrese yıkıldıktan sonra Nehri idare merkezi olmaktan da çıkarıldı ve idare merkezi Navşar’a yani şimdiki adıyla Şemdinli’ye taşındı. Böylece Nehri büyük bir fiziksel şiddete uğradıktan sonra yeni rejim tarafından cezalandırıldı, “lanetlendi” ve hafızalardan silinmeye çalışıldı. Kuşkusuz bu tarz bir müdahale bir “karşı hafıza” oluşturma biçimidir. Çünkü yeni bir rejim söz konusu ve bu yeni rejim seküler, ulusal, otoriter ve totaliter vasfı gereği eski hafızayı silmeli ve yerine yenisini kurmalıydı. Nora’nın (2006: 40) deyişiyle bu tam da bir “otoriter hafıza” oluşturma biçimidir.

Paul Connerton’ın (2012: 131) belirttiği gibi bu aynı zamanda modernitenin kurulu mekânları kasti olarak yıkması ve kendi mekânlarını inşa etmesi projesinin açık bir örneğidir. Çünkü yeni bir rejim kurmak aynı zamanda yeni bir hafızanın

ve tarihin kurulması demektir. Dolayısıyla modernite bir taraftan mekânları yıkarak, diğer taraftan da üreterek aslında bir “kültürel amneziye” sebep olmaktadır. Connerton’un (1999: 27) bir başka eserinde belirttiği gibi “tüm totaliter rejimler uyruklarının kafalarını tutsaklaştırmaya, onları belleklerinden ederek başlar.”

Farklı Unutma ve Hatırlama Figürleri Olarak Nehri ve Nehri Şeyhleri

Kuşkusuz hem unutma hem de hatırlama birçok şekilde gerçekleşebilmektedir. Bu durum özellikle birey, grup ya da toplum açısından “simgesel sermaye” özelliğine sahip olan şahıslar bağlamında ele alındığında çok farklı biçimler alabilmektedir. Mesela Nakşibendîliğin Halidiye koluna mensup olanlar ve bilhassa Hakkâri yöresinde yaşayanların büyük bir çoğunluğu için Şeyh Seyyid Taha önemli bir dini şahsiyettir. Söylemler üzerinden hareket edilecek olunursa; Şeyhin mezarı her ziyaret edildiğinde öncelikle onun ne kadar “kera- met sahibi”, “etkileyici” ve “karizmatik” biri olduğu; ardından Nakşibendîliğin “altın silsile”indeki önemli halkalardan biri olduğu ve Ruslara karşı yöre insa- nını seferber edip cihada sevkettiği ve Osmanlı İmparatorluğuna bağlılığı dile getirilir. Bunların tümü Şeyh Taha’ya dair hafızanın yeniden tazelendiğini ve yeniden kurulduğunu göstermektedir. Görüldüğü gibi hafıza geçmişin belli an- larına odaklanmaktadır. Fakat, Assmann’ın (2001: 55) dediği gibi “geçmiş onda olduğu gibi kalmaz daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır.”

Şüphesiz bu bakış açısından buraya kadar bir unutma söz konusu de- ğil, fakat unutma tam da burada başlamaktadır. Çünkü Sadat-ı Nehri’nin (Şeyh Taha’nın amcası Seyyid Abdullah’ı saymazsak)³ en etkili şahsiyetleri arasında yer alan Şeyh Ubeydullah ve oğlu Seyyid Abdulkadir Efendi bu hafızada pek hatırlanmaz ya da belki sadece isimleri hatırlanır. Bunun bir nedeni, ne Şeyh Ubeydullah’ın ne de Seyyid Abdulkadir Efendi’nin “hatırlama figürleri” olarak somut bir mekâna sahip olmamalarıdır. Bir başka ifadeyle onların hatıralarını ve faaliyetlerini anımsatacak bir mezarlarının ya da anıtlarının Nehri’de bulun- mamasıdır. Dolayısıyla ölümleri Nehri’de mekânlaşmadığı için, ne yöre insanı (çoğu) ne de tarikata mensup olanlar için Şeyh Taha’ninkine benzer bir hafıza ve etkiye sahiptir. Çünkü burada belleğin taşıyıcısı olabilecek ya da onu “kodlama gücü”ne sahip olabilecek bir mekân/anıt mevcut değildir (Connerton, 2012: 41). Oysa Halbwachs’ın vurguladığı gibi hafıza daima bir iletişim içinde olursa varlı- ğını korur, bu alışveriş durduğunda ya da alışveriş içinde olunan gerçeklik değiş-

³ Nehri’deki mezarlıkta üstü kapalı tek türbe Seyyid Abdullah’a aittir.

tiğinde veya kaybolduğunda unutma vuku bulur. İnsan sadece etkileşim içinde olduğu ve ortak hafızanın çerçevesi içine giren şeyleri hatırlar (Akt., Assmann, 2001: 41). Farklı bir deyişle “hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar” (2001: 42). Connerton’un Halbwachs’tan mülhem belirttiği gibi:

Anılarımızı, bizi kuşatan maddeler ortamına bağlayarak koruruz. Onları canlandırmak istersek, ilgimizi toplumsal uzamlara yöneltmemiz gerekir; içinde yaşadığımız, adımlarımızla ikide bir üzerinden geçtiğimiz, her zaman girebildiğimiz, her an kafamızda canlandırıp kurabildiğimiz uzamlarımıza yöneliriz. Anılarımız grubun zihinsel ve maddi uzamlarına yerleştirilmiş durumdadır (Connerton, 1999: 61-62).

Görüldüğü üzere maddi ya da somut uzam, mekân ve anıtların hatırlanmada ve onu korumadaki rolü ortadadır. Fakat hatırlamayı sağlayan bir diğer unsur da hafızanın sadece maddi/somut bir mekâna ya da anıta dayanmayıp fikri düzeyde de gerçekleşebilmesidir. Dolayısıyla Nora’nın ifadesiyle hafıza mekânı “iki tür gerçeklik düzeninin iç içeliğini varsayar: Mekâna, zamana, dile, geleneğe kaydolmuş, kimi kez maddi, kimi kez daha az maddi, ele gelir, kavranabilir bir gerçeklik; diğeri ise sırf simgesel, tarih barındıran bir gerçeklik” (2006: 171).

Böylece hatırlama ve unutma biçimleri birey ve gruplara göre değişebilmektedir. Yani bugünün ihtiyaçlarından hareketle neyin hatırlanıp neyin unutulacağı meselesine bağlıdır. Halbwach’ın ifadesiyle “ne kadar grup varsa o kadar hafıza vardır.” Bu da doğal olarak unutulacak ve hatırlanacak olanların çeşitliliği anlamına gelir. Mesela Şeyh Ubeydullah ve Seyyid Abdulkadir’in hatırlanmasında sosyal-politik öğeler öne çıkarken, mistik ya da tasavvufi öğeler pek görülmez. Yanı sıra bu hafızada Şeyh Seyyid Taha’ya da pek yer verilmez. Çünkü Şeyh Ubeydullah ve Seyyid Abdulkadir’e dair anılar ve olaylar çerçevesinde kurulan hafıza Kürtlükle ve başkaldırıyla yakından ilgilidir. Dolayısıyla bu sosyal hafıza, grubun mevcut ihtiyaçlarına göre oluştuğu için bazı anılar hatırlanırken bazıları da unutulur. Neşe Özgen’in de belirttiği gibi “Seyit Abdulkadir başından itibaren Kürt ulusal hafızasında önemli bir köşe taşı olarak belir”miştir. Aslında “Seyit Abdulkadir din büyüklüğü mertebesinde üst bir makamda olmasına rağmen, bu yazın içinde giderek milliyetçi kimliğiyle ve Şeyh Ubeydullah’ın kökeninden olmasıyla öne çıkarılmış, ancak tarikat hafızasından da sürgün edilmiştir” (Özgen, 2003: 99-100).

Diğer taraftan Şeyh Seyyid Taha'ya bağlı olarak kurulan sosyal hafızada da öncekinin aksine Şeyh Ubeydullah ve Seyyid Abdulkadir'e neredeyse hiç yer verilmez. Zira bu hafızada tasavvufi, mistik ve ruhani yönler özellikle seçilip hatırlanırken, bunun dışındakiler unutulur. Bunun yanı sıra bu hatırlama biçiminde Şeyh Taha şahsında sıkça Osmanlı'ya (hatta bazen Türklüğe) sadakat dile getirilir böylece kabullenme ve meşruiyet sağlanmaya çalışılır. Bir başka ifadeyle adeta bu tarikat hafızasında hem Şeyh Ubeydullah'ın son yıllarında Osmanlı'ya (ve İran) karşı hem de Seyyid Abdulkadir'in "etnik ve laik" bir temelde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı dini-siyasal tutumları hatırlanmaz ya da zımni bir biçimde reddedilir.

Sonuç

Nehri farklı hatırlama ve unutma biçimlerinin mayalandığı bir mekân olmakla birlikte aynı zamanda bazı unutturma ve hatırlatma biçimlerine de sahne olan bir yerdir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devlet, Nehri'yi dini-etnik konumu nedeniyle hafızalardan silmeye ve unutturmaya girişti. Bu nedenle yönetim merkezi olmaktan çıkarıldı ve adı değiştirildi. Ayrıca isyan sonrasında büyük ölçüde yıkılan ve 1900'lerin başına kadar bölgenin en büyük dergah ve medresesi olan Nehri'nin (bundan birkaç yıl öncesine kadar) onarılmasına hiçbir şekilde izin verilmedi ve toplumsal hafızadan silinmesi beklendi.

Bunun yanı sıra hafıza mekânları ve figürleri gruplar ya da topluluklar için kimliklerin ve hatıraların temel dayanak noktalarıdır. Her bir grup kimliğini kurarken mevcut ihtiyaçları çerçevesinde belleğine başvurur. Bu bakımdan Nehri farklı gruplar ve bakış açıları yönünden çoğulcu bir hafıza mekânı olarak işlev görür. Nakşibendî tarikatı ve diğer bazı kesimler için Nehri ve Şeyh Seyyid Taha toplumsal hafızayı yenileyen sembolik öğeler iken; Kürt-İslam anlayışı ve Kürt milliyetçiliği için de Şeyh Ubeydullah ve Şeyh Seyyid Abdulkadir toplumsal hafızayı yeniden kuran öğelerdir. Dolayısıyla sosyal hafıza grupların ihtiyaçlarına bağlı olarak yeniden kurulan bir şeydir. Buna bağlı olarak bazı hafıza mekânları ve figürleri hatırlanırken bazıları da unutulur.

Kaynakça

Algar, Hamid (2012), *Nakşibendilik*, (3. Baskı), (Editör: A. Cüneyd Köksal), (Çevirenler: A. C. Köksal, E. Cebecioğlu, İ. Taşpınar vd.), İstanbul: İnsan Yayınları.

- Assmann, Jan, (2001), *Kültürel Bellek*, (Çeviren: Ayşe Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, Peter, (2002), “Din ve Toplumsal Kurumların Değişimi”, *Din ve Modernlik* (iç), (Derleyen ve Çeviren: A. Çiftçi), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Connerton, Paul, (1999), *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (Çeviren: A. Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, Paul, (2012), *Modernite Nasıl Unutturur*, (Çeviren: K. Kelebekoğlu), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Erdost, Muzaffer İlhan (1987), *Şemdinli Röportajı*, İstanbul: Onur Yayınları.
- Marcel, Jean Christophe (2011), “Kolektif Bellek”, *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, (Hazırlayanlar: M. Borlandi vd.), (Çeviren: B. Arıbaş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nikitin, Bazil (2002) *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme* (5. Baskı). (Çevirenler: H. Demirhan, C. Süreyya), İstanbul: Deng Yayınları.
- Nora, Pierre, (2006), *Hafıza Mekânları*, (Çeviren: M. Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi.
- Özgen, H. Neşe, (2003), *Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri: Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- Tekin, Ferhat (2012), “Sosyo-Politik Figürler Olarak Nehri Medresesi Şeyhleri”, *Medrese Gelenegi ve Modernleşme Sürecinde Medreseler* (Uluslararası Sempozyum), (05-07 Ekim 2012), Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Muş.

SEYYİD TÂHÂ-İ HAKKÂRİ (NEHRİ)

M.Şefik KORKUSUZ

SEYYİD TÂHÂ-İ HAKKÂRİ (NEHRİ)

M.Şefik KORKUSUZ¹

Seyyid Tâhâ; Halidiye kolunun çok yönlü ve en önemli köşe taşlarından biri olduğu halde doğumundan vefatına değin biyografisi hakkında ne acıdır ki, elimizde doyurucu bir bilgi yoktur. Değişik eserlerde yazılanlar ise doyurucu olmaktan öte bir kaç menkıbeden ileri gidememektedir.

Bu aile hakkında eser yazan yerli ve yabancı müsteşrikler, büyük ekseriyetle hep oğlu Ubeydullah'tan bahsetmiş olup, eserlerinde yalnızca Seyyid Tâhâ'nın ismini kullanmışlar.

Bununla beraber Seyyid Tâhâ'nın döneminde yaşayıp yöreyi gezerek hakkında bilgi verenlerde vardır ki **A. H. LAYARD** bunlardan biridir. Ancak bu da diğer müsteşrikler gibi asıl mesleği olan ajanlığının gereği olması lazım ki Seyyid Tâhâ'dan bahsettiği eserlerinde onu tamamıyla kötü gösterip gözden düşürmek için elinden geleni yapmıştır. Ne acıdır ki, sonradan gelen müsteşrik ve müsteşrik kafalılar, aynı kaynakları (bence) hiç eleştiriye tabi tutmadan olduğu gibi kullanmışlardır. Günümüzde bu tiplerin belki de başında **Martin Van Bruinessen** gelmektedir. Martin bazen kaynaklarında, ötesine geçip kendi gönlünden geçenleri de rahatlıkla yazabilmektedir.²

Seyyid Ubeydullah'tan fazlaca bahsetmeleri muhtemelen iki şeyden meydana gelmektedir:

1-Seyyid Ubeydullah'ın tasavvufi yönünden daha çok, politik yönünü ele aldıkları içindir.

2-Bu iş bilinçle yapılmıştır. Nedeni de; böyle bir ailenin İslam'dan öte

¹ Araştırmacı-Yazar

² Örneğin; Layard, Seyyid Taha gibi bir zatı yöredeki Hristiyanların ağzından Nurullah Bey ve Bedirhan Beyi onlara karşı kışkırtma ile suçlamıştır. (Bak: M: V. Brun. – Ağa- Şeyh- Devlet- Özge yay. Ankara. Tarihsiz. Sayfa: 275)

Ayrıca bk. B. Ebu Manneh'te "Halidiliğin Yükseliş ve Gelişmesine yeni Bir Bakış" isimli makalesinde de aynı konuları M. V. Burunessen'den olduğu gibi alıp kullanmıştır. (Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Ahmet Yaşar Ocak, T. T. K. Yayınları, 2005 sh.267-301)

Layard'ın eserlerindeki Seyyid Taha için yazılmış bölümler içinde (Bak: Austen Henry Layard- Nineveh and Babylon- New York. 1875 sh: 322-327 arası)

Ayrıca layard'ın kimliği için internete bakılması yeterlidir. Ş. K.)

asıl hedefinin Nasyonalist / Kavmiyetçi ve dünyevi bir saltanat peşinde koştuklarını insanlara lanse edip toplum nezdindeki değerlerinin düşmesini sağlamaktır.

Bu konuda Seyyid Ubeydullah'ın hareketleri tenkide ve işi dallandırıp budaklandırmaya müsait olduğundan, herkes ondan bahsedip babasını bir şekilde bilinçli veya bilinçsiz unutturmaya çalışmıştır. Haliyle yazılanların çokluğundan dolayı Seyyid Tâhâ, Seyyid Ubeydullah'ın gölgesinde kalmış gibi bir görünüm arz etmektedir.

İşin aslı ise Seyyid Tâhâ; dönemin hem tasavvufi, hem de politik açıdan çok güçlü bir etkinliğine sahip olmasıdır. Zaman zaman bu etkinliği ile hem Osmanlı Padişahı ve hem de İran Şahı'nın dikkatini çekmiş ve birçok ıslahat hareketine de etkisinden dolayı, kendilerine şükranlarını değişik şekillerde belirtmişlerdir.

Hakkında yazılan menakıbnamelerde kendileri için şöyle bir ifade kullanılır: “ Seyyid Tâhâ, eğer tüm dünyaya hükmeden bir lider olsa idi, belki dünyayı en güzel şekilde idare eden bir adalet yıldızı olurdu. Akli, idraki, idare ve ihtisası çok yüce idi. Konuştuğu zaman, mübarek ağzından sadece hikmet yüklü sözler dökülür, lüzumsuz olan bir şeyi ağzına almaktan şiddetle kaçınır ve talebelerini de aksine davranmaktan men ederdi.”

Seyyid Tâhâ'nın çıkışıyla beraber yöredeki **Kadirî** ailelerinin de birçoğu etkisi altında kalarak **Nakşîliğe** dönmüş ve yöre artık tasavvufi alanda Nakşîbendî bir yöre olarak tanımlanabilecek hale gelmiştir.

Bu aileler içinde başta Seyyid Tâhâ'nın ailesi, Kadiri tarikatından olması bir yana, bizzat aile olarak da Abdülkadir Geylani neslinden oldukları halde Nakşî olmuşlar.

Yine Seyyid Tâhâ'nın halifelerinden başta **Arvasi**'ler olmak üzere diğer birçok aile de önceleri **Kadirî** iken Nakşî olmuş, hâkeza Seyyid Sıbğatullah Arvasi'ye bağlı olan şöhretli Şeyh Halid-i Oreki ve Şeyh Abdurrahman Tahî, başta Kadirî iken sonradan Nakşîliğe geçiş yapmışlardır.

Tüm bu ailelerin yönelimi, Seyyid Tâhâ hareketinin son derece ciddi bir İslami yaşam biçimi ve bu konuda taviz kabul etmemesinden doğmuştur, denebilir.

İşte böyle bir zatın hayatı hakkında bulabildiğimiz tüm bilgileri bu nedenden dolayı, olduğu gibi okuyucuya sunuyoruz.

Ailenin Yöreye Yerleşmesi:

Neseben Seyyid Abdülkadir Geylani'ye ve oradan da Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) ulaşan aile, Abdülkadir Geylani'nin torunu olan Seyyid Ebubekir'in, dönemin müşrik zalimlerinden Hülagu'nun zulmünden kaçıp ailesiyle beraber Türkiye'nin Irak sınırı yakınında olan **Herki** bölgesinde **Sütünü** köyüne gelir. Birkaç kuşak burada kaldıktan sonra aile, Seyyid Tâhâ'nın 4. kuşak babası olan **Molla Hacı** zamanında **Humaro** bölgesine geçer.

Burada **Meleyan** köyünü kurar, bundan sonra da Seyyid Tâhâ'nın dedesi; Seyyid Salih zamanında da ailenin bir bölümü **Diman** köyüne yerleşir. Seyyid Salih'in elimizdeki şecereye göre bilinen iki oğlu vardır; 1- Seyyid Abdullah. 2- Seyyid Ahmet. Seyyid Salih'in oğlu Seyyid Abdullah, Mevlana Halid' ten hilafet aldıktan sonra, kardeşi Seyyid Ahmet ile birlikte üstadının emri ile **Nehri** ye yerleşirler.³ Seyyid Abdullah'ın bir oğlu var, adı: Seyyid Ali. Bu zat aynı zamanda Seyyid Tâhâ'nın Nehri'deki medresesinin müderrislerinden idi.

Seyyid Ahmed'in ise dört oğlu vardır: 1-Seyyid Muhammed. 2- Seyyid Tâhâ. 3- Seyyid Salih. 4- Seyyid Abdülkerim.⁴

Seyyid Tâhâ ailesinin şeceresi aşağıdadır. .

Asıl adı: Tâhâ.

Kendileri Seyyid, yani Allah Resulu'nun (s.a.v.) neslindendir. Baba tarafından nesebi aşağıdaki gibidir.

Babası: S. Ahmed.

Dedesi: S. Salih.

Dedesi: S. İbrahim.

Dedesi: S. Hacı.

Dedesi: S. Muhammed.

³ Şemdinli Röportajı. Muzaffer İlhan Erdost. Onur Yayınları. 1993. Sh: 31-32.

⁴ Muzaffer İlhan Erdost. Şemdinli Röportajı isimli eserinin 41. Sayfasında bu dördüncü ismin; Seyyid Abdulhekim olduğunu yazmışsa da yanlıştır. -Ş. K.-

Dedesi: S. İbrahim.

Dedesi: S. Abdullah.

Dedesi: S. Hacı.

Dedesi: S. Ebubekir.

Dedesi: S. Abdülaziz.

Dedesi: S. Abdülkadir Geylani.

Dedesi: S. Musa.

Dedesi: S. Abdullah.

Dedesi: S. Yahya.

Dedesi: S. Muhammed Ruhi.

Dedesi: S. Davud.

Dedesi: S. Musa.

Dedesi: S. Abdullah.

Dedesi: S. Musa.

Dedesi: S. Abdullah.

Dedesi: S. Hasan el Müsennâ.

Dedesi: S. İmam Hasan (r. a.)

Dedesi: S. İmam Ali (r. a.)⁵

Seyyid Tâhâ'nın lakabları:

Seyyid Tâhâ; Şöhret olduktan sonra, **Şihâbüddin, İmâmüddin, Seyyid Tâhâ-i Nehri, Kutb'ul İrşad ve'l Medâr ve Seyyid Fedevi**, lakabları ile tanınır.⁶

Doğumu ve Çocukluğu:

Seyyid Tâhâ, şimdiki **Şemdinli** ilçesinin **Nehri** (Bağlar) isimli köyünde doğar. Doğum tarihi belli değildir.

⁵ Bu şecereyi Seyyid Taha'nın neslinden ve Türkiye'de yaşamakta olan Seyyid Mazhar Geylani'yi 2004 yılında İstanbul'daki evinde Müfid Yüksel Bey ile beraber ziyaret ettiğimizde fotokopisini çekme izni vermişti. (Ş. K.)

⁶ Birket- el Kelimat. Şeyh Asım b. Alaaddin el Ohini. Elyazma eser. Ayrıca bak: Seyyid Taha-i Hakkari. Nazife Özatak. Nesil Matbaacılık. İst. 2003.

Kalabalık bir Seyyidler topluluğu içinde yavaş yavaş her çocuk gibi hayatın akışına yönelir.

İlim Tahsili ve Üstadları:

İlim tahsilini hangi üstatların yanında yaptığı bilinmese de, ilk Kur'an eğitimini evinde yaptıktan sonra tahsilini ilerletmek için **Kerkük, Musul, Erbil ve Bağdat'ta** ilim tedrisatını tamamlar.

Büyük bir zekâ fışkıran görünüşü, herkesi hayretler içinde bırakır bir hal almıştı.

Rivayete göre; daha gencecik bir talebe iken bile üzerinde salahat emareleri belirmeye başlamıştı. Bir gün talebe arkadaşları ile kırlara çıkıp gezmeye başlarlar. Bir ara Seyyid Tâhâ küçük bir akarsu kenarında durup abdest almak ister ancak; arkadaşları duruma itiraz edip; "burası çok küçük bir su birikintisi adeta, buradan abdest alınamaz!" diye karşı çıkarlar.

Ancak Seyyid Tâhâ arkadaşlarına; " Bu su akıcı bir sudur, sizler de ilim talebesisiniz bilirsiniz ki, buradan abdest alınabilir. Ayrıca Rabbim isterse burada balık bile yaşar." der. Arkadaşları Biraz hayalden bahsediyorsun, eğer balık karada yaşasaydı burada da yaşayabileceğine inanırdık." deyince Seyyid Tâhâ hemen elini suyun içine daldırıp çıkardığında, elinde büyük bir balık görülür. Durumu gören arkadaşları büyük bir hayret içinde kalakalıp kendisine karşı saygıları daha da perçinleşir.

Tasavvufa Girişi ve Üstadları:

Seyyid Tâhâ'nın gittikçe dahada mükemmelleşen bu takva ve vera' hali, Mevlana Halid Zülcenahayn'ın halifesi olan amcası Seyyid Abdullah'ın dikkatinden kaçmıyordu.

Bir gün üstadı olan Mevlana Halid'in huzurunda iken fırsatını bulup kendilerine yeğeninden ve mükemmelliklerinden bahseder. Mevlana Halid de kendisine, "Bir daha geldiğinde yeğenini de beraberinde getir." diye tembih eder.

Seyyid Abdullah, ikinci defa geldiğinde yeğenini de beraberinde getirir. Seyyid Tâhâ huzura girince gördüğü zat karşısında tam bir edep ve hayâ ile başını önüne eğerek bekler.

Mevlana Halid kendisine, " Oğlum hemen kalk ve Bağdad'a deden Ab-

dülkadir Geylani'nin mezarına git ve murakabe et bakalım neler tecelli edecek.” der ve Seyyid Tâhâ'yı gönderir.

Seyyid Tâhâ Bağdat'a gelince, doğrudan doğruya kabrin başına gidip mürakabeye dalar, burada Ğavs'ın ruhaniyeti tecelli eder ve Seyyid Tâhâ'ya; “Evladım, benim tarikatım çok büyük olduğu halde bu gün taliplisi kalmamıştır. Mevlana Halid bugün zamanın Abdülkadir'idir, hemen ona koş.” der.

Seyyid Tâhâ beklemeden tekrar Mevlana Halid'in huzuruna varır. Kendisini karşılayan Mevlana Halid, durumu keşif yolu ile bildiğinden hiçbir soru sormadan Seyyid Tâhâ'yı hemen Süluk'a sokar ve bu devre tam 80 gün devam eder. Bu dönem zarfında epey ağır imtihanlardan geçirir, dağlardan taş taşıtır, müridanın abdesti için devamlı su taşıtır; ancak ne gam ki Seyyid Tâhâ hiç orali olmayıp tam bir teslimiyetle görevini yerine getirir. Bu 80 günlük dönem bitince Seyyid Tâhâ üstadı tarafından tam bir hilafet ile görevlendirilip görev yeri olarak da kendi köylerine çok yakın olan **Berdesor** belirtilir. Yıl: 1810.

İlk Tekkesini kuracağı Berdesor'a doğru azimet vakti gelince herkes uğurlamak için toplanır, işte bu esnada ilginç bir olay yaşanır şöyle ki; Seyyid Tâhâ, üstadının ayrılıp gittiğini zannederek atına binmeye çalıştığında bir de ne görsün; atının yularını tutan üstadı Mevlana Halid. O esnada hem hayret içinde hem de büyük bir utanç ile derhal atından inip üstadının ellerine kapanarak büyük özür ve affını dilemeye çalışır; ancak üstadı kendisine; “Bir zaman nefsinin terbiyesi için size dağdan taş taşıtıyordum. Bu gün ise büyük ceddiniz, Resûli Ekrem'e (s.a.v.) karşı olan büyük saygı ve muhabbetimin bir nişanesi olarak atınızın yularını tutmak istiyorum ve bundan kimse de beni men edemez.” der ve Seyyid Tâhâ'nın binmesini emrederek bir müddet de elde yular tutarak yürür. Durumu gören tüm halife ve talebeler tam bir şaşkınlık içinde kalakalmıştır.

Beraberce bu yürüyüşün sonunda ayrılık vakti gelince Mevlana Halid atın yularını Seyyid Tâhâ'ya verip şunları söyler; “Bundan sonra dizginlerin senin ellerinde. Terbiye ve yetiştirmede zerre kadar kusur etmedim. Cenabı Hak yar ve yardımcın, büyüklerin ruhaniyetleri sığınağın olsun. Var selametle git.”

İşte bu günden sonra Seyyid Tâhâ her yerde tanınır ve bilinir. Artık ona ve neslinden gelenler için kullanılacak ifadelerin önünde şu cümle gelecektir; **Sâdâti Nehri.**

Seyyid Tâhâ'nın İrşad hayatı:

Velayette tam bir kemale eren Seyyid Tâhâ'yı, üstadı Mevlana Halid bir sohbetlerinde şöyle tarif etmişti; "Efendiler! Beni Seyyid Abdullah ve Seyyid Tâhâ'dan üstün bilmeyiniz." Bu söze şaşırıp "Nasıl olur? Siz onların üstadı, onlarsa sizin talebeniz?" diye itiraz edenlere Mevlana Halid; "Benim onlarla olan ilişkim, bir sultanın çocuklarını eğiten hoca gibidir. Onlar sultanın çocukları oldukları için, nihayetinde sultan olup, bizden üstün olurlar."

İşte bu Seyyid Tâhâ, dönüşünün hemen ardından hiç durmadan irşad vazifesine başlar, şöhreti tüm Kürdistan'dan Kafkasya'ya kadar uzanır. Kısa zamanda müridleri çoğalarak Süleymaniye, Musul, Van, Hakkari, Azerbaycan'ın bir bölümü, Kafkasya ve İran'a kadar yayılırlar.

Rivayete göre dönemin İran Şahı Mehmet Kaçar, gördüğü bir rüya üzerine Şia mezhebinden Ehl-i Sünnet'e dönerek Şafii mezhebine geçer. Hemen ardından Seyyid Tâhâ'dan kendilerine dini ta'lim ettirecek bir âlim ister. Kendileri de talebelerinden Molla Abdürrahim isimli bir zatı gönderir. Gelen âlimin ilmi ve davranışlarından gayet memnun kalan Şah, kendisinden Seyyid Tâhâ hakkında geniş bilgi ister. Seyyid Tâhâ'nın büyük bir irşad faaliyeti içinde olduğunu ve devamlı misafirleri bulunduğunu hergün gelen tüm misafirlerin ve ayrıca içinde bulunduğu 700 hanelik Nehri kasabasının tüm nüfusunun istisnasız kendisinden yemek yediklerini duyunca çok etkilenir ve Seyyid Tâhâ'ya: **Mergever** ve **Tergever** Sancakları (Nahiyeleri)nı bağışlar.

Ancak Seyyid Tâhâ; "Biz Osmanlı tabiiyetindeyiz ve devletimiz tarafından gereken ilgiyi görüyoruz. Size de ilginizden dolayı teşekkür ediyor; ancak kabul edemeyeceğimizi bildiririz." Anlamına gelen bir cevap gönderir. İran Şahı, aldığı cevaptan daha çok mütehassis olup kendilerine son derece pahalı bir elbise ile Elmas ve yakutlarla süslü bir asa hediye olarak gönderir.

İşte tam bu olayda durum İstanbul'a (Herhalde ürkütücü bir şekilde) jurnallenir. O zamanlar ise Rusya'nın, İran ve Osmanlı'nın doğu topraklarından sıcak denizlere inme sevdası kabarmış ve yer yer hareketlere de başlamış olduğundan, diğer taraftan İngiltere'nin de benzeri düşüncelerle değişik misyoner hareketleri ve gayri müslimler arasında kıskırtmalara yönelik çalışmalara yöneldiğinden, haklı olarak Seyyid Tâhâ gibi çok geniş kitlelere etkin bir zatın İran tarafına meyiletmesi, Osmanlı hükümetini ürküteceğinden, İstanbul'dan hemen

durumun araştırılması ve Seyyid Tâhâ'nın düşüncesinin ne olduğunun öğrenilmesi istenmiştir.

Yapılan incelemeler neticesi, durumun hiç de düşünüldüğü gibi olmadığı ve Seyyid Tâhâ'nın sıkı bir ehlisünnet bağlısı olup Osmanlıya bağlı olduğu anlaşılmıştır. Hatta kendisine gönderilen hediyelerin Osmanlı padişahına daha çok yakışacağından derhal ona gönderilmesi gerektiği ve gönderdiğinden dolayı da Osmanlı padişahının son derece rahatlayıp memnun olduğu, memnuniyetini izhar için de mektup ve hediyeler gönderdiği söylenir.

Seyyid Tâhâ, bilhassa Ruslara son derece karşı idi, onun için Ruslar'ın, Osmanlı'nın bir zamanlar idaresi altındaki Kırım'dan tutun, ta Kafkaslara kadar elde etme çalışmalarına karşı çıkmış; bazen adamları vasıtasıyla, bazen de bizzat kendilerinin dâhil olduğu gurubuyla buralardaki Müslüman halkı uyardırmaya çalışarak seferlere katılmıştır. Kardeşi Seyyid Salih de Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da Ruslara karşı savaşılmaya devam etmiştir.⁷ Bundan dolayıdır ki, **Layard** gibi İslam düşmanı bir takım müsteşriklerin çeşitli vesilelerle ıftıralı saldırısına uğramışlardır.

Seyyid Tâhâ'nın hayatı iyi incelendiğinde yukarıda anlatıldığı gibi, tam bir İslam fedaisi olduğu görülür. O, tüm varlığı ile kendini ve ailesini İslam uğrunda her an feda etmeye hazırды. Yukarıda lakabları bölümünde bir lakabının da **Seyyid Fedevi** / Feda olan Seyyid olduğunu yazmıştık.

Bu lakabın ilginç bir anısı var. Birgün Üstadı Mevlana Halid'in huzurunda iken, Mevlana Halid o dönemlerde İslam dünyasında yaşanan sıkıntılı bazı olaylardan dolayı bir anda; “ Kim İslam için kendini feda edecek?” diye sorar. Orda bulunan tüm halife ve talebeler suskun beklerken, Seyyid Tâhâ bir anda ayağa kalkarak; “ Ben kendimi İslama feda ederim.” der ve üstadı tarafından Seyyid **Fedevi**, olarak lakaplandırılır.

Yukarıda Seyyid Tâhâ aleyhindeki jurnalden bahsetmiştik, Bu konu ile ilgili Osmanlı Arşivlerindeki tüm yazışmalar ve bizzat Seyyid Tâhâ'nın kendi el yazısı ile Farsça yazdığı mektubu aşağıya sunuyoruz.⁸

⁷ Leyla Yalçın- Heckmann. Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri. İletişim Yay. İst. 2002. Sh: 83.

⁸ Bu belgeleri tercemeleri ile bana veren kardeşim Müfid Yüksel'e teşekkürü borç bilirim. (Ş. K.)

Bunların yanı sıra yine de İran Şahı'nın Seyyid Tâhâ'ya **Mergever** Sancağına bağlı; **Dize, Beyraseb ve Milebasak** isimli üç köyü bağışladığını biliyoruz.⁹

Seyyid Tâhâ'nın asıl şöhreti ilk görevlendirildiği yer olan **Berdesor**'da değil de ikinci olarak yerleştiği **Nehri**'de başlar. Önceleri kendilerinin Berdesor'da görevlendirilmesine bazı zevat şaşırırmıştı. Nedeni de Berdesor'un Nehri'ye çok yakın olması ve Nehri'de de Seyyid Tâhâ'nın amcası; Seyyid Abdullah'ın bulunmasıydı. Ancak çok kısa bir zaman sonra Seyyid Abdullah'ın vefat etmesi, durumu aydınlatmış ve bunun da Mevlana Halid'in bir keşfi olarak algılanmıştı. Amcasının vefatından sonra Seyyid Tâhâ kendi yerine Berdesor da kardeşi Seyyid Salih'i bırakarak Nehri'ye yerleşir. Asıl irşad burada başlar ve tam 42 yıl aksatılmaksızın devam eder.

Seyyid Tâhâ'nın medrese ve tekkesi, Osmanlı resmi tekke ve medreseleri arasına girmiş ve burada vazife yapanlar aylık belirli bir maaş almışlardır. Osmanlı Arşivlerindeki bir belgeye göre; Hicri: 1273-1280 yılları arasındaki tarihlerde Seyyid Tâhâ'nın tekke ve medresesindeki görevliler ve aldıkları maaşlar şöyle belirtilmiştir:

Şemdinan kazasının Şeyh Hazreti Tâha Efendi hazretlerinin mahdumi:

Ubeydullah efendi. Maaşı: Şehrî (aylık): 200

Müşârun ileyh hazretlerinin diğer mahdumi:

Alâeddin Efendi. Maaşı: Şehri: 200

Müşârun ileyh hazretlerinin Emmizadesi:

Seyyid Ali Efendi. Maaşı: Şehri: 200

Müşârun ileyh hazretlerinin biraderzadesi:

Muhyiddin efendi. Maaşı: Şehri: 50.

Cevâmi' ve tekyeler hademesi maaşı ve dervişanın taamiyeleri.

Şemdinan kazasında Şeyh Tâhâ Efendi Müşarunileyh hazretlerinin Camii

⁹ a- Seyahatname-i Hudud. Mehmed Hurşid Paşa. Çeviren: Alaattin Eser. İst. 1997. Sh: 244-246.

b- Tahdidi Hududi İraniye. Derviş Paşa Matbaa-i Amire, İst., 1289, sh. 99-101.

Şerifinde ve hânegâhi şerifindeki dervişanın İmam ve Müezzîn maaşları Şehri: 500

Taamiyesi:

İmam Abdülvahit Efendi maaşı: 20

Müezzîn Abdülğafur Efendi maaşı: 15

Müderriş Mahmud Efendi maaşı: 25

Ahmed efendi maaşı: 15

(B0A. EV. D. 16257. Tarih: 17 B 1273. Sh: 10 / b)

Seyyid Tâhâ'nın Gündelik Hayatı:

Seyyid Tâhâ Gece namazlarını evinde kılar, sabah namazına kadar evinde evrad ve zikirle iştiğal ederdi. Sabah ezanı ile beraber namaza çıkar ve namazı cemaatle kıldıktan sonra kuşluk vaktine kadar tekkede kalırdı.

Her gün tekkesindeki dervişleri ve ders alan talebeleri kontrol eder, müşkülli varsa hallederdi. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi Nehri'de herkes onun evinde çıkan yemekleri yerdi.

İkinci namazından sonra Hatme-i Hâcegan yapılır, ardından da İmam-ı Rabbânî'nin Mektubat isimli eseri bir halifesi tarafından okunurdu. Bu okunuşta bazı zorlu konuları Seyyid Tâhâ açıklardı.

Bununda ardından akşam yemeğini akşam namazından evvel, yine tüm Nehri halkı da oraya gelerek beraberce yerlerdi.

Akşam ezanı ile namaz cemaat ile kılınır ve rabîta yapılırdı. Yatsı namazı da kılınıp ardından dağılınırdı.

Seyyid Tâhâ, Süluk'a giren tüm talebeleri ile tek tek ilgilenir ve gereken bilgileri bizzat kendileri verirdi.

Seyyid Tâhâ'nın adetlerinden biri de, senede iki defa “Çiyâyê Şehîdan / Şehitler dağı” nı ziyaret etmektir. Bu dağı Şemdinli'nin doğusunda ve İran sınırına yakındır. Rivayete göre Hazreti Ömer zamanında Sahâbe-i Kiram fetihler

için buralara gelmiş ve burada şehid verdikleri için, o zamandan beri buraya “Şehitler Dağı” ismi verilip anılagelmiştir.

Seyyid Tâhâ, üstadı olan Mevlana Hâlid’in emrine ittibaen devlet adamları ile ilişki kurup görüşmezdi, ancak bazı Müslümanları düştükleri zarar ve zor durumdan kurtulmaları için onlara mektuplar yazardı.

Seyyid Tâhâ’nın Sohbetlerinden Bir Demet:

Bir gün nefis üzerine yaptığı sohbette şöyle der;

“Nefsini zelil edene ne mutlu, nefsinin kendisini helak edenin vay haline.

Ey heva ve hevesi kalbinde devamlı gelişen kimse, imanını tazele! Ancak yalnız dil ile değil...”

Sabır ile ilgili şöyle bir sohbeti var: “Bela ve üzüntüler acı görünseler de, büyük bir nimettir. Dünyanın en kıymetli sermayesi ve cihan sofrasının en tatlı yemekleri, acı dahi olsa dert ve musibetlerdir.

Cenabı Hakk’tan ne gelirse, alıp sabır ile şükretmek lazım. Bela ve musibetlere şekva edip ağlamak, iradei Rabbaniyeye zıt bir davranıştır. Şükretmek ise, o bela ve musibetlerin yükünü hafifletir, saadet ve huzur verir.”

Yapılan her şeyin ALLAH (c.c.) için olması gerektiği üzerine yaptıkları bir sohbette kendilerine sorarlar:

“Yemek, içmek ALLAH (c.c.) için olmalı diyorlar, bu ne demektir?”

Cevab; “İnsan yemek yiyince, vücuduna kuvvet gelir. Bu kuvvet iki yerde kullanılır. Ya kulluk görevi olan taat ve ibadette veya günah ve isyanda.

Kim kuvvetini hak yolda harcarsa, ahirette azaptan kurtulur ve nice saadetlere ulaşır.

Eğer kişi kuvvetini kötülüklerde kullanırsa, cehennemde ebedi bir azaba layık olur. Zira en büyük günah; Rabbini unutup isyan etmek, günahların en büyüğünü işlemektir.

Gaflet ile yapılan hiçbir işten hayır gelmez. Bir iş yalnızca ALLAH (c.c.) rızası için yapılırsa, saadetlerin en büyüğü ve en gerçeğidir. Rabbini unutarak yapılan her iş ise bir hiç hükmündedir.”

Bir gün halifelerine sohbet ederken şöyle buyurur; “ İnsanlara işaretle muamele edin, bu fayda vermezse, söz ile anlatın, bu da fayda vermezse artık ondan vazgeçin. Siz birinden yüz çevirerseniz, kâinatın efendisine kadar tüm sadat ondan yüzçevirir.”

Yine şöyle buyurdular; “ ALLAH (c.c.), beni seviyor mu, sevmiyor mu? Diye merak ediyorsanız, her gün yaptığınız işlere, amellere bakınız. Eğer faydasız şeylerle uğraşmışsanız bilin ki sevmiyor, işte işaret budur. Bilin ki bir kul hayırlı ise, hep hayırlı işlerle meşgul olur.

Dikkat edin! Mütevazı olun, kibirden kaçının, yoksa mahvolursunuz.”

Kerametlerinden örnekler:

Irak’ın Revandız bölgesinde, Berzenci Aşireti ile Haydari Aşireti arasında büyük bir husumet oluşur, aşiret büyükleri bu fitneyi engelleyemezler, tehlikenin daha da büyümesini engellemek için durumun halli için haberle rica edilir.

Müslümanlar arası sulhu sağlamak Kur’ani bir emir olduğundan Seyyin Taha hemen Revandız’a yönelir, her iki aşiret de Seyyid Tâhâ’nın geldiğini görünce, birlikte karşılayıp tam bir saygı ile ellerini öperek emirlerini dinler ve barışırlar.

İşte bu barıştan sonra Seyyid Tâhâ geri dönerken, her zaman olduğu gibi Nehri yolu üzerindeki **Zî Tuvân** çeşmesi başında bir müddet istirahat ederler, bu dinlenmede etrafını saran insanlara öyle bir nazar ederler ki, orda bulunanlardan 500 kişi bir anda velayet derecesine ulaşırlar ve keramet sahibi olurlar. Böyle bir keramet tasavvuf tarihinde çok az zata nasib olmuştur.

Bir gün misafirlerle ilgilenen talebelerinden biri huzura girer ve “ Efen-dim bugün 1000 erkek ve 500 kadın misafire ekmek ve yemek dağıttım, şu anda 500 kadar da yeni misafir Nehri’ye girmek üzereler, Ambarda ise un kalmadı ne emredersiniz?”

Seyyid Tâhâ; “ Ambara git tekrar bak olması lazım.”

Talebe; “ Aman efendim şimdi süpürdüm ambarı.”

Seyyid Tâhâ; “ Sen git bir daha bak.” diye emredince, talebe gidip bakar ki ne görsün, ambar ağzına kadar dolu.

O yöredeki **Herki** aşiretinden Molla Abdullah isminde bir müderris ve iki talebesi, bir gün Nehri’ye doğru yola çıkarlar, köyün yakınlarındaki dereye biraz dinlenirler bu arada iki talebe abdest alır, ancak hoca efendi bastonuna yaslanmış halde dinlenirken talebelerine; “ Bu köye giren herkes abdest alarak giriyor, bu dini bir vecibe değil, ben bu adeti bozacağım ve abdestsiz gireceğim.”

Talebeler; “ Aman efendim, ne olur bunu biz bozmuş olmayalım, dini bir vecibe olmasa da kötü bir şey de değil, hiç olmazsa ordaki zat hürmetine gel yapma.”

Hoca efendi hiç oralı olmaz ve kalkarken bastonu dereye düşer, almaya kalkışınca, sanki bastonu gizli bir el tutmuş ve hoca efendiye habire vurmaya başlar. Talebeler hayretler içinde durumu izlerken, hoca durumu anlar ve hemen tövbe edip abdest alır. Geriye dönüp bastonunu almak istediğinde, kaybolduğunu görür ve çar naçar yola devam ederler.

Seyyid Tâhâ’nın huzuruna girdiklerinde bakarlar ki baston duvarda asılmış bir halde,

O anda Seyyid Tâhâ; “ Herhalde hoca efendi bu bastondan dayak yemişe benziyor.” diye tebessümle söyleyince, hoca efendi hemen ellerine kapanıp tövbe eder.

Bir hırsız gece yarısı Seyyid Tâhâ’nın zahire ambarına girer ve bir çuvalunu alıp götürmek ister. Çuvalı kaldırmaya kalkışınca, bir türlü kaldıramaz. Ağır olduğunu zannedip birazını geri boşaltır ve yine kaldırmaya çalışır ama nafile kaldıramaz.

O anda arkasında bir ses; “ Evladım herhalde kaldıramıyorsun, dur sana yardım edeyim.” Hırsız arkasına dönüp baktığında Seyyid Tâhâ’yı görür ve ne yapacağını şaşırır, buna rağmen Seyyid Tâhâ çuvalı yüklemesine yardım edip ar-

dından; “ Evladım bunu götür ve bundan sonra ihtiyacın olduğunda gece değil de gündüz bize gel ve iste, aksi takdirde mollalar seni görürlerse durum iyi olmaz.” Dedğinde hırsız, hemen çuvalı bırakıp Seyyid Tâhâ’nın ellerine kapanarak tövbe edip sadık talebeleri arasına katılır.

Musul taraflarında Şeyhlik iddiasındaki müteşeyyihlerden biri, Seyyid Tâhâ’nın şöhretinden rahatsız olduğundan dolayı, talebelerinden birini çağırıp der ki; “ Derhal Nehri’ye git ve Seyyid Tâhâya sünnete aykırı bir iş işletmeden de dönme.”

Adam Nehri’ye gelir, ikinci namazı vakti yaklaştığından cemaat, aralarında Seyyid Tâhâ da olduğu halde mescidte namazı bekliyorlar. Adam, dışarıdaki Seyyid Tâhânın ayakkabılarından sağ tekini biraz uzakça bir yere atar ki, namazdan çıkınca Seyyid hazretleri önce sol tekini giyerek sünnete aykırı hareket etmiş olsun ve ardından da içeri girer.

Bir müddet sonra Seyyid Tâhâ dönüp; “ Yabancı! O ayakkabıyı yerine bırak, senin aradığın şey burada bulunmaz. Burası hakka vuslat kapısıdır.” Adam tam bir mahcubiyet içinde boynu bükük döner gider.

Berzenc seyyidlerinden Seyyid Musa, bir kervanla İran’a mal götürürken, sarp bir yerde katırının ayağı kayar ve tam uçuruma yuvarlanmak üzere iken Seyyid Musa; Meded Ya Seyyid Tâhâ!” diye haykırır. Katır bir anda çakılırcasına yerinde durur ve ardından tutulup yukarı çekilir yola düşülür. İran seferinden döndükten sonra şeyhin huzuruna çıktığında, Seyyid Tâhâ gülümseyerek; “ Seyyid Musa! Bir katır için bizi İran’a çekiyorsun.” Seyyid Musa mahcubane bir eda ile ellerine sarılıp öper.

Sultan Abdülmecid, zamanında şöhret bulmuş –Remil- ilmi ile uğraşanlara, o zamanın “Kutbu’l-Ferd”inin kim olduğunu ve nerede yaşadığını sorar. Yapılan araştırmalar neticesinde bu zatın; Seyyid Tâhâ olduğu ve Nehri’de yaşadığı bildirilir. Bunu duyan padişah, mektup yazarak kendilerini İstanbula davet eder.

Seyyid Tâhâ mektuba cevaben; “ Remil ilmi, tahminidir. Dolayısıyla itimad edilmez. İstanbula gelmem ise mümkün değildir. Padişah ısrar ederse, başka bir tarafa hicret edeceğim.” der. Gitmemelerinin bir nedeni; Üstadının devlet erkânı ile görüşmeyi yasaklamasıdır.

Seyyid Tâhâ'nın Vefatı:

Seyyid Tâhâ, tam 42 yıl durmadan devam eden irşat hayatı sonunda miladi; 1852 yılının son günlerinde **Kâniya Heram** / Haram Çeşmesi denilen mevkide talebeleri ile beraber bulunurken Şam'dan gelen iki mektup kendilerine sunulur, mektupları damatları olan Abdülahad'a okutur ve sonunda şöyle der: "Abdülahad! Şöhret afettir, bizim bu dünyadan göçme zamanımız geldi." der. Damatları, üzüntü ile mektupların ne anlama geldiğini sorar ancak, cevap alamaz ve Seyyid Tâhâ evine döner, çok kısa bir zaman sonra hastalanır.

Tam 12 gün hasta yatar, buna rağmen tüm namazlarını ayakta kılmaya çalışır, on ikinci gün olan Cumartesi günü, yanındaki talebeleri ve yakınları ile helallesip vasiyetini eder, ardından yerine kâmil bir zat olan kardeşi Seyyid Sâlih'i yerine bıraktığını ve herkesin ona itaat etmesini tavsiye ettikten sonra ikinci zamanı talebelerinin okuduğu Yasini şerifleri dinleyerek vefat eder. Yıl: 1853.

Seyyid Tâhâ'nın Evlilik ve Çocukları:

Seyyid Tâhâ'nın hayatında kaç evlilik yaptığını bilemiyoruz. Çocuklarından ise yalnızca erkek olanlarının isimlerini biliyoruz. Bunlar:

1-Seyyid Mahmud. Bu zatın Seyyid Bakır isimli bir oğlu olur.

2-Seyyid Alâuddin. Bu zatın; Seyyid Fehim, Seyyid Osman ve Seyyid Sa'duddin isimli üç oğlu olur.

3-Seyyid Ubeydullah. Bu zatın; Seyyid Reşit, Seyyid Alauddin, Seyyid Abdülkadir, Seyyid Mazhar ve Seyyid Muhammed Sıddik. İsminde Beş oğlu olur.

4-Seyyid Habib. Bu zat gençken vefat ettiğinden çocukları yoktur.

Seyyid Tâhâ'nın Abdülahad isimli bir damadının olduğunu biliyoruz, dolayısıyla bir kızı olduğu kesindir, ancak başka kızı veya kızları var mıdır bilinmiyor.

Seyyid Tâhâ'nın yukardaki çocuklarının nesilleri günümüze kadar devam etmektedir.

Seyyid Tâhâ'nın Halifeleri:

Seyyid Tâhâ birçok halife yetiştirmiştir. Bunlardan bilinenleri aşağıdadır.

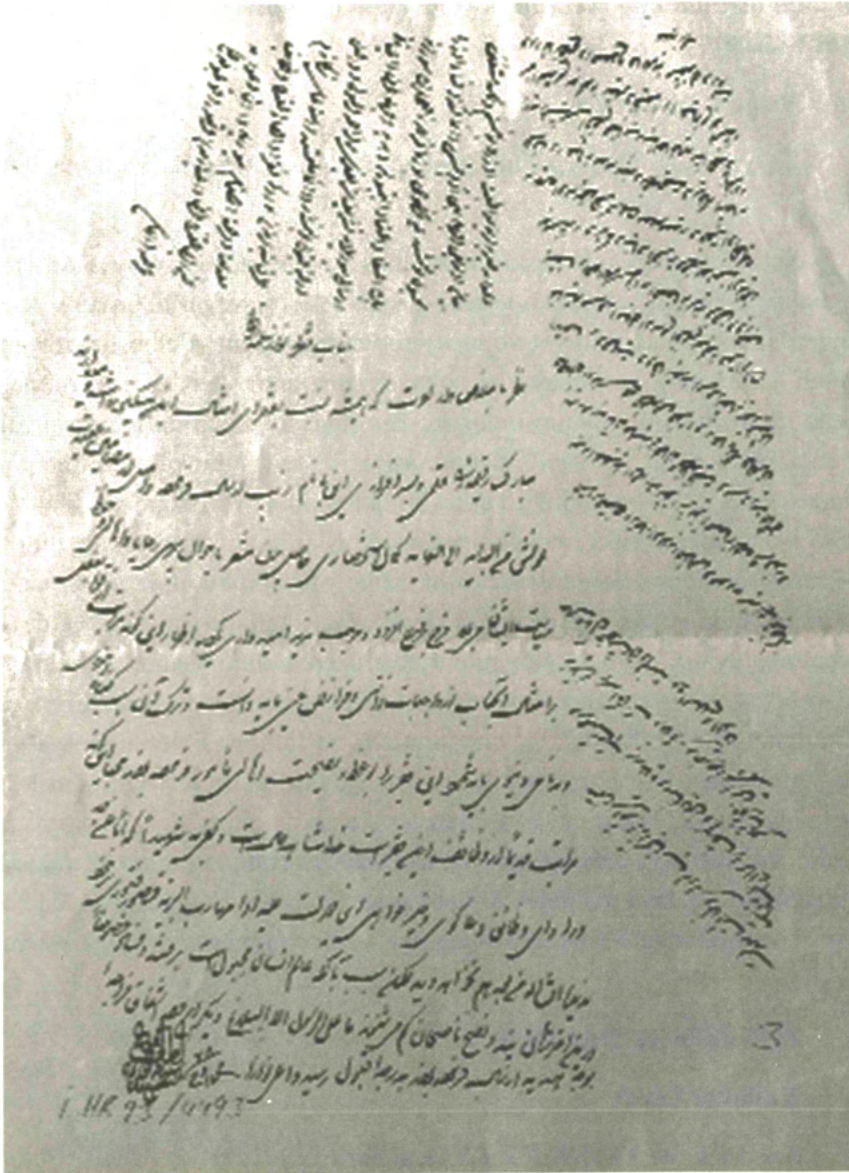
- 1-Molla Ahmedî Meczub.
- 2-Şeyh ul İslam Kerkurî.
- 3-Şeyh Abdullahî Neynîkî.
- 4-Seyyid Abdulahad. (Seyyid Tâhâ'nın damadıdır.)
- 5-Mevlana Hacı Hakkârî.
- 6-Şeyh Süleyman Bîradostî.
- 7-Molla Muhammed Munhani-i Hoşabî.
- 8-Seyyid Salih. (Seyyid Tâhânın Kardeşidir.)
- 9-Seyyid Fehim Arvasî.
- 10-Seyyid Tâhâ. (Köse Halife)
- 11-Şeyh Muhammed Kufrevî.
- 12-Seyyid Sıbgâtullah-i Arvasî.
- 13- Şeyh Abdüsselam Barzanî.
- 14- Şeyh Kemal el-Hüseynî

Bu konuda faydalandığımız diğer kaynaklar:

- Allah Dostları. Heyet. Şule yayınları. İst. 1996. Cilt. 9 Sh:115-117.
- Evliyalar Ansiklopedisi. Türkiye Gaz. Yay. İst. 1993. Cilt:11 Sh:406-422.
- Başbuğ Velilerden 33. Necip Fazıl Kısakürek. Büyük Doğu Yay. İst. 1981. Sh:328-331.

Seyyid Tâhâ'nın Mezarı

Osmanlı Arşivlerindeki Seyyid Tâhâ ile İlgili Belge 1¹⁰

Seyyid Tâhâ En-Nehri Musul Mutasarrıfı ve Vâlisi Mehmed Hil-mî Efendi'ye Farsça olarak yazdığı mektup tercümesi aşağıdaki gibidir.

¹⁰ Bu belge ve tercümelerin tümü Müfid Yüksel Bey tarafından verilmiştir. Kendilerine teşekkürü borç biliriz.

**Vesikanın orijinalinde mektup Seyyid Tâhâ hazretlerinin kendi elyazısıdır.
(Müfit Yüksel)**

Belge 1 Tercümesi

Seyyid Tâhâ En-Nehrî'nin Mektubunun Derdkenârda Yapılmış Tercümesi

Fukarâlar hakkında derkâr olan ihlâs ve meveddet-i seniyyeleri iktizasınca bu dâ'ilerine olarak şukka-i şerîfe-i âsafâneleri şerefvurûd buyurup meal-i âlîsinden kemâl-i mahzuziyyet ve mesrûriyyet hâsıl oldu. alelhusûs, fukara ve reayanın halleri iş'ar ve himayet ve vikayetlerine emir ve iş'ar buyurulmuşdu. Gayetle mesrûr-ül-Bâl oldum efendim. Bu güne fukaralarına iş'ar-ı ahvalleri zât-ı âsafânelerine farz ve vâcib bulunmuşdur. Ve terk-i dünya ve âhirete muzır bulunmuş olduğu bedihi olduğu herkesin malumudur. Ve fukara ve ahaliye taraf-ı dâ'iyânemden pend ve nasihat verilmeğe iş'ar buyurulmuşdu efendim. Cenâb-ı Rabbu'l-Alemin Şahid ve Nazırdır. Mine'l-Kadim bu güne şeyler vazife-i dâ'iyânem bulunmuşdur. Ve daima nush ve ıslah-ı hallerine meşgul ve devlet-i aliyyenin da'avât-ı hayriyelerine muvazabat üzere bulunmuşum. Velakin, müstağni-yi beyan olduğu vechile Beni Adem kısmı daima fitne ve fesad üzere mecbul bulunmuşdur. Alelhusus, bu zamanımızda nasihların sözlerine pek asğa ve itimad etmiyorlar. Ve bedin vechile taraf-ı dâ'iyâneme irsâl buyurulan teşrîf-i şerhifleri bir ferâce Vusûl ve vâsıl-ı derece-i kabûl bulunmuşdur. Ve dâima mültemisdir. Ve istid-a-yı bendegânem taraf-ı seniyyelerinden budur ki, fukarâ ve ahâlî hakkında vezâif-i ma'delet ve merhamete ihtimam buyurulan ve da'avât-ı hayriyyeleri hakkında taraf-ı dâ'iyânemden kusur vuku bulmayacağı arz ve inhası...

Fi 17 Zilhicce Sene 1268

Kulların Zayıfı

Seyyid Tâhâ El-Hâlidî En-Nakşibendî

Seyyid Tâhâ en-Nehri Hazretleri ile Alakalı Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Belgelerin Dökümü

1- BOA

A.MKT.MHM 43/96

21/4/1268

Taraf-ı Hazret-i Müsteşârî'den Mâliye Nâzırı Hazretlerine

Bu Dahi

Nehrî nâm köyde kâin Seyyid Tâhâ Efendi Hazretlerinin postnişini olduğu tekyesine merbut olan evkafın zabt olunduğuna dair Efendi-yi muamileyhin tevarüd eden Farsiyu'l-İbare tahrirâtı tercümesiyle beraber manzur-ı vâlâ-yı nezâretpenâhileri buyrulmak üzere leffen irsâl kılınmağın emr u ferman hazret-i men lehu'l-Emrindir.

2- HAT

803/37114-C 23/C/1243

24 Numrolu Hattın Melfûfu

Van Muhâfızı İshak Paşa Hazretlerinin Erzurum Valisi Bendelerine Mu-harrer Şukkasıdır.

Devletlu İnâyetlu Merhametlu Ubbihetlu Re'fetlu Veliyu'n-Ni'met-i Bî-minnetim Kân-ı Kerem Efendim Sultânım Hazretleri

Ez kadîm Hakkârî sancağı dâhilinde kâin Somay aşireti bir vakitten beri İran'a tebaa ve taalluk olmuşlar ise de bu hengamda Rusya'nın hudûd-ı İran'a istilasına mebni aşiret-i mezbure beyi ve Urmiye tarafında olan aşayir ve kabail ağavatıyla yekvücut ve müteffik olarak uğur-ı dîn u devletde bezl-i maktûr edeceklerini Seyyid Şeyh Taha ile taahhüd idüp Rusyalı ile ne gune muâmele olunmasını isti'lâm yollu cend kıt'a tahrirât ile şeyh-i mumailayhin bir nefer mürîdi nezd-i çâkeriye vürûd ve şeyh-i mumailayhin cânib-i çâkeriye gönderdiği kağıd aynen takdim-i bezm-i devletleri kılındığı ve cânib-i çâkeriden kendüler metin ve müstahkem olmak üzere mütebassırâne hareketle Rusya tarafından i'lân-ı harb misillu muâmele-i 'udvân vukûa gelir ise olvakit bi'l-İttihâd dilrâne say'y u gayret etmelerini bildirmek için tahrir olunduğu ve Bilavillahi Taâla sâye-i şahânete ve yümn-i himem-i veliyyu'n-Ni'mânelerinde böyle vakitte şu kadar aşayir ve kabâilin ittihâdı sebab-i mansûriyyet-i cünûd-i İslâm idüğü derkârı arz-ı çâkerî tesvîdine mücâseret olunmuşdur. İnşaaallahu Taâla olbâbda ve herhâlde emru ferman devletlu merhametlu veliyu'n-Ni'met-i bîminnetim kân-ı kerem efendim sultânım hazretlerindir.

23/C/1243

Bende: (Mühür) İshak

3- İ.HR

92/4493

29/M/1269

Saâdetlu Efendim Hazretleri

Şemdînân nâhiyesinde seccâde-i nişîn-i irşâd olan meşihatlu Es-Seyyid Tâhâ Efendi'ye 'Acem şâhı tarafından bir a'lâ ve müzeyyen abâ ile mücevherli bir aded asâ ihdâ ve isrâ olunmuş olduğunu hamıyyetlu Mehmed Şerîf Ağa ifâde edüp memâlik-i mahrûse aâlisinde böyle mu'teber zâta zikrolunduğu vechile ağırca hediye gelmesi mutlaka gazez-i mahabbet vukûf ve mâlumât olunmasının lüzumu emr-i âşikâr olmaktan nâşî vâkıa şeyh-i mumaileyhe geldiği ifade olunan şeyler şâh-ı müşârunileyh tarafından mı gönderilmiştir. Ve ne vakit gelmiştir ve ne makûle şeydir ve bundan başa bir zevata dahi İran canibinden hediye gibi şey gelmiş midir mahremane bi'l-Etraf Tahkik-i keyfiyet olunarak izâhen emr u iş'arı ve şeyh-i mumaileyhe olarak irsal buyurulmuş olan nebş ile tahrirat-ı aliyyelerinin tarafia irsalı iradelerini şamil bu kere.... ârâ-yı ta'zîm ve ibcâl olan tahrirat-ı mekârimgâyât-ı aliyyeleri meâl-i ulyası karîn-i ikân-ı çâkerânemiz olan ve tahkik kılındığına nazaran vakıa İran şâhı tarafından olarak şeyh-i mumaileyhe ol vechile hediye gelmiş ise de ve bu vakitlerde olmayıp ve işbu hâla şâh bulunan Nasır Şah tarafından gönderilmemiş belki müteveffa Muhammed Şâh tarafından olarak altmış dört (1264) senesi tarihinde irsâl ve ihdâ kılınmış ve asâ-yı mezkur çevkan resminde başı eğilmiş bir asa olup eğilmiş olan başında nohud mikdarı bir kıt'a zümrüd ve ortasında etrafı ufak elmas ile işlenmiş nohutdan büyük bir aded Beyza taş oldu ve mezkur taş ne olduğu bilememiş ve istimâa göre elmas olmayıp dürr-i Necef imiş ve diğer hediye aba olmayıp bir bin, bin beşyüz kuruş kıymetli bir aded şal olup ve bundan başka dahi idare-i maaşı zımnında Şemdinan nahiyesine karib hudud-i İraniyeden üç dört mahsulatı ikram olunmuş ve kareyha-yı merkume a'sârı elân şeyh-i mumaileyhin tasarrufunda bulunmuş ise de bugünlerde a'sârının bedele tebdili hususu murad olunmuş ve şeyhi Mustafa Ağa kullarının nâhiye-i merkumeye vukhu-i me'muriyetinde şâl-ı mezkur şeyh-i mumaileyh tarafından merkum Mustafa Ağa'ya verilmiş ve bundan başka şâh-ı merkum tarafından bu taraf ahâlilerinden ferd-i vahide bir güne hediye gelmemiş ve bundan murad ve gazez ne idüğü bilinmemiş olduğu ve hediye-i mersûle-i

aliyyeleriyle tahrirat-ı aliyye-i asafaneleri dahi bi'l-Vusûl şeyh-i mumaileyh tarafına gönderilmiş ve cevâbı vurûdunda hak-ı pâ-yı bendlerine takdim kılınacağı derkâr bulunmuş idüğü muhât-ı ilm-i âlî-yi dâverâneleri buyurulduğunda Ol bâbda emr u irâde hazret-i men lehu'l-Emrindir.

Fi 15 Z. 1268

Bende: Habîb Bende: Himmet

4- Atufetlu Efendim Hazretleri

Musul'a muzâf Şemdînân tarafında seccâde-pîrâ-yı irşâd olan recâhatlu Es-Seyyid Tâhâ Efendi dâ'îlerine akdemce devlet-i behiyye-i İraniye cânibinden bir aded abâ ve asâ ihdâ irsâl ve isrâ kılındığı rivayetlerinin üzerine keyfiyet mahalli me'murun bendelerine iş'ar ve te'lif-i hatırların esbâbının istihsaline ibtidâr olduğu halde bu kere ceâben vârid olup aynen ve leffen takdim kılınan vesikada şeyh-i mumaileyhin taltifi emeliyle bir aded asâ ile bin beş yüz (1500) kuruş kıymetli bir aded şalın hediye tarikiyle mukaddemce gönderilmiş idüğü ve birkaç parça kuranın mahsulü dai ikramen terk kılındığı tezkâr olunmuş ve bu bâbda isti'lâm-ı keyfinde emel-i asli-yi âcizî mahal-i mezkurun hıttâ-i İran'a kurbiyeti ve hudûd meselesi münasebeti tahkik-i ahval ile malumatlıca bulunması ümmiyesine münhasır olduğu misillü sû-yi âcizîden bir aded nebşin irsal... ve iltifatlıca mektub tahririnin dahi sâlifü'z-Zikr te'lif ve tatyib-i hatırlarıyla cânib-i mezkurda melhûz ve mahsus olan temâyülünün izâlesi esbâb-ı lâzimesini istikmale ma'tuf bulunmuş ve şeyh-i mumaileyhden gelen mektub dahi tercümesiyle maan ve leffen takdim-i pişgah-ı Sâmilîleri kılınmış olmağla ifade-i hale ibtidar kılındı. Ol bâbda emr u irâde hazret-i men lehu'l-Emrindir.

Fi 27 Ca 1268

Mutasarrıf-ı Eyâlet-i Musul: (Mühür) Es-Seyyid Mehmed Hilmi

5- Atufetlu Efendim Hazretleri

Musul'a muzâfe Şemdînân tarafında olan Şeyh Taha Efendi'ye İran devletinden bazı hediye irsâl olduğu rivayet olunarak mumaileyhin oraya mahsus olan temâyülünün izâlesiyle celb-i hatırı zımında tarafından gönderdiği nebş ve mektuba cevaben gelen mektubun gönderildiği ifadesine dair Musul mutasarrıf-

fi sâdetlu paşanın varid olan şukkası ziklonunan mektub ve mahalli me'murlarının şukkası ile beraber manzur-ı âlî buyurulmak için arz ve takdim kılındığı ve meal-i iş'ara göre devlet-i müşarunileyha tarafından gelen hedaya bu şahın zamanında olmadığı anlaşılmış olmasıyle beraber hedaya-yı mersule şeyh-i mumaileyhin celBi kalbi mülahazasına mübteni olması melhüz olup mutasarrıf-ı mumaileyhin bu babda tahkikata teşebbüsü intibahına delâlet eylediğinden muvâfık-ı emr u ferman-ı cenâb-ı pâdişâhî buyurulduğu halde kendisine herhalde müteyakkızâne hareketi senaveri terkim kılındı efendim.

Fi 29 Muharrem Sene 1269

6- Ma'ruz-ı Çâkerî Kemîneleridir ki,

Ziver-i dest-i tebcil olan işbu tezkire-i samiye-i âsafâneleriyle evrak-ı ma'ruza manzur-ı şevketmevfür-ı hazret-i padişahi buyurulmuş ve istizan-ı sami-yi sadaretpenahileri vechile mutasarrıfı mumaileyhe herhalde müteyakkızane hareketi şayan-ı takdir olacağından bahisle cevab-ı münasib yazılması müteallik ve şerefsudur buyurulan emr u irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhî muktezâ-yı münîfinden bulunmuş ve evrak-ı merkume yine savb-ı âlî-yi sadaretpenahîlerine iâde kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyu'l-Emrindir.

Fi Gurre-i Safer Sene 1269

SEYÎD TAHA NEHRÎ

Zeynelabidin ZINAR

SEYÎD TAHA NEHRÎ

Zeynelabidin ZINAR¹

(..... Miladî 1853, Hicrî 1269)

Ev zatê wek Heyva Çardeşevî ku li asîmanê Kurdistanê dest bi îsandinê kiriye û welatê me bi ruhniya dadî û xwedayî rewşentir kiriye, mixabin ne diyar e ka ew kengê hatiye dinyayê, lê belê ew di 1853an (H.1269) de li Nehrê çûye ber dilovaniya Xwedê.

Seyîd **Taha** Nehrî, kurê **Mela Ehmed** e, Mela Ehmed kurê **Salih Gêlanî** ye, Salih kurê **Şehabedîn** e, Şehabedîn jî kurê **Îmaduddîn** e (wek Qutb-ul Irşad hatiye navdarkirin).

Ev malbat ji gundê “Nehr”ê zêdetir, bi nasnavê “Hekarî”yê jî menşûr bûye.

Malbata Seyîd Taha Nehrî, ji Bexdadê hatiye.

Dema Hulago Xanê (1217-8 Sibat 1265) Hewlêrbezin ê torinê Cengizxanê Mogolî, gava hatiye û Bexdadê wêran kiriye, malbata Seyîd Taha Nehrî, ji ber wehşeta wî reviyaye û hatiye Kurdistanê û li Şemzînanê bi cih bûye.

(Hulago Xanê (1255) ku dayika wî (Sorgatani) û jina wî Dokuz Xatur, ji ber ku Fileh bûne, wî wehşeteke mezin li bisilmanan kiriye. Herweha bi dîtina Hulagoyî, Emewî û Ebasiyan jî pir xirabî bi Mogolan kirine, ji ber hindî wî Bexdad wêran kiriye.)

Roja 13yê Sibata 1258an, dema Hulago Xan ketiye Bexdadê û leşkerên Xelîfe Mu’tesemê Ebasî hemû kuştine, berî kuştina Xelîfe, Hulago kuştina xelkê û wêrankirina bajêr pê daye temaşekirin, hêj Xelîfe kuştîye.

Li gor nameya Hulago Xan ku ji bo Qralê Frensayê Luisê Nehemîn re hinartiye, gotiye ku wî li Bexdadê 200.000 kes kuştine.

¹ Araştırmacı-Yazar

Hulago di sala 1265an de miriye û li giraveke di nêv Gola Ormiyê de jî hatiye binaxkirin.)

Seyid Taha Nehrî hêj dema zarûk bûye, xeysetên wî mî nabûne yên mezinên kame û tevgera wî mî nabû yên rewşenbîran. Ew zarûkekî pir zîrek, zana, tîjîfehm, çeknas, hazircewab, bi terbiye, bîrewer û hevber bûye. Zanîn û têgehandineke wisan derdemî lê hebûye ku ew hawe li ba pir hindik kamilan dihate dîtin.

Çi kesê zana û çeknas, dema Seyîd Taha dîtiye, gotiye ku “wê mirovekî mezin ji vî lawikî derkeve.”

Seyîd Taha Nehrî hêj zarûk bû, di demekurtekê de Qurana pîroz qedandî ye û 114 sûretên wê jiber kirine.

Seyîd Taha ji bo xwendinê li hin medreseyan Kurdistanê yên navdar geriyaye û pêşî li medreseya Hewlêr, ya Silêmanî û Kerkûkê xwendî ye. Piştê jî ew çûye Bexdadê û li wirê xwendî ye. Li Bexdadê şaxên zanistîya Tefsîr, Hedîs, Fiqha Şafiî, zanistîya penî û ya nepenî, herweha ya Fen û vîjeyî jî xwendî ye.

Hevdîtinas Seyîd Taha Nehrî bi hîmdarê duyemîn ê Rêçika Nexşebendî gorbihîşt Mewlana Xalidê Kurdî re, li bajarê Silêmaniyê û bi riya mamê wî Seyîd Ebdullah Şemzînî çêbûye.

Dema ku Mewlana Xalid cara ewil Seyîd Taha Nehrî dîtiye, gotiye wî: **”Pêşî here ser gora bapîrê xwe Şêx Ebdulqadir Gêlanî, îstîxare bike û hêj were ba min.”**

Seyîd Taha Nehrî çûye serdana gora Şêx Ebdulqadir Gêlanî, dîsa vegeriya ye û çûye ba Mewlana Xalid.

Piştê Mewlana Xalid gotiye Seyîd Taha Nehrî: **”Xulam Eli Ebdullah Dehlewî çî emek bi min re daye û ez gehandime, ez ê jî eynî wisa emek li te bidim û te bigehînim.”**

Di silûka 80 rojan a Seyîd Taha Nehrî de, Mewlana Xalid kevir ji çiyê bi piştê Seyîd Taha dane kişandin, piştê hêj xelîfetî jê re rewşa dêraxe.

Piştî wê yekê, îcar piştaftina nihênî ya derdemî, ji Seyîd Taha Nehrî re eş-

kere bûye. Herweha Mewlana wî bi xeysetê **“Xelifeyê Dagirtî”** jî navdar kiriye û piştê Mewlana wî hinartiye Berdesorê.

Dema ku Mewlana Xalid Nexşebendî, Seyîd Taha Nehrî bi rê kiriye û Mewlana vegeyriyaye, Seyîd Taha Nehrî jî kiriye ku li hespê xwe siwar bibe, lê ha ku ditiye va ye şêxê wî Mewlana bi zengoyê hespê wî girtiye. Seyîd Taha Nehrî bi şermezarî gotiye: **“Estexfirulah! Ji min zêde ye.”** û siwar nebûye.

Lê belê Mewlana Xalid gotiye Seyîd Taha: **“Demekê min ji bo terbiyekirina nefsa te, kevir ji çiyê bi te didane kişandin. Lê îro ez ji bo girêbesta xwe bi malbata Pêxemberî re, bi zengoyê te digirim. Fermo siwar bibe...”**

Seyîd Taha êdî nikaribûye gotina şêxê xwe bişkêne, bêgav maye û siwar bûye.

Piştî siwarbûnê, Mewlana demekurtekê ji Seyîd Taha re seyistî kiriye û piştê qema hesê gava daye destên wî, gotiye: **“Seyid Taha, ji niha û şûnde gem bi destên te ye... De here, orxir be û Xwedayê mezin alîkarê te be.”**

Seyîd Taha Nehrî, li gor fermana şêxê xwe, çûye li Berdesorê bi cih bûye û îrşad di Rêçika Nexşebendî de kiriye.

Demekurtek piştî ku Seyîd Taha Nehrî li Berdesorê maye, mamê wî Seyîd Ebdullah çûye ber dilovaniya Xwedê.

Seyîd Taha jî, dîsa bi fermana Mewlana Xalid ji Berdesorê çûye û li Nehrê, li şûna mamê xwe bi cih bûye.

(Hatiye gotin ku koçkirina Seyîd Ebdullah ji Mewlana Xalid ve eşkere bûye, ji ber hindî Mewlana, nehiştiye ku Seyîd Taha Nehrî here herêmeke dûr, da ew li şûna mamê xwe Seyîd Ebdullah li Nehrê bi cih bibe û îrşad bike.

Kiryar û çalakiyên erênî yên Seyîd Taha Nehrî, nayên jimartin.

Seyîd Taha Nehrî, weke di zarûktiya xwe de, herweha di mezinatiya xwe de jî mirovekî xebexweş, beşerxweş, madxweş, devliken, enîfireh, brûgurr, çav-

gir û ruyekî mudewer ê sor û sipî lê hebûye. Herweha xwediyê bejneke normal û gelek jî lihevhatî bûye.

Ger bi kurtî bibêjim, Seyîd Taha Nehrî, li navçeya Nehrê van xebatên li jêrê kirine:

- Rewşentiya Rîçika Nexşebendî belav kiriye.
- Ciwanên herêmê bi xwendin û zanînê rewşen kiriye.
- Riya rastiye nîşanî xelkê daye.
- Aştî û lihevhatin di nava xelkê de kiriye û nehiştiye ku xirabî, nepakî û dilmayîn di nava xelkê herêmê de cih bigirin.

Ha wisa xebata vî zatê pîroz, li herêmê tam 42 sal domandiye.

Seyîd Taha Nehrî, weke rektorê zanîngehekê, her roj li Nehrê medreseyên heyî seredor dikir, xwendina dersdar û xwendekaran werbêj dikir û xîşûşîya dersdarên medreseyan çareser dikir.

Ha bi van kiryarên pîroz bûne ku navçeya Nehrê, di wan 42 salan de, bûbû navenda camêrî, perestînî, mirovatî, perwerî, fikrî û zanistiyê.

Hêj di serê pêşî de bû, ew xebat û berxwedana Seyîd Taha Nehrî, di nava çend salan de hemû erdnîgariya Kurdistanê vegirtiye. Piştî piraniya rêçikên heyî, xwe tevî nexşeriya Rêçika Nexşebendî kirine.

Demek hatiye êdî Kurdistan ji xebata Seyîd Taha Nehrî re teng hatiye dîtîn. Seyîd Taha êdî belavkirina îrşadê, xasma jî Şaxê Xalidiyeyê, bi welatên cuda ve hinartiye. Xasma jî bi aliyê Çiyarêzên Qefqasê, Azerbêcan, Anatoliya û bi Misrê ve hinartiye.

Hin ji xelîfeyên Seyîd Taha Nehrî yên navdar, ev in li jêrê:

- Seyîd Mihemed Sâlihê Biraderî
- Seyîd Sıbgatullah Arvasî,
- Seyîd Fehîm Arvasî,
- Seyîd Abdülehed

- Muhemed Küfrewî
- Şêx Taha (Xelîfe Kose)
- Mele Resûlê Sibkî
- Mewlana Hecî Hekarî
- Süleyman Bradostî
- Mele Mihemed Xoşabî
- Şêx Ehmed Meczûbî

(Bêguman Şêv Ebduselam Berzanî yê Yekem -mirin 1872- çendî ku şagirdê Seyîd Taha Nehrî bûye û li ba wî xwendîye, lê belê Mewlana Xalid bi xwe xelîfetîya Nexşebendî daye Şêx Ebduselam Berzanî.)

Seyîd Taha Nehrî herweha bavê çar kuran bûye jî:

- Seyîd Hebîb
- Seyîd Mehmûd
- Seyîd Elaedîn
- Seyîd Ubeydullah (Seyîd Ebdulqadir)

Xwedayê mezin çendî ku bereketa xwe li ser Seyîd Taha Nehrî bêkêşan û bêpîvan werkiribû, herweha li ser Nehrê jî eynî wisan ew bereket dabû barandin.

Wê demê gundê Nerê 1.700 malbat bûye. Xwarin di malên gundiyan de nedihate pijandin, gundî tev li tekuya Seyîd Taha Nehrî xwarine û vexwarine.

Piştî gundê Nehrê ku wê demê 6.000 kes lê akincî bûne, ji dîlkêşana xwedayî re bûbû navendeke wek baxçeyên Îremê û hemû çînen mirovan, wek bilbilên evîndarên texlîten gulên diçûn wirê, para xwe ji dîlovantî û bereketê ji şan û şademantiya Seyîd Taha Nehrî werdigirtin.

Êdî ne tenê xelkê ji rêzê, lê siltan û şahên herêma Rojhilata Navîn jî ketibûn tavila wergirtina bereket û berê adana Seyîd Taha Nehrî.

Yek ji wan jî Şah Mihemedê Îranî bûye ku di xewna xwe de Seyîd Taha Nehrî dîtiye û bi wê xewnê bûye ehlê Sunet û cema'etê û alîkarî jê daxwaz kiriye.

Çendî ku vê Şahê Îranê du gund wek diyarî dane Seyîd Taha Nehrî jî, lê belê vî zatê pîroz ew diyarî nepejirandine.

Ebdulmecîdê Siltanê Osmanî jî rêzgirtina xwe ji bo Seyîd Taha Nehrî daye xuyakirin û xwe pê ve besterê kiriye.

Herweha Komara Tirkîyê jî xelateke mêjûyî daye Seyîd Taha Nehrî. Lê ez ê behsa wê li dawîya xaftina xwe bibêjim.

Li gor zagona jîyanê, devera ku jidayîkbûn lê hebe, helbet wê mirin jî lê hebe. Ev hawe ji bo Seyîd Taha Nehrî jî yeklê bûye: Sal 1853, danê êvarê, dema esrê, Seyîd Taha Nehrî, koça dawîn ji vê dinyayê kiriye.

Her sal, heta niha jî, bi hezaran kesên bawermend, ji çarmedorê welêt ve tên serdana gora Seyîd Taha Nehrî û xwe bi bîranînên wî zindîtir û şêntir dikin.

Seyîd Taha Nehrî bi riya Şêx Ebdulqadirê Gêlanî ku jê re dibe bapîrê yazdehan, ji azbata Pêxemberê me Muhemed e xxxl.

Ew gundê Nehrê ku demekê wek şaneşineke bihiştê bû, niha tora ava vexwarinê jî lê tune, poste lê tune û mala leşsaxiyê jî tune.

Xwişk û birayên dilovan!

Hûn dizanin Komara Tirkîyê, xasma jî rejîma Kemalîzmê, çi diyarî daye vî zatê pîroz?

Ew xelata mezin a dîrokê ku dane Seyîd Taha Nehrî, ev bû: **Dewletê di 1925an de neviyê wî Seyîd Ebdulqadir tevî Seyîd Mihemedê kurê Seyîd Ebdulqadir (27 Gulan 1925) li Diyarbekirê xeniqandine.**

Bila rihê wan şehîdan jî şad be...

Spas ji bo guhdariya ku we li min kir...

Her şad û bextewer bin...

**İSLAM KİMLİKLİ
BİR ÂLİM MODELİ OLARAK SEYYİD TAHA**

Yrd. Doç.Dr. Şemseddin KIRIŞ

السيد طه نموذجاً للعالم المسلم ذو الهوية الإسلامية.

إن من أهداف الإسلام صون أرواح الناس ، كما أن الكثير من التشريعات التي جاء بها الإسلام هي لحماية أعراض الناس و أرواحهم وقد أعلن النبي (ص) في خطبة الوداع أن سفك دماء الناس هو حرام في المجتمع الإسلامي .

وفي الوضع الراهن الذي نعيشه نجد أن الكثير من المناطق والبلاد الإسلامية انتشرت فيها الحروب وبالتالي قلَّ فيها حماية أرواح الناس : وقد شاع في الرأي العام في الأونة الأخيرة العديد من الأفكار مفادها أن الحروب و النزاعات غالباً ما تكون دائرة في بلاد المسلمين ، كما أن الكثير ممن يرددون هذه الأفكار يشيرون إلى أن معظم الحروب والاشتباكات تقوم على أساسٍ قوميٍّ أو مذهبيٍّ وبالتالي فإن هذا الأمر يبعد عن الإسلام صفة التسامح والسلام.

ونحن دائماً نشير في اجتماعاتنا وفي المحافل الدولية بأنَّ الإسلام هو دين العدل والسلام ، لكنَّنا نصطدم بسؤال دائماً يطرح ، لماذا هذه الحروب الدائرة بين المسلمين؟ وهل بإمكان المسلمين نشر السلام والأمان في ربوعهم أم أنَّ هذا المطلب بعيد المنال؟ لا بد للمسلمين من إعادة التفكير في أسباب فقدان الأمن في بلادهم ومن الواجب عليهم إيجاد الحلول المناسبة لهذا المعضلة التي تعترض طريقهم.

وفي الوضع الراهن الذي نعيشه نرى أنَّ هذه الاشتباكات قامت على أساسٍ هي هوية الفرد والمجتمع.

إنَّ الأفكار والتيارات التي جاءتنا من الغرب أدت إلى تقوية وتغذية العصبية القومية والمذهبية على حساب إضعاف الهوية الإسلامية. بالإضافة إلى أنَّ كل هذه الانفصالات التي حدثت في عالمنا الإسلامي جاءت بسبب التأثير الغربي على الحضارة الإسلامية وقد دار نقاش في الأونة الأخيرة عن كيفية حصول المجتمع على هويته وفي الغالب قامت

هذه الصراعات الفكرية في المجتمع على أساس الهوية ، وهنا يستوقفنا سؤال ، هل الدين الإسلامي أنشئ هوية مستقلة لذاته؟

ونرى أنَّ الآية القرآنية التالية جاءت لترسيخ الهوية الإسلامية :

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا
لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ
الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

(البقرة ١٤٣/٢)

هُوَ سَمِيُّكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي
هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ
وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ
فَاقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلِيكُمْ فَنِعْمَ
الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ.

(الحج ٢٢ / ٧٨)

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ
تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ

الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ (آل عمران ٣ /
(١١٠)

وكذلك الحديث النبوي الشريف التالي جاء لنفس الغرض وهو ترسيخ الهوية الإسلامية وهو قوله صلى الله عليه وسلم :

المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده والمهاجر من هجر ما نهى الله عنه.

والإسلام هو الذي يمنح الناس هذه الهوية الإسلامية والتي تتحقق على أساس العقيدة وهذا ترابطٌ فوق البيولوجي ، فمثلاً الذي جمع سيدنا سلمان وعمر وعثمان في صف واحد هو ترسيخ العقيدة الإسلامية في قلوبهم وعقولهم .

وفي التاريخ نماذج كثيرة في ترسيخ الهوية الإسلامية ، ومن أهمها، وأدقها وأوضحها: أخوة الأكراد والأتراك ففي وثائق الدولة العثمانية نلاحظ نقطتين هما :

أولاً: أنَّ الدولة العثمانية لم تعتمد إلى عدم استعمال كلمة كردستان في وثائقها .

ثانياً: الدولة العثمانية كانت تسمي الأكراد والأتراك على أساس العقيدة وتطلق عليهما (أهالي مسلمة) وأهالي مسلمة طوال القرون كانت في الجغرافية الإسلامية دون أي مشاكل تذكر وإن الرابط الذي جمعهم معاً هو عقد الدين . هذا العقد أقوى من العصبية إذ أن الكثير من الأكراد كانوا يحاربون إلى جانب الدولة العثماني صفاً واحداً ضد الأكراد غير المسلمين .

وبالتالي فإنه متى ضعف عقد الدين هُددَ السلم الاجتماعي.

وفي المناطق الكردستانية ساد جو الأخوة والوحدة حتى الحركة التنظيمية ، وبالتالي فإن انهيار السلم بين المسلمين حدث بعد انتشار أفكار بعض الحركات التغريبية والتي كانت تسير على خطى الغرب . وقد جاء الإسلام مقياساً لتقييم الناس على أساس الهوية ، فالأفضلية لمن اتقى الله (إن أكرمكم عند الله أتقاكم) والمقياس الذي جاءت به

الهوية الإسلامية نشرت في المناطق الإسلامية جوّاً من الهدوء
والسكينة.

ونرى دائماً أن الأولوية عند الكثير من الناس هي لعلاقة الدم والمال
والمقام وبالتالي فإن هذا هو ترسيخ للعصبية بأشكالها المختلفة .

وفي التاريخ يوجد صراع دائم بين الهوية الإسلامية والعصبية بشئى
أشكالها (الدم - المال - المكان - القومية) .

وهذا يقودنا إلى حقيقة مفادها أن ضعف الهوية الإسلامية يؤدي إلى
تقوية و تغذية العصبية القبلية بأشكاله المختلفة.

وإذا أردنا فهم ما يجري في بلاد المسلمين علينا أن نطرح السؤال التالي
ونحلله :

هل المسلمون يحملون الهوية الإسلامية أم لا زال فيهم شيئاً من العصبية
القبلية التي حذرنا منها نبينا الكريم؟

ومن الواضح أن هذه الحروب الدائرة لن تتوقف مادام في المسلمين
شيئاً من هذه العصبية .

أما العلماء فلهم أهمية كبرى في مجتمعاتنا لترسيخ الهوية الإسلامية و هذا ما أشار إليه نبينا الكريم عندما قال : العلماء ورثة الأنبياء ، كما أن القرآن أوصى المسلمين بأن يتخذوا منهم جماعة تعنى بعلوم الدين والشرعة حتى إذا مال قسم من أبناء الأمة عن الدرب الصحيح فإن هذه الفئة تقومهم وتندرهم.

ويقال بأن موت العالم هو موت العالم ، وحبر العلماء أفضل من دماء الشهداء ، فالعلماء حين يقومون بواجبهم على أكمل وجه فإن هذا يوفر للأمة السلم والأمان وحماية الأعراس والأرواح.

السيد طه هو عالم بكل ما للكلمة من معنى ، وهو يحقق حاجات قرية نهرية من الناحية المادية والمعنوية ، التي تتألف من ستة عشر ألف نسمة ، والسيد طه قد أدى وظيفته على ، أكمل وجه ، كما يتوقع منه.

وأنا أقدم إليكم ثلاث حوادث تدل على أنه عالم جليل بكل ما للكلمة من معنى .

أولاً: ملك إيران محمد قجر أهدي ثلاث قرى أسمائها (ديزا - بيرساب - ملا بساق) التي ترتبط بلواء مركور، غير أن السيد طه قد أرسل رسالة لهذا الملك يخبره فيها أنه لا يقبل هذه الهدية.

ثانياً: وقعت خصومة بين عشيرة برذنجي وبين عشيرة حيدري في منطقة رواندر الملحقة بإيران ، غير أن شيوخ العشائر لم يستطيعوا إيقاف هذه الفتنة التي حدثت ، ما دفع السيد طه إلى الإسراع إلى هذه المنطقة لحل المشكلة ، وحينما وصل السيد طه إلى القرية عبر أعيان القرية عن أسفهم للسيد طه لأنهم قد اضطروا عالماً جليلاً يروونه ذا مقام عالٍ للقدوم إلى قريتهم وحل المشكلة ، غير أن هذه الحادثة تدل علي تواضع هذا العالم الجليل وسعيه لحل أي مشكلة تعترض أبناء أمتة الإسلامية سواء أكانت كبيرة أم صغيرة.

ثالثاً: الملك العثماني عبد المجيد سأل مستشاريه إن كان هناك رجل عالم بعلم الرمل (أي كشف المستقبل) فقالوا له: إن السيد طه خبير عليم بهذا العلم ، فدعاه الملك إلى اسطنبول عن طريق رسالة أرسله إليه غير أن السيد طه رفض طلب الملك بجواب مفاده : علم الرمل

علم ظنيّ لذلك لا يعتمد عليه ، وبالتالي فإن حضوري إلى اسطنبول
مستحيل ، لكن إن كان الملك يصر على موقفه فإنني سأهاجر إلى
بلدٍ آخر .

إن عدم قبول السيد طه لهذه الدعوة هو تحد صريح للملك ، غير أنه
أراد أن يبقى في بلده ويستمر في عمله.

إن الحوادث الثلاث التي مر ذكرها تدل على أن السيد طه عالم
نموذجيّ ، هذه الحوادث الثلاث تدل على أن للسيد طه الكثير من
الخصوصيات :وهي كالتالي:

أولاً: السيد طه يفضل الخدمات الدينية على المناصب والأموال فهو
لا يهتم بمدى قربه من الملك أو بعده عنه .

ثانياً: السيد طه لا يسكت عن الحق ولو كان ذلك أمام السلطان فهو
لا يخاف في الله لومة لائم، كما أنه عالم جليل لا يهاب الموت في سبيل
الحق.

ثالثاً: للسيد طه سلطان في قلوب الناس غير أنه لم يستغل محبة الناس له وطاعتهم إلا لأُمور الخير والحق.

الخلاصة:

نجد مما تقدم أن السيد طه عالم نموذجي ذو هوية إسلامية بحتة.

فهو كان سبباً في تقديم الكثير من الخدمات الخيرية للناس ، كما أن الرجل لم يتنازل عن هويته الإسلامية، ونجد أن السبب الوحيد الذي أدى إلى نشوب الحروب والنزعات بين أبناء الأمة الإسلامية هو بعدهم عن الهوية الإسلامية .

والحل الوحيد برأبي المتواضع لهذه المشاكل والأزمات التي نعيشها هو إنشاء جيل إسلامي يسير على درب السيد طه وأسلافه في الصدق مع الله و الانتماء الحق للهوية الإسلامية.

İSLAM KİMLİKLİ BİR ÂLİM MODELİ OLARAK SEYYİD TAHA

Yrd. Doç.Dr. Şemseddin KIRIŞ¹

İslam'ın hedeflerinden bir tanesi de insanların can güvenliğinin sağlanmasıdır. Dini içerikli emir ve düzenlemelerin çoğu insanların can güvenliğinin temini içindir. Hz. Peygamber veda hutbesinde İslam toplumunda tüm insanların can güvenliklerinin bulunduğunu ilan etmiştir.

Günümüz İslam coğrafyaları can güvenliğinin bulunmadığı çatışma alanları haline getirilmiştir. Kamuoyunda çatışma alanlarının genellikle İslam dünyası olduğu konusunda bir kanı vardır. Bu kanaati seslendirenler İslam dünyasında yaşanan etnik ve mezhebi çatışmalara temas ederek, İslam'ın barış dini olma özelliğinin belirsizliğine işaret etmektedirler. İslam barış dinidir diye hep söyleriz. Müslümanların yaşadığı bu çatışmalar nedir? Müslümanların barışı tesis etme yetenekleri imkânsız mıdır?

Müslümanlar, can güvenliğinin ihlal ediliş nedenleri üzerinde düşünmek ve çözüm yolları bulmak zorundadır. Günümüzde çatışma alanları bireysel ve toplumsal kimlik üzerinden yürütülmektedir. Kimlik kişinin onurudur, hayat tarzıdır, her şeyidir. Bizi biz yapan özelliklerimizdir. Kimlik, kişilerin ve toplumların olmazsa olmazlarıdır. Batıdan gelen akımlar, Müslümanların dini kimliklerini zayıflatmış, etnik ve mezhebe dayalı kimliklerini güçlendirmiştir. Etnik kimlik ve mezhebi kimliğe ilaveten kadın kimliği, erkek kimliği gibi ayrışmalar da batı medeniyetinin İslam coğrafyalarına dayattığı kabullerdir.

Toplumun kimlik kazanımı konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmaktadır. Toplumsal çatışmalar kimlik üzerinden yapılmaktadır. Burada şu soruyu sormamız gerekiyor. İslam dini kendine özgü bağımsız bir kimlik inşası yapmış mıdır? Bu soruya kesinlikle evet dememiz gerekmektedir. Aşağıdaki Kur'an-ı Kerim ayetleri kimlik inşasına yöneliktir:

“İşte böyle sizi orta bir ümmet yaptık, insanlara şahid olasınız diye. Peygamber de size şahid olsun diye.” (Bakara/2, 143)

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı

“O sizi Müslümanlar olarak isimlendirdi.(Hacc/22,78)

Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emr eder kötülükten sakındırırsınız. (Âl-i İmran/3, 110)

Hız. Peygamber’in şu hadisi bir kimlik inşasıdır:

“Müslüman diğer müslümanları elinden ve dilinden güven içinde olduğu kimsedir”(Buhari, 6484.hadis)Buhârî, İman, 4; Müslim İman, 64; Ebu Davud, Cihad 2, (2481);Nesâî, İmân,(8, 105)

İslam insanlara kendine özgü bir kimlik kazandırmıştır. Bu kimlik inan-
ca dayalı bir kimliktir. Biyolojik bağlılığın üstünde bir bağlılıktır. Bilal Habeşi
ile Selman-ı Farisi’yi Ömer’i, Osman’ı aynı safta birleştiren, bu kimlik inşasıdır.

İslam eksenli kimlik inşasının tarihte çok güzel örnekleri görülmüştür.
Bu örnekler içinde belki de en çok dikkat çeken Türk-Kürt kardeşliğidir. Os-
manlı vesikalarında dikkat çeken iki şey bulunuyor. Birincisi Osmanlı devleti
Kürdistan kelimesini kullanmaktan çekinmemiştir. İkincisi, Osmanlı inanç
esasına dayalı bir isimlendirme yapmış ve Türk ve Kürt halkları için ortak bir
ad olarak “ahali-i müslime” tabirini kullanmıştır. Ahali-i müslime yüz yıllarca
Kürdistan coğrafyasında sorunsuz yaşadı. Onları bir arada tutan bağ din bağı
idi. Din bağı o kadar güçlü idi ki Müslüman kurtler, gayr-i müslim kurtlere karşı
Osmanlıların yanında savaşmıştır. (Hakan, Sinan, Kurtler ve Kürt Direnişleri, İs-
tanbul 2007, s.90.)Kürdistan coğrafyasında Tanzimata kadar birlik ve beraberlik
havası hakimdi.(Turan, Abdulkadir, Kurtlerde İslami Kimliğin Gelişmesi, s.238.
İstanbul, 2010).Ne zaman din bağı zayıfladı, toplumsal barış zarar gördü. Barışın
zarar görmesi batılılaşma hareketinden sonra olmuştur.

İslami kimliğin bir özelliği de insanlara bir değer ölçüsü getirmesidir.
Üstünlük takvadır. En üstününüz en takvalı olanınızdır. İslami kimliğin getirdi-
ği bu değer ölçüsü hakim olduğu dönemlerde tüm İslam coğrafyalarında huzur
ve sükunet hakim olmuştur.

Üstünlüğün, kan bağına, para makam ve mevkiyeyada etnisiteye ve me-
zhebe dayandırılması da farklı bir kimlik inşasıdır. Buna “asabi kimlik” de diye-
biliriz. Asabi kimlik ile İslami kimlik tarihte hep bir mücadele içinde olmuştur.
İslami kimlik zayıfladığında asabi kimlik güçlenmiş, asabi kimlik zayıfladığın-
da İslami kimlik güçlenmiştir. İslam coğrafyalarındaki çatışmaları anlamak için

Müslümanların ne kadar İslami kimlik, ne kadar da asabi kimlik taşıdıklarını analiz etmek gerekir. Müslümanlar asabi kimliğe yöneldikleri sürece çatışmalar devam edecek görünmektedir.

İslami kimlik inşasında din âlimlerinin önemi büyüktür. Hz. Peygamber “âlimler peygamberlerin varisleridir” buyurmuştur. (Ebu davud, İlim, 1(3641); Tirmizi, İlim, 19(2683); İbn Mace, Mukaddime 17.) Kur’an’da “Müslümanlardan bir topluluğun dini öğrenmesi ve diğer insanlara anlatması”(Tevbe/9, 122) tavsiye edilmiştir. Âlimin ölümü alemin ölümüdür denilmiştir. Alimin mürekkebi şehidlerin kanından üstün tutulmuştur. Âlimler toplumda görevlerini yaptıkları zaman, toplumda can, mal ve namus emniyeti sağlanmaktadır.

Seyyid Taha, kelimenin tam anlamıyla bir âlim olmuştur. 16 bin nüfuslu Nehri kasabasının hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılamıştır. (Özatak, Nazife, İrşad Kutbu Seyyid Taha-i Hakkari, s.28) Kendisinden beklenen görevi hakkıyla yapmıştır. Burada onun hayatından üç kesit sunulacaktır. Bu üç kesit de onun gerçek bir islamâlimi olduğunu gösterir. Şimdi bu üç olayı birlikte mütalaa edelim:

1- İran şahı Mehmet Kaçar, Mergever sancağına bağlı, Dize, Beyresab ve Milebasak isimli üç köyü bağışladı. Seyyid Taha cevabi mektup göndererek bu hediye kabul edemeyeceğini bildirdi. (Seyahatnâme-i Hudud, Mehmet Hurşit Paşa (çev. Alaattin Eser); İstanbul 1997, s.244-246.)

2- Irak’ın Ravandız bölgesinde, Berzenci aşireti Haydari aşireti arasında büyük bir husumet oluşmuştu. Aşiret büyükleri bu fitneyi engelleyememişlerdi. Seyyid Taha’ya haber verildi. Seyyid Taha hemen yola çıkarak Ravandız’a geldi. Her iki aşiret ileri gelenleri Hazret’i yolda karşılayıp elini öptüler. Bir büyük alimi ayaklarına kadar getirdikleri için özür dileyip derhal barıştılar. (Korkusuz, Şefik, Meşâyih-i Nakşibendî, İstanbul 2010, s.21.)

3- Sultan Abdülmecid bir defasında erkanına “remil ilmini” en iyi bilen kim olduğunu sorar. Seyyid Taha olduğunu söylerler. Bunu duyan padişah mektup yazarak Seyyid Taha’yı İstanbul’a davet eder. Seyyid Taha’nın yazdığı cevabi mektup anlamlıdır. Şunları yazar:

“Remil ilmi tahminidir. Dolayısıyla itimad edilmez. İstanbul’a gelmem ise mümkün değildir. Padişahım ısrar ederlerse bir başka tarafa hicret ede-

ceğim”Seyyid Taha hersonucu göze alarak padişahın davetini kabul etmedi. Şemdinli’deki hizmetinin devamını istedi. (Korkusuz, Şefik, Meşâyih-i Nakşibendî, İstanbul 2010, s.23.)

Seyyid Taha hakkında hiçbir şey bilmesek bile yukarda anlattığımız üç olay onun model bir olduğunu gösterir. Bu üç olay Seyyid Taha’nın aşağıdaki özelliklere sahip bir İslam alimi olduğunu göstermektedir:

1- Seyyid Taha yaptığı din hizmetini her makam ve mansıbın üstünde tutmaktadır. Padişahlara yakın olmak gibi bir kaygısı yoktur.

2- Seyyid Taha padişaha karşı bile olsa hakkı söylemekten çekinmemektedir. Ölüm dâhil her tehlikeyi göze almış bir âlimdir.

3- Seyyid Taha’nın bölge insanı üzerinde manevi bir otoritesi vardır. İnsanlar üzerindeki bu manevi otoritesini o, hep hayırlı işlerde kullanmıştır.

Sonuç

Seyyid Taha İslami kimlikli bir model alimdir. İslami kimliğinden taviz vermediği için yaşadığı dönemde çok hayırlı hizmetlere vesile olmuştur. Müslüman dünyanın yaşadığı iç çatışmaların asıl nedeni İslami kimlikten uzaklaşmadır. Yaşadığımız bu sorunların çözümü için Seyyid Taha gibi alimlerin yetiştirilmesine ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- Hakan, Sinan, Kürtler ve Kürt Direnişleri, İstanbul 2007.
Korkusuz, Şefik, Meşâyih-i Nakşibendî, İstanbul 2010.
Seyahatnâme-i Hudud, Mehmet Hurşit Paşa(çev.Alaattin Eser), İstanbul 1997.
Özatak, Nazife, İrşad Kutbu Seyyid Taha-i Hakkari,İstanbul 2003.
Turan, Abdulkadir, Kürtlerde İslami Kimliğin Gelişmesi, İstanbul, 2010.

**“SEYYİD TÂHÂ-I HAKKÂRİ’NİN YÜKSEK
İLMÎ ŞAHSİYETİNİN TEŞEKKÜLÜNE TESİR
EDEN ÂMİLLER”**

Prof. Dr. Ramazan AYVALLI

“Seyyid Tâhâ-i Hakkârî’nin Yüksek İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller”

Prof. Dr. Ramazan AYVALLI¹

Özet

Konuşmamızın hemen başında belirtelim ki, sâdece Hakkârî İlimiz ve Doğu Anadolu Bölgemizi değil, bütün Türkiye, Ortadoğu ve İslâm âlimini aydınlatan parlak bir yıldız olan, **büyük ilim, fikir ve gönül adamı Seyyid Tâhâ-i Hakkârî** [rahmetullahi aleyh]’in, doğduğu, yaşadığı ve vefât ettiği yerde, ya’nî memleketi olan Hakkârî’de, 24-26 Mayıs târihleri arasında, Hakkârî Vâlîliği ile Hakkârî Üniversitesi tarafından müştereken düzenlenen bir sempozyumla yâdedilmesini, hem de “**Uluslararası Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu**” ile anılmasını büyük bir şükranla karşılıyor, bunu, bu şehirde yaşamaya dâir bir vefâ borcunun ödenmesi olarak görüyoruz.

[10-12 Mayıs 2013 tarihlerinde de, Gaziantep’te 5. Celsesinde bizim de Oturum Başkanlığı yaptığımız “Uluslararası Bedreddîn Aynî Sempozyumu” yapıldı. Dünyanın her tarafından, ta Japonya’dan ve Avrupa’dan bile ilim adamları geldi. Böyle büyük ilim adamlarımızı, sâdece ülkemizin insanlarına değil, bütün dünyaya tanıtmalıyız.]

Burada, bu vesîleyle önemli bir husûsu ifâde etmek gerekir:

Yirmibirinci asırda, yeni nesillere, mâddî ve ma’nevî değerlerimizi, mukaddes dînimiz İslâmiyet’i, şanlı târihimizi, târihî ve ilmî şahsiyetlerimizi, yüksek kültür ve medeniyetimizi doğru bir şekilde, ilmî ve objektif usûllerle öğretmemiz şarttır. Aksi hâlde, günümüzdeki teknolojik gelişmeler sebebiyle yabancı kültürlerle açılmış bir gençliğin, benliğini muhâfaza etmesi, ecdâdına saygı duyması, onların yolundan gitmesi çok zordur.

Biz, bu “**Sempozyum**”u düzenleyen Saygıdeğer Vâlîmiz **Orhan Alioğlu beye** ve yardımcılara, saygıdeğer Rektörümüz **Prof. Dr. Ebubekir Ceylan beye** ve yardımcılara, bu organizasyonda az veya çok emeği geçen

¹ M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğr. Üyesi

herkese ve konuşma yapacak olan değerli ilim adamlarına tebrik, takdîr ve teşekkürlerimi sunmayı bir görev telakkî ediyorum.

Çünkü bizim kültürümüzde, hadîs-i şerîfte **“İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmemiş olur”** şeklinde ifâdesini bulan önemli bir düstûr vardır.

Ayrıca Türkçemizde, **“Ma’rifet iltifâta tâbidir; müşterîsiz metâ’ zâyî’dir”** şeklinde söylenen bir deyim de var. İşte iyi işleri ve iyileri takdîr etmeli ki çoğalsın.

İşte böyle büyüklerimizi, Hakkârî’imizdeki ve bütün Türkiye’deki vatandaşlarımıza, asîl milletimize, tüm bölgeye ve İslâm âlemine, bilhâssa istikbâlimizin ümîdi olan çocuklarımıza ve gençlerimize öğretmemiz lâzım.

Bugün bir sempozyumla kendisini anmakta olduğumuz, Peygamberimizin torunlarından, vârislerinden olan Seyyid Tâhâ-i Hakkârî gibi, bütün âlim ve velîlerin hedefleri, bilindiği gibi, cemiyette kâmil insanlar meydana getirmektir.

Malûm olduğu üzere, her meşhûr kimsenin, meselâ dirâyetli bir devlet adamının, fazîletli bir ilim adamının, muvaffak olmuş bir ticâret veya iş adamının, şöhretli bir san’atkârın ve herhangi bir spor dalındaki rekortmenin, bulunduğu mevki ve makâma gelmeden önceki hayâtı, yetişme tarzı, elde ettiği şöhrete nasıl ulaştığı dâimâ merâk edilir.

İşte biz de, **“Seyyid Tâhâ-i Hakkârî’nin Yüksek İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller”** başlıklı tebliğimizde, **kültürümüzün çok önemli sîmâlarından olan “Seyyid Tâhâ-i Hakkârî (rahimehullah)”** hakkınca, bu konularla ilgili olarak, **ilmî kaynaklarda bulabildiğimiz değerli bilgileri, sizlere takdîm etmeye ve sizlerle paylaşmaya çalışacağız.**

Abstract

We must state at the very beginning of our speech that International Taha-i Hakkari Symposium is organized by mutual cooperation of Hakkari University and Hakkari Governorship between the dates of 24th- 26th May in Hakkari where Sayyid Taha-i Hakkari was born, lived, and passed away, that is to say, the hometown of Sayyid Taha-i Hakkari who is a great man of scien-

ce, thought, heart, a star that illuminates not only Hakkari and Eastern Anatolia Region but also the whole country, Middle East and Islamic World all together. We consider this symposium with a grateful heart for commemoration of Sayyid Taha-i Hakkari and regard it as a duty of loyalty for living in Hakkari.

[«International Symposium of Badrettin Ayni», in which we were the chairmen, was held in Gaziantep between 10-12 May 2013. Anywhere in the world, the scientists came from Japan and Europe. We should introduce so precious scientists not only to our country people, but also the whole world.]

Here, an important point needs to be said on this occasion:

In this twenty-first century we must teach new generation, material, and spiritual values, the Scriptures, the history of the glorious, historical and scientific men, high culture and civilization correctly with scientific and objective procedures. Otherwise, it is very difficult for youth to maintain their personality, feel respect for their ancestors due to the technological advances.

I regard it as a duty to offer my appreciation and thanks to organiser of this symposium honourable Governor **Orhan Alimoğlu** and his assistants; Rector **Prof. Dr. Ebubekir Ceylan** and his assistants, and everyone involved in this event.

Because of our culture, there is an important principle in hadith «**People, who don't thank** other people, do not thank God.

M. U. Lecturer, Faculty of Theology Member

In Turkish there is a statement that “**Ma'rifet iltifâta tâbidir; müsterîsiz metâ' zâyi'dir**” We need to appreciate the good works in order to increase our good deeds. We need to introduce such a great man of thinking to citizens of our country, World of Islam, our children and our youth.

Today, we are organizing a symposium to recognize him, the Prophet's grandson, **Sayyid Taha-i Hakkari**, one of the inheritors and all scholars, aimed to create valuable people in the community.

As it is known, upbringing and previous life of every famous person,

such as a shrewd statesman, virtuous scientist, a successful man in a trade or business, a renowned artist and front-runner in any sport, is always wondered.

In our paper entitled as “The Reasons Effecting the Formation of Seyyid Taha-I Hakkari’s Academic Personality” we will try to introduce and share with you valuable information that we can find in the scientific literature, about a very important figure in our culture, the **Seyyid Taha-i Hakkari** (God bless him)”

SEYYİD TÂHÂ-I HAKKÂRÎ KİMDİR?

Bu mukaddimeden sonra, **Seyyid Tâhâ-i Hakkârî’nin yüksek ilmî şahsiyetinin teşekkülüne tesir eden âmillere** geçmeden önce, kısaca ifâde edecek olursak, insanları Hakk’a da’vet eden, onlara doğru yolu gösterip, hakîkî saâdete kavuşturan ve kendilerine “**Silsile-i Aliyye**” denilen büyük âlim ve velîlerin otuz birincisi sayılan, “**Şihâbüddîn**”, “**Îmâdüddîn**” ve “**Kutbü’l-Îrşâd ve’l-Medâr**” gibi lakaplarla anılan **Seyyid Tâhâ-i Hakkârî**, Seyyid Molla Ahmed bin Sâlih Geylânî’nin oğludur.

“**Seyyid Tâhâ-i Hakkârî**”, “**Gavs-ı A’zam**” diye anılan **Abdülkâdir-i Geylânî** hazretlerinin **onbirinci** batından torunu olup aslında **şerîfler**den, ya’nî Peygamber Efendimizin (sallallahü aleyhi ve sellem) torunu olan **Hazret-i Hasan**’ın soyundandır; ama “**Seyyid Tâhâ-i Hakkârî**” diye meşhûr olmuştur. [Bilindiği gibi, Hazret-i Hüseyin’in soyundan gelenler “**Seyyid**”ler, Hazret-i Hasan’ın soyundan gelenler ise “**Şerîf**”ler diye anılmaktadır.]

Küçük yaşta Kur’ân-ı kerîmi ezberledikten sonra ilim öğrenmeye başlayan, Süleymâniye, Kerkûk, Revandîz, Erbîl ve Bağdâd’taki **medreselerde ve daha başka birçok medresede zamânının büyük âlimlerinden ders gören, dîn ve fen ilimlerini öğrenip icâzet (diploma) alan** Seyyid Tâhâ-i Hakkârî, Osmanlılar zamânında Anadolu’da yetişen ulemâ ve evliyânın büyüklerindendir.

Tâhâ-i Hakkârî, **tasavvuf ilmini**, Süleymâniye’de, ziyâretine gittiği ve sohbetinde bulunduğu **Mevlânâ Hâlid-i [Şehrazûrî-yi] Bağdâdî’den öğrenip onun huzûrunda kemâle gelmiştir**. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin talebelerinin en kıymetlilerindendir.

[11-13 Haziran 2010 tarihlerinde, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi ile Van İl Müftülüğü’nün müştereken tertipledikleri “Uluslararası

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sempozyumu”nda, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin hayâtı, hocaları, eserleri, talebesi, halîfeleri genişçe ele alınmış, sunulan tebliğler 602 sayfalık bir kitap hâlinde, 2012 yılında Ankara’da basılmıştır.]

Kaynaklarda ifâde edildiğine göre, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Seyyid Tâhâ’nın yetişmesine çok büyük bir himmet gösterip yardım etmiştir. İleride zamânın en büyük âlim ve velîsi olacak tarzda, ihtimâm ve ciddiyetle onu terbiye etmiştir.

Tâhâ-i Hakkârî, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin halîfesi olarak Berdesûr’a gelmiştir. **Önce Berdesûr’da, sonra da Şemdinân’da, Nehrî kasabasında ders vermeye başlamıştır. Kırk iki sene insanlara doğru yolu göstermiştir. Nehrî’deki babadan kalma küçük evine yerleşip aklî ve naklî ilimleri öğretmeye ve İslâmın güzel ahlâkını yaymaya çalışmıştır.**

Aslında, Nehrî kasabasında ilk defa feyz ve irşâd kaynağı olan Seyyid Abdullah-ı Şemdinî’dir. Bu temeli o kurmuş, medrese, tekke ve zâviyeler yaptırarak, önceki âlimlerden aldığı feyz ve nûrları Türkiye, Irâk ve İrân’ın uzak yerlerine kadar yaymıştır.

Talebelerine ve ziyârete gelenlere hergün büyük âlim, Veliy-yi Kâmil İmâm-ı Rabbânî’nin “**Mektûbât**” kitâbını okurdu. Bu kitaptaki; **“Herkesi iyilik etmek, yapılan kötülöklere sabredip karşılık vermemek, hattâ iyilikle karşılamak, büyüklere hürmet etmek”** gibi nasihatları gönüllere aşıladı.

Ağalarla, beylerle ve siyâset adamlarıyla görüşmez, huzûrunda siyâsetten ve dünyâ işlerinden konuşulmazdı.

Seyyid Tâhâ-i Hakkârî, çok kıymetli âlimler yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği âlimlerin ve velîlerin en üstünleri arasında, başta kendi oğlu Seyyid Ubeydullah-i Hakkârî, kendi kardeşi Seyyid Sâlih, Seyyid Fehîm-i Arvâsî ve Seyyid Sıbgatullah-i Arvâsî [Hızânî] gibi âlimler (rahmetullahi aleyhim) gelir.

Hicrî-kamerî 1269 (m. 1853) senesinde Nehrî’de vefât etmiştir. [Yüce Allah, kendisine, hocalarına, talebelerine ve akrabâsına rahmetler eylesin.]

ONUN YÜKSEK İLMÎ ŞAHSİYETİNİN TEŞEKKÜLÜNE TESİR EDEN ÂMİLLER

Bu “Girizgâh”tan sonra, onun “yüksek ilmî şahsiyeti”nin teşekkülüne te’sir eden âmilleri, “zîkr-i cüz’ irâde-i kü’l” kabîlinden, maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

1- Evvelâ Seyyid Tâhâ-i Hakkârî, asîl ve temiz bir âileye mensûp olup yüksek bir “ilim ocağı”nda dünyâyâ gelmiştir. O, tâ çocukluğundan beri, büyüklük ve olgunluk hâllerine sâhip, zekâ, isti’dâd, vakâr ve heybeti ile herkesin dikkatini çeken bir şahsiyetti. Onu gören her kimse, ilerde onun büyük bir zât olacağını söylerdi.

O, “Beni Rabbim te’dîb etti ve edebimi de ne güzel verdi” buyuran Sevgili Peygamberimizin;

“İlim şehrinin kapısı” diye anılan Hazret-i Alî Efendimizin;

“Ehl-i Beyt”in ve “Oniki İmâm”ın ikincisi Hazret-i Hasan’ın;

“Gavsü’s-sekaleyn” ve “Gavs-ı A’zam” sıfatlarıyla anılan Abdülkâdir-i Geylânî’nin torunlarından Seyyid Molla Ahmed bin Sâlih Geylânî’nin oğludur.

Büyük bir âlimin oğlu olma mazhariyetine ermiştir. Tabî ki bu durum, ilim yolunda atılacak adımlarda çok önemli bir merhaledir.

O aynı zamanda, hâtırlı bir âilenin de damadıdır; Seyyid Tâhâ hazretlerinin kayınpederi, Nehrî kâdîsı idi.

2- Amcası da, onun ilim ve feyz kaynaklarından biri olmuştur. Amcası, Anadolu’da yetişen evliyânın büyüklerinden, kendilerine “Silsile-i aliyye” denilen büyük âlim ve velîler silsilesinin otuzuncusu Seyyid Abdullah-ı Şemdinî’dir.

Hakkârî vilâyetinin eskiden kasaba olan Şemdinân (veya Şemzinân, şimdiki adıyla Şemdinli) kazâsından /ilçesinden, doğum târihi bilinmeyen, ama 1228 (m. 1813) senesinde vefât eden, Şemdinân’ın Nehrî kasabasında medfûn bulunan amcası Seyyid Abdullah-ı Şemdinî, Şafî mezhebi âlimlerinden ve Hazret-i Osmân’ın güzel ahlâkını hâtırlatan yüksek bir velî idi.

3- Seyyid Tâhâ-i Hakkârî, küçük yaşta Kur’ân-ı kerîmi okuma, hatmetme ve ezberleme ni’metine erişmiştir.

4- Süleymâniye, Kerkûk, Revandız, Erbîl ve Bağdâd gibi ilim merkezlerinde ve daha başka birçok medresede, o zamanda bulunan şöhretli âlimlerden tefsîr, hadîs, fıkıh gibi zâhirî ilimleri okuma ve öğrenme imkânını elde etmiştir.

5- Yine zamanının en büyük âlimlerinden, “dîn” bilgileri yanında, “fen” ve “edebiyât” dallarında da ilim tahsîl etme şansını yakalamıştır.

6- Böylece, ilme çok büyük değer ve önem veren Osmanlı Devleti zamânında, Anadolu’da yetişen ulemâ ve evliyâdan olma ihsânına kavuşmuştur. Bilindiği gibi, onun hayâtı, Sultan Abdülmecîd Hân zamanına rastlamaktadır.

[Bu vesîleyle belirtelim ki, Allahü teâlânın, kullarına elçi olarak gönderdiği Peygamberlerin târihini incelediğimizde, hepsinin, aynı îmân esâslarını tebliğ etmiş olduklarını, “iyi ferd”, “iyi âile”, “iyi cemiyet” meydana getirmeyi hedeflemiş olduklarını görüyoruz. Yine bu Peygamberlerden bazılarına gönderilmiş bulunan 100’ü “Suhuf=Sahîfeler, formalar, kitapçıklar”, 4’ü büyük kitap olmak üzere toplam 104 kitâbın hedefinin de, “insân-ı kâmil” meydana getirmek olduğunu müşâhede ediyoruz.

İslâm dîninin, beşeriyeti saâdete, adâlete ve insanlığa erdirmek için i’lân ettiği yüksek esâslar ve dünyâ nizâmı mefkûresi, pekçok İslâm devleti arasında, Eshâb-ı kirâmdan sonra en ileri derecesine Osmânlı devrinde ulaşmıştır.

Kıymetli âlimler yetişip, muhteşem ilim ve san’at eserleri inşâ edilmiştir. Herkesçe bilinmektedir ki, Osmânlı sultanları, ilmi ve ilim adamlarını, memleketlere sâhip olmaktan üstün tutmuşlar; kemâl sâhibi ilim erbâbını dâima takdîr edip onlara rağbet göstermişlerdir. Pâdişâhlar, savaşta ve barışta, kânûnların düzenlenmesinde, İslâm dîninin bildirdiği hükümlere sâdık kalmakla yükselip kuvvetlenmişlerdir. İşlerinde âlimlerle istişâre eylemişlerdir. Devlet nizâmlarının hâzırlanıp düzenlenmesini ve teftişini onlara havâle edip, idârî mes’ûliyetlere onları da dâhil etmişlerdir. Bunun için Osmânlı Devletinde ulemâ sınıfı, hürmetli bir mevkîdeydi. Bu yüzden korkutmaya dayanmaktan çok, adâleti yerleştiren kânûnlar yapıldı.

Osmânî Devleti, kavimler, dînler ve mezhebler arasında sağlam bir âhenk kurmuştu. Osmânî sultânları, fethettikleri yerleri medrese, zâviye, imâret, dâru'l-kurrâ ve türbelerle âdetâ kudsîleştirmişler, buralarda yetişen âlimlerle **bütün dünyâya İslâmiyeti, insanlığı, ahlâkı, adâleti yaymışlar**, asırlarca mad-dî ve mânevî güç ve emeklerini bu uğurda harcamışlardır.]

İşte bugün bu sempozyumda mevzû-i bahis etmiş olduğumuz **Seyyid Tâhâ-i Hakkârî [kuddise sirruh]** da, gönül sultânlarından, dünyâyı aydınlatan ışıklardan olup kendisini rahmet ve minnetle anıyoruz.

7- Büyük âlim ve velî olan **amcası Seyyid Abdullah-i Şemdînî** [v. 1228 (m. 1813), kabri Şemdinli-Nehri'de] **yeğeni** (kardeşi Seyyid Ahmed Geylânî'nin oğlu) **Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'yi, Bağdâd'a Mevlânâ Hâlid'in sohbetlerine götürerek, onun, bu yolda yetişmesine vesîle olmuştur.**

Mevlânâ Hâlid, Bağdâd'da Seyyid Tâhâ'yı görür görmez, hemen Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin kabri-i şerîfine gidip ziyâret ve sonra da istihâre etmesini emr etmiştir. Seyyid Tâhâ da istihâre yapmıştır. Ceddi Abdülkâdir-i Geylânî, ona: **“Benim yolum büyük ise de, şimdi ehli kalmadı. Mevlânâ Hâlid, zamânının âlimi, evliyânın en büyüğüdür. Hemen ona git, teslim ol, onun emrine gir”** buyurmuştur.

8- Her zamanda bulanamıyacak olan, **“Zül-cenâheyn”, “dört büyük mezhebin fıkıh bilgilerinde mâhir”, “beş tarîkatte mürşid-i kâmil ve mü-kemmil”** sıfatlarıyla anılan **Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî** zamanında yaşama, ondan ilim, irfân, feyz alma ve onun **“Halîfe”**si olma, böylece **“Silsile-i Aliyye”** denilen büyük âlim ve velîlerin otuz birincisi olma şerefine nâil olmuştur.

9- **Mevlânâ Hâlid'den sonra, bu yeğenin yetişmesiyle bizzât amcası Seyyid Abdullah-i Şemdînî meşgûl olmuştur. O da bu yolda çok yüksele-**rek, **amcası Seyyid Abdullah'ın da halîfesi olmuştur.**

10- **Seyyid Tâhâ-i Hakkârî, önce Berdesûr'da, sonra da Şemdinân'da, Nehri kasabasında ders vermeye başlayıp yarım asra yakın [kırk iki sene bo-yunca] okutacak talebe bulmuş, insanlara doğru yolu göstermiş, akfî ve naklî ilimleri öğretmiştir.** Oranın halkı tarafından **“Seyyid-i Büzûrk (Büyük Seyyid, Büyük Efendi)”** diye bilinen Seyyid Tâhâ Efendi, insanlar arasında İslâmın güzel ahlâkını yaymıştır.

Şimdi birkaç harâb evin bulunduğu Nehrî’de, o zaman, bu büyük âlim sayesinde, nüfûs onaltı bine kadar yükselmiş; birkaç câmi, mescid, medrese, çarşı ve diğer dükkân, hân, hamâm ve benzeri binâlarla o civârın merkezi olmuş idi.

11- Dînî konularda müşkilleri olan ilim tâlipleri, bunların halli için kendisine mürâcaat etmişler, onların bu suâl ve taleplerini araştırıp kendilerine konuyla alâkalı şifâhî cevaplar vermiş veya mektûplar yazmıştır. Ta-bî ki bu mesâî, insanların ilimlerinin artmasında önemli çalışmalar sayılır.

12- Nehrî kasabası bin yedi yüz hâne iken, hiçbir evde ayrıca yemek pişirmek söz konusu değildi. Hepsi Seyyid Tâhâ-i Hakkârî’nin dergâhından yer, içerdi. İkinci namazından sonra **“Hatm-i hâcegân-ı kebîr”**, sonra İmâm-ı Rab-bânî hazretlerinin **“Mektûbât”**ı okunurdu. **“Mektûbât”**ı, Seyyid Fehîm Efendi Nehrî’de ise ona, yok ise, muhterem damadları ve halîfeleri Seyyid Abdülehad Efendi’ye okuturlardı.

13- Ayrıca zaman zaman insanlar arasında zuhûr eden ihtilâfları da giderip cemiyetin huzûrunu sağlamıştır.

Bir def’asında, Irâk’ın “Revândız” havâlîsinde, **“Berzenc”** kabîlesi ile **“Hayderî”** kabîlesi arasında bir husûmet meydana gelip birbirlerine harb i’lân etmişlerdi. Irâk’ta, sözleri geçen bütün halk araya girdiği hâlde, bu fitne ve kavgayı önleyememişlerdi. Çok önemli bir mes’ele olduğundan, **Seyyid Tâhâ hazretlerine: “Bunu ancak siz hâlledebilirsiniz”** dediler. Sulh ve barıştırma dînî bir emir olduğundan, hemen Irâk’a, ya’nî Revândız’a hareket etti. Her iki taraf da, Seyyid Tâhâ hazretlerini görünce, kendisini birlikte karşılayıp ellerini öperek emirlerine uydular.

14- Başta, oğlu Seyyid Ubeydullah-i Hakkârî, kardeşi “Seyyid Sâlih”, “Seyyid Fehîm-i Arvâsî”, “Seyyid Sıbğatullah-ı Arvâsî” gibi evlâd-ı Resûl’den olan kıymetli zevât olmak üzere, pekçok talebe-i ulûma tedrîsâtta bulunmuş, dersler okutmuş, onların büyük birer âlim ve velî olarak yetişmelerine sebep olmuştur. Seyyid Fehîm Efendiye Arvas’ta vazîfelendirmiştir.

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî’nin babasının dedesi olan Seyyid Muham-med de, o zaman Van’dan gelip bu kaynakdan feyz almıştır. Seyyid Tâhâ, Van’ı şereflendirince, Seyyid Muhammed’in evinde misâfir olurdu. Seyyid Muham-med’in birâderi Molla Lütî’nin oğlu Seyyid Sıbğatullah Efendi de, Hizân’dan

Van'a gelince, Seyyid Tâhâ'ya talebe oldu. Çok feyz ve bereketlere kavuştu. Sonra Hizan'a babasının yanına gitti. Bundan sonra, yüzlerce talebesi ile her yıl Nehrî'ye Seyyid Tâhâ hazretlerini ziyârete giderdi.

15- Nefice olarak söyleyelim ki, Seyyid Tâhâ Efendi, akıllı, idrâki, idâre ve intizâmı ile akıllara hayret verirdi. Dünyâ ve âhirete âid ilimlerdeki mahâret ve ihtisâsı, herkesten üstün idi. Hülâsa, mâddeten ve ma'nen, İslâm âlemine bahşedilen İlâhî lutuflardan bir büyük ni'met idi.

Âlimlerin değerlendirmelerine göre, bütün cihâna hükmeden bir hükümdâr olsaydı, dünyâyı en güzel şekilde idâre edebilirdi.

Seyyid Tâhâ, 1853 senesinde, hastalığının on ikinci, Cumartesi günü talebeleri ve yakınlarıyla helâllaştı, vedâlaştı, vasiyetini bildirdi. Kardeşi Seyyid Sâlih'i çağırttı. Onun için: **“Birâderim Sâlih, kâmil, olgun bir velîdir. Herkesin başı onun eteği altındadır”** buyurdu. **Yerine kardeşi Seyyid Sâlih'i halîfe bıraktı.** İkinci vaktinde, talebelerinin Yâsîn-i şerîf tilâvetleri arasında, Kelime-i tevhîd getirerek mübârek rûhunu teslîm eyledi.

Mübârek mezârı Nehrî'dedir. Onu seven âşıkları, uzak yerlerden gelerek, mübârek kabrinden fışkıran nûrlardan, feyizlerden istifâde etmekte, bereketlenmektedirler.

Kerâmetleri ve menkıbeleri çoktur.

Konuşmamızın sonunda, teberrüken onun iki cümlesini arz edelim:

Buyurdu ki:

“İki şeyi muhâfaza lâzımdır: Birincisi, iki cihânın Efendisine uymak; diğeri ise, Allahü teâlânın evliyâsını ihlâsla sevmek. Bu iki şey olunca, ne verilirse ni'mettir. Bu ikisi kuvvetli olup başka bir şey verilmezse, hiç üzülmemelidir. Eğer Allahü teâlâ korusun, bu iki şeyden birinde noksânlık olursa, o zaman tehlike var demektir. Doğru yol budur.”

“Bizim yolumuzun yolcularının faydaları, ana ve babalarına dahî ulaşır.”

**SEYYİD TÂHA-İ NEHRİ'YE NİSBET EDİLEN
“AKİDE-İ KÜRDİYYE” ADLI ESERDEKİ
İTİKADİ-KELAMİ GÖRÜŞLER
VE DİĞER AKİDE METİNLERİYLE
MUKAYESESİ**

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

SEYYİD TÂHA-İ NEHRÎ'YE NİSBET EDİLEN “AKİDE-İ KÜRDİYYE” ADLI ESERDEKİ İTİKADÎ-KELAMÎ GÖRÜŞLER VE DİĞER AKİDE METİNLERİYLE MUKAYESESİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT¹

Özet

Bu tebliğimizde Bölgemizin en önemi âlimlerinden ve maneviyat önderlerinden Seyyid Tâhâ-i Nehrî'ye nisbet edilen “AKİDE-İ KÜRDİYYE” adlı eserde geçen itikadî-kelamî görüşler Kelam İlmi perspektifinde değerlendirilecektir. Eserde geçen konular ana başlıklar halinde tasnif edilip klasik Eş'arî Akaid metinleri ile mukayeseli bir şekilde tahlil edilecektir. Ayrıca Kürtçe yazılmış olan diğer “akide” metinleriyle de mukayese edilerek tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyid Tâhâ-i Nehrî, Akaid-Kelam, İman, İslam, Uluhiyyet, Nübüvvet, Sem'iyat.

Abstract

In this paper, the theological ideas which are present in the book “Aki-de-i Kürdiye” – a work attributed to Seyyid Taha-i Nehri who was one of the most prominent scholars and spiritual leaders in our region - will be analysed from perspective of science of Kelam, will be classified under main headings and will be discussed in comparison with Eşari Akaid texts. In addition, it will be introduced by comparing with other “Religious Faith” texts.

Key words: Seyid Taha-i Nehri, Akaid-Science of Kelam, Faith, Islam, Divinity, Prophethood, Sem'iyat

¹ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

1. SEYYİD TÂHA-I NEHRÎ'NİN İLMÎ VE FİKRÎ KİŞİLİĞİ:

Seyyid Tâha-i Hakkârî, Seyyid Tâha el-Halidî en-Nakşibendi, Şeyh Seyyid Tâha Keylanî, Seyyid Tâha en-Nehrî ve Seyyid Tâha el-Geylânî diye diye tanınan âlimimiz, Nakşibendiyenin Halidîye kolunun Anadolu'daki halkasına mensup olup nesep açısından Şeyh Abdulkadir-i Geylânî'ye ulaşmaktadır.² Ne zaman doğduğu henüz tespit edilemeyen Seyyid Tâha'nın 1853 yılında Hakkârî'nin Şemdinli ilçesine bağlı Nehrî'de vefat ettiği belirtilmektedir. İlk tahsiline babası Molla Ahmed b. Salih'in yanında başlayan Seyyid Tâha'nın, kısa sürede kabiliyetleri inkişaf etmiş, ihlaslı ve gayretli çalışmalarıyla babasının emeklerini hayırlı neticelere vardırabilmiştir. Dinî ve ilmî hizmetleriyle çevresinin takdirlerini kazanan Seyyid Tâha, Mevlâna Halid (v. 1242/1827)'in de teveccühünü kazanarak onun halifesi olur. Kendisini Mevlâna Halid'le tanıştıran amcası Seyyid Abdullah'ın vefatından sonra Nehrî'ye giderek talebe okutmakla meşgul olur. Bu arada ilmî, tasavvufî ve sosyal hizmetlerini bir arada yürütür. Talebeleri arasından Gavs-ı Hizânî diye meşhur olan Seyyid Sıbgatullah Arvasî yetişir. Şeyhi Mevlâna Halid'in metodunu takip ederek ve onun irşadı çerçevesinde talebelerini yetiştirerek yurdun muhtelif yerlerine gönderir. Böylece yaşadığı devrin en önemli ilim ve fikir önderi sıfatıyla farklı devletlerin dikkat ve ihtiramlarını üstüne çeker. Halkın büyük takdir ve beğenisini kazanır. Es'ad Erbilî (v. 1931), Tâha el-Harirî, Mahmut Sami Ramazanoğlu (v. 1984), Bolulu Muhammed Muhyiddin Efendi (v. 1976), Yahyalılı Mustafa Hulusi Dinç, Alvarlı Muhammed Lutfî (v. 1956), Bitlisli Şeyh Muhammed-i Küfrevî, Seyyid Fehim, Şeyh Abdulhakim Hüseyinî ve oğlu M. Raşid Erol gibi ülkemizin meşhur tarikat liderleri onun silsilesiyle Mevlâna Halid'e yetişir. Dinî, ilmî ve sosyal faaliyetlerine kendisini adayıp kendisinden sonra yazılı eser bırakıp bırakmadığı konusunda farklı görüşler bulunan Seyyid Tâha'ya³⁴ Muhammed Kemal Rauf'un hazırladığı kitapta "*Akide-i Kürdiyye*" adlı bir eser nispet edilmektedir ki bu tebliğimizde biz söz konusu akaid risalesini değişik açılardan inceleyeceğiz.

² Tan, Zeki, "*Mevlana Halid-i Bağdadi'nin Talebelerinden Seyyid Taha el-Hakkârî*", İğdır Üniversitesi sosyal bilimler Dergisi, sayı: 3, Nisan 2013, s. 99-100; Memiş, Abdurrahman, "*Halid-i Bağdadi'nin Halifeleri*", Uluslararası Mevlâna Halid-i Bağdâdî Sempozyumu, Yüzüncüyıl Üniversitesi- Van İl Müftülüğü Yay., Ankara, 2012, s. 168, 170-171; Kavak, Abdulcebbar, "*Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'yi Yetiştiren Mürşit: Mevlânâ Halid-i Şehrezûrî-Bağdâdî*", "Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Hazretleri Panel Tebliği" Hakkari Valiliği-Hakkari Üniversitesi Yay., Hakkari, 2013, s. 20-21.

³ Bkz. Tan, a.g.m., s. 111; Öleki, Mevlana Halid Şirvani, *Minah*, Semerkant Yay., Terc. Siraceddin Ünlüer-Hüseyin Okur, İst., 210, s. 83.

⁴ Tan, Zeki, a.g.m., s. 100-110. Seyyid Taha ve bölgenin diğer müderris ve mürşitleri hakkında bilgi için hakkında bkz. Yüksel, Müfid, *Kürdistan'da Değişim Süreci*, Sor Yay., İst., 1993.

2. SEYYİD TÂHAYA NİSBET EDİLEN “AKİDE-İ KÜRDİYYE” ADLI ESER:⁵

2.1. ESERİN SEYYİD TÂHAYA AİDİYETİ VE NİSBETİ:

Elimizdeki “Akideyi Kürdiyye” adlı eserin Seyyid Tâha-ı Nehrî’ye ait olduğu hakkındaki bilgiyi Kemal Rauf Muhammed’in “Akide-i Kürdî Mevlâna Halid-i Nakşibendî” isimli eserinde görmekteyiz.⁶ Bu eserde, el yazması bir nüsha tıpkıbasım olarak tabedilmiştir. Tab’edilen bu nüshanın başında Kürtçe “Benda Risâle-i Akide-i Kürdiyye Neşr-i Ez Kelam-ı Seyyid Tâha Şemzînî Rahimullah Ki Berayî Tefhim-i Avam İnşa Kerde (بندا رساله عقیده کردیه نشر از کلام سید (طه شمزینی رحمه الله که برای تفهیم عوام إنشاء کرده)” yani “Seyyid Tâha-ı Şemzînânî’nin avam kesiminin anlayabileceği bir yolla yazmış olduğu onun ifadelerinin neşrin-den oluşan Akideyi Kürdiyye Risalesi Bendi” ifadesi geçmektedir. İşte buradan hareketle söz konusu akide kitabının Seyyid Tâha’ya ait olduğu belirtilmektedir. Ancak bu konuda birkaç şüpheli zikretmek yerinde olacaktır:

a. İfadeden bu akide metninin Seyyid Tahâ’nın kalamından yani sözlerinden derlendiği izlenimi doğmaktadır. Bu durumda bu derlemeyi yapan şahsın kimliği belli değildir.

b. El yazması nüshada adı geçen Seyyid Taha isimli şahıs, Şemdinanlı başka bir Seyyid Tâha olabilir mi? Başka bir ifadeyle söz konusu eserin müellifinin ismi gerçekten de Seyyid Tâha olmakla birlikte bu şahıs, bizim kendisinden bahsettiğimiz Mevlâna Halid-i Bağdadî’nin halifesi Seyyid Tâha’dan başkası olabilir mi?

c. Söz konusu Akide kitabı başkasına ait olup da sehven Seyyid Tâha-ı Nehrî’ye nispet edilmiş olabilir mi?

d. Söz konusu eser, Seyyid Tâha tarafından tercüme, şerh veya telhis edilmiş olup başka bir müellife ait olabilir mi?

⁵ Seyyid Tâhâ-ı Nehrî’ye nispet edilen bu eserden bizi haberdar eden ve şahsî kütüphanesinin kapısını bize açarak bu araştırmayı yapmamıza vesile olan Sayın İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Görevlisi sayın Abdulcebbar Kavak’a teşekkür eder, çalışmalarında başarılar dileriz.

⁶ Muhammed, Kemal Rauf, *Akide-i İman-Akideyi Kürdî (Lubbu’l-Akide Akide-i Kürdîyi Mevlana Halid-i Nakşibendî)*, Çapxane-i Aras, Erbil, 2004, s. 317-322.

İşte bu şüpheleri kesin bir şekilde giderecek kesin belge ve bilgilere henüz ulaşılmadığını göz önünde bulundurarak eserin ona aidiyeti konusunda daha temkinli bir tavır takınmanın doğru bilgiye ulaşmada en uygun metot olduğuna inanmaktayız. Ancak elimizde iki güçlü delilin varlığını da unutmamak gerekmektedir.

Birincisi, elimizde bulunan ve Ma'ruf adlı bir müstensih tarafından 1314 yılında tahrir edilen nüshanın başında geçen “*Benda Risale-i Akide-i Kurdiyye Neşr Ez Kelam-ı Seyyid Tâha Şemzînâni Rahmetullah Ki Beray-I Tefhim-i Awâm İnşâ Fermude*” ifadesinde adı geçen Seyyid Tâha'nın meşhur ve tanınan biri olduğu anlaşılmaktadır ki, bölgemizde Seyyid Tâha-i Nehrî'den başka bu konuda tanınan ve bu derece itibar görünen birisini henüz bilmemekteyiz.

İkincisi, Seyyid Tâha'dan önce onun şeyhi ve mürşidi olan Mevlâna Halid-i Bağdadî de “*Aide-i Kurdiyye*” adlı bir eser yazmıştır.⁷ Yine Mevlâvâ Halid'in akaid konularını meşhur Cibril Hadisi çerçevesinde ele alarak yazdığı “*Fevaidu'l-Fevâid*” adlı bir eseri daha bulunmaktadır.⁸ Araştırmacıların bu konuda Mevlânâ Halid'e ait olduğunu belirterek zikrettiği bir diğer eser de Farsça yazılmış olan “*Risâle Fî Şerh-i Hadis-i Cibrîl*” adını taşımaktadır.⁹ Seyyid Tâha'nın bundan etkilenecek böyle bir eser yazma, ya da mürşidinin eserini telhis ve taklid etme ihtimali yüksektir.

2.2. ESERİN GENEL DURUMU:

Eser, klasik bir akaid metni tarzında yazılmış olup İslam'ın beş rüknü ile imanının altı rüknünü sırasıyla ele almakta, her bir rüknün açıklaması esnasında diğer itikadî konuları zikretmektedir. Bu bakımdan diğer akaid eserlerinden farklı bir hususiyet arz etmektedir. Çünkü diğer akaid metinleri genellikle uluhiyyet, nübüvvet ve sem'iyat başlıkları altında konularını zikrederler.¹⁰ Bu anlamda Nehrî'ye nisbet edilen bu eserin objektifliği görülmektedir. Bir başka açıdan

⁷ Bkz. Kemal Rauf, a.g.e., s. 263-286.

⁸ Kubat, Mehmet, “*Halid- el-Bağdâdî'nin Kelâmî Görüşleri*”, “Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Hazretleri Panel Tebliğleri” Hakkari Valiliği-Hakkari Üniversitesi Yay., Hakkari, 2013, s. 556.

⁹ Kavak, Abdulcebbar, a.g.m., s. 16.

¹⁰ Bkz. Ebu Hanife, Fıkhü'l-Ekber, (Aliyyeu'l-Kari, *Şerhu Fıkhî'l-Ekber* içinde) Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, s. 323-327; Ebu Hanife, *Fıkh-ı Ekber*, Terc. Hasan Basri Çantay, DİB Yay., Ankara, 1986, s. 5-16; Neseî, Ömer, *Metnu'l-Akâid*, (Şerhu'l-Akâid içinde) Dergâh Yay., İst., 1991, s. 1-10.;

bakıldığında, konuların dağınık olmaması, belli bir düzen içerisinde sunulması, özellikle de muhatap kitlesi olan avam tabakasının anlaşılmasına müsait olması gibi amaçlar yüzünden karmaşık ve kompleks bir metottan vazgeçildiği ifade edilebilir. Zira diğer akaid metinleri daha çok medreselerde okuyan ilim talebelerine hitaben yazılmıştır.

Risale öncelikle İslami İlimlerin her türünde yazılmış eserlerdeki malum âdete ve sünnete uyarak besmele ile başlamaktadır. Daha sonra da “*Ey birâder-i dinî bizan: Ey din kardeşim bil ki*” diye Müslüman şahsa hitap etmektedir. Bu hitap Kürtçe yazılmış olan diğer akaid metinlerinde de geçmektedir.¹¹ Risale avam kesimine hitaben yazıldığından zarurat-ı diniyye konusunda bilinmesi gereken bilgileri içermektedir. Bu sebeple kelim kitaplarında geçen tartışmalara girmektedir. Ancak daha önceki dönemlerde mezhepler arasında tartışılan konularla ilgili Ehl-i sünnet’in Eş’arîyye mezhebine ait genel kabul görmüş görüşler kısa ve kesin cümlelerle zikredilmektedir. Dil olarak da Sorani ile Kurmanci arasında anlaşılması kolay sade bir Kürtçe ile yazılmıştır. El yazısı ile altı sayfadan ibarettir. Elimizdeki nüshanın son sayfasında “*Bunu Ma’ruf tahrir etmiştir: “حرره معروف”* şeklinde bir ifade bulunmakta ve yazmanın tamamlandığı tarihin hicri 1314 yılı olduğu belirtilmektedir. Adı geçen Maruf’un kimliği, mahlası ve meşhur ismi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

2.3. ESERİN İTİKADİ AÇIDAN KONULARI:

Eser klasik bir akaid metni tarzında yazıldığı için daha önceki dönemlerde yazılmış aynı türdeki risalelerin ele aldığı akaid konularını ele almaktadır. Bu nedenle risalede geçen konuları üç başlık altında zikretmek uygundur. Uluhiyyet, Nübüvvet ve Sem’iyyat. Eserde bu üç konuya girmeden önce okuyucuya genel bir bilgi olarak İslam dininin temel rükünleri hatırlatılmakta, öncelikle Müslümanın bağlı olduğu dinin beş temel rüknüne dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda risale şöyle başlamaktadır:

“Ey din kardeşim!. Bil ki İslam’ın rükünleri beştir. Tüm Müslümanlara onları bilmek ve onlarla amel etmek vaciptir. Birinci rükün, kelime-i Şehâdetir.” Bundan sonra Nehrî, kelime-i şehâdetin manasını vererek direk itikadî konulara

¹¹ Bkz. Halife Yusuf Topçu, *İrşadu'l-Avam*, Nur Matbaası, Ankara, 1960, s. 1.

geçiş yapmaktadır. İtikadî konulardan kelime-i şehâdetin birinci ve ikinci cümlelerinde bulunan Allah ve peygamber konusunu tercümenin ötesinde şerh mantığıyla açıklayıcı bir üslup ile işleyen Nehrî, daha sonra İslam'ın diğer dört şartını sırasıyla ele alıp açıklamakta, ondan sonra da sözü imanın altı rûknüne getirip onları da aynı usul üzere teker teker izah etmektedir. Nehrî, İslam'ın rûkünlerini anlatırken amelî konuları kısa ve net bir şekilde ele alır, itikadî konuları şerh ve izah ettiği kadar izah etmez. Bu nedenle amelî meselelere dahil olan dört rûknü burada kısaca nakledip itikadî konulara temas edeceğiz. Nehrî İslam'ın diğer dört rûknünü şöyle serd eder:

“İkinci rûkûn, doğru ve dürüst olarak, ibadet şuuru içerisinde huşu, samimiyet ve gayretle tüm rûkûnlerine ve şartlarına riayet ederek farz olan beş vakit namaz ibadetini daimi bir şekilde eda etmektir. Üçüncü rûkûn ise kendilerine şer'an zekât verilmesi caiz olan kişilere iradî olarak ve herhangi bir minnet duygusuna kapılmadan kuvvet ve kudretine göre zekât ve fitresini vermektir. Dördüncü rûkûn, şeriâtın hükümlerine uygun bir şekilde tüm ramazan günlerinde oruç tutmaktır. Beşinci rûkûn ise, durumu müsait olup gidiş geliş konusunda emniyeti bulunan, hac yoluna çıkarken gitmesini engelleyen düşmanı veya başka bir engeli bulunmayan kişilerin ömründe bir kere hac ve umre ibadetini eda etmesidir.”¹²

Biz de bu aşamadan sonra Nehrî'nin zikretmiş olduğu konuları klasik kelim ve akaid metinlerinin usulüne göre üç farklı başlık altında ele alacağız.

2.4. ULUHİYYET KONUSU:

2.4.1. Allah'ın Zatı ve Sıfatları:

Nehrî, öncelikle kelime-i şehâdeti hatırlatarak itikadî konulara dikkat çekmekte, Allah (c.c.) ve sıfatları ile ilgili görüşlerini kelime-i şehâdetin birinci bölümü olan “*Lâ ilâhe illallah: Allah'tan başka ilah yoktur.*” cümlesini tercüme ederken açıklamaktadır. Bu bağlamda konuya şöyle giriş yapmaktadır: “**Eşhedu:** Yani ben ihtiyarım (serbest irâdemle) kesin bir şekilde şahitlik yapıyor, gönülden tasdik ediyorum ve dil ile telaffuz ediyorum. En La İlahe: Yani kendisine ibadet edilecek (ibadete layık) hiçbir mabud yoktur. İlallah: (İbadet edilmeye layık mabud olarak) Ancak baştan başa bütün mahlûkatı yaratan, eşsiz varlık olan, adı Allah olan o pak zat var-

¹² Nehri, *Akaid*, vrk, 2.

dır. O hak mabuddur. Tüm varlıklar onun hükmü ve egemenliği altındadır. O halık (yaratıcı), hekim (hüküm ve hikmet sahibi) olup tüm âlemler ona muhtaçtır. Onun hiç kimseye ihtiyacı yoktur. İrade ve ihtiyarı bulunup cihet ve mekândan münezzeh-tir. Her yerde hazırdır. İnsana ruhtan daha yakındır.”¹³

Seyyid Tâha bu girişten sonra direk uluhiyyet konusunun en tartışmalı meselelerinden biri olan “Sıfatullah (Allah’ın Sıfatları)” konusuna sözü götürür ve İslam tarihinde zuhur edip ilahi sıfatlar konusunda farklı görüşler ileri süren fırkaların kendi aralarında yaptıkları tartışmaların tamamını göz ardı etmişçesine onlar hakkında bir hatırlatıcı ve tartışmalı söz sarf etmez, uzun tarihi tartışmalardan sonra Ehl-i sünnet tarafından kabul edilen son kararı tek cümlelik bir formül ile verir ve bu konuda şöyle der: “Allah’ın yedi sıfatı vardır ve bu sıfatları kadim (ezelî)dir. Bunlar da hayat, kudret, ilim, irâde, semi (bihistin), basar (bibinin) ve tekellüm (konuşma) sıfatlarıdır. Bu sıfatlar kadim (ezelî) olup Allah’ın zatından ayrılmazlar. Allah tüm ayıp ve noksanlıklardan pak (münezzeh)tir.”¹⁴

Seyyid Tâha, kelime-i Şehâdet’i açıkladıktan sonra ve İslam’ın diğer rükünlerini kısaca sunduktan sonra “İmanın Altı Rüknu”nü sırasıyla ele alır. Bu bağlamda şöyle der:

“İman’ın rükünleri altıdır. Birinci rükün, daha önceden beyan ettiğimiz gibi Allah’ın zatına layık bir şekilde pak bilecek, ona denk ve misil tanımayacak bir inanç (bawerî) ile ona inanmaktır.”¹⁵ Kelime-i Şehâdet’in “*Lâ ilahe illellâh*” bölümünü izah ederken Allah hakkında bilinmesi gereken itikadî prensipleri açık ve net ifadelerle işlemiş olduğundan dolayı burada izahat ve şerh çabasına gerek duymamakta, konuyu özetle hatırlatmaktadır.

1.1.1. Kader ve İrade Meselesi:

Seyyid Tâha’nın imanın rükünleri olarak zikrettiği “*kadere inanmak*” konusu da aslında Allah’ın ilim, irâde ve kudret sıfatı ile ilgili olduğundan akaid alimleri ve kelimciler tarafından “uluhiyyet” konusu kapsamında değerlendirilmiştir. Biz de bu yaygın kanaate uyarak konuyu bu şekilde ele alacağız ve bu konuda Seyyid Tâha’nın ifadelerini nakledeceğiz. Seyyid Tâha, kader konusunda şöyle der:

¹³ Nehri, *Akide*, vrk. 1.

¹⁴ Nehri, *Akide*, vrk. 1.

¹⁵ Nehri, *Akide*, vrk. 2.

“İmanın altıncı rûknü de yakînî bir inançla hayır ve şerrin Allah’ın kudretinin eliyle meydana geldiğine inanmaktır. Mahlûkatın tüm hareket ve amel-leri ezelden beri “Âlim” olan Allahu Teâla tarafından yazılmış olup bilinmektedir (malumdur). Evvelden ahire kadar vaki olacak her şey, o yazılmış olan şeye muvafık olur. Bütün bu olacaklar, Allah (c.c.) tarafından bilinmektedir. Bu nedenle amellerin yaratıcısı (Hâlık) Allah’tır, mahlûk ise amellerin işlenişi ve o amellerin ihtiyar edilişi (tercih edilişi) için sebeptir. Nasıl ki ateş te yanmak için bir sebeptir. Ancak Allah, hayrın yapılmasına razıdır, şerrin işlenişine razı değildir. Her ne kadar Allah’ın irâdesi ve isteği var ve ilmi bu fiillerin işlenişine taalluk etmiş olsa da durum böyledir. Zira kulun cüz-i ihtiyarîsi vardır ve kul ister hayır olsun, isterse de şer olsun fiillerini bu cüz-i ihtiyarîsiyle işler. Bunun neticesi olarak şayet ameli iyi olursa sevabı hak eder, şayet ameli şer ise azabı hak eder. Selam hidayete tabi olana olsun”¹⁶

1.1.2. NÜBÜVVET KONUSU:

Nehri, Nübüvvet ile ilgili itikadî görüşleri de şehâdet kelimesinin ikinci bölümünü açıklarken diler getirir. Bu bağlamda şöyle der:

1.1.2.1. Hz. Muhammed’in Şahsiyeti, Risalet ve Nübüvveti:

“Eşhedu: Ben şahitlik yaparım ki, hakikat şudur ki Hz. Muhammed (s.a.s.) Ademîdir, Arabîdir, Kureyşîdir, Haşimîdir, yüzü zariftir, latif bir insandır, yüzü mütebessimdir, siyah gözlüdür, mu’tedil bir kamete sahiptir, rengi kırmızı ile beyaz arasındır, mübarek sureti ayna gibidir, şeffaf ve revnak (parlak) yüzlüdür.¹⁷ Allah katında tüm Adem oğullarından daha çok sevilmektedir. Mekke’de doğmuştur. Orada peygamber olmuştur. Oradan da Medine’ye hicret etmiştir. Ömrü altmış üç senedir. Medine’de vefat etmiştir. Orada da defnedilmiştir. Onun mutahhar kabri ve münevver merkadi (mezarı) Ravza-i Mutahhara olup Medine’dedir. Babasının adı Abdullah’tır. O Abdulmuttalib’in oğludur. O Haşim’in oğludur. O da Abdulmenaf’ın oğludur. O da Kusayy’ın oğludur. O da Kilab’ın oğludur. O da Mürre’nin oğludur. O da Ka’b’in oğludur. O da Lüeyy’in oğludur. O da Galib’in oğludur. O da Fihri’nin oğludur. O da Malik’in oğludur. O da

¹⁶ Nehri, *Akide*, vrk.

¹⁷ Nehri, *Akide*, vrk. 1.

Nadr'ın oğludur. O da Kinane'nin oğludur. O da Huzeyme'nin oğludur. O da Mudrike'nin oğludur. O da İlyas'ın oğludur. O da Mudarr'ın oğludur. O da Nizar'ın oğludur. O da Maad'ın oğludur. O da Adnan'ın oğludur. Onun (s.a.s.) annesi ise Hz. Amine'dir. O ise Vehb'in kızıdır. Zühre taifesindendir.”¹⁸

Nehrî, Hz. Peygamber'in bu özelliklerini ve neslini açıkladıktan sonra sözlerine şöyle devam eder: “İşte bu vasıflara sahip olan Hz. Muhammed (s.a.s.) öyle bir peygamberdir ki onun durumunun beyanı şöyle yapılır: Rasûlullah: Yani o rasûl cinsinden bir peygamberdir. Rasûlullah olmasının manası da şudur: Onu Allah (c.c.) hak yolu kendilerine göstermek, onları kötü yoldan uzaklaştırıp Allah'ın hükümlerini bir bütün olarak yerine getirmeleri için ulemanın ittifak ettiği görüşe göre tüm insanlara, cinlere, meleklerle ve mahlûkata göndermiştir.”¹⁹

1.1.2.2. Peygamberlik ve Diğer Peygamberler:

Nehrî, İslam'ın şartlarını açıklarken kelime-i şehâdet'in ikinci bölümünde öncelikle Hz. Muhammed'den ve onun peygamberliğinden bahsetmiş, bu vesileyle peygamberlik ile ilgili temel inanç esasını beyan etmiştir. Ancak oradaki bilgiler, Hz. Muhammed ve onun risâleti özelinde idi. Diğer peygamberler ve genel olarak peygamberlikle ilgili inanç esaslarını ve itikadî malumatı ise, iman dördüncü rûknünü açıklarken ortaya koymaktadır. Bu bağlamda şöyle der:

“İmanın dördüncü rûknü ise, Âlemlerin Rabbı olan Allah (c.c.)'ın insanlara rahmet olarak değişik zamanlarda gönderdiği tüm peygamberlere inanmaktır. Onlar, günahlardan paktırlar, tüm zahîrî ve batınî ayıplardan berîdirler, kendi zamanlarındaki ve asırlarındaki tüm insanlardan üstün ve yüksektirler. Allah (c.c.) onları kendi merhameti gereği peygamber yapmıştır. Ayrıca her kim onlara karşı muaraza ve muhalefet ederse, onlar bu mucizeler ile mukabele edip peygamberliklerini ispat edebilsinler diye onlara mucizeler nasip etmiştir. Yine Allah (c.c.), ilâhî emri ümmete ve diğer insanlara tebliğ etsinler diye onlara vahiy göndermiştir. Onlar tüm mahlûkattan daha pak ve üstündürler. Onların sayısı 124 bin küsurdur. Onlardan ümmet sahibi olan mersel (resûl)lerin sayısı 113 bindir. Onların en meşhurları da şunlardır: Âdem, Şis, İdris, Nuh, Hud,

¹⁸ Nehri, *Akide*, vrk. 2.

¹⁹ Nehri, *Akaid*, vrk. 3.

Salih, İbrahim, Lut, İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Eyyup, Şuayb, Musa, Harun, Hızır, Yunus, İlyas, Eyesa, Zü'l-Kıfl, Şem'un, Eşmuyil, Davud, Süleyman, Yahya, Zekeriyye, Uzeyir, Danyal, Ermiya, Hazkil, Yuşa, Cercis, İsa, Muhammed. Allah'ın selat ve selamları bu peygamberlerin hepsine olsun. Onlardan beş tanesi ulu'l-azm peygamberdir. Bunlar da Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed'dir. Ulu'l-azmden maksat şudur: Onlar bağımsız din sahibi idiler. Bu beş peygamberin hepsi de umumun peygamberi idiler. Onlar kendi ümmetlerinin peygamberleri idiler. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) ise, bütün İslam âlimlerinin ittifakları, bütün ayet ve hadislerin, diğer peygamberlerden gelen haberlerin delaleti gereğince umumun peygamberi olup diğer bütün peygamberlerden ve bütün âlemlerden daha üstün ve daha faziletlidir.”²⁰

1.1.2.3. Kitaplara İman:

Peygamberlere imanın en önemli yansıması, onların vahiy yoluyla getirdikleri kitaplara inanmaktır. Bu sebeple akaid ve kelam âlimleri, bu konuyu nübüvvat bölümüne dâhil etmişlerdir. Nehrî de akaid metinlerinin usulüne uyarak imanın altı şartından üçüncü şart olarak kitaplara imanı ele alır. Bu konuda şöyle der: “İmanın üçüncü rüknü, kitaplara inanmak (baverî)dir. Bilki Allah'ın nazil ettiği bu kitapların dört tanesi “kutûb”, yüz tanesi de kağıt (suhûf)turlar. O sayfalardan on tanesi Hz. Âdem'e, on tanesi Hz. İbrahim'e, otuz tanesi Hz. İdris'e, elli tanesi de Hz. Şis (a.s.)'a inmiştir. Bu yüz sayfalık semâvî kâğıtlara “suhûf” denmektedir. Diğer dört kitap ise şunlardır: Tevrat, Hz. Musa'ya inmiştir. Zebur Hz. Davud'a inmiştir. İncil Hz. İsa'ya inmiştir. Kur'an da Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.s.) inmiştir. Bütün bu kutsal kitapların hepsi haktır ve Allah'ın kelâmıdır. Fakat Kur'an-ı Kerim'in hükümlerinin nazil olmasıyla onların hükmü de bettal (mensuh) olmuştur. Kur'an'ın hükmüne gelince, kıyamete kadar baki kalacaktır.”²¹

1.1.3. SEM'İYYAT KONUSU:

Nehrî, Klasik kelimcilerin ve akaid kitaplarının usullerine uyarak sem'ıyyat konularını genel olarak iki konu altında zikretmiştir. Birincisi meleklerle iman, ikincisi de kıyamet ve ahiret ahvalidir.

²⁰ Nehri, *Akide*, vrk. 4.

²¹ Nehri, *Akide*, vrk. 3.

1.1.4.1. Meleklerle İman:

Nehrî'nin konu olarak ilk bahsettiği sem'îyyat konusu meleklerle iman konusudur. Bu konuyu da imanın rükünlerinin ikincisi olarak zikretmektedir. Bu konuda şöyle der: "İkinci rükün, Allah'ın meleklerine inanmaktır. Ki onların hepsi pak, latif ve nuranî bir cinstir. Daima Allah'ın emrine amadedirler. Uyumaktan ve gafletten, yiyip içmekten, erkeklik ve dişilikten, hatta hüsnalık durumundan (nir u mi) beridirler. Mahlûkatla ilgili tüm işleri yaparlar. Ayrıca onlar, kar ve yağmurun damlalarından, ağaçların ürün ve yapraklarından, harmanlardaki hububat taneleri ve saman parçalarından, yağmur damlacıklarının birleşmelerinden oluşan nehir, ark ve çaylardan, bütün hayvan cinslerinden, örneğin kuşlardan, balıklardan, belki (hatta) tüm mahlûkat ve mevcudattan da fazladırlar. Ancak melekler şu durumlardan beri değildirler: Onlar, Allah'ın emir ve izniyle mahlûkatın dinî ve dünyevî işleri üzerinde musallat (yetki sahibi) olup onlar üzerinde tasarrufta bulunurlar. Şayet Allah bildirmese, onların sayısını kimse bilemez. Onların iş ve güçleri tamamıyla ve daima taattır. Göklerin yedi tabakasında bir ayak miktarı bir yer kadar olsa bile, meleklerin rükû ve secde halinde olmadığı bir boşluk yoktur. Onlardan bazıları daima kıyam halinde, bazıları daima rükû halinde, bazıları da daima secde halindedirler. Onlardan bazıları da daima Allah'ın cemalinin (Yüce Zatının) huzurunda aşk ve vecd halinde durmaktadırlar. Meleklerden bazıları âlem üzerinde, bazıları da âdem (insanlar) üzerinde görevlendirilmiş bulunmaktadır. İnsanlarla ilgilenen bu meleklerden bir çeşidi bizim sağ tarafımızda bulunup hayırlı olan işlerimizi (güzel amellerimizi) yazarlar. Diğer bir çeşidi de sol tarafımızda bulunup şerli işlerimizi (kötü amellerimizi) yazarlar. Sol tarafımızda bulunan melekler, bir kul günah işlediği zaman, bekleyip belki de tesbîh ve istiğfar eder de hayır hasenat işleyip kötülükleri iyiliklere tebdîl olur diye yedi saat geçmeden günahı yazmazlar. Bütün meleklerin serdari (önderi-başkanı) Hz. Cebrail'dir. Mesaj (yetki) ve delil sahibidir. O Allah'ın vahyini ve emrini bütün peygamberlere getirir. İsrâfil, sura üfürmekle görevli melektir. Hz. Azrail ruh almakla görevlidir. Hz. Mikail, mahlûkatın rızıklarını dağıtmakla görevlidir. Meleklerin bir diğer sınıfı da Hamele-i Arş'tir. Bunlar onlar Arş-ı Azîm'i taşımakla görevlidirler. Onlar hâlihazırda dört tane olup kıyamet gününde sekiz tane olacaktır. Bir diğer sınıf ise Kerrubiyyûn denilen meleklerdir ki, bunlar da azap melekleridir. Başka bir sınıf melek de vardır ki, bunlar da Ruhâniyyûn denilen rahmet melekleridir." ²²

²² Nehri, *Akide*, vrk. 2.

2.4.3.2. Kıyamet ve Alametleri:

Sem'iyat bölümünün en önemli diğer bir konusu da ahiret ve kıyamettir. Nehrî bu konuda daha önceki kelimcilerin ve akaid âlimlerinin tesbit ettikleri inanç esaslarını özetleyerek şöyle der: “Beşinci rükün de, yakın bir şekilde kıyamet gününe inanmaktır. Peygamberimizin ahir zaman alametleri ile ilgili buyurduğu her şey, şeksiz ve şüphesiz meydana gelecektir. Süfyan ve Muhammed Mehdi ve Deccal'ın zühru, Hz. İsa Peygamber'in Deccal'ı öldürmek amacıyla dördüncü semadan dünyaya nazil oluşu, Ye'cuc ve Mec'uc, Dabbetu'l-Arz'ın çıkışı, güneşin semanın ta ortasına yükselinceye kadar batıdan doğuşu, dünyaya yayılan bir dumanın peyda oluşu, bir defa batıda, bir defa doğuda, bir defa da Cezire-i Arap (Arap Yarımadası'n) da olmak üzere üç defa arzın çökmesi, dindarlığın ve ilmin azalması, fasıklığın ve hıyanetin çoğalması, yalan, gıybet ve iftiranın artması, asılsız (bed asl) olan kişilerin lider olması, kadınların söz ve emirlerine uyulup anane ve babaların emirlerinin yerine getirilmemesi, onlara isyan ve itaatsizliğin artması, dindar insanlara ve alimlere karşı saygısızlığın çokça yapılması, cahil ve bilgisiz insanların çoğalması, onların değerinin artması, fasık kişilere sevgi ve saygının yapılması, onlara izzet ve ikramın yapılması. (İşte bütün bunlar, kıyamet alametleri olup peygamberimiz tarafından haber verilmiştir. Bunlara inanmak gerekmektedir.)²³ “Haşrin vakıatı olarak yeryüzünün dürülmesi, asımanın paramparça olup yıkılması, yıldızların aşağıya dökülüp aşağıya düşmesi, göklerin dürülüp iç içe kıvrılması, ayın ve güneşin, gece ve gündüzlerin nirsuz ve karanlık kalması, denizlerin birbirine karışıp kaynaması, bu ve benzeri diğer olaylardan Hz. Peygamber'in haber verdiği tüm olaylar şeksiz ve şüphesiz meydana gelecektir. İşte Hz. Peygamberin kıyamet alametlerinden haber verdiği tüm olaylar teker teker meydana gelecektir ve hepsi de haktır, zuhurunda şüphe yoktur. Bu vakıaların zuhur ettiği dönemde tüm mahlûkat yeniden dirilecekler ve Şam-ı Şerifin topraklarında toplanacaklardır.”²⁴

2.4.3.3 Ahiret Halleri:

Nehrî, kıyametten önceki alametleri bu şekilde özetledikten sonra, kıyamet koştuktan sonra ahiret âleminin halleri ve aşamaları ile ilgili olarak da şu hususları hatırlatır:

²³ Nehrî, *Akide*, vrk, 5.

²⁴ Nehrî, *Akide*, vrk, 5.

“Kıyamette hayır ve şer defterleri ellerine verilir, ne amel ettikleri ortaya konur, amellerinin hesapları sorulur. Allah’ın emri ile terazi konulur ve iyi kötü, hayırlı ve şerli olsun tüm amelleri tartılır. Cehennemin üstünde kurulan köprüden geçenler daha sonra Kevser Havuzuna giderler. Cehennemlikler ise orada sürünüp geçemezler ve cehennemin ortasına düşerler.”²⁵

“Peygamberler, veliler, meşâyih, sulehâ ve ulemâ büyük veya küçük olsun günahkâr Müslümanlara şefaât ederler. Müslüman olan kişiler ebedi olarak cehennemde kalmazlar. İşlediği günahı sebebiyle hiç kimse de orada daimî kalmaz.”²⁶
“Cehennem yedi tabaka olup arzın yedi tabakasının altındadır. Cennet de sekiz tabaka olup yedinci semanın üstündedir.”²⁷

2. AKİDE-İ KÜRDİYYE’NİN DİĞER AKİDE KİTAPLARIYLA MUKAYESESİ:

Seyyid Tâha, Ehl-i Sünnet’e mensup olan, fıkhıta Şafii, itikatta Eş’arî ve tasavvufta Nakşi olduğundan dolayı tüm eserlerinde olduğu gibi, araştırma konumuz olan bu eserinde de kendisinden önceki zengin İslam İlim Müktesebatından faydalanmıştır. İçinde yaşadığı zamanın şartları gereğince, çevredeki diğer mezhep mensubu âlimlerin kitaplarından da mutlaka istifade etmiştir. Bu nedenle aşağıda daha önceki dönemlerde yazılan bir kaç akide kitabı bağlamın Akide-i Kurdiyye kitabını mukayeseli bir şekilde inceleyeceğiz.

2.1. EŞ’ARİ AKAİD METİNLERİYLE MUKAYESESİ:

Nehrî, Eş’arî Fırkasına mensup olduğundan burada zikrettiği inanç esaslarını ve itikadî hükümleri Eş’arî Fırkasına mensup âlimlerden seçmiştir. Bu nedenle öncelikle onun bu eserinin Eş’arî Mezhebinin kurucusu olan Ebu’l-Hasan el-Eş’arî’nin görüşlerini bir metin kitabı gibi yansıttığı “*el-İbane An Usûli’d-Diyane*” adlı eseriyle karşılaştırmak gerekmektedir.²⁸ İslâm toplumunda çeşitli fikir akımlarının ve inançların yaygınlaştığı dönemde, Ehl-i Sünnet inancına sahip

²⁵ Nehri, *Akide*, vrk, 5.

²⁶ Nehri, *Akide*, vrk., 6.

²⁷ Nehri, *Akide*, vrk., 6.

²⁸ Eş’arî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmâil, *el-İbane an Usûli’d-Diyane*, Tahk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 5-92.

çıkan zatlardan birisi de Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (v. 324/935)'dir.²⁹ Mâverâunnehir'de Maturidî'yi yetiştiren ve onun görüşlerinin kısa sürede yaygınlaşmasına fırsat veren şartlar, Basra'da da Eş'arî'nin ortaya çıkmasına ve görüşlerini yaymasına zemin hazırlamıştır.³⁰ Ancak Eş'arî'nin muhiti, daha çok Mutezile mensuplarının bulunduğu bir çevre idi. Bu sebeple Eş'arî onlarla daha çok mücâdele etmiştir. Maturidî ise, Mutezile'nin Mâverâunnehir'e sızan görüşlerini reddetmiştir.³¹ Kırk yaşına kadar Mutezile mezhebine bağlı kalan ve Basra Mu'tezilesinin en önemli münâzaracısı olan Eş'arî, daha sonra bu görüşlerinden vazgeçerek Ehl- Sünnet inancını benimsedi. El-İbâne adlı eserini yazarken Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini benimsediğini belirtti, kurmayı tasarladığı yolda Küllabiye fırkasının kurucusu sayılan İbn Küllab'ın görüşlerini³² benimseyip ona temâyül etti.³³ Mu'tezile'yi çok iyi bilen Eş'arî, o kesimden ayrılırken, onların düşüncelerine karşı düşünce üretiyordu. Bu sebeple düşüncelerinde Mutezile'ye yönelik bir tepki sezilmektedir.³⁴ Onun, Mutezile aleyhine geliştirdiği düşünceleri, Küllâbiyeye yönelmesini sağlıyordu. Eş'arî'nin Mutezile'ye muhâlefeti kapsamlıydı.³⁵ Buradan hareketle şu sonuca varabiliriz: Eş'arî'nin düşüncesinin sistemleşmesini kolaylaştıran en önemli husus, eleştirdiği Mu'tezile'nin sistemli ve kendi içinde tutarlı bir sistem oluşudur. Böylece Eş'arîlik de kolaylıkla ve kısa sürede sistemleşti, ilim adamları ve halk kesimleri tarafından benimsendi.

İşte Eş'arî'nin yaşamış olduğu bu tecrübe onun görüşlerine yansıdığı gibi görüşlerinin fırkalaşmasından sonra bu fırkaya yansıdı. Bu sebeple Eş'arî mezhebinin oluşum ve gelişim dönemlerinde şu hususlar mezhebin görüşlerinin ana çerçevesini oluşturdu:

a. Mu'tezile, Şia, Cebriye, Mürcie, Müşebbihe ve Mücessime gibi diğer fırkaların görüşleri karşı mezhebin damgasını yaşayacak kendine özgü ve diğerlerinin görüşlerinden farklı görüşlerin savunulması,

b. Ahmed b. Hanbel ile Küllabiye Mezhebi'nin metod ve görüşlerinin savunulması,

²⁹ Yüceer, İsa, *Kelâm Fırkalarında Yöntem*, Tablet Yay., Konya, 2007, s. 134.

³⁰ Topaloğlu, Bekir, Aruçi, Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd (Sunuş)*, İSAM Yay., Ankara, 2003, s. XVI.

³¹ Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, Damla Yay., İst., 2010, s. 133.

³² İbn Küllâb'ın itikâdî ve siyâsî görüşleri hakkında bkz. Macit, Nadim, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, İhtar Yay., Erzurum, 1995, s. 57-71

³³ Yüceer, *Yöntem*, s. 122.

³⁴ Özler, , Mevlit, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, Nun Yay., İst., 1997, s. 93.

³⁵ Yüceer, *Yöntem*, s. 123.

c. Aklî ve naklî metod arasında, kaderci ve cebri metod karşısında eklektik ve sentezci bir metodun benimsenmesi.

Bu üç husus Eş'arî mezhebinin geneline yansırken, Nehrî gibi alimlerin geçmiş ilim miraslarının bu temele dayanması nedeniyle söz konusu mirasın belirleyici özelliklerinden etkilenmesi tabii bir durum olarak kabul edilmelidir. Ancak yine de Nehrî ve diğer bölge Eş'arî alimlerinin çatışmacı zihniyeti terk ettiği, geçmişin mezhepçilik taassubunun acı tecrübelerinden ders çıkarıp tenkit dolu ve dışlayıcı, başka bir ifade ile çatışmacı üsluptan kaçındıkları görülmektedir. Bu konuda bir mukayese yapıldığında kısaca şu hususlar söylenebilir:

a. Eş'arî'nin kitabında diğer mezheplerin adı zikredilir ve çok sert bir şekilde tenkit, tadlil, hatta tekfir bile edilir. Nehrî'nin kitabında isim zikredilmediği gibi tadlil ve tekfir yoktur. Ancak kendi görüşünü açıklarken zımni bir tenkidin varlığı bir sezgi olarak anlaşılabilir.

b. Eş'arî'nin kitabında geçmişin siyasî, sosyal ve dinî durumunu yansıtan tartışmalar bulunmaktadır. Nehrî'nin kitabında sadece itikadî ve dinî yargılar zikredilmektedir.

c. Eş'arî'nin bir hedef, bir de muhatap kitlesi vardır. Hedef kitlesi aynı zamanda karşıt kitle olan Mu'tezile ve diğer mezhep mensupları, muhatap kitlesi onlardan farklı düşünen ve eskiden beri Ehl-i Hadis diye nitelendirilen Ahmed b. Hanbel'in temsil ettiği kesimdir. Nehrî'de bu şekilde karşıtlık ifade edecek bir hedef kitlesi yoktur. Sadece İslam itikadını sağlam bir şekilde öğretmek istediği Müslümanların evlatlarından oluşan talebeler ve avam kesimi bulunmaktadır.

d. Eş'arî'nin kitabında kader, rüyetullah, miraç, kelâmın mahluk olup olmaması, istiva, vecih, yed gibi haberi sıfatlar gibi tartışmalı konulara özel bir önem verip ayrıntılı bir şekilde ayet ve hadislerle istidlal ederek işlerken Nehrî'de böyle bir yöntem takip edilmemiştir. Bu tartışmalı konuların bir kısmına değinilmezken bir kısmı da sadece kesin yargı ifade eden cümlelerle ifade edilmiştir.

e. Bu eserde dikkat çekici hususlardan birisi de onda hemen hemen kelâm ilminin tüm bahislerinden bahsedilmesine rağmen nübüvvet konusunun

ele alınmamasıdır.³⁶ Bu da Eş'arî'nin Şia ve Kaderiyye tarafından tartışılan konulara öncelik verdiğini ve Müslümanlar tarafından ciddî bir ihtilafa sebep olmayan nübüvvet konusunu tartışmaya gerek görmediğini, mücadele alanına nübüvveti inkâr eden veya farklı nübüvvet anlayışlarına sahip olan gayr-ı Müslimleri değil, Müslüman fırkaları aldığını ifâde etmektedir. Nehrî'nin eserinde ise Nübüvvet konusu uluhiyet konusundan sonra itikadın en önemli ikinci konusudur.

Eş'arîlerin en en meşhur kelamcılarında Adudu'd-Din Abdurrahman b. Ahmed el-İci (v. 321/933) de bölgede eserleri okunan önemli âlimlerdendir. Onun da "*Metnu'l-Akadidi'l-Adudiyye*" diye meşhur olan bir akaid metni vardır. Bu kitabı Seyyid Tâhâ'nın şeyhi ve üstadı Mevlânâ Halid-i Bağdâdî, "*Şerhu Akaidi'l-Adûdiyye*" adıyla şerh etmiştir.³⁷ Burada bir mukayese yaptığımızda şunu görürüz: el-İcî, Akaid metnine girerken "*yetmiş üç fırka*" hadisi ile konuya başlamış ve bu hadiste bahsedilen Fırka-i Naciye'nin Eş'arîyye olduğunu söylemiştir. Daha sonra da "muhaddislerin selefi, Müslümanların din önderleri ve Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat âlimlerinin üzerinde icma ettikleri hususlar şunlardır." diyerek Eş'arîyye ekolünün görüşlerini kısaca sıralamıştır.³⁸ Nehrî'nin Akaid Metni'nde "*yetmiş üç fırka*" hadisinden bahsedilmediği gibi Eş'arîyye Fırkasının isminden veya sadece bu fırkanın hak fırka olduğundan bahsedilmez. Bunun yerine direk olarak bu mezhebin görüşleri sıralanır. Dikkatimizi çeken diğer bir husus da şudur: el-İcî'nin metninde itikadî esaslar açıklanmadan evvel direk olarak Kelamcılar ile Felsefeciler arasında geçen ve şiddetli tartışmalara sebep olup, onların birbirlerini tekfir ve tatlil etmesine kadar giden alemin kıdem veya hudusu, ebediliği veya fani oluşu, Yaratıcının Ezeliliği ve Ebediliği, onun kudretinin ve ilminin kuşatıcılığı, Allah-alem ilişkisi, hulul, ittihad gibi konulardan bahsedilirken, Nehrî'nin metninde bu konulardan bahsedilmez ve felsefecilerle açık tartışmaya girilmez. Bunun yerine direk olarak "Bil ki, İslam'ın şartı beştir. O da Eşhedu..." şeklinde İslam'ın beş rüknü ve imanın altı rüknü esas alınır ve diğer itikadî esaslar ve hükümler bu çerçevede işlenir. Bir diğer husus da şudur: Adudiyye metninde İslam fırkaları içerisinde tartışılan, kelamcılar tarafından şiddetli münazaraya sebep kılınan husun-kubuh, lütuf-aslah, Kur'an'ın ve kelâmullah'ın mahluk olup olmaması, imamet-hilafet konusu ve

³⁶ Bkz. Gölcük, Şerâfettin- Toprak, Süleyman, *Kelâm Tarih Ekoller Problemler*, Tekin Yay., Konya, 2001, s. 59.

³⁷ Kavak, Abdulcebbar, a.g.m., s. 16.

³⁸ el-İci, Adudu'd-Din Abdurrahman b. Ahmed, *Metnu'l-Akadidi'l-Adudiyye*, "Geçit, M. Salih, Akaid Metinleri Ders Notları İçinde), Ağrı İslami İlimler Fak., 2012, Ağrı, s. 56.

imamlar arası efdaliyyet konularında Nehrî tartışmalara girmediği gibi bu konuları işlememiştir. Bunların dışında Allah'ın yedi sıfatı, peygamberler ve peygamberlik, kıymaet ve ahiret halleri, şefaet, cennet-cehennem, meleklerle inanmak ve meleklerin özellikleri konularında Eş'arî Fırkasının klasik ve bilinen görüşleri aynen savunulmuştur. Bu açılardan da iki akaid metni arsında büyük çapta benzerlik bulunmaktadır. Ayrıca ayet ve hadislerden istidlal etme konusunda her iki metinde telmih ve işaret metodu kullanılmış, ayet ve hadisler direk yazılmamış veya sarahaten atıfta bulunulmamıştır.

Doğu ve Güney Doğu Anadolu medreselerinde akaid konusunda en çok okunan Akaid Metinlerinden birisi Ömer en-Neseî (537/1142)'nin Metnu'l-Akaid'dir. Ancak bu eserin metni Maturidî, Şerhi ise Eş'arî mezhebî görüşleri çerçevesinde yazılmıştır. Talebelik yıllarının ilk dönemlerinde ise Molla Halil-i Sirdî'nin Nehcu'l-Enâm ve Şeyh Ahmed-i Xanî'nin Akida İmâne adlı kitapları ile müellifi belli olmayan Akidetu'l-İmân adlı bir kitap okutulmaktadır. Bu nedenle Eş'arî fırkasının diğer akaid metinleri ile mukayese yerine, söz konusu eserler ile Nehrî'nin akidesi arasında mukayese yapmak için bu başlık altında başka bir eseri ele almayı uygun görmedik. Zaten diğer metin kitapları genellikle Adudiy-ye metnine benzemekte ve esas itibarıyla Adudu'd-Din el-İcî tarafından yazılan Şerhu'l-Mevâkîf adlı esere dayanmaktadır. Diğer eserler de Kürtçe yazıldığından ayrı bir başlık altında değerlendireceğiz.

2.2. MATURİDÎ AKAİD METİNLERİYLE MUKAYESESİ:

Hiç şüphesiz İslâm tarihinin erken döneminde Ehl-i sünnet alimleri tarafından yazılmış olan akaid metinlerinin en önemlisi Ebu Hanife (v. 150/767)'nin Fıkh-ı Ekber adlı eseridir. Hicri 150'de vefat eden ve tabiun nesline yetişme şerefine nail olan bu zatın söz konusu eseri inanç esaslarını tespit ve izah etme açısından son derece önemlidir. Bu önemine binaen günümüze kadar yazılmış olan tüm akaid metinlerinin temel bölümler, inanç konuları ve içerik bakımından Fıkh-ı Ekber'in devamı olduklarını görmekteyiz. Özellikle İmam Tâhâvî'nin yazdığı “Akidetu't-Tâhaviyye” ve Ömer en-Neseî'nin yazmış olduğu “Metnu'l-Akaid” adlı eseri, Ebu Hanife'nin eserinin tekrarı, taklidi, özeti ve izahı mahiyetindedir.

Nehrî'nin akaid metnini Fıkh-ı Ekber ile mukayese ettiğimizde şunları görürüz: Her iki metin de öncelikle imanın şartlarını vurgulayarak başlamış ve

eserin muhteviyatını bu esaslar paralelinde ve çerçevesinde ele almıştır. Ancak, Fıkh-ı Ekber'de İslam'ın beş rüknü ele alınmamıştır. Bir diğer husus da şudur: Ebu Hanife de Nehrî gibi felsefecilerle ve kelamcılarla tartışmaya girmek yerine Ehl-i sünnet'in genel kabul gören inanç esaslarını kısa, anlaşılır ve kesin yargı ifade eden cümleler halinde arz etmiştir. Konular açısından bakıldığında her iki eserin ele aldığı konuların yüzde doksanından fazlası aynıdır. Ancak Mu'tezile, Cebriyye, Mürcie ve Şia tarafından tartışılan konulara bakıldığında Ebu Hanife birkaç yer hariç, diğer yerlerde görüş sahiplerinin adlarını ve fikirlerini zikretmeden onları reddedip Ehl-i sünnet'in görüşünü serd etme yolunu kullanırken,³⁹ Nehrî böyle tavra girmemiş ve genellikle tartışmalı konulardan kaçınma tavrını sergilemiştir. Konuların detaylarına inildiğinde Ebu Hanife'nin bir çok detaya indiği (Kur'an'ın mahluk olup olmaması, ayetlerin bu açıdan değerlendirilmesi, ayetlerin işlediği konular açısından fazilet derecesi veyahut ayette rivayet edilen insana ait sözlerin kelâmullah olup olmaması gibi), akaid ilminden çok fıkıh ilminin kapsamına giren bazı konularda (örneğin abdestte ayakları mesh etmek, terâvih namazı kılmak gibi)⁴⁰ görüş beyan ettiği, Nehrî'nin ise bu tür ayrıntılara ve ameli meselelere girmedeği görülmektedir. Ayet ve hadislerden istidlal etme hususunda ise farklılık bulunmaktadır. Zira Ebu Hanife bir çok yerde ayet ve hadisin metnini cümle içerisinde iktibas ederken veya sarahaten vurgularken, Nehrî lafızdan çok manaya değer vererek ayet ve hadislerin ihtiva ettiği itikadî anlamı vurgulamıştır. Bir diğer husus da şudur: Fıkh-ı Ekber'de Allah'ın eli, yüzü, inmesi gibi haberi sıfatlar konusu özellikle ele alınıp selef metodu çerçevesinde açıklanırken Nehrî bu konuda söz sarf etmemiş, haberi sıfatları tartışmaya açmamıştır. Melekler ve kıyametin alametleri konusunda Nehrî'nin Fıkh-ı Ekber benzeri bir metod takip ederek detaya indiği Melekler ve kıyametin alametleri konusunda ise Nehrî'nin Fıkh-ı Ekber benzeri bir metod takip ederek detaya indiği ve sahih hadislerde geçmeyip sıhhat derecesi daha alt düzeyde olan hadis ve haberlerde geçen detaylara yer verdiği görülmektedir. Örneğin Kur'an ve Sünnet'te adı geçmeyen bazı peygamberlerin isimlerini (Ermiya, Hazkil, Cercis gibi), mahlukatın diriltildikten sonra Şam topraklarında toplanacağı gibi durumlardan bahsetmektedir ki haber-i ahad veya zayıf ve mevzu rivayetlerle sabit olan bu tür ayrıntılara diğer akid metinlerinde yer verilmemektedir. Bir diğer husus da şudur ki: Nehrî, kelamcılar arasında tartışılan ve diğer akaid metin kitaplarında geçen iman ve İslam'ın tanımı ve mahiyeti, miraç, rû'yetullah, arş-kürsi, ecel ve

³⁹ Ebu Hanife, *Fıkh-ı Ekber*, Terc. Hasan Basri Çantay, DİB Yay., Ankara, 1986, s. 5-16.

⁴⁰ Ebu Hanife, *Fıkh-ı Ekber*, s. 11.

rızık konularına değinmemektedir. Bunun haricinde Ehl-i Sünnet'in genelinin savunduğu görüşler açısından bakıldığında iki akaid metni kitabı arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır.

Maturidî Fırkasının en önemli akaid metinlerinden biri de Tâhavî'nin akaid Metni'dir. bu metin de genel olarak Ebu Hanife'nin görüşlerini esas aldığından Nehrî'nin metni ile mukayese edildiğinde aynı durumu arz etmektedir. Ancak Tâhavî metninde Fıkh-ı Ekber'in konularına eklenen bazı konulara bakıldığında şöyle bir durum görülmektedir: Tâhavî, teşbih düşüncesini savunanların tekfir edilişi, imamların ve veliyyu'l-emr olanların emirlerine itaat etmenin gerekliliği, hac ve cihadın vücubiyetinin kıyamet gününe kadar devam edişi, sahabeyle muhabbetle bağlılığın gerekliliği, kahin ve falcıların (arraf) dediklerinin tasdik edilmemesi gerektiği konularının Fıkh-ı Ekber'de geçmeyen konularda Ebu Hanife'nin usulü üzere görülmektedir. İşte bu konularda Nehrî'nin eserinde de malumatın bulunmadığı görülmektedir.⁴¹

Maturidî Fırkasının görüşleri çerçevesinde hazırlanmış en meşhur akaid metin kitabı ise Metn-i Akaid-i Ömer en-Neseffî adlı eserdir. Bu eser ile Nehrî'ye nisbet edilen Akaid-i Kürdi arasında bir mukayese yapıldığında şöyle bir tablo görülmektedir:

Neseffî Akaidi, eşyanın hakikati konusunda olumsuz görüş beyan eden Sofistler ve diğer şüpheli Yunan Filozofları ile kelamcılar arasındaki meşhur tartışma ile başlamaktadır. *"Hak ehli dediler ki eşyanın hakikati sabittir ve onunla alakalı bilğimiz muhakkaktır!"* cümlesi ile başlayan bu eser, daha sonra ilmîn vasıtalarını ele alır, bu bağlamda beş duyu organı (havas-ı selime), sadık haber (mütevâtir haber ve mu'cize ile desteklenmiş resulün verdiği haber) ile aklın ilmin sebepleri olduğunu, buna karşın ilhamın ise objektif bir bilgi sebebi olmadığını bildirilmektedir. Filozoflarla yapılan bu tartışmadan sonra söz, yine kelamcılar ile filozoflar arasında sıkı bir şekilde geçen tartışmaların en önemli konularından alemin kıdem ve hudusu, a'yan, araz, cevher, cisim, heyula cüz-i ma la yetecezza (atom) konularına getirilmekte ve tüm bu kavramlarla ilgili görüşler Ehl-i sünnet (Ehl-i Hak)'ın aklî ve naklî metotla tesbit ettikleri inanç esasları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Daha sonra bütün bu varlıkların hepsinin muhdisi (var

⁴¹ Tahâvî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Selâme el-Ezdî, *el-Akaidetu't-Tahaviyye*, Tahk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Ata. Ün. İlahiyat Fak. Yay., Erzurum, 1992, s. 1-13.

edicisi)nin Allah olduğu, Allah'ın cevher, araza, cisim olmadığı, mürekkep, mu-savver, ma'dud, mahdud, müteba'iz, mütecezzi ve mütenahi olmadığı vurgula-narak Allah-alem ilişkisi konusunda teşbih, temsil ve tahdid yerine tevhid tavrı vurgulanmıştır.⁴² Nehrî'nin Akaid metninde ise bu tür tartışmalara girilmemiş, bu konular bu derece ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Bunun yerine Allah'ın yedi sıfatı olan ilim, irâde, hayat, kudret, semi, basar ve kelam sıfatları sıralanır, bunların ezeli ve ebedi oldukları, Allah'ın zatından ayrı olmadıkları, Allah'ın zat ve sıfatlarının misl, şibh ve her türlü kusur, ayıp ve noksanlıklardan münezzeht oldukları vurgulanmaktadır.

Bir diğer önemli husus da şudur: Nesefî Metni'nde Allah'ın sıfatları zik-redilirken “*tekvin*” sıfatının Allah'ın ezeli bir sıfatı olduğu belirtilerek özellikle bu konu üzerinde diğer sıfatlara nispeten daha açıklayıcı ve şerh edici açıklamalar yapılmakta, tekvin sıfatının müstakil bir sıfat olduğu özellikle vurgulanmak-tadır. Nehrî Eş'arî Fırkasına mensup olduğu için bu konuya hiç girmez ve tekvin sıfatından bahsetmez.

Konular açısından bakıldığında Nesefî'nin ele aldığı rû'yetullah, mak-tulün eceli, rızık, ecel, hidayet-dalalet, kabir azabı, kabir nimetleri, imanın artıp eksilmesi, imanda istisna ve inşallah mü'minin demenin hükmü, mi'rac, evliya-nın kerameti, sahabe arası efdaliyyet, imamet ve hilafet, imamın din ve dünya ile alakalı vazifeleri, imametin şartları, iyi ve kötü olsun Müslümanların arkasın-da namaz kılmanın cevazı, sahabe konusunda ağzına sahip çıkıp onları hayırla yad etmenin gereği, naslardaki zahir-batın ilişkisi, ölümlere dua etmenin onlara ulaşması gibi konularda Nehrî görüş beyan etmemekte, bu tür tartışmalara da girmemektedir. Diğer konulara gelince Ebu Hanife konusunda dediğimiz gibi, Ehl-i sünnet'in genel temayülü gereğince benzer ve aynı cümleler kullanılmakta, böylece Ehl-i sünnet'in müşterek inançları zikredilmektedir.

2.3. KÜRTÇE YAZILMIŞ AKİDE KİTAPLARIYLA MUKAYESESİ:

Nehrî'ye nispet edilen Akaid-i Kürdiyye isimli eserin Kürtçe yazılmış ve Kürt medreselerinde okutulan diğer akaid metinleriyle mukayeseli bir şekilde değerlendirilmesi hususu da son derece önemlidir. Bu, bir açıdan eserin diğer

⁴² Nesefî, Ömer, *Metnu'l-Akaid*, (Şerhu'l-Akâid İçinde) Dergâh Yay., İst., 1991, s. 1-10.

eserler arasındaki ilmî değerini tesbit etme, bir diğer açıdan da bölgede savunulan ve halka anlatılıp öğretilen, bölge insanının dinî yapısının ve itikadî inançlarının oluşmasında etkili bulunan inanç esaslarının tespiti hususunda önem arz etmektedir. Biz de bu sebeple söz konusu akide metnini, bölgede meşhur olan şu kitaplarla karşılaştıracamız:

2.3.1. Şeyh Ahmed-i Xani (v.1707'nin Akida İmane Adlı Eseri:

Ahmed-i Hanî'nin itikadî görüşlerinin derli ve toplu olduğu kitabı Akîda İmani isimli eseridir. Hanî'nin doğrudan doğruya akaid ile ilgili yazılmış en önemli eseridir. Genel itibarıyla Eş'arîye Fırkasının görüşlerini ihtiva etmektedir. Yer yer Maturidî görüşler de tercih edilmektedir. Ahmed-i Hanî'nin akaid konusunda yazmış olduğu derli toplu eseri bu eserdir. Bu eserini medreselerde okuyan talebeler için bir ders kitabı olarak hazırlamıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu medreselerinde ve Kürtlerin bulunduğu geniş coğrafyada 300 yıl boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur.⁴³ Söz konusu eser, Osmanlı Döneminde medreselerde ders kitabı olarak okutulan el-Emalî gibi manzum bir şekilde yazılmıştır.⁴⁴ Xani'nin Akide'si ile Nehrî'nin akideleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında şu hususlar görülmektedir: Şekilsel açıdan Xani'nin metni, manzum olarak yazılmış iken Nehrî'nin Akaid metni nesir olarak yazılmıştır. Xani'nin muhatap kitlesi medreselerde okuyan ve ortaokul seviyesinde bulunan talebeler iken, Nehrî'nin muhatap kitlesi avam kesimidir. Bu sebeple işlenen konular, yapılan tartışmalar, takip edilen metod konusunda bazı farklılıklar meydana gelmiştir. Örneğin medresede okuyan talebeler dikkate alındığında çok ileri düzeyde olmasa da tartışmalı olan belli başlı kelimeler konular işlenebilir. İşte bu sebepten dolayı Xani, eserinde felsefecilerle kelamcılar, Sünnî kelamcılarla diğer fırkalara mensup kelamcılar arasında tartışılan bazı konuları ele almıştır. Bu nedenle Allah-âlem ilişkisi konusundaki tartışmaları yansıtan Allah'ın cisim, cevher, araz, küll ve cüz olmadığı, ezeli ve ebedi olduğu, mahlukatın ise fani olduğu belirtilmiştir. Diğer dinî ve felsefî inanç kesimlerince kabul edilen tenasüh, hulul, heyula, cüz-i la yetecezza (atom) konularında onların düşünceleri reddedilmekte ve bunları kabul eden veya heyulayı kadim olarak savunanların kâfir oldukları ifade edilmektedir. Cismi veya ruhani bir şekilde cereyan ettiği konusu tartışmalı olan

⁴³ Xani, Ahmed, *Akida İmane*, Matbaa-i Evkaf-ı İslamiyye ve Askeriyye, İst., 1337, s. 25-30.

⁴⁴ El-Uşi, Ebu'l-Hasan Siracu'd-din, *el-Emalî*, (Aliyyu'l-Kari, Şerhu'l-Emalî içinde), Salah Bilici, İst., 1986, s. 1-30.

İsra ve Mirac olayı, Ehl-i sünnet ile Mu'tezile ve diğer bazı fırkalar arasında tartışmalı olan rü'yetullah konusu işlenmiştir. Peygamberlerin azledilip edilemeyeceği, kadınların peygamberlik açısından durumu, hayır, şer, kaz, kader, teklif-i ma la yutak gibi Eş'arî ile Maturidî arasında cereyan eden konularda genellikle Eş'arî mezhebinin görüşü vurgulanmakta, tenkit havası içinde cevap verilmektedir. Ancak kadınların peygamber olamayacağı hükmü kabul edilerek Maturidî fırkası görüşü tercih edilmektedir. Yine Dört Raşid Halifenin fazileti hilafet sıralamasına göre zikredilmekte, velilerin kerametleri savunulmaktadır.⁴⁵ Nehrî'nin akidesinde ise bu tür tavırlar sarahaten görülememekte, tartışmadan kaçtığı ve Eş'arî fırkasının görüşlerini açık, net ve kesin ifadelerle ifade ettiği, saydığımız bu tartışmalı konuları ele almadığı görülmektedir. Diğer konularda ise Eş'arî mezhebinin görüşlerine muvafık bir şekilde kısa ve net cümleler halinde aynı görüşler savunulmaktadır. Her iki eserin klasik akaid metinlerinin usulüne uyarak konularını uluhiyyet, nübüvvet ve sem'îyyat bölümleri arasına yerleştirerek sunduğu görülmektedir. Bu konuda göze çarpan bir fark da şudur: Nehrî, bu üç bölüm altında itikadî konuları işlerken genel çerçevesini İslam'ın beş rüknü ve imanın altı rüknü temeline oturturken Xanî böyle bir yaklaşımda bulunmamıştır.

2.3.2. Molla Halil-i Siirdî (v. 1846)'nin Nehcu'l-Enâm adlı eseri:

Kürtçe yazılmış Akaid Metni kitaplarının en önemli ve meşhurlarından birisi de Bediuzzaman Said-i Nursi'nin "*sözü hüccet*" dediği Molla Halil-i Siirdî'ye ait manzum eserdir. Kendisi bölgemizin yetiştirdiği çok büyük bir alimdir ve bir çok eseri bulunmaktadır.⁴⁶ Onun söz konusu eserinin adı "*Nehcu'l-Enam li Nef'i'l-Avam*"dır. Xanî'nin Akida İmane adlı eseri gibi Kürt medreselerinde birkaç asırdan beri ders kitabı olarak okutulan bu eser, diğer akaid metinlerinden daha kapsamlı ve daha uzundur. İçerdiği konulara bakıldığında temelde akaid ile ilgili konular olmakla birlikte, avam kesiminin ihtiyaç duyduğu ibadet, siyer, ahlak ve tasavvuf ilimlerinin konusu olan bazı hususlarda da bilgi verdiği görülmektedir. Bu nedenle sırf akaid metni özelliği taşıyan kitaplarda genellikle bulunmayan farz-ı aynlar, Şemailu'r-Rasul, Allah yolunda talim ve taallumun fazileti, yedi azanın (göz, kulak, dil, karın-mide, ferc, el ve ayak) vazifeleri, li-

⁴⁵ Xanî, Ahmed, *Akida İmane*, Matbaatu evkaf-ı İslamiyye ve Askeriyye, 1337, s. 5-30.

⁴⁶ Bkz. Es-Siirdî, Molla Halil, *Nehcu'l-Enam*, Matbaa-i Evkaf-ı İslamiyye ve Askeriyye, İst., 1337, s. 1-25; El-Celali, Molla Musa, *Feyzu'l-Kadiri'l-Allam Şerhu Nehci'l-Enam* (Mecumatu'l-Fuyuzat içinde) , İhvan Neşr., İst., 2010, s. 1-6.

bas (elbise) adabı ve namaz adabı konuları da son derece güzel ve faydalı bir üslup içerisinde manzum olarak işlenmektedir.⁴⁷ Siirdî'nin eseri daha ayrıntılı olduğundan dolayı işlenen konuların sayısı ve detayları da Nehrî'ye göre fazla ve uzun olmaktadır. Bu nedenle akaid konularından sıfat-ı selbiyye, ru'yetullah, imamet, rızık, tenasüh, hulul, sihir, nazar (ayn), Ehl-i Sünnet'in dört fıkıh mezhebi ve iki itikadî fırkasının imamları konuları da işlenmiştir.⁴⁸ Nehrî'nin akaid metninde ise hem bu konular işlenmemiştir, hem de diğer konularda bu kadar ayrıntılı açıklamalara yer verilmemiştir. Ancak her iki müellifin aynı bölgede yaşamış olması, Eş'arî mezhebin mensup olmaları ve avam kesimine hitaben yazmış olmaları itibarıyla diğer konuların işlenişinde aynı görüşlerin savunulduğu, aynı inanç ve mesajların yansıtıldığı görülmektedir.

2.3.3. Mevlâna Halid-i Bağdadî (v. 1247/1779)'nin Akide-i Kürdiyye adlı Eseri:

İşlemiş olduğumuz Akaid-i Kürdiyye isimli eserin mukayesesinde unutulmaması gereken en önemli eser ise Seyyid Tâhâ-i Nehrî'nin mürşidi ve tarikat şeyhi olan Mevlâna Halid-i Şehrezûri en-Nakşibendî el-Bağdadî'dir ki Nehrî aynı zamanda onun birinci halifesi olarak bilinmektedir. İşte bu açıdan bakıldığında her iki zata nispet edilen Akide-i Kürdiyye adlı eserler önem arz etmektedir. İki eser arasında genel bir mukayese yapıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Her ikisi de itikadî konuları İslam'ın beş rüknü ve imanın altı rüknü çerçevesinde ele almışlardır. İşlediği konuların hemen hemen tümü aynıdır. Metod ve anlatım tarzı aynıdır. Savunulan görüşler Eş'arî mezhebinin görüşleridir ve aralarında ihtilaf gözükmemektedir. Konuların işleniş sırlaması bile aynıdır. Aralarında bulunan tek fark, Mevlâna Halid'e nisbet edilen akaid metninin daha kapsamlı ve ayrıntılı oluşudur.⁴⁹ Örneğin nübüvvet bahsinde Nehrî'nin kitabında miraç konusu yer almamakta, Mevlâna Halid'in kitabında ise bir akaid metni hacim ve muhtevasına nisbetle Hz. Peygamber'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya gidişi, Cebrail ile birlikte Refref ve Burak'a binış-

⁴⁷ Es-Siirdi, Molla Halil, *Nehcu'l-Enam*, s. 12-17.

⁴⁸ Es-Siirdi, *Nehcu'l-Enam*, s. 12-24; Celali, *Feyzu'l-Kadiri'l-Ellam*, s. 1-235.

⁴⁹ El-Bağdadi en-Nakşebendi, Mevlana Halid, *Akide-i Kürdiyye*. (Muhammed, Kemal Rauf, *Akide-i İman-Akideyi Kurdi (Lubbu'l-Akide Akide-i Kürdiyyi Mevlana Halid-i Nakşibendi)*, içinde), Çapxane-i Aras, Erbil, 2004, s. 263-286; 287-306. Vermiş olduğumuz bu sayfa numaraları iki ayrı nüshanın fotokopisinin geçtiği sayfaları ifade etmektedir. Bunlardan birincisi Muhammed-i Molla Kerim'in tahkikiyle matbaa harfleriyle basılmış nüshadır. İkincisi de son sayfasında Şeyh Osman el-Kadiri'ye ait olduğu belirtilen el yazması nüshadır.

leri, namazın elli vakitten beş vakte indirilişi, O'nun semaları teker teker geçerek sidretü'l-müntehaya varışı, semaları geçerken meleklerle konuşması gibi ince ayrıntılara değinilmektedir. Bu şekildeki ayrıntılar dışında her iki eserin geneli hem lafız, hem de mana bakımından büyük çapta birbirine benzemektedir.⁵⁰

2.3.4. Halife Yusuf Topçu (1885–1965)'nın Akidetu'l-İman Adlı Eseri:

Kürtçe akaid risalesi yazan müelliflerden bir diğeri de Ahmed-i Xanî'nin çıkırını açtığı Beyazıt Ekolü'ne mensup âlimlerden merhum Halife Yusuf Topçu'nun yazdığı “*Akidetu'l-İman*” adlı eseridir. Kendisi Bediuzzaman'ın Hocası merhum Şeyh Muhammed-i Celâlî'nin medresesinde okumuş, ayrıca Cizre ve diğer bazı Doğu ve Güneydoğu medreselerinde okumuştur. Ahmed-i Xanî'nin ilim mirası ve metodunun günümüze taşınmasında son derece önemli katkıları bulunmaktadır. İlk defa Kürtçe İlmihal, Hadis, Hutbe, Feraiz ve Tecvidu'l-Kur'an kitabı yazan müelliflerimizin başında gelmektedir. Tüm eserlerini de Kürtçe yazmıştır. İşte onun “*Akidetu'l-İman*” adlı eseri de Celâlî Kürtçesi denilen Kurmancî şivesi ile yazılmıştır.⁵¹

Halife Yusuf'un akaid risalesi ile Nehrî'ye nisbet edilen Akide-i Kürdiyye arasında büyük benzerlikler vardır. Her ikisi de eserlerinin genel çerçevesini İslam'ın beş rüknü ve İman'ın altı rüknü üzere kurmuşlar, hacim olarak birbirine yakındır, ikisi de Mevlâna Halid'in Akide-i Kürdiyye'sinin özeti mahiyetindedir. İkisinin savunduğu görüşler aynıdır ve her ikisi de avam kesimine hitaben yazılmıştır. İki müellifin de benzer bir çok özelliği bulunmaktadır: Her ikisi de Nakşi halifesidir, aynı bölgede yaşamışlardır, ilmî ve tasavvufî faaliyetleri beraberce sürdürmüşlerdir, her ikisi de Kürtçe yazmışlardır ve tartışma ve ayrıntılardan kaçınarak avam kesiminin itikadî yapısının ıslahını ve halkın sahil İslam itikadıyla eğitilmesini amaçlamışlardır. Bununla birlikte Halife Yusuf'un bazı konularda Nehrî'ye nispeten daha ayrıntıya girdiği görülmektedir ve Nehrî'nin bahsetmediği bazı itikadî meselelere ilişkin Eş'arî Fırkasının görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Örneğin arş, levh, kalem, kürsi, acbu'z-zeneb, cen-

⁵⁰ Mevlânâ Halid'in itikadî ve kelâmî görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kubat, Mehmet, “*Halid-i Bağdâdî'nin Kelâmî Görüşleri*”, s. 528-557; Sönmez, Vecihi, “*Mevlânâ Halid'in Hüsün-Kubuh Anlayışının Kelâmî Açısından Değerlendirilmesi*”, s. 560-584; Ceylan, Ahmet, “*Mevlânâ Halid el-Bağdâdî'ye Göre İnsanın Özgürlük Alanı*”, s. 589-596. Tüm bu makaleler (tebliğler) Uluslararası Mevlânâ Halid-i Bağdâdî Sempozyumu kitabında geçmektedir.

⁵¹ Bkz. Halife Yusuf Topçu, *İrşadu'l-İbad Min avamî'l-Mü'minin*, Hira Yay., İst., 1998.

net ve cehennem mahlukiyeti, cennete girecek mü'minlerin şekilsel özellikleri, Deccal'in fiziki özellikleri, Hz. Muhammed'in evlatlarının ve zevcelerinin isimleri ve fazileti, Ehl-i sünnet'in dört fıkıh mezhebinin ve iki itikadî fırkasının imamlarının isimleri, faziletleri ve tanıtılması, İmam-ı Şafîî'nin hayatı, öğrencileri, mezhebinin özellikleri ve mezhep içindeki ravi ve müçtehitlerin kısaca tanıtılması, iman, mü'min, Müslüman, din, millet ve şariat kavramlarının istilahî anlamları konularında Halife Yusuf özellikle aydınlatıcı bilgilere yer vermekte, onları sadra şifa verecek şekilde açıklamaktadır. Ancak Nehrî'nin eserinde bu konulardan bahsedilmediği gibi, bu şekilde bazı konuları özetle, bazılarını da ayrıntılarıyla sunma metodu takip edilmemektedir. Son olarak dikkatimizi çeken bir hususu arz etmek istiyoruz. Gerek Nehrî'nin, gerek Halife Yusuf'un, gerekse de diğer müelliflerin bazılarının yazdıkları Kürtçe akaid risalelerinde Şeytan'dan bahsedilmediği ve şeytan konusu işlenmediği görülmektedir. Böyle bir tavrın takınılmasının arka planında bölgede zamanında yaşamış olan Yezidileri veya Yezidi kökenli Müslümanlarmış kişileri rencide etmeme, onların tepkilerini çekmeme, diğer itikadî esasları benimsemelerini sağlama ve şeytan konusunu da onların kalp ve vicdanlarına havale etme tavrının bulunduğu söylenebilir.

2.3.5. Ahmed Hilmî el-Quğî'nin Akida İmane adlı eseri ile Akida İmane (Akidetu'l-İman) adlı Müellifi Bilinmeyen Eser:

Son olarak mukayese etmek istediğimiz iki akaid metni kitabı vardır ki, bunlardan biri Doğu Medreselerinde Arapça Sarf ve Nahiv kitaplarına geçmeden önce ve Mevlit'ten sonra okutulmaktadır. Bu kitabın ismi de *"Akidetu'l-İman"* olup müellifi bilinmemektedir. Kitabın evvelinde ve ahirinde ne müellifin, ne de müstensihinin adı bulunmamakla birlikte elden ele dolaşan ve medreselerde genel kabul gören bir eser olarak da şayan-ı dikkattir. Bir diğer kitap ise Ahmed Hilmî el-Quğî'nin yazdığı *"Akida İmane"* adlı akide metnidir. Bu da son yıllarda Doğu Medreselerinde talebelere okutulmaktadır. İşte bu iki kitap Nehrî'nin Akide-i Kürdiyyesi ise mukayese edildiğinde son derece çarpıcı bir husus ortaya çıkmaktadır: Her iki kitap da baştan sona kadar Akide-i kürdiyye'nin aynısıdır ve sadece dil açısından bir fark vardır. O da şudur: Nehrî'nin kitabı Kurmancî'ye yakın bir Soranî lehçesi ile yazılmış iken, söz konusu eser de Kurmancî lehçe ile yazılmıştır.⁵² el-Quğî'nin eserinde sadece fark olarak bazı yerlerde kısa ekleme-

⁵² Müellifi Yok, *Akidetu'l-İman*, Yayın Yok, Tarih Yok, s. 1-15.

ler bulunmaktadır ki, bunlar kitabın geneli hususunda mukayeseyi olumsuz etkiyecek derecede değildir.⁵³ Bu nedenle onu da Akide-i Kürdiyye'nin tercümesi ve istinsahı mahiyetinde görmek mümkündür.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ:

Buraya kadar vermiş olduğumuz malumattan çıkan sonuçları maddeler halinde yazacağız:

-Nehri'nin eseri ile aynı yakın dönemlerde yazılan eserlerde felsefecilerle yapılan tartışmalara yer verilmemiştir.

-Kelamcılarla yapılan tartışmalara yer verilmemiştir.

-Ehl-i sünnetin selefiyye ve Maturidîyye grubuyla polemige girilmemiştir.

-Ehl-i bid'at diye adlandırılan fırkaların görüşlerine karşı uyarılar yapılmış, ancak onlarla tartışmalara girilmemiştir.

-Bölgede yaşayan Süryanî, Nasturî, Sabîî, Ermenî, Yezidî ve Caferî gruplara karşı tenkit ve tartışmalara yer verilmemiştir.

-Nehri ve diğer müelliflerin yazdığı Kürtçe akaid metnlerinin daha çok irşad ve ıslah amaçlı risaleler olarak yazıldıkları göze çarpmaktadır. Kürtlerin sahih itikad ile ıslah ve irşadını amaçlamaktadır.

-Bu eserlerde İmamet-hilafet konusunda klasik Ehl-i sünnet anlayışının savunulmuş olduğu, ancak bu konuda muhalif görüş mensuplarıyla siyasi tartışmalara girilmekten imtina edildiği görülmektedir.

-Daha çok bölge insanının ihtiyaç duyduğu itikadî esaslar vurgulanmıştır.

-Genellikle avam kesiminin itikadî yapısının yozlaşmasını engellemek, sahih bir itikadî düşünce oluşturmak amacıyla onlara hitaben yazılmışlardır.

-Bu akaid risalelerinin diğer bir kısmı da civar medreselerde okuyan ilk ve ortaokul seviyesindeki talebelere yönelik yazılmıştır.

-Bu eserleri yazan müelliflerin hepsinin Eş'arî mezhebine mensup olduğu görülmektedir.

-Kürtçe Akaid metnleri yazanların geneli hem medrese müderrisi, hem de tekke mürididirler. Yani ilim ve tarikat ehlidirler.

-Kürtçe yazılan bu tür eserlerin konu, metod, görüş, üslup açısından büyük oranda birbirine benzediği, hatta birçok ifadelerin birbirinden aynen nakledildiği göze çarpmaktadır.

⁵³ El-Quğî, Ahmed Hilmi, *Akida İmane*, İhsan Yay., İst., s. 1-17.

-Aynı şahıslar toplumun maddî ve manevî rehberliğini yapan sivil toplum önderleri ve kanaat önderleri sıfatını taşımaktadırlar.

-İdeolojik ve siyasi çatışmaların arttığı, bölgede kaosun sürdüğü, secülarist ve materyalist karakterli hareketlerin etkinliğinin arttığı, toplumdaki etkin rollerin değiştiği, hâkim aktörlerin sıfat değiştirdiği son yirmi-otuz yılda yukarıda vasıfları beyan edilen şahısların ve onların temsil ettikleri rollerin değer kaybına uğradığını görülmektedir. Bu da bölgede birçok sıkıntılara ve sosyal bunalımlara neden olmaktadır. Bölgedeki maddi ve manevi sorunların çözülmesinin ve sosyal barışın yeniden sağlanmasının yolu yeni Seyyid Taha-i Nehrîleri yetiştirmekten geçer!

**ŞEYH, ŞAH VE SULTAN:
KÜRTLERDE TARİKAT VE DEVLET İLİŞKİSİ**

Metin ATMACA

ŞEYH, ŞAH VE SULTAN: KÜRTLERDE TARİKAT VE DEVLET İLİŞKİSİ

Metin ATMACA¹

On dokuzuncu yüzyıl ve öncesinde, Kürtlerde dini yapılanma daha ziyade tasavvufi tarikatlar üzerinden gerçekleşmiştir. Kadirilerin uzun süre hâkim olduğu Kürdistan coğrafyasında, On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Nakşibendiliğin Halidilik kolu daha yaygın bir şekilde takip edilmeye başlanmıştır. Güney Afrika'dan Hindistan'a, Kafkaslardan Balkanlara kadar Halidilik kendisine geniş bir coğrafyada müritler bulmuştur. Kıtalararası bu tasavvufi ağ bağımsız bir yapılanma olduğu kadar farklı düzeylerdeki siyasal yapılardan da destek almıştır. Kürdistan'daki mirliklerden müteşekkil çok yapılı siyasal sistem tarikatlar arasındaki rekabeti arttırarak bu yayılmaya bir nevi katkıda bulunmuştur. Halidi şeyhleri bir taraftan Osmanlı sultanları tarafından maddi anlamda destek çıkılırken öbür taraftan da İran Şahları tarafından taltif edilmişlerdir. Bu makalede, Kürt mirleri, İran şahları ve Osmanlı sultanlarından müteşekkil bu karmaşık siyasal yapı içerisinde tasavvufun taşıyıcıları olan Kürt şeyhlerin ve tarikatlarının konumunu anlamaya çalışacağız.

Kürtler yüzyıllarca bugünkü üniversitesi eğitime denk gelecek medreselerde birçok dini ulema yetiştirmiştir. Medreselerin kuruluşu ve idamesi halk tarafından olduğu kadar siyasi liderler tarafından da desteklenmiştir. Zira bu destek Kürt mirleri için takvalarının gereğinin yanı sıra Sünni tebaasının ve ulemanın saygısını kazanmalarını da sağlamıştır. Bir mir halkın gözünde saygısını yitirebilir ve de güvenilmez olabilirdi fakat bir imam veya alim her zaman dinlenir ve saygı görürdü. Hatta mirler bazen sultanlar tarafından “asi” veya “hain” olarak addedilebilirlerdi fakat ulema hiçbir zaman bu tür iddialara maruz kalmazdı.² Dolayısıyla bir mir ulemayı karşısına almamaya dikkat ederdi. Ayrıca, yerel yöneticiler her zaman Şafii fikhını bilen bir kadıya ve siyasi muhataplarına mektup yazacak bir katibe ihtiyaç duyarlardı. Hepsinin ötesinde, İran sınırlarına yakın bir Kürt miri Sultanın veya valinin gözünde her zaman muteber bir Sünni olarak görüldüğünden emin olmak isterdi.

¹ Dış Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

² HAT #31812-A (07.Ca.1238/ 20 Ocak 1823); HAT #36750-K(07.L.1239/5 Haziran 1824)

Bir alim bütün bunların ötesinde bir şair ve yazar olarak Kürtçenin yanı sıra İslam literatürünün dilleri olan Arapça, Farsça ve Türkçeyi de bilir.³ Bazı bölgede konuşulan Süryanice, Ermenice ve Aramice gibi dilleri de bilir hatta yaşadığı topraklardan çok daha uzaklardaki hindice de öğrenirlerdi. Böyle bir ortamda medreseler sadece alimler değil şairler ve filozoflar da yetirtmiştir. Böyle bir dil ve bilgiye sahip olan ulema doğu ve batı toplumları arasında bilginin taşınmasında çok önemli bir misyon üstlenmiş ve adeta birer “kültür elçisi” rolünü oynamıştır.⁴ Ulema, mirlere katiplik yapmanın ötesinde fıkıh ve siyaset bilgileri sayesinde çatışma halinde olan liderler arasında hakemlik ve de elçilik de yapmışlardır.

Kürt mirleri kadar tarikatlar da ulemanın bu medrese ve tekke dışı statüsünün farkındaydı. Bu yüzden, mirler tarikatların medreselerini, kütüphanelerini ve öğrencilerini maddi olarak desteklemiş ve kendi siyasal sınırları içinde yer edinmelerine izin vermiştir. Bu imkanlardan istifade eden tarikatlar daha çok öğrenci yetiştirmiş ve imparatorluğun dört bir yanında tarikata mürit kazanmaları için halifeler göndermişlerdir.

İmparatorluğun merkezinde din her zaman siyasetin önemli bir parçası olmuştur. Sınır bölgelerine geldiğimizde, bilhassa imparatorluğun Balkanlardaki uç sınırları ve doğuda İrana uzanan sınırlarında, din siyasal mücadelede daha da önemli bir öge olmaktadır. Dini argümanlar bu bölgelerde sınırların ötesinde duran düşmana karşı verilen savaşı meşrulaştırmak için daha sık kullanılmakta, sınır bölgelerindeki insanlardan bu sayede daha fazla asker ve mühimmat desteğinin alınmasını sağlamaktadır. Osmanlı ve İran on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra doğu sınırlarını çizirken Sünni Kürtler ve Şiiler arasındaki ayrımı kullanarak belirlemeye yolunu tercih etmiştir. Toprak talebinde bulunurken her iki taraf da mezhep ayrımını dile getirerek iddialarını destekleme yolunu seçmiştir. Sınırlar çizildikten sonra yerel halkın İran tarafına katılmaması, dolayısıyla toprak kaybetmemek için, Osmanlı devleti Kürtlerin şafii ve Sünniliğine vurgu yapmış, hatta Şafii mezhebine karşı iyi niyetinin bir göstergesi olarak sultan bu mezhepten olan kadı ve kaymakamları Kürt kasabalarına atamıştır.⁵ Oysa on dokuzuncu yüzyıldan önce Hanefi fıkıhına tabi olan Osmanlı'nın şafii mezhebinden

³ 1780'lerde Amedîye'de bulunan Katolik Peder Garzoni şunu kaydeder: “Her köyde Farsça okuyan ve okuduğunu Kürtçeye çevirebilen bir Molla bulunur.” Maurizio Garzoni. *Grammatica e vocabolario della lingua kurda* (Roma, 1787), s. 11

⁴ Martin van Bruinessen, “A nineteenth-century Ottoman Kurdish scholar in South Africa: Abu Bakr Efendi”, van Bruinessen'in şahsi web sitesi: <http://www.let.uu.nl/~Martin.vanBruinessen/personal/publications/Abu%20Bakar%20Effendi.pdf>

⁵ Osmanlı arşivlerinden bir belge Şafii bir müftü atandığından bahsetmekte fakat yer belirtmemektedir: A.AMD. 17/51. (13.Ş.1270/ 11 Mayıs, 1854)

ulemayı herhangi bir göreve atadığı pek vaki değildi. Büyük çoğunluğu şafii olan ve dini inancı yine Şafii ulemanın ürettiği fıkıh üzerinden şekillenmiş olan Kürtlerin bu yönünün daha derinlemesine çalışılması gerektiği muhakkaktır.

Ayrıca ihtiyaç duyduğunda Sultan sadece halkın Sünniliğini ve Şafililiğini vurgulamakla kalmamış aynı zamanda mirlerin bölgede “sadık” ve “meşru” birer idareci olduklarını ifade etmiştir.⁶ Bunun ötesinde sultan savaş zamanında halifelik unvanını da daha fazla ön plana çıkarmış ve İran şahına karşı Kürtlerin meşru hakimi olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Kürt mirleri de halifeye her zaman saygı göstermiş ve hatta herhangi bir vasıta olmadan iletişim içinde olmayı yeğlemişlerdir. Halifenin tuğrasının olduğu bir berat veya ferman reayanın gözünde meşru görünmek için her mirin arzu ettiği bir şeydi.

Yine de halifeye olan bu saygıyı ve ona atfedilen meşruiyeti abartmamak gerekir. Zira birçok Kürt uleması için İstanbul’daki sultan Hz. Peygamberin soyundan bile olmayan ve Araplardan halifeliği zorla alan biriydi.⁷ Ulemanın yanı sıra Kürt mirleri de siyasal konjonktür gerektiğinde Şii İran valileri ve Şahlarıyla ittifak kurmakta bir beis görmemiş ve bu tavırlarıyla aslında halifeye atfedilen kutsallığı çok da takmadıklarını göstermişlerdir. Bunula birlikte İran’ın siyasi ve kültürel olarak bölgede dominant olmasına rağmen Kürtler İran’ın Şii kimliğinden her zaman haberdardı. Osmanlı ile aynı mezhepten olmaları, kendilerine her zaman “doğru taraf”ta oldukları hissini vermiştir. Şafii-Sünni kimlikleri Kürtlerin en karakteristik özelliğiydi. Buna rağmen bir mir ilk önce kendisinin ve tebaasının geleceğini düşünerek hareket ederdi. Sultanın ve imparatorluğun talepleri bunlardan sonra gelirdi.

Din, on dokuzuncu yüzyılda, bilhassa imparatorluk zayıflamaya başladığı ve Batı siyasal ve dini olarak dominant olmaya başladığında daha fazla önem kazanmıştır. Siyasi liderler Hristiyan Batının ve Şii Doğu’nun İslama yönelik tehditlerini vurguladıklarında ve reayaya sınırların ötesindeki düşmana karşı dikkatli olmalarını salık verdiklerinde bu çağrıya cevap verecek tarikatlar fazlasıyla mevcuttu. Bu çağrıya en başta cevap verenler Halidiyye şeyhleri idi.

Mevlana Halid, Süleymaniye mirleri olan Babanlar tarafından şehre davet edilmiş ve dergâhı kurarken maddi her türlü ihtiyacı karşılanmıştır.⁸ Şehre

⁶ 5 Haziran 1824 tarihinde Bağdat’tan İstanbul’a gönderilen bir yazıda Revanduz Beyi’nin Şafii bir Kürt beyi ve Devlet-i Aliye’ye sadık olduğu ve İran’a karşı verilen savaşta da Bağdat valisini desteklediğini belirtir.

HAT #36750-M, (07.L.1239/5 June, 1824).

⁷ Avyarov. *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları’nda Kürtler: 1801-1900*. Translated by Muhammed Varlı. Ankara: Sipan Yayıncılık, 1995., s. 147.

⁸ Halkawt Hakim, “Le Conflit Qadiriyya-Naqshbandiyya dans le Milieu Kurde au Debut du XIXe Siecle” *Journal of the History of Sufism*, Vol 1-2, 2000, Istanbul, s. 151-166

vardıktan hemen sonra Mevlana Halid'e şehrin önde gelenleri tabi olmuş, bu durum da Süleymaniye'de uzun süredir hakim olan Kadiri şeyhlerini rahatsız etmiştir. Bu aslında yerel ayanların kolay bir şekilde başka tarikatlara tabi olduğunu da gösteren iyi bir örnektir. Zira değişim hemen gerçekleşmemiş ve daha önce şartsız olarak Şeyh'e destek veren Babanlar bu kararından vazgeçmişlerdir. Sonuç olarak, Mevlana Halid bulunduğu bölgeden daha güçlü bir siyasal yapının olduğu yere hicret etmiş ve bu hicretle sadece kendi memleketi değil ayrıca bütün imparatorluğu değiştirecek bir süreci başlatmıştır.⁹ Bu durum Şeyh'in yerel bir şeyh olmaktan çıkıp imparatorluk çapında, hatta onun da sınırlarının dışına taşıp Kuzey Afrika'dan Güney Asya'ya kadar uzanan bir coğrafyada tanınan bir kişilik olmasını sağlamıştır. Yine de bu düzeye ulaşmadan önce bir çok sıkıntılar yaşamış ve daha sonra imparatorluğun dışında tanınmaya başlamıştır.

Mevlana Halid için memleketi dışında destek bulmak kolay olmadı. Çünkü Sultan yeniçerilerin ve bürokrasinin içinde yer almış olan güçlü tarikatlardan dolayı Mevlana Halid'e karşı temkinli davranmıştır. Halidilik, Şeyh hayattayken, Irak ve Suriye dışında çok fazla bir etki göstermemiş, fakat yetiştirdiği halifeler imparatorluğun sınırları içinde ve dışında kendisinden sonra büyük bir etkiye sahip olmuştur. Mevlana Halid'in vefatından sonra Sultan II. Mahmut fikrini değiştirmiş ve Şeyh'in müritlerini madden desteklemeye başlamıştır. Sultan Şeyh'in halifeleri ve aile üyelerine maaş vermekle kalmamış kendisi için bir türbe, müritlerine de tekkeler inşa etmiştir.¹⁰ Böylece tarikat Halidiyye olarak imparatorluğun birçok yerinde tanınmaya ve Osmanlı bürokrasisinin üst kademelerinde diğer tarikatlara göre daha fazla etkili olmaya başlamıştır.

Halidiyye tarikatının şeyhleri ve tabi şeyhlerin kendisi müritleri tarafından ve de Kürt liderler tarafından en çok kabul gören şahsiyetler olmuştur. Bu yüzden, Halidi şeyhleri siyasi tartışmaların merkezinde kalmış ve tarikat Hamit Algar, Albert Hourani, Butrus Abu Mannah, Dina Rizk Khouri gibi tarihçiler tarafından her zaman çalışma konusu yapılmıştır.¹¹ Bu çalışmalar her ne kadar Şeyhin Osmanlı ve sınırlarının ötesinde kalan bölgelerdeki etkileri üzerine yo-

⁹ James C. Rich, *Narrative of a Residence in Koordistan and on the Site of Ancient Nineveh vol. I*, (James Duncan:London, 1836), s. 320-321.

¹⁰ I.MVL. #207/6676, (20.C.1267/ 22 Nisan, 1851); I.MVL. #262/9910, (03.Ca.1269/ 12 Şubat, 1853).Bbu talep ile Mevlana Halid'in Şam'daki dul kerimesi Ayşe hanım, kızı ve diğer çocuklarına maaş bağlanmış oldu.

¹¹ Albert Hourani, "The Changing Face of the Fertile Crescent in the 18th century", *Studia Islamica*, 8 (1957), 89-122; also see Hourani's "Sufism and Modern Islam: Mawlana Khalid and Naqshbandi Order" in Albert Hourani, *The emergence of the modern Middle East*, (Berkeley:University of California Press, 1981), 75-89; . Ref. in Butrus Abu-Mannah "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century" *Die Welt des Islams*, New Ser., Bd. 22, Nr. 1/4. (1982), 1-36; Hamid Algar, "The Naqshbandi Order: A Preliminary Survey of Its History and Significance." *Studia Islamica*, No.44.(1976), 124-152.

ğunlaşmışsa da Kürdistan'daki etkisi çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Doktora çalışmamızda Mevlana Halid'in hayatının erken dönemine odaklanmış, dolayısıyla kendisini Baban mirliği ve Bağdat vilayeti içerisinde etkin şahsiyetlerden biri olarak ele aldık.¹² Cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasında tarikatını devam ettiren takipçileri siyasi ve ideolojik nedenlerle Şeyh'i doğduğu yerlerden, dolayısıyla içinde büyüdüğü kültürden adeta soyutlamaya çalışmışlardır. Bunun da ötesinde yukarıda bahsi geçen modern tarihçiler, Mevlana Halidi'i sadece bir duasına dayanarak Hristiyan, Yahudi ve Şii düşmanı olarak lanse etmişlerdir. Oysa buna dair fazla bir kanıt elimizde mevcut değildir. Aksine Mevlana Halid'in Şiileri de mürit olarak kabul ettiğini biliyoruz. Mesela İran'ın Azerbaycan vilayetinde vali olan Şehzade Abbas Mirza Şeyhin müridiydi. Aynı şekilde bir Şii olan ve İran sınırları içinde kalan en eski Kürt mirliği olarak kabul edilen Erdelan'ın mirleri de Şeyh Halid'e intisap etmiştir. Halidilik üzerine uzman olan Sean Foley'in dediği gibi Mevlana Halid "geniş tabanlı bir mürit kitlesi oluşturmak" istemiş ve belki de "temelde Nakşibendi tarikatını sadece Sünni bir kurum olarak tahayyül etmemiştir."¹³ Son dönemde yapılan çalışmalar Şeyh'in Osmanlı devletine koşulsuz destek vermediğini, aksine Sultan II. Mahmut'un kendisine karşı şüpheyle yaklaştığını da göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi II. Mahmut'un Bektaşî tarikatının yeniçeriler üzerindeki etkisi ve bu grubu ortadan kaldırma arzusu bütün tarikatlara karşı şüpheyle yaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Buna ek olarak, sultanın Bağdat'a gönderdiği özel memuru Halet Efendi'nin sultana Mevlana Halid'e karşı dikkatli olmasını salık vermesi durumu daha da kötüleştirilmiş ve Halidi şeyhlerinin İstanbul'da derdest edilmesine sebep olmuştur.¹⁴ Tarikatın İstanbul'da kabul görmesi ve bürokrasi arasında yayılması ancak Şeyh'in vefatından sonra mümkün olmuştur.

Halidiliğin bürokraside ve siyasetçiler arasında bu kadar etkili olması Cumhuriyet dönemi liderlerini ürkütmüş ve II. Mahmut'un vakay-ı hariye dönemindeki yasakçı tavırları yine kendisinden yüzyıl sonra tekrar edilmiştir. Toplumun sosyal yapısını göz ardı ederek yüzyılların birikimiyle oluşturulmuş olan bu tarikatları yasaklayan Cumhuriyetin sosyal mühendisleri milyonlarca kişiyi bir anda tarikatlarla olan bağını koparmış ve bu sosyal yapıların yok olmasına sebep olmuşlardır. Tekkeler modern dönem öncesinde okuma-yazma öğrenmek iste-

¹² Metin Atmaca, "Alliance and Rivalry on the Ottoman-Iranian Frontier: The Babans, (1500-1851), (Basılmamış Doktora Tezi, Freiburg Üniversitesi, 2013), s. 62-80.

¹³ Sean Ezra Foley, "Shaikh Khalid and the Naqshbandiyya-Khalidiyya, 1776-2005." (Doktora Tezi, Georgetown Üniversitesi, 2005), s. 100.

¹⁴ Hamid Algar, and K.A. Nizami, "Naqshbandiyya." *Encyclopaedia of Islam*; Ahmed Lütfi Efendi, *Târih-i Lütfi*, pp. 286-287.

yenler için bir okul, sosyalleşmek için bir mekan ve idarecilere sesini duyurmak için birer merkez görevi görmüştür. Tekke ve zaviyelerin yasaklanması Kürt toplumunu yeni yönetime yabancılaşmasını hızlandırmış ve beraberinde Şeyh Said ayaklanması gibi isyanları getirmiştir. Tabi bu tür hareketlenmeler Cumhuriyetin tarikatlarla karşı olan tavrını daha da sertleştirmiş ve yasakları artırmıştır.

19. yüzyılda sömürgeci güçlerin İslam topraklarına nüfuzuyla birlikte bu tür isyanlar sadece Osmanlı'da değil imparatorluğun sınırlarının ötesinde de ortaya çıkmıştır. Mesela, Etiyopya'nın Şeyh Muhammed Şafi'si (1743-1806) -ki bu zat Kadiriye tarikatının bu bölgedeki şeyhi idi ve bir ihtimal Mekke ve Medine'deki Süleymaniyeli Berzenci şeyhlerinden icazet almıştı- müritlerine İslamı yaymak adına her zaman cihada devam etmelerini salık vermiştir. Yine aynı şekilde Osman dan Fadio (1750-1817), oğlu Bello (1800-1837) ve kızı Nana Asmau (1793-1864) Batı Afrika'da dominant şahsiyetler haline gelmiş, buradaki toplumu dönüştürmüş ve bugünkü Nijerya'nın temellerini oluşturan Sokoto Halifeliğini daha ileri bir mertebeye taşımışlardır. Mehdiye hareketini kuran ve Sudan'ın mehdisi olarak kabul edilen Muhammed Ahmet ve onun takipçisi olan Abdullahi'nin İngiliz ve Mısır kuvvetlerine karşı verdiği mücadele tarihçiler tarafından iyi bilinmektedir. Yine Senegal'in Amadu Bamba Mbacke'si (1853-1927) Fransız sömürgeciliğine karşı verdiği mücadelesiyle dini bir kişilikten siyasi liderliğe geçişi temsil eden güzel örneklerden biridir.¹⁵ Kafkaslarda Ruslara karşı büyük mücadele veren Gazi Muhammed (ö. 1829-32) ve Şeyh Şamil(ö. 1871) de Halidiliğin bu bölgedeki en etkili şeyleriydi.¹⁶ Bütün bu liderler fikirlerini ziyaret ettikleri Mekke ve Medine gibi yerlerde kendilerine hocalık yapan şeyh ve dini liderlerden almış ve ülkelerine bu yeni fikirlerle dönmüşlerdir. Bu etkinin ne şekilde ve ne kadar olduğu hususunda daha fazla çalışma yapılması gerektiği bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu'da 18. yüzyıl, genel itibariyle valiler, derebeyler, askeri liderler ve devşirme köleler gibi yerel ayanların yükselişe geçtiği dönem olarak kabul edilir. Fakat bu dönem Kürt mirleri için pek bir yükseliş olarak görülmez. Zaten yüzyıllarca bu bölgede yerel ayan olarak bölgesel ve bir nebze de imparatorluk düzeyinde siyasete girişen mirler mevcuttu. Fakat 19. yüzyılın ortasından itibaren dini şahsiyetlerin siyasi bir lider olmaları yeni görülen bir şeydi. Batının sömürgeci güçlerinin ve Hristiyan misyonerlerin imparatorluğun

¹⁵ Afrika'daki din temelli siyasi hareketlerin kısa bir tarihi için bkz: *David Robison, Muslim Societies in African History*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

¹⁶ Michael Kemper, "Khalidiyya Networks in Daghestan and the Question of Jihad ", *Die Welt des Islams* vol. 42, 1 (2002), pp. 41-71.

farkı bölgelerine nüfuz etmeleri ve Kürt mirlerinin ortadan kaldırılmasıyla oluşan güç boşluğu gibi sebepler bu değişimi getirmiştir.

Mevlana Halid'in açtığı yoldan Seyyit Taha ve Şeyh Ubeydullah gibi hem dini hem de siyasi olarak güçlü şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bu şeyhler aşiretler ve mirler arası kavgalarda ve hatta İran ve Osmanlı arasındaki kısa süreli çatışmalarda birer arabulucu görevi görmüştür. Halkın içindeki her türlü çatışmaya sebep olacak durumlarda İslam hukukuna göre çözümler üreterek bir nevi kadı görevi görmüşlerdir. 1840'tan sonra Kürt emirlikleri yıkılıp mirler sürüldükten sonra yerel nüfus ve toplumun dokusu kısa süren güç boşluğundan fazlasıyla etkilenmiştir. 1850'lerden itibaren Hakkari, Botan ve Bahdinan mirliklerinde Nakşibendi-Halidi şeyhleri, Soran ve Baban mirliklerinde de Kadiri şeyhleri bu boşluğu doldurarak birinci dünya savaşına kadar etkin bir şekilde siyasi gücü elinde tutmuşlardır. Sonuç olarak, Kürtler, herkesin saygısını kazanmış ve toplumun her katmanı (aşiretler, köylüler, gayr-ı müslimler) tarafından kabul görmüş dini şeyhlerden tabii bir şekilde liderler çıkarmayı başarmış ve bu şeyhler dinin muhafazasının ötesinde düzenin sağlanmasında önemli bir misyon yüklenmişlerdir.

**İNGİLİZ BELGELERİNDE
ŞEYH UBEYDULLAH'IN İRAN SALDIRISI**

Ahmet DENİZ

İNGİLİZ BELGELERİNDE ŞEYH UBEYDULLAH'IN İRAN SALDIRISI

Ahmet DENİZ¹

Özet

Şeyh Ubeydullah'ın İran saldırısı farklı dünya görüşlerine sahip insanlar tarafından farklı okuma biçimlerine tabii tutulmaktadır. Şeyh Ubeydullah üzerine yazılmış eserlerin büyük çoğunluğunun kaynağı İngilizlerin saldırı ile ilgili yazışmalarının yer aldığı Turkey No.5 adlı eser gelmektedir. Bu eserde özellikle Şeyh Ubeydullah'ın mektuplarının bir kısmı kaynak gösterilerek sorunun bir ulusal mücadele olduğu ispatlan gayreti gösterilmektedir. Bunun sebebi eserin tamamının değil bazı yazarlarca eserden yapılmış bazı alıntılarların tekrar edilmesindendir. Yazışmaların tamamı incelendiğinde saldırının birçok sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle en önemli sebep Ermeni meselesi gelmektedir. Ermenilerin Avrupalı devletlerce korunmaya çalışılması, bölgedeki Müslüman Kürtleri rahatsız etmişti. Sultan II. Abdulhamid Berlin Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili yapılması istenilen reformları askıya alabilmek istiyordu. İkinci sebep Nasturiler gelmekteydi. İngilizlerin korumaya çalıştığı, misyonerlik faaliyetlerinin Nasturiler üzerindeki etkisinden dolayı devlet batıda Karadağ'da yaşadığı sorunların doğuda da olmasından endişe duymaktaydı. Saldırının görünür sebeplerinden olan İranlı Kürt aşiretlerin sınır ihlalleri yapıp bu bölgedeki Kürtlere verdiği zararlar 93 Harbi'nden çıkmış bölge halkının daha da mağdur olmasına ayrıca İngilizlerin şikâyetlerine neden olmaktaydı. Bu yüzden Osmanlı devleti sınırların güvenliğinin sağlanması için göçebe Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata geçmesini istiyordu. Saldırının diğer bir nedeni olarak da Şeyh Ubeydullah'ın İran'da kendisine bağlı müritlerinin ve kendisine ait mal varlıklarının zarara uğramasını önlemek istemesi, ayrıca İranlı yöneticilerin Kürtlere yaptığı zulümlerin bertaraf edilmek istenmesidir. Bütün bu sorunları halletmenin yolu Osmanlı'nın gizlice örgütlediği ve destek verdiği bir Kürt Birliği'nin kurulmasıyla olabileceği düşüncesi devletin bölgedeki konumundan dolayı Şeyh Ubeydullah ile işbirliği yapmaya itti. Şeyh Ubeydullah'ın İran'a yaptığı saldırı Kürt aşiretlerinin bir kısmının saldırı sırasında kaçmaları, bir kısmının amacının sadece yağma faaliyetle-

¹ Öğretmen-Doktora Öğrencisi

ri içinde olması, ayrıca savaş stratejisinde yapılan hatalar başarısız olmasına neden olmuştur. Şeyh Ubeydullah'ın yakalanıp yargılanması Osmanlı devletinden defalarca istenmesine rağmen devlet her seferinde sorunun asıl kaynağının İran olduğunu söylemiş, hem Şeyh Ubeydullah'ı hem de diğer Kürt aşiret liderlerini korumaya çalışmıştır. Ancak Şeyh Ubeydullah'ın başarısız olması, İran'ın isteğiyle Rusya'nın bölgeye asker göndermesi ve İngiltere'nin baskıları sonucunda Osmanlı devleti zor durumda kalmıştı. Uluslar arası baskının sonucunda Osmanlı Devleti Şeyh Ubeydullah'ı sürgüne gönderme zorunda bırakmıştı.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Ubeydullah, Şeyh Abdulkadir, Kürt Birliği, Kürt Aşiretleri, Ermeniler, Osmanlı-Kürt İlişkileri

Abstract

Sheik Ubeydullah's Persian attack is subjected to different reading forms by people having different world perspective. Resource of many written works on Sheik Ubeydullah derives from the work called 'Turkey Number.5' in which British's correspondences about the attack take place.

In this work, it is spread on effort to prove this issue as a national struggle by giving reference especially some parts of Sheik Ubeydullah's letters. This is because only some quotations by some writers taken from the work are repeated, not the entire work. It is clear that there are a lot of reasons for the attack when the entire correspondence is examined. Particularly, the most important reason is Armenian Issue.

The efforts to protect Armenians by European Countries discomforted Muslim Kurdish in the region. Sultan II. Abdulhamid wanted to be able to suspend the reforms required for Armenians in the Treaty of Berlin. The second reason was Nestorians. Due to the effect of missionary activities that British tried to maintain on Nestorians, the State worried that the problems experienced in the west, in Montenegro, could also occur in the east. One of the apparent reasons of attack was boundary violations of Persian Kurdish Tribes thus their damages to the Kurdish in this region. And this caused the local community who came out of the '93 war to be aggrieved much more, in addition to this it caused British's complaints.

Therefore, in order to ensure the security of borders, the Ottoman Empire wanted Nomadic Kurdish tribes to pass on a settled life.

Another reason for the attack is that Sheik Ubeydullah wanted to prevent a possible loss of assets and any damage to his disciples , as well as it is aimed to dispose the persecution of Persian leaders to Kurdish People.

The idea that all the way to handle these problems was to establish a Kurdish Unity which is secretly organized and supported by the Ottoman Empire resulted in a cooperation with Sheik Ubeydullah due to the state's location in the region.

Sheik Ubeydullah's attack on Persia was unsuccessful because some of Kurdish tribes escaped during attack, some of them were only in the swag activities, also due to the mistakes made in the war strategy.

Despite arrest and prosecution of Sheik Ubeydullah had been asked many times from the Ottoman Empire, the state, each time, said that the actual source of the problem was Persia , and tried to protect both Sheik Ubeydullah and other Kurdish tribal leaders.

However, the failure of Sheik Ubeydullah, as a result of Russia's sending troops to the region by Iran's request and the UK 's pressure left the Ottoman Empire in a difficult situation. International pressure forced the Ottoman Empire to exile Sheik Ubeydullah.

Key Words: Sheik Ubeydullah, Sheik Abdulkadir, Kurdish Unity, Kurdish Tribes, Armenians, Ottoman-Kurdish Relations.

Osmanlı ve İran arasındaki ilişkilerin merkezinde Yavuz Sultan Selim'den beri Kürtler yer almaktadır. Özellikle her iki devlet arasındaki sınır problemlerinde göçebe Kürt aşiretlerin sınır tanımadan her iki bölgeye gidip gelmeleri her iki devlet için de sorun olmuştur. Osmanlı ve İran arasında yapılan II. Erzurum Anlaşması'nda her iki devletin aşiretleri denetim altında tutarak sınır ihlallerini önleme çabalarına rağmen sorun halledilememiştir. Özellikle II. Mahmut ile başlayan merkezileşme politikalarıyla merkeze bağlanan Kürt bölgelerine gönderilen valililer ve diğer yöneticiler bölgedeki otorite boşluğunu dolduramamışlardır. Kürt bölgelerindeki göçebe yaşam, aşiretlerin sınır ihlallerinin temel nedenidir. 93 Harbi'nde yenilen Osmanlı devletiyle bölgenin durumu daha da kötü bir hal almıştır.

1880 yılında sınır ihlallerini engellemek, Türk-İran sınırındaki aşiretlerin yağmalama ve baskınlarını önlemek amacıyla İngiltere'nin devreye gir-

mesiyle Osmanlı ve İran arasında sınır sorunlarını halletmek için görüşmeler başlamıştır. Özellikle İran, aşiretleri kontrol altında tutmak ve sınırın karşısında onları intikam almalarını engellemek adına Türkiye ile resmi bir antlaşmaya girme konusunda İngiltere ile görüşmeler yapmıştır. İngiltere anlaşma metninin bir an önce hazırlanması için Osmanlı'ya baskı uygulamaktaydı.² Ancak Osmanlı devleti bu anlaşmayı farklı gerekçelerle sürekli ertelemeye çalışmıştır.

Şeyh Ubeydullah'ın Kişiliği

İngiliz belgelerinde Şeyh Ubeydullah şu şekilde anlatılmıştır;

“Şeyh Ubeydullah kendisini Müslümanlıkta dini rütbeli üçüncü kişi olarak görüyor. Gerçekten İranlı (Kürt) olan birkaç aşiret dışında bütün Kürtlerin ‘Sivil Kralı’ olarak kabul edilir. Her sınıftan yaklaşık 500-1.000 ziyaretçisinin kapısına gelmesiyle vakit geçirerek kraliyet yolunda yaşar. Karakteri Türklerde olduğu kadar İranlı memurlarda görülenin tam tersidir. O veya oğlu iş için gelen herkesle sorun ne kadar küçük de olsa bireysel olarak görüşür. Ev hayatı daha sadedir, alkol yaşadığı kasabaya hiç girmez. Sabahın ilk ışıklarından gece geç vakitlere kadar o ve meşru mirasçısı (oğlu) devletin ve halkın ihtiyaçlarıyla meşgul olur. Şeyh'in halkı ona derin bir saygı ve sevgi gösterir fakat aynı zamanda da itaatsizlik etme cüretinde bulunmazlar. Onun sadece bir hâkim ve hükümdar olduğunu söylerler. Asla rüşvet almaz memurlarının da almasına izin vermez. Ölüm yasaları çiğneyenlere verilen bir cezadır. Uygur düşünce ve hayat nasıl olabileceğini öğrenmek için zeki ve istekli biridir.”³ denilerek hem kişiliği hem de hayatı hakkında özet bilgi verilmektedir.

Sınırdaki Aşiretlerin Yol Açtığı Güvenlik Sorunu

İranlılar aşiretlerin kanunsuz hareket etmesi nedeniyle sürekli Osmanlı ile sınır problemleri yaşıyor ve bu problemlerde Osmanlıya yardımcı olacağına dair söz vermesine rağmen yine de sorunlarda ihmalkârlık yapmakta ve her iki devlet arasında tazminat problemlerinin yaşanmasına neden olmaktaydı. Sınırın her iki tarafında hem Kürtlere hem de gayrimüslimlere baskınlar yapıp yağma faaliyetlerinde bulunan Şikak ve Herki aşiretlerinden dolayı Şeyh'e yapılan müracaatlar ve ayrıca Şeyh'in kendisinin gelir kaynaklarının zarara uğramasına neden olan olaylardan dolayı Şeyh Ubeydullah, İran hükümetine başvurarak bunların cezalan-

² Turkey No.5,Correspondence Respecting The Kurdish Invasion of Persia, Presented both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 1881, No.1

³ Inclosure 4 in No.8

dırılmasını, eğer bu yapılmazsa kendisinin onları cezalandıracağını söylemiştir. Şeyh Ubeydullah'ın İran Hükümeti'nden Şikak, Herki ve Haydaranlı gibi aşiretlerinin cezalandırılması ve bu yapılmazsa onları cezalandırmak için kendisine izin verilmesini talep etmesine rağmen İran Hükümeti ne suçluları cezalandırıyordu ne de Şeyh'e izin veriyordu. Ayrıca Şeyh Ubeydullah bu aşiretlerin durdurulması amacıyla kendisine Türkiye-Urmiye arasında bulunan Mergever, Tergever ve Beradost'un 3 düzlük alanının belirli bir miktarla yıllık olarak kendisine kiraya verilmesini istiyordu ve buralarda işlenen hırsızlık olayları için güvenlik oluşturabileceğine söz veriyordu. Eğer bu istekleri de reddedilir ve hedefleri sürekli yağmalanırsa, kanunları kendi eline alacağını ve bu aşiretleri tamamen ortadan kaldıracığını da İranlı yetkililere söylemiştir.⁴ Ayrıca Şeyh Ubeydullah tarafından Urmiye'deki Amerikan misyonerlere gönderileni mektupta İranlı yetkililere karşı şikâyetlerini belirtiyordu.⁵ Şeyh Ubeydullah, Şikak ve Herki aşiretlerini durdurmak için onların yaşadığı bölge olan Beradost'taki bir köyü satın alarak burada bir kale dikmiş. Kurmuş olduğu İsmail Ağa kalesini daha sonra İran'a yapacağı saldırıda aktif olarak kullanmıştır.⁶ Ayrıca oğlu Şeyh Abdulkadir, Şikaklarla savaşmak için bölgeye bir top ve bir orduyla Şikakların üzerine gelince Şikak aşiret reisi Ali Han, Şeyh'e sadakat sözü olarak bir oğlunu ve 100 kadar adamını saygılarını göstermek amacıyla gönderdi.⁷ Şikakların bir kısmı Şeyh Ubeydullah'a katılırken bir kısmı da İran hükümetinin safında yer almıştır.

Şeyh Ubeydullah sadece aşiretlerden şikâyetçi olmuyordu ayrıca Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki İranlı yöneticilerin Şeyh'e bağlı aşiretlere olan baskı ve zulümleri de şikâyet konusu oluyordu. Bu konuda Şeyh Ubeydullah'ın Amerikalı misyoner Dr. Cochran'a gönderdiği mektupta önceki yıllarda Şuca-ud-Devle'nin, Şeyh'e bağlı kişilerden ellisinin hatası ve suçu olmadan boynunun vurulmasına sebep olduğunu ve Şeyh'e 100.000 tomanlık bir zarara yol açtığını yazmıştır. Mektupta İran yöneticilerinin Kürtlere yaptıkları zulümlerin bir kısmı şu şekilde belirtilmiştir:

"Ne Osmanlı ne de İran Hükümeti'nin temiz bir niyeti var. Haklarımızın hiç birini incelemeler. Bunun yanında, Uşnu liderlerinden biri olan Hacı Gafur Han'ın oğlu Faracullah Han'ı da alt etti ve bu şekilde öldü. Geçen yıl ayrıca Muin-ed-Devle Uşnu'dan İbrahim Han'ı ve Abdullah Han'ı yakaladı; 20.000 toman para cezası vererek; böylece ailelerini tam olarak mahvediyor. Ayrıca üç kadını

⁴ Turkey No.5, Inclosure 4 in No.8

⁵ Turkey No.5, belge No.61

⁶ Turkey No.5, Inclosure 1 in No.76

⁷ 4 in No. 8

esir aldı. Bu yıl Mikri bölgesinin Valisi, Feyzullah Bey'i cezalandırarak yakaladı, suçu olmamasına rağmen 1.500 tomanlık cezaya çarptırdı. Bazı Tunkus kadınlarını zorla kocalarından aldı. Geçen kısa sürede, Savucbulak'ın valisi güven gösterisi bahanesiyle, aslında hapse atıp cezalandırmak amacıyla bu bölgedeki birçok aşiretin lideri olan Hamza Mankuri'yi davet etti. Yolundaki iki adamı öldürerek ve kendini zorlukla azat ederek odadan kaçışını gerçekleştirdi. Bu tarz baskı ve şiddetin ortaya çıkmasının sonuçları tarif edilemez.”⁸

Şeyh Ubeydullah'ın Dr.Cochran'a gönderdiği başka bir mektupta da benzer şikâyetler söz konusu ve bu mektupta İran'a karşı yapacağı saldırı konusunda Dr.Cochran'dan İngiliz yetkililerini haberdar etmesini ve Savucbulak'a giden Şeyh Abdulkadir'e saygı göstermelerini rica etmektedir. Dr.Cochran'a gönderilen mektupta Kürtler şu şekilde tasvir edilmiş:

“500.000 aileden daha fazla olan Kürt milleti ayrı insanlardır. Dinleri farklıdır ve yasaları ve gelenekleri kesindir. Tüm milletlerin arasında zarar veren ve ahlaksız olarak bilinirler. Bu Kürdistan'ın nasıl tasvir edildiğidir. Eğer biri (aralarından) kötü bir iş yaparsa, barışsever ve düzenli 1.000 kişi kötü bir ün alır. Sizin, için bu durumun Türk ve İranlı yetkililerin gevşekliğinin sebep olduğu bilinmelidir, Kürdistan bu iki ülke arasında olduğundan her ikisi de kendi sebepleri için iyi veya kötü karakterleri ayırt etmiyor. Bu yüzden kötü kişilikler ıslah edilmemiş kalıyor ve namuslu insanlar kötü bir ün sahibi oluyor ve bozulmaya başlıyor. Diğer kötü şeyler arasında, kötülükleri ve yıkıcı faaliyetleriyle ünlü Ali Ağa Şikak aşiretini muhtemelen duymuşsundur-mahvedicilik yerli ve yabancı mezheplere, Müslümanlara ve diğerlerine de aynıdır. Her hükümet onların kötü işlerini duymuştur. İran adına ilgisizlik veya güç eksikliği yüzünden, bu insanlar asla uygarlaşamayacak ve kendi sığınaklarında kalacaktır. Türk uyruklu Herki aşiretinin kötü icraatları da ayrıca meydandadır. Osmanlı Devleti, İranlılar gibi, ya bu insanları medenileştirme yolları olacak ya da onları görmezden gelecek. Kürdistan'ın kötü bir ünü var ve gözden düşmüştür. Barışsever ve art-niyetli insanlar arasında ayırım yapılmaz.”⁹

Özellikle Şikak aşiretinin hem Kürtlere hem de diğer milletlere yaptıkları zulümlerden dolayı Kürtlerin kötü bir üne sahip olduğunu ancak bu kötülüğün bütün Kürtleri kapsayamayacağını belirtmiştir. Şikak aşiretinin yaptıkları zulümlerden daha büyüğünü hem İranlı hem de Osmanlı yöneticilerinin yaptığı

⁸ Inclosure 2 in NO:61

⁹ Inclosure 3 in NO:61

haksız cezalandırmalarından şikâyetçidir. (Şeyh Ubeydullah hiçbir zaman Sultan'a ve Babîâli yönetimine karşı bir şikâyetle bulunmamış) Ayrıca daha önce İran hükümetine bildirdiği için artık bu sorunun çözümünün kendi ellerinde olduğunu ve gerekli adaleti ve huzuru kendilerinin sağlayacağını belirtmiştir. Bu amaçla hem İran'daki hem de Osmanlı'daki Kürtlerle ilgili sorunlara kendisinin bakacağını ve Kürtlerin bir birlik kurağını da belirtmiştir. Bu durumu mektupta şöyle ifade etmiştir:

“Liderler ve Kürdistan'ın yöneticileri, ister Türk ister İran uyruklu ve Kürdistan'ın yerlileri, biri ve hepsi birleştiriliyor ve bu iki hükümetle sorunların bu yolla çözülemeyeceğinde hem fikirler, gerekli olan şey yapılmalıdır ki Avrupalı Devletler sorunu anlayınca durumu araştırabilsin. Biz de ayrı bir milletiz. İşlerin kendi elimizde olmasını isteriz kendi suçlularımızın cezalandırılmasında güçlü ve bağımsız olabilir ve diğer milletler gibi ayrıcalıklarımız olur diye, suçlularımıza saygı gösterirken sorumluluğu almaya hazırdır hiçbir zarar ve kötülük her millet için artmayabilir. Bu bizim amacımız ve oğlumun Kürdistan'ın devlet işlerini incelemek amacıyla Souj Bulak'a gidiş sebepleridir ve hiç bir kötülük meydana gelmez, aksi takdirde de sürekli devam eden kötülüklere ve bu iki devletin elinden çektiği baskılara katlanamayacağından tüm Kürdistan sorunu kendi eline alacaktır”.¹⁰

Şeyh'in ayrıca Urmiye valisi İkbâl-ud Devle'ye gönderdiği mektup da Dr.Cochran'a gönderdiği mektubun bir benzeridir. Bu mektupta da İran hükümeti için avantaj olduğunu düşündüğü şeyleri ifade etmekten çekinmeyeceğini, bu ifadeleri İran hükümetinin kabul edip etmeme konusunda özgür olduğunu söyledikten sonra şikâyet ve isteklerini mektupta şu şekilde ifade etmişti:

“Hükümet, kuşkusuz, Kürdistan'daki Türk ve İran soylu 500.000 ailenin farkındadır. Kürdistan'daki devlet işlerine ve durumuna hiç bir ciddi araştırma yapılmadı; halkı da daima en kötü renklere boyandı. Aralarında çok kötü kişiler olabilir, fakat niçin masumlar suçlularla birlikte sayılmalıdır? Kürtlere karşı yapılan şikâyetlerin nedeni, ne Türk ne de İran Hükümeti'nin onları tam olarak yönetmek için güç veya isteği olmamasıdır. Tüm bunların arasında, Kürtler kötü bir ün sahibi olurlar ve kendilerini yönetenlere hiç bir saygısı olmaz. Devlet işlerine bakınca, hem İranlılar hem de Türk Kürtleri toplanıp tek bir millet oluşturmaya ve kendi aralarında düzeni sağlamaya karar vermiştir ve hiç bir karışıklığın ülkelerinden yer almayacağını yazarak kendilerini bağlamaya söz verirler. Mevcut

¹⁰ Inclosure 3 in No.61

ayaklanmayı zorla bastırmak imkânsız olacak. Eğer Hükümet buna başvurursa, kaybedenler onlar olacak ve her iki taraf içinde büyük kayıpla sonuçlanacak. Bu yüzden Hükümetin uzlaştırıcı önlemleri benimsemesi uygun olur, aksi takdirde, neticeler için bir cevap yoktur”¹¹. Şeyh, yukarıdaki açıklamaları iyi niyetli biri olarak yaptığını ve Vali’nin de onun uygun bulduğu şekilde hareket edeceğini söyleyerek sözlerini bitirir.

İngiliz yetkililer Şeyh Ubeydullah’ın mektuplardaki ifadelerinin ve Osmanlı yetkililerin beyanlarının birbirini tutmadığını ve Şeyh’in asıl amacının birleşik ve bağımsız bir Kürdistan olduğu öngörüsündeler. Bu konudaki raporlarında;

“Mr.Abbott aracılığıyla Majesteleri Hükümetiyle görüştürülmek amacıyla Urmiye’nin yöneticisi İkbâl-ed Devle ve Amerikan misyonerlere gönderdiği mektuplarda toplananlar gibi Londra’daki Türk maslahatgüzarlarınca yapılmış buradaki beyanlarının Şeyh’in beyanları ve görüşleriyle bağdaştırılamaz olduğunu bildirmekten şeref duyarım. Bu mektuplarda Şeyh Ubeydullah oğlunun İran’a gönderilme amacının Kürtlerin mağduriyetini araştırmak amacıyla olduğunu net bir şekilde ifade ediyor, Kürtlerin hem Türkiye hem de İran’ın elinde zulme maruz kaldığını söylüyor. O ve diğer Kürt aşiret reisleri şimdi birleşik ve bağımsız temellere dayalı Kürdistan’ı kurma arzusunda”¹² denilerek onun hakkındaki öngörülerini söylemişlerdir.¹³ İngiliz yetkililere göre eğer Şeyh Ubeydullah’a İran sınırında Kürt aşiretleri arasındaki nüfuzunu kazanmasına izin verilirse bu bölgedeki Hristiyan nüfusu ve İran Hükümeti için tehlike oluşturacağı fikridir.¹³ Bundan dolayı Şeyh Ubeydullah’ın faaliyetleri yakından takip edilmiş, İran, Rusya ve Osmanlı ile sorun hakkında defalarca yazışmışlardır.

Ermeni Meselesi

İngiltere Berlin Antlaşması ile Ermenilerin haklarının savunucusu konusunda olduğundan dolayı Kürtlerin bölgedeki faaliyetleri İngilizler tarafından Babîâlî’ye şikâyet konusunu oluşturmuş, Kürtlere karşı Osmanlı’dan Ermenilerin haklarının güvenceye alınmasını talep etmişti.

Ermenilerden gelen şikâyetler doğrultusunda İngiltere’nin Van başkonsolosu tarafından hazırlanan raporlarda Kürtler hakkında Başkale’nin civarında-

¹¹ Inclosure 5 in No.61

¹² No.20

¹³ Inclosure 1 in No.61

ki bütün halkın Kürtlerin istilalarına, özellikle de Şikak aşiret reisi Ali Han'ın, dayanamayarak Van'a geldiğini, bölgedeki köylünün birçok mısırı olmasına rağmen değirmene öğütmek için göndermeye cesaretleri olmadığını, Kürtlerin evlere girdikleri ve yağmaladıkları, sürülerini taze mısırlarda otlattıkları ayrıca hırsızlıkların ve zorbalıkların günlük raporlarını aldığını belirtir. Bu işlenen suçlara rağmen yakalananların serbest bırakılmalarıyla cesaretlendikleri ve hiçbir ceza almadan her suçu işleyebileceklerine inandıkları belirtilir.¹⁴ İngiltere'nin Ermeniler hakkında bu bölgede kendilerine iletilen şikâyetler Osmanlı tarafından abartılı olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı asıl sorun olarak İran'dan gelen Kürt aşiretlerine yüklenmiştir.¹⁵

İngiltere, Kürt sorunlarıyla baş edebilecek enerjik birinin bölgeye atanmasını ve gerekli birliklerle desteklenmesini isterken Osmanlı devleti söz konusu bölgelerde Alman veya Roman modeli jandarma kuvvetleri için üzerinde görüşülen bir planın olduğunu bildirmiştir. Ayrıca İngiliz elçiliği, Babiâli'nin Kürt komşularının baskılarına karşın Ermeni vatandaşlarını korumak ve rahatlatmak adına Van'daki yetkililerine kesin emirler göndermesini istemiştir. Bu şikâyetler üzerine Hasan Paşa'dan Kadri Paşa'ya gönderilen telgrafla Hakkâri mutasarrıfına, Kaymakam'a ve aşiret reislerine gerekli tavsiyelerin yapıldığı, özellikle mutasarrıfı, halkın güvenliği ve emirlerin korunmasına dikkat etmesi adına duruşunun daha önem kazanacağı bölgelere gitmesi gerektiği belirtilmiş ayrıca aşiret reislerinin ve diğer yöneticileri uyardığını söylemiştir. Özellikle Osmanlılar bölgedeki olayların abartılarak anlatıldığını şu örnekle göstermeye çalışmış:

"Bölgedeki herhangi bir küçük olay dahi kötü niyetli kişiler tarafından abartılmış. Bunun bir örneği olarak Van yakınlarındaki bir kiliseden 800 koyunun kaçırıldığı haberi gazetelerde yankılanmış ancak kilise papazının tespitiyle sayının 30 koyun olduğu anlaşılmış".¹⁶ Ermenilerin korunmasına yönelik İngiltere tarafından yönetilen bu politikaya karşılık dönemin bir Türk gazetesinde, Kürtlerin Ermenilerden daha çok ilgiyi hak ettikleri belirtilmiştir.¹⁷ Ermeni sorununun bu şekilde abartılarak ve Kürtler hakkında çok olumsuz nitelemelerin anlatıldığı bir sırada Şeyh Ubeydullah'ın faaliyetleri İngilizler tarafından yakın takibe alınmıştır. Turkey No.5'de Şeyh Ubeydullah'tan bahsedilen ve Van'dan bildirilen ilk yazışmada şunlar söylenmiştir:

¹⁴ Inclosure No.4

¹⁵ No.4

¹⁶ Inclosure 2 in No.4

¹⁷ N0.4

“Artık hiç bir şüphe yoktur. Ermeni sorununu, yeni bir Kürt sorunu doğurarak bastırmayı amaçlayan merkez hükümetin teşvikiyle Bir Kürt birliği şekillenmek üzeredir. Bu birliğin özü Osmanlı politikasıdır. Şeyh Ubeydullah bunun sözde merkezidir, Bahri Bey de çok dikkatli casusudur.”¹⁸

İngiltere’nin Van konsolos muavini Clayton’dan Binbaşı Trotter’e gönderilen yazıda Şeyh Ubeydullah’ın amacı hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:

“Şeyh ve muhtemelen diğer Kürtlerin Ermeni veya Nasturilere tanınan olağanüstü imtiyazlara sert bir şekilde muhalif olacakları çok açık görülür. Aynı zamanda Şeyh kendini asıl Kürdistan Prensi olarak arzu eder, Türk Hükümetine karşı ona yardım amacıyla Ermeni ve Nasturileri de bir araya getirmeyi, ayrıca da Kürtler arasında otoritesini kuvvetlendirmeyi istemektedir, hiç bir şekilde güvenli olmayan 2 güçlü aşiret ona karşıdır ve en büyük oğlu onunla düşman ve şu an İran topraklarındadır. Bunun yanı sıra diğer Kürtler bir süreliğine dahi onunla olsa da, eğer bir başarı veya başarısızlık yaşadığında onlar üzerinde bir baskı kurmaya çalışırsa azalacaklardır”.

Şeyh Ubeydullah’ın Nasturiler olan ilişkisinde Osmanlı’ya karşı ayaklanmak için değil İran’a yapacağı harekâta destek bulma amacıyla ilişkilerde olduğu kanısındayım. Clayton ayrıca açlık ve kıtlık yüzünden herhangi bir isyanın çıkmasını beklemediklerini de Trotter’e bildirmiştir. İngilizlerin asıl endişesi bu olaylar sırasında veya sonrasında Ermeni ve Nesturilerin tehlikede olduğu görüşüdür. Özellikle İngilizler ve Nesturiler arasındaki görüşmelerin halk nazarında İngilizlerin Nesturileri himaye edeceği ve Nesturilerin İngiliz vatandaşı olduğu inancının hem farklı ırkların tepkisine hem de Osmanlının tepkisine yol açacağı belirtilmiş. Nesturiler ile ilgili endişeler bunlarken Ermeniler ile ilgili endişelerinde de Kürt sorununun Ermenilerin refahını da içine aldığını ve bu sorunun er geç Avrupalılarca fark edileceği belirtilmiştir.¹⁹

Şeyh Ubeydullah’ın İran’a saldırısı ile ilgili Bereğ Gazetesi’nin verdiği bilgiyi İngiliz elçisi doğu sorunuyla en çok ilgili Türkiye, Afganistan ve Rusya ile çevrili İran’dan uyarı niteliğinde haberler diye nitelemiştir. Konu hakkında Bereğ Gazetesi şu bilgileri vermektedir:

“Şuan Kürtlerin özellikle son zamanlarda kazanılmış Ermeni topraklarında kendilerine ayak basacak bir yer elde etmeye çalıştığı, diğer taraftan da Er-

¹⁸ Inclosure in No.6

¹⁹ No.8

menilerin Kürtlerle sorunlarının arttığı Ermenistan'a doğru uzan bu İran toprakları onlara bitişiktir.

Kürtler İran'a başkaldırmıştır. Türkiye'nin bu oyunda parmağı yok muydu? Babıâli, Ermeni kaygıları olduğu kadar, Berlin Konferansının kararlarına boyun eğmemesi için bir bahane bularak yeni bir devlet işleri oluşturmayı isteyemez mi? İstanbul'daki diplomatlar belki de, Karadağ meselesinde Arnavutlara yaptığı gibi Kürtlerden faydalanma niyetindeler."²⁰ Ayrıca İngiliz elçisi Şeyh'in amaçları ile ilgili olarak şuan söyleyemediğim amaçları ya Türk topraklarına karşı ya da bu bölgelerde yaşayan Müslümanları kışkırtan Ermeni Devletinin kurulmasıyla ilgili dedikodulardır. ²¹ demektedir.

Bu dedikodulara neden olan gelişmeler ise Osmanlı yetkililerin Kürtlerin faaliyetine göz yumduğu ve onları desteklediği ile ilgili raporlardır. Bu konuda İngilizlerin Van elçisi bölgedeki Ermenilerin karşılaştığı sorunları şu şekilde rapor etmiştir:

"29 Eylülde, Ermeni köyünün-----, papazı, Nurdüz'da başka bir adamla yanıma geldi ve bir iki gün önce köylerinin sürülerini öldürmeye çalışan 120 Mamhoran Kürdü tarafından saldırıya uğradığını bildirdi. Köylüler direndi yinede 5 Kürt öldürüldü ve her taraftan da birçok kişi yaralandı ve Kürtler geri çekilmek zorunda kaldılar. Köylüler Kürtlerin daha fazla sayıyla geri dönüp intikamlarını alacağından korkuyordu ve bana onları korumak adına yetkililerin birlikler göndermeleri için yalvardı.

Van'a 5 saatlik Kotur yolunda bir karavana saldırıldı. 30 miktarlık yük kaçırıldı ve birçok kişi de yaralandı. Şuan Vali'nin bulunduğu Erciş ve El Jivas'taki soygunların raporları elime ulaşıyor. Vali'nin Kürtleri cezalandırmak için değil onları organize etmek için geldiğini belirterek şikâyetleri dinlemeyi reddettiği söyleniyor. Ayrıca da İran sınırındaki aşiretlerin baskınlarına karşı koyabilmek için Erciş yakınlarında Kürtlere silah dağıttığı söyleniyor ve Kürtlerin muhtemelen bu silahları Hristiyanlara karşı onları yağmalamak için kullanabileceği çağrısında bulunulduğunda hiçbir tehlikenin olmadığını söyledi."²²

²⁰ Inclosure in No.28

²¹ Inclosure 1 NO:40

²² Inclosure 2 NO:40

Kürt Birliğinin Oluşturulması

İranlı aşiretlerin bölgedeki baskınlarının engellenmesi, Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilmesi, Berlin Anlaşması'nda Ermeniler ile ilgili yapılması istenilen reformların önüne geçmek için Osmanlı Devleti, bölgede etkisi olan ayrıca önceki savaşlarda Sultan'ın hizmetinde bulunmuş olan ve Sultan'a sadık birinin etrafında oluşturulacak bir birliğin gereğini savunmuşlardır. Eğer bu sağlanmazsa Osmanlı Devleti Kürdistan'ın durumunun Karadağ gibi olacağından endişe duyuyordu. Bu hususta gerekirse bazı istekleri de kabul edilerek Kürtlerin bölgede saygın olan Şeyh Ubeydullah ve çocuklarının öncülüğünde birleştirilmesi gerektiğini dördüncü ordu komutanı Semih Paşa'ya bildirmişti.²³

Turkey No.5'deki 6 numaralı bilgi notunda Şeyh Ubeydullah'tan bahsedilen ve Van'dan bildirilen ilk yazışmada Kürt birliğini kurma ile ilgili Ermeni sorununu bastırmayan Osmanlı merkezi hükümetinin bir Kürt Birliğini kurmak için Bahri Bey'i görevlendirdiğini ve işi yapacak olan kişinin de Şeyh Ubeydullah olduğu belirtilmişti.²⁴ Şeyh Ubeydullah ile ilgili bu ilk bilgide Kürt birliğini oluşturan ve işin başına getirenin Osmanlı merkezi hükümeti olduğu ve bu birliği oluşturma görevinin de Bedirhan ailesinden Bahri Bey'e verildiği söyleniyordu. Bahri Bey'in birliği nasıl oluşturduğu ise şöyle anlatılıyor:

"Bahri Bey Kürt liderlerine gider ve görev verir, bazen söz verir bazen yalvarır bazen de onları aynı lider Şeyh Ubeydullah'ın etrafında birleştirmek adına tehdit eder. Bu Kürt birliği Türkiye'de yurt edinmek adına Ermenilerin Hakkâri'den ayrılmaları için en zalim eylemlerini sunarlar. Bu sayede, özellikle belirtmenin faydasız olduğu taşkınlıklarını gerçekleştirirler. Hakkâri'den bu konu üzerine güvenilir kişilerin yazdıklarına bakın; Osmanlı Devletinin ona verdiği rütbelerle Hakkâri'ye gelen Bahri Bey şu ifadeyi kullandı. Şeyh'e İstanbul'a gitmesini isteyeceğim; eğer karşı çıkarsa bu görkemli birliklerle üzerine yürüyeceğiz. 'Bu sözlere rağmen, Bahri Bey Şeyh'e ulaşır ulaşmaz, sadece Ermenistan'daki Kürtleri değil İran'daki Kürtleri de çağırdı.'²⁵ Osmanlı merkezi hükümeti tarafından kurulması kararlaştırılan Kürt birliği yine bir Kürt olan Bahri Bey'e verilmesi ve Şeyh Ubeydullah'a bu işi zorla da olsa kabul ettireceğini söylemesi İran'a olan saldırıyı anlamamızı kolaylaştıracaktır.

²³ Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı 5/17

²⁴ Inclosure in No.6

²⁵ Inclosure in No.6

Kürt aşiretlerini toplama işi yukarıda da belirtildiği gibi kimi zaman ikna yoluyla kimi zaman da tehdit yoluyla olmuştur. İngiliz elçisi Kürt birliğini oluşturma faaliyetleri içerisinde şu bilgiyi rapor etmiştir:

“Kürt birliklerinin toplandığında, Ubeydullah’ın halifelerinden biri olan Şeyh Mustafa’nın, 300 adamıyla gelip Cihangir Ağa’nın onlara katılmazsa köyü yakacağını söylediği bilgisini aldım.”

Kurulan Kürt birliğine sadece Kürt aşiretleri değil aynı zamanda bölgedeki Nesturiler de dâhil edilmiş. Bu konuda yine İngiliz elçisi; “Ayrıca Şemdinan Nasturilenin de Şeyh güçlerine katılmaya zorlandığını duydum” demektedir.

Şeyh Ubeydullah’ın İran üzerine saldırısı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Özellikle hem Osmanlı mensubu Kürtlerin rahatlığı hem de kurulacağı söylenen Ermeni devletine karşı Osmanlı merkezi hükümeti bir önlem olarak bir sivil otoritenin itaati altında ve kendisine bağlı olarak bir Kürdistan Birliği oluşturma amacı taşımaktadır. Ancak bu faaliyetleri gizlice ve inkâr ederek yürütmek zorunda kalmıştır.

Bahri Bey’in oluşturmaya çalıştığı Kürt birliğine iki lider haricinde diğerleri destek verdiler. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da Kürt milletinin prestijini arttırmak adına Asma ve Salmas arasında kendilerine kontrol ve ikinci bir operasyon merkezi kurmayı düşleyen birliklerin bulunduğu Türkiye ve İran’daki eş zamanlı isyan hareketlerini provoke etmek için sıra dışı gayretler gösterdiği belirtilmiş. Kürt birliğini oluşturma faaliyetleri resmi bir hüviyet taşımadığından bu oluşturulan birlikten haberi olmadığı için Hakkâri mutasarrıfının istifa etmeyi dilediği Hakkâri’den İngiliz elçiliğine gönderilen bilgilerde belirtilmiş. Ancak durumdan haberdar olduğu anlaşılan Van hükümetinden bazı yöneticilerin burayı Şeyh’in kontrolüne bırakma düşüncesinde oldukları fakat İngiliz görevlileri Kürtlerin kendi cesaretlerini ortaya koyabileceklerini düşümediklerini rapor etmişlerdir.²⁶

Van’daki İngiliz elçisine göre Van’a gelen Kürtler, Şeyh Ubeydullah’ın İranlılara karşı ayaklanmak için Türkmenleri çağırdığını ve dedikodular Şeyh’in İranlılarla ilişkiyi bitirdikten sonra Türklerin aleyhine döneceğini söylüyordu. Bütün Kürtleri kendi yönetiminde bağımsız bir devlet içinde toplamayla ilgili kapsamlı bir planın olduğuna inanmaya karşı meyilliyim diyen elçi mevcut şart-

²⁶ Inclosure in No.6

lar da öncelikle Şeyh'in İran tarafına karşı niyetini ortaya çıkarmıştır demektedir. Ayrıca İran Hükümetini Şeyh Ubeydullah'ın İran Kürtlerinin üzerindeki yönetici olarak kabul etmeleri için mecbur edecek, daha sonra Osmanlı'ya dönecek ve aynı şeyleri Türklerden elde etmek için çabalayacaktır demektedir.²⁷ İngiliz elçisi bu durumun dedikodu olduğunu söylemesine rağmen kendisi de Şeyh'in daha sonra Osmanlı'ya başkaldıracağını öngörmektedir. Bütün bu söylemler Şeyh Ubeydullah'ın Kürt, Türkmen, Nasturileri kendi önderliğinde toplamaya başladıkları dönemde bir öngörü olarak söylemiştir. Ancak Şeyh Ubeydullah bütün söylemlerinde Sultan'a bağlı olduğunu söylemiştir. Dördüncü ordu komutanı Semih Paşa ayrıca Şeyh Ubeydullah'ın Sultan'a sadık kalmak için Kuran üzerine yemin ettiğini²⁸ söylemiştir.

Kürt birliğini oluşturma faaliyetleri resmi bir hüviyet taşımadığından bu oluşturulan birlikten haberi olmadığı için Hakkâri mutasarrıfının istifa etmeyi dilediği Hakkâri'den İngiliz elçiliğine gönderilen bilgilerde belirtilmiş. Ancak durumdan haberdar olduğu anlaşılan Van hükümetinden bazı yöneticilerin burayı Şeyh'in kontrolüne bırakma düşüncesinde oldukları fakat İngiliz görevlileri Kürtlerin kendi cesaretlerini ortaya koyabileceklerini düşünmediklerini rapor etmişlerdir.²⁹

Bahri Bey'in Şeyh Ubeydullah ile olan görüşmesinde kendisine nasıl bir teklifte bulunduğu hakkında bilgi sahibi olmamakla birlikte Şeyh Ubeydullah'ın asıl gayesinin ne olduğu konusunda İngiliz raporlarında farklı bilgiler mevcut. Van mutasarrıfı Tosun Paşa'nın Şeyh Ubeydullah'a gönderdiği bir memurdan aldığı bilgileri İngiliz elçisine aktarırken Tosun Paşa, Şeyh'in gelecek teklifle oğlunu İstanbul'a göndereceğini, yarı bağımsız olunca Bedirhan Bey tarafından Sultan'a daha geniş bir ödeme miktarını belirtecek, eğer Kürdistan üzerindeki otoritesi tanınıp yönetimine müdahale edilmezse daha fazla bir miktarı da ödemeyi teklif edeceğini İngiliz elçisine söylemiştir.³⁰ Muhtemelen Şeyh'in amaçlarından biri de daha önceki Kürt emirliklerin sahip olduğu hakların kendisine verilmesi ve Kürtler üzerinde otorite sahibi olmak istemesidir. Osmanlı devleti bir Kürt birliği kurmanın gerekliliğini Semih Paşa'ya anlatırken Şeyh'in taleplerinin kabul edilebileceğini söylemişti.

²⁷ Inclosure 3 in No:54

²⁸ Inclosure 1 No:40

²⁹ Inclosure in No.6

³⁰ Inclosure in No.7

Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı merkezi hükümeti tarafından desteklenmesi İngilizler tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Şeyh Ubeydullah'ın 1879'daki sorunda masum kabul edilmesi ve devlet tarafından kendisine herhangi bir ceza verilmemesi nedeniyle İngiltere, Osmanlı'nın bu tutumunun ciddi sorunlara neden olacağı kanısındadır. Ayrıca Şeyh'in amaçları ile ilgili Konsolos Abbott'tan Thomson'a gönderilen bilgi notunda şunlar söyleniyor:

“Türk Hükümeti geçen yıl ki isyan yüzünden cezayı Şeyh'e kesmek yerine, onun taraftarlarını topladı ve o da şu an belirli bir ceza almadan iddialı projelerini yerine getiriyor. Hem Türkiye hem de İran da gücünü daha da arttıracak olan köyler satın aldığını öğreniyorum, onun kontrolünde ve Şah'a bağlı olan Şikak aşiretini de getirmeyi başardı ve şimdi Şeyh martini tüfeklerle iyi bir şekilde destekleniyor. Şeyh'in oğlu geçenlerde Türk askeri müfrezesiyle Bazar-gar'ı ziyaret etti. Burası, Gevar ve Bradost arasındaki vadide birkaç Yahudi ailesi tarafından ikamet edilmiş bir yerdir, fakat şuan harap biçimde sınır noktasına yakındır. Bu ayaklanmanın amacı ne Şikak Lideri Ali Han'a karşı silahlı bir gösteri yapmak ne de Bazargar'ın yıkık duvarlarını tekrar inşa etmektir.³¹” diyerek aslında bu ayaklanmanın Osmanlı tarafından desteklendiğini, Kürtleri Şeyh'in etrafında topladığını, sahip olduğu tüfeklerin asıl hedefinin Şikak ve Haydaranlı aşiretleri olmadığını bunların sadece birer bahane olarak kullanılıp asıl amacın İran olduğunu söylüyordu.

İran'ın Şeyh karşısında düştüğü acizliklerden biri de Şeyh'in konumundan dolayı Mergever'e vekil göndermemesi ayrıca Şah'ın kulları olan Lahijan ve Uşnu'nun yetkililerinin Şeyh'le görüştükleri bu durumun Şah'ın otoritesini sarstığı belirtiliyor. Ayrıca Şeyh'in amaçlarının belirtildiği bu yazışmada ek olarak İngiltere'nin Tahran elçisi İngiliz dışişlerine şunları rapor etmekteydi: “Bu yöntemler Şah'ın aşiret sorunları içinde otoritesini sarsmak için ayarlanıyor. Benim izlenimim Şeyh Ubeydullah Türkiye'deki gerileyen, yozlaşan grupların isteklerini sürdürüyor.³²”

Şeyh Ubeydullah, İran'a saldırı düzenledikten sonra Tahran'a, Şah'ın kardeşi Abbas Mirza'ya onu Kürt isyanına katılmaya davet eden bir mektup göndermişti. Abbas Mirza, hayatının büyük bir kısmını Türkiye sürgünde geçirmişti; üstelik de annesi Urmiye yakınındaki Kürt liderlerinden birinin kızı olduğundan

³¹ Inclosure 2. in No.8

³² Inclosure 2. in No.8

yarı Kürt olarak kabul edilmekteydi. Abbas Mirza'ya gönderdiği mektupta şöyle demektedir:

“Majesteleri son Kral'ın babama karşı açıkça göstermiş olduğu nezaket ve iyi temennilerin ve babamın son Majesteleri'ne sadakati, onun Devleti için babamın gece ve gündüz sürekli candan dua edenlere tekliflerde bulunduğu her yerde ve herkesçe kesinlikle bilinmelidir. Sizin Majesteleriniz de ayrıca babamın ve son Kral'ın arasında doğan arkadaşlığın çok farkındadır. Şimdi, bir atasözü şöyle der ”oğul babanın modelidir” ve başka bir atasözü de şöyle der ”karşılıklı sevgi mirastır”. Şuan, kendi adıma, hiç bir zaman manevi bir yükümlülük olarak kalan görevimden vazgeçmedim ve bu yüzden sizin Majestelerinizi onun Majestelerinin fikirlerine uygun olarak hareket etmeyi gerektirir ve siz de babanızın yapmış olduğu gibi, krallara yaraşır bir şekilde bunu yapmalısınız, önceki yıllarda aynı şekilde son Şah'ın iyilikleriyle memnun edildiğimden, şimdi kalbim sizin Majestelerinizin lütuflarıyla sevindirilir³³. Aslında bu mektupta da belirtildiği gibi Şeyh Ubeydullah'ın İran'a saldırısının sebebinin mevcut hükümdar olduğu anlaşılmaktadır. Eğer Abbas Mirza, kendilerine destek verir ve başarılı olurlarsa Abbas Mirza'nın kral olabileceğini de ima etmiş ve ondan yardım istemiştir. Ancak Abbas Mirza, ülkesine ihanet etmeyeceğini söyleyerek Şeyh Ubeydullah'ın gönderdiği adamların yakalanmasını sağlamıştır.

Osmanlı Etkisi ve Osmanlı'ya Baskılar

Şeyh Ubeydullah ayaklanmasının arkasında Osmanlı'nın etkisi olduğu hem İran hem Rusya tarafından kabul edilirken bazı İngiliz elçileri bu görüşe katılıyor ve bir kısmı da bunun olamayacağı konusunda kanaatlere sahip. Şeyh'in İran'a saldırısından sonra İngiliz elçisini yanına çağıran İran Şahı İngiliz elçisine Sultan'ın vatandaşlarının doğudaki Türkmenlere böyle davranacağını tahmin etmediğini söylemiş.³⁴

İran Şahı İngilizlere Osmanlı'dan Kürt ayaklanmasını kontrol etmek adına İran'la işbirliği yapmasını, Şeyh Ubeydullah'ı ya askeri güç gösterisiyle ya da başka bir şekilde tehdit etmelerini, Abdulkadir'i İran topraklarından geri çağırmaya ve İran'a karşı üzerinde kafa yorduğu kötü emellerinden vazgeçmeye zorlamaları konusunda Osmanlı'ya baskı yapmalarını talep etti.³⁵ Başka raporlarda bu taleplere ek olarak Şeyh Ubeydullah'ı, oğlunu ve Türkiye sınırını geç-

³³ Inclosure 4 in No.61

³⁴ No. 11

³⁵ No.11

bilecek her isyan girişimcisini yakalamalarını, onların yakalanması durumunda onlara ibretlik (idam) cezalarının verilmesiyle Kürt aşiretlerini İran sınırındaki sakinliğe benzer zararlar vermeleri konusunda caydırabileceği belirtilmiş³⁶.

Kendisine Şah'ın taleplerinin iletildiği İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Kürt meselesini büyük bir ilgiyle takip ettiğini fakat çok fazla güvenilir bilgiler elde edemediğini bildirmiştir.³⁷ Daha sonraki raporlarında İstanbul'daki İngiliz elçisi Goschen elde ettiği bilgileri Dışişleri Bakanı Earl Grenville'ye şu şekilde aktarmış:

“Kürt sorunu Başbakan ve Dışişleri bakanıyla bu konu üzerine konuşma fırsatım oldu, fakat hala tam olarak Kürt aşiretlerinin ayaklanmalarının ve İran topraklarının istila sebepleri ile ilgili anlaşılır ve bağlantılı açıklamalar elde edemiyorum. Dışişleri Bakanın hesapları esasen, İstanbul'da tutuklu olarak bulunmuş ceza dönemi sona erdikten sonra kendi ülkesine dönen ve sonra kucakların açıldığı İran'a geçen şüpheli Kürt liderinin İran topraklarındaki karşılaşmasını kastediyordu. Esas nokta Türklerin bu ayaklanmaya hangi gözle baktıklarını araştırmaktır. İnsanlar bu olayın Türklerin çok tatmin olmalarına sebep olduğunu ve Türklerin Kürtlere silah desteğinde bulunduğu şuan geçerli olan dedikoduları açıklayan kişileri istemiyorlar. ”Şuan için geçerli” diyorum çünkü saray grubunun gizli entrika inancı o kadar evrensel ve sabittir ki, son savaştan sonra kaybedilen toprakların telafisine katkıda bulunarak Türk etkisini her yere yayma politikasına sahip olan bir grup adamın eylemlerinde nedenleri doğru veya yanlış gözlemlenmeden hiçbir olay gerçekleşmez. Türklerin dili İran topraklarındaki saldırılarla ilgili olarak genellikle şaşırtıcıdır. Onlar İran birliklerinin Kürtlere karşı dayanabileceklerine inanmadılar. Türk birlikleri müdahale etmedikçe İranlılar baskı altında olacaklardır. Dün akşam Dışişleri Bakanı bana samimi bir şekilde Türk birliklerinin Kürtleri İran topraklarına kadar takip edemeyeceklerini bizzat kendisi söyledi.”³⁸

İngiltere dışişleri bakanlığının isteği üzerine İngiltere'nin İstanbul elçisi Osmanlı dışişleri bakanına bir iktidarın başka birinin topraklarını suç teşkil ettiğini hatırlattıktan sonra Şeyh Ubeydullah'ın yakalanması durumunda kendisine herhangi bir cezanın verilip verilmeyeceği noktasında soru sorduğunu ancak edindiği izlenime göre Kürtlerin eylemlerinin bilhassa suç olarak kabul

³⁶ No.36

³⁷ No.40

³⁸ No.45

gördüğü ile ilgili hiç bir izlenim almadım demektedir.³⁹ Osmanlı Devleti sorunun kaynağı olarak sürekli İranlı aşiretlerinin ve özellikle İranlı yöneticilerin Hamza Ağa'ya olan tavırlarının sebep olduğunu belirtmiştir. Tebriz'de bulunan İngiliz elçisi kendi hükümetine İran Şah'ıyla yaptığı görüşmeyi ve Şah'ın isteklerini şu şekilde aktarmıştır:

“Şah, Babîâli'yi tüm bu olanlardan sorumlu bulduğunu bildirdi. Bu isyan Türkiye'de bir Türk meselesi olarak Şeyh tarafından planlanıp organize edilmişti ve Osmanlı yetkilileri tarafından onun planlarını sürdürmesini engellemek için hiç bir şey yapılmamıştı. Aksine kendi bildirilerini yaymasına ve Türk topraklarından sınırdaki Kürt kabilelerine kışkırtıcı konuşmalar göndermesine izin verildi ve İran tarafından bu konu üzerine yapılan güçlü protestolara rağmen, en sonunda sınırı geçmesine ve kendini isyancıların başına getirmesine müsaade edildi. Majesteleri şimdi Babîâli'nin kendi imkânlarıyla bu yaralanmış konuyu onarmak için her türlü çaba vereceğini düşünüyordu. Fakat arabulucu güçlerin baskısı altında olmadıkça bunun yapılamayacağından korkuyordu ve Majesteleri Hükümetinin Şeyh Ubeydullah'ı yakalamak için Babîâli'yi sıkıştıracağını umuyordu, eğer İran'dan kaçmayı başarır ve onu İran Hükümetine teslim ederse, bu durumda ölüme mahkûm edilecek veya zarar veremeyeceği İmparatorluğun uzak bir yerinde cezalandırılacaktır, yoksa isyanın elebaşlarını yakalamada Türkiye ile işbirliği yapmak için İran'a birliklerini sınıra göndermesi için izin verilmelidir. Babîâli bu önerileri yürürlüğe koymada isteksiz ve beceriksiz olursa, genel menfaatler için yaralayıcı olma konusunda başarısız olmayan ağır komplikasyonların ortaya çıkacağını söyledi. İran birliklerine sınırı geçip Türk topraklarında Şeyh'i yakalamak için ısrar etme için mecbur kalacağını ima etti ve Rusya'nın bu meselenin içinde aktif bir şekilde bulanacağı görüşünü sürekli tekrarlarken sözlerinin tonu bu iki güç adına birlikte hareket etmek için olası bir yaklaşımı işaret ediyordu. İran Hükümetinin Şeyh'in yakalanıp cezalandırılmasıyla ilgili talepleri makul ve mantıklı görünüyor. Buna uyulmadıkça Kürt ihtilali muhtemelen gelecek bahara yeniden başlayacak.”⁴⁰

İran'ın İngilizler üzerinden Osmanlıya baskı yapmaları ayrıca İran'ın talepleriyle Rus birliklerinin sınıra Şeyh Ubeydullah'ın safında olanların bir kısmının Şeyh'i terk ederek gücünün zayıflamasına neden olmaları sonucunda Osmanlı devleti sorunun daha da büyümemesi için İngilizlere Şeyh'i, oğlunu ve diğer isyancıları yargılamak ve suçları araştırmak için bir komisyonun tayin

³⁹ No.45

⁴⁰ No.46

edileceği konusunda bilgi vermiştir. ⁴¹ Ayrıca, Sultan, İran Büyükelçisine, onun yetersiz olarak düşündüğü bir ifadeyle Şeyh'in Türkiye topraklarına geri dönme-ye ikna etmek için bir haberci gönderdiği bilgisini verdi.

Şeyh Ubeydullah Türkiye topraklarına dönmesine rağmen sorun bitmemiş. Konu hakkında İran ile Osmanlı arasındaki hem isyan döneminde hem de isyandan sonraki yazışmalarda karşılıklı tepkiler ortaya konulmuş ve Osmanlı her defasında Şeyh Ubeydullah'ı suçsuz, İran'ı ise sorumlu tutmuştur. Bu yazışmalardan bir kaç tanesinin özeti şöyledir:

İran, Şeyh Ubeydullah İran topraklarında iken Osmanlı devletinden aşiretlerin Şeyh Ubeydullah'a katılımlarının engellenmesini istemişti. Osmanlı devleti aşiretleri engellemek için sınır bölgelerine asker gönderdiğini İran'a bildirmesine rağmen İran bu faaliyetleri samimi bulmadığı konusunda Babiâli'ye şu şekilde kanıtlamaya çalışmıştır:

“İran Hükümeti, Türk Kürtlerinin İran'daki isyancılar için aşiret aşiret askeri malzemeleri taşıyarak sınırı geçtiğini ve her şekilde açıkça onlara yardım sağladığını öğrenmiştir; Şeyh Ubeydullah sınırı kendisi büyük bir bölükle geçmiş ve Urmiye ve yakın bölgelerdeki barbarlık hareketlerini gerçekleştiriyordu; Babiâli'nin önlemlerine rağmen, Türk Kürtleri isyancılara her tür hizmet vermek için hiçbir şekilde engellenmedi, sınırdaki Türk memurların kayıtsızlıkları yüzünden ne de iletişim yolları kesildi; bu iki Devletin ve İslam'ın görüşlerine karşı İran Hükümetinin razı olamayacağı çok zararlı bir tutumdur. ⁴²” diyerek Osmanlı'yı suçlamıştır. Ayrıca İran büyükelçiliği elinde Şeyh'in isyanın gerçek sebebi olduğunu kendi el yazısıyla kanıtlayan birçok belgeye sahip olduğunu, Babiâli'ye de son iki yılda, Şeyh'in 3 yıl boyunca isyanın tohumları ektiğine dair yazılı ve sözlü sürekli bilgiler verilmesine rağmen Babiâli'nin Şeyh'in suç ortaklığını umursamamasında ısrarcı olduğunu gördüğü için üzgün olduğunu Babiâli'ye gönderdiği 15 Kasım 1880 tarihindeki notta belirtmiştir⁴³.

İran Şeyh'in yakalanıp İran'a teslim edilmezse iki ülkenin dostluğuna zarar vereceğini söylemesi karşısında Osmanlı devleti İran'a verdiği cevapta Babiâli, İran Hükümetinin açıklamalarında Türk Kürtleri tarafında İran'ın istila edilmesinden, isyancılar için yardım sağlanmasından ve sınırdaki sivil ve askeri memurların sözde kayıtsızlıklarından Türkiye'yi sorumlu tutmasından üzün-

⁴¹ No.51

⁴² Inclosure 3 in No.74

⁴³ Inclosure 3 in No.74

tü duyduğunu belirtmiştir⁴⁴. İran'ın isyandan Şeyh Ubeydullah'ı sorumlu tutan açıklamalarına Osmanlı şu şekilde karşılık vermiştir:

“Şeyh Ubeydullah isyandan sorumlu tutulamaz, çünkü sorun tarafsız bir şekilde incelenirse, başlıca sebeplerin Hamza Ağa'ya gösterilmiş şiddet ve Azerbaycan yetkililerinin belli toplumlara baskısının yanı sıra İranlı sınır aşiretlerince yapılmış devamlı baskınlar olduğu aşikâr olacak. Bu sebepler Hamza Ağa'yı isyan etmeye götürür götürmez, İran aşiretleri tarafından yapılan devamlı baskınlar bölge insanlarını intikam almak için harekete geçirirken Şeyh, Türk Devletin ricasıyla olay yerinden geri çekildi. Türk Devleti tarafından onaylanan önlemlerin iyi yönleri belliydi ve İran yaylalarında kalanlar hariç, tek bir Türk (Kürd) aşireti bile hiç bir zaman ve hiç bir yerde isyancılara katılmadı. Yine de İran hükümetinin sınırın Türk tarafında gösterilen çabaların karşılığını vermesi gerekir. İran aşiretlerinin Musul, Bağdat ve Van illerinde baskınlara devam etmesi acınacak bir gerçektir. Babıâli'den gönderilen tekrar edilmiş yazışmalar etkisiz görünüyor ve yağmacılar İran topraklarında tam özgürlükten zevk alıyor.⁴⁵” diyerek Şeyh'i ve dolayısıyla İran'a saldıran Kürtleri korumaya çalışmış, İran'ı aşiretleri engellemediği için sorumlu tutmuştur.

İran, Osmanlı devletinin bu cevabından dolayı sorumlunun Osmanlı olduğunu ve Osmanlının sorumluluktan kaçtığını söylemiştir. Ayrıca Osmanlı devletinin ileri sürdüğü gerekçeleri kabul etmeyerek şöyle demiştir:

“İran'da yaylalarda kalanların dışında, hiç bir Osmanlı aşiretinin ayaklanmaya katılmadığını söylüyorsunuz. Eğer tek tek katıldıysalar şaşılacak bir şey yoktur. Fakat Şeyh Ubeydullah'la sınırı geçen binlerce kişi Osmanlı değilse kimdi? Bu yüzden, İran Hükümeti 15.000 zavallıyı katleden ve köylerini yok eden Şeyh Ubeydullah için verilen korumaya razı olamayacağı için, idamla veya ömür boyu hapis cezasına çarptırılmadıkça, neticelerin mesuliyeti bunlara sebep olanların üstüne kalacaktır.⁴⁶

Osmanlı'nın verdiği cevap ise;

“İran Devleti'nin isyanı bastırmak için aşırı şiddet kullanmasının sonucunda Urmiye'yi terk edip gelen 70.000 kişiden 2.000'in Hakkâri'ye yerleştirildiğini, İran'ın uyguladığı şiddetten dolayı İranlı halkını topluca yiyecek ve kiracı

⁴⁴ Inclosure 4 in No.74

⁴⁵ Inclosure 4 in No.74

⁴⁶ Inclosure 5 in No.74

olarak kalmak için para ödemek zorunda olacakları Türk topraklarına süreceği, ilaveten kendi vatanları terk etmek zorunda kalacaklardı. Çoğunluğu, çok iyi bilindiği gibi, çeşitli aşiretlere mensuptur, geleneklerine göre, intikam için fırsatları olduğu anda, sınırı tekrar geçip şiddete başvuracak ve İran'ı yağmalayacaktır.” diyerek İran'ı Kürtlere karşı şiddet uygulamama ve sert önlemler almaması konusunda uyarmıştır. Babîâli, bu yüzden İran Hükümetinden onun itibarına uyacak, bunun yanı sıra meselenin içindeki halk içinde daha iyi olacak uzlaştırıcı bir politikayı izlemesini tavsiye etmiştir.⁴⁷ İran yine sorumluluğu kabul etmeyecek, isyanın ve sorunların bereket kaynağı dediği Şeyh'in uzak bir yere götürülmedikçe ve daimi bir şekilde hapsedilmedikçe, mesuliyet bu durumların gerçek müsebbibinin başına kalacaktır⁴⁸. diyerek yine Osmanlı'yı sorumlu tutmuştur.

İran Saldırısı

Şeyh Ubeydullah'ın planının 3 ayrı orduyla İran a saldırmak olduğu söyleniyor. İlk ordu Khoi ve Selmas üzerinden, ikincisi Mergever ve Urmiye, üçüncüsü de Savucbulak ve Tebriz üzerinden yönlendirilecek. Abdulkadir komutasındaki Kürtler İran'a geçtiklerinde kendilerine Uşnu, Suldüz⁴⁹, Karapapak ve Mamaş birlikleri de katılarak, Hamza Ağa'nın komutasındaki Mungur aşiretiyle birlikte Savucbulak'a saldırdılar⁵⁰. Kürt birliğinin kaç kişi olduğu konusunda farklı bilgiler mevcut. Onların gücü hakkında bilgi veren ilk raporda Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Abdulkadir ve Hamza Ağa'nın 15.000 kişilik bir orduyla Savucbulak'ı aldığı söyleniyor.⁵¹ İran yetkilileri ise Kürt birliği askerlerinin sayısı olarak 7.000 sayısını vermektedir.⁵² Savucbulak valisi kaçtığından şehir hiçbir direniş olmadan alındı.⁵³ Bunun üzerine İran birlikleri Tebriz'den ve sınır illerinden Hamza Mirza öncülüğünde 2-3 topçu bataryası ve 12.000 kişiyle harekete geçmişlerdir⁵⁴. Kürt birlikleri Savucbulak'tan sonra Miandoab'a saldırdılar.⁵⁵ İran'da bu hareketlilik olurken Şeyh Ubeydullah hala Nehri'de bulunmakta ve çevre bölgelere gönderdiği adamları sayesinde binlerce Kürt onun safında yer almak için kendisine katılıyordu. Şeyh Abdülkadir'in Miandoab kasabasını yağmaladıktan ve buradaki halkı kılıçtan geçirdikten sonra, civardaki köyleri de tahrip ederek Maraga etrafındaki arazileri yıkmak için ilerlediği haberleri Teb-

⁴⁷ Inclosure 6 in No.74

⁴⁸ Inclosure 7 in No.74

⁴⁹ Inclosure 3 in No.60

⁵⁰ Inclosure 1 in No.61

⁵¹ No.1

⁵² No.11

⁵³ Inclosure 1 in No.61

⁵⁴ No.11

⁵⁵ Inclosure 1 in No.61

riz'e geliyordu. Kürt birlikleri buradan Urmiye'ye doğru hareket ediyorlardı.⁵⁶ Bu arada Şeyh Ubeydullah'ın da binlerce Kürt ile İran sınırını geçip Urmiye'ye ulaştığı bildirildi. Birkaç bin Nasturi'nin de onunla olduğu belirtiliyor.⁵⁷ Şeyh Ubeydullah'ın ordusundaki Nasturilerin kaç kişi olduğu hakkındaki tahminler 300 ile 3.000 arasındaydı. Bunlara komuta eden kişi ise baskı ile şeyh'in emri altına giren Nehrili Metropolit Mar Yusuf idi. Diyarbakırlı bir Ermeni olan Simon ağa da şeyh'e katılmış ve sözde Hristiyanları koruyacaktı.⁵⁸ Urmiye'ye vardıklarında burada Şeyh Sadık'ın öncülüğündeki 1.000 kişilik ordu şehrin dışında konuşlandırılıp Tebriz'den gelecek bir orduyu durdurması amaçlanmıştı.⁵⁹ Urmiye savunması zayıf olmasına rağmen İkbal-ud Devle şehri savunmaya kararlıydı. Kendisine daha önce ulaştırılan bilgilerle Timur Han'ın öncülüğünde bir kuvvetin gelmekte olduğuydu. Timur Han'ın kuvvetleri gelene kadar birkaç saldırı olmuşsa da Kürt birlikleri geri püskürtülmüştü. Bu arada şehirdeki halk ve mollalar teslim olmak istediklerini bildirmişlerdi. Urmiye'de özellikle Amerikalı misyoner Dr.Cochran'ın Şeyh'ten ricası üzerine İkbal-ud Devle'ye bir gün süre verilmişti. Timur Han'ın gelmesiyle Urmiye saldırısı başarısız oldu ve Şeyh'in birlikleri çekilmeye başladı.⁶⁰ Artık raporlar İran yetkilileriyle anlaşmak için bir niyet belirten Kürt liderleri arasında fikir ayrılıkları ve anlaşmazlıkların ortaya çıktığı belirtiliyordu.⁶¹ Kürtler arasında, açıkça görülen anlaşmazlık sinyalleriyle bazıları Şeyh Ubeydullah'ı terk etmiş ve Şah'a olan bağlılıklarına geri dönmek için tedirgin olmuşlardır.⁶² Mikri ve diğer Kürt liderlerin Sepeh Salar'ın sebatına sığınıp İran hükûmetine itaatlerini sundukları da bildiriyor.⁶³ Artık gücü iyice zayıflayan Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdulkadir ile birlikte birkaç yüz kişinin kaldığı rapor ediliyordu.⁶⁴

İran Saldırısı Sonrası Gelişmeler

Şeyh Ubeydullah Nehri'ye geldikten sonra İran'a tekrar saldırmak için aşiretleri tekrar topladığı, onlara Osmanlı hizmetinde bulunmuş subayların eğitim verdiği, Osmanlı depolarından gizlice silah aldıkları haberi Van'da bulunan İran yetkililerince İran'a bildirilmiş. İran şahı İngiliz elçinse verdiği bilgide bu durumun Osmanlı yetkililerince bilinmesine rağmen Şeyh Ubeydullah'ın faali-

⁵⁶ No.56

⁵⁷ Inclosure 2 in No.14

⁵⁸ S. G. Wilson, Persian Life and Customs, s.113

⁵⁹ Turkey No.5, Belge No.17

⁶⁰ Inclosure 1 in No.56

⁶¹ No.21

⁶² No.31

⁶³ No.52

⁶⁴ Inclosure 1 In No.80

yetlerini engelleyici bir önlem almadıklarını belirtmişti. Ayrıca İran Babîâlî'ye Osmanlı devletinden kendi topraklarına yeni bir saldırının olmayacağı konusunda yazılı güvence almak için boşuna çabalamıştı. Kendisine izin verilmezse Şeyh Ubeydullah'ın davranışlarının onayladığının ve Babîâlî tarafından desteklendiğinin apaçık ortada olacağını söyledi. Bu konuda İngiliz elçisinin şu tespiti önemli:

“İran gerçekten isyancı Kürtlerle uğraşmıyordu, bu ülkeye karşı düşmanca operasyonları organize ve teşvik eden subaylarının olduğu Osmanlı Devletiyle uğraşıyordu.”⁶⁵ diyen İngiltere'nin Tahran elçisi daha önceleri Şeyh Ubeydullah hareketini dedikodulardan dolayı farklı bir şekilde nitelendirmişti.

İran arabulucu devletler İngiltere ve Rusya baskı yapılırsa Sultan'ın bu talebini reddetmeyeceğine inanıyordu. Bu baskılar sonucunda Sultan'ın daveti üzerine Şeyh Ubeydullah, özel bir muhafız birliğinin öncülüğünde İstanbul'a gitmiştir.

Şeyh Ubeydullah'a karşı Urmiye'ye gönderilen Timur Paşa Han'ın adamları büyük çapta yağmacılık yapıyorlardı ve insafsızlardı. Sünni olan Kürtlerden Urmiye'de olan 5.000 aileden Şiilik mezhebine geçen birkaç köy dışında diğerleri dağıtılmıştı.⁶⁶ Mangur aşireti lideri olan Hamza Ağa'nın köyleri talan edilmiş, birkaç kişi öldürülmüş evleri yakılmıştı⁶⁷ Daha sonra bir hile ile Savucbulak valisi anlaşma niyetiyle Hamza Ağa'yı davet etmiş, ona herhangi bir zararın gelmeyeceği konusunda Kur'an üzerine yemin etmesine rağmen Hamza Ağa'yı kurduğu bir tuzak ile öldürmüştü.

İngiliz bilgileri bu bilgilerle son bulmakta. İngiliz belgelerinde Şeyh Ubeydullah'ın daha sonra İstanbul'da bulunması, buradan tekrar Şemdinan'a gelmesi ve buradan da sürgüne gönderilmesi konularında bilgiler yer almamaktadır.

Sonuç

Şeyh Ubeydullah hareketi Osmanlı Sultanı tarafından istenen ve desteklenen bir Kürt birliği oluşturularak İran'daki aşiretlerin Kürtlere yönelik baskılarını engelleme ve Kürt aşiretlerinin yerleşik hayata geçirilerek Osmanlı politikası doğrultusunda Avrupalılarca kurulması öngörülen Ermenistan yerine

⁶⁵ No.83

⁶⁶ Inclosure 2 in No.86

⁶⁷ Inclosure 3 in No.86

Osmanlı'ya bağlı Şeyh Ubeydullah öncülüğünde İran'daki Kürt bölgelerini de kapsayan bir Kürt özerk bölgesi oluşturulması amaçlanmış ve bu doğrultuda İran, Rusya ve İngilizler tarafından engellenmeye çalışılmıştı. Bazı yazarların iddia ettiği gibi burada bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması çalışmaları eğer doğru olarak kabul edilirse bile bunun mümkün olmadığı İngiliz belgelerinden anlaşılabilir. Şeyh Ubeydullah'ın bazı raporlardaki Kürtlerin işleri kendi eline alması ve Kürtlerin haksızlığa uğradığı ile ilgili şikâyetleri tek başına bir Kürt Devleti'nin kurulması için temel tez olarak kabul edilmesi İngiliz belgelerindeki diğer bilgilerin göz ardı edilmesi sonucudur. Her şeye rağmen Kürt birliğinin başarısız olması, Osmanlı'yı zor durumda bırakmış, sorunun uluslar arası boyutlarından dolayı Osmanlı Şeyh Ubeydullah'ı sürgüne gönderme zorunda kalmasına neden olmuş. Şeyh Ubeydullah sürgüne gönderilirken bile Abdulhamid'e olan sadakatini beyan etmekten çekinmemiş ancak vatanından ayrıldığı için üzüntü duymuştur.

**AYDINLANMANIN BİR PARAMETRESİ;
NASYONALİZM
(KÜRT TARİHİ BAĞLAMINDA)**

Yrd.Doç.Dr. Abdullah EROL

AYDINLANMANIN BİR PARAMETRESİ; NASYONALİZM (KÜRT TARİHİ BAĞLAMINDA)

Yrd. Doç. Dr. Abdullah EROL¹

Özet

17.yüzyılın sonunda Batı’da önemli bir paradigma değişikliği oldu. Bu paradigma kapsamında; İnsan, toplum ve devlet yeniden tanımlandı. Bu dönem sosyal kuramlar; sadece Avrupa’da değil dünyanın neredeyse bütün coğrafyalarında etkili oldu. Kendisini bu paradigma perspektifinde tanımlayan veya tanımlamaya çalışan toplumlar; önemli kaos ve çatışmalar yaşadılar.

Osmanlı Devleti ile 15. yüzyıldan itibaren entegrasyon yaşayan Kürtler de; Osmanlı’nın özellikle II.Mahmut’tan itibaren yaptığı batı paradigmatı siyasi ve idari düzenlemelerle kaos ve çatışmalar yaşadı. Bu dönemde, Kürdistan bölgesinde politik olarak da etkili olmaya başlayan şeyhler; ekonomik yoksunluk ve kaostan kurtulmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetleri anlayabilmek Aydınlanmanın getirdiği parametrelerden çok doğunun heterojen dokusunun analizi kullanılarak yapılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. 17.yüzyıl sonrası Avrupa’da oluşmuş paradigmatların, Kürt bölgelerinde nasıl anlaşıldığı ancak doğunun heterojenliği bağlamında değerlendirme ile anlaşılacak bir problemdir.

Abstract

At the end of 17th century, a significant paradigm changing was seen in the West. Within this paradigm, human, society and state were redefined. In this era, social theories become effective not only in Europe but also nearly all over the world. The communities which defined or tried to define themselves from the point of this paradigm were faced with significant chaos and conflicts.

Kurdish people who had integrated with The Ottoman Empire since 15th century were also faced with chaos and conflicts after the Ottomans, especially Mahmoud the Second, made administrative and political arrangements having western paradigm. In this era, the sheiks, also starting to become effective politi-

¹ İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi- Hakkâri Üniversitesi

cally in Kurdistan region, were engaged in some activities to get rid of economic poverty and chaos. In order to understand these activities, it can be a more reasonable approach to use the analysis of the heterogeneous structure of the East rather than use the parameters of the Enlightenment. It is possible to understand how the paradigms consisted in Europe after 17th century were understood in Kurdish regions only with an assessment in the context of heterogeneity of the East.

Giriş

Avrupa Hristiyan dünyası, Ortaçağa kadar Saint Augustinus'un "irade" bağlamında oluşturduğu yorumun etkisinde kaldı². Daha sonra, Doğru ve Endülüs düşünürlerinin "akıl" temelli felsefeleri ile Avrupa'ya taşınan Aristo mantığı³; Aquinum'lu Thomas'ın Hristiyanlığı yeniden yorumu ile önemli bir değişikliğe uğradı⁴. Aristo, kıyas mantığı temelinde geliştirdiği iki değerli anlayış ile "aklı" önemli bir araç olarak ortaya koymuştu⁵. İki değer sistemi üzerine inşa edilen bu felsefe, sonradan gelişmiş olan fuzzy, çok değerli mantık düşüncesinin aksine kısıtlı bir yaşam alanı formülleştirilmiştir⁶. Hristiyan dünyası da kısıtlı olarak formülleştirilmiş bu anlayıştan önemli oranda etkilenmiştir.

Aristo mantığında yer alan "doğru" ve "yanlış" ikili değerler örgüsü; Hristiyan dünyasına "mutlak doğru" ve "mutlak yanlış" olarak girmiş ve toplumsal, siyasal yansıması da bu şekilde gelişmiştir. Nitekim Vatikan, Endülüs devletçiklerini ve burada yaşayan halkı, "mutlak doğru"ya teslim olmaması halinde yok etme ve asimilasyona uğratma yoluna gitmiştir. Böylece 1492 ve sonrasında 1609 yılına gelindiğinde hem Endülüs Müslümanları hem de önemli oranda Yahudi için bir son olmuştu⁷. Bu dönem aynı zamanda Skolâstik Çağ olarak isimlendirilen Orta Çağın sonuna denk gelmekteydi.

Yeni Skolâstik Çağın Adı; Aydınlanma

Skolâstik sözcüğü, tek ekole dayanan eğitimi/anlayışı ifade eder. Skolâstik dönem olarak tanımlanan 8.yy ve 15.yy arasında, homojen ve Hristiyan ekol-

² Ağaogulları, Mehmet Ali – Köker, Levent, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, Ankara 1991, s.129

³ Fritjof Capra, Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 53

Şenel, Alâeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, V Yayınları, Ankara 1991, s.321

⁴ Ağaogulları, Mehmet Ali – Köker, Levent, a.g.e., s.212

⁵ Öner, Necati, Klasik Mantık, 6. Bsk., Ankara, 1991, s. 10.

⁶ Didier Dubois, Henri Prade, Erich P.Klement, "Introduction; Bridging The Gap Between Multiple-Valued Logics, Fuzzy Logic, Uncertain Reasoning and Reasoning About Knowledge", Ed. Didier Dubois, Henri Prade, Erich Peter Klement, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1999, s.1-7

⁷ Özdemir, Mehmet, Endülüs Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar, A.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.36 S.1, 1997, s.254

lû⁸ bir epistemoloji geliştirmiştir. Skolâstik tek ekollü Hıristiyan düşüncesini dar anlayışlar oluşturduğu hususu; Aydınlanma düşünürleri tarafından pejoratif bir anlam içinde tenkit edilmiştir. Buna rağmen, Aydınlanmacılar tek ekol temelli homojenleştirici bir formül geliştirmekten de kendilerini alıkoymamışlardır.

Böylece, Aydınlanmacı düşünürlerden Hıristiyan öğretisinin teoloji ağırlıklı akıl destekli epistemolojik yaklaşımları yerini ampirik değerli akıl destekli epistemolojik bilgiye bırakmıştır⁹. Bu yeni epistemoloji çerçevesinde geliştirilen sosyal kuramlar; neredeyse hepsi yeni ama homojen bir toplum modeli arayışına gitmiştir. Özellikle, Marksizm ve Modernizm kuramları en etkili “determinist”, homojenleştirici kuramlardan ikisi olmuştur.

Bu anlamda, aslında Aydınlanma’nın ortaya koyduğu “mutlak doğru”; homojenlik içeren ve evrensel bir doğrunun adı idi. Batı dünyası ve Doğu dünyası için bu “doğru”nun realize edilmesi için bir çok parametrelerin kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu parametrelerin bir kaçı; ulus, millet, sınıfsız toplum ve özgür birey kavramlarıdır. İmparatorluktan modern devletlere uzanan süreçte ulus, millet ve birey kavramları yeni sosyal tanımlama araçları olarak daha fazla kullanılmıştır.

Ortaçağ Batı dünyasında var olan Kilise, Krallık ve Feodal beyler sosyal yapının ilişkilerini belirlemede önemli bir yer tutuyordu. Burjuva sınıfının ortaya çıkması ile bu dengelerde yavaş yavaş bir değişiklik olmaya başlamıştı. Burjuva sınıfı, feodal beyler gibi mülkiyetleri güvence altında değildi. Kral istediği zaman bunlara müdahale edebilirdi. Feodal beyler 1215 Magna Carta sözleşmesi ile mülkiyetlerini koruma altına almışlardı¹⁰. Oysa, Burjuva sınıfının hiçbir değere ve güvenceye sahip olmaması, kendisini güçsüz kılıyordu. Bu dönemde iki önemli değer söz konusuydu; kilise/din ve soyluluk. Burjuva sınıfının bu iki değerden farklı değerlere ihtiyacı vardı. Toplumlar kendilerini din üzerinden tanımlıyorlarken soyluların mülkiyeti de güvence altındaydı. Aydınlanma ile birlikte Ortaçağ’ın bu iki değer yerine yeni değerler ikame edildi. Önce toplumlar kendilerini din üzerinden değil “nation/millet” üzerinden tanımlanması bir değer olarak ön plana çıktı. İkincisi kilise içinde yer alan cemaatler, kral ve soylu beylerin oluşturduğu aristokratik değerler yerine tek başına insanı ifade eden “birey” bir değer olarak ortaya çıktı.

⁸ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s.304

⁹ Fritjof Capra, a.g.e., S.66

¹⁰ Hürriyetler Bildirgeleri, Magna Charta’dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine, Belge Yayınları, s. 17-21

Siyasal bir model olan ulus devlet konsepti; “siyaseten temsil” konusuna çok ehemmiyet vermiştir. Devlet bağlamında meşru bir temsil; millet olma şartına dayandırılmıştı. Modern anlamda, millet; benzer/homojen özellikler taşıyan siyasal bir topluluğu ifade etmekteydi¹¹. Bu siyasal topluluğun devleti teşek-kül ettirmesi ulus olarak ortaya çıkmaktaydı. Burada, ulus ile etnik unsurun aynı şey olmadığını belirtmek gerekir. Ulus ve etnik unsur birbirlerinden çok farklı tarihsellik ve toplumsallıklara karşılık gelirler ve etnisite insanların bilinçli iradelerinin dışında doğan biyoloji ve tarih tarafından oluşturulan bir toplumsallık iken¹² ulus ise bunun tersine Aydınlanma tarihselliğinin bir inşasıdır.

Dolayısıyla öncelikle her toplumun kendini önce bir siyasal toplum (millet) olarak tanımlaması ve sonradan da tüzel kişilik kazanması yani uluslaştırması gerekmektedir. Sosyal toplulukları tanımlayan bu yeni Aydınlanmacı anlayış, var olan sosyal ilişkilerin yeniden tanımlanması için bir referans noktası oluşturmuştu.

Bu yeni devlet konsepti, aslında Batı’da özellikle Ortaçağ’dan beri kendisini daha fazla göstermeye başlayan homojenleştirici “mutlak doğru” anlayışının “seküler” versiyonu olarak ortaya çıkmıştır.

Heterojen ve çok değerlilik üzerine bir sosyal doku inşa etmiş Doğu toplumu bu yeni devlet konseptini anlamada önemli derecede sıkıntı yaşamıştı. Doğu toplumları siyaseten temsili “dinler/cemaatler” üzerinden düşünmüş ve sosyal hayatı bu şekilde düzenlemişti. Bu açıdan “çok değerlilik” mantığı bu toplumların siyaseten temsil örnekleri olarak görülmüştü.

18.yy Sonrasında Kürtler

Kürtler çeşitli dönemlerde farklı devletlerin yönetimine girmekle beraber, bu durum aşiret temelli beyliklerin gücünü azaltmamış, daha çok “polis”/beylik devletçikler halinde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Kürtlerin sosyo-politik durumlarında önemli değişimlerden biri Osmanlı Devleti ile entegrasyonu sırasında olmuştur.

Özellikle 18.yy’dan itibaren Avrupa’daki değişimler Osmanlı Devletini de önemli şekilde etkiledi. Osmanlı hem siyasi hem de idari bakımdan merkezîleştiği artırıcı yeni politikalar ortaya koydu. Bununla beraber, bu politikalar daha sonraki süreçlerde Osmanlı Devletinin parçalanmasını ve ondan birçok ulus devletin doğmasını engelleyememişti.

¹¹ Türköne, Mümtaz’er, “Milli Devlet – Laiklik – Demokrasi”, Türkiye Günlüğü, S. 75, 2003s.37

¹² Kılıçbay, M. Ali, Uyruktan Vatandaşa, Geçimden İktisada, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1996, s.90

Özellikle 18.yy'dan sonra Osmanlı'ya bağlı birçok topluluk kendini yeni siyasal tanımlama olan millet kavramı ile ifade etmiştir¹³. Bu süreçte Kürtler Osmanlı devleti ile birlikteliğini; Osmanlı'nın merkezîyetçi yeni politikaları ve 18.yy'ın yükselen devlet anlayışı olan "uluslaşma" çerçevesinde yeniden belirlemişlerdir.

Osmanlı Devleti ile entegrasyonları özellikle İdris-i Bitlis'inin görünürde İran Şia politikasından, suni Kürtleri korumaya veya kurtarmaya yönelik yardım talebine dayanmaktadır¹⁴. Bu tarihten itibaren Kürtlerin Osmanlı ile ilişkisi daha çok, özerk bir statüye sahip olarak ortaya çıktı.

Bitlis-i İdris ile başlayan Osmanlı-Kürt entegrasyonu, II. Mahmut'a kadar özel bir statüde kalmaya devam etmiştir. Modernleşme ve merkezileşme içeren homojenleştirme politikaları Kürtler ve Osmanlı Devleti arasında yeni ilişki oluşturmaya başlamıştır. Kürt mir ve beyliklerin kaldırılması ve merkezden valilerin atanması; Osmanlı ve Kürt halkı arasında önemli çatışmalar doğurmuştur. Bir otorite boşluğu şeklinde ortaya çıkmıştır. Halk arasında meydana gelen sıkıntıların çözülmesinde atanan valiler yetersiz gelmiş¹⁵ ve yeni politik otoritelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu boşluğu bu dönemde Nakşibend tarikatına bağlı Mevlana Halid'in halifeleri özellikle Seyit Taha doldurmuştur¹⁶.

Bu dönemin en etkili figürlerinden biri şüphesiz Seyit Taha'dır. Seyit Taha'nın yetiştirdiği meşhur halifeler; kardeşi Salih, Sıbgatullah Arvasî, Fehim Arvasî, Muhammed Küfrevî ve Molla Taha (Halife Köse), bu kaos döneminde topluma önderlik etmeye çalışmış ve çözümler aramışlardır. Özellikle İran'da girdikleri çeşitli savaşlarla siyasi otorite oluşturmaya çalıştıkları bilinmektedir. Din açısından hem tarikat hem de politik önderliğin aynı kişide toplanmasının bir mahsuru olmamıştır. Din, hayatın her alanı ile ilgili olduğu için bu durum yadırganmamıştır.

19.yüzyılda Osmanlı toprak sistemindeki değişiklik ve dergâhların vakıf özelliği taşıma şeyhleri daha güçlü bir konuma getirmiştir¹⁷. 93 harbi olarak da (1877-1878 savaşı) bilinen Osmanlı Rus savaşında özellikle Seyit Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah birçok tahrike karşı Osmanlı devleti ile beraber savaşa girmiştir¹⁸.

¹³ Bulut, Faik, *Dar Üçgende Üç İsyan*, Evrensel Basım Yayın, Haziran 2005, İkinci Baskı, s.142

¹⁴ Beg, Muhammed Emin Zeki, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nübihar Yayınları, İstanbul, 2011, s.161

¹⁵ Martin von Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 269

¹⁶ Martin von Bruinessen, a.g.e., s. 343

¹⁷ Martin von Bruinessen, a.g.e., s. 347.

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, C. 8, s. 76

Kaybedilen savaş sonrası bölgedeki Kürtler daha fazla fukaralaşmış¹⁹, durum sadece otorite boşluğu olmaktan çıkmıştır. Gelişmeleri yakından gözleyen Şeyh Ubeydullah fukaralık ve ileride daha da artacak bir otoritesizliğe karşı bir arayış içine girmiştir. Bu çerçevede Kürtlerin kaosu ortadan kaldıracak bir düzensizliğe yönelik politika geliştirdikleri görülür. Mesela Şeyh Ubeydullah'ın halefi Seyit Muhammed Sait aracılığı ile Osmanlı'nın, "bünyesindeki halkların yaşam ve mülklerini koruma ve muhafaza etmekten ziyade, onlar için tehlike arz ettiğini, bu nedenle Onu doğrudan savunucu olarak gören halkı korumayı ve halk için hareket etmeyi kendisi için ahlaki bir görev" olduğunu söylüyordu.²⁰ Bu nedenle de, Şeyh Ubeydullah Osmanlı'nın bulunduğu zayıflıktan dolayı çökeceğini düşünüyor ve yeni devlet kurulması gerektiğine inanıyordu²¹. Aynı dönemde Ermenilerin devlet kurma söylentisi ve bu isteğe İngiliz ve Rusların destek vermesi; Şeyh Ubeydullah'ın devlet kurma çabasını daha da hızlandırmıştır.

Şeyh Ubeydullah'ın Sünni olması hasebiyle de özellikle İran'a yönelik savaş stratejisi geliştirmiştir. Bununla beraber Osmanlı devletin belirsiz davranışları Şeyh Ubeydullah ve Osmanlı'nın arasını açmış ve Şeyh'in sürgün edilmesine neden olmuş ve sürgünde ölmüştür²²

Bağlamından Kopuk Bir Analiz; Nasyonalizm

Bir kavramının yerli yerinde kullanılmaması bazen yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Sosyal kuramların, sosyo-politik ve ekonomik analizlerde kullanılması her zaman ve yer için uygun olmayabilir. Bir olayın ya da olgunun analizinin bağlamında yapılması gerekir. Bağlamından kopuk bir analiz yanlış değerlendirmeleri kendisi ile beraber getirir. Bu çerçevede, Aydınlanmanın ortaya koyduğu milliyetçilik /ulusçuluk kavramlarını, diğer kavram kümeleri (sekülerizm, nation vb) ile ilişkilendirmeden, farklı toplumların tahlilinde kullanmak analiz için dar bir pencere oluşturmaktadır. Bu nedenle, Osmanlı'nın ve Kürtlerin dinsel, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik durumları; Kürt Şeyhlerinin strateji ve hareketlerini anlamak için ilgili kavram kümesini dikkate almak gerekir. Dolayısıyla, Aydınlanma'nın getirdiği parametrelerden biri olan nasyonalizmi tek açıklayıcı olarak görme; en azından bağlamından kopuk uzak bir analiz olur.

¹⁹ Celil, Celilê, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri, Kürt Ayaklanması, Peri Yayınları, İstanbul 1998, s. 55.

²⁰ Aktaran: Celilê Celil, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması, Peri Yayınları, s.66

²¹ Bkz. General Binbaşı Zeleniy, Kafkas Sancağı Genel Kurmaylığına göndermiş olduğu 15 Şubat 1880 tarihli rapor Aktaran: Celilê Celil, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması, Peri Yayınları, s.65

²² Celil, Celilê, a.g.e., s. 55.

Aydınlanma ile beraber sosyal yapılanmada bir üst kimlik olan din, yerini sonrada nation/millet kavramına bırakmıştır. Aydınlanmanın getirdiği nasyonal kavramının nasıl anlaşıldığı önemlidir. Salt milliyetçilerin nasyonalizmi bir amaç edindikleri açıktır. Bu bağlamda Seyit Taha ve halifelerinin hareketini bu anlayıştan ayırmak gerekmektedir. Bu iki tutum arasında önemli bir fark vardır. Üst kimlik ya da çerçeve olarak dinin görülmesi durumunda insanla, toplumla ve devletle ilgili olan her şey aynı zamanda dinle ilgili olan şey olarak algılanmıştır. Dolayısıyla alt kimlik olan toplulukların kendilerini daha iyi ifade etme sorunu aynı zamanda dini ilgilendiren bir sorun olarak görülmekteydi. Seyit Taha ve halifeleri de buna bu şekilde bakmışlardır. Yoksa milliyetçilerin amaçladığı gibi nasyonalizmi hedeflememişlerdir.

Bu, “Kürtlerin devlet talebi olmamıştır” anlamına gelmemektedir. Kürtlerin tarih içinde büyük ve küçük devlet kurdukları bilinmektedir²³. Bu istek doğu geleneğinin doğal bir sonucudur. Kurulması istenen devlet coğrafya esas alınarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Yani belli bir ırk esası üzerinden değil belli bir coğrafya üzerinden devlet kurulması esas alınmıştır.

Devlet; kaostan kurtulmak ve adaleti amacı ile istenen bir mekanizma olmakla beraber iktidar ve güç tesis etmek için de arzu edilmiştir. Bu kapsamda, Ulus devlet konsepti ile geleneksel devlet konsepti birbirlerinden farklı saiklarla istenmiştir. Geleneksel devlet anlayışı bir coğrafyada egemenlik kurmayı sağlarken, Ulus devlet konseptinde bir ırkı/nationu bir coğrafyaya egemen kılmayı öngörmekteydi. İkincisi, geleneksel anlayışı din ya da kültür merkezli iken ulus anlayışı seküler merkezlidir. Nasyonalizm seküler bir toplum öngörmüş ve dinsel bağlamdan kopuş sağlamıştır.

Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın ara bir bölgede olması birçok savaşın buralarda olmasına neden olmuştur. Kürt edebiyatçılarından Ahmedi Xane bunu birçok kez dile getirmiş ve devlet kurulması ile ilgili talebinde bulunmuştur. Ahmedi Xane, ekonomik ve istikrarsız bir ortamdan kurtulmak için özerk ve güçlü bir devlet talebini dile getirmiştir²⁴.

Şeyh Ubeydullah da konjktürel olarak var olan sorunları dinden bağımsız düşünmemiş geleneksel devlet kurma talebini dile getirmiştir. Şeyh Ubeydul-

²³ Bkz. Muhammed Emin Zeki Beg, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2011

²⁴ Eger hebûya jibo me padisahek

Xwedê liyaq bîdiya jibo wî kulahek

Eğer Bizim de bir Padişahımız olsaydı.
Allah ona bir taç layık görseydi,
Ahmedi Xanê

lah, Dr. Kohran'a 05.10.1880 tarihli yazdığı mektupla²⁵ milliyetçi nazariyeleri hatırlatmakla beraber yine 05.09.1880 tarihli mektup düşünüldüğünde doğru bir bağlamda değerlendirme; Doğunun ekonomik yoksunluk ve kaosu içinde yer alan heterojen dokunun referans alınması ile olur. Dolayısıyla, bu faaliyetlerden nasyonalist bir sonuç çıkarmak imkânsızdır. Şeyh Ubeydullah'ın üst çerçeve olan din açısından/din üzerinden ve heterojen bir doku üzerinden bunu değerlendirdiğini söylemek daha mümkün görünmektedir.

Sonuç

Ulusçuluk düşüncesinin, beraber yaşayan topluluklara yaşadıkları topraklarda herkese yer vermiyor olması; Kürtlerin beraber yaşadığı topluluklarla yaşama konusunda önemli sorunlara yol açmıştır. Aydınlanma projesinin önemli parametrelerinden bir olan uluslaşma, daha çok toplumun psikik duygularına hitap ediyor; toplumun geri kalmışlığını, ekonomi, adalet ile sıkıntılarını ve insan temel hakları ile ilgili sorunlarını çözecek gibi duruyordu. Ulusçuluğun aslında adalet ve hak ile ilgili bir paradigması olmamasıyla beraber ırkların ya da milletlerin kendi devletlerini kurarak mutlu olacağı savı üzerine yükselmekteydi.

Doğu Geleneğinde, topluluklar sosyal çatışmalara rağmen neredeyse on üç asır farklı din mensupları ile bir arada yaşamıştır. Bu mozaik yapı, Aydınlanma sonrası ulusçuluk düşüncesi sonucunda birbirini yok etme ve asimile etmeye yönelmiştir. Bununla beraber bu mozaik yapıda her zaman adaletin tesis edildiğini söylemek zordur. Ama bu sosyal mozaik aklında birbirini yok etme, asimile etme "hayalleri" yer almadığı tarihle ilgili okumalarla görülebilir. Gerek iktidar çatışmalarından ve gerekse menfaat uyumsuzluğundan kaynaklanan çatışma olmuş fakat bu çatışmalarda nasyonalizmdeki asimile ve yok etme düşüncesi etrafında inşa edilmemiştir.

Bu nedenle, Seyit Taha, halifeleri ve oğlu Şeyh Ubeydullah hareketini asıl ve üst kimlik olan din bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Bu dönemde Kürtlerin, bu alim ve kanaat önderleri tarafından ortaya koydukları paradigma genellikle şu çerçeve içinde kalmıştır: Beraber yaşadıkları diğer toplulukları, İslam ile ilgili tercihlerini değiştirmeleri beraber yaşamayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle İslam ile ilgili toplumsal dokuların bozulmaması için yeni tercihler söz konusu olmuştur.

Seyit Taha ve gerekse halifeleri politik kararların oluşmasında, ortaya çıkan meseleleri din meselesi olarak algılamış ve bunlara karşı stratejiler geliştirmiştir.

²⁵ Celil, Celilê, a.g.e, s.127-129

tirmişlerdir. Bu stratejileri, dinsel bağlamından soyutlayarak okumaya çalışmak çeldirici sonuçlar doğuracaktır.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali -Levent Köker, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge Kitabevi, Ankara 1991
- Beg, Muhammed Emin Zeki, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2011
- Bulut, Faik, Dar Üçgende Üç İsyan, Evrensel Basım Yayım, Haziran 2005, İkinci Baskı, s.142
- Capra, Fritjof, Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, s. 53
- Celîl, Celîlê, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri, Kürt Ayaklanması, Peri Yayınları, İstanbul 1998
- Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s.304
- Didier Dubois, Henri Prade, Erich P.Klement, "Introduction; Bridging The Gap Between Multiple-Valued Logics, Fuzzy Logic, Uncertain Reasoning and Reasoning About Knowledge", Ed. Didier Dubois, Henri Prade, Erich Peter Klement, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1999
- Hürriyetler Bildirgeleri, Magna Charta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine, Belge Yayınları
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, T.T.K Yayınları, Ankara 1988, C.8
- Kılıçbay, M. Ali, Uyraktan Vatandaşa, Geçimden İktisada, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996
- Öner, Necati, Klasik Mantık, 6. Bsk., Ankara, 1991
- Özdemir Mehmet, Endülüs Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.36 S: 1 1997, s.254
- Şenel, Alâeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, V Yayınları, Ankara 1991, s.321
- Türküne, Mümtaz'er, "Milli Devlet – Laiklik – Demokrasi", Türkiye Günlüğü, 2003, s. 75

**SEDEMÊN VEGUHASTINA ERDNÎGARIYA
ŞOREŞA ŞEX UBAYDILLAYÎ
JI BAKUR BER BÎ ROJHILATÊ**

Muhammed Heme BAQÎ

شیخ عوبیدوللا نەھری و شۆرشى (1880)

ھۆيەكانى گواستەنەھى جوگرافىيە شۆرش لە باكورى كوردستانەھە بۆ خۆرھەلاتى كوردستان

سەرئى:

1

ئەم وتارە، گوشراوھەكى زۆر خەست وچرى ھەندى لە زانیاریەكانى زنجیرە كتیبكى بەلگەنامەيى تايبەت بە شۆرشى (1880)ى كوردە، كە شیخ عوبیدوللا نەھرى (1830-1883) رابەراییەتى كرد و لە نیوان سالانى (1999-2010)دا، لەلایەن نوسەرى ئەم وتارەھە چاپ و بلاوكرانەھە. بۆیە ناماژە كردن بە بەلگەنامە و زانیاریەكانى ئەم سەرچاوانە، لەم كتیبانەدان، كە ئەمە ناویشانەكانیانە:

- 1- بیرەھەریەكانى وەفایى (تحفة المريدین)، وەرگێرانى لە فارسیەھە: محمد حمە باقى، چاپەمەنى(رامان)، ھەولێر(1999). چاپى دووھە، چاپەمەنى كوردۆ لۆجى، سلێمانى (2010).
- 2- شۆرشى شیخ عوبیدوللا نەھرى لە بەلگەنامەيى قاجارىدا، وەرگێرانى لە فارسیەھە: محمد حمە باقى، چاپەمەنى دەرگاى موكریانى، ھەولێر(2000).
- 3- شۆرشى شیخ عوبیدوللا نەھرى لە بەلگەنامەيى قاجارى دا (على اكبر سەرھەنگ)، وەرگێرانى لە فارسیەھە: محمد حمە باقى، چاپەمەنى كۆزى زانیارى كوردستان، ھەولێر (2007).
- 4- شۆرشى شیخ عوبیدوللا نەھرى لە بەلگەنامەيى قاجارى دا (حەسەن عەلى خانى گەرەوسى)، وەرگێرانى لە فارسیەھە: محمد حمە باقى، چاپەمەنى كۆزى زانیارى كوردستان، ھەولێر(2007).
- 5- شۆرشى شیخ عوبیدوللا نەھرى (لە بەلگەنامەكانى مزارەتى كاروبارى دەرەھەيى ئىران)دا، وەرگێرانى لە فارسیەھە: محمد حمە باقى، چاپەمەنى كۆزى زانیارى كوردستان، ھەولێر(2007).
- 6- شۆرشى شیخ عوبیدوللا نەھرى (لە بەلگەنامەيى ئەرمەندا- ئەسكەندەر غۆریانس)، وەرگێرانى لە فارسیەھە: محمد حمە باقى، چاپەمەنى كۆزى زانیارى كوردستان، ھەولێر(2007).
- 7- شۆرشى شیخ عوبیدوللا نەھرى (لە بەلگەنامەيى ئەرمەيكى و بەریتانى دا- وەدیج جەھیدە)، وەرگێرانى لە فارسیەھە: محمد حمە باقى، چاپەمەنى كۆزى زانیارى كوردستان، ھەولێر(2007).
- 8- شۆرشى شیخ عوبیدوللا نەھرى لە بەلگەنامەيى قاجارى دا (على خان گۆنە خان ئەفشار)، وەرگێرانى لە فارسیەھە: محمد حمە باقى، چاپەمەنى كۆزى زانیارى كوردستان، ھەولێر(2007).

ھېشتا ھیچ یەكێك لەو چەندین رابەرین و شۆرش و بزوتنەھە ئازادیخوازانەيى گەلى كورد

(كەلەسەدەيى

نۆزدەھەم روویان داوہ)، بە ئەندازەيى شۆرشى سالى(1880)، لەلایان شا و سولتانى دەولەتانى دراوسێ و سیاسەتمەداران و دیپلوماتکارانى دنیاوہ، جیى گرنكى پیدان و ھەلۆیست وەرگرتن و سەرئى لیدان نەبوون

و له ههمان كاتيشدا هيچيان ئەوئندى ئەم شۇرشە، راپۇرت و نوسين و ليكۆلينهوى ميژووى و كۆمهلايهتى و سياسيين لهلايهن نوسهرانى بيانى و كوردموه له ئهرشيفهكانى دنيايدا لهدوا بهجئ نهماوه، بيگومان هوئ سهركى ئەم گرينگى پئيدان و نوسينه زۆره، ههردهگهپتهوه بو جۆرى بهرنامه و سيستم و ههلبژاردنى جوگرافياى راپهرينهكه و جۆرى ههلكهوتن و بيركردنهوى تازه و سهردهميانهى رابهره هۇشيارهكهى، شئخ عوبهيدوللاى نههرى.

شیخ عوبەیدوللاى نەھرى، لەدوا چارەكى سەددى نۆزدەدا، وەك رابەرێكى ئایىنى و سیاسەتمەدارێكى سەردەمى نۆی، دەدرەوشێتەوە. كۆمەلگەى كوردى لەو پەڕى ژێر دەستى و پەرتەواژەى و لێكدابەر و ھەژاریى و ژێربارى زوولم و زۆرداری باج و سەرانبە و بیگارى ھەردوو دەولەتى قاجارى و عوسمانى دەینالاند. ھەردوو دەولەتى ئێران و عوسمانییش، نزیكەى چوار سەدە، لە مەملان و جەنگی پچر پچرى بەردەوامدا دەژیان. لە لایەكەوێ زۆربەى جەنگ و بەیكدادانەكانیان لەسەر خاكى كوردستان و لەسەر نەستوى مەزنان و خێل و جەماوەرى كوردستان بوو، جەماوەرى كوردیش، بە ئارەزووى خۆیان بوبوێت یان بە خورتى و زۆرە ملی، لەم جەنگانەدا تێوەگلان و بونەتە سوتەمەنى و پاشكۆی یەكێك لەم دوو دەولەتە و چونكە كوردستانیش كەوتبوو نێوان ھەردوو دەولەتەو، بوو بە یەكێك لە رێگە سەرەکییەكانى لە شەركێشییە گەورەكانى ھەردوو دەولەت بۆ پەلاماردانى شار و مەلبەندە ستراتیژی و گەرنجەكانى یەكترى. لە ئەنجامى ئەمەشدا، ئاوابیەكانى كوردستان و ئێران بوون، سامانى بە تالانى لەشكرى داگیركار دەبردرا، بەروبوومى كشتوكاڵ و ئاژەلى دەفەوتا، زیانى گیانى زۆرى لێدەكەوتەو.

ئەم داروبارەش ھەمىشە كوردستانى كردبوو ھەيدانىكى ويرانە و كاوى زۆرانبازى ئەم دەولەتە زەھىزەو ئەمەش ھەمىشە دەبوو ماىە زياتر دواكەتنى بارى ئابوورى، كۆمەلەيتى، فەرھەنگى و سياسى، كۆمەلگاي كوردەوارى. سەرەرپاي ئەمانەش، ھەر ئەم دوو دەولەتە، لە دواى ھەموو جەنگ و بەپەكدا ھەلپزانىكدا، كە بەرپەگەي رىكەوتننامەو پەيماننامەو دواىى ھاتوو، ئاكامەكانى مەرج و داخوазىي ھەريەكەيان لەو وىتر، بە بارىكى گرانتر بۆ سەر كوردستان گەراوتەو. شىخ عوبەيدوللا نزيكەي چل سائىك دواى لە ناو بردن و روخانى مېرئىنەكانى كورد دەرەكەوئ، لەماوەى ئەو چل سالەدا، دەسلەلتى بېگانە، چەوسانەو و بېدادى و زولمى زۆرتري ھىناوتە ناوچەكانيان و شىرازەى ئاسايش و ئۆقرەى ناوچەكانىشان، ھەر بەرەو شىواوتر و دواكەوتووتر جوو.

له بۆشایی ئهو چل ساله‌ی له ناوچوونی میرنشینه‌کانی کورددا، زمینه‌ی بۆ دهرکه‌وتنی (شیخ)مکان، وه‌ک
 ڕێبه‌ره‌انی سیاس‌ی خۆش ده‌بی، که دوا‌ی سه‌رکوت و هه‌لومه‌شاندنه‌وه‌ی ئهو میرنشینانه و ئاکامه‌کانی ئهو
 سه‌رکوتکردنانه، شیخ عوبه‌یدوللای نه‌ه‌ری، وه‌ک دهرمتان و بانگه‌وازیکی نو‌ی و ڕزگارکه‌ر دهرده‌که‌وئ و
 به‌ره‌نامه و ئامانج‌ی سیاس‌ی و چاره‌ی کێشه‌ی ره‌وای کورد راده‌گه‌یه‌نیت.

دەركەوتنى شىخ عوبەيدوللا، ۋەك كەسايەتتەكى ديار نىشانەى ھۆشيارى زۆرتى ناسيۋانلىستى كوردە، ھەرچەندە پېشتىزىش ھەستى مىللى گەپايى لە ناو كورددا ھەبووم، بەلام قسە و پەيامە راشكاۋەكانى شىخ عوبەيدوللا، كە دەى وت: نيازى وايە كوردستانىكى سەربەخۆ دابمەزرىنى، مەبەستى ئەوە بوو، ئەو حكومەتەى بەنيازە دابمەزرىنى، زۆر جياوازتر دەيى لە شىۋازى مېرئىشەكانى پېش خۆى، كە ھەر لە بازەنى خود موختارى و ناوچە قەتەس ماۋەكانى خۇياندا، فەرمانراوايەتيان دەكرد. بۆيە دەركەوتنى شىخ عوبەيدوللا، دەركەوتنى جۆرە رابەرەيتى نويىە لە ناو كورددا، دەركەوتنى رابەرەيتى نويىە لە سەردەمىكى نويدا.

بەواتە: شىخ عوبەيدوللا، يەكەمەين و رەنگە گەورەترين رېبەرى ئايىنى-سياسى كوردستان بېت. كە واتە دەركەوتنى شىخ عوبەيدوللا، ۋەك دەركەوتنى ئاسايەنى رابەرانى پېشوووتى كورد نىيە، چونكە:

1- شىخ عوبەيدوللا بە پېچەوانەى رابەرانى پېشوووتى كوردە، كە مېر و دەربەگ و سەرۆك ھۆز بوون و سەدان سال جەلەوى رابەرەيتى مېرئىشە خۇجىيەكانيان لە دەستدا بوو، بۆ يەكەم جار لە مېژووى بزافى كورد دا، دەبېتە يەكەمەين رابەرى ئايىنى، كە جەلوى بزوووتەوئەى رزگارخووانەى گەلى كورد بگريتە دەست.

2- شىخ عوبەيدوللا بە پېچەوانەى رابەرانى پېشوووتى خۆيەو، كە راپەرەين و شۆرش و ياخييونيان لە سنورى تەنگى مېرئىشەين و ناوچەكانى خۇيان تېپەرى نەكردووم، ھەتا لەو ناوچانەش كە لە ژېر فەرمانى سەرۆك ھۆزەكاندا بووون، بەدەسلات بوو. بۆيە توانى زۆربەى سەرۆك خېل و دەسلەت داران و جەماۋەرى ناوچە جياچياكانى كوردستان، يەك بخت و راپەرىنى (1880)ى لە سنورى ناوچەكەى خۆيى و كوردستانى بىندەستى عوسمانى تېپەپاند و بەم كارەش، كېشەى كوردى، لە كېشەيەكى ناوچەى و ناوچىيەو كە كېشەيەكەى رەمەى نىشتيمان و نەتەوئەيەكى دابەش كراو و داگيركراوى نېوان دوو دەولەتى عوسمانى و قاجارى.

3- لە مانەش گرىنگەر، شىخ عوبەيدوللا (133) سال بەرلە ئىستا و بەرلە كۆكردنەوئەى ھېزى چەكدار و بەرلە سەنگەر گرتن و تەقەكردن و دەست كەردن بەشۆرشى (1880)، بۆ رزگاركردى كوردستان، ھەولى دروست كەردنى پردى پېومەندى داوە لەگەل نوئەرانى دەولەتەنى ئەوروپا و سەرەنى قاجار و عوسمانى و عەرب و مەسىحى و ئەرەمنى و ئاشورىيەكانى كوردستان و نامەيەكى يەكجار زۆرى لە گەلدا گۆريونەتەو و نوئەرى تايبەتى خۆى بۆ لاين ناردووم، تا كېشەى كورد و ھەلومەرجى كوردستانيان بۆ روون بكتەو.

شىخ عوبەيدوللاى ئەھرى كىيە؟

مېرئىشەكانى كورد ھىشتا لە گېوتىنى ژياندا بوون، كە لە چارەگى يەكەمى سەدەى نۆزدە بە دوام، تەريقەتى ئايىنى لە گەشەكردن و مەملەتدا بوون. يەكەيان، (قادرى) و ئەوئەى دىكەيان (نەھشەبەندى)

بوو. يەكەميان (شيخ مارفى نۇدىي: 1753-1837) و دووهميشيان (مەولانا خالىدى شارمزورى: 1779-1827) رابراھىتيان دىگەرد. لەو كاتەى مەولانا خالىد گەتوبوو ژياندەنەوئى تەرىقەى نەقشبەندى. لە ماوھىەكى زۆر كورتدا بەخىرايى پەرى سەند و بىلاو بوو. مەلای پاىە بەرزى ناودار، لەشوتنى حياحيا بوون بە خەلىفەى مەولانا خالىد بۆ بىلاو كەردنەوئى بىروباوئى تەرىقەتى نوئى و بە ھەزاران مورىد و مەنسوپ و سۆفیان تى ئالا.

لە دواى گۆچى كىتوپرى مەولانا خالىدى بۆ بەغداد (1820) و دوايى لە ويۆە بە يەكجارى بۆ (شام) و مەرگى ناكاوى ھەر لە شام (1827), دووگەس لە خەلىفەكانى. لە ھەموو ئەوانەى دىكە چالاكتر و بە نفوزتر بوون و خانەقاكانيان بوو بە ناوەندى گرنگى ئىرشاد و رابەرەيتى بلاؤكردنەوى تەرىقەت. يەكەميان: شَيْخ عوسمانى سىراجوددىنى بيارە (1780-1866) و ئەووتران: شىخ تاھاي نەھرى ؟- (1853) بوو.

بەنچەي سەيىد ئەھا، لەرووى سەيىدايەتيەو دەچنەو سەر عبدالقادري گەيلانى (1077-1166ل) و لەم روووە بە خۆيان دەلێن گەيلانىزادە. شێخ عوبەيدوڤلا كۆري شێخ تەهايه و سالى (1830ز)يان (1831) لە نەهرى لە دايك بوو. سەيىد تاها تا سالى (1843) خانەقاكەى لە قەلەمپەوى مېرئىشىنى (بۆتان)دا بوو. بەلام دواى تىكچوونى مېرئىشىنى بۆتان، سەيىد تاها خۆى گەيلاندۆتە (نەهرى)، بۆ سنورى (موسابەگ)ى مېرى هەكارى.

بەم بېيە، ئەۋكاتە شېخ عوبەيدوللا لەگەل باوک و مال باتەكەياندا چۈنەتە نەهرى، ئىتر مىر نىشپەكانى كورد لە ناوبران و كۆمەلگەى كوردەوارى لە رووى سىياسىيە ۋە پارىژەرانى نەماۋە و راستە ۋەخۇ بەرەو روى بەزەيى و دەسەلاتى رژیەكانى قاجارى و عوسمانى كراۋەتە ۋە.

بەواتايەكى تر، شېخ عوبەيدوللا لە ھەرپەتى لاویتی دا، لەشكر كیشی و ھیرسی ھیزەكانی عوسمانی و شەرو كوشتارە گاولكارىی و بیبەزەمیانەى بۆسەر میرنشینى بۆتان، بە جاوی خۆی دیو و ناکامەكانی لە ناوبردنی ئەو میرنشینە پێشكەوتووێ. لەگەڵ زوێم و بێدادی رادەبەدەری رژیمی عوسمانی بەراورد كروو. مالباتی شېخانی نەھری، خاوەن نضووزی دینی و دنیاى بوون. لە رووی دینیەو مەلای چاك و ناوداریان تیدا ھەلگەوتوو. لە رووی دنیاىشەو خاوەنى زەوى و زارى كشتوكال و خاوەنى (200) گوند بوون. ئەم گوندانە لە ھەردوو بەرى سنوورى عوسمانى و ئێراندا بوون. دەسلاتی ئێرشادى تەریقەتیش، پایەى دینی، كۆمەلایەتى، سیاسى لە جاران بەھێزتر كردبوون.

شیخ عوبهیدوللا، کوری ئەم مالباتە دەسەڵتدارە بەهێزبوو. شارەزای زانستەکانی عێران و دین بوو. شاعیر و رووناگیرێکی بەلا دەست و فرەرهەند بوو. دیوانە شیعریکی زۆری بەرزێ بە ناوی (مەسنەوی شیخ عوبهیدوللا)بەوه هەیە، لە سەر کێشی (رمل مسدس محذوف) و لەم پازدە سالەى دواییدا لە

ئىران (ورمى) بە چاپ گەيەنراوه. ھەروەھا (عقیدە نامە) يەككى كوردیشى ھەيە. زمانى كوردى. توركى، فارسى، ھەرمبى زانیوھ و شارمزاىى و زانیارى زۆرى لە بارى (تەورات) و (ئىنجىل) یشەوھەبووھ. سەيید تاھا لە خانەقاى نەھرى دريژەى بە ئىرشادى ئايىنى داوھ و لە ماوھەيەكى كورتى كارکردنیدا، بە گوێرەى زانیارى خانىكۆف، كۆنسولى روسیا لە تەووریز، تا سالى (1850)، زیاتر لە (10) ھەزار موریدی لە دەورى تەریقەتى نەقشبەندى كۆکردۆتەوھ و سالى (1853) كۆچى دوايى كردوھ و شیخ محمد سالىجى براى بۆتە جینشینى ئىرشاد و ئەویش دواى ماوھى (12) سال ئىرشاد، لە سالى (1865) دا، كۆچى دوايى كردوھ و شیخ عوبەيدوللا بۆتە جینشینى. بەم پێیە شیخ عوبەيدوللا لە تەمەنى (34) سالییدا بۆتە جینشین و رابەرى تەریقەى نەقشبەندى، كە سەردەمى بەدەستەوگرتنى جەھوى رابەراییەتیکردنى تەریقەتى نەقشبەندى، لەلایەن شیخ عوبەيدوللاوھ، نزیکە لەو زەمانە لەگەڵ مەرگی گەورەترین رابەرى ئەو رۆژگارەى ھەمان تەریقەتدا، لە ناوچەى ھەورامان، كە شیخ عوسمانى سیراجوددین (1866) ھ. بەمەش شیخ عوبەيدوللا دەبیەتە گەورەترین و تاقانە ئىرشادى ئەم تەریقەتە، كە بەھۆى زانیایى خۆى و بەتەنگەوھە ھاتنى چارەسەرکردنى گیروگرفت و كیشە كۆمەلایەتى و دابینکردنى داد و ئاسایش و بەپیرەوھ چوونى داخوازى خەلك و پەيوەندى دۆستایەتى لەگەڵ مەسیحى و ئاشوورى و ئەرمەنییەكانى ناوچەكەدا، لە ماوھەيەكى كەمدا توانى جیگەيەكى یەكجار مەزن و بەربلاو، لە سەرتاسەرى كوردستاندا بۆ خۆى بكتەوھ و ھەر لە نەھریەوھ، رابەراییەتى رێخراویكى فراوان و بەربلاو بكت، كە پێكھاتبوو لە سەدان مەلا و میرزاو ناغا و سەرۆك عسیرەت و خلیفە و مورید و سۆفى لە ناوچە جیاچیاكانى كوردستان و ولاتانى ئیسلامیدا. بە گوێرەى زانیارییەكانى (وھفایى) شاعیر و سكرتیری تایبەتى شیخ و (جۆرج كورزون)، رۆژانە نزیکەى (300 تا 1500) میوان، لە دیوھخان و بارەگاكەى، پێشوازی و میوانداریان لێكراوھ.

شیخ عوبەيدوللا ودوايى دوو جەنگى عوسمانى-رووسى:

شیخ عوبەيدوللا ھەروەك لە ھەرپەتى لاویدا، لەشكرکیشى و ھیرشى سوپای عوسمانى بۆ لە ناوبردنى میرنشینی بۆتان و ئەو كوشتار و كاولكارى و زولم و بێدادییەى بە چاوى خۆى بىنى، كە سوپای عوسمانى بێبەزەییانە، بەرامبەر بە گەل و نیشتمانیەكەى دەیکەن. دیسان چوار پێنج سالیكیش دواتر، جەنگى گەورەترى نیوان ھەردوو لەشكرى عوسمانى و رووسى بىنى، كە چوار سالى پەبەق دريژەى كیشا و بەجەنگى (قرم: 1853-1856) بەناوبانگە و بەو ھۆیەوھش كە كوردستان كەوتبووھ سنوورى نیوان ئەم دوو دەولەتە بەشەرھاتووھ. زۆربەى لەشكرکیشى و ھیرش و بەیەكدادانەكانى چوار سالی ئەم دوو سوپا ویرانكارە، ھەر لەسەر خاكى كوردستان بوو، كە سەھرەى ئەوھى خەلكى داماو كوردستان، وەك ھەمیشە و لە ھەموو جەنگى ئەم دەولەتانەوھ، چ بە ناوى (جیھاد) و (غزا) و چ بە خۆرتى بووبى، لەم

جەنگەنەو بە سۆنگەپەو تووشی کوشتار و کاولکاری و ههزاری و برسپهتی و چەندین نهخۆشی بوون. له گەرمەى ئەم جەنگەدا (یەزدان شیر) راپەرینیکی گەورەو ریکخراو و بەربلاو چەگدارانەى دژی زولم و چەوسانەو دەولەتی عوسمانی، له ناوچەى (هەکاری) دەستپیکرد و له ماوەیەکی کورتى نیوان کوتایى سالى (1853) و سەرەتای (1855) دا، پەلامارى شارەکانى: (بەتلیس، مووسل، سیرت) ی دا و زۆر ناوچەى تری گرت و ژمارەى لەشکرەکەى گەیشته نیوان (60-100) هەزار کەس. هەر ئەم راپەرینە، بوو هۆى گەلى راپەرینی تریش له ناوچە جیاچیاکانى کوردستان، بە تاییبەتیش ئەم شوپش و راپەرین و بیزارییەى خەلک، لەو کاتانەدا، زیاتر هەلکشا، کە سەرەتاکانى دووبارە دروستبوونەو هۆى جەنگى تازە، لەنیوان عوسمانى و پروسدا سەرى هەلداپەو، وەك ئەو تارمایی و نیشانانەى جەنگى نوئ (1877-1878) کە دەهات زیاترو زیاتر دەرەگەوت.

هیچ بەلگەنامەو نیشانەیک لەبارەى بەژداریکردنى شیخ عوبەیدوللاو له جەنگى (قەرم) دا، لەبەر دەستدانى نین، کە راستەوخۆ یان لایەلا بەژدارى ئەم جەنگەى کردبى. بەلام کە دواین جەنگى نیوان عوسمانى-رووسى، واتا: جەنگى (1877-1878) روویدا، شیخ عوبەیدوللا نزیکەى (12) سال دەبوو، پۆستى رابەراییەتى ئیرشادی تەریقەتى وەرگرتبوو، لەماوەى ئەو (12) سالەدا، ئەوەندە پلە و پایپەى کۆمەلایەتى و ناوبانگ و جەماوەرى فراوانى لەدەوربوو، ببووە کەسایەتەپەکی کاریزمایى زۆر مەزن و جیى متمانە و ئاواتى زۆرینەى خەلکى کوردستان و ناوچەکە و دواى ناوى سولتانى عوسمانى و (شەریفى مەکە)، ناوى شیخ عوبەیدوللا بەسەر زارانەو بوو. بۆیە کە جەنگى ناوبراو روویدا، خودى سولتانى عوسمانى فەرماندەکانى سوپا و کاربەدەستانى (بابیعالى)، هیواپەکی زۆریان بە شیخ عوبەیدوللا بوو، کە لەم جەنگەدا هاوکارى و یارمەتى و پشتیوانییان بکات. بۆیە شیخ عوبەیدوللا، دواى داواکاریەکی زۆرى سەرانى سوپای عوسمانى و بابیعالیپەو، بە ناچارى بە هیزیکى کەمى عەشایرى تیکەلى کوردەو، چەند مانگێک دواى هەلایسانى جەنگەکە بەژدارى ئەم جەنگەى له قۆلى (بایەزید) کرد.

جەنگەکە نزیکەى سالیکی خایاند و تیایدا لەشکری عوسمانى زۆر خراپ تیکشکا و خاکیکی زۆرى قەلەمرەو عوسمانى، گەوتە ژیر دەستى سوپای رووس. بەتاییبەتیش له سنورى خۆرەلاتى دەولەتى عوسمانىدا، کە دانیشتوانیکى تیکەلی کورد و ئەرمەنى تیدا نیشتهجیبوون و لەم جەنگەشدا ئەم دوو نەتەوپیەى کورد و ئەرمەن، جگە له قورسایى کارەساتبارى جەنگەکە، هەر بە سۆنگەى ئەم جەنگەو، ببوونە دووبەرەى حیواو و نەیارى یەکتەر و هەرچی ئەرمەن بوو، بە هۆى نزیکایەتى ئاینپەو له ئایینی رووس، بە نهینى و ئاشکرا، هاوکارى و رینووینی و پشتیوانى سوپای رووسیان کرد و کوردیش پشتیوانى و هاوکارىی دەولەتى عوسمانیان کرد، ئەم دارو بارە گرزی و ناتەباییەکی ناخۆشى له نیوان ئەم دوو نەتەوپیەدا دروست کرد. بەلام شیخ عوبەیدوللا لەم جەنگەدا، جەکیکی زۆرى جەنگى دەست کەوت بە پەلەش بۆ ناوچەکەى خۆى گەراپەو. رووسپاش دواى جەنگەکە و بۆ ئەو هۆى ئەم سەرکەوتنە گەورەپەى

له دەست دەر نه چیت پهلەى ئەوەى بوو له رێگەى (رێکەوتننامە) وە، مەرجهکانى خۆى لەسەر دەوڵەتى عوسمانى دا بىسەپیتى. بەلام ولاتانى نه یارى رووسیا و له سەر و یانەو بەریتانیا و نەمسا، نه یان دەویست مەرچ و گوشارى رووسیا، لەسەر دەوڵەتى عوسمانى پەرە بسپیتى و لەو هوش زیتەر پششروویى بکات. لەبەر ئەمە نامەى نارەزایان کردە سەر ئەلکساندەرى دووهمى رووس و ناگاداریان کرد، کە ئەگەر هەر پەیماننامەییەک له نیوان رووسیا و عوسمانیدا مۆر بکریت، نابى هەر بە تەنیا رووسیا خۆى بپیت، بەلکو دەبى دەلەتانی ئەوروپاش، بەژدار و ئامادەى ئەم رێکەوتننامەییە ببن. بۆ ئەمەش بەریتانیا پاپۆرى جەنگى خۆى گەيانده نزیك ئەو بەرى ئەستەنبول، هەرچەندە چ رووسیا و چ بەریتانیا، له چاکەیان نەبوو شەر بەردەوام بپیت. له کاتێکدا هیژەکانى رووسیا، بى پەرە هەر ملیان دەنا و روووە (چەتالچە) ی نزیك و دەورو بەر ئەستەنبول ببوونەو و سولتانی عوسمانى و بابیعالیان بە تەنگ هیئابوو له گەرمەى ئەم جەنگەدا، کە بەر له هەموو شتێک شیرازەى یاسا و ناسایشی بە جۆرێک له بەرێک هەلۆشاندبوو، گیرۆدەى چەندان تەنگ و چەلەمەى هەمەجۆر کردبوو، بیزارى و یاخیبون و راپەرین، گەلى ناوچەى کوردستانى بن دەستى عوسمانى گرتەو، بە تاییبەتى ناوچەى (دەرسیم) کە هەر له سەرەتای جەنگەگەوە ملیان بۆ هیچ فەرمانێکى دەوڵەت نەداو دواى ئەوانیش له پاییزى (1878) دا، راپەرین و یاخیبوون ناوچەکانى: وان، مووش و بەتلیسى گرتەو و بەرەبەرە گەیشتە ناوچەکانى (بۆتان) و (هەکارى) و خەریک بوو شەقلی بزووتنەو مەیهکی ریکخراوى وەردەگرت، بە تاییبەتى دواى ئەو هەردوو کورە ئەفسەرەکەى (میر بەدرخان بەگ)، واتە: عوسمان بەگ و حسین بەگ، سەرکردایەتیان کرد. دواى ئەمانیش له رێبەندانى (1879) دا، له باکوورى زەریاچەى (وان) و لەسەرەتای ئابى (1879) یشدا، کوردانى (گەراگلى) له زۆر ناوچەى ترى کوردستاندا زۆر، راپەرین و یاخیبوونى پچرپچر روویدا.

پەیماننامەى (سان ستیقانو):

لەم هەلومەرجەدا پەیماننامەى (ستیقانو)، له (3ى مارتى 1877) دا، بەبى بەشداریکردنى دەوڵەتانی ئەوروپا، لەنیوان رووسیا و عوسمانیدا بەسترا و پشش پەیماننامەگەش، عوسمانیەکان هەرچى قەلا و بۆرج و باریک، کە له بولگارستان بەدەستیانەو مابوون، دایانە دەست رووسیا و رازیش بوون سەر بەخۆى فیدرالى بە (بۆسنە و ھەرزەگۆین) بدن و له هەمانکاتیشدا رازیبوون بەو هەوى رووسیا، دەسلەتای تەواوى بە سەر تەنگو گەرووەکانى عوسمانیدا هەبى و سنوورى بولگارستانیش فراوانتر بى و ببیتە سى ئەوێندەى خۆى و سولتانی عوسمانیش بەشیوەیهکی رەسمى بسەلمیتى و هاوکات هیژەکانى رووسیا بۆ ماوێ دووسال لەم دەوڵەتە میرنشینەدا بمپیتەو، کە دەبى هیژەکانى عوسمانى بەجى بهیڵن و زیانەکانى جەنگیش بۆ رووسیا ببژێرن.

بەلām ئەوەی لەم پەیماننامەیدا بەلای ئێمەو مەبەستە، ئەو بېریارە بوو، کە لەبەندی (16)ی ئەم رێکەوتننامەیدا سەبارەت بە (ئەرمەن) دراو بۆ ئەمش بەگوێرەى ئەو بېریارە، ئەرمەنەکانى ناوچە ئەرمەن نشینەکانى ناو قەلەمڕەوى عوسمانى، دەبوونە خاوەنى بەرپۆەبەرایەتیکى ئۆتۆنۆمى (خود موختارى)، کە ئەمە دەقى ئەو بېریارەیه:

((لەبەر ئەوەى ناوچە ئەرمەنەنشینانەى، کە هیژمەکانى روسیا داگیریان کردوو دەبێ بە دەولەتى عوسمانى بدرێنەو، لەمەشدا گریمانى ئەو دەکریت دوژمنایەتییهک لەم ناوچانەدا دروست ببێت و زیانیك بە پەيوەندى چاکەووبووى نیوان ئەو دوو دەولەتە بگەین، بۆیە بابیعالی پابەند دەبێت بە پەلە، بەرپۆەبەرایەتییهكى ئۆتۆنۆمى تایبەت بە داخواییه پپووستەکانى ناوچە ئەرمەن نشینەکان پیک بهیئى و ناسایش و پاراستنى گیان و مالیشیان لە چەرکەس و گورد، دەستەبەر بکات)).

هەموو ئەم رازیوونانە بى مەرج و سنورانهى عوسمانى، لە بەرامبەر روسیادا بەو نیازە بوو نەك دەولەتانى ئەوروپا، گۆسپ و تەگەرە بخنە رێکەوتننامەکە و داروبارى دەولەتى عوسمانى داھیزراوتر بکەن. بۆیە دەولەتى عوسمانى مەبەستى بوو بەپەلە، مەرج و دواکانى روسیا جیبەجی بکات. لەم حالەتەدا دەولەتى عوسمانى دەبوو ھاودەستى روسیا.

بەلām ئەنجامەکانى ئەم رێکەوتننامەیه بۆ بەریتانیا، نەمسا، ئیتالیا و ئەلمانیا سەخت بوو. چونکە هەریەکە لەم ئەپارانەى روسیا، ئێرەبى و مەترسیان لەم سەرکەوتن و دەستکەوتانەى روسیا لا دروست بوو. نەمسا داواى دەکرد بەریتانى و بولگاریستانى نوێ، بچووک بکریتەو، تا بەهۆیەو دەسلەلات و ھەژموونى روسیا، بەسەر ئەوروپای خۆرھەڵاتەو، کەمتر بکریتەو و لە ھەمان کاتیشدا روسیا ھايل بێت (بوسنە و ھەرزە گۆین) بخریتە سەر نەمسا بەم جۆرە روسیا خرایە ژیر گۆشارى زۆرەو و ناچارکرا کە، یان دەبى لەگەڵ دەولەتانى ئەوروپا، ئامادەى جەنگیکى تازە بێت، یان دەبێت ئامادەبێت سەرلە نوێ پەیماننامەیهكى تر، لەگەڵ عوسمانى و بە بەشداری بەریتانیا، نەمسا، ئیتالیا و ئەلمانیا سازبکاتەو. لە ئاکامیش روسیا ناچار کرا پەیماننامەیهكى نوێ، بە بەشداری دەولەتانى ئەوروپا، لەگەڵ عوسمانى، لە (1878/7/3) دا، لە (بەرلین) پیک بهیئى.

بەلām دیسان ئەوەى لەم پەیماننامەیهشدا ئێمە مەبەستمانە و قسەى لەسەر کراو، ئەو بېریارە بوو کە لە پەیماننامەى (سان ستیقانو)دا، لە چاکەى (ئەرمەن) درا و لەم پەیماننامەیهشدا، بەھەندى دەستکاری و ئالۆگۆزى کەمەو، سەر لەنوێ سەلێنرایەو، کە ئەمە دەقى ئالۆگۆزپیکراوى ئەم پەیماننامەیهیه:

((بابیعالی پابەندى ریفۆرمیکى بە پەلەى پپووستیەکانى ناو خۆى ناوچە ئەرمەن نشینەکان دەبى، کە ناسایشیان لە چەرکەس و گورد دەستەبەر بکات. بۆ ئەمەش بابیعالی پابەندى ئەو دەبى ناو بە ناو ئاکامەکانى چۆنیەتى بەرپۆەچوونى ئەم ریفۆرمە، بەو دەولەتانە رابگەیهانیئ، کە چاودیرى جیبەجیکردنەکە دەکەن)).

ئەم ھەموو رووداو خیرایەتی نیودەوڵەتی و ناوچەیی و راپەرین و یاخیبوونی ناوچە جیاچیاکان و ھەلۆمەرجی کوردستان بەگشتی و سەرھەڵدانی کیشە (ئەرمەن) بەتایبەتی، شیخ عوبەیدوڵایان خستە بەردەم چاوەگیرانەو و ھەڵسەنگاندنیکی خیرایی رووداوھەکان، کە لەم پێناوھەدا، بناغە کارێکی چەند لایەنەیی لەسەر ئەم بنچینانە دارشت.

- 1- یەكخستن و ریکخستنی ریزەکانی کورد.
- 2- ھەلۆیست لە کیشە ئەرمەن.
- 3- کاری دیپلۆماسی و دەوڵەتانی کیشە کورد.
- 4- ھەلگیرسانی شۆرش.

بۆ ئەمەش، ھەر لە سەرەتای دەست پێکردنی ئەو راپەرینانەیی لەگەرمەیی جەنگ و لەو چەند مانگەیی دواي برانەووی جەنگدا روویاندا، بانگەوازیکی بۆ سەرانی کورد ناردوو داواي لێکردن بۆ یەكخستنی خەباتیان، دەبێ لەیەكتر نزیک ببەو. لە تەك ئەم بانگەواژەشدا، نامەو نوێنەرانی تاییبەتی خۆی بۆلای سەرانی ھەموو ناوچە جیاچیاکان نارد.

ئەنجامەکانی ئەم بانگەواژە و نامە ناردنە، کۆبوونەو و بیرورا گۆرینەو و پێکھێنانی (کۆمەلەییەکی کوردی) لێکەوتۆتەو، دواتر لە راپۆرتەکانی ئەرمەنی و بالیۆز و کونسولەکانی روسیا و بەریتانیا چاپەمەنی توركیدا، بە (یەكێتی کوردان، The Kurdish league) ناوی دەرکردوو و بە یەكەمین کۆمەلەیی سیاسی دادەنرێت، لە میژووی کۆمەلە و ریکخراو و حزبێ کوردی و شیخ عوبەیدوڵا خۆی سەرۆکی ناوەندەکەیی و (بەحرێ بەگ)ی کوری (بەدرخان)ی گەورەش کارگیرەکیەتی و لەقیشی لە ھەموو شارەکانی کوردستاندا ھەییو ئامانجەکانیشی بریتین لە:

- 1- رزگارکردنی کوردستان لە دەست زولم و ستەمی قاجاری و عوسمانی.
- 2- پێکھێنانی دەوڵەتیکی یەكگرتووی ئازاد و سەربەخۆ، لە ھەردوو بەشی قاجاری و عوسمانیدا.
- 3- دۆستایەتی کردنی ئەرمەن و مەسیحیەکانی کوردستان.

پێکھێنانی ئەم کۆمەلەییە، یان (یەكێتی کوردان) و ئەو چەند بربارە گرنگە، لە ئەنجامی ئەو زنجیرە کۆبونەو گرنگانەدا دێت، کە پێشتر شیخ عوبەیدوڵا، بانگەوازی بۆ سەرانی کوردانی دەقەرە جیاچیاکانی کوردستان کردبوو، تا لە نزیکەو ببینن و بیرورا بگۆرینەو و بە دەمیسییەو ناتەبایی نیوانیان بپەویننەو و بەرژەوھندی گەل و نیشتمانیان، لە سەرۆکی خیل و ناوچەکەو لەبەرچاوە بگرن. ئەم زنجیرە کۆبونەوانە لە سەرەتایی سالی (1880) دا، لە بارەگاکی خۆی، لە (نەھری) دەستی پێکردوو گەورەترین و دواترینی ئەم کۆبونەوانە لە شیوێ کۆنگرەییکی نیشتمانی و نەتەوویی دا سازدراو، کە نوێنەری ھەموو دەقەرەکانی تیدا بانگھێشت کراو و لە گەرمەیی ئەم کۆبونەوانەدا (کلاپتۆن)ی جیگری کۆنسولی بەریتانیا لە شاری (وان)،

سەردانی کردبوو، چاوی بەسەرۆکە کوردەکانی سلێمانی، ئامێدی، ھەورامان، ساسۆن، سیرت، مووش و ویلايەتەکانی (وان) و کوردانی کوردستانی ئێران کەوتبوو.

ھەموو بەلگەنامە سەرچاوە میژووویەکانی دۆست و دوژمنی کورد، سەبارەت بە بەرنامەکانی ئەم کۆنگرەییە لە سەرئەووە کۆکن، کە ئەم کۆبونەووە فراوانەی (نەھری) و بەشدار بوونی (5) شێخ و (20) خەلیفە و (42) میرزادە، بەمەبەستی دارشتن و دانانی پرۆگرام و بەرنامەییەکی یووێژ بۆ ئازاد کردنی ھەردوووبەشی کوردستانی بێدەستی قاجاری و عوسمانی و پێکھێنانی کوردستانیکی ئازاد و سەربەخۆ. شێخ عوبەیدوللا لەم کۆنگرەییەدا دووپاتی کردۆتەووە، کە بیویستە کوردستانیکی یەکگرتو دابمەزرێنرێ و چالاکانە دژی دەولەتی عوسمانی و قاجاری بجوولێن.

بەلام لەسەرەتای کۆنگرەکەدا، سەبارەت بە چوێیەتی دەستپێک و ھەلبژاردنی جوگرافیا و ناوەندی شۆرش، مشتومڕی زۆرو بیروری جیاچیا، لەلایەن بەشداربووانەو ئالوگۆرکراوە. وەک ئەوێ لای دەستەپەکەووە پێشنیار کراوە، لە یەک کاتدا، شۆرش دژی ھەردوو دەولەتی عوسمانی و قاجاری دەست پێبکەرێ و دەستەپەکی تریش بەناوی پاک کردنەوێ ریزەکانی ناوخۆی کوردستانەو، پێشنیارێان کردووە، لە سەرەتادا قەلاچۆی مەسیحی و بەتایبەتیش ئەرەمەنەکانی کوردستان بکەرێ، کە بەسۆنگەی ئەوانەووە و بەندی (61)ی رێکەوتننامە (بەرلین) دەو، بیوونەتە کۆسپێک لە رێی کێشەو ئاواتەکانی کورددا.

ھەلبەتە ئەم پێشنیارە دیواییان، لای ئەوانە بوو لایەنداری دەولەتی عوسمانین و بەھاندانی دەولەتی عوسمانیش ئەم پێشنیارەیان ئامادەکردووە. بەلام شێخ عوبەیدوللا بەتوندی دژی ئەم پێشنیار و ھەلۆیستە وەستا، بۆ ھەموویانی روون کردووە، کە ھەلۆیستیکی لەم جۆرە، مەترسی تارادەتی تێداجوونی بۆ کورد ھەیە، کە لەناکامدا بۆ کورد دەبیێتە دۆزەخێک. چونکە ئەگەر راپەرینەکە، ئاراستەیی ئەرەمەن بکریێت ئەوسا دەولەتانی ئەورپا و رووسیا، لە کورد راست دەبنەووە.

شێخ عوبەیدوللا بۆ روون کردنەوێ ئەم بریار و ھەلۆیستەیی بەشیکی لە بەشدارانی کۆنگرە، وتاریکی میژووی لە کۆنگرەکەدا خوێندەووە. لە بەشیکی ئەم ووتارە دا، دیدو ھەلۆیستی خۆی بۆ بەشدارانی گۆنگرەکە شیکردەووە و بەناشکرا رایگەیاندا، کە ئەو بەچاکی دەزانێت، سەرەتا و دەستپێکی شۆرش و راپەرین، لە کوردستانی بێدەستی قاجارەو دەست پێبکەن و لە ئێرانیشدا باکووری خۆر ئاوی ئێران بەگشتی و ناوچە (ورمی) بەتایبەتی ھەلبژاردو ھۆیەکانی ئەم بریارەییی لە بەشیکی ووتارەکەیدا باسکرد و وتی: لە بەرئەووە بەشیکی دەولەمەند و بە پیتی کوردستان، لە ژێر دەستی ئێران دایە، دەبی ئێو بزوتنەوویە خەریکی خۆمانی بۆ ئامادە دەکەین، لە پێشدا بەرامبەر دووژمنە لاوەزەکە دەست پێبکە. بەمەش براکانمان و نیشتیمانە دەلەمەندەکیان رزگار دەکەین. سەرچاوەییەکی دەولەمەندمان بۆ دابین دەکات، یارمەتیمان دەدات بەگژداجوونی دووژمنی دوویمان، کە بەھێزترە، ئەویش دەولەتی عوسمانیە.

گواستنه‌وهی جوگرافیا:

بەم پێیە شێخ عوبەیدوللا بێریاری گواستنه‌وهی جوگرافیاى شۆرشى بۆ کوردستانى بى‌دهستى قاجارى پەسەند کرد، کە بێ گومان ئەم بێریارمى چەندە کورت و بە ناوەرۆک چڕە، بەلام دواى شیکرنەوهی قوول و ھەمەلایەنە ھەلۆمەر جى ھەردوو بەشى کوردستانى بى‌دهستى قاجارو عوسمانى دیت، کە بۆیست دەکات ھەلۆیستەى لەسەر بکۆ و روون کردنەوهی زیاترى لە بارەوه بدریئ:

1- پێشینەى ورمی:

سیاسەتى شا عەباسى یەكەم (1587-1629)ى سەفەوى، لە کوردستاندا لەسەر (3) پایەى سەرەكى دامەزراو بوو:

- گۆڕپنى بنەڕەتى ھەلۆمەر جى دیموگرافى سەر رووى خۆرھەلاتى کوردستان و راگوێزانى خێلە گەورەکانى کورد بۆ ناوچە دوورەکانى خۆرھەلاتى ئێران، بە تايبەتى بۆ (خۆراسان) و ھێنان و جێگیرکردنى خێلەکانى (نازم) بۆ کوردستان.
 - ھەولدانى گۆڕپنى زۆرە ملیى مەزھەبى خەلقى کوردستان، لە (سوننى)یەوه بۆ (شیعە).
 - سەرکوت کردنى بۆ بەزەبى و توندو تیژى و ھەموو سەرکێشیەکانى کورد.
- لەسەرەتای سەدەى ھەفدەدا، کە (ئەمیر خانى برادۆست - خانى لەپیزرین) مەزنى خێلە کوردەکانى تەرگەوەر، مەرگەوەر، سۆما، برادۆست و موکریان و حاكىمى (ورمى)، دەسەلات و توانای پەیدا کردو لەشكرى پێکھێناو قەلاى (دمدم)ى نزىك (ورمى)ى ئاوەدان و قایم کردو و ھێزەکانى زۆتر و زیاتر پرچەك کرد، شا عباس ئێرەى بەدەسەلاتى ئەم میرە کوردە ھاتوو لێى کەوتە گومانەوه، کە لەو خۆسازدانە، ئامانجى سەربەخۆیى بێت. لەبەرئەوه کەوتە بیانو پێگرتنى و سالى (1609) ھێزى گەورەى ناردە سەرى. پاش شەرىكى سەخت و ئابلقەدانىكى درێژ، شا عباس قەلاکەى گرت و ھزاران کەسى لى کوشت. شا عەباس لە دواى داگیر کردنى قەلاى (دمدم) و نەھىشتنى دەسەلاتى میرەکانى کورد لە ورمى و سپاردنى دەسەلات لە ناوچەکەدا بە کاربەدەستانى عەجەم، راستەوخۆ ھێرشى گەورەى کردە سەر (موکریان) و لەوێش کوشتارىكى زۆرى لە کورد کرد و ژن و مندالى بەدیل گرت. ئەم ھێرشەى شا عەباس، (60) ھەزار سوار بوون، 4 رۆژ و 4 شەو خەرىكى قەتل و عام بوون. بەم جۆرە ورمى کەوتە دەست عەجەم، بەلام ئیتەر ئارام و ئاسایش لە ناوچەى ورمى دا نەما چونکە لەلایەك ھێرشى یەك لەسەر یەك عەجەم، بۆ تەمکێردن و سەرى دانواندن کورد و ھێنانە ژێر بارى ھەرمانبەرى و لە لایەكتریشەوه بەرھەستى توند و تیژى بەردەوامى خێلەکانى کورد، بۆ پاراستنى کەسایەتى و سەربەخۆیى خۆیان.
- سەربارى ئەمانەش، ناوچەکە خۆى یەكێك بوو لە شارێگەکانى لەشكرکێشى عوسمانى و عەجەم بۆ سەر یەكترى. بۆیە درێژە کێشانى ئەم بارودۆخە، کورد و عەجەمى بێدە قۆناغىكى وا ئالۆزەوه، کە رەنگى

سیاسی، نەتەوویی، ئاینیی بەخۆیەوه گرتوو لە پەيوەندەکانی دوا روژی هەردوو گەل و لە ژيانی ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی، فەرھەنگی ناوچەکەدا، رەنگی دایەو. ناکۆکیەکان بەخۆشی بەلادا نەدەکووتن، ئاسایش بە تەنیا بە زۆری چەک رادەگیرا. عەجەم هەرچەند هەلیکی بۆ هەلبەکووتایە، ئەو پەری زەبر و زەنگی بۆ سەرکوت کردنی کورد و بەتالان بردنی سامان و دارایی و بە دیل گرتنی ژن و منداڵی کورد بەکار دەھێنا و لەشکرکێشی دەکردە سەر گوند و ئاوی و هەواری رەوێندەکان. خێلەکانی کوردیش هەر کاتی بە خۆیاندا رابەر موناویە، هەڵیان دەکووتایە سەر عەجەم، لێیان دەکوشتن، تالانیان دەکردن و بە هەر رێیەکی بۆیان بگونجایە، ئازاریان پێ دەگەیان. تەنانەت هەندێ جار لەشکری عوسمانیان دەھێناوە سەریان. بەم پێیە و بە گوێرە ئەوێ کە لە ماوەی ئەو چەند ساڵەدا، بەریتۆبەردنی ناوچە ورمی هەر لە دەستی عەجەمدا بوو و سەرەرای ئەو ناکۆکیە ریشەدارانە، یەکیکیش لە رێگاکانی بێزارکردن و قورس کردنی باری شانی دانیشتوانی کورد. کە ئەو فەرمانرەوا عەجەمانە بە ئەنقەست لەبەریان گرتبوو، ئەو باج و سەرەنە زۆر و هەمە جۆر بوو، کە بەچەندان بروبیانوو لە کوردیان دەسەند. ئەم لایەنە روژ دوا روژ بە دەست فەرمانرەوا چاوچۆکەکانەو لە زیاد بووندا بوو، شان بە شانی ئەم باج و سەرەنە زیادکردنە، بێزاری توپە بوونی کوردیشی پتر کردوو و ناکۆکیەکانی قوڵتر و زەقتر کردۆتەو.

2- پاراستنی دۆستایەتی کورد و ئەرمن:

هەر لە ناوچە و (ورمی)دا، جگە لە کورد، لە دێر زەمانەو وەك زۆر ناوچە تری کوردستان، مەسیحییەکی زۆریش (واتە ئەرمنی و ئاشوری) دەژین. ژیان و گوزەرانێ ئەرمانیش، بە دەست ئێران و سوڵتانەکانی عوسمانییەو، لە ژیان و گوزەرانێ کورد باشتەر نەبوو و هەر (شا عەباس)، دەیان هەزار (ئەرمن)یشی لە خاکی خۆیان دەربەدەر و ئاوارە کرد. لە رێکەوتننامە (زەهاو: 1639)دا، کە لەگەڵ عوسمانییەکاندا ئیمزا کراو بۆ یەکەم جار کوردستان لە نیوان عوسمانی و ئێران دا دابەشکرا، ئەرمنیا ش بەیەکجاری دابەشکرا. ئەرمنییای خۆرەهلات خرایە سەر دەولەتی سەفەوی و خۆرئاوایشی بەر عوسمانی کەوت. بەم پێیە داگیرکاران و چەوسێنەرانی میژوویی هەردوو گەلی ئەرمنی و کورد، هەردامویی و دابەشکردن و راگوێزانی، بەسەر کوردیان هێنا بۆ، بەسەر ئەرمنیشیان هێناو. سەرباری ئەرمانەش، زۆرجاری تر بە بیانی ئەوێ لە ولاتی ئەرروپا و لە سەرویانەو بەریتانیا، داگوکیان لێدەکرێ، رقی کاربەدەستانیان لەسەر ئەستورتر بوو.

هەر لە (ورمی)دا، شان بە شانی کورد و ئەرمن، لە دەمی کەو (ئاشووری)ش هەن. ئەرمانیش کە لە سەدەکانی پێشودا بە (نەستووری) ناوبراون، خۆیان بە پاشماوەی ئیمپراتۆری لە ناوچە (ئاشووری) دەزانن و لە دوا روخانی ئیمپراتۆری ئاشووری ئاوارە و دەربەدەریبون و خۆیان لە ناوچە شاخاویەکانی کوردستاندا حەشارداو. ئەمانەش وەك ئەرمنی، سەربە ئایینی مەسیحین جگە لەوێ وەك کورد، چەوسانەوێ

نەتەوايەتيان لەسەر بوو ھاوکات جیاوازی مەزھەبیشیان لیکراوەتە بیانوی چەوسانەو و ئازاردان و سوکایەتی پێکردن و تالان و کوشتن و باج و سەرانی زۆرتەر. بەلام لەم کاتەدا دەولەتانی ئەرۆپا لە سەررووشیانەو بەریتانیا، خۆی لیکردبوو خاوەنی و بێاریان داوو چاودێری جێ بەجێکردنی ئەو ریفۆرمە بکەن، کە لە بەندی (61) ی رێکەوتننامە (بەرلین)دا، بێاری لە سەر دراوو لە دەقی بێارمەگەشدا ناماژە ئاشکرا بەو کرابوو، کە دەبێ دەستەبەری ئەو بکری (کورد) نەبێتە سۆنگە شێواندنی ئاسایشی ناوچە ئەرەمەن نشینەکان. بەواتایەکی تر دەولەتانی ئەرۆپا، کە بەچاوی نارەزایی سەیری کوردیان دەکرد، راستەوخۆ کوردستانیان دەخستە ژێر چاودێری خۆیان و داوکیان لە ئەرەمەن و جێ بە جێکردنی ئۆتۆنۆمی ئەرەمەن دەکرد. ھاوکات روسیاش بەهەمان چاوی نارازی و تۆلەو سەیری کوردیان دەکرد، کە لە هەموو جەنگەکانی عوسمانی دا پشتیوانیان لە دەولەتی عوسمانی کردوو و هەر لە رقی کوردیش، پێداگریان لە جێ بەجێکردنی بەندی (61) ی رێکەوتننامە (بەرلین) دەکرد و ھەک پاداشت و چاکە دانەووەیکیش، لە هەردوو رێکەوتننامە (سان ستیفانو) و (بەرلین)دا، بەندەکانی (16) و (61) ی ئەو دوو رێکەوتننامە یەیان دووبارە بە سەر دەولەتی عوسمانیدا سەپاندەو. کە ئەمەش یەکسەر و راستەوخۆ لەگەڵ کێشە کورددا، ئاوقای یەکتەدەبوونەو، چونکە روسیا زۆرباش دەیزانی ئاستەنگ و کێشە گەورە و دزوار بۆ کورد دروست دەکات و ئەو ناوچانەش، کە دەبوو ئەو ریفۆرم و ئەو (خودمۆختاری) یەکە بۆ ئەرەمەن پیاو بەکرایە، هەرتەنیا ناوچە ئەرەمەن نشین نەبوون. بۆیە ئەگەر شێخ عوبەیدولا، لە کوردستانی بێدەستی عوسمانی یەو، دەستی بە شۆرش بکردایە، ئەو لەیەک کاتدا دەولەتی تورکیا و دەولەتانی ئەرۆپاش لێی راست دەبوونەو.

لە بەرئەو، بۆ ئەوەی رێگە لە دەولەتانی ئەرۆپا، لە سەر کێشە کورد کەم بکاتەو و لەهەمان کاتیشدا بۆ ئەوەی زەمێنە بۆ ئەرەمەن خۆشبات، تا بەهۆی بەندی (61) ی رێکەوتننامە بەرلینەو بەماف و داخوایەکانی خۆیان بگەن، لە کوردستانی بێدەستی عوسمانی یەو دەستی پێنەکرد، بەلکو (ئێران) ی ھەلبژارد. کە بەم کارە، دۆستایەتی کورد و ئەرەمەنیش بۆ ھەمیشە پاراست جگە لەوەی رێگە لەو نەخشە دۆزەخییە دەولەتی عوسمانیش گرت، کە دەویست بەهۆی توپەبووون و ھەلچونی کوردەو لەدژی ئەرەمەن، زەمێنەش بۆ ئەو خۆشبات، تا ئەو دوو نەتەو یە بەیکدا ھەلپژێن و بکەونە شەر و کوشتاریکی بێ سنووری یەکتی و دەست بێخەنە خۆینی یەکتەرەو و بەمەش (بابیعال)، بەتێرێک دوو نیشانی دەپیکا و دوو دووژمنی گەورە لە کۆل دەبوو، کە یەکەمیان: ئەرەمەن بۆتە مایە ئەوەی لە هەموو جەنگەکانی نێوان عوسمانی و رووسیادا، بێنە چاوساغ و رینۆین و ھاوکار و یارمەتی دەری نھینی و ئاشکرای سوپای رووس، بۆ سەرخابی تورکیا و بەدەستەو دانێ خاکیکی زۆری عوسمانی و دوو مەیشیان: کوردە بەدرێژایی مێژووی دەسلەلاتی عوسمانی، یاخیبون و راپەرین و شۆرشێک لە دوایەکیان دوایی نەهاتوو و ملیان بۆ

فەرمانبەرداری عوسمانی دانەنۆندوو. بۆیە بە پێی قەسە سولتانی عوسمانی، کورد بۆ ئەم کارە، واتە کورد بۆ شەری ئەرمەن، بۆ دەولەتی عوسمانی، دەبێتە لەشکرێکی بێ مەسرەفا.

3- ئێران لە تورکیا دەولەممەنترە:

دەولەتی عوسمانی، لە دووجەنگە دۆراوەکەیدا، لە گەل رووسیا^{*} (1853-1856) و (1877 – 1878) دوو لەسەر سێ ھەموو خاکی عوسمانی، لە خۆرھەلات و خۆرئاوای، کەوتیبوو دەست سوپای داگیرکاری رووسیا و سەرباری ئەمانەش، دەبۆیە دەولەتی عوسمانی، سالانە (4) بلیۆن قەرز زیانەکانی جەنگی رووسیا بدات، ئەم بڕە پارە سالانەییە، لەھەر سالێکدا دەیکردە داھاتی گشتی چوار سالی دەولەت و دەولەتیش لە توانایدا نەبوو. بۆیە دەبوو سەرلە نوێ باج و سەرانی و گوشاری تازمتر و پتر بختە ئەستۆی خەڵک و بەمەش گوزەران و ژیاڵی خەڵک، ئەومەندە تر شیواوتر دەبوو. لەکاتیکی بەرلەوێش ئەو گوشار و باج و سەرانی دەست پێ بکەن، بڕسیەتی و ھەژاری و نەخۆشی، لە ھەموو لایەکی ولاتی عوسمانیدا پەڕی سەند و بەو ھۆیەشەو کە کوردستان کەوتیبوو نیوان بەیەکدا ھەلپژانی ھەردوو سوپای بەشەر ھاتووی عوسمانی و رووسیایە، بۆیە بارودۆخی کوردستانیش، لە چا و زۆربەیی ناوچەکانی تری قەلەمرەوی عوسمانیدا، لەو پەڕی شپۆزەیی و داھیزراندا بوو. راپۆرتەکانی ئەو رۆژانە، سەبارەت بە بڕسیەتی ھەموو ناوچەکە و کوردستان بەتایبەتی، دەیاننووێ کە خەڵک لە بڕساندا ناچار بوون گوشتی گۆیدرێژ، یان گژو گیاو درەخت بخۆن. رۆژانە نزیکەی (30) کەس لە بڕساندا دەمرن. کونسولی فەرەنسای لە مووسل، لەسالی (1879) دا، دەلی: رۆژانە لە مووسل (5) کەس دەمرن. مەترانی کلدانییش لە ھەمان سالدا لە کەرکوکەو بۆ پەتەریاکی نوسیوو و دەلی: رۆژانە لە کەرکوک (30) کەس دەمرن و نزیکەی (40) گوندی دەوروبەرەکەشی چۆلایانکردوو و سەریخۆیان ھەلگرتوو.

ئەنجامی بەرزبوونەوی نرخێ نان، وەک ئەنجامی جەنگەکە و بێ بارانی بوو. ئەو بوو ھەژاری لە رادەبەدەر و بڕسیەتی، دەردو نەخۆشی بە دواي خۆیدا ھینا. بۆ نمونە: لە (نەھری)، نەخۆشی زەحیری تەشەنە کرد. کاربەدەستانی تورکیا لەو تۆقان نەخۆشییەکە تەشەنە بکات. بۆیە خیرا لە

^{*} زنجیرەیکە جەنگی ئەپساو، لە نیوان رووسیا و عوسمانیدا روویدا، کە نزیکەی (200) سالی خاپاندوو و (10) جەنگی خۆیناوی لە نیوانیاندا قەوماو، ژمارە و سالی جەنگەکان بەم جۆرە بوون:

1- جەنگی سالی 1681-1676ز	6- جەنگی سالی 1781-1791ز
2- جەنگی سالی 1699-1686ز	7- جەنگی سالی 1812-1806ز
3- جەنگی سالی 1713-1710ز	8- جەنگی سالی 1829-1826ز
4- جەنگی سالی 1739-1735ز	9- جەنگی سالی 1853-1853ز
5- جەنگی سالی 1774-1768ز	10- جەنگی سالی 1878-1877ز

(ئەرزەرمۇم) ھە (لاھۇيان) ى پزىشكىيان بۇ ئەۋى نارد. ئەۋىش بىلەۋى كىردەۋە، كە زىاتىر لە (10) ھەزار كەس لە (ھەكارى) لە تاۋ بىرسىتى مىردن.

(ۋەفائى) شاعىرى ناۋدارى كورد و سكرىتىرى تايىبەتى شىخ عوبەيدۇللا، كە لەۋ كاتەدا خۇى لە (ھەكارى) بوۋە، لە بىرەۋەرىيەكانى خۇىدا دىنۋوسى، پەتائى (رەشانەۋە- كولىرە) لە نەھرى بىلەۋ بۆتەۋە و خەلىكى زۇرىشى كۈشتۈۋە و خوۋدى (ۋەفائى) و (شىخ عوبەيدۇللا) ش ئەم دەرەدىيان بە جۇرىك گىرتۈۋە، كەس بە ھىۋايان نەبوۋە. لە دەقەرى (باشقەلا)، بەلەۋ كەمەۋە (10) ھەزار كەس بە نەخۇشى زەھىرى مىردن. لە (بايەزىد) و (ئەللاشگىردىش)، (2تا3) ھەزار كەس تىياچوۋن. ژمارەيەكى ۋەھاش لە ناۋچەكانى: مىدىيات، جىزىرە و بوتان لە ناۋ چوۋن. باسى سەدان كەسىش ئەكرىت كە لەرىگاۋىيانەكاندا بەلادا دىھاتن و دىمىردن. روۋداۋىيەكان نوۋسىۋىيانە: ھەموۋ رىگەۋىيانەكانى چىپاى ئارارات، بە كوردى روۋت و بىرسى تەنرا بوۋن، گەلىك لەۋانە لەبەر لاۋازى و بى ھىزى مىردن. دىنگوباسى بىرسىيەتى ھەزارى و نەخۇشى كوردستان، ئەۋەندە بى ئەندازە و لەرادەبەدىر بەربىلەۋ بوۋن، رۇژانە لە رىگەۋى راپۇرتى بالۋىز و كونسولەكانى بەرىتانىاۋە، كە بۇ سەروۋىتى خۇيان دىناردن، دىگەيشتە رۇژنامە (تايىمىزى) لەندەنى ئەۋىش بەردەۋام بىلەۋى دىكرەنەۋە و داۋاى يارمەتى و پىتاك و باربوۋى بۇ لىقەۋماۋانى كوردستان و ناۋچەكە، لە خىرخاۋان دىكرە. بە كورتى بارى ئابوۋرى و گوزەرنى خەلك، بە دەست بىرسىتى و نەخۇشىۋە گەيشتۈۋە ئەۋەپىرى و رۇژانە دىيان كەس لە ناۋچە ھەزارىنشىنەكاندا دىمىردن.

4. خەرىكىۋونى ئىران بەشەرى ناۋخۇۋە:

بە پىى زانىارىيەكانى شىخ عوبەيدۇللا، ھىزەكانى ئىران لەۋ سەروپەندەدا بە شەرى خىلەكانى (توركمان) ۋە خەرىك بوۋن، ئەم زانىارىيە شىخ عوبەيدۇللا، لەبارەۋى راپەرىنى توركمانەكانى خۇرەلاتى ئىرانەۋە لەۋ نامەيەشدا دىردەكەۋى كە (تۆمىسن) ى بالۋىزى بەرىتانىا لە تاران، رۇزى (11 ى تشرىنى- ئۆكتۇبەرى 1880) بۇ (ئىرىل گرانفيل) ى ۋەزىرى كاروبارى دەرەۋە بەرىتانىا ناردۋەۋە و لە زمانى ناسرەددىن شا (184- 1896) ى قاجەرەۋە گەلىي لە دەۋلەتى عوسانى دىكات و دەلى (چاۋەنۋارى ئەۋەۋى نەكرەۋەۋە رەبىيەتەكانى سولتان (عەبدولجەمىدى دوۋم) لە خۇرئاۋا (مەبەستى كوردستانى توركىيايە)، ھەلىۋىستان ۋەك توركمانەكان بىت لە خۇرەلاتى ئىراندا).

بەم پىيە، ئىران لەبارى سەربازىيەۋە لە توركىا لاۋازىر بوۋ، ئەم راستىيە (كلايتۇن) ى سەركونسولى بەرىتانىاش لە (ۋان)، لە نامەيەكدا دەپسەلمىنى، كە رۇزى (27 ى ئۆكتۇبەرى 1880)، بۇ (تروتىر) ى سەركونسولى بەرىتانىا لە (ئەرزەرمۇم) ناردۋىيەتى.

ھاۋزەمان ھەر لە سەروپەندى خەرىك بوۋنى ئىران، بە شەرى توركمانەكانى خۇرەلاتى ئىرانەۋە لە ناۋچەۋى (موكرىيان- سابلاخ- مەباد) ى كوردستانى ئىرانىشدا، راپەرىنى (ھەمزاغى مەنگۈر) سەر

ھەلەدەتات، كە سەر كەردەى راپەرینەكە، واتە (ھەمزە اغای مەنگۆر) داواى یارمەتى و بەھانا وەچوون لە شێخ عوبەیدوللا پیر و راپەرى خۆى دەكات.

5-بەتەكەيەكى جەماوەرى گەورە و بەربلاو لە ئێراندا:

بەنەمالەى شێخ عوبەیدوللا، لەسەردەمى شێخ تاھای باوكیەو، ریز و خۆشەویستی و ناوبانگیكى زۆر فراوانیان لە ناو ئێران و كوردانى ئێران بە گشتى و لە ناوچەكانى (موكریان) و (مرگەو) بەتایبەتى ھەبوو. ئەو ژمارە یەكجار زۆرە مۆرىد و لایەنگرانەى لە سەردەمى باوكیدا ھەبوون، لە سەردەمى شێخ عوبەیدوللا، زۆر زیاتر بوون لەبەر ئەوە شێخ عوبەیدوللا، خۆشەویستی لە ناو كوردانى ئێراندا ناو و شۆرەتێكى جوان و خۆشەویستی ھەبوو. ئەو ژمارە گوندى زۆرى ھەبون و لە (200) گوند پتربون، زۆربەیان لە ناوچەكانى دەوروبەرى (ورمى) و (شنۆ) و (موكریان) و (مەرگەو) بوون. دانیشتوانى ئەم ناوچانە، خۆیان بە مۆرىد و لایەنگر و دلبەستەى شێخ عوبەیدوللا دەزانى. بۆیە زۆربەى ئەو گروگرفتەنەى كە شێخ عوبەیدوللا لە سالانى (1870-1880)، لە گەل كاربەدەستانى دەولەتى ئێراندا بۆى دروست ببون، لە ئەنجامى داكوكێکردنى (شێخ)دابوو، لە بەرگرى و پاراستنى سەرومالى ئەم لایەنگرانەیدا، ئەوانیش سەروماليان لە پێناوى دا بەخت دەكرد. شێخ عوبەیدوللا لەگەل زۆربەى دانیشتوانى ئەو ناوچەنەدا، سەر و پێوندى دۆستایەتى و خزمایەتى و ژن و ژنخوای بەر بلاویان ھەبوو. بە واتایەكەتر گەلێك لە عەشیرەتەكانى كورد، بەشیۆپەكەى ناراستەوخۆ، خۆیان بە رەعییەت و فەرمانبەردار و كەمەربەستەى (شێخ) دەزانى، ئەك حكومەتى ئێران. ھەموو ئەم ھاكتەرانە، رێنویى شێخ عوبەیدوللايان كرد، تا لە ھەلسەنگاندنى ھەلومەرجى كوردستاندا، جوگرافىيى كوردستانى ئێران و لە ویش باكوورى خۆرئاوا بەگشتى و دەقەرى (ورمى) بەتایبەتى، پى لە بارتر بى بۆ دەستپێكى ھەلگیرساندنى شۆرش و داوا رەواكانى گەلى كورد، كە لە كۆتای مانگی ئەیلوول و سەرەتای تشرینی یەكەمى (1880)دا، دەستى پێكرد.

كارى دیپلۆماسى:

لەمانەش گرینگتر، شێخ عوبەیدوللا (133) سال بەرلە ئیستا بەرلە كۆكردنەوێ ھیزی چەكدار و بەرلە سەنگەر گرتن و دەست كردن بە راپەربوونى (1880)، بۆ رزگار كردنى كوردستان لە دەست زولم و ستەمى قاجارى عوسمانى، ھەولێ دروست كردنى پردى پەيوەندى داو ھەل دەولەتانى ئەوروپا و سەرانى قاجارو عوسمانى و عەرەب و مەسیح و ئاشوورى و ئەرەمەكانى كوردستان و نامەيەكى یەكجار زۆرى لەگەلدا گۆريونەتەو ھە نوێنەرى تايبەتى خۆى بۆ لایان ناردوو، تا كێشەى رەواى كورد و ھەلومەرجى كوردستانیان بۆ روون بكاتەو.

بەم کارەش، شیخ عوبەیدوللا یەكەمین رابەرە، لەرێگەى كارى دیپلۆماسیانەو، لەرێگەى (دیالوگ)و، پردى ھەفپەيڤىنى لەگەل دۆست و دووژمن دامەزراندوو و ھەسەى دڵ و داخوازى ئەشكەوت و گوند وشار و ھەستى مرۆفانى كوردى گەياندۆتە بئەكەكانى دیپلۆماسى جیھان و دەربارى قاجار و عوسمانى و كۆمسیۆنەكانى نۆودەولەتى و بالۆیزخانە و كونسولگەرى و مزگەوت و كەنىسە و گوڤار و رۆژنامەكانى ئەو رۆژگارە.

شیخ عوبەیدوللا ئەوێ دى دى، كە دووژمنانى كورد لە دەمێكەو بە ئێو وای نیشان بەدەن، كە كورد، گەلیكى ناشیانە و مافى ژيان و ئازادى و تێكەل بوونى كاروانى مرۆفایەتى نیه و دژى خواست و ئازادى و ئاسایشى دراوسێكانیەتى. بۆیە وێنەى گەلى كوردیان وەك گەلیكى دواكەوتوو، نەخۆیندەوار، دڕندە، شەرانى، فەناتىك، جەردە و رێگر، كە لێو شەویمى بەرپۆمەردنى ولاتەكەى خۆى نییه، خستبوو مێشكى ھاوولاتیانى خۆیان و دراوسێ و ميسیۆنیر و گەریدە و بالۆیز و سیاسەتمەدارانى ئەوروپاوە.

شیخ عوبەیدوللا بۆ بەرپەرچاندەو و پاك كردنەو وێنەى ناشرین كراوى كورد، لەو نامانەدا كە بۆ (اقبال الدوله)ی فەرمانرەوای (ورمى) و (كۆچران)ى پزیشكى دەستى ميسیۆنیرى ئەمریکایى لە ورمى و لێپسراوانى بیانى و دیدار و ھەفپەيڤىنەكانى لەگەل بالۆیزو كونسول و ميسیۆنیرانى بیانی، ئەوێ بۆ روون دەگردنەو، كە ئەم ھەموو سیفەتە خراپانە، لەلایەن كاربەدەستانى عوسمانى و ئێرانەو، بە نارەوا و بە خۆرایى، بۆ ناشرینکردنى وێنەى كورد دروستكران و بە خورتى پێوێ دەلكنن.

لەم بوارەدا شیخ عوبەیدوللا تەقەللاى بەردەوامى ئەوێ دەدا، تا ئەو دیمەنە بە زۆر و نارەوا ناشرینكراوێ كورد بێرێتەو و وێنەپەكى راستەقینەى مرۆفانە و جوانترى مرۆفای كورد، نیشانى دۆست و دووژمنى بداتەو و تێیان بگەيەنێت، كە ئازادى و رزگاربوونى كورد لە ژێردەستەى و زولى قاجارى و عوسمانى، ئەگەر كەلكیشى بۆ ئەوان و بێشخستن و گەشەكردنى ھەمەلایەنەى ناوچەكە نەبێت، ئەوا زیانى نابێت بۆیان.

شیخ عوبەیدوللا لە وردبوونەویدا، لەو مەملەتەى و زۆرانەى رۆوسیا و بریتانیا، بە دواى درزو دەلاڤەكانى ئەو زۆرانەیاندا دەگەرێ، تا بتوانى لەوێو داخوازى كوردیان پێگەيەنێت. یان سەرئەنجام و ئاورێك لە كورد بەدەنەو و لە دەرڤەتى پشتیوانى كوردنى ئەوروپاشدا، لە سەرھەلانى شەپۆلى رزگاربوونى گەلانى ژێر دەستە بەگشتى و بەتایبەتیش نەتەوەكانى (بالكان) و پێكھێنانى دەولەتى نەتەوەى بۆیان، ھێنانە پێشەوێ كێشەى (ئەرمەن) و جێگە گردنەوێ بەندى (61)ى رێكەوتننامەى (بەرلین)دا، بە ھەلى دى دى بە ھەمان پێودان، بە ئاشكرائى راستەوخۆ، باسى ئازادى كورد و پێكھێنانى دەولەتى سەرپەخۆى كوردستانیان لەگەلدا بکات، كە ئەم رێگە چارەى بە چاكرێن رێگە چارەى یەكجارى كێشەى كوردى دەبینى و لێرەو ئەوێ تێدەگەياندن، كە خواستەكانى گەلى كورد، لەگەل رەوتى بەرەو پێشەوێ چوونى جیھانداپەو تێى دەگەياندن دەمانەوێ ئەو مافانەمان ھەبێت، كە مەللەتانى تر ھەیانە.

شیخ عوبیدوللا لەم مەیدانەدا، بەر لە دەستی یەک شۆرشى (1880)، لە کۆتایی مانگی (9) و سەرەتای مانگی (10) ی (1880) دا، لە نیوان (10) رۆژدا، دوو نامەى لە رێگەى (کۆچران) ى پزىشکى مسیۆنیرى دەستەى ئەمەریکایى، بۆ (ئایۆت) ى سەرکونسول (بەریتانیا) لە (تەوریز) و (کلایتۆن) ى سەرکونسول بەریتانیا لە (وان) ناردوو و تەکای ئەوەى لیکردوون راستیەکانى کێشەى کوردستان، بە حکومەتى بەریتانیا بگەیەنن.

دیسان هەر لە هەمان مانگدا (5) جار نوینەر و نامەى خۆى، بۆ لای (کامساراکان) ى سەرکونسولێ رووسیا لە (وان) ناردوو و لەم تەقەللایانەشیدا، هەرگیز لەوە ماندوو بێزار نەدەبوو، کە وەلامێکى روو و بنێریان نەدەدایەو، بەلکو پەیتا پەیتا و بۆ زیاتر بێهێنانەو و ناچارکردنیا بۆ وەلامدانەو و هەلۆیست نیشاندا، نامە و راسپاردە و نوینەرى ترى دەناردە لایان و گوشارى ناشتیانەى دەخستە سەریان. ئەم کارەشى (زۆرتەر) هەر لەگەڵ دیپلۆماتکارانى رووسیدا کردوو و ئەوەندەى سەرى کردۆتە سەر بالۆیز و کونسولخانەکانى رووسیا، بەو ئەندازەى لەگەڵ بەریتانیادا نەیکردوو، چونکە پێى وابوو رووسیا دروسپێ راستەوخۆى کوردستانە.

هەمان تەقەللایانەشى لەگەڵ عوسمانى و ئێرانیشدا کردوو. ئەم دەستپێشخەرییە دیپلۆماسییانەى شیخ عوبیدوللا، هەر زوو بوو جێى سەرنج و ئاورلێدانەو دۆست و دوژمن، لە ولاتانى دوور و نزیک و هەموویان بە چاوى بایەخدانى تازمەو، سەرنج و ئاورى تازەشیان لە کێشەى کورد دایەو و بۆیان دەرکەوت کە ئەگەر تا ئەو رۆژگارەش، سەرنجێکیان لە کێشەى کورد نەدایەتەو ئەوا دەبێ ئاورى تازە لە کورد بدریتەو. بۆیە (ئایۆت) ى سەرکونسولێ بەریتانیا لە (تەوریز) لە نامەى بەکدا، کە لە رۆژانى هەلگیرسانى شۆرشى (1880) دا، بۆ (ئیریل گرانفیل) ى وەزیرى کاروبارى دەرەوێ بەریتانیای ناردوو، دەلێ: من پێم وانیە ئەوروپا دواىین دەنگى کێشەى کوردی بیستێ. رەنگە دوا رۆژ ئەم پرسیارە بێتە ئاراو، دەبێ لەگەڵ کوردستان چ بکە؟.

هەر ئەم ئاوردانەو تازەى، ئەو دەولەتانەى والیکرد، بکەوێ هەوال و راپۆرت کۆکردنەو لەسەر خودى شیخ عوبیدوللا و خۆ ئامادەکردنى بۆ شۆرشى (1880) و لە گەرمەى شۆرشەکە و دواى شۆرشەکەو تا ئێستاش، هەر جێى باس و خواس و لە سەر نووسینە، کە هەموو ئەو نوسین و راپۆرت و لیکۆلینەوانە، وەک سەرەتای قۆناغىکى نوێ، دەنوارنە ئەم سەردەمە تازەى کورد و شۆرشى (1880) و راپەرە نوێخوازەکەى.

**ROLÊ DR. KOÇRENÊ EMRÎKAYÎ DI ENCAMA
ŞOREŞA ŞÊX UBEYDILLAYÎ DA**

Dr. Lezgîn ÇALÎ

دهورئ د. کۆکرانی ئەمریکایی د شکەستنا شۆرەشا شیخ عوبەیدلایی نەهری
دا

لەزگینی چالی

¹Lezgin ÇALI

دهورئ وەلاتین ئەوروپایی د شکاندن و لەوازهشتنا وەلاتین هەرێما مە دا
گەلەک ئەشکرا یە. لئ مخابن، گەلەک کەسین کۆ خوە رهوشەنبیر، ژیر،
بئافل و خوەندا دبینن، و هەما ببیژە پڕانیا سیاسەتقانی کورد یین کۆ نە د
ریژا پارتی یین سیاسی یین دینی دا نە، وەسا دحەسببن کۆ وەلاتین
ئەوروپایی ژ بەر پیگیری یا ب بنەمایین وەکی مافی مروقی و ئازادی و
جدایی یا دینی ژ دەولەتی و زانستیوونی گەلەک خیرخوازین هەرێما مە
نە.

لئ کەسین کۆ تەنی ب سەرپییی ژێ چەند رووپەلین دیرۆکی بخوینن دی
بزائن کۆ نیەتا ئەوروپاییان د هەقی هەرێما مە دا قەت باش نەبوویە. یا ژ
تەقیا قی ژێ خەرابتر ئەو کۆ نیەتا وان یا خەراب د هەقی نەتەوہیا
کورد دا یا هەری خەرابە. ژ بو قی گەلەک میناک و نمونە هەنە.

ژ بو میناک، دگەل هەمی دوژمنکاری یا وان ب دەولەتا ئۆسمانی را ژێ،
گەلەک جارن ژ بو بەرژەوہندی یین وان یین هەریمی و ستراتەژیک وان
دەستی خوە دایە بەر دەولەتا ئۆسمانی دا نەکەفتبا. ژ وان بەرژەوہندیان
دکارت یەک ژێ هەقکيا ناقبەرا وان و ئیرانی بە، یا دی هەقسەنگی یا
هیزئ ل ئەوروپایی بە. لئ نیەت چ دبن بلا ببن، قەرێژ و ئەنجام یەک بوو:
وان نەدەشت دەولەتا ئۆسمانی ب یەکجاری تیک بچە.

ئەز دى ل قرتەنى بەھسا میناکەکا ھەرى ناقدار بکم، و پاشى دى دەربازى بابەتتى خوە بېم. ل سالا ١٨٥٣ئى، جورج ھاملتۆن سەیموور (١٨٨٠-٧٩٧)، شایار ئانکۆ بالیۆزى بریتانیایى ل سان پەتەرزبورگى، د ئاخفتنەکا خوە یا دگەل تزارى ئوورسیایى نیکۆلایى یەکى (١٧٩٦-١٨٥٥) دا ب ئیسرار دخوازه کو رایا تزارى ل سەر ئۆسمانیان بزانە. تزار دبیزە: "وھى ديار، ترکیا [مەرھما وى ئۆسمانى یە] دى پارچەپارچە ببه، پارچەبوون دى بەختەشیەکا مەزن به. گەلەک گرنگە کو ئنگلستان و ئوورسیا باش ھەقدو بھەمن ... و چ یەک ژ وان بى یى دى بپیارەکا قەبرر نەدە "ئەو پاشى ئاخفتنا خوە وھا ددۆمینە: "مروڤەکى نەخوھش د دەستین مە دایە، مروڤەکى گەلەک نەخوھش، دى بەختەشیەکا مەزن به کو روژەکى ژ قان روژان ئەو ژ دەستین مە دەرکەقە، ب تاییبەتتى دەما مە ھیشتا ئامادەکارى بىن پیدقنى نەکرین.²

رامانا قى چ یە؟ راما ئەو کو وان نەدخوھست ئۆسمانى نەمین، وان دخوھست ئۆسمانى ھەبان، لى لەواز بان. لەوما، د سەرھلانا بەدرخانى بو٤تان دا ئنگلیزان ب ئەشکرایى ئالیکارى یا ئۆسمانیان کر. وان نە تەنى ب خوە ئالیکارى کر، لى فلەبىن کوردستانى ژى ل دژبەرى بەدرخانى تیھندان. لەوما د سەرھلانا ئیزدینشیری دا ژى ھەر ئنگلیزان پشستا وى شکاند. د شۆرەشا شیخ عوبەیدلایى دا ژى دیسا ئنگلیزان ئالیکارى یا شکەستنا شۆرەشى کر. و قى جارئ ئەمریکایى ژى ب وان را بوون یار.

ب سەر ھەقالینى و دلنەرمى و ئالیکارى یا شیخی ب ئەرمەنیان را ژى، دیسا ئەم دبىن کو ولىام ئاببوتتى (١٨٣٦-١٩١٧) قونسولئ ئنگلستانى ل تەفریزئ د نامەیهکى دا ل روژا ١٥ئى تیرمەھا ١٨٨٠ئى ژ بو روئال د فەرگوسون تۆمسونئ شایارى بریتانیایى ل تەھرانئ دنفیسە: "باوھرى یا

² Harold Temperley, England and the Near East, Longman Greens and Co, 1936, London, rp 272.

منه کو [شیخ ئوبهیدلا] دئ ئاگرئ دهمارگریئ د ناف بسلمانان دا زندی بهیلله و ههکههر پيشيا وی نههیت گرتن دیسا دئ ژ بو ئاکجی یین فلهه یین دهقهرئ بیه سهدهما کارهساتهکا دی ³.

قونسولئ دلرهش یئ ئنگلستانئ د دهمهکئ دا فان گوتنان دبیرته کو د لهشکرئ شیخی دا فلهه ژی ههبوون و ههقالتی یا شیخی و فلهیان گهلهک خورت بوو. وی ژی دزانی، و ئهم ژی دزانن، کو د ریژا چهکدارین شیخی دا زیدهتر ژ ۳۰۰ فلهه ژی ههبوون. ⁴ ئنگلیزان ههردهم بزاف کریه کو توقئ دوبههرکی و دوزمنیئ د ناقبهرا کوردین بسلمان و فلههان دا بچینن.

لئ د مهسهلهیا شورهشا شیخ ئوبهیدلاهی دا گهلهک بههسا ههقالینی یا شیخی و پزشکی بنگههی ئهمریکایی یئ بهلاکترنا فلهتیئ ل ئورمیئ دهیت کرن. بابهت ئهوه کو نیهتا شیخی ل بهرانبهری وان ههما د کوکا خوه دا خهراب نهبوویه. و ب سهر وئ راژی، شیخی دلئ خوه ب پشتگری یا روژاقاییان گهرم کربوو. شیخی نه دزانی، ئان دزانی و چارهیهکا دی یا وی توننه بوو، کو روژاقاییان ژ بهرژهوهندی یین خوه پیقهتر تشتهکئ دی ل ههریمئ نه دخوهست. شیخ و تهقایا ههریمئ هاتبوون خاپاندن کو ئهو میسیوئنه ژ بو خزمهتا فلههان ل کوردستانئ بوون. لهوما ئهو دهزری کو ئهگهر ههقالینی یا خوه ب فلههان را نیشانی ئهمریکایی و ئنگلیزان دابا، دئ ئهو ببان ههقالین وی ژی و دئ ل بهرانبهری ئهجهمان و ترکان پشتا وی گرتبا. لئ، ههقالینی یا وان یهک سالی بوو.

³ له تاریکییهوه بو پووناکی، بهلگهنامهکانی شورشی ۱۸۸۰، وهرگیرانی جهمال میرزا ئهزیز، ۱۹۹۹، سلیمانی، پ ۲۸ (ژ کتیا مههمهدهمه باقی، شورشی شیخ ئوبهیدولای نههری له بهلگهنامهی ئهرمهئیدا، کوژی زانیاری کوردستان، ۲۰۰۷، ههولیر، پ ۱۱).

⁴ Joseph, John, The Nestorians and Their Muslim Neighbors, a Study of Western Influence on Their Relations, 1961, Princeton University Press, p 111.

هه‌قالینی یا د. کۆکرانی دگهل کوردان سه‌رقه‌سه‌رقه‌یی بوو. ل مالا وی ژبو نقاندنا زاروویان ئه‌و ژ هه‌یوانین هۆف مینا کوردان دترساندن.⁵ ل گه‌له‌ک ده‌ران و د گه‌له‌ک نفیس و نامه‌یین خوه دا ئه‌و هه‌رتم په‌یفتین مینا جه‌رده، ریگر، هۆف، بیرهم، درنده و یین وه‌کی وان ژ بو وه‌سفاندنا کوردان ب کار دئینه.

بوهارا به‌ری شو‌ره‌شی، شیخ د. کۆکرانی قه‌دخوینه بال خوه. ئه‌و هه‌فتیه‌کی ل جه‌م شیخی دمینه و وه‌کی ئه‌و ب خوه دبیزه هه‌ر روژی زی‌ده‌تر ژ دو سه‌عه‌ته‌کان دگهل شیخی ئاخفتیه. د نامه‌یه‌کی دا کۆ ژ بو هه‌قاله‌کی خوه نفیسیه، ده‌ما به‌هسا وان سه‌روکان دکه کۆ شیخی ژ بو پيشوازی وی شاندبوون، دبیزه کۆ یه‌ک ژ وان سه‌روکی کۆمه‌کا چه‌ته‌یان بوو کۆ ۲۰ سالان به‌ری هنگی بابی وی شه‌لاندبوو و هند نه‌مابوو کۆ ئه‌و کوشتی ژ. ⁶ دیاره کۆ ئه‌و نکاره وه‌کی هه‌قال ل کوردان ته‌ماشاکه. ل داویا نامه‌یا خوه دا ژ بو بوردا میسیونی ژ، به‌هسا وی دکه کۆ ب ئاویه‌کی سه‌ربه‌ست به‌هسا دینی دگهل شیخی کریه.⁷

نه‌ی‌رینا خویشکا وی بو شیخی ژ یا وی ژ خه‌را بتره: زه‌لامه‌کی ئاقلزاروونی (Over grown)، چما؟ ژ به‌ر کۆ شیخی ئه‌ردنیگاری نه‌دزانی، نه‌دزانی مۆسکۆ و له‌نده‌ن و ته‌هران دکه‌فن کیده‌را قی جیه‌انا هنگی هیشتا مه‌زن.⁸

ده‌ما پسێ ئانکۆ کورێ شیخی (ئه‌قدلقادر) میه‌قانی د. کۆکرانی یه، کابانیا دکتوری وه‌ها به‌هسا میه‌قانی خوه دکه: کوردین هۆف کۆ ژ بو جارا پيشین ل سه‌ر میزه‌کا خوارنی یا ب گۆل و کولیلکان و ئامانین زیفین و “خاتوونان”

⁵ Speer, Robert E., The Hakim Sahib: The Foreign Doctor; A Biography of Joseph Plumb Cochran, M.D. of Persia, 1911, Fleming H. Revell Company, p 58.

⁶ هه‌ر ئه‌و، بپ ۷۹.

⁷ هه‌ر ئه‌و، بپ ۷۵.

⁸ هه‌ر ئه‌و، بپ ۸۱.

هاتبوو خه ملاندن روونشتبوون وهکی زاروآن ب که چک و چه ته لان
دلەبیستن. ئەو دبێژە کو وان که یفا “هه قالین چه ته” یین د. کوکرانی ئانی
و ل دهما چوونی یهک ژ وان زقپی و گووت کو خه نجه را خوه د ئودهیا وان یا
رازانی قه ژ بیر کربوو، ئەو د بن لاندکا زارویی وان یی سپی قه بوو، ههما
باش بوو خه نجه را خوه نه هاقیبتوو ناف لاندکی.⁹

ژبو بقیقه تکرنا شو ره شا شیخی، ئیرانی هه ر گاف دبێژن کو ئەو شو ره ش ب
هاندانا ئەمریکاییان و ئنگلیزان ده ست پی بوو. لی، ل روژا ١٩ چریا
پیشین، کابانیا دکتوری دنقیسه کو له شکری شیخی ل هنداقی گوندی سیری،
بنگه هی شاندا ئەمریکایی مانه. هه ر وی روژی فه و جه کا له شکری ئیرانی
ژی ژ خویی هات کو د ره وشه کا پر بیسه رووبه ر دا بوو. هه ر وی روژی ژ
قونسولی بریتانیایی و حاکمی ئورمی ل جه م وان بوونه. خواییه کو حاکمی
ئورمی ب قونسولی ینگلیزی را ل مالا د. کوکرانی بوونه.

ل روژا ١٨ مه هی دنقیسه کو له شکری ئیرانی ل گافالانی (ل باکو ری
ئورمی) ل به رانبه ری له شکری شیخی شکه ستیه. ل گوره یی ته خمینا وی،
دبوو کو له شکر وی شه قی ئان روژا پاشتر گه هشتبا ئورمی. لی، پشتی سی
روژان، ئانکو ل ٢١ چریا پیشین ژ هیشتا برپاره کو دکتور و قونسولی
ئنگلیزان ل سه ر راسپیریا جه گری حاکمی ئورمی ژ بو دانووستاندن بچن
جه م شیخی. د وان سی روژان دا چ هیزه کا له شکری یا به رچاف ل ئورمی
نه بوویه، لی دیسا شیخی ئیریش نه کر. شیخی ژ وان را گوته کو
به رخوه دان بی فاییده یه و ئەگه ر خوه نه دن ده ستان دی خوینه کا به لاش
به یت ریهن. رییا حاکمی هاتبوو گرتن و نه دکاری قه گه رپا با بازاری.
جه گری حاکمی داخوازا ده مه کی ژ بو فکرینی دکه. ژ به ر هه قالتی یا
دکتوری شیخ رازی دبه کو هه تا نیقرویا روژا پاشتر ل به ندا وان بمینه.

⁹ هه ر ئەو، بپ ٨٢.

کابانیا د. کۆکرانی دنفیسه کۆل رۆژا ئیکشهنبی ۲۴ ئ چریا پېشین، ژ بو دیتنا شهپی دچن سهر بانان، لهشکر ژ چیاپی بهر ب دهشتی دادکهفن دا ئیریشی ئورمیئ بکن، لی دکتۆرئ مه دیسا ژ بو قهزهنجکرنا دهمی دچه دانووستاندنی دکه. ههر د وئ رۆژئ دا حاکمی کۆ ژ بهر کوردان نهکاریبوو قهگهپایا بازارئ ژئ تهقی ۲۰۰۰ چهکداران قهگهپا. ئیرانی ژ دکتۆرئ دپرسن کا چ بکن. ئهو دبهرسقه کۆ ههکههر ئهو نکارن بازارئ بپاریزن بلا تهسلیم بین، و ههکههر دکارن، بلا شهپی بکن، ژ بهر کۆ ئهرکی وان پاراستنا بازارئ یه.¹⁰

ئهم دبیین کۆ لهشکرئ ئیرانی ئهوقاس بیزراقی بوویه و ترسیایه کۆ ژ دکتۆرهکی خۆرت یئ ۲۵ سالی دپرسن کا چ بکن. دکتۆر ژئ وان را دبیزه ئهرکی وان پاراستنا بازارئ بوو.

د قئ رهوشی دا، شیخ بی سهبهب ل سهر داخوازی د. کۆکرانی "ههقالی" خوه ل بهندا تهسلیمبوونا بازارئ دمیینه. ئهف ههمی ژ بو وییه کۆ ژ رۆژا دهستیپیکئ قه، دهما ولیامئ ئابۆت، قۆنسولی ئنگلستانئ ل تهفریزئ، و یقبالدودهوله، حاکمی ئورمیئ، ل مالا د. کۆکرانی بوون، وان دزانی کۆ تهیموور پاشا ب هیزا خوه یا پشتهقان قه د ریئی دا بوون. ئهم قئ ژ کیدههرئ دزانی؟

پشتی شکهستنا شۆرهشی ب چهند رۆژهکان، دهما کابانیا د. کۆکرانی د نامهیهکا خوه دا، ل رۆژا ۵ چریا پاشین، بههسا تهیموور پاشایی دکه، دبیزه کۆ ههما ژ دهستیپیکئ قه قۆنسولی ئنگلیز دگۆت وی "زهلامی کۆ دئ بهیت".¹¹ ئانکۆ دبه کۆ زووتر و زیدهتر ژ حاکمی دهولهتا ئیرانی ل ئورمیئ، هایئ قۆنسولی ژ هانتا هیزین لهشکری بین ئیرانی ههبوویه. وی

¹⁰ ههر ئهو، بپ ۸۶- ۸۷.

¹¹ ههر ئهو، بپ ۹۱.

قونسولی ئنگلیز دل تى ھەبوو كۆ ب ھەر ئاوايەكى با نەھىلابا شىخ ب سەر كەفتبا .

لابارى، يەك ژ مەزنىن مېسىيۇنا ئەمريكايى يا ئورمىي، چەند رۆژان پىشتى شكەستنا شۆرەشا شىخى ل رۆژا ٤ ئ چريا پاشين دنقيسە كۆ دگەل د . كۆكرانى چوويە سەردانا حاكىمى ئورمىي . د ھەقدىتنى دا حاكىمى گەلەك سپاسيا د . كۆكرانى كرىە كۆ شىخ گىرۆ كرىە و ئىريشا وى ب پاش ئىخستىيە ھەتا ھىزا پىشتەقان گەھشتىيە باژارى .¹² كابانیا د . كۆكرانى ژى د نامەيەكى دا كۆ ل رۆژا ٨ ئ مەھى ھاتىيە نفىسین ھەر قى تىشتى دوبارو دكت و دبىژت كۆ خەلكى ئورمىي دزانن كۆ ھەكەر د . كۆكرانى ئىريشا شىخى ب پاش نەئىخستبا دى وى باژار گرتبا .¹³ جان جۆزىف ژى ئەف راستى دىتيە .¹⁴

ل رۆژا ٣ ئى كانوونا پاشين سالا ١٨٨١ ئ، چەند مەھان پىشتى شۆرەشى، د . شەددى د نامەيەكى دا نفىسيە كۆ وى دەمى مەھا مەھەرەمى بوو و د مەھا مەھەرەمى دا شىعەيان گەلەك سوننى كوشتن . لى ھەندەكان دخوەست كۆ فلەھان ژى بكورن . شىخولئىسلامى باژارى گۆت وان كۆ ژ بەر چەند سەدەمان نابە فلەھان بكورن، يە ك ژ وان ژى ئەو بوو كۆ ب پاشئىخستنا ئىريشا شىخ ئوبەيدلايى د . كۆكرانى باژار پاراستبوو .¹⁵

ھەر د وى نامەيا خوە يا رۆژا ٤ ئ مەھى دا، سەيدايى لابارى دنقيسە كۆ دكتۆرى ژ بەر پاراستنا فلەھان ئەو كار كرىوو، لى ٤ رۆژان پىشتى وى نامەيى د . كۆكرانى ب خوە د نامەيەكى دا نفىسي كۆ لەشكرى ئىرانى ژى شىخى ھۆقتەر بوون .¹⁶ كابانیا د . كۆكرانى ژى د نامەيەكى دا ل رۆژا ٨ ئ

¹² ھەر ئەو، بپ ٩٣ .

¹³ ھەر ئەو، بپ ٩٢ .

¹⁴ جۆزىف، ژىدەرا ژۆرى، بپ ١١٢ .

¹⁵ سىيەر، ژىدەرا ژۆرى، بپ ٩٧-٩٨ .

¹⁶ ھەر ئەو، بپ ٩٢-٩٣ .

مههئ، ههر وئ راستی دوباره دكه. ههر ئهو خاتون د نامهيهكا خوه دا ل روژا ١٠ئ مههئ دنقيسه كو فان مروقيئ ئههريمهني بيئ ئههريمهني بيئ ئههريمهني ئهقرؤ چهند گوندهكيئ فلههان تالانكرن و وهسا رفتاركا خهراب كريه كو گوندي نهچار مانه بهر ب باژاري برهفن.¹⁷ ئهف راستي د نامهيا ئهسكهنهري قوريانسئ ئهرمهني دا ژي هاتيه تهكهزكرن. ئهسكهنهري قوريانسئ ئهرمهني دنقيسه كو ئيرانيان گازنده دكر و دگوت، ههكه لهشكرئ شيخي ئهو تالان كريان و كووشتابان ژي ناموسا وان دپاراست، لي لهشكرئ ئيرانئ ناموس ژي ژبو وان نههيايه.

ههر ١٢ئ وئ مههئ كابانيا كوكراني دنقيسه كو وان ٢٥ تومهنئ ئيرانئ ژ بو ژ نوو قه ئاكارنا شوورهاي باژاري دانه حاكمي. بالكيشه كو ئهو دبيزه شيخ دي ب بهيستنا قي نووچهيي هيئرس بيه.¹⁸

ئهف ههمي د دهمهكي دا يه كو شيخ ب راستي ژي، وهكي چاوا كو سالوخهتا كوردانه، دهقاليني يا خوه يا دگهل دكتورئ ئهيريكيي راست و درست بوو. تهنئ قي نامهيا خويشكا دكتورئ بخوين، دا بزنان كا شيخ دهقاليني يا خوه دا راست بوويه: “جوئي رهبن [مههما وئ برايئ وئ د. جوزيفئ كوكرانه]، وي تيئا خوه نهخوهشي ديتنه كو پورئ وي سپي بكن. دهيت بير من كو جارهكي دگوت من، دهما جارهكي ژ وان جاران، هنگي كو ئورديا شيخي ل دانگا چيايي بوو، ئهو دچوو دا گازنده ژ شيخي كريا كو ب سهر سوزيئ وي را گوندهكي فلههان هاتبوو تالانكرن. جوئي شييا كهسيئ كو ئهو كار كريبو دهستنيشان بكه، لي وهكي وي پاشي دگوت مخابن كو وي ئهو كار كريبو. ئهم ب سوواري ژ ويدهري دهرباز دبوون دهما جوئي ئهف ژ بو من قه دگيئا، و وي جهئ كو ئوردى لي بوو نيشا من دا، و جهئ كو، چهند روژان پشتي وئ سهرهاتيئ، شيخي داخوازا ديتنا وي كريبو، و ب

¹⁷ ههر ئهو، بپ ٩٥-٩٦.

¹⁸ ههر ئهو، بپ ٩٥.

سەھمگرتیبوون قە وى دىتبوو كۆ ئەو مېرىن ئەو تالان كىربوون ھاتبوون ب سىدارى قە كىرن. و شىخى گۆتبوو: "ئەف عىبىرەتەكە ژ بو زەلامىن وى دا بزانن كۆ دى چ ب سەرى وان كەسان بەھىت يىن كۆ دەستى خوە بكن مرقۆين دكتورى". ئەو رەبەن مەربوون، لى جۆيى دگۆت كۆ ھالى وى ئەوقاس خەراب بوو ب زۆر دكارى خوە ل سەر پىشتا ھەسپى گرتبا دەما شىخى ب سەرفرازى دخواست ھەقالىنى يا خوە ژ بو وى دابا ئىسباتكرن".¹⁹

ژ قى نەخوشتەر ئەو كۆ دەما چەند مەھان پىشتى شورەشى، سەرۆكەزىرى ئىرانى ب لەشكرەكى 2 ھزار كەسى يى مۆدەرن قە و ب ئەفسەرىن ژ ئەمپەراتورىا مەجارستانى قە سەردانا ئورمىي دكە، د. كۆكران دترسە كۆ ئىرانى بىژن كۆ فلەھان دەست دگەل شىخى ھەبوو، ژ بەر كۆ د وان ئىرىشان دا فلەھەكى ب تەنى ژى نەھاتبوو كوشتن. ئەف ب سەر وى را بوو كۆ پىرانىا گوندىن فلەھان ھەما ل سەر رىيا لەشكرى شىخى بوون.²⁰

شىخ دەھىت نەفىكرن، جارا پىشىن ژبو ستەنبۆلى. لى شىخ دپەقە و قەدگەرە كوردستانى. ھەتا وى دەمى ژى د. كۆكرانى وەكى ھەقال دبىنە و نامەيەكى ژ بو دكتورى دنقىسە و پىرسىارا رەوشا وى دكە. ل گۆرەيى نامەيەكا ژنا دكتورى كۆ ل رۆژا ۴ ئ ئىلونا ۱۸۸۲ ئ ھاتىە نقىسىن، دكتۆر ژ وى ترسىايە كۆ خەلك بزانن ھىشتا ھەقالتى يا وى ب شىخى را مايە، لەوما ھەر بەرسقا نامەيا شىخى ژى نادە.²¹

شىخ ھەر دىكرى كۆ ئەمىركايى ھەقالى وى بوو، چاوا كۆ نھا ژى پىرانىا كوردان وەسا دىكرن.

¹⁹ ھەر ئىس، بپ ۹۶.

²⁰ ھەر ئىس، بپ ۹۹.

²¹ ھەر ئىس، بپ ۱۰۱.

**ŞÊX EBDULQADİR NEHRÎ (1851-1925)
YEKEMÎN RÛYÊ SIYASÎ LÎ STENBOLÊ DÎ
ÇERXÊ BÎSTÊ DA**

Asst Prof. Dr. Hoger Taher TAWFÎQ

إقليم كُردستان/ العراق
وزارة التعليم العالي والبحث العلمي
جامعة زاخو
هيئة العلوم الإنسانية/ قسم التاريخ

الشيخ عبد القادر النهري (1851 – 1925)

الواجهة السياسية الكردية الأولى في استانبول خلال الربع الأول من القرن العشرين

أ.م.د. هوكر طاهر توفيق

Asst Prof. Dr. Hoger Taher Tawfiq¹

¹ Zaxo Universty, Irak

الشيخ عبد القادر النهري 1851-1925

الواجهة السياسية الكردية الأولى في استانبول في الربع الأول من القرن العشرين

● الخلاصة:

تناول هذه الدراسة حياة الشيخ عبد القادر النهري، وهي في مجملها حياة سياسية، لان المصادر المتناولة لإحداث هذه الشخصية قد ركزت فقط على دوره السياسي ولا تتحدث إلا نادراً عن حياته الاجتماعية. حيث يعد الشيخ عبد القادر النهري أحد القياديين الكرد الذي ناضل في سبيل الحصول على الحقوق القومية الكردية، كما انه يعد من الجيل الأول للقوميين الكرد الذين ظهرت لديهم بوادر الفكرة القومية الحديثة في أواخر القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين. وليبان أهمية ودور هذه الشخصية في التاريخ الكردي الحديث، يكفي القول: أنه كان رئيساً لأول حزب سياسي قومي كردي وهي جمعية (التعاون والترقي الكردية) التي تأسست في استانبول عام 1908، كما ان الشيخ عبد القادر ومن خلال منصبه رئيساً لجمعية تعالي كردستان التي تأسست في استانبول بعد الحرب العالمية الأولى، بعث برسالتين إلى مؤتمر السلام المنعقد بباريس سنة 1919 بخصوص الحقوق القومية للشعب الكردي.

● المقدمة:

ان الدراسة والبحث في السير الذاتية للشخصيات التي صنعت الأحداث التاريخية أو شاركت فيها، تبين الشيء الكثير والدور المهم فعلاً لهذه الشخصيات في صنع الأحداث. والشيخ عبد القادر النهري من تلك الشخصيات، التي لم يعط حقه في التاريخ الكردي، رغم دوره البارز في الحركة القومية الكردية نحو خمسة وأربعين عاماً. لم يلق هذا الشخص الاهتمام الكافي الذي يستحقه، وقد أصبح منذ سنة 1908 الواجهة الأولى للكرد في استانبول ولدى القوى الدولية. وبالإطلاع على الوثائق والمصادر التاريخية، كما سيتبين من خلال هذه الدراسة، فقد كان للشيخ عبد القادر خيارات متعددة لكي يصل إلى أي منصب يريده في الدولة العثمانية، إلا انه اختار الدفاع عن قوميته كأسمى هدف يصبوا إليه، وقد أظهرت المذكرات الشخصية التي دوّنها الكرد في استانبول عن سيرهم الذاتية بان الشيخ عبد القادر كان بمثابة الأب الروحي لفقراء الكرد هناك، وخصوصاً فئة الحمالين الكرد الذين كانوا يشكلون نسبة كبيرة منهم في حاضرة الدولة العثمانية، حيث كان يساعدهم مادياً ومعنوياً، فضلاً عن اهتمامه بمشاكل الكرد في كردستان، منها على سبيل المثال إجباره السلطات العثمانية سنة 1909 على إجراء تحقيق عادل في حادث مقتل الشيخ سعيد الحفيد والد الشيخ محمود الحفيد في الموصل وضرورة معاقبة الجناة⁽¹⁾.

نظراً لطبيعة المادة وحرصاً على وحدة الموضوع، قُسمت الدراسة إلى أربعة محاور رئيسة، فضلاً عن الخاتمة وهذه المقدمة. ففي المحور الأول: بحثت فيه حياة الشيخ عبد القادر النهري في ظل حياة والده الشيخ عبيد الله النهري، وركز هذا المحور على دوره في الانتفاضة الكردية التي قادها الشيخ عبيد الله النهري سنة 1880. اما المحور الثاني: فيبحث في الدور السياسي للشيخ عبد القادر النهري بين 1883-1917، والتجربة السياسية الأولى له مع أبرز الحلول التي وردت في أفكاره بالنسبة للمشاكل التي كان يعاني منها الكرد آنذاك. اما المبحث الثالث: فيلقي الضوء على دور الشيخ عبد القادر في الحياة السياسية الكردية بين 1918-1923، التي لم يفلح فيها الشيخ والقيادة الكردية في استانبول من تشكيل دولة

قومية للكرْد على غرار القوميات الأخرى في الشرق الأوسط، وكانت تلك السنوات بمثابة الفرصة السانحة للكرْد لتشكيل دولتهم القومية، وبسبب عدم استغلال الكُرد لتلك الفرصة لا يزالوا حتى الآن يدفعون ثمنها. في حين يتناول المحور الرابع والأخير: دور الشيخ عبد القادر النهري في انتفاضة الشيخ سعيد ثيبران حيث أعدم على أثرها من قبل السلطات الكمالية في ديار بكر سنة 1925.

اعتمدت الدراسة على مصادر متنوعة ما بين كتب انكليزية مترجمة، وأخرى عربية، وكُردية، وبحوث، ومقالات، وصحافة. من أبرز هذه الكتب كتاب (كُردستان في عهد السلام) ل(أحمد عثمان أبو بكر) الذي يتميز بأنه يعد من أهم الكتب الوثائقية التي تتحدث عن هذه المدة الزمنية، لأن المؤلف قد جمع كمّاً كبيراً من الوثائق البريطانية وترجمها إلى اللغة العربية، لتكون مادةً خامة لمن يبحث في أحداث الكُرد وكُردستان بعد الحرب العالمية الأولى. كما يعد كتاب (تاريخ الأكراد الحديث) ل(ديفيد مكحول) من أبرز الكتب التي تناولت تاريخ الكُرد في العصر الحديث من الناحيتين الوثائقية والتحليلية. ويبرز في هذا المجال أيضاً مذكرات (زناز سلوي) حيث يلقي المؤلف، من خلال سرد سيرته الذاتية، الضوء على كثير من الأحداث التاريخية في تلك المدة التي لم تشر إليها المصادر التاريخية الأخرى. ولا تقل المصادر الأخرى التي أشير إليها في الهوامش أهمية من هذه التي تطرقت إليها المقدمة، وقد تفاوتت المصادر المعتمدة في مقدار الإفادة منها.

أولاً- الشيخ عبد القادر في حياة والده الشيخ عبيد الله 1851-1883:

ينتمي الشيخ عبد القادر النهري إلى أسرة كُردية دينية معروفة، ترجع أصولها إلى الإمارة البوتانية، حيث عمل جد الشيخ عبد القادر، الشيخ طه تحت إمرة أمير بوتان بدرخان بك (1821-1847)⁽²⁾. وفي أعقاب سقوط إمارة بوتان عام 1847، على يد العثمانيين لجأ الشيخ طه إلى موسى بك الشمدليني أحد الزعماء الأقوياء في منطقة شمدنيان⁽³⁾. الشيخ عبد القادر هو ابن الشيخ عبيد الله النهري قائد الانتفاضة الكُردية عام 1880، التي كانت أول انتفاضة كُردية شهدت بروز الفكرة القومية الحديثة في أهدافها⁽⁴⁾. ولد الشيخ عبد القادر في قرية نُحري بشمدنيان عام 1851، ودرس في مدارسها الدينية وتلمذ على يد علماء الدين الإسلامي فيها، وخاصة على أيدي علماء أسرته⁽⁵⁾. لا تتحدث المصادر التاريخية عن حياة الشيخ عبد القادر النهري حتى انتفاضة والده (1879-1880)، وربما سبب ذلك راجع إلى أن الشيخ عبد القادر لم يشارك في أي حدث تاريخي خلال تلك المدة. إلا أن شخصية الشيخ عبد القادر قد برزت بقوة أثناء انتفاضة والده الشيخ عبيد الله. ويظهر بأنه كان له الدور العسكري الأساسي في تلك الانتفاضة، حتى فاق دور والده عبيد الله نفسه. وكما سيتضح لاحقاً.

أعلن الشيخ عبيد الله انتفاضته ضد الدولة العثمانية سنة 1879، وذلك نتيجة قيام قائممقام (طوقور) العثماني بإزالة العقاب بعدد من أتباع الشيخ من عشيرة المهركي، التي يقال أنها قامت بنهب إحدى القرى. لذا ما أن بلغ الشيخ ذلك حتى اتخذها حجة لإعلان انتفاضته⁽⁶⁾، فبعث برسائل إلى زعماء الكُرد حثهم فيها على الانتفاضة قائلاً: بأنه لم تكن هناك بعد أي حكومة تركية وهو عازم في غضون ثمانية أيام على التقدم نحو العمادية- شمالي الموصل-، التي سيتخذها الشيخ قاعدة لانتفاضته. ومن بلغته الدعوة شيخ (محمد البريفكان) الذي أسرع بدوره في نقل نوايا الشيخ إلى والي الموصل. وبعد خمسة أيام خرج فوج من الموصل وعسكر في موضع مجاور لمدينة العمادية. وكان الشيخ عبيد الله قد بادر بحشد قوة من تسعمائة مسلح أناط قيادتها لابنه الشيخ عبد القادر لتشن هجوماً على القوات العثمانية. إلا أن القوات الكُردية ما لبثت أن هزمت، وعندما أدرك الشيخ عبيد الله أن الحكومة العثمانية عازمة على دحره بالقوة، عاد عن

موقفه الأول وذلك بتغيير إستراتيجيته والتوجه بانتفاضة نحو كُردستان إيران⁽⁷⁾، وبعث برسالة إلى والي (وان) نفى فيها أي دور له في الانتفاضة وأعلن براءته منها. وقيل انه استدعى ابنه عبد القادر فحضر أمامه وأرغمه على إعلان خضوعه للحكومة العثمانية⁽⁸⁾.

ينحصر دور الشيخ عبد القادر في انتفاضة والده في المرحلة الأولى منها بهذه الحادثة، إلا ان دوره القيادي ظهر في المرحلة الثانية من الانتفاضة في كُردستان إيران. ففي بداية تشرين الأول 1880 دخلت قوات الشيخ عبيد الله النهري كُردستان إيران من ثلاث جهات الأولى: وهي الرئيسة كانت قوامها عشرين ألف مقاتل يقودها الشيخ عبد القادر وتوجهت نحو جنوب بحيرة أورمية باتجاه ساوبلاغ (مهاباد)⁽⁹⁾. كان الشيخ عبد القادر الممثل الشخصي لوالده في القرى الحدودية التي تعترف بالأسياذ النهريين ونتيجة لهذا الوضع، عُين من قبل حاكم أورمية كوسيط ومسؤول عن هدوء القبائل المحلية. ويبدو أن أحد الأسباب المباشرة لإعلانه الانتفاضة يرجع إلى المعاملة القاسية التي لقيها عدد من الزعماء القبليين الكُرد على يد السلطات المحلية التي تصرف معهم بقسوة من دون مشاورته. وقد كان هذا إهمالاً خطيراً له لأنه أضعف دور الشيخ عبد القادر المهم كوسيط في حل المشاكل التي على أساسها كانت له مكانة كبيرة بين القبائل⁽¹⁰⁾.

على أية حال، وصل جيش الشيخ عبد القادر إلى منطقة (ميرطوقور) دون مقاومة تذكر من جانب الجيوش الإيرانية المرابطة على الحدود، وعند وصولهم إلى هذه المنطقة انضم إليهم أعداد كبيرة من أهاليها الكُرد⁽¹¹⁾، من منطقة اشنويه (شنو) وسولدوس، وما لبثت ان عززت بنحدرات من عشيرة (منطور) بقيادة حمزة أغا وآخرين من رؤسائها الذين اقساموا بالقرآن على القتال حتى الموت⁽¹²⁾؛ ثم باشر عبد القادر بالاستيلاء أولاً على مهاباد. بعد ذلك دعا إلى خضوع القبائل الساكنة جنوباً حتى مدن بانه وسقز، فاستجابت معظمها إلا ان بعضها مثل عشيرة مامش مثلاً لم تستجب بشكل كامل. بعد ذلك تقدم مع قواته البالغة (20000) رجل شرقاً على طول الجانب الجنوبي من بحيرة أورمية وخارج الإقليم الكُرد. وقبل مغادرة مهاباد سمع كبير علماء الدين السنة من الكُرد فيها وهو يعلن الجهاد على الشيعة⁽¹³⁾. علماً أن ذلك لم يكن من أهداف الانتفاضة.

وقعت حادثة مأساوية في مدينة (مياندواب) حين تقدمت قوات الشيخ عبد القادر صوب المدينة. بعد ان طوقت (مياندواب) من قبل القوات الكُردية، أرسل عبد القادر خاله (مصطفى) مع بعض الحرس إلى داخل المدينة من اجل التفاوض على شروط التسليم، أمر حاكم المدينة بقتل الرُسل جميعاً والتمثيل بجنثتهم. أثار هذا العمل المشين حفيظة الكُرد وقاموا بدخول (مياندواب) وقتلوا منهم حسب بعض الإحصائيات الحكومية (300) شخص من بينهم أطفال ونساء⁽¹⁴⁾. وهناك من يذهب إلى ان أعداد الذين قتلوا من الأهالي في (مياندواب) بلغ نحو (3000) شخص⁽¹⁵⁾. حاولت الفرق العسكرية الإيرانية المهزومة من منطقتي (زافار ومياندواب) بعد اتحادهما، وقف تقدم الكُرد نحو مدينة مليل-كاند. وفي أواسط تشرين الأول دخل الكُرد هذه المدينة أيضاً بعد معركة دموية⁽¹⁶⁾. سرعان ما تقدمت الفرق الكُردية نحو (تبريز) المدينة الأكبر في الشمال الإيراني، فأثار تقدمها المستمر وظهورها المفاجئ بالقرب منها الذعر في سكانها. فقاموا فوراً بحمل السلاح وبناء المتاريس، وجهازت القنصليات الأجنبية أرسيفانها لمغادرة المدينة. وأدت زيادة الخوف إلى قطع الاتصالات البريدية⁽¹⁷⁾.

خلال أسابيع قليلة سقطت الإدارة الإيرانية في كُردستان وشكل الشيخ عبيد الله اثر انتصارات عبد القادر إدارة جديدة فيها⁽¹⁸⁾. اتخذ عبد القادر أثناء تقدمه في المناطق الكُردية والإيرانية إجراءات تكفل الحفاظ على حياة وأموال السكان الآمنين. وتمتع الرعايا الروس بحمايته. وفي هذا الصدد كتب شوليفسكي من تبريز في مراسلته بتاريخ 20 تشرين

الثاني 1880 ما يلي: "ان اريتون نزار بيكوف -روسي الجنسية- كان موجوداً طوال الوقت في مهاباد وقام بزيارة الشيخ عبد القادر عدة مرات، والذي قدم له الرجال للمحافظة على المخازن في المدينة التابعة للرعايا الروس، كما طلب منه إعطاء القمح والشعير بالبطاقات فيما إذا احتاج الجيش لذلك" (19).

شكلت (تبريز) نقطة البداية لتقهقر القوات الكردية بقيادة عبد القادر. ان اغلب المصادر التي تحدثت عن هذه الانتفاضة، متفقة على ان تدمير مياندواب كان نصراً أجوفاً بالنسبة للكرد رغم فتحها، وكانت البداية الأولى والحقيقية لانكسار قوات الشيخ عبد القادر، لأن معظم أفراد القوة الذين أثقلتهم الغنائم والأسلاب قد انفرط عقدهم وعادوا إلى ديارهم. كما ان ما حل بالمدينة أدى إلى تقوية عزيمته الفرس على المقاومة، وأخقت الضرر بانتفاضة الشيخ عبيد الله، ويقول ولسن في هذا الصدد: "انفراط حبل النظام وتشتت القوة، اثبت بأن الكرد لا قدرة لهم على خوض حرب نظامية. والمجزرة في مياندواب ليست جناية فحسب بل كانت خطأ مميتاً، لأنها بثت في نفوس الفرس العزم على المقاومة التي يبتئها اليأس. كما قضت على أي عطف على الكرد ان وجد" (20).

بحلول نهاية تشرين الأول 1880 تقلصت قوات عبد القادر التي كانت قبل ذلك بأربعين (20000) مقاتل إلى (1500) رجل فقط؛ لان معظم رجال القبائل عادوا إلى بيوتهم محملين بالغنائم كما سبقت الإشارة (21). أرغم انسحاب الزعماء الكرد والفرار من جيش الانتفاضة الشيخ عبد القادر على التراجع السريع. وجرت معركة بالقرب من (بيناب) بين القوات الكردية والقوات الإيرانية، تكبد فيها الكرد خسائر فادحة. وابلغ الشيخ عبد القادر في رسالة لوالده، ان السبب الرئيسي لفشله هو خيانة الزعماء الكرد: "...لقد انتقل العديد من رجالنا إلى صف الأعداء ولهذا أخفقت... وان رجالي راغبون في الفرار. ولقد حاولت خلال عدة أيام تدارك الأمر، ولولا خوفهم لتشتتوا" (22). وذكر الشيخ عبد القادر في رسالته بعض أسماء الزعماء الكرد الذين خانوا الانتفاضة ومنهم: جلال خان كاراباباخ وإسماعيل أغا حاجي خوش (23).

كانت هذه هي النهاية الفعلية لدور الشيخ عبد القادر في انتفاضة والده، اذ تراجع تحت ضغط القوات الإيرانية إلى (مرطوقور)؛ ثم دخل الأراضي الكردية على الجانب العثماني في بداية تشرين الثاني 1880 (24). بعد فشل انتفاضة ذهب الشيخ عبيد الله مع عائلته إلى استانبول في تموز 1881، إلا انه عاد إلى شمدينان في شهر آب 1882، ولكن بسبب الضغط الإيراني والبريطاني على الدولة العثمانية، نُفي الشيخ عبيد الله إلى الحجاز. ويقول ميرزا خان -المترجم في السفارة البريطانية في استانبول- في إحدى مذكراته حول رحلة الشيخ من كردستان إلى منفاه في الحجاز ما يلي: "بعد سلسلة من المماطلات والمحاولات المتعمدة لتأخير سفره إلى سورية، أخيراً وافق الشيخ على مصاحبة كامل بيك مبعوث السلطان إلى سوريا وكان في حراستهم مجموعة من الجنود. وحال وصولهم منطقة شبتان حاول الشيخ عبيد الله تأخير سفره بذرائع شتى منها مرض زوجته وحجج أخرى. وفي الوقت نفسه اتصل الشيخ بابنه عبد القادر وطلب منه الهجوم على القوة المرافقة له وإطلاق سراحه. هاجمت قوات الشيخ عبد القادر المفردة العسكرية وتم قتل واسر جميعها، إلا ان كامل باشا الذي أصبح أسيراً عند الكرد استطاع ان يغري بعضهم وأرسل معلومات إلى موسى باشا للهجوم فوراً على شبتان، وبعد وصول القوات الحكومية من مناطق عديدة، حدثت معركة قتل فيها من الكرد (200) شخص واضطر الشيخ عبيد الله إلى الاستسلام..." (25).

نُفي الشيخ عبيد الله النهري بعد ذلك مع مائة أسرة من ضمنها ابنه عبد القادر ومحمد صديق وبقوا في الحجاز إلى حين وفاة الشيخ عبيد الله ودفن بمكة عام 1883 (26).

لإسقاط السلطان عبد الحميد الثاني التي أفلحت السلطة في كشفها. مرة أخرى نفى مع عائلته إلى المدينة المنورة⁽³¹⁾. إن اختلافه بالرأي، ولا سيما قراره بالتعاطف مع المصلحين المحدثين يتناقض مع سلوك ومعتقدات والده. فلقد بدا واضحاً للشيخ عبد القادر أنه بعيد عن كردستان، حيث الولاء للسيد الأوحّد ولا سيما لشخص مثل السلطان عبد الحميد، فإن السبيل لتحقيق طموحه عند الإصلاحيين. ولم يسمح له بالعودة إلى استانبول حتى انقلاب 1908⁽³²⁾.

بعد الانقلاب الذي قام به الاتحاديون في 23 تموز 1908 ضد السلطان عبد الحميد الثاني وإجباره على التقيد بالدستور⁽³³⁾، قامت القوميات الداخلة ضمن الدولة العثمانية بتأسيس الجمعيات والأحزاب السياسية لأول مرة، وكان من بينهم الكرد الذين قاموا بتأسيس أول جمعية سياسية علنية في تاريخهم في مدينة استانبول، تحت اسم (كرد تعاون ترقّي جمعيّتي - جمعية التعاون والترقي الكردية) وافتتحت رسمياً بتاريخ 25 أيلول 1908، وانتخب الشيخ عبد القادر النهري رئيساً لها مدى الحياة بعد عودته من منفاه⁽³⁴⁾.

انضم لهذه الجمعية اغلب وجهاء الكرد في استانبول، وأبرزهم افراد من الأسرة البدرخانية التي كان يرأسها آنذاك أمين عالي بدرخان (1851-1926)⁽³⁵⁾. وكانت لهذه الجمعية نشاط واسع بين الكرد حيث فتحت مقراتها في اغلب المدن الكردية، وأصبحت هذه الجمعية الواجهة الأولى الناطقة باسم الكرد والمعبرة عن آمالهم القومية. كما أصدرت الجمعية مجلة ناطقة باسمها وهي (كرد تعاون وترقي غفرّةتسي)⁽³⁶⁾ وكانت مجلة أسبوعية صدرت منها تسعة أعداد فقط. إلا أن المهم في هذه المجلة أنها قامت بنشر النص الوحيد المنشور لحد الآن، لعبد القادر النهري في الصحافة الكردية، ولأهميته التاريخية نورد أدناه نص قوله بعد ترجمته من اللغة التركية العثمانية إلى اللغة العربية:

عريضة مهمة: رئيس الجمعية سيد عبد القادر

" من المعلوم ان الكرد قد أحرزوا أهم موقع في ميادين الدولة العثمانية المختلفة العناصر، فهم ذوي استعداد عالي وقابلية تكامل وفكر متفتح، وهم [أي: الكرد] يعيشون بروح التسامح مع القبائل المتنوعة وغير المسلمة.. والأرض الفسيحة كردستان امتزجت بشكل كبير بالدولة العثمانية. ان القانون الأساسي جاء ليشيع العدل والمساواة بين هذه الأمزجة المختلفة وغير المتوافقة.. ونتيجة لسوء الأحوال قامت الحكومة [أي: حكومة السلطان عبد الحميد الثاني] بالتضييق على أشرف قوم الكرد، وقامت بإلقائهم في السجون وسلبتهم أراضيهم. وحدث نوع من انعدام [فقدان] الأمن، ولا يمكننا القول بأن شعبنا لم يتضرر من ذلك، ولكن الضرر هذا لم يقتصر على عنصر معين بل وقع على جميع العناصر وحتى المسلمين أيضاً. والمتتبع لأحداث التاريخ يمكنه ملاحظة ذلك بوضوح. وهكذا لم يتأذى الكرد وحدهم ولكن جميع العناصر... أهم خطوة قامت بها الحكومة العثمانية هي نسيانها تماماً لجميع الجرائم الماضية وتركت الحقوق الشخصية للأحكام القانونية العادلة وليتم محاكمتهم بشكل عادل بلا استثناء. ولأجل إزالة الفتن والخلافات بين مختلف العناصر يجب تشكيل هيئات خاصة من الأكابر والأشراف ومن موظفي الحكومة العثمانية للنظر في إزالة الخلافات، وإصلاح أمور الايالات والعشائر حسب معلومات ومطالبات ذوي الشأن وإجراء تلك الإصلاحات حسب مطالباتهم وبطريقة متأنية. إنني اعرض هذه الآراء بدافع الحمية والمصلحة". (7 تشرين الثاني 324، الشيخ المرحوم عبيد اه افندي زاده عبد القادر). أي كتبه الشيخ عبد القادر ابن الشيخ المرحوم عبيد الله في تاريخ 20 تشرين الثاني 1908⁽³⁷⁾.

المهم في أمر جمعية التعاون والترقي الكردية أنها أغلقت بعد نيسان 1909 عندما طبق الاتحاديون سياستهم العنصرية الطورانية، وقاموا بإغلاق جميع الأحزاب والجمعيات التي أسستها القوميات الأخرى بعد الانقلاب المضاد الفاشل⁽³⁸⁾ الذي قاده أنصار السلطان عبد الحميد الثاني في 13 نيسان 1909⁽³⁹⁾.

ان اختيار الشيخ عبد القادر النهري لمنصب رئيس الجمعية من قبل النخبة الكردية هناك في استانبول، تؤكد على ان عبد القادر كان قد اخذ موقع الصدارة في القيادة الكردية وقفز إلى الواجهة منذ انتفاضة والده الشيخ عبيد الله، سواء بين الكرد أنفسهم أو بين القوميات الأخرى. الأمر الثاني الذي يجب الوقوف عنده في شأن الجمعية الكردية، التي أغلقت وتلاشت قبل نيسان 1909، وذلك لظهور أدلة تؤكد على بروز صراع قوي بين الشيخ عبد القادر والعائلة البدرخانية، حيث اشار إلى ذلك الأمر العديد من المقالات التي نشرتها مجلتي (روژ كُرد وهتاوى كُرد) اللتين أصدرتهما الجمعية الطلابية الكردية في استانبول (هيظي) بين 1913-1914⁽⁴⁰⁾، فمثلاً نشرت (روژ كُرد) مقالة في العدد الأول الصادر في 19 حزيران 1913 للكاتب (غزال) تحت عنوان (زمن أجدادنا زمن المستقبل) ذكر فيه صاحب المقال بان الكُرد أسسوا بعد الانقلاب العثماني جمعية إلا أنها فشلت؛ وذلك بسبب انشقاقهم وعدم اتفاقهم وكل واحد من المؤسسين كان يدعي لنفسه الرئاسة⁽⁴¹⁾. وكذلك أشار (زنار سلوي) الذي كان معاصراً لتلك الأحداث إلى وجود هكذا صراع بينهما، وقال بهذا الخصوص: "...إلا انهم [أي: الكُرد] وبعد إعلان الحريات عام 1908، قرروا تأسيس جمعية كردية في محلة غيديك باشا، وتحت اسم جمعية التعاون والترقي الكردية. وللأسف الشديد لم يستمر عمل هذه الجمعية فترة طويلة، فبسبب تفاقم الخلافات بين كبار الضباط والباشاوات الكُرد، تمكن الاتحاديون من تشتيت شملهم. وبهذه الطريقة انتهت الخلافات بين المرحوم سيد عبد القادر أفندي، الذي كان يعتبر نفسه الأب الروحي لشيوخ كُردستان وعائلة بدرخان"⁽⁴²⁾. الأمر الآخر الذي يستند عليه أن هذه الجمعية قد أغلقت قبل نيسان 1909 أولم تقم بأي نشاط قبل ثلاثة أشهر تقريباً من إغلاقها، هو ان العدد التاسع والأخير من مجلة (كُرد) لسان حال الجمعية قد صدر بتاريخ 30 كانون الثاني 1909 وان تاريخ غلق الجمعيات في استانبول كان بعد 13 نيسان 1909⁽⁴³⁾. لم نجد ما يظهر ان هذه الجمعية قامت بأي نشاط بعد كانون الثاني 1909. وبناءً على هذه المستندات، يبدو أن نشاط الجمعية قد توقف نتيجة ظهور خلافات بين عبد القادر والعائلة البدرخانية التي كان يرأسها أمين عالي بدرخان آنذاك. ويمكن حصر أسباب الخلاف بين الطرفين في سببين، الأول: هو انه لم يكن في مقدور الأسرة البدرخانية التنازل عن القيادة الكردية التي كانت لهم منذ عهد الأمير بدرخان باشا(1821-1847) للشيخ عبد القادر النهري، خاصة إذا ما علمنا ان جد الشيخ عبد القادر (الشيخ طه) كان من احد رعايا الأمير بدرخان نفسه، كما سبقت الإشارة إلى ذلك. السبب الثاني: هو ان افراد الأسرة البدرخانية كانوا تقدميين أكثر من الشيخ عبد القادر ذو النزعة المحافظة فيما يتعلق بحقوق القومية الكردية، الذي كان مقبولاً من الأتراك العثمانيين أكثر من البدرخانيين. كما سيأتي الحديث عنه لاحقاً.

أقدم الشيخ عبد القادر في خريف سنة 1909 على القيام بجولة في أنحاء شمدينان. وعمل على عقد مؤتمر كُردى-أرمني، ألقى فيه خطبة أكد من خلالها على إخلاصه للاتحاديين وتمسكه بمبادئهم، إلا انه أفلقهم عندما تطرق إلى العلاقة بين الأرمن والكُرد، إذ قال: "علينا ان نعيش مع الأرمن كإخوة. علينا ان نعيد لهم تلك الأراضي التي يدعون انها لهم والتي لم تتم استعادتها بعد"⁽⁴⁴⁾. وسنعمل معاً على تقوية التفاهم والاتحاد مع إخواننا العثمانيين الآخرين". كما انه قام بعقد اجتماعات خاصة مع الزعماء المحليين. واعتقل حال عودته إلى استانبول⁽⁴⁵⁾.

في سنة 1911 توفي الشيخ محمد صديق فخلفه ابنه السيد طه⁽⁴⁶⁾، على رأس المشيخة في شمدندان، ولكن الشيخ عبد القادر لم يقبل بهذا الأمر. يقول الإخوان (ويطرام) اللذان زارا المنطقة الكردية في تلك المدة ما يلي عن هذا الخلاف: "ان الخصام العائلي الذي نشب في السنوات الأخيرة قلص من نفوذ الشيخ (سيد طه) فقد عاد عمه الشيخ (عبد القادر) من استانبول ودعا لنفسه المشيخة ورئاسة الأسرة، وهي من حقه بموجب التسلسل الوراثي. فنشب قتال بين العم وابن أخيه... واعتقل الشيخان، ثم توصل إلى اتفاق. ورضا عبد القادر بمعاش سنوي ضخمة من أملاك الأسرة على ان يتخذ من استانبول المدينة المألوفة لديه مسكناً ثابتاً. مفضلاً إياها على منصب شيخ بدوي في كردستان"⁽⁴⁷⁾.

قام السيد عبد الله بن الشيخ عبد القادر بتأسيس جمعية سرية في كردستان إيران في عام 1912، تحت اسم (جمعية استخلاص كردستان - جمعية استخلاص كردستان)، ويبدو من تقرير حاكم أورمية ان السيد (محمد بن كمال) كان من المراجع المذهبية، وكانت له شخصية ذات قيمة وتأثير في الناس، وقد جاء إلى منطقة (مرطقتقر) التي تقع جنوب شرق أورمية بأمر من الشيخ عبد القادر وكان يحمل رسائل منه إلى رؤساء العشائر في المنطقة يدفعهم إلى التعاون مع الجمعية⁽⁴⁸⁾. ان المعلومات التاريخية قليلة عن هذه الجمعية ولا يعرف بالضبط الدور الحقيقي للشيخ عبد القادر فيها⁽⁴⁹⁾.

أسس الطلبة الكرد في استانبول جمعية (هيظي-الأمل) عام 1912. ما يهمننا من أمر هذه الجمعية هو ان زنار سلوي أحد المؤسسين لهذه الجمعية يذكر بأنه كان للشيخ عبد القادر دور بارز في تنظيم مختلف نشاطات هذه الجمعية⁽⁵⁰⁾. كان الشيخ عبد القادر يمول هذه الجمعية كثيراً بالاعتماد على الأموال التي كانت تأتيه من حصته من أملاك أبيه في كردستان. ومن الجدير بالذكر هنا ان الشيخ عبد القادر وبدءاً من عام 1908 اخذ يساعد الحمالين الكرد في استانبول كثيراً من كافة النواحي المادية والمعنوية؛ لذا فأنهم اخذوا ينظرون اليه بمثابة الأب الروحي لهم⁽⁵¹⁾. اما بخصوص موقف الشيخ عبد القادر النهري من الحرب العالمية الأولى فإنه قد اخذ جانب الدولة العثمانية، وقد أعلن الجهاد ضد الروس الذين هددوا الدولة العثمانية كثيراً في جهات كردستان⁽⁵²⁾.

ثالثاً-الدولة الكردية بين الشيخ عبد القادر وأمين عالي بدرخان 1918-1923:

أسس الكرد كسائر القوميات الأخرى التي كانت منضوية تحت لواء الدولة العثمانية بعد الحرب العالمية الأولى، جمعيات ومنظمات سياسية بغية الحصول على الاستقلال أو على نوع من الحكم الذاتي. فتأسست أحزاب كردية في القاهرة بمصر، ومدن السلمانية وديار بكر، إلا ان أقوى تلك التنظيمات هي التي ظهرت في استانبول، وقام بتأسيسها القيادة الكردية التقليدية الكبيرة، ويأتي على رأسها العائلة الشمزونية بزعامة الشيخ عبد القادر النهري، والعائلة البدرخانية برئاسة الأمير أمين عالي بدرخان. قام هؤلاء القادة الكرد وآخرون بتأسيس جمعية (تعالی كردستان) في 19 تشرين الثاني 1917، وأعلن عنها رسمياً في 30 كانون الثاني 1918، وانتخب الشيخ عبد القادر رئيساً لها، وأمين عالي بدرخان النائب الأول له، كما انتخب لمنصب محاسب الجمعية السيد عبد الله بن الشيخ عبد القادر. وفعلياً مثلت هذه الجمعية قيادة الكرد في مؤتمر الصلح في باريس 1919⁽⁵³⁾.

كانت أهداف هذه الجمعية ومبادئها معتدلة، وتتميز بالوسطية وتؤمن بسلطة الخليفة والمبادئ الدينية، وتنادي ضمن أهدافها المعلنة بالعمل على تأسيس حكومة كردية في إطار الدولة العثمانية، يكون جميع المسؤولين والمدراء

والموظفين فيها من الكرد، مع ولائها ووفائها للخلافة الإسلامية في استانبول. ولهذا دخلت الجمعية سريعاً في حوار مع حزب الحرية والائتلاف⁽⁵⁴⁾ وذلك في 23 كانون الأول من عام 1918، وكانت غايتها المطالبة بحكم ذاتي ضمن إطار الدولة العثمانية⁽⁵⁵⁾.

نشر السيد عبد الله ابن الشيخ عبد القادر في مجلة كردستان في عددها الثاني الصادر في استانبول بتاريخ 22 شباط 1919، مقالة باللغة العربية تحت عنوان (أنباء أبناء الوطن) جاء فيها عن الجمعية والشيخ عبد القادر، بعد ما تحدث عن ان الدول الكبرى التي تجتمع الآن في باريس لغرض البحث في مستقبل العديد من القوميات ومنهم الكرد، ما يلي: "...اجتمع جميع العلماء والوزراء والأمراء والتجار وأصحاب الحرف من الأكراد النجباء تحت رئاسة السيد الشريف الأفخم صاحب السماحة والدولة الشيخ عبد القادر بن الشيخ سيد عبيد الله من أعضاء مجلس الأعيان وأسسوا جمعية تسمى (بجمعية كردستان) للتذكر والسعي فيما يلزم من الأمور المهمة في هذا الشأن وللدفع عما يخل بحقوق الإخوان..."⁽⁵⁶⁾. كما بارك (محمد ميهرى) ظهور هذه الجمعية برئاسة الشيخ عبد القادر، في مقالة له نشر في العدد الرابع من مجلة كردستان الصادرة في 28 آذار 1919، بالقول: "ومما ييشرننا بالنجاح والسعادة تشكل (جمعية كردستان) بدار السعادة؛ لأنها جمعية مركبة من أمراء، وعلماء، ونجباء، وعقلاء عنصر الكرد تحت رئاسة شيخ مشايخ الكرد صاحب الدولة والسماحة الشيخ سيد عبد القادر بن الشيخ سيد عبيد الله والتهنيؤ لمقاومة الأعداء والدفاع عن الوطن وأبنائه..."⁽⁵⁷⁾.

فضلاً عن رئاسة الشيخ عبد القادر النهري للجمعية الكردية في استانبول، كان قد انتخب عضواً في مجلس الأعيان العثماني بعد انتهاء الحرب العالمية الأولى وظل في منصبه حتى دخول مصطفى كمال أتاتورك إلى استانبول سنة 1923، كما صار لمدة قصيرة رئيساً لمجلس الدولة سنة 1919⁽⁵⁸⁾.

بادرت جمعية تعالي كردستان منذ بداية تأسيسها، بهدف الحصول على نوع من الاستقلال الكردي، إلى لقاء المسؤولين البريطانيين في استانبول لغرض عرض القضية الكردية عليهم. فقد بعثت الجمعية الكردية رسالة في 5 كانون الثاني 1919 إلى المندوب السامي في استانبول (الادميرال كالثورب) حملها وفداً من هذه الجمعية، كان الوفد برئاسة الشيخ عبد القادر نفسه. استقبل الوفد من قبل المستر ريان، الذي وعد الوفد بإيصال مذكرتهم للحكومة في لندن، ولكنه امتنع عن التصريح بشيء بخصوص الآمال الكردية، أكد الوفد الكردي خلال المناقشات على غلبة الكرد عددياً في المناطق التركية الشرقية، وعبروا عن قلقهم من احتمال تجاهل مطالبهم الخاصة، وأكدوا بشدة على العلاقات الطيبة التي تربط الكرد بالأرمن في الأحوال الطبيعية. وان اضطراب العلاقات في أوقات معينة إنما يعود إلى أفعال الحكومة العثمانية، وأشار الوفد الكردي أيضاً إلى نفس العلاقة الطيبة مع النساطرة؛ وكدليل على ذلك اصطحب الوفد شخصاً نصرانياً باسم (عبد الأحد داوود) بصفة مترجم و(عضو الوفد) والذي عهد إليه بصياغة مذكرة الوفد التي وقعها معهم أيضاً. وتقول تلك المذكرة: "كان قادة الكرد يقفون دوماً بجانب الحلفاء والشاهات والسلطين (المسلمين) لكن الدولتين العثمانية والإيرانية اقتسمتا بينهما كردستان بصورة غير عادلة تماماً.. ويمكن القول ان التحاق الكرد بتركيا وإيران يعود عموماً إلى الخوف من ابتلاعهم من جهة روسيا في النهاية.. وان موقف الكرد في الحرب لم تحدده أفعال السلطان وحدها بل أيضاً أفعال روسيا بتحريضها الأقليات غير المسلمة عليهم والتهديد باغتصاب بلاد الكرد. كانت روسيا تهدد بالقضاء على الوجود الكردي بالذات. وانه بعد اختفاء روسيا عن المسرح (بعد ثورة 1917) وانتصار الحلفاء، لم يبق ثمة سبب لتجرع الشعب الكردي العناء تحت نير مضطهديهم القدامى.

ويتميز الكرد بخصال تؤهلهم لتبوء مكانة بجانب الشعوب الصديقة الأخرى. وتحقيق المبدأ العادل في حق تقرير المصير الذاتي.. هناك بين الكرد عدد لا يستهان به من المتعلمين، وهناك ما لا يقل عن خمسة ملايين من السكان الكرد". اشارت المذكرة الى مطالب الكرد الأخرى التي تعبر عن الأمل في مساعدة الحكومة البريطانية في مجال تقدم ورقي بلادهم. وقد وقع المذكرة الذوات التالية أسماءهم:

- رئيس لجنة كردستان وعضو مجلس الشيوخ الشيخ عبد القادر (الشمديناني).
- أمير بدرخان زاده خليل.
- الشيخ عبيد الله زاده عبد الله.
- مصطفى باشا (بابان زاده).
- بابان زاده عبد العزيز.
- المترجم عبد الأحد داوود⁽⁵⁹⁾.
- ملا سعيد.
- ملا علي رضا.

وثمة ملاحظة بريطانية كتبت في أسفل الوثيقة يدي فيها البريطانيون شكهم من أمر الشيخ عبد القادر، وانه قد يقوم بلعبة تركية، إلا ان المسؤولين البريطانيين في استانبول نفوا هذا الاتهام عن الشيخ عبد القادر بعد ذلك وأكدوا على إخلاصه لبريطانيا ولأمال الكردية⁽⁶⁰⁾. وفي برقية مؤرخة في 3 أيار 1919 إلى وزارة الخارجية البريطانية، ابلغ المفوض السامي: "انهم-أي: الكرد- يريدون دولة حرة لهم...إنهم يريدون التخلص نهائياً من الأتراك، الذين لم يقدموا شيئاً للكرد أبداً، حسبما جاء على لسان عبد القادر الذي يتحدث عن الأتراك بمرارة شديدة"⁽⁶¹⁾.

بعد مجيء الميجر نوئيل إلى استانبول لملاقاة القيادة الكردية فيها، والعمل على تنظيم حركة كردية في الأناضول ضد نشاطات مصطفى كمال الذي اخذ المبادرة في تلك المناطق⁽⁶²⁾، قام بالاجتماع مع المسؤولين الكرد هناك، وأول من اجتمع بهم نوئيل في استانبول كان الشيخ عبد القادر في 20 تموز 1919⁽⁶³⁾. وعلى أثر هذه الزيارات المتكررة بين القيادة الكردية في استانبول برئاسة الشيخ عبد القادر وبين البريطانيين ومطالبتهم بالاستقلال الكردي، كان الشيخ عبد القادر قد طُرد من مجلس الرئاسة العثماني من قبل رئيس الوزراء فريد باشا في حزيران 1919⁽⁶⁴⁾، مما أثار حفيظة الكرد في استانبول، وبناءاً عليه طلب المسؤولون الأتراك الاجتماع بالقيادة الكردية بعد وساطة شيخ الإسلام إبراهيم الحيدري. حيث اجتمعت القيادة الكردية بقيادة الشيخ عبد القادر بوزير البحرية عوني باشا ووزير الحربية السابق احمد عابوق، وكانت الحكومة العثمانية ترغب في ان تستطلع رأي واتجاهات القيادة الكردية عن تلك السلطة أو التحويل الذين يستند عليه الحزب الكردي في قيام قادته بالتفاوض مع البريطانيين في استانبول عن المسائل المتعلقة بكردستان، وقد جرت مناقشات حادة بين الطرفين بخصوص الكرد ومستقبلهم في الدولة العثمانية، إلا انها لم تسفر عن نتيجة ملموسة⁽⁶⁵⁾.

ان ابرز عمل قامت به الجمعية الكردية في استانبول تحت قيادة الشيخ عبد القادر النهري هي اختيارها لشريف باشا⁽⁶⁶⁾ ليكون ممثل الكرد في مؤتمر الصلح (السلام) في باريس 1919، حيث قام شريف باشا باسم الكرد هناك، باتصالات عديدة مع الحلفاء لإطلاعهم على المطامح الكردية في كردستان الدولة العثمانية. أثمرت محاولات شريف باشا عن إقرار البنود (62) و(63) و(64) المتعلقة بالكرد في معاهدة سيفر التي وقعت بتاريخ 10 آب 1920 بين الدولة العثمانية والحلفاء⁽⁶⁷⁾. ولكن المهم في شأن شريف باشا فيما يخص هذا الموضوع، هو ان الشيخ عبد القادر النهري كان قد بعث

لي الشرف(الكلام لشريف باشا) ان انقل لسيادتكم من السيد عبد القادر أفندي عضو مجلس الشيوخ ورئيس مجلس الدولة سابقاً بصفة رئيس اللجنة المركزية للجمعية الكردية لعرضها على المجلس الأعلى لمؤتمر السلام. واسمحوا فان جميع من كانوا يحملون آمال الحرية والقومية تعرضوا للاضطهاد المستمر، وانه من الواجب الإنساني للمجلس الأعلى ان يمنع إراقة الدماء مجدداً. وان السبيل الآخر لضمان السلم في كردستان هو التخلي عن تقسيم هذه البلاد بين انتدابيين مختلفين.(ثم يطالب بوضع البلاد الكردية تحت انتداب واحد لضمان السلم والنظام).

شريف باشا: رئيس الوفد الكردي

استانبول، تشرين الأول 1919

السيد الرئيس

ان الشائعات التي تروج عن تقسيم كردستان إلى قطاعين...تحدو بي الآن أوجه نظر سيادتكم إلى ان هذه التجزئة لا تخدم السلم في الشرق الأدنى. ان الكرد هناك على النقيض من حكومة الاتحاد والترقي رفضوا محاربة قوات الحلفاء، وشملوا الأرمن بحمايتهم في مناطق كثيرة. فالكرد يتمنون من عدالة المؤتمر الاعتراف ببلدهم موحدًا.

السيد عبد القادر

استانبول، 2 تشرين الأول 1919

السيد الرئيس

اسمحوا ان الفت انتباه سيادتكم إلى حقائق رائجة في تركيا. فمنذ الهدنة (1918) تتظاهر الحكومة العثمانية بأنها متسامحة جداً ولا تعارض الكُرد بخصوص مبدأ القوميات وانتفاع الطريق لانعتاقهم... لكن الحكومة انتهت إلى ان تغلق نوادينا وتعتقل مندوبينا وتصادر مراسلاتنا. وبناءً على ذلك فان لجنة التحقيق (الدولية) التي كانت من المزمع إرسالها إلى كُردستان لا تستطيع القيام بتحقيقاتها عن آمال الشعب الكُرد في الظروف الملموسة الحالية. فنتمس من سيادتكم ان تستخدموا نفوذكم مع حكومة استانبول لتمنع عن إقلاق الشعب الكُرد.

السيد عبد القادر

طرد الغزاة -الحلفاء- والأخوة التركية الكردية. لقد أراد ان يستدرج الشيخ عبد القادر إلى صفقة مشابهاة كتلك التي فشل في الإيفاء بها قبل ذلك. لقد وعد الكرد بحكم ذاتي فعلي مقابل هجوم الكرد على الكماليين في الشرق، غير ان الشيخ عبد القادر كان راغباً في التوصل إلى تفاهم بشأن توقعاته، وهو يعتبر انه من الضروري ان تكون هناك ضمانات قوية من جانب فريد باشا وتأكيد بالحماية البريطانية لكردستان، وهي ضمانات لم يكن بالإمكان تقديمها ببساطة⁽⁷²⁾.

أصابت جمعية تعالي كردستان انشقاقاً خطيراً بعد ان قام شريف باشا ممثل الكرد في مؤتمر الصلح في باريس بعقد اتفاقية مع ممثل الأرمن في المؤتمر بوغوس نوبار باشا في أواخر تشرين الثاني 1919، فقد ثارت موجة عاصفة من قبل الأتراك على الكرد بخصوص تلك الاتفاقية التي هاجمت في بدايتها الأتراك واعتبرتهم أعداء الكرد والأرمن، لذلك سارع رئيس الجمعية الشيخ عبد القادر إلى معارضة الاتفاقية، وأعلن في جريدة (إقدام) في شباط 1920 ان الأتراك إخوة أعزاء⁽⁷³⁾. ونتيجة لأهمية تصريحات الشيخ عبد القادر ندرج أدناه نص هذه المقابلة:

(الكرد والجامعة العثمانية: تصريحات الشيخ السيد عبد القادر أفندي)

27 شباط 1920

" ان آراء وتصريحات الشخصيات الكردية والكرد الساكين في استانبول حول هذه الاتفاقية التي عقدت بين نوبار وشريف باشا في باريس كان لها صداها في الصحافة هنا. أصدرت جمعية تعالي الكرد بياناً حول البنود الأساسية للاتفاقية المذكورة مؤكدة فيه طموحات الجماهير الكردية حول ضرورة تحقيق الاستقلال من خلال الاتفاقية.

حرصاً منا للتعرف أيضاً على رأي السيد عبد القادر أفندي، سيناتور كردي ورئيس مجلس الدولة في حكومة فريد باشا ورجل دولة عثماني قدير، أرسلنا احد مراسلينا لإجراء مقابلة معه.

يؤيد عبد القادر أفندي أيضاً أهداف النادي الكردي، ورغم انه يؤيد بصورة تامة شريف باشا إلا انه أبدى التحفظ بشأن الدعوة إلى الاستقلال المتضمن في الاتفاقية المذكورة. يطالب عبد القادر بالحكم الذاتي فقط. ويبدو ان الاتفاقية ليست إلا دعوة إلى تشكيل لجنة دولية واللجوء إليها في حالة الخلاف حول تحديد منطقة الحدود بين أرمينيا وكردستان.

على الرغم من ان عبد الله جودت⁽⁷⁴⁾، عضو النادي الكردي، يقول ان التحالف بين الكرد والأرمن مسألة لا يمكن الاستغناء عنها، ويرفض عبد القادر أفندي ذلك ويقول ان ذلك مستحيل...

ننشر أدناه نص الحديث الذي أدلى به السيد عبد القادر أفندي لمراسلينا:

س: هل ممكن ان تبدوا لنا رأيكم حول الاتفاقية الموقعة بين بوغوس نوبار باشا وشريف باشا في باريس؟
ج: سبق ان نشرنا رأينا حول هذه المسألة في بيان خاص لنا. يطالب الأرمن بالولايات الست الشرقية ولكن أكدنا في التصريح المذكور ان المطالب الارمنية هذه ليس لها أساس، لان الأكثرية الساحقة في هذه الولايات هم من الكرد وتقع تلك الولايات في منطقة كردية بحتة. نطالب بتشكيل لجنة دولية محايدة تقوم بالفصل في هذه المسألة مع الأخذ بنظر الاعتبار الواقع السكاني لتلك الولايات. وافق نوبار باشا على هذا الرأي كبندي في الاتفاقية. وينص البند على إرسال لجنة دولية للفصل في المسألة وتعهد بغوس نوبار باشا مسبقاً بقبول قرار اللجنة وعدم العمل ضد المصالح الكردية.

س: هل صحيح ان للأرمن والكرد أصولاً آرية مشتركة وينتمون إلى فرع واحد ضمن الشعوب الآرية؟

ج: هناك العديد من الروايات حول هذه المسألة. حيث هناك من يرجع أصل الكُرد إلى العرب وهناك من يعتقد انتمائهم إلى الشعوب الإيرانية. في رأيي ان للكُرد أصولاً بهلوية إيرانية ولذلك لا اعتقد بوجود صلة عرقية بينهم وبين الأرمن.

س: هل من الممكن بناء تحالف بين الكُرد والأرمن كما يردد البعض؟

ج: في الحقيقة ان أي تحالف بين الكُرد والأرمن ليس له أساس موضوعي وهو صعب المنال. ولكن نتمنى حل المسائل الخلافية حول الحدود بطريقة منصفة. ان التحالف الكُردى الارمنى مسألة مصطنعة ولن تتحقق على أساس طبيعي ومتين.

س: هل يمثل شريف باشا الشعب الكُردى في مؤتمر باريس؟

ج: أرسل شريف باشا الى باريس ممثلاً عن جمعية تعالي كُردستان وفي رأيي تعتبر تلك الجمعية ممثلة لكل الكُرد.

س: ما هي طبيعة العلاقة بين الكُرد والترك في تصوركهم؟

ج: ان الترك هم إخواننا الأعزاء في الدين، وبما اننا جميعاً مسلمون فمن المستحيل ان تسود بيننا الكراهية. ولكن كل ما نتمناه ان يعطى لنا الحق في التطور كشعب حر.

ان الادعاء القائل بان الاتفاقية بين شريف باشا وبغوس باشا موجهة ضد الترك لا أساس لها. نحن لا نسمح ان تخطر على بالنا تصورات من هذا القبيل وان جميع هذه الآراء تطبخ من قبل البعض لأهداف معينة.

س: ما هي المطالب الحقيقية للكُرد؟

ج: هناك اليوم ست أو خمس ولايات كُردية تطالب الحكومة العثمانية بمنحهما الحكم الذاتي. ونحن نقوم بواجبنا في تحقيق التنمية في المنطقة من خلال تعيين المسؤولين المنتخبين من قبل الكُرد ومن ذوي النزاهة والعدالة. أؤكد اننا لا نحمل اية مشاعر عداوية تجاه الترك. وليشارك معنا الترك في إدارة المنطقة ذات الحكم الذاتي المقترح من قبلنا⁽⁷⁵⁾.

أثار الشيخ عبد القادر غضب عدد من زملائه في الجمعية نتيجة لهذه التصريحات وفي مقدمتهم البدرخانين. الذين اتهموه بالتراجع عن أقواله بخصوص استقلال الكُرد. وفي منتصف شهر نيسان 1920 أعلن تنحيه من رئاسة النادي الكُردى ودعا إلى انتخابات جديدة، وأكدت وثائق بريطانيا إلى انه قد طرد من الجمعية. لقد كان يعرف انه يستطيع الفوز لأن التجار والصناع في استانبول يساندونه. أظهرت الانتخابات الجديدة في الحال مدى شعبيته بين عامة الكُرد في استانبول، فانسحب البدرخانين و(المفكرون) من النادي الكُردى⁽⁷⁶⁾، وشكلوا تحت رئاسة أمين عالي بدرخان جمعية (التشكيلات الاجتماعية الكُردية) في 20 أيار 1920⁽⁷⁷⁾.

جاء في وثيقة بريطانية بتاريخ 16 نيسان 1920، حول الخلاف الكُردى بـ: "ان البدرخانين والآخرين يتهمون عبد القادر بسبب بعض التصريحات العامة التي تفسر بضعف المشاركة في الآمال الوطنية الكُردية في حين ان عبد القادر يدعي بموقف ثابت حيال وحدة كُردستان، والحكم الذاتي الحر عن تركيا. ولكن هو يحترم الخلافة ولا يولي إلا اهتماماً قليلاً بالاستقلال السياسي الكامل، ويبحث هو عن المساندة البريطانية ويقول انه إذا رغبت الحكومة البريطانية في مساندته في أي وقت فهو لا يتردد عن الإعلان عن مثل هذا الكيان المستقل. ولكن

يرى هو ان الموقف الحالي ليس هو بالوقت المناسب. انه يبدو مخلصاً -يقول المندوب السامي- وانه بسبب مركزه الديني فهو يتمتع بموازرة عدد كبير من الكرد بالمقارنة مع منافسيه الذين هم مزيج من المثاليين وأشخاص عاملين سراً للمصلحة العثمانية" (78).

حتى بعد هذا الانشقاق الكردي في الجمعية التي كانت بنظر الحلفاء الممثل الأقوى للكرد، راسل الشيخ عبد القادر مؤتمر السلام، حيث بعث بتاريخ 20 تموز 1920 مذكرة أخرى إلى المؤتمر يبين فيها حدود كردستان. تبدأ المذكرة بالتعبير عن الشكر باسم الجمعية لمؤتمر السلام (باريس) لقبوله مبدأ الحكم الذاتي للكرد ومساهمته بهذه الصورة في وضع الأساس الأول والعمل على تطوير بلادهم مستقبلاً، ولتمتع المناطق التي غالبية سكانها من الكرد بذلك الحكم الذاتي. وتحدد المذكرة الحدود الشمالية الكردية بخط مار في ولايات ارضروم وبتليس ووان. وفي الغرب يشمل الخط على السنجاق ملاطية إلى الغرب من الفرات الأعلى الذي سكانه من الكرد في الغالب، فضلاً عن الروابط التاريخية الاثنية والاقتصادية التي تربطها بكردستان. وتنظيم بلاد الكرد بصورة تستطيع العيش والعمل على نحو يلائم الأهداف أيضاً⁽⁷⁹⁾.

من المفيد هنا الوقوف على هذا الاختلاف الكردي الذي عد بمثابة الضربة القاصمة التي قضت على الآمال الكردية القومية والسياسية، فعلى أثرها قدم شريف باشا استقالته من رئاسة الوفد الكردي في باريس وكان ذلك في 27 نيسان 1920⁽⁸⁰⁾. كما ان بريطانيا، وباعتماد على الوثائق التي تركتها معظم دوائرها السياسية في الشرق الأوسط والهند، تذهب إلى انها فعلاً بحثت بعد الحرب عن الواجهة الأقوى والحقيقية للكرد، أي القيادة الكردية الأكثر تأثيراً في الكرد سواء في داخل كردستان أو خارجها، للتفاوض معهم بخصوص كردستان ومستقبل الكرد في الدولة العثمانية⁽⁸¹⁾. وكانت نظرة البريطانيين إلى القيادة الكردية في استانبول على انها الواجهة الأقوى للكرد آنذاك، رغم وجود بعض الملاحظات عليها، ويأتي على رأسها الشيخ عبد القادر النهري الذي يتمتع بنفوذ واسع بين كرد استانبول والكرد في كردستان⁽⁸²⁾. إلا أن هذا الانشقاق الكردي قد أضعف هذه القيادة بشكل كبير وأدى في النهاية إلى زوالها بعد دخول مصطفى كمال إلى استانبول في 6 تشرين الأول 1923. هناك بعض الأسئلة يجب الإجابة عليها بخصوص هذا الانشقاق؛ لأنه قد حدث في مرحلة حساسة بالنسبة للكرد، وعلى إثرها فقد الكرد أحلامهم في تأسيس دولة قومية كردية، ولو على جزء صغير من أراضي الكرد في كردستان. فهل كان الانشقاق بين الكرد سببه الاتفاق الكردي الارمني؟ أو ان وراءه أبعاد أخرى.

بداية يجب التنويه إلى ان الشيخ عبد القادر كان يميل إلى فكرة الحماية البريطانية على كردستان ولكن ضمن الدولة العثمانية. وباعتماد على الوثائق البريطانية، يمكن القول بان الشيخ عبد القادر، وليس دفاعاً عنه وإنما بحثاً عن الحقيقة التاريخية، كان قد أعطى كل ثقته للبريطانيين، وإذا عرض البريطانيون عليه الاستقلال الكامل تحت الحماية البريطانية فانه سيقبلها دون تردد، حتى وصل الأمر به إلى الاعتماد على البريطانيين في انه نفذ لهم كل ما طلبوا منه، على سبيل المثال ان الشيخ قد بعث ابنه (السيد عبد الله)، بناء على توصية بريطانية، إلى الشيخ عبد الرحمن شرناخ في النصف الثاني من عام 1919، الذي قام بحركة في منطقة شرناخ قرب مدينة زاخو - جنوب كردستان - لإقناع الشيخ عبد الرحمن بالعدول عن حركته ضد البريطانيين والحكم العثماني هناك⁽⁸³⁾. وفي مقابلات عديدة ومتكررة للشيخ عبد القادر بالبريطانيين يظهر ان الشيخ عبد القادر قد فقد ثقته كلياً بالدولة العثمانية وانه فقط كان ينتظر الإشارة من البريطانيين لكي يقوم بحركته في كردستان ولكن البريطانيين ونتيجة لتغير إستراتيجيتهم في المنطقة، وظهور مصطفى كمال في كردستان (الأناضول الشرقية) الذي اخذ يحارب الحلفاء في هذه المنطقة باسم الدين والأخوة التركية الكردية وكذلك ما

حملته المسألة الارمنية من تبعات سلبية على القضية الكردية⁽⁸⁴⁾، لم تعط بريطانيا هذا الإعزاز للشيخ عبد القادر الذي وضع ثقته بالبريطانيين الذين خانوا الشيخ عبد القادر في انهم لم يدعوا الشيخ للقيام بأي نشاط في كردستان بل وكانوا يدفعونه إلى تهدئة الكرد في كردستان وإقناعهم بعدم حمل السلاح ضد بريطانيا الصديقة. حتى ضاعت من الكرد الفرصة الساخنة والمؤثرة في المستقبل السياسي للكرد. يقول مكحول: "لقد فضل عبد القادر ان تبقى كردستان موحدة تحت الحماية البريطانية ولكنه قال أيضاً انه ليس ضد السيادة العثمانية"⁽⁸⁵⁾. بعد نحو خمسين سنة يذكر ملا مصطفى البارزاني ان اكبر خطأ وقع فيه، عقب فشل ثورة أيلول 1961 - 1975، هو الاعتماد على الولايات المتحدة الأمريكية، رداً على سؤال (طوننر دشنر) مؤلف كتاب (أحفاد صلاح الدين الأيوبي) يقول البارزاني: "ان اكبر خطأ اقترفته في حياتي هو انني قد منحت ثقتي للولايات المتحدة الأمريكية وصدقت الوعود التي بذلتها لنا"⁽⁸⁶⁾. فهل يعيد التاريخ نفسه مرة أخرى بالنسبة للكرد وفي مدة زمنية ليست بالبعيدة. أما بخصوص أمين عالي بدرخان فقد كان أكثر راديكالية من الشيخ عبد القادر وذلك لمطالبته بالاستقلال التام عن الدولة العثمانية.

الظاهر ان الانشقاق الكردي تفجر عندما عقد شريف باشا اتفاقية مع الأرمن بخصوص مستقبل الدولة الارمنية والدولة الكردية ووقوف الشيخ عبد القادر ضد الاتفاقية. حيث قال: ان الاتفاق الكردي- الارمني مستحيل. وعلى ما يبدو انه ذكر هذا الأمر لان الأرمن كانوا يطالبون بولايات يحسبها الكرد من صميم بلادهم. كان الشيخ عبد القادر من اشد المنادين دائماً إلى توافق بين القوميتين اللتين عاشتا معاً لقرون عديدة الكردية والارمنية، وقد مر سابقاً ان الشيخ اعتقل من قبل السلطات الاتحادية لطرحه هذه الفكرة-أي: الاتفاق الكردي الارمني- عندما زار المناطق المتنازع عليها بين الطرفين سنة 1909. بل لقد كان على علم بأمر هذه الاتفاقية- اتفاقية شريف باشا ونوبار باشا- عند محادثته مع المستر هوهلر -كما مر بنا- اما لماذا وقف ضد هذه الاتفاقية بعد ذلك؟ يبدو انه وقف ضد الاتفاقية ليس عداوة للأرمن وإنما ابتعاداً لأي إشارة إلى عداوة الكرد للأتراك حيث بدأت مقدمة الاتفاقية بهجوم عنيف على الأتراك منها على سبيل المثال: "التخلص من السيطرة التركية الوحشية والحكومات التركية...والخلاص من نير الاتحاد والترقي"⁽⁸⁷⁾. فقال الشيخ عبد القادر: ان الكرد والأتراك إخوة. حتى السياسيين في الوقت الحاضر، على الرغم من ما فعلته الأنظمة التركية المتعاقبة بالكرد، لا يزالون يرددون هذه المقولة. ولا ننسى أيضاً ان الشيخ عبد القادر عندما قال هذه المقولة هو انه كان عضواً في مجلس النواب العثماني كما انه قد شغل لمدة قصيرة منصب رئيس مجلس الدولة، وانه كان ساكناً في استانبول بين ظهري الترك، فهل كان من المعقول منه ان يهاجم الأتراك في مدينتهم وعاصمتهم استانبول. ثم نُذكر بان البدرخانين قد انشقوا عن عبد القادر على أساس هذه النقطة (الاتفاقية مع الأرمن) وبأن كانت قد انتشرت شائعات بخصوص هذه الاتفاقية بان شريف باشا قد تنازل فيها عن مناطق كردية تاريخية مهمة مثل مدينة(وان وارضوم)، رغم نفي شريف باشا لهذا الاتهام⁽⁸⁸⁾. فكيف يقوم القوميون الكرد في استانبول (جناح أمين عالي بدرخان)، المطالب بالاستقلال التام عن تركيا، بالتنازل عن هذه المناطق للأرمن التي يراها الكرد على انها مهدم الأزي وان لم يبق فيها كردي واحد؛ ثم كيف يطالب أمين عالي بدرخان وجماعته بالاستقلال عن تركيا وهو يسكن في استانبول؟ وكان الأخرى به ان ينادي بهذه الفكرة في كردستان، التي كانت بأمس الحاجة اليه والى الشيخ عبد القادر النهري، يذكر زنار سلوبي انه أعضاء من الجمعية قد ذكروا لهذه القيادة الكردية إلى ترك استانبول والتوجه إلى كردستان وقيادة النضال فيها إلا انهم بقوا في استانبول⁽⁸⁹⁾. الأمر الآخر الذي يؤخذ على جماعة أمين عالي بدرخان في أن بعض من أعضائه- أي: جمعية التشكيلات الاجتماعية- كانوا اشد تطرفاً من الشيخ عبد القادر في ضرورة بقاء كردستان

رابعاً-الانتفاضة الكُردية في عام 1925 وإعدام الشيخ عبد القادر:

قامت انتفاضة كُبرى في شمال كُردستان -كُردستان تركيا الحالية- عام 1925 ضد الحكم الكمالي في تركيا، بعد أن أنكرت حقوق القوميات الأخرى في تركيا سوى القومية التركية، ولم يسمح باستخدام لغة أخرى سوى اللغة التركية، فضلاً عن أسباب أخرى. قاد الشيخ (سعيد ثيران) هذه الانتفاضة وكانت ذات ميول دينية قومية ضد الجمهورية التركية. ما لبث أن أخذت في العام نفسه وبقسوة باللغة على يد الأتراك⁽⁹³⁾. إن ما يهمنا من أمر هذه الانتفاضة، هو مشاركة الشيخ عبد القادر فيها، حيث كان من بين الذين طالبت إليهم مشائخ الإعدام بعد إخمادها من قبل جيش الجمهورية التركية.

ففي معرض التحضير للانتفاضة الكُردية سافر علي رضا (نجل الشيخ سعيد ثيران) إلى استانبول في 15 تشرين الثاني 1924، حيث التقى مع الشيخ عبد القادر وتحدث علي رضا خلال هذا اللقاء عن الوضع في كُردستان، وعرض كذلك تصور الهيئة القيادية للانتفاضة وخططها، وعرض انطباعه عن خطط القادة الكُرد في حلب والعراق. وكان الشيخ عبد القادر قد اقترح على (علي رضا) إعطاء الحركة الكُردية طابعاً دينياً، وأعلن أنه سوف ينضم إلى الحركة في هذه الحالة بكل قواه؛ ثم سلم لعلّي رضا بعض المطبوعات المعادية لمصطفى كمال ليتم توزيعها في الولايات الكُردية⁽⁹⁴⁾. يقول لازاريف بأن الشيخ عبد القادر كان من أحد المخططين الأوائل لهذه الانتفاضة⁽⁹⁵⁾.

يذكر حسرتيان إلى أن الكماليين كانوا قد قرروا مصير أغلب القيادات الكُردية التقليدية، ومنهم الشيخ عبد القادر حتى قبل أن يقضوا على الانتفاضة نفسها. فقد دبر الكماليون لقاء لأحد عملاء البوليس السري التركي مع الشيخ عبد القادر، وقدم هذا العميل نفسه للشيخ على أنه موظف لدى الخارجية البريطانية، وعرض عليه مبلغ ثمانين مليون ليرة. لكن الشيخ عبد القادر رفض استلام الشيك بالمبلغ، كما رفض التوقيع على الاتفاقية التي نظمتها المخابرات التركية والتي قدمها هذا العميل حول تنظيم الانتفاضة⁽⁹⁶⁾.

لم تصمد هذه الانتفاضة سوى شهرين فقط فما لبثت أن أخذتها السلطات التركية، وألقت القبض على جميع قادتها وقتلت وهجرت أغلب من شاركوا فيها. وفي 13 نيسان عام 1925 تم بأمر من وزير الداخلية اعتقال الشيخ عبد القادر ونجله سيد محمد، ونافذ من أهالي السليمانية وكور عبد الله، وكذلك زعماء عشائر هوشينان، الذين عاشوا عند الشيخ عبد القادر في استانبول. في 14 أيار بدأت في ديار بكر محاكمة الشيخ عبد القادر وغيره من الأشخاص، الذين اعتقلوا بتهمة النشاط لإنشاء كُردستان مستقلة. فقد أعلن مدعي محكمة الاستقلال (سيوريه بك) للصحفيين: "إن السناتور السابق سيد عبد القادر وأتباعه عملوا بنشاط، في سبيل انتصار الثورة واستقلال كُردستان حتى أواسط نيسان. كان من أنصار سيد عبد القادر النشطين نجله سيد محمد، ونافذ من السليمانية... وخاصة الكُرد عبد الله سعدي"⁽⁹⁷⁾.

انكر الشيخ عبد القادر لدى محاكمته مشاركته في انتفاضة الشيخ سعيد حتى أنه صرح في المحكمة، قائلاً: "لو علمت بقيامها لخبرت السلطات فوراً". وفي الواقع إن الشيخ عبد القادر لم يشارك في الانتفاضة، لكنه بلا شك كان على علم بالتحضير لها، خاصة بعد لقائه مع علي رضا في استانبول⁽⁹⁸⁾. كما يؤكد الشيخ سعيد ثيران أثناء محاكمته علم الشيخ عبد القادر بأمر الانتفاضة، ففي سؤال لقاضي محكمة الاستقلال للشيخ بأنه يعتقد -أي: القاضي- بأن سيد رضا قد نقل إليكم شيئاً من استانبول؟ أجاب الشيخ سعيد: "نعم قلت أنه كان في استانبول ضيفاً على أحد الكُرد من خينس [هي بلدة كُردية] ومن ثم زار السيد عبد القادر أفندي"⁽⁹⁹⁾. وقد تحدث كور سعدي عمداً أثناء

استجوابه من قبل المحكمة عن الشيخ عبد القادر بقوله: "بدون علم سيد عبد القادر لا تهتز ورقة في كُردستان"⁽¹⁰⁰⁾.

أثناء محاكمة الشيخ عبد القادر دار الحوار التالي بينه وبين رئيس محكمة الاستقلال (مظهر مفيد كانسو) في ديار بكر: الرئيس: تقول انك لا تتدخل في السياسة مع ان القصاصد التي تنظمها تنم عن روح عداء للترك. الم تقل هذه الأبيات: ان الأتراك لا يستحون... لا تسكتوا أيها الأسود، هاجمهم، المشركون أصبحوا نواباً. فمن الذي نظمها؟ الشيخ عبد القادر: أنا! الرئيس: في شعرك تذكر بعض النواب كئانب ارزنجان ثابت بيك، ونائب اورفة الشيخ صفوت أفندي، ونائب موش الياس سامي أفندي، ونائب سيورك خليل فخري بيك. فهل هؤلاء نواب كُرد؟ الشيخ عبد القادر: نعم، ولكنهم خائنون لوطنهم. الرئيس: هل قدمتم مذكرة إلى سفارات الحلفاء للمطالبة باستقلال كُردستان؟ الشيخ عبد القادر: نعم!... الرئيس: ما هو جنس العلم الذي وجد معكم (واراه العلم وهو قطعة خضراء وفي وسطها شمس باسطة أشعتها)؟ الشيخ عبد القادر: انه العلم الكُردى الذي يتوق كل كُردى لرفعه في بلاده"⁽¹⁰¹⁾.

بعد انتهاء المحاكمة حكمت محكمة الاستقلال على سيد عبد القادر ونجمله سيد محمد بالإعدام شنقاً، وبعد مرور أربعة أيام أي في 27 أيار 1925 نفذ الحكم عليهم. وأعرب سيد عبد القادر عن أمله، ان يخدم إعدادمه تعزيز نشاط الكُرد في سبيل تحريرهم القومي⁽¹⁰²⁾. يذكر (كارو ساسوني-Garo Sasuni) ان الشيخ عبد القادر قال للأتراك في تلك الأثناء بعد اصدار امر الاعدام عليه: انتم-أي الأتراك- تمتلكون شهرة كبيرة في التخريب والحرق، وقد حولتم هذا البلد الى كربلاء ثانية، واعلموا ان اعلاء شأنكم ونيل الشرف لا يأتي بالسيطرة والاستيلاء، فليسقط الأتراك⁽¹⁰³⁾.

بعد أن نفذ حكم الإعدام بالشيخ عبد القادر بادر المركز العام لجمعية التعالي الكُردية إلى تعميم الخبر على جميع فروع الجمعية في الداخل والخارج، وطالب المركز بإعلان يوم حداد على روح الشهيد لكي يفهم العالم أن: "الكُرد لن ينسوا ذكرى هذه الفاجعة المؤلمة"⁽¹⁰⁴⁾. يذكر الباحث (روهاك الاكوم) قيام الحمالين والعاملين الكُرد في استانبول بأعمال شغب طالت أماكن عدة فيها، رداً على إعدام الشيخ عبد القادر فقد كان الشيخ يهتم بهم كثيراً منذ العام 1908⁽¹⁰⁵⁾.

أورد زنار سلوي في مذكراته بخصوص إعدام الشيخ عبد القادر، ما يلي: "عندما كان الحديث يدور حول الاعتراف باستقلال كُردستان في مؤتمر سيفر للصلح، كان السيد عبد القادر أفندي ينوي إعلان الحرب على الأتراك، أثناء معاركهم مع اليونان، إلا انه تردد آتئذ وتمهل لاعتقاده بأنه إذا ضربهم من الداخل فسوف لن يغفر له أحفاده والأجيال القادمة، ولذلك لم يوافق على محاربة الأتراك آتئذ. اما الآن فهي هم الأتراك يعدمونهم مع ابنه محمد بدون ضمير أو رحمة. لقد كان المرحوم سيد عبد القادر ممثل الجالية الكُردية في استانبول ورمزها، ولم يخل بإمكانياته لمساعدة العمال الكُرد فيها وحل مشاكلهم، وكانت معظم المساعدات المادية التي تتلقاها الجمعية الطلابية الكُردية (هيو) تأتي بفضل مساهماته"⁽¹⁰⁶⁾.

كما اجتاحت كُردستان العراق أيضاً موجة استياء وسخط عارمة استمرت أثارها لمدة من الزمن. وقد علقت جريدة (العراق) في عددها الصادر في 23 حزيران 1925 على الأثر العميق الذي تركه شق الشيخ عبد القادر ورفاقه على نفوس كُرد العراق، وبالشكل الأتي: "قامت قيامة الكُرد لهذه الأخبار المؤسفة، واخذ الحق منهم كل مأخذ،

فصبوا جامات غضبهم على رجال أنقرة وسلطتها الكمالية السفاحة. اما الشخصية الكرديّة البارزة التي تأثرت جداً لهذا الخبر المؤلم فهو شيخ برزان (الشيخ احمد البارزاني) الذي وقعت عليه هذه الإنباء كالصاعقة المحرقة، فأصبح كأنه في مس من الجنون، إذ ظل يندب ساعات طوال على خله القديم وصديقه الودود الشيخ عبد القادر⁽¹⁰⁷⁾.

نشرت مجلة (ديارى كوردستان)، التي كانت تصدر في بغداد، في عددها التاسع الصادر في 28 أيلول 1925، مجموعة من الأشعار في رثاء الشيخ عبد القادر النهري منها هذا البيت:

من قتل في سبيل إعلاء قومه لا تظن انك ميت انك حي إلى يوم القيامة

لا تذكر المصادر المتوفرة بعد ذلك، أي معلومة عن عائلة الشيخ عبد القادر النهري سوى ان ابنه عبد الله قاد انتفاضة صغيرة في مسقط رأسه شمدنين إلا أنها أخذت بسرعة من قبل الأتراك⁽¹⁰⁸⁾. كما أشارت الصحف الكرديّة الصادرة في العراق، الى ان السيد عبد الله زار بغداد ورواندوز في تشرين الأول 1925⁽¹⁰⁹⁾.

● الخاتمة:

تعد حياة الشيخ عبد القادر النهري مثلاً واضحاً لنضال القوميين الكرّ في سبيل الحصول على الاستقلال في العصر الحديث. وبالإطلاع على حياته السياسية يظهر بان الشيخ عبد القادر ونتيجة لتأثره بوالده الشيخ عبيد الله، قد اقنع على انه يجب ان تعيش هذه القومية بشكل مستقل حفاظاً عليها من الزوال، بل انه كان على علم بأن التخلف في كُردستان وأمية الفرد الكردي آنذاك، إنما سببه هي الدولتين العثمانية والإيرانية اللتين كانتا تقتسمان أراضي الكرّ. ثمة سبب آخر وراء تكوين الفكر القومي لدى عبد القادر وهو انه كان يعيش في بداية حياته حتى بعد اختيار انتفاضة أبيه على الحدود العثمانية الإيرانية في كُردستان إيران، ونتيجة للحرب العثمانية الروسية عام 1877 انتشرت شائعات قوية بان الدول الكبرى وعلى رأسها بريطانيا وروسيا تهدفان إلى إنشاء دولة أرمينية تشمل أجزاء واسعة من أراضي الكرّ كانت من ضمنها أراضي وممتلكات والده الشيخ عبيد الله النهري. ان هذه الأسباب هي التي نمت الشعور القومي عند الشيخ عبد القادر النهري وظل متمسكاً به حتى أعدم في سبيل أفكاره القومية.

أخيراً يمكن إثارة السؤال التالي: هل كان الشيخ عبد القادر يتمتع بصفة القائد؟ يمكن القول بان هذه الصفة أو الميزة، ومن خلال هذه الدراسة كانت موجودة في شخص الشيخ عبد القادر، فأولاً اختير من قبل والده ليكون القائد الأول لانتفاضته عام 1880 على الرغم من وجود خيارات عديدة لدى الشيخ عبيد الله؛ إلا انه -وكما مر سابقاً- وجد فيه صفات مميزة ليؤكد إليه المهمة الأولى والأصعب في انتفاضته. كما انتخب الشيخ في استانبول مرتين ليكون الرئيس الأول للكرّ من قبل القيادة الكرديّة التقليدية في استانبول، مرة في عام 1908 وأخرى في عام 1918. ويدل هذا الأمر أيضاً على تمتع الشيخ عبد القادر بصفات قيادية.

كان الشيخ مع الدولة الكرديّة المستقلة ولكن تحت الحماية البريطانية، وكان يفضل ان تكون تحت التبعية الاسمية للخلافة الإسلامية في استانبول، وذلك إخلاصاً لتربيته الدينية وفق الطريقة الصوفية النقشبندية، ويبدو من الوثائق البريطانية ان الشيخ كان مع الاستقلال في مرات عدة تحت الحماية البريطانية ولكن ونتيجة لتغير الإستراتيجية البريطانية في المنطقة لم تكن بريطانيا راغبة في ذلك. اما بخصوص الحركة الكمالية فان الشيخ عبد القادر كان منذ البداية ضدها، واستغل مصطفى كمال أتاتورك أول حادثة، بعد سيطرته على استانبول عام 1923 ليرسل الشيخ عبد القادر إلى المشنقة.

الهوامش:

- (1) ينظر: د. عثمان علي، دراسات في الحركة الكردية المعاصرة 1833-1946: دراسة تاريخية وثائقية، تقدم: أ.د. محمد هاوندي، أربيل، 2003، ص193.
- (2) للتفاصيل عن هذه الإمارة، وحياء الأمير بدرخان، ينظر: لطفي، الأمير بدرخان، ترجمة: علي سيدو طوراني، مراجعة: روشن بدرخان، اعداد ونشر: دلاور زكي، د.م، 1992، ص10 وما بعدها؛ صلاح هروري، إمارة بوتان في عهد الأمير بدرخان 1821-1847، أربيل، 2000، ص71 وما بعدها.
- (3) ديفيد مكدول، تاريخ الأكراد الحديث، ترجمة: راج آل محمد، لبنان، 2004، ص104-105.
- (4) تدل أغلب الأدلة والوثائق التاريخية على ان انتفاضة الشيخ عبيد الله النهري عام 1880 تعد أول انتفاضة كردية تدعو إلى إقامة كردستان مستقلة، وإخراج الأتراك العثمانيين والفرس من كردستان. للتفاصيل عن حياة الشيخ عبيد الله النهري وانتفاضه، ينظر: جرجيس فتح الله، مبحثان على هامش ثورة الشيخ عبيد الله النهري، ط2، أربيل، 2001، ص17 وما بعدها. يضم هذا الكتاب، كما هو معروف على دراسات لثلاث باحثين مختصين في تاريخ الكرد وهم (وديع جويده، ديفيد مكدول وجليلي جليل)؛ عقلی ناکبتر سترهتقط، شورشی شیخ عوبتیدولای نه‌ری له بێلێتنامەی قاضی دا، وقرطیران له فارسییۆتۆ: محمەد حەسە باقی، بێریتی یەکەم، هتولیر، 2007.
- (5) بتحسين دوسكي، كورتي يلك ذ زين وتيكوشينا ستيد عتظدلقدارئ نه‌ري، طوطار ظه‌نين، ه‌مار (16)، دهوك) هاطنين 1999، ل35. للتفصيل عن أسرة الشيخ عبد القادر النهري، ينظر: موفيد يوكسل، بتري يا ستيد عتظدلقدار مالباتا نه‌ري يان، طوطارا ظه‌نين، ه‌ماره (16)، هاطنينا 1999، دهوك، ل38-43.
- (6) تجمعت عدة أسباب أدت إلى اندلاع هذه الانتفاضة، منها الأوضاع الاقتصادية القاسية التي مرت بها كردستان بعد انتهاء عهد الإمارات الكردية عام 1851، وخاصة بعد الحرب الروسية العثمانية 1877، وكذلك لمعاناة الكرد المستمرة على أيدي الأتراك العثمانيين والفرس، فضلاً عن انتشار شائعات آنذاك مفادها ان الدول الأوربية سيقومون بتأسيس دولة للأرمن على أراضي كردستان تركيا الحالية. بالإضافة إلى أسباب أخرى عديدة. للتفصيل ينظر: وديع جويده، ثورة الشيخ عبيد الله النهري، في: جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص17-36؛ د.ن.أ. خالفين، الصراع على كردستان: المسألة الكردية في العلاقات الدولية خلال القرن التاسع عشر، ترجمة: د. احمد عثمان أبو بكر، بغداد، 1969، ص111-119.
- (7) يمكن تلخيص أهم الأسباب التي أدت بالشيخ عبيد الله النهري إلى تغيير اتجاه انتفاضه من كردستان الدولة العثمانية إلى كردستان إيران بما يلي: 1- اتخاذ الشيخ لاورمية كقاعدة اقتصادية قوية للثورة في إيران. 2- الدولة الإيرانية كانت اضعف بكثير من الدولة العثمانية وكانت آنذاك منهكة في حروب عدة على الجهات الشرقية والشمالية من البلاد. 3- فكر الشيخ بان محاربة إيران ستكون أسهل بالنسبة للكرد، حيث سيتمكن من توحيد الكرد السنة ضد الفرس الذين كانوا على المذهب الشيعي. للمزيد، ينظر: جليلي جليل، م.س. لازاريف، م. حسرتيان وآخرون، الحركة الكردية في العصر الحديث، ترجمة: د.عبدي حاجي، بيروت، 1992، ص32-35.
- (8) وديع جويده، المصدر السابق، ص38-39.
- (9) د. عثمان علي، المصدر السابق، ص72.
- (10) ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص106.
- (11) جليلي جليل، انتفاضة الأكراد 1880، ترجمة: سيامند سيرتي، بيروت، 1979، ص68.
- (12) وديع جويده، المصدر السابق، ص44.
- (13) ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص106.
- (14) د. عثمان علي، المصدر السابق، ص72.
- (15) يقدر ولیم ابوت عدد القتلى من الفرس في مياندواب بالفين. وقدرت السيدة كوجران عدد القتلى بما يزيد عن أربعة آلاف. اما كيرزن فقدره بثلاثة آلاف. ينظر: وديع جويده، المصدر السابق، ص44.
- (16) جليلي جليل، انتفاضة الاكراد...، ص71.
- (17) المصدر نفسه، ص71؛
- (18) د. عثمان علي، المصدر السابق، ص72.

- Garo Sasuni, KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ ve ERMENİ-KÜRT İLİŞKİLERİ (15.yy'dan Günümüze), Stockholm, 1986, S.103-104.

(19) نقلًا عن: جليلي جليل، انتفاضة الأكراد...، ص71.

(20) وديع جويده، المصدر السابق، ص45.

(21) ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص108.

(22) جليلي جليل، انتفاضة الأكراد...، ص77.

(23) المصدر نفسه، ص77.

(24) د.ن.أ. خالفين، المصدر السابق، ص128-136؛ وديع جويده، المصدر السابق، ص45.

(25) د.عثمان علي، المصدر السابق، ص76.

(26) محمد أمين زكي بك، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان من أقدم العصور التاريخية حتى الآن، ترجمة: محمد علي عوني، تقديم: أ.د. كمال مظهر أحمد، ط2، بغداد، 2005، ص48؛ نكوشتيروان مستعفا نهمين، كورد وعقبتهم: ميژوى سياسى كوردستانى ئىيران، ضائى دووقم، سلتيمائى، 2005، ل233. هناك اختلاف في مكان دفن الشيخ عبيد الله بين مختلف المصادر التاريخية التي تحدثت عنه.

(27) د. عزيز شمزيني، الحركة التحررية للشعب الكردي، كردستان، 1986، ص63.

(28) لم يلعب الشيخ محمد صديق سوى دور ثانوي في انتفاضة والده. كان أكثر دهاء من والده إلى حد كبير حيث ركز اهتمامه على تحريك التبغ مع التأكيد على أن يحصل موظفو العثمانيين على الحدود على نسبتهم من الأرباح وبذلك جمع ثروة كافية من أجل استثمارها في بنوك لندن. ينظر: ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص157.

(29) جرجيس فتح الله، بقطة الكرد: تاريخ سياسي 1900-1925، اربيل، 2002، ص53-54.

(30) جمعية الاتحاد والترقي: جمعية عثمانية تأسست عام 1889 في استانبول على يد أربعة من طلاب كلية الطب العسكرية في استانبول وهم إبراهيم تيمو، محمد الشركي، عبد الله جودت، اسحق سكوتلي. عقدت هذه الجمعية مؤتمرات في باريس عام 1902، وعام 1907. وكانت هذه الجمعية هي المعارضة الرئيسية لحكم السلطان عبد الحميد الثاني (1876-1909) وتمكنت بفعل انقلاب في العام 1908 من الإطاحة بحكم السلطان عبد الحميد. كما تولى قادة هذه الجمعية الدولة العثمانية أثناء الحرب العالمية الأولى. ينظر: ارنتس أ. رامزور، تركية الفتاة وثورة 1908، ترجمة: صالح أحمد العلي، قدم له وراجعه: نقولا زيادة، بيروت، 1960، ص10 وما بعدها؛ مصطفى طوران، أسرار الانقلاب العثماني، ترجمة: كمال خواجه، تونس، د.ت، ص3 وما بعدها.

(31) جرجيس فتح الله، بقطة الكرد...، ص53-54؛ تاحسين دوسكي، تيدقري بقرى، ل36.

(32) ظ.ف ميونسكي، الأكراد ملاحظات وانطباعات، ترجمة: د.معروف خزنخار، بيروت، 1987، ص43.

- Hagop Şahbazyan, Kürt-Ermeni Tarihi, Ermenice'den Çeviren: Ferit M. Yüksel, İkinci Basım, Ankara, 2005, S.116.

(33) وضع الدستور أيام مدحت باشا، وأعلن السلطان عبد الحميد الثاني العمل به عام 1877 ثم الغاه في السنة التالية. ينظر: ارنتس أ. رامزور، المصدر السابق، ص117-125.

(34) د.بلج شيرطوة، القضية الكردية: ماضي الكرد وحاضرهم، بيروت، 1986، ص63؛ مالميسانز، جتماعيتى تاعاون وتقرقى كورد وروژنلمتكتى، لة توركييتوة وقرطيرانى: زريان روژهلاتى، ئيداضوونوة: سديق صالح، سلتيمائى، 2008، ل15-35.

(35) أمين عالي بدرخان (1851-1926): وهو ابن الأمير بدرخان باشا، ويعد من الشخصيات العاملة طوال الربع الأول من القرن العشرين بصورة فعالة في الحركة القومية الكردية، وهو والد ثريا وجلالات وكاميران. وأمين عالي هو من المؤسسين الأوائل لجمعية التعاون والترقي الكردية عام 1908، وجمعية تعالي كردستان 1918. وهو المؤسس الأول لجمعية التشكيلات الاجتماعية 1920. توفي في مصر عام 1926. ينظر: مالميسانز، بدرخانيو جزيرة بوتان ومحاضرات اجتماعات العائلة البدرخانية، ترجمة: شكور مصطفى، اربيل، 1998، ص108-113.

(36) للتفاصيل عن هذه الحملة، ينظر:

-KÜRD TEAVÜN VE TERAKKÎ GAZAETESİ, GOVARA KURDÎ – TIRKÎ 1908-1909, WERGÊR JI TÎPÊN EREBÎ BO TÎPÊN LATÎNÎ : M . EMIN BOZ ARSLAN, UPPSALA-SWEDEN, 1998.

(37) جمعيتك رئيس فضائل اليسى سيد عبد القادر عبيد اه افنديك نمونه فكر وعرفان، طوطار كورد تعاون وترقى غزتسى، ذماره (1)، استانبول، 5كافينا نيكى 1908، ل6-7.

-KÜRD TEAVÜN VE TERAKKÎ GAZAETESİ...

- د- عبد الفتاح علي يحيى البوناني، وثائق عن الحركة القومية الكردية التحررية: ملاحظات تاريخية ودراسات أولية، أبريل، 2001، ص 584-596.
- (38) الانقلاب المضاد: وهو الانقلاب الذي قاده المؤيدون للسلطان عبد الحميد الثاني وللجامعة الإسلامية في 13 نيسان 1909، الذين نادوا بأن الشريعة الإسلامية في خطر، بعد أن سرت الإشاعات بأن النظام الدستوري العلماني الجديد قد خرق الشريعة. فقد هاجمت مجموعة من الضباط والجنود مجلس المبعوثان والباب العالي، وطالبوا بإسقاط الحكومة التي أقامها الاتحاديون، ثم ما لبث أن انتشرت حركات مماثلة في بعض الولايات العثمانية الأخرى، إلا أن الاتحاديين تمكنوا من إخمادها، واتهموا السلطان عبد الحميد بتدبير هذا الانقلاب، فخلعوه على أثرها. ينظر: أحمد عبد الرحيم مصطفى، في أصول التاريخ العثماني، بيروت، 1982، ص 272-273.
- (39) زنار سلوي (قدري جميل باشا)، مسألة كردستان: 60 عاما من النضال المسلح للشعب الكردي ضد العبودية، تنقيح وتقديم: د. عز الدين مصطفى رسول، ط2، بيروت، 1997، ص 32؛ علي تتر توفيق، الحياة السياسية في كردستان 1908-1927، ترجمة: تحسين إبراهيم الدوسكي، مراجعة: أ.د. عبد الفتاح علي البوناني، دهوك، 2007، ص 94.
- (40) ينظر: رؤى كورد: طوطارى جطلتى هيطلى قوتابيتانى كورد 1913 خستتمبول، نامادكرن وليكولينتموى: عبدوللا زقطتنة، ئيشتمكى: د. ئيسماعيل شوكر، سليتمانى، 2005؛ هوكر طاهر توفيق، دور الصحافة الكردية في تطوير الوعي القومي الكردي 1898-1918، دهوك، 2004، ص 168-204.
- (41) ينظر: هوكر طاهر توفيق، المصدر السابق، ص 185.
- (42) زنار سلوي، المصدر السابق، ص 32-33.
- (43) ينظر: هوكر طاهر توفيق، المصدر السابق، ص 167.
- (44) مشكلة الأراضي: وقع صراع شديد بين الكرد والأرمن على الأراضي في شمال كردستان بعد الانقلاب العثماني عام 1908، فكان الأرمن يذكرون بأن الكرد قد استولوا على أراضيهم عقب المناصب التي أقامتها لهم الدولة العثمانية بين عامي 1894-1896، في حين كان الكرد يرون بأن تلك الأراضي كانت لهم منذ أمد بعيد، كما اتهم كانوا قد اشتروا العديد من الأراضي من الحكومة العثمانية آنذاك وأن الأرمن كانوا قد باعوا، ولم يتخلوا عنها ما لم يحصلوا على تعويض مقابل تلك الأراضي. للتفاصيل عن تلك المشكلة ينظر: هوكر طاهر توفيق، الكرد والمسألة الأرمنية 1877-1920، أبريل، 2012، ص 365-375.
- (45) جرجيس فتح الله، يقظة الكرد...، ص 63-64. قامت في كردستان تركيا الحالية ومعظم مناطق الاناضول بين الاعوام 1894-1896 مذابح للأرمن قتل فيها حوالي 300000 أرمني وكانت بتدبير السلطات العثمانية وبمشاركة فعالة للفرسان الحميدية من الكرد التي تأسست في عام 1891. ينظر: م.س. لازريف، المسألة الكردية 1891-1917، ترجمة: أكبر أحمد، السليمانية، 2001، ص 85-155.
- (46) الشيخ طه النهري: هو ابن الشيخ محمد صديق ابن الشيخ عبيد الله النهري، تولى المشيخة النهريّة عام 1911، ودخل في صراع مع عمه الشيخ عبد القادر النهري معظم فترات حياته بسبب النفوذ في منطقة شمديان. نشط لدى الدوائر السياسية البريطانية محاولا نيل واستحصال حقوق الكرد منهم، وكان ذا علاقة طيبة مع سمو شكاك الذي قاد الكرد ضد الإيرانيين في كردستان إيران من عام 1918-1930. للتفصيل ينظر: كمال مائز هتر، كورد وكوردستان لة بقلطتنامة نهينيينكاني حوكمتي بتريتانيا، نامادكرن: عبدوللا زقطتنة وشة هلا تاهير حاتيدقري، بترطلى يكتكم، لبنان، 2008، ل 139-142.
- (47) دبليو.أي. ويطرام وأطار.تى.أي. ويطرام، مهد البشرية: الحياة في شرق كردستان، ترجمة: جرجيس فتح الله، أبريل، 2001، ص 139.
- (48) علي تتر توفيق، المصدر السابق، ص 105-107.
- (49) أشارت الوثائق البريطانية والروسية العائدة إلى تلك المدة بأنه كان للشيخ عبد القادر نشاط سياسي كبير في تلك المنطقة، وتوحي تلك الوثائق بأن عبد القادر كان يعمل لوحده ولم يتم بتوحيد جوده مع الجهود الكردية الأخرى في شمال كردستان التي كان يقودها عبد الرزاق بدرخان وحسين باشا بدرخان وآخرون غيرهم. ينظر:
- Inclosure No. 370, DISAPPEARING ARMENIA, sep. 15. 1913, IN: MUAMMER DEMIREL, ERMENILER HAKKINDA INGILIZ BELGELERI (1896-1918): BRITISH DOCUMENTS ON ARMENIANS, Ankara, 2002, P. 586-591.

(50) زنار سلوي، المصدر السابق، ص 49.

(51) زهوات نلاكوكم، كوردقكاني خستتمبولى كوّن، وقرطيزان: نقيمّة تالقنّة، هاتولز، 2005، ل 88-89. من الجدير بالذكر هنا إلى أنه حصلت هجرة كردية واسعة إلى استانبول خاصة بعد سقوط النظام الإمبراطوري في كردستان الدولة العثمانية عام 1851، واشتغل أغلب الكرد في استانبول بمهن تعتمد على القوة البدنية وذلك لكون أغلبهم من الأميين والفلاحين ولذلك فإن أكثر مهنة امتنعها الكرد في استانبول كانت

- مهنة الحماله (العائلة) بل حتى أصبحت هذه المهنة مرادفة لاسمهم في كثير من الأحيان. وكان الكثير من الكُرد في استانبول، وخاصة المثقفين منهم، في بداية القرن العشرين، يتبرؤون من كُرديتهم فقط لشعورهم من أن أغلب الكُرد في استانبول هم من الحمالين. ينظر: روهات نالاكۆم، جماعاً حتمالین كورد ل جنوسنا نئینوئالی، طقطوهاستن ذ تئینن لائینی: ضیایی، طوطاراً دهوك، ههمارا (1)، نیلونا 1997، ل7-9؛ هوگر طاهر توفیق، ظاهرة الحمالون الكورد في استانبول في بداية القرن العشرين، طوطاراً دهوك، ههمارا (26)، نیسانا 2005، ل110-113.
- (52) جرجیس فتح الله، یقطه الكُرد...، ص87. للتفصیل عن موقف الشیخ عبد القادر في الحرب العالمیة الأولى ينظر: م.س. لازاریف، المصدر السابق، ص427-428.
- (53) للتفصیل عن هذا الحزب، ينظر: د. عبد الستار طاهر شریف، الجمعیات والمنظمات والاحزاب الكوردیة في نصف قرن 1908-1958، ط2، السلیمانیة، 2007، ص44-54؛ كمال مفره، ستر ضاوعی ئیشوو، ل65-86.
- (54) حزب الحریة والاتلاف: تشكل هذا الحزب سنة 1909 في استانبول، تحت اسم الحریة والاعتدال، وكان أغلب مؤسسی هذا الحزب من الجناح اللامركزی لجمعية الاتحاد والترقی العثمانیة، تمكن هذا الحزب من العودة الى الواجیه لمدة قصیره عام 1912، بعد الحرب البلقانیة العثمانیة 1912-1913، غیر الحزب اسمه الى الحریة والاتلاف. بعد حصاره الدولة العثمانیة بقیادة الاتحادیین الحرب العالمیة الأولى استلم هذا الحزب امور الدولة العثمانیة في استانبول لحن دخول مصطفى كمال الیها سنة 1923. ينظر: د. عثمان علی، دراسات في الحركه...، ص141-154.
- (55) علی تر توفیق، المصدر السابق، ص161.
- (56) سید محمد بن الشیخ سید عبد القادر، أبناء الوطن، طوطار كُردستان، ههمارا (2)، استانبول، 22 شباط 1919، ل16-17، ل: طوطاری كوردستان 1919-1920 نئستیمبول، كُردنقوة ولئستیر نووسین: دفتیر هاد ئیربال، هولئیر 1998.
- (57) محمد میهری، طوطار كوردستان، ههمارا (4)، استانبول، 28 آذار 1919، ل41، ل: طوطاری كوردستان 1919-1920 نئستیمبول... (من الجدید بالذكر هنا ان هذه المقالة كتبت بدون عنوان).
- (58) ينظر: أ.د. خلیل علی مراد، القضاة الكُردیة في تركیا 1919-1925، في: القضاة الكُردیة في تركیا وتأثیرها علی دول الجوار، مجموعة مؤلفین، مركز الدراسات التركية، محدود التداول، جامعة الموصل، 1994، ص9.
- (59) حسب الوثائق الفرنسیة في تلك المدة كان للشیخ عبد القادر النهری علاقات طیبة مع المسیحیین مختلف طوائفهم، ينظر: نئجالتی عئبدقلا، كوردستان لة بئططئنامئكانی كونسلی فرنئسی لة بئعئدا سالی 1919، بئرطی یئكئم، سلیمانی، 2004، ل13 و18-19.
- (60) د. احمد عثمان أبو بكر، كُردستان في عهد السلام: بعد الحرب العالمیة الأولى، اربیل، 2002، ص170-173.
- (61) م.أ. حسرتیر، كُردستان تركیا بین الحربین، ترجمة: د. سعد الدین ملا وبائی نازی، بیروت، 1987، ص15.
- (62) للتفصیل حول نشاطات اللیجر نوبل في كُردستان وانطباعاته عن الكُرد، ينظر: مئچئر ئوئئل، سئرنجئانئكی بارودوخی كورد، ئامادئكُردنی: عبد الرقیب یوسف، لة عئرقیبیئوة وقُرطی یرانی: سئدیق سالیح، سلیمانی، 2001، ل7 هئتا دوابی.
- (63) د. احمد عثمان أبو بكر، المصدر السابق، ص46. من الجدید بالذكر بان مصطفى كمال كان قد قام بحركه في منتصف عام 1919 بمهدف اخراج الخلفاء من الاراضی العثمانیة. وكانت بئادیه حركته تلك في كُردستان تركیا الحالیه. للتفصیل عن هذه الحركه وموقف الكُرد منها، ينظر: حنا عزو بئمان، التطورات السیاسیة في تركیا 1919-1923، رسالة ماجستیر مقدمة الى قسم التاریخ، کلیة الاداب، جامعة بغداد، 1989، ص75 وما بعدها؛ قادر سلیم شو، موقف الكورد من حرب الاستقلال التركية 1919-1922، دهوك، 2008، ص17 وما بعدها.
- (64) دفیید مكدول، المصدر السابق، ص209.
- (65) د. احمد عثمان أبو بكر، المصدر السابق، ص53.
- (66) شریف باشا (1865-1951): وهو ابن سعید باشا خئندان من أهالی السلیمانیة، تولى والده عدة مناصب وزاریة في الدولة العثمانیة أواخر القرن العشرين. أصبح شریف باشا سفیراً للدول العثمانیة في السويد في أواخر عهد السلطان عبد الحمید الثاني. كان من المؤسین الأوائل لجمعية التعاون والترقی الكُردیة عام 1908، عارض الاتحادیین وهاجمهم بجریدته مشروطیت التي كان یصدرها في باريس بین 1909-1914. تولى رئاسة الوفد الكُردی في مؤتمر السلام عام 1919، الا انه استقال من الوفد نتیجة لنشوب خلافات بین القیادة الكُردیة في استانبول، للتفصیل، ينظر: روهات الاكۆم، شریف باشا: سنوات عاصفة لدیلوماسی كوردی، ترجمة: شكور مصطفى، دهوك، 2004، ص7 وما بعدها؛ صالح محمد حسن (عزت بادی)، شریف باشا: حیاته ودوره السیاسی 1865-1951، دهوك، 2005، ص15 وما بعدها.
- (67) د. فؤاد حمه خورشید مصطفى، القضاة الكُردیة في المؤتمرات الدولیة، اربیل، 2001، ص57-80؛ علی تر توفیق، المصدر السابق، ص168.
- (68) جورج كلیمئصو (1841-1929): سیاسی ورجل دولة فرنسی، ترأس الوزارة مرتین (1906-1909) و(1917-1919) لقب بالنمر وصانع النصر. درس الطب وقضى سنوات عدة معلماً في الولايات المتحدة الأمریكیة. كانت حیاته السیاسیة حافلة، تولى الوزارة الفرنسیة للمرة الثانية

عام 1917، قاد فرنسا إلى النصر على الألمان في الحرب العالمية الأولى، ترأس مؤتمر الصلح في باريس عقب انتهاء الحرب وكان المعارض الأول لأفكار الرئيس الأمريكي وودرو ويلسون. ومن سخرية القدر أنه هزم في انتخابات 1919، لأنه اعتبر متساهلاً مع الألمان. من أقواله المشهورة: "الحرب عملية جادة لدرجة لا تسمح بتركها للعسكريين فقط". ينظر: عبد الوهاب الكيالي وآخرون، موسوعة السياسة، ج 5، ط 3، بيروت، 1990، ص 138.

(69) د. أحمد عثمان أبو بكر، المصدر السابق، ص 340-342.

(70) مصطفى كمال أتاتورك (1881-1938): مؤسس تركيا الحديثة، ولد في سالونيك. قاد حركة المقاومة العسكرية والسياسية ضد معاهدة سيفر 10 آب 1920، والتي تضمنت بنوداً سلحت بموجبها أراض واسعة من الدولة العثمانية. تمكن مصطفى كمال من طرد القوات اليونانية من الأراضي العثمانية التي كانت قد احتلتها في أعقاب الحرب العالمية الأولى. كما ألغى الخلافة العثمانية وأصبح رئيساً لجمهورية تركيا. ادخل الحروف اللاتينية في اللغة التركية. لقبته الجمعية الوطنية أتاتورك أي أبو الأتراك. ينظر: المصدر نفسه، ج 1، ص 27.

(71) د. أحمد عثمان أبو بكر، المصدر السابق، ص 61-63.

(72) ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص 219.

(73) كريس كوضيتر، كورد لة سةدئى نوزدقو بيسست دا، وقرطيراني: حمة كتريم عارف، ضائى دووعم، سليتمائى، 2004، ل 34-37؛ د. صلاح محمد سليم هروري، الأسرة البدرخانية: نشاطها السياسي والثقافي 1900-1950، دهوك، 2004، ل 82-83.

(74) عبد الله جودت (1869-1932): أصله من مدينة عربوط في كردستان تركيا الحالية، كان من المؤسسين الأوائل لجمعية الاتحاد والترقي العثمانية عام 1889، ساهم في إصدار جريدة العثمانلي عام 1897، وأصدر في عام 1904 مجلة اجتهاد، كتب مقالات في مجلتي روى كرد وهتاوى كرد، وساهم في أعمال جمعية التشكيلات الاجتماعية عام 1918، توفي في استانبول عام 1932، ينظر: فرهاد ثيربال، روناكناطقترى كوردى بقرمانى فترقنسى، هتوليز، 1998، ل 16-17.

(75) د. عثمان علي، الكورد في الوثائق البريطانية، اربيل، 2008، ص 341-343.

(76) ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص 221-222.

(77) كريس كوضيتر، سترضاوئى ئيشوو، ل 36؛ علي تتر توفيق، المصدر السابق، ص 189.

(78) د. أحمد عثمان أبو بكر، المصدر السابق، ص 273-274؛ كمال مقرر هتر، سترضاوئى ئيشوو، ل 75-77.

(79) د. أحمد عثمان أبو بكر، المصدر السابق، ص 346.

(80) للتفصيل حول ظروف استقالة شريف باشا، ينظر: روهاك الاكوم، المصدر السابق، ص 133-135؛ صالح محمد حسن، المصدر السابق، ص 186.

(81) قبل انتهاء الحرب العالمية الأولى بمدة قصيرة، استعرضت بريطانيا أهم القيادة الكردية التي ستفاوض معها لتحديد مصير كرد الدولة العثمانية، وكان من بين هذه القيادات: جمعية تعالي كردستان في استانبول، حزب الاستقلال الكردي في مصر، الشيخ محمود الحفيد في السليمانية، محمود ابن إبراهيم باشا الملي في غرب كردستان، شريف باشا في باريس، والشيخ طه النهرى. للتفصيل عن آراء الساسة البريطانيين حول هؤلاء القادة الكرد، ينظر: ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص 202-206.

(82) بعث الزعيم الأقوى في كردستان الجنوبية، الشيخ محمود الحفيد (1881-1956) رسالة إلى الشيخ عبد القادر في استانبول يؤيد فيها جميع أعماله ويعلم تأييده له بخصوص مساعيه في الحصول على الحقوق القومية الكردية في سنة 1924. ينظر: د. وليد حمدي، الكرد وكردستان في وثائق البريطانية، لندن، 1991، ص 179.

(83) د. أحمد عثمان أبو بكر، المصدر السابق، ص 175-176 و ص 279؛ م. أ. حسرتيان، المصدر السابق، ص 23.

(84) للتفصيل عن دور الكرد في المسألة الأرمنية ينظر: هوكر طاهر توفيق، الكرد والمسألة الأرمنية...، ص 81 وما بعدها.

(85) ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص 221.

(86) د. بطونتر ششفر، أحفاد صلاح الدين الايوبي: الشعب الذي يتعرض للخيانة والغدر، ترجمة: عبد السلام پرواري، ط 2، دهوك، 2000، ص 383.

(87) ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص 221.

(88) حول هذا الامر، ينظر: كريس كوضيتر، سترضاوئى ئيشوو، ل 32؛ صالح محمد حسن، المصدر السابق، ص 178.

(89) زرار سلوي، المصدر السابق، ص 69.

(90) ديفيد مكدول، المصدر السابق، ص 221-222.

(91) د. أحمد عثمان أبو بكر، المصدر السابق، ص 273-274.

- (92) عن هذا الأمر، ينظر: هوكر طاهر توفيق، قومية بلا عنوان أو أسباب عدم تأسيس دولة كردية 1880-1925، أبريل، 2006، ص 42-45.
- (93) للتفصيل عن انتفاضة الشيخ سعيد ثيران، ينظر: م. رفسول هالوار، كوردو باكوري كوردستان لة دواى شترى يكتسى جيهانقوة هتتا دواى شورشى شينج سةعيد لة ثيران، بتركى دووقم، سليمانى، 2002، ل 295-444؛ د. كمال مظهر احمد، انتفاضة عام 1925 الكردية في تركيا: دراسة تحليلية، أبريل، 2001، ص 9 وما بعدها.
- (94) م.أ. حسرتيان، المصدر السابق، ص 71.
- (95) م.س. لازاريف، المسألة الكردية 1923-1945: النضال والإخفاق، ترجمة: د. عبيد حاجي، أبريل، 2007، ص 80.
- (96) م.أ. حسرتيان، المصدر السابق، ص 107.
- (97) جليلي جليل وآخرون، الحركة الكردية...، ص 146-147.
- (98) م.أ. حسرتيان، المصدر السابق، ص 108.
- (99) ينظر نص محاكمة الشيخ سعيد بيران باللغة العربية في: د. عثمان علي، الكورد في الوثائق...، ص 359-371.
- (100) م.أ. حسرتيان، المصدر السابق، ص 109.
- (101) د. كمال مظهر احمد، المصدر السابق، ص 78 و 95. ينظر نص محاكمة الشيخ عبد القادر النهري عام 1925 في ديار بكر، في: Prof. Dr. Ergun AYBARS, istiklal mahkemeleri, izmir, 2006, s 197-202.
- (102) د. نورى دقرسيمى، دقرسيم لة ميذوى كوردستاندا، وقرطيرانى: د. نحمند فتاح دزقبى، هتوليز، 2001، ل 217؛ جليلي جليل وآخرون، الحركة الكردية...، ص 147.
- (103) Garo Sasuni, A.G.E., S. 176.
- (104) د. كمال مظهر احمد، المصدر السابق، ص 99.
- (105) روهات نهلاكوم، سترضاوى ئيشوو، ل 183.
- (106) زنار سلوي، المصدر السابق، ص 107-108.
- (107) د. كمال مظهر احمد، المصدر السابق، ص 100.
- (108) د. عثمان علي، الكورد في الوثائق...، ص 353.
- (109) ذكرت مجلة ديارى كوردستان في عددها (15) الصادر بتاريخ 18 اذار 1926، زيارة السيد عبد الله بن الشيخ عبد القادر النهري إلى بغداد ورواندوز وهناك استقبل من قبل وجهاء الكرد، ينظر: ديارى كوردستان (1925-1926)، نامادكردنى: رفق سالح، ليكولينقوة: نئوشيروان مستقفا نهمين وسديق سالح، سليمانى، 2001. كما أشارت الجريدة الكردية التي كانت تصدر في السليمانية (ذيانقوة) في عددها (46) الصادر بتاريخ 29 تشرين الأول 1925، زيارة السيد عبد الله بن الشيخ عبد القادر النهري إلى كردستان العراق وأجرت لقاء قصيراً معه، ينظر: عبدوللا زقطننة، ذيانقوة: شويى لة رونامقوتوسى كورديدا 1924-1926، ئيشمكى وئيداضوونقوة: د. كمال مظهر هتوليز، 2000.

شيخ عبدولقادر نهري 1851-1925

ئيشقطنى ئيكى بى سياستقا كوردان ل ستانبولى ل ضاريكا ئيكى ذ سدةى بىستى
 نطقظكولينة خواندنةكا بو ذيانا شيخ عبدولقادرى نهري، نغو ذيانا سياستى سترتاليا وى
 بخوطة طرتى، جونكة ذيدقرين روودانين ذيانا طى كسايقتى بنتى روناھى بقرداية ل ستر رولى وى
 بى سياسى وطقلقك ب كيمى بقهسى ذيانا جظاكيا وى دكتت. شيخ عبدولقادرى نهري ئيك ذ
 سترکردين كوردة كو خقات ذبو بدقسظتينا مافين نقتوين كوردان كرية، هتروسا نغو ذ
 بقرقبابن ئيكى ذ نقتوتقروقرين كورد نقتوين نيشانين هزرا نقتوتقيا نوو ل دووماھيا سدى 19
 ودقسظكا سدى 20 ل دقف وان ثيدا بووى. وذبو دياركرنا طرنكيا طى كسايقتى ورولى وى دميذويا
 نوويا كورداندا بنتى بقسة كو نغم بيذين: نغو ستروكى ئيكتمين ثارتا سياسيا نقتوتقيا كوردان بوو نغو

ذی کومەلا (تعاون و ترقی یا کوردی) نەوا ل سالا 1908 ل ستانبولی هاتیة دامەزراندن، هەروەسا شیخ عبدالقادر، وەك سەروكی كومەلا (تعالی كوردستان) نەوا ئشتی شەری ئیكی یی جیهانی ل ستانبولی هاتیة دامەزراندن، دوو نامە سەبارەت مافین نەتەوتییین طەقی كورد بو كونطری ناشتی نەوا ل سالا 1919 ل ئاریس هاتیة بەستن هەنارتن.

Sheikh Abdul-Qadir Al- Nahri (1851-1925)

The first political Kurdish pioneer in Istanbul in the first Quarter of the twentieth century

This study deals with sheikh Abdul-Qadir Al- Nahri's life which is regarded a political life as a whole since the available sources about this character have only focused on his political role and have rarely tackled his social life. sheikh Abdul-Qadir Al- Nahri is regarded as one of the first generation of the Kurdish nationalists who were the pioneers of the modern concept of Kurdish nationalism at the end of the nineteenth century and the end of the twentieth century. In order to point out the significance and role of this character in the modern Kurdish history it is enough to state that he was the president of the first political national Kurdish party called the Kurdish association of (Al- Taawin wa Al- Tareqi) which was established in Istanbul in 1908. Moreover , being the president of the association of (Al-Taali Kurdistan) which was established in Istanbul after the first world war, sheikh Abdul-Qadir had sent two messages to the peace conference held at Paris in 1919 concerning the national rights of the Kurdish people.

ŞEYH ÜBEYDULLAH AYAKLANMASI

Engin KORKMAZ

ŞEYH ÜBEYDULLAH AYAKLANMASI

Engin KORKMAZ¹

Özet

1839 Tanzimat Fermanı ile Kürt Emaretleri merkeze bağlanmış, bu durum, Yavuz Sultan Selim döneminden beri, Kürtlerin bulunduğu bölgelerde kendilerine tanınan yerel özerkliğinin sonu gelmiştir. Yerel beylerin yerine beylerbeyi merkezden atanmıştır. Bu havadisler ile başlayan süreç 1881 yılında Şemdinli bölgesinin ve aynı zamanda tüm Anadolu'ya ilim irfan dairesinde namı yayılan Seyyit Taha-i Hakkari'nin oğlu Şeyh Ubeydullah eski gücüne kavuşabilmek için yeni bir isyan dalgası başlatır.

Anahtar Kelimeler: Seyyit Taha-i Hakkâri, Şeyh Ubeydullah, Tanzimat Fermanı.

REBELLION OF SHEIKH UBEYDULLAH

Abstract

With the Rescript of Reform, Kurdish emirate connected to center in 1839. This situation Kurds known local autonomy in areas where they have the end since Yavuz Sultan Selim period. Was appointed governor-center instead of the local autonomy. This process began rebellion of Sayyid Taha-i Hakkari, that his enlightenment spread Semdinli region and also whole anatolia, son Sheikh Ubeydullah in 1881. Sheikh Ubeydullah fundamental aim is arrived his old power.

Keywords: Sayyid Taha-i Hakkari, Sheikh Ubeydullah, Rescript of Reform.

19. yüzyıla kadar belirli bir özerklikle Osmanlı topraklarında yaşayan Kürtler için, bu yüzyıldan sonra birçok şey değişmeye başlayacaktır. II. Mahmut'la (1808-1839) başlayan modernleşme ve merkezileşme çalışmaları sırasında, Hakkâri ilinde Şembu mirlerinin iktidarlara sona ermiş, bunların yerine

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi

Valiler atanmıştı. Bunun üzerine bölgedeki önemli Emirlikler ayaklanarak bu duruma karşı koymuşlar ancak Osmanlı İmparatorluğu tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. Osmanlı'nın Kürt beylerini yenilgiye uğratması ve bu Kürt Emirliklerini ortadan kaldırması beklendiğinin tersine, bölgedeki kontrolünü kolaylaştırmamış, ortaya çıkan yüzlerce başıboş aşiret nedeniyle zorlaştırmıştır, çünkü devlet temsilcileri aşiretler arası çelişki ve kan davalarına muktedir değillerdi, halk nezdinde meşrulukları yoktu. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ciddi bir boşluk doğmuş ve kendi başına hareket eden yüzlerce aşiret ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu boşluğu dolduracak, aşiretler arası anlaşmazlıkları önleyecek bir güç gereklidir. İşte bu rolü bir süre sonra güçlü dini liderler oynamaya başlamıştır. Aşiretler arası çatışmalar beklenmedik boyutlara ulaşarak tehlikeli bir hal alınca, aşiret üyelerinin, şeyhleri (Bunların müritlerinin sayıları Mevlana Halid'in gayretleriyle epeyce artmıştı) sorunlara çözüm bulacak kişiler olarak görmele-ri ve bunun neticesinde şeyhlerin otoritelerinin aşiret sınırlarını aşarak politik önderler haline gelmelerine yol açacak bir biçimde artması doğaldır. Bundan başka 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'daki toprakları kayıt altına almaya başlamış ve kayıt memurlarının en çok muhatap olduğu şeyhler nüfuzlarını kullanarak birçok toprağı kendi tapularına almışlardır. Bu tür nedenler sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısında Kürtlerin yaşadığı topraklarda Şeyhler büyük bir güç kazanmışlardır. Kürtlerde dini aidiyet duygusu ırki aidiyet duygusunun önünde olduğu için şeyh ve seyyitlerin güç ve nüfuzu her zaman kendini hissettirmiştir.

1879 yılının sonunda Hakkârî de Kürt direniş hareketinin yeni odaklarından biri daha alev aldı. Seyyit Taha'nın² vefatından sonra oğlu Şeyh Übeydullah, amcası Seyyit Salih'in yerine Nakşibendi tarikatının başına geçer. Bölgede çok etkin olan Nakşibendi tarikatı, Übeydullah'ın döneminde de etkinliğini giderek artırır. Özellikle Botan, Behdinan, Hakkari ve Ardelan Emirliklerine ait topraklar Şeyh Übeydullah'ın kontrolü altındadır. O Kürtler arasında, yalnızca Nakşibendî Tarikatının başı olarak büyük bir dinsel otoriteye sahip bir şeyh değildi, aynı zamanda Hakkârî bölgesinin en büyük çiftçilerindendi. Ayrıca Şeyh Übeydullah "sadece bir şeyh" olmanın ötesinde, aynı zamanda da "aşırı bir Kürt-

²Seyyid Taha-i Hakkârî Hazretleri, Anadolu'da yaşayan büyük velilerdendir. Silsile-i aliyyenin otuz birincisidir. Peygamber efendimizin neslinden olup Seyyid Abdülkadir-i Geylani hazretlerinin on birinci torunudur. Mevlana Halid-i Bağdadi hazretlerinin halifelerindendir ve onun tavsiyesi ile Nehri kasabasına gelmiştir. 1269/1852 yılında Şemdinli yakınındaki Nehri'de vefat etti. Kabri orada olup ziyaret edilmekte, feyz ve bereketlerinden istifade olunmaktadır. Ayrıca Şeyh Abdurrahman-i Tağı Mektuplarında bu zat için "İrşad Dairesinin Kutbu" diye bahis eder.

çüydü”.³ Gerek Türkiye ve gerekse İran’ın topraklarında 200 den fazla köyün sahibi idi.⁴ Übeydullah zamanında Türkiye ve büyük oranda da İran Kürtlerinin tartışılmaz lideri idi. 19. yüzyıldaki Kürt isyanları içerisinde en çok tartışılan isyan tartışmasız Şeyh Übeydullah isyanıdır. Bunun isyan mı, ustaca planlanan bir siyasi hareket mi olduğu tam olarak netlik kazanabilmiş değildir. Olsun’a göre Şeyh’in isyanı “Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışıdır”⁵, Bruinessen bu görüşe tamamen karşı çıkar, “Şeyh Übeydullah’ın Kürtler arasında ulusal bir bilinç yaratma yönünde bir girişimi olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur”.⁶ Şeyh’in temel isyan felsefesi Osmanlı İmparatorluğunun Tanzimat Fermanı ile güttüğü merkezileştirme politikasına tepkiydi. Şeyh Übeydullah 1879 yılının sonbaharından itibaren, Türk-İran sınırının her iki yanında en etkili aşiret reislerini ve şeyhleri kendi yanına çekerek Türk ve İran Kürtlerinin ortak hareketi için yoğun bir hazırlık içine girmişti. ⁷ İran Kürdistan’ında Hoy, Sablax (Mahabad), Urmiye ve Uşnu gibi merkezleri hareketin hazırlık üssü olarak seçti. Übeydullah vaktinde “*Aslanın yanında yer almak, tilkinin yanında yer almaktan iyiydi*” dediği gibi, İngiliz eğilimlerini terk edip, Rus yanlısı bir çizgiye yönelerek hazırlıkları süren bir hareketin dış politik yanını da desteklenmesi işini ihmal etmedi. Osmanlı’nın boyunduruğundan kurtulmayı isteyen doğu ve güneydoğu bölgelerinde Hakkâri ve çevresinde alevlenen isyan ateşi Heyderan, Herki, Gerdi ve diğer aşiretleri de kapsamına alarak ilerliyordu. Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeni nüfusunun tartışmasız siyasal lideri Gregoryan Kilisesi ile dağlık bölgelerde yaşayan Nasturi Süryanilerinin sivil patriği (önderi) Mar Şimun⁸ ile temaslar artmıştı, bölgede yaşayan Ermeni ve Süryani gibi azınlıkların yardımlarında başvurmuştu. Ancak söz konusu yardıma, İngiliz misyonerler ve Osmanlı’nın politik davranışları sebebiyle ulaşılammıştır. Übeydullah bu etkinlikleri ile toplum içindeki popülaritesini artırmıştır. Übeydullah’ı tanıyan bir Ermeni, Übeydullah için şunları anlatırmış : “O mükemmel bir insandı, çalışkan, faal ve bilgiliydi. Yetim ve dul kadınları, babaca bir ilgi ve alaka ile himaye ederdi. Dört bir taraftan Kürtler kendi dertlerini ve uğradıkları haksız muameleleri anlatmak, din ve ahlak ile ilgili sorunlar konusunda akıl danışmak ve öğütlerini almak için, Şemdinan’a onun yanına gelirlerdi. Kürtler onu insancıl ve adil bir önder olarak sever, sayarlardı”⁹

³ Heckmann, Yalçın, Lale, Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri, çev. Gülha Erkaya İletişim yay. İstanbul 2002 s. 84.

⁴ Çölemerikli İhsan, Mezopotamya Uygarlığı’nda Hakkari, Lis Yay. 2006, s.346.

⁵ Robert Olson, The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheik Said Rebellion, 1880-1925, Austin, The University of Texas Press, 1989, s. 1-7, aktaran Altan Tan, a.g.e. s.94.

⁶ Van Bruinessen Martin Ağa Şeyh Devlet, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2003 s.137.

⁷ Mihoyah Ş.X. ve Lazarev, M.S. Kürdistan Tarihi, Çev. İbrahim Kale, Avesta yayınları, İstanbul, 2010..s.151

⁸ Mar Şimun Binyamin, Doğu Hristiyan Patriği olup, Hakkari’ye 15 km uzaklıktaki Konak (Koçanis) Köyünde ikamet etmekteydi.

⁹ Mihoyan ve Lazarev M.s. a.g.e.s.152

Übeydullah ve arkadaşları ilk kurultayını 1880 yılının Haziran ayı sonunda Nehri Kasabasında gerçekleştirdiler ve nihai hedeflerinin özerk bir yönetim kurmaktı. Bu kurultay Kürt tarihinde geniş katılımlı kurultaydı, Süleymaniye, Amadi, Bohtan, Oramar, Sason Dağları, Siirt, Van'dan ve İran Kürtlerinden temsilciler katılmıştır. Übeydullah "Dinden dönen Türklerin tebaası olarak tahammül ve suskunluğa yeter artık. Kurtulmak gereklidir." diyordu. Sultandan başka, İran hükümetini de Kürtlerin düşmanı olarak görüyordu. "Bu iki hükümet, bizim gelişmemizi engelleyen iki sülüktür." Übeydullah Kürt boylarının geniş katılımı ile ve ayaklanmada birlikte hareket edilmesini temel amaç olarak görüyordu.¹⁰ Garo Sasuni'ye göre de Şeyh Übeydullah'ın amacı "Osmanlı Kürtlerine ilaveten İran Kürtlerini de din birliği etrafında toplayıp bir güç haline getirerek Ermeniler ve Şii İranlılara karşı bir denge unsuru olarak kullanmayı ve bütün Kürtleri birleştirip kendi egemenliğine alarak Doğu'da büyük bir siyasi güç haline gelmeyi hedeflediğini ileri sürmektedir."¹¹ Türkiye o sırada Türkmen ayaklanmalarını bastırmakla meşgul idi. Übeydullah Şıkak, Mamaş, Mangur, Piran gibi İrandaki Kürt aşiretlerini yanına çekmiş Ağustos 1880 harekete başlamıştı. İlk etapta Sablax (Mahabad) istila etmeye yönelen, Bilbas Konfederasyonuna bağlı Mangur Hamza Ağadan geldi. Çok geçmeden Übeydullah'ın oğlu Abdulkadir'in birliği Hamza Ağa'ya iltihak etti. Kürtler hızla Mergever ve Lahican'a doğru yöneldiler. Ciddi bir direnme ile karşılaşmadan Sablax'ı ele geçirdiler. Sonrasında Tahran, İran ve Azerbaycan'ın Şii halkının dinsel fanatizmi, Kürtlere karşı yöneldi. Tüm ilerlemelerine rağmen Übeydullah'ın ordusu iyi teçhiz edilmemişti, askeri disiplinden yoksundu, çoğu bölgelerde yerel halka zulüm girişimleri oluyordu, bu durum oralardaki halkın antipatisine neden olmaktaydı. Şah yönetimi iyi teçhiz edilmiş bir ordu ile Übeydullah birliklerini İran da işgal ettikleri bütün topraklardan çıkardı. Übeydullah Şemdinli'ye geri dönmek mecburiyetinde kalmış.

Şeyh Übeydullah'ın önderliğindeki ilk genel Kürt ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri arasında, Rusya, İngiltere ve Türkiye'nin tutumları da rol oynamıştı. Bu ülkeler kendi çıkarları açısından bu ayaklanmayı tehdit olarak görmüşlerdi. İran'ın kuzey-batı kesiminde güçlü nüfuz kaldıraçlarına sahip olan Rusya, İran da durumun sabit olmamasına karşıydı ve İran'a siyasi ve askeri yardım vermişti. O zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkisi olan İngiltere ise Kürt tehdidini İstanbul'dan ötelemek ve İran'a kendi istediği doğrultuda baskı yapmak için, Türkiye Kürtlerinin İran topraklarındaki harekât-

¹⁰ Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi, Peri Yayınları, 1998, s.33

¹¹ Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıl'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, Çev: Bedros Zartaryan, Med Yay. 1992 s. 107-110.

larına başta destek bile vermişti. Emperyalist devletlerin kendilerine yönelebilecek bir tehlike anında İran ve Osmanlı Devleti lehine baskı politikası uygulayacakları şeyh tarafından hesap edilmemişti. Kürt ayaklanmasının hızla İran'a yönelmesi karşısında Osmanlı yönetimi tedirgin olmuş çünkü her ne kadar İran'a karşı Şeyh Übeydullah'ın ilerlemesine destek vermişseler de "ne yaşayan, ne de ölen" bir şeyh istiyorlardı. Şeyh Übeydullah'ın ilk yenilgisi Urmiye'de başlar ve İran ilerlemesi sona erir. Ancak Kürt ayaklanmasının genişlemesi, Rusya'nın İran'daki etkisini gelecekte de daha da güçlendireceği yönünde bir tehdit oluşturduğunu ve zaten zayıf durumda olan Osmanlı İmparatorluğu için bir felaketin habercisi sayılabilecek sonuçlara yol açacağını görünce İngilizler çok geçmeden taban tabana bir zıt bir siyaset uygulamaya başladılar.¹² Osmanlı İmparatorluğu da Kürtleri İran'a yönlendirme politikasının yanlış olduğunu anlamıştı. Kürt ulusal hareketinin ve birleşik bağımsız bir Kürt Devletinin vücut bulmasının sosyo-ekonomik, politik ve fikri koşulları henüz gelişmediği bu ayaklanma ile ortaya çıkmıştır. Nikitine'nin belirttiği, "Kürtler çok cesur, atılgan insanlardı fakat iç birliklerini sağlayamadıklarından devlet olma bilincine varamamışlardır"¹³ sözünden de hatırlanacağı gibi, iç çatışma ve çekişmeler Kürt toplumu içten kemirmeye devam ediyordu ve Kürt milliyetçiliğinin politik konsepti daha üretilmemişti. Şeyh Übeydullah'ta bu birliği hayata geçirememişti. Eksikliklerine rağmen Kürtlerin kurutuluş çabalarının tarihinde feodal separatist (parçacı) aşamanın aşılmasında, Kürt kurtuluş mücadelesine genel ve ortak bir Kürt niteliğinin kazandırılmasında başarısız ama mühim bir adımdı. Bu hareket hem politik hem de örgütsel anlamda bütün önceki Kürt ayaklanmalarından bir adım daha yukarıdaydı. Bu ayaklanmanın derdest edilmesinden sonra da yer yer Kürt direnişleri sürüyordu. 1881 yılının mayıs ayı sonunda Babıali, Übeydullah'ı saygın bir tutsak muamelesi gördüğü İstanbul'da tam tecrit edilmediğinden şeyh, diğer mücadele arkadaşlarıyla irtibatını sağlıyordu. 1882 yılının Temmuz ayında İstanbul'dan kaçmayı başardı, oğulları Muhammed Sıdık ve Abdulkadir'in iştiraki ile 5 bin kişilik bir ordu kurup tekrar ayaklanmayı denedi. İran ve Osmanlı Devleti ortak hareket ederek Übeydullah Oramar (Dağlıca) kalesine kapatıldı. Osmanlı Devleti Übeydullah'ı önce Musul'a sonrasından da Mekke'ye sürgün etti ve Şeyh Übeydullah 1883 yılında Mekke'de öldü.¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun Şeyh Übeydullah'ı kutsal topraklara göndermesinin nedeni dini konumuydu. Hilafeti elinde bulunduran devletin, ilerde şeyh sempatizanlarından gelebilecek tepkileri yumuşatabilmek amaçlıydı. Osmanlı Kürt elitleriyle tekrar ilişkiye gi-

¹² Lazarev ve Mihoyan, a.g.e. 154

¹³ Nikitine, a.g.e.

¹⁴ Erdost Muzaffer İlhan, Şemdinli Röportajı, Onur yay. Ankara 1987s. 50.

rerek bahis edilen gerilimli süreci dindirmiştir. Aslında 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Şeyh Übeydullah Osmanlı imparatorluğuna önemli askeri destekler sunmuştur. Bu tarihi bilgiyi, Bitlis'in Güroymak ilçesinden Mutlu ailesinin dedesi Şeyh Abdurrahman-i Tağinin 55. mektubunda şöyle nakledilir:

İhvan kardeşlerim! Allah Teala sizlere rahmet etsin. Malumdur ki imamların sığınağı Penah Seyyit Ubeydullah Şah ve tüm ashâbı ile etbatı ve dahi tüm Müslümanlar sizin taraflarda Rafizilerin üç halifeye dil uzattıklarını, ehli sünneti tekfir ettiklerini, şeniatlarını ortaya döküp insanları kendilerine çekip, ehli sünnet olanları kendi akidelerine soktukları, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye için duadan men ettiklerini gördüklerinden onların üzerine yürüdüler. Onları yenip Tevrize kadar olan mahalli onlardan zaptettiler daha sonra askerler vakit geçtiğinden geri dönünce Rafizi askerleri arkalarından gelirler ve Müslümanların hanımlarını, çocuklarını katledip, bazılarını da kendi akidelerine sokup zulüm ettiler. Onların bu zulümlerinden dolayı yüzbin ev civar Müslümanlara sığınmış ve güç etmiştir. İmamların sığınağı olan Hazreti Penah es-Seyyit Ubeydullah Şah'da bu buharda onlarla savaşmayı onları yenmeyi murat etmiştir.¹⁵

1884'te Hakkâri'ye Vali olarak atanan Ethem Paşa aşiret liderleri ile irtibata geçerek maddi destekler verilerek birlik sağlanmaya çalışılmış. Şeyh Übeydullah'tan sonra oğlu Şeyh M. Sıdık bölgedeki diğer şeyhlere karşı iktidar ve nüfuz mücadelesi hem de arazi satın alarak köylülere ortakçılık yaptırarak ve Şemdinli'den İran'a tütün satışı üzerinde tekel kurarak büyük bir ekonomik güç kazanması belgelerle ortaya konulmuştur.¹⁶ Şeyh M. Sıdık 1911 de vefat edince, oğlu Seyyit Taha II ile kardeşi Şeyh Abdülkadir¹⁷ arasında kısa süreli iktidar mücadelesi olmuştur daha sonra Seyyit Taha II ailenin bütün kontrolünü eline geçirmiştir. Seyyit Taha II'nin amacı Kürt bağımsızlık mücadelesine önderlik etmektir. Bu amaçla Kürt-Rus işbirliğini sağlamak için 1917 de Ruslardan yardım istemiştir. İraktaki İngiliz siyasi ve askeri yetkilileriyle ilişkileri olmuş, bu devletlerde bölgedeki Asuri, Kürt ve Nasturileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardı.

Bu konuda ez cümle olarak şunu belirtebiliriz: Hakkâri Osmanlıya Devletine bağlı bir sancak olmanın ötesinde Cumhuriyet Dönemine kadar, hiç kimsenin egemenliği altında kalmamıştır. Bunun en büyük sebebi Hakkâri coğ-

¹⁵ Şeyh Abdurrahman-i Taği (k.s.)'nin Mektupları, Sey-Taç Yayınları, 2007, s.138-139

¹⁶ Heckmann, a.g.e.s. 87.

¹⁷ Şeyh Abdülkadir, İstanbul'da ünlü bir politikacı ve "Kürt Teali ve Terakki Cemiyetinin kurucularından ve Hetavi kurd (Kürt Güneşi) adlı Kürtçe derginin yayıncılarından." Şeyh Abdülkadir II. Meşrutiyet döneminde Encümen-i Daniş başkanlığına kadar yükselmişti.(Aktaran Ebinç a.g.t., s.119)

rafyasının sarp ve dağlık olmasıdır. Kürtler bağımsızlık peşindeydi, Nasturiler kendi aralarında bir parçalanmışlık içindeydi, bir yandan Rusya ve İngiltere'nin himayesi altındaki Ermenilere vaat edilen türden bir otonomi kazanmak istiyorlar, öte yandan da güvenliklerinin tehlikede olduğu yönündeki algıdır. Hakkâri birinci dünya savaşından ilk olarak 1914'te etkilenmiştir. Hakkâri 3 yıl Rus işgalinde kalmış, bu arada Müslüman Kürt ve Nasturiler arasındaki çarpışmalar baş göstermiş ve 1500 e yakın Nasturi katledilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Nasturileri Kürt denizi içinde bir ada gibi görüyordu. Doğu Anadolu'daki Nasturi varlığı bu denizi dalgalandıracağına inandığı için bölgeden ayrılmaları için gereken çabayı sarf etmekten geri durmamıştır. Bu çaba ümmetçi politika ile gayrimüslimlere karşı Kürtleri kışkırtmaktı. Nasturiler sonunda, ağalar ve şeyhlerin yönlendirdiği Kürt kuşatılmasını yarararak Kasım 1915'te Rus kontrolü altında bulunan Selmas'a ulaşmışlar. Seyyit Taha'nın oğulları ve kardeşleri Kürtleri dini duygularla kendilerine bağlamış, ayrıca Nasturiler'den elde ettiği topraklar Kürt ağa ve ileri gelenlerine dağıtarak etkinliğini bu kesimler üzerinde sağlama almaktaydı. Ekonomik olarak ta başta tütün ticareti olmak üzere geniş olanaklara sahip şeyh ailesi özellikle II. Abdülhamit zamanında tam derebeyi gibi hareket etmiş nüfuzunu geniş bir alana yaymışlardır.

Kaynakça

- Çölemerikli İhsan, Mezopotamya Uygarlığı'nda Hakkari, Lis Yayınları, 2006
- Ebiñ Sait, Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2008
- Erdost Muzaffer İlhan, Şemdinli Röportajı, Onur yay. Ankara 1987
- Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıl'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, Çev: Bedros Zartaryan, Med Yay. 1992
- Heckmann, Yalçın, Lale, Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri, çev. Gülha Erkaya, İletişim yay. İstanbul 2002
- Mihoyah Ş.X. ve Lazarev, M.S. Kürdistan Tarihi, Çev. İbrahim Kale, Avesta yayınları, İstanbul, 2010.

Nikitine Basil, Kürtler, Çeviren Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 2. Baskı, Ekim 2010.

Robert Olson, The Emergence of Kürdîsh Nationalism and the Sheik Said Rebellion, 1880-1925, Austin, The Universty of texas Pres, 1989

Şeyh Abdurrahman-i Tağî (k.s.)'nin Mektupları, Sey-Taç Yayınları, 2007

Van Bruinessen Martin Ağa Şeyh Devlet, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2003

**TASAVVUF VE BİR MUTASAVVIF OLARAK
SEYYİD TAHA'NIN HALİFESİ SEYYİD
SİBĞATULLAH ARVASI**

Nimetullah ARVAS

TASAVVUF VE BİR MUTASAVVIF OLARAK SEYYİD TAHA’NIN HALİFESİ SEYYİD SİBĞATULLAH ARVASİ:

Nimetullah ARVASİ¹

A-GENEL BAKIŞ

Ameli ve nazari ciheti ile tasavvuf ilminde mütehasıs ve tasavvuf tarihi hocalarından Seyyid Abdulhakim Arvâsî(1865- 1943) (kuddise sirruh)”**Er-Ri-yad-üt-Tasavvufiye**” adlı eserinde Tasavvuf, Risalet ve Nübüvvetle başlamış, Tasavvufun kaynağının Nübüvvet ve Risalet olduğunu bildirmiştir. Gerçekten her Peygamber tebliğ vazifesi yanında nefis tezkiyesi de yapmıştır. Zaten tasavvufun konusu da kalbin tasfiyesi ve nefsin tezkiyesidir. İslami ilimler tedvin edilmeden önce tasavvufun konuları arasında yer alan zühd ve takva ile alakalı ayeti kerimeler ve hadisi şerifler nefsin tezkiyesi ve kalbin kötülüklerden arındırılmasını emretmektedir. Hüküm yönüyle emir vücubiyeti gerektirir. Tasavvufun amacı da bunun tahakkukudur. Zira maksada ulaştıran her şey maksat hükmündedir.

مَنْ لَا أَصُولَ لَهُ لَا وَصُولَ لَهُ Usulsüzlük, Vusulsüzlüktür.

1-TASAVVUF KELİMESİNİN ve İLMİNİN MENŞEİ

Tasavvuf kelimesinin menşei hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Hangi mastardan türetilmiş, müştak mıdır? Değil midir? Hususu ihtilaf konusu olmuştur.

Tasavvuf kelimesinin camid (türetilmeyen) bir kelime olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak bazı âlimlerin, (صفا) Safa’dan türetildiği hususundaki görüşler bildirmişlerdir. Tasavvuf (صُوف) **Suf**, yani yün giysisi anlamına gelen, **Suf**’tan türetildiği görülen bir ihtimaldir. Kalp tasfiyesi nefis tezkiyesini konu alan tasavvufun, sadece yün giysisinden(suf) dolayı bu ismi almasını iddia etmek tartışmalı bir konudur.

¹ Van İl Müftüsü

Nitekim Kuşeyri risalesinde tasavvuf üst başlığının altında (ذهب صفو الدنيا) dünyanın safası gitti. Keder kaldı². Hadisi şerifi zikrettikten sonra konuyu işler. Seri es-Sakat-i Tasavvufun safa kelimesinden müştak olduğunu kesin olarak ifade etmektedir.³

Tasavvuf ile alakalı kitapların tedvini, bu ismin ortaya çıkışı hicri ikinci asrın başlarında olmuştur. İslami ve alet ilimler ile iştilal edenler mesela;

Tefsir ilmiyle uğraşanlara **Müfessirrun**,
Hadis ilmiyle uğraşanlara **Muhaddisun**,
Nahiv ilmiyle uğraşanlara **Nahviyyun**,
Fıkıh ilmiyle uğraşanlara **Fukaha**,

Nefis tezkiyesi zühd ve takva ile meşgul olanlara **Mutasavvıf**, isimleriyle meşhur oldukları erbabınca bilinmektedir.

Nitekim tasavvuf kelimesinin doğuşu ve isimlendirmesi hususunda İslami ilimlerde mütehasıs, Tasavvuf muallimi Es-Seyyid Abdulhakim Arvâsî (1865-1943) Er-Riyadut- Tasavvufiye adlı eserin Merhum Necib Fazıl KISAKÜ-REK tarafından Tasavvuf Bahçeleri olarak sadeleştirildiği kitapta;

“Safa” kelimesi, her lisanda övülen ve zıddı olan “keduret-bulanıklık” ise kınanan hallerden sayılmıştır.

Rivayet edilmiştir ki, Allah’ın Resulünün mübarek simalarında açık bir hüznün ve değişiklik eseri olduğu halde Sahabeler meclisini şerefletirmiş ve “*Bu dünyanın safası gitti kederi kaldı.*” buyurmuşlardır. Bu Hadis-i Şerif’te “tasavvuf”, “sufi” ve “mutasavvıf” kelimelerinin, “safvet”den geldiğine bir remz ve işaret vardır. “Safv” kelimesinde “f” harfinin önce gelmesi, “sufi” kelimesi ise sonra gelmiş olması, bu kelimelerin değişik köklerden geldiğini gösterirse de, tasavvuf kelimesinin çokça kullanılmasından “f”nin, “v”den önce söylenmesinin kelimeye hafiflik kazandırmak için olduğu, yani bir telaffuz galatı bulunduğu bazı tasavvufi kitaplarında zikredilmiştir.

Hatta peygamberlerin “*saffetle vasıflınmış olmalarındandır ki, Kur’an da Istıfa, Estafi, Yestafi, Mustafa*” kelimeleri onların üstün hallerini beyanda

² Taberani- Kebir 87 85 no’lu hadis.

³ Şeyhul İslam Zekerıyya b. Muhammed el-Ensari, Vefat 926, Netaicul Efkarul Kudsiye I. cilt s.127 (2000 Beyrut)

zikredilmiştir. Demek oluyor ki, tasavvufî hakikatlerle vasıflanmak, topyekûn Resuller ve Nebiler boyunca görülmüş ve muteber olagelmıştır.

“Her nebinin zamanında, şeriatı yürürlükte olduğu, uygulandığı gibi, kendi manevi hallerinin üstün meziyetleriyle de donanmayı, ümmetinin seçkinlerine feyizleriyle ifade buyururlardı.” Manevî safvet, Risalet ve Nübüvvetle başlamıştır. Tasavvuf, şeriatların manevî kıymetlerini kazandırıcı ve onlara kolaylaştırıcıdır.

Üstad Ebu’l-Kasım (Ö.M 1092) dedi ki: *“Bu taife için sufi (sofi) tabiri, galip halde çokça kullanılmış ve filan kimse sufi’dir. Falan cemaat sufi’ye ve mu-tasavvifedir denilmiştir. Yoksa bu isim için, bu manada kullanılışına dair Arapça da herhangi bir işaret bir kıyas ve bir kelime türemesi söz konusu değildir. Açık olan şey, bu ismin yani sufi isminin bu taifeye lakap olarak kullanılmasıdır.”*

Bazıları “kamis” giyenden bahsedilirken, “tekammus” denildiği gibi, bu taife de “sof-yün” elbise giydiklerinden, onlardan bahsedilirken, “sofi” denildiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu çevrenin yalnızca sof elbise giymediği biliniyorsa da, bu sebebin ileri sürülmesi hükmün çokluğa bina edilmiş olmasına göredir.

Şeyh Sühreverdi’nin(M.1145-1234), Avarif’inde şöyle denilmiştir:

“Bazıları “sufi” kelimesinin isim olarak kullanılmasındaki münasebeti tetkik ederken demişlerdir ki, kıymette en düşük ve tevazuya en yakın bulunan ve çok zaman Peygamberlerin giydikleri sof elbiseler taşıdıklarından onlara Arapça kıyasa bakmayarak “sufi” lakabı verilmiştir.”

Gerçekten Kâinatın Efendisi de, yetmiş kadar peygamberin sof giydiklerini haber vermişlerdir. İsa Peygamberin, softan elbise giydikleri malumdur.

Hasan Basri(v.110), *“Ben Bedir ashabı’ndan yetmiş kadarıyla görüşüm ki, hepsinin de elbisesi softandı.”* Demiştir. Ebu Hureyre ve Feddal bin Ubeyd, Bedir Sahabilerini anlatırken bütün elbiselerinin softan olduğunu söylemişlerdir. *“Bazıları nasıl “Kufi” Kufe’ye mensup demekse, “sufi”de “suf”a mensuptur.”* Demişlerdir. Suf (sof), bir çeşit yünden mamul hırka demektir. Bazıları ise; bu ismi ariflerin ilahi huzurda “saf” olmalarına nispet etmişlerdir. Bunlar, mana bakımından tezlerinde doğru olsalar da, lügat bakımından “sufi”, “saf”a nispet edilemez.

Bazıları da “sufî”yi Mescid-i Suffe’ye nispet etmişlerse de nispetin kaidede aykırılığından dolayı bu görüş ret olunmuştur.

Hülâsa, “sufî” kelimesi bir sebep ve münasebet aranmaksızın, kalp safhasına, gönlü bütün yabancılardan arındırma ve ilahî zikirle ruhu donatmaya malik olanlara isim olarak verilmiştir. Bu üstün taife ise; “Ehemmi takdim” ölçüsüne riayetle böyle kıyas ve kelime iştirakiyle meşgul olmaktan kaçınmışlardır. Kıymetli vakitlerini pek az faydası olan bu gibi şeylerle zayi etmemişleridir.⁴

Meşhur Cibril hadisinde Efendimize (a.s.v) üç soru yöneltilmiştir. İman, İslam ve İhsan... İman meseleleri ile ilgili itikadi mezhepler, İslam hususları ile ilgili fıkhi mezhepler, İhsan konuları ile alakalı da, tasavvufî meşrebler oluşmuştur. İşte, “YOL” anlamına gelen tarikatları, kaynağını ihsandan alan tasavvufî birer mezhep olarak görmek mümkündür. Zahirî ilimleri tahsil etmek, batınî ilimlerden kişiyi müstağni kılamaz. Nitekim Mütেকaidimin âlimler (öncekiler), Mütעהhirin âlimler (sonrakiler) ve Muhakkikin âlimler, tasavvuf ilmini hem nazari (teorik) hem de ameli (pratik) olarak tahsil etmişler ve yaşamışlardır.

Mesela;

HANEFÎ İMAMLARDAN

İbni Hümmam (Kemaleddin Muhammed – M. 1386-1457 – H.788-861)

İbni Şibli

Şürün Bilali

Hamevi (D. M.1468-H. 873 – V.M. 1530-H.936)

Zahid el Kevseri (D.H.1296 – V.H.1318-M.1900)

ŞAFİ ÂLİMLERDEN

Sultan-ı Ulema İzz b. Abdusselam (D.H.577-M.1181- V.H.660-M.1262)

İmam-ı Gazali (D.M.H.450 – V.M.1111-H.505)

Taceddin Subki (Ebu Nasr – V.771-1370)

İmam-ı Suyuti (D.H.849-911-D.M.1445-1505)

Şeyhu’l-İslam Kadı Zekerriya (v.m.926)

⁴ KISAKÜREK Necib Fazıl, Esseyyid Abdülhakim Arvasi Tasavvuf Bahçeleri, sf.10, Temmuz 2011 İstanbul.

Alleme Şihab İbni Hacer elHeytemi (D.899-1494 – V.974-1566)

MALİKÎ İMAMLARDAN

Ebul Hasan Eş-Şazeli (D.H. 553-M.1196 - V.H. 655-M.1257)

Şeyh İbn Ataullah el-İskenderi (V.M.1309)

HANBELÎ İMAMLARDAN

Abdulkadir El-Cili (Abdulkadir Geylani, D.H.471 – V. H. 561)

Şeyhu'l-İslam Abdullah el-Ensari el-Herevi (V.H. 481)

Aynı şekilde Yusuf Hemedani(1048-1140), Şahı Nakşibendi(1318 (H.718)- 1389 (H.791)), Alaaddin Attar (ö. 1400 (H.802)), İmam Rabbani(d. 1563 H.971)), Mevlana Halid Şehrezuri(1779-1827), zahiri ilimlerde zirveye ulaştıkları halde Tasavvufu meşgul olmuşlar ve bu yolda insanlara yol göstermiş rehber olmuşlardır.

Yaptığımız araştırmalarda şu kanaate vardık. Mezhepler hakkında lakayt davrananlar ve mezhepleri hafife alanlar tasavvufu da inkâr veya reddettiklerini müşahade etmekteyiz. Fıkıh için **İlmu'l-Evrak** veya **Fıkıh zahiri**, tasavvuf için ise **İlmu'l-Ezvak** veya Fıkıh **Batini** denilmiştir. Tasavvufsuz fakih yerilmiş, fıkhıtan mahrum olan sufi ise hiç kabul görmemiştir.

İmam Şafii (150 (m.767) ö.204 (m.820) şöyle dememektedir:

فَقِيهًا وَصُوفِيًا فَكُنْ لَيْسَ وَاجِدًا فَإِنِّي وَخَقَّ اللَّهُ إِلَيْكَ أَنْصَحُ
فَنَلِكْ قَاسٍ ، لَمْ يَنْقُ قَلْبُهُ تَقَى وَهَذَا جَهْلٌ ، كَيْفَ ذُو الْجَهْلِ يَصْلَحُ

“Fakih ve Sufi ol, sadece ikisinden birinden olma,Allah hakkı için ben sana nasihat ediyorum.Çünkü O (fakih) katıdır O’nun kalbi takvayı tatmamıştır.Bu (sufi) ise cahildir, cahil olan nasıl islah eder.”⁵

Fıkıhın ölçülerinin dışındaki zevkler, şevkler ve vecdlerin hiçbir kıymetinin olmadığını tasavvuf âlimleri bildirmektedir.

⁵ İmam-ı Şafii, Divanı, Tahkik ve şerh eden Dr. İmyel Bedi' Yakub Darul Kutubul arabiye sh.64 Lübnan-Beyrut 2010

Nitekim Ebu Said el-Harraz((H. 277) ö. 890) ”Zahiri hükümlere aykırı olan her batın batıldır.”⁶Şeklinde ifade etmektedir.

Beyazîd Bistâmî (H.160- 776- H.188- 803) ”Bir adamın havada bağdaş kurarak oturacak kadar kerametlere sahip olduğunu görseniz, o adamın Allah’ın emir ve yasaklarına, hududullahı muhafazası ve şeriata riayet hususunda nasıl hareket ettiğini tetkik edinceye kadar ona aldanmayınız.” **İmam Rabbânî hazretleri**, bizim yolumuzda bir adaba riayet ve mekruhlardan içtinap, zikirden fikirden teveccühten birkaç derece üstündür. Bunlara riayetle beraber zikir, fikir olunca o zaman nur üstüne nurdur şeklinde buyurmaktadır.

Mutasavvıflardan Murtaîşe (V. H. 328) soruldu. Falan su üzerinde yürüyor, şöyle cevap verdi. “Heva ve hevesine nefsinin kötülüklerine karşı sabır gücüne sahip olan kimse su üzerinde yürümekten daha büyüktür.”

Mutasavvıfların üzerinde durdukları önemli konuların başında, fıkhn tasavvuf için olmazsa olmaz şartlarından olduğunu belirtmişlerdir.

2- TASAVVUFUN TARİFİ

Tasavvufun çokça tarifleri yapılmıştır. Tariflerinden bir tanesi şöyledir:

التصوف

علم تعرف به احوال تزكية النفوس وتصفية الاخلاق وتعمير الظاهر والباطن لنيل السعادة الابدية

Tasavvuf, ebedi saadete nail olmak için nefsi tezkiye, ahlakı tasfiye, zahir ve batını tamir hallerinden bahseden bir ilimdir.⁷

قال النصر اباضي

اصل التصوف: ملازمة الكتاب والسنة وترك الأهواء والبدع وتعظيم حرمان المشايخ ورؤية أعمار الخلق والمداومة على الأوراد وترك ارتكاب الرخص والتأويلات

Nasrabazî (r.a.) demiştir ki: Tasavvufun temelini şunlar oluşturur; Kur’an ve Sünnet, Kötü arzuları ve bid’at türü işleri terk etmek...

Şeyhlere hürmet göstermeyi önemsemek, halkın özürlerini kabul edip

⁶ İlmihal, Türkiye Diyanet Vakfı 1. Cilt sh.66, 2010 Ankara.

⁷ Şeyhul İslam Zekerîyya b. Muhammed el-Ensari, Vefat 926, Netaicul Efkarul Kudsiye 1. cild 104

kendilerine müsamahalı davranmak, evrada devam etmek, ruhsatları ve (açık hükümlerin dışındaki) yorumları terk etmek...⁸

Yukarıda özet saadetinde tasavvufla ilgili vermeye çalıştığımız bilgiler mutaber tasavvuf kitaplarından ve mutasavvıfların mübarek sözlerinden alınmıştır.

3- SEYYİD SIBĞATULLAH ARVÂSÎ'NİN KISACA HAYATI

Seyyid Taha hazretlerinin halifelerinden Arvâsî ailesine mensup, bölgede ve bölge dışında tanınan, ilim, ahlak, edep ve fazilet yönünde şöhrat bulan Seyyid Sıbgatullah (k.s.) Arvâsî, Van'ın Bahçesaray (Müküs) ilçesinin Arvas köyünde dünyaya gelmiştir. İsmi Sıbgatullah olup Ğavsu'l-Azam veya Ğavs-ı Hizani veya kısaca Ğavs lakabıyla meşhur olmuştur.

Seyyid olması hasebiyle, Seyyid Arvâsî ailesine mensubiyetinden dolayı Seyyid Sıbgatullah (k.s.) Arvâsî; Hizan'a bağlı Ğayda da neşet ettiği için **"Ğavs-ı Hizanî Seyyid Sıbgatullah (k.s.)** olarak şöhrat bulmuştur. 1870 yılında Bitlis'in Hizan ilçesinin Gayda köyünde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Nesbi Musa Kazım yoluyla Hz. Ali (kerremâllahu vechehu) ulaşmaktadır. Seyyid Sıbgatullah'ın soyu Bağdat'tan Anadolu'ya gelmiştir. Babasının adı Lütfullah, dedesinin adı Abdurrahman-ı Kutubtur. Seyyid Sıbgatullah hazretleri, tarikat silsilesi aşağıda belirtildiği üzere 32. halkayı teşkil etmektedir.

Seyyid Sıbgatullah (k.s.)'ın dedesi, **Kutub Abdurrahman Arvâsî** hakkında Seyyid Taha Hazretleri **"Abdurrahman Nikunam, Kutbi Arvâsî"** adı güzel şan ve şeref sahibi şeklinde ifadeleri kullanmıştır.

4- SEYYİD SIBĞATULLAH'IN TAHSİLİ VE İLMİ ŞAHSİYETİ

Seyyid Sıbgatullah (k.s.), son derece feyizli ve âlim bir aileye mensuptur. Küçük yaşlarda kendi doğum yeri olan Arvas'ın geniş ilmi ortamı içerisinde yetişir. Bu Hocaların kimler olduğu hususunda kesin bilgimiz yoktur. Ancak, Artuk'lu Üniversitesi Öğretim üyelerinden **Prof.Dr. Abdulkadir YILDIRIM**, Halidi'lik konulu bir televizyon programında Seyyid Sıbgatullah (k.s.) Molla kentli Molla Abdurrahman'dan okuduğunu belirtmiştir. Molla Abdurrahman ise Molla Yunus'un yazmış olduğu *Terkibe Mela Yunus* adlı eser üzerinde Haşiye

⁸ A.g.e, 2. cild 24

yazdığını biliyoruz. Nitekim ilmi seviyesinin çok yüksek olduğunu sohbetlerinden derlenen “Minah” adlı eserinden anlaşılmaktadır. Minah adlı eserle alakalı Şeyh Fethullah Verkanisi’nin (k.s.) oğlu Şeyh Aladdin (k.s.) (D.H.1299-M.1882 – V. H.28 Safer 1369- M.1949) hazretlerinin bu eserle alakalı manzum bir methiye yazmıştır. Methiyesinin orijinal Arapçası ile ve tercümesini yararlı olacak kanaatiyle aktarmak istiyoruz.

لقد جاد ذهن الالمعي المجد	* بفتح من الله الكريم المؤيد
هو الخالد فاق الأ نام بعلمه	* وعرفانه العالي وورعه والزه
ببعض كلام شيخه ورموزه	* مشيد بنيان طريق المجدد
كتابا يفوق الكل في حسن سبكه	* وإرشاده نحو السبيل مسدد
حريراً بأوراق اللجين واقلام يواقيت	* والكتب عليها بعسجد

I. Müeyyid (destekleyici) Kerim olan Allah’ın zihin açmasıyla övgüye layık parlak fikir sahibinin zihni cömertlik etmiştir.

II. O Halid’dir ki, İlmi ile yüksek irfanı ile zühd ve takvası ile insanlar arasında üstünlük sağlamıştır.

III. O (Halid) şeyhinin bazı kelimeler ve işaretlerini açıklamıştır. O (seyyid sibğatullah) ki müceddidin (İmam-ı Rabbani) yolunun binasının sağlamlayıcısıdır.

IV. Öylesine bir kitap ki, sağlam (muhkem) olan yola doğru irşadıyla ve üslub güzelliği ile tüm kitaplara üstünlük sağlamıştır.

V. O (minah) Gümüş sahifelere, Yakuttan kalemlerle ve altınla yazılmaya layıktır.

Zira onun büyük halifelerinden Şeyh Halid eş-Şirvani el-Ureki’nin kaleme aldığı Minah’ta Seyyid Sıbğatullah (k.s.)’ın Mütekaddimin ve Müteahirin elliüç âlim ve mutasavvufa atıf yapmaktadır. Bu da ilmi seviyesinin çok yüksek olduğunu ve ilmi eserleri araştırdığını göstermektedir. Bazı kimselerin Seyyid Sıbğatullah (k.s.)’ın çok fazla okumadığından bahisle ve hatta Şerhil Muğniye kadar okuduğunu söyleyecek kadar hiçbir bilgiye dayanmadan sözler sarf etmişlerdir.

Şerhil Muğni meselesi ile alakalı kendisiyle halifesi Şeyh Halid arasında geçen olaydan kaynaklanmaktadır. Birgün Seyyid Sıbğatullah (k.s.) henüz seyr-u sülük ’ünütamamlamayan Şeyh Halid’e sorar: “*Molla Halid senin ilmin ne ka-*

dardır? O da Efendim Seyyid Şerif Cürcani ve Teftezani kadar elhamdulillah ilmi bilgiye sahibim. Diye cevap verir. Molla Halid dışarı çıkınca akranları sohbette bulunanlar onu yadırgamaya başlarlar. Sen Ğâv'sın yanında nasıl böyle cevap verirsin? Bu ne cesaret? Dediklerinde o da soruyu soran benim müşşidim Seyyid Sıbgatullah (k.s.) olunca ben gerçek neyse onu söylemek zorundayım, gerçeği gizleyemem. Bunda tevazu benim için zillet olurdu. Ama Eğer siz sorsaydınız ben size Şerhul Muğni okuyan bir talebe seviyesinde olduğumu söyleyecektim."

Seyyid Sıbgatullah (k.s.)'ın Kur'an ilimlerine hadis ve fıkıh ilimlerine son derece vakıf olduğu, zaman zaman ayet ve hadislerle işari mana verdiğini de eser ve sohbetlerinden anlıyoruz. Ayrıca başta İmamı Rabbaninin Mektubât'ı ve bir mektubuna Dürretü'l-Beyda (beyaz inci) ismini verdiğini ve bu beyaz inciye yazın emrini verdiğini Kelimat'ul Kudsiye adlı eserden anlıyoruz. Hafız'ı Şirazi'nin Ahmed Cüzeyri'nin ve buna benzer Manzum eserlere de son derece hâkim ve güçlü Te'vil ve yorumlar getirdiğini biliyoruz.

Kendisine tabi olan şahsiyetlerin kendi dönemlerinde akranlarından çok üstün derecede ilmi seviyeye sahip olmaları Seyyid Sıbgatullah (k.s.)'ın ilmi seviyesinin çok yüksek olduğunu gösteriyor. Şu kadar var ki, Sünnet-i Seniyye'ye bağlılığı ve ameli ilminin önünde olduğu için, adeta ilim perde arkasında kalmış, amel öne çıkmıştır. Zaten ilmin amacı da ameldir. İlim amel içindir.

5- MÜRŞİDLERİ

Seyyid Sıbgatullah (k.s.) küçük yaşlarda bile kendisinde harikulade hallerin meydana geldiğini, dünya kelamı ile meşgul olanların sohbetinden sıkıldığını ve böyle ortamlarda çirkin kokuların kendisini rahatsız ettiğini ve bu nedenle zaman zaman insanlardan uzak kalarak inzivaya çekildiğini gerek yazılı menkıbelerden ve gerekse şifahi rivayetlerden öğreniyoruz. Seyyid Sıbgatullah (k.s.) tasavvufi hayatında değişik müşşitlerin hizmetlerine girmiş ve onlardan istifade etmiştir.

Bunlardan bir kaçı:

I. Van'da ikamet eden Şeyh Muhyeddin (k.s.), bu zat Abdullah'ı Dehlevi'nin halifelerinden Derviş Muhammed'in halifesidir. Kendisi ile alakalı çok fazla malumatımız olmamakla beraber Seyyid Sıbgatullah (k.s.)'ı bu zata Hicri 1245 tarihinde gider ve yanında ilk Nakşı tarikat eğitimini alır. Şeyh Muhyeddin kendisine artık sen ehlulullah'ın ruhaniyetinden istifade edecek dereceye geldin,

artık bundan sonra buraya gelmenize gerek kalmamıştır şeklinde ifadesinden sonra Seyyid Sıbgatullah (k.s.) onun vefatına kadar o hal üzere devam eder

II. Şeyh Muhyeddin’in (k.s.) vefatından sonra **Bitlis’li Şeyh Musa** Efendiye intisap eder. Seyyid Sıbgatullah (k.s.) bu zatı çok över. Kendisine senin Şeyhin kimdir diye sorulduğunda Seyyid Sıbgatullah (k.s.) Şeyhi Uryan (Çıplak şeyh) diye cevap verir. Eğer ben Seyyid Taha’yı (k.s.) görmeseydim, bundan ayrılmazdım.

III. Şeyh Abdulkadir el-Bitlisi (k.s.), bu zattan da istifade ettiğini biliyoruz.

IV. Şeyh Halid el-Cezeri ((m.1839) 1255) (k.s.), bu zat Mevlana Halid-i Bağdadînin (k.s.) halifelerindendir. Seyyid Sıbgatullah (k.s.) ona yönelmiştir. Kendisine Sen İlim Menbâı fışkıran bir ailedensin buraya niçin geldin. O da eğer elindeki kabı dolduramıyorsan doldurmak için başka bir yere yönelmek zorundayım diye cevap verir. Şeyh Halid-i Cezeri’nin vefatına kadar burada kalır,

V. Şeyh Salih es-Sıbki Şeyh Halidi Cezerinin vefatından sonra Seyyid Sebgatullah Şeyh Salih’e yönelir. Burada iken Seyyid Taha hazretleri Molla Ömer el-Horosi vasıtasıyla kendisine gönderdiği bir mektupla “**Artık dostlarınızla beraber yuvana dön, gel**” emri üzerine Seyyid Sıbgatullah (k.s.) hiç tereddüt göstermeden büyük bir şevk ve iştiyakla emelinin gerçekleşeceği Nehri’ye gider. Bu söz Seyyid Sıbgatullah Arvasi Hazretlerinin kutlu yolun büyükleri olan saadat-ı kiramın arasına katılmaya davet anlamını taşıyordu. Böylece hakiki ve esas yuvaya kavuştu. Onun paha biçilmez sohbetlerini çölde susuz kalmış kimseler gibi ruhuna hayat verici buldu. 1256/1840 yılında mürşidi Seyyid Taha hazretlerinin 1269/1853 yılındaki vefatına kadar tam on üç yılını onun irşad halkasında geçirdi.

7- Seyyid Sıbgatullah (k.s.) Arvasi’nin Nakşi Tarikatına dair Silsilesi

Medfun Oldukları Yer

1- Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)	
2- Ebubekir es-Sıddık (573 - 634)	Hücre-i Seadet
3- Selman-i Farisi (V.654)	Medayin, Irak
4- Kasım Muhammed bin Ebubekir es- Sıddık (650 - 725)	Kudeyd (Mekke –Medine arası)
5- Cafer-i es-Sadık bin Kasım (699 - 765)	Cennet ül Baki
6- Bayezid-i Bistami (777 - 848)	Bistam, İran

7- Ebu'l Hasan el-Harakani (963 - 1033)	Harkân, İran
8- Ebu Ali el-Fadl el-Farmedi (1010 - 1084)	Meşhed, İran
9- Ebu Yakub Yusuf el-Hemedani (1049 - 1140)	Merv, Türkmenistan
10- Abdulhalik el-Gucdüvani (1179 - 1220)	Buhara, Özbekistan
11- Arif er-Rivegeri (V.1237)	Buhara, Özbekistan
12- Mahmud el-İncir el-Fagnevi (V.1286)	Buhara, Özbekistan
13- Hoca Azizân Ali Ramiteni (V.1321)	Daşoğuz, Türkmenistan
14- Muhammed Baba Semmasi (V.1335)	Buhara, Özbekistan
15- Seyyid Emir Külal (1281 - 1370)	Buhara, Özbekistan
16- Şah-i Nakşibendi Muhammed el-Buhari (1318 - 1389)	Buhara, Özbekistan
17- Alaudin el-Attar (V.1400)	Denov, Özbekistan
18- Yakub el-Çerhi (V.1447)	Duşanbe, Tacikistan
19- Hoca Ubeydullah el-Ahrar (1404 - 1490)	Semerikand, Özbekistan
20- Muhammed ez-Zahid (V.1529)	Denov, Özbekistan
21- Derviş Muhammed es-Semerikandi (V.1562)	Kitab, Özbekistan
22- Muhammed el-Hacegi el-Emkengi (1512 - 1600)	Kitab, Özbekistan
23- Muhammed Bakibillah (1564 - 1603)	Delhi, Hindistan
24- İmam-i Rabbani Ahmed Faruki es-Serhendi (1564 - 1624)	Serhend, Hindistan
25- Muhammed Masum Serhendi Urvetul Vuska (1599 - 1668)	Serhend, Hindistan
26- Muhammed Seyfeddin Serhendi (1639 - 1684)	Serhend, Hindistan
27- Seyyid Nur Muhammed el-Bedayuni (V.1722)	Delhi, Hindistan
28- Habibullah Mirza Can-i Canan Mazhar (1701 - 1781)	Delhi, Hindistan
29- Şeyh Abdullah Dehlevi (1743 - 1824)	Delhi, Hindistan
30- Diyaeddin Zul Cenaheyn Mevlana Halid (1779 - 1827)	Şam, Suriye
31- Seyyid Taha en-Nehri el-Hakkâri (V.1853)	Nehri, Şemdinli
32- Seyyid Sıbgatullâh-i Arvâsî (V.1870)	Ğayda, Hizan-Bitlis

Seyyid Sıbgatullah (k.s.) kendi kardeşleri arasında mümtaz bir şahsiyete sahip olup, o güne kadar bölgede kendisine verilen isme benzeyen bir ismin olduğu herhangi bir rivayette rastlanmamaktadır. Her isimden sahibine bir nasip vardır. Allah'ın boyasında daha güzel ne olabilir.

Şeyhinin sözlerini derleyerek kitap haline getiren ve ismine Minah verdiği eserin derleyicisi Şeyh Halid Oreki (k.s.),

صِبْغَةُ اللَّهِ صِبْغَةً اللَّهُ وَمِنْ أَحْسَنَ مِنْ اللَّهِ صِبْغَةً

Bakara suresinin 138. ayetinden iktibas ettiği rivayet edilmiştir. (Rengi Allah'ın renginden daha güzel kim vardır.)⁹

Seyyid Sıbgatullah (k.s.) Arvasi hazretlerinin hayatından bahseden eserler genellikle el yazması olup, matbu değildir. Bir kısmı da tercüme edilmiş basım yapılmıştır. Değişik ansiklopedi ve arşivlerde kendisi ile ilgili malumatlar bulunmaktadır. Ayrıca kendi Şeyhi Seyyid Taha hazretlerinin gönderdiği mektuplarda vardır bazılarında Seyyid Taha hazretlerinin mührü bulunmaktadır. Bazı mektuplar ise suretidir.¹⁰

Bir defasında özel postacısıyla Seyyid Taha tarafından cevaplamasını istediği önemli hususa haiz bir mektup gönderdi. Hz. Seyyid Taha'dan cevabi mektubu getiren şahsın köye yaklaştığı kendisine haber verilince Hz. Ğavs dama çıkarak Molla Ahmed el-Cüzeyri hazretlerine ait şu beyitleri tekrarladı.

قاصد بمقصودا مه هات بامژده وأمر برات

نشان هنارن هم خلات پادشهي گلگون قبا

*“Kasıd bı meksudame hat, ba müjde u emru berat
Nişan hınarın hem xelat ev padşehı gülgün keba”*

Elçi arzuladığımız maksadımızla müjde ile emir ve beratla geldi. Gül renkli aba (giysi) sahibi padişahıtan hem nişan ve hem de ödül getirdi.

On risaleden oluşan “**El-Kelimatü'l- Kudsıyye**” adlı eserde başta kendi eseri olan Minah bulunmaktadır diğer eserler konusuna göre kendisinden atıflar bulunmaktadır.

8- HALİFELERİ

a) Abdurrahman Tağı:

Evliyanın büyüklerindendir. Nurşinli'dir. Üstad-ı Azam ismiyle meşhurdur. 1304 (M.1886) yılında vefat etti. Sultan Abdulhamid Han, asrının müceddi-di olduğunu bildirmiştir.

⁹ Şeyh Muhammed Asım, Birketul Kelimat ek sh.11.

¹⁰ Belge 1- Belge 2

b) Oğlu Şeyh

c) Şeyh Halid Şirvani:

Zamanın Şafisi, vaktinin Sibeveyh'i olarak meşhur olmuştur. Hz. Ömer'in soyundan geldiği rivayet edilen Şeyh Halid, Şirvanda doğup büyüdüğü için Şirvan-i denmiştir. Molla Halid-i Oreki olarak da bilinir. Bu meşhur zatın ne yazık ki doğum ve vefat tarihi kayd edilmemiştir. Ancak 93 harbinde 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşında Doğubeyazıt cephesinde cihad ederken şehid olmuştur. Zaten birgün Şeyhine şehit olma arzusunda olduğunu da bildirmiştir. Şeyhi kendisine Bizdende Bedir ve Uhud şehidlerine selam söyle Bu arzusu da gerçekleşmiştir. Mudakkık ve Muhakkık bir âlim olan Şeyh Halid'e zamanın şafi'isi de denilmiştir. Seyyid Sıbgatullah ona Seyda diye seslenmiştir. Halid'i Oreki Şark vilayetinin adliye müfettişliğini yapardı. İslamı ilimlerden İbn-i Hacer ve Seyyid Şerif Cürcani hazretleri kadar âlim olduğunu bizzat kendisi şeyhine itiraf etmiştir.

d) Şeyh Abdurrahman Behtani

e) Sofi Mustafa Külatı:

Birgün Ğavs, kendisine, “Sus!” demişti. Bundan sonra ölünceye kadar ona cevap vermekten başka bir şey konuşmadı.

f) Ali Can Kül piki¹¹

9- EVLATLARI

Seyyid Sıbgatullah'ın Sekiz evladı vardı. Bunların isimleri şöyledir:

1- Şeyh Celalüddin: Kardeşi Şeyh Bahauddinden sonra babasının yerine o geçmiş ve bu hizmeti yürütmüştür. 1294/1877 yılında vefat etmiştir.

2- Şeyh Bahauddin: Şeyh Celalüddin'in küçüğüdür. Babasının halifesi olup, babasından sonra yerine geçti. İki ay irşad yaptıktan sonra vefat etti.

3- Sultan Veled

4- Seyyit Bahri

5- Burhaneddin

¹¹ Abdullatif Uyan, *Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, Bereket Yay. Sf.1822, 1983 İstanbul.

6- Şeyh Hamza

7- Seyyid Nur Muhammed: Şeyh Celalüddin'den sonra tarikat hizmetinde bulunmuş ve birçok müridi olmuştur.

8- Şeyh Hasan Melami Meşrepli değişik halleri vardı.

Ğavsü'l-Azam, Ğavsi Hizani veya Ğavs lakaplarıyla meşhur olan ve Arvasi nisbesiyle bilinen Peygamber Efendimizin neslinden olan el-Hac Seyyid Lütfullah efendinin oğlu, Seyyid Abdurrahman Kutbun (ki Seyyid-i Büzürk, , Seyyid Taha Hazretleri bu zat hakkında Abdurrahman-ı Nikunam demiştir) torunu Seyyid Sıbgatullah Arvasi Hazretleri (kaddesallahu esrarehu) Miladi 1870, (Hicri 1287) senesinde vefat etmiş. Kabri Bitlisin Hizan İlçesinin Gayda köyünde olup ziyaret edilmektedir.

B- SEYYİD SIBĞATULLAH'IN MANEVİ ŞAHSİYETİ VE ĞAVS OLUŞU İLE İLGİLİ YAPILAN TESBİTLERDEN BİRKAÇI

1- Abdurrahman Taği (k.s.)'nin Tespiti:

Şeyh Muhammed Asım hazretlerinin Birkatu'l- Kelimat adlı el yazması eserinin 17. Sahifesinde Ğavsiyeti hususunda şu önemli tespiti kaydetmişler:

“Kendi döneminde âlimler onun Ğavsiyeti ile alakalı delillerle ittifak etmişlerdir ve delilleri ile izah etmektedir.” Biz bu izahları özetle şöyle sıralayabiliriz:

1- a) Abdurrahman Taği (k.s.) hazretleri “Ben Onun Ğavs olduğuna dair yemin ederim.” Dedikten sonra, çünkü biz onun ebdalları arasında idik. Ebdallar dönemin Ğavsının emri altındadırlar. Şöyle ki, bizleri ebdallık vazifesi için uzak yerlere gönderirdi.

Bize “Tayyî Mekân” vaki olurdu. Ayaklarımıza taşlar ağaçlar değdiği halde hissetmezdik döndükten sonra Ğavsın ayaklarının yaralandığını ve kanadığını müşahade ederdik.

b) Kendi döneminde bir mühim mesele olunca Seyyid Taha'dan sorar, emri ondan alırdı. Çünkü o umumi Kutubdan Seyyidul Fedevi'nin vefatından sonra Mevlana Halidin halifesi Şeyh Osman et-Tavili'ye gönderirdi. Onunda ve-

fatından sonra Seyyid Nureddin Birifkiye, o da vefat edince artık kimseye sorma ihtiyacı duymadı. Hâlbuki Seyyid Nureddin Birifki Kadiri'di.

2- Halifelerinden Şeyh Halid-i Ureki, Şirvan'ının Tespitleri:

Zamanın Allemesi asrının birtanesi Şeyh Halid eş-Şirvani el Ureki hazretleri ise onun Ğavs olduğunu bildiğim halde mel'un içime bir vesvese düşürdü. Bende eğer Ğavs ise âlimin ilmini selb (geçici olarak unutturur) eder diye söylendim ezan okundu ben hücremden çıktım. Namaz için acele ettim. Ğavs üstad gel bize namaz kıldır dedi. Öne geçtim niyet ettim.

Hiçbir şey hatırlayamaz oldum. Namaz kıldırmak üzere bir kişiyi yerime tayin ettim dışarı çıkarken. Şu beyti terennüm etmiştir:

رهنماء شيخ بري صبغة الله المدد
شاه سلطان يسرير غوث أعظم المدد

Rehnuma u Şeyhi Piri Sıbgatullah el meded
Şahi Sultan-ı Seriri ĞAVS'İ AZAM el Meded

3- Diğer bazı Tesbitler:

Biz sadece onun 1. Halifesi Abdurrahman Taği (k.s.) ve yine halifesi Şeyh Halid eş-Şirvani el Öreki'nin özet sadedinden örnekler verdik.

Abdurrahman Taği (k.s.) hazretlerinin daha önce Kadiri halifesi iken ona intisab etmiş, Halid'i Öreki'nin onu imtihan etmek için hazırladığı on soruyu henüz sormadan Ğavs'ın cevaplaması müridlerinden onunla onun arasında meydana gelen bazı harika haller ve kendi döneminde yaşıyan çevrede halk üzerinde nüfuz sahibi olan bazı kimselerle olan münasebetlerinde cereyan eden hadiseler gibi...

Şeyh Asım (k.s.) (D.1921 – V. 12 Temmuz 2011) özetle şöyle zikretmiştir: “Ğavs sedyyid sibğstullah ile alakalı hal ve durumlar onun dışında hiçbir Meşayihi Kiramdan vaki olduğu duyulmamıştır.” Şeklinde ifade etmiştir. Sh. 20

4- Seyyid Sıbgatullah (k.s.) hazretlerinin manevi şahsiyeti

Onun halifesi Şeyh Halid eş-Şirvani El-Ureki bir defasında O'nun Ğayda'daki kabrini ziyaretlerinde olağan üstü hallerle hâllenmiş, bunun üzerine aş-

ğıdaki Farsça dizeleri kaleme almıştır. Bu dizelerin bir kısmı önce latin harfleriy-
le daha sonra orijinal Arabi harflerle mermer üzerine mezar taşına da yazılmıştır.

مَنْ كِه بَا شَمِ نَابِجُویمِ رُوی اَوْبَاكَاشِکِی , کاشِکِی طُوفِ حَرِیمِشِ دَسْتِ دَادِی چُونِ قَلْکِ

Ben kimim ki, yüzünü görmeyi dileyeyim. Keşki (kaşki) felek gibi onu-
nun haremni tavaf (ziyaret) edebilseydim.

هَرْ كِه رُویِشِ رَابِدِیْدُ عَیْنًا بِدَانْدُ أَنْ چِه گُفْتِ أَنْ جَلَالَتِیْنِ سُبُوطِی بَنْوِیْرِ الْخَلْکِ

Her kim ki, yüzünü gözleriyle bizatihi görürse Celaleddini Suyutinin
Tenvirul halak'ta ne dediğini anlayacaktır. (Tenvirul Halek fî Ru'yet'in Nebiyyi
vel melek, İmam Suyuti'ye ait kıymetli bazı olağanüstü halleri uyanık iken gör-
me ile ilgili kendi alanında değerli bir kitaptır.)

دَرْ تَنَّا یَشِ جُزْئِیَّوْتِ اَزْ کِمَالَاتِ بَشَرُ قَلْ وَلَا تُحْشَنْ فَقَدْ اُفْتِیْتُ عَنْ جَلْمِ الْفَلْکِ

Nubuvvet dışında beşere verilen ne kadar kemalat (üstün sıfatlar) varsa
onun için çekinmeden söyleye bilirsin. Zira bana felek ilminden fetva verilmiştir.

گَرْ شُدِی گَشْفِ عِطَا اَزْ زَاعِرَانِ مَشْهَدِشِ بَدِیْدِی تَارُوزِ قِیَامَةِ اِزْدِخَامَاتِ مَلْکِ

Eğer Meşhedini (makberini) ziyaret edenlerin gözlerinden Manevi perde
kaldırılsaydı, Kıyamete kadar meleklerin onun üzerinden izdihamını göreceklerdi.

رَاسْتُ نَائِدُ خَالِدًا بِرَقْدِ اَوْجَامِهِ اَزْ سَحْنِ گَرْ پُیْرُذْ هَسْ وَ سَخْبَانِشِ ٬دُوزِ جَلْکِ
(Nusha) وَ رُئِیْرُذْ هَسْ وَ سَخْبَانِ گَرْ دُو زِ تَلْکِ

Ey Halid onunun kamet ve bedenine sözlerden bir elbise Dikmeye kal-
kışırırsan yakıştıramazsın.

Sahban ve kıss (meşhur terziler) telekten (kuş tüyünden) bile dikse yine
üstüne oturtamazlar.

Not: Telek ve Çelek kelimeleri Tıl ve Cıl'den, sonundaki kaf harfi tek
manasını ifade eder. İkisi de elbise için kullanılmıştır.

**Muhammed Sami Erzincani'nin mürid ve âşıklarından olan Salih
Baba da divanında;**

Himmeti evliya bize yar iken,
Şahi Nakşibendi Serhunharken,
Seyyid Taha Sibgatullah var iken,

Kabi kavseyne dek seyranımız var.

Başka bir yerde ise;

İltica edelim Sıbgatullaha,

Kendi boyası ile boyaya bizi... Şeklinde dizelerle bahsetmektedir.

Ayrıca mutad olarak okunan silsilelerde sekiz elkab sıfat ile ismi zikredilmektedir. Aşağıda olduğu gibi;

سلطان الكبراء المتقين قدوة الكبراء المتأخرين
غوث العامة والخائفين قطب لائمة والسالكين مغيث المستغثين مونس الغرياء
والعاشقين شيخنا الاويسى مولانا حضرة الشيخ السيد صبغة الله ارواسي

“Sultan ul Kubara ul Mutakaddimin (Geçmiş büyüklerin sultanı)

Ve Kudvetul Kubara ul Mutaahirin (sonradan gelenlerin kudvası, önderi)

Ğavsul Ammeti vel haifin (Allah’ın emirlerine karşı gelmekten korkan ve muttakilerin ve umurun yani herkesin Ğavsı)

Kutbul eimmeti vessalikin (Önder ve süluk ehli olanların Kutbu)

Muğisul müsteğisin (Kendisinden yardım dileyenlere yardım edicisi)

Munisul ğuraba-ı vel aşikin (Garip ve âşıkların kendisinden ünsiyet, rahatlık bulduğu)

Şeyhina el Uveysi (Uveysi şeyhimiz)

Mevlana hazreti eş-Şeyh es-Seyyid Sıbgatullah Arvası” şeklinde hatmelerde okunmaktadır.

Şeyh Muhammed Asım hazretlerinin Birketu’l Kelimat adlı eserinde Seyyid Sıbgatullah (k.s.) hazretleri hakkında yazdığı bölümden seçmeler:

“Medreselerden zahiri ilmi tahsil ettikten sonra büyük bir iştiaqla (h.1245) batını marifetler ve ruhi riyazatlara yönelerek bütün vasıflara haiz bir meşayihlerin hizmetine girdi. 1256 Seyyid ul Fedevi Seyyid Taha’nın kendisine gönderdiği davet mektubu üzerine Seyyid Taha’ya yöneldi. Bu arada Allah u Teâlâ’dan başka hiç kimsenin bilemeyeceği makamlara ulaştı da ulaştı. Her sene şeyhini iki defa Nehri’de ziyaret ederdi. Hicri 1268 şeyhin vefatına kadar böyle devam etti. Bu ziyaret âdeti Seyyid Taha’nın kardeşi Seyyid Salihin (V. H.1280) vefatına dek sürdü. Ondan sonra insanları irşat ederek gönülleri fethetmeye başladı. Sohbetine 400 den fazla salih erkekler ve saliha hanımların katılımıyla gerçekleştiği olmuştur. Sabah namazından sonra özellikle Pazartesi ve Perşembe günleri teveccüh yapıldı. Teveccühe çok önem verirdi. Teveccühten sonra çorba dağıtılırdı.

Oğlu Şeyh Celaleddin'in Nehri de karşılaştığı bazı durumlar ve Seyyid Taha'nın (k.s.) kendisine iltifatları:

Seyyid Sıbgatullah hazretleri bir defasında oğlu Şeyh Celaleddini de beraberinde Nehri'ye götürdü. Bu seyahatte Nehri de değişik bazı olaylar vuku buldu. Birkaçını aktarmakta yarar mülâhaza etmekteyiz:

a)Değirmen taşının yerleştirilmesi:

Nehride yapılan değirmende, değirmen taşının bir tarafında Şeyh Celaleddin, diğer tarafında 7 kişi ile yerine yerleştirmesi, buna Seyyid Taha sen benim hamilim yükümsün, yani bana aitsin.

b)Tavandan yılanı çekip alması:

Tavanda görülen bir yılan orada bulunan insanlar kaldırıp onu oradan uzaklaştırmak için ayaklandıklarında Şeyh Celaleddin oturunuz,bu bana aittir. Çünkü siz defalarca bunu gördünüz fakat bir şey yapamadınız. Kendisi güçlü bir şekilde yılanın boğazından tutarak onu yere yıktı ve yılan öldü.

c) Kuşun Seyyid Taha'dan imdat dilemesi:

Seyyid Taha yazlıkta sohbet esnasında iken, onun omuzlarına bir kuşun konduğunu görünce, kuş sağa sola bakındı ve kuşun yeni yumurtadan çıktığını ve bir yılanın yavrulara doğru sürüne sürene gelmekte olduğunu görünce Seyyid Taha orada bulunanlara bakındı. Orada hazır olan Şeyh Celaleddine işaret ederek, Şeyh Celaleddin ağaçlar arasında bulunan yılanı etkisiz hale getirdi. Kuşun yavruları kurtuldu. Bu olaydan sonra Şeyh Celaleddin babası seyyid sibgatulla-ha. İşte ben ve Seyyiddul Fedevi, zaten o bana sen benim oğlumsun demişti.

d) Şeh Celaleddinin Nehriye Yaklaşırken, Cezbe ile hallenmesi:

Bir defasında da Seyyid Sıbgatullah (k.s.) Nehriye giderken Şeyh Celaleddin onun kafilesine katılmayıp yalnız başına onları takip ediyordu. Nehri yakınlarında Gavs atından indi, abdest almak için bir eve gitti. Şeyh Celaleddin ondan uzakta bir yerde duruyordu.

Şeyh Celaleddin şu şekilde terennüm etti:

غزالا غزالا غزالا قى برىي
دقى من لچرى گهى من لگازىي
خوزيا بمرآ ببويا منقسمت
أوو برى قى نهريي

Ez xezalım, xezalım xezala wı beriyi
Dewı mın lı çıriyi guhımın lı gaziyi
Xeziya be mıra bı buya Kismetımın
Awu Berı Wı nehriyi

“Ben bu ovanın ceylanıyım, ceylanıyım ceylanı.
Ağzım otlakta, kulağım ise çağrı bekliyor.
Keşke benim için kismet olsaydı da
Bu Nehri’nin suyu, taşı. (kayalıkları)”

Babası bunu işitince onu yanına çağırdı ve beraber emellerinin kabesine kavuştular. Ğavs Celaledдини galebe çalan yiğitliğini ve tabiatının şiddetinde Hz. Seyyid i Fedeviyye şikâyet etti. Seyyid Taha Ğavs’a senin bütün oğulların senin olsun Celaleddin de benim oğlum olsun. Ayrılacakları zaman mübarek eyvanının sütunlarına dayanarak ben sizinle gelmeyeceğim. Ben Hazreti Seyyid’in oğlum, burada kalacağım.

Ğavs oğlu Celaleddinin bu durumunu Seyyid ul Fedevi Seyyid Taha hazretlerine haber verince Hz. Seyyid Celaleddin’e “Sen babanla git yine benim oğlumsun” buyurdu.”¹²

C- SEYYİD SİBGATULLAHIN MİNAH ADLI ESERİNDEN HİKMETLİ SÖZLERİNDEN BAZILARI

Ğavs’ın en önemli eseri Minah adlı eseridir. Minah (Hediye edilen, bağışlanan, Allah tarafından verilen vergiler, nimetler, hikmetler anlamını taşır.) Bu eser Sıbgatullah Arvasi’nin halifelerinden Allame Halid-i Şirvan el-Ureki tarafından derlenmiş, kaleme alınmıştır. Bu kitab ilk defa 1982 yılında Urfa Halilurrahman Camii İmamı Yahya PAKİŞ tercüme etmiş, İstanbul’da neşr edilmiştir.

¹² Şeyh Muhammed Asım, Birketul Kelimat, sh.14-21.

Ayrıca 1983 yılında birçok yerinde Seyyid Sıbgatullah'ın sözlerinin yer aldığı kendisinden sıkça atıflar yapıldığı 10 risaleden oluşan,

“El-Kelimat’ul Kudsiyye” Salih UÇAN’ın Nakşibendi Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri adını verdiği kitap 1983 yılında İstanbul’da tercümesini yapmıştır.¹³

Minah 2013 yılında Sıraceddin ÖNLÜER – Hüseyin OKUR tarafından tercümesi yapılmış, Semerkand yayınları, Hacegan klasikleri arasında sekizinci baskısı yayımlanmıştır.

Minah, 1979 yılında Kelime-i Kudsiyye Lisadati Nakşibendiyye arapça olarak medrese hocalarından oluşan bir komisyon tarafından el yazısı ile yazılmış ve teksir edilmiştir.

Şeyh Ahmed Taşkesani’nin oğlu Molla Diyaddin tarafından Minha’ya Atiyye ismini verdiği bir haşiyesinde yazılmıştır.

Seyyid Sıbgatullah’ın Minah’ından Semerkand yayınlarından yayımlanan tercümesinden iktibas ederek, bir kısmını aşağıda sunacağız.

3. MİNHA

NAZAR BER-KADEM

Gavs-ı Hizânî Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (kuddise sırruhu), Abdülhâlik-ı Gucdüvânî hazretlerinin (kuddise sırruhu),

قَدَمُ نَظَرُ

“Nazar ber-kadem” sözünü şöyle açıkladı: “Buradaki kadem (قَدَمُ), ‘ayak’ manasına gelen ‘kaf’ harfinin üstün olması iledir. Yoksa ‘kaf’ harfini esre okuyarak, hudûs kelimesinin zıt anlamlısı olan kıdem (قَدَمُ) yani, evveli olmak’ manasında bir kelime değildir.”

Bundan maksat, müridin bakışlarının namaz kılan birinin secde mahalline olan bakışları gibi olmasıdır.

¹³ Uçan Salih, Nakşibendi Şeyhlerinin Hikmetli Sözleri, sh. 9-122, 1983 İstanbul.

7. MİNHA

İSTİKAMET ÜZERE OLMANIN ÖNEMİ

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) anlatıyor: Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem), “Hûd sûresi beni ihtiyarlattı” buyurmasının nedeni, bu sûrede kendisine, istikamet üzerine olmasının emredilmesindendir. Nitekim bu sûrede Hak Teâlâ,

أَمِرْتُكُمْ فَأَسْتَقِيمَ

“Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” (Hûd 11/112) buyurmuştur. Resûlullah (s.a.v) Yâsin sûresinin,

مُسْتَقِيمًا طَعْلِي * سَلِينَا لَمْ نَمْنَكَا * الْحَكِيمُ الْقُرْآنُ * يَسْ

“Yâsîn. Hikmet dolu Kur'an hakkı için. Sen şüphesiz peygamberlerdensin. Dosdoğru bir yol üzerindesin”(Yasin 36/1-4) ayetlerinin nazil olmasıyla ancak rahatlayabilmişti. Çünkü Allah Teâlâ ona istikamet üzerinde olduğunu bildirmişti.

22. MİNHA

ŞEKLİ ve MANEVİ DEĞİŞME

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) anlatıyor: Mesh, şeklî ve manevî olmak üzere iki türdür. Şeklî değişme, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) hürmetine ümmet-i davetten kaldırılmıştır. Manevî değişme ise devam etmektedir. Ancak günah işlemek suretiyle manevî değişmeye duçar olanlar, manen çevrildikleri hayvanın ahlâkına müptela olurlar. İşte böyle kimselerin tövbe istiğfar etmeleriyle tekrar eski suretlerine dönmeleri mümkün olabileceği gibi, tövbe etmedikleri takdirde bu hal üzerine ölmeleri de mümkündür. Şeklî değişmeye gelince; şeklen değişen bir kimsenin eski haline dönüşüp dönüşmeyeceği hakkında bu fakire (Hâlid- Şirvânî) sordu. Ben “bunun mümkün olup olmayacağı hususunda herhangi bir bilgimin olmadığını” söyledim. Gavs (kuddise sırruhu) kendisi de bu konuda bir açıklamada bulunmadı

30. MİNHA

GECE İBADETİNİN ÖNEMİ

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) diyor ki: “Hakiki müridler, gece ibadetlerine kalkanlardır. İşte bunlar, sâdâtların iltifat nazarlarına mazhar olanlardır. Diğerleri ise gerçek manada mürid sayılmazlar.”

32. MİNHA

İRŞAD UMUMİDİR

Bir gün Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) hazretlerine, şeyhlik iddiasında bulunan ve avamın zihinlerini bulandıran bazı kişilerin, “İrşad için her şeyhe taksim edilmiş bir bölgenin olduğunu, bu bölgenin dışına çıkıp irşad yapılamayacağını” söylediklerini anlattılar ve bu hususta Gavs’ın fikrini sordular. Gavs (kuddise sırruhu), “Bu asılsız bir iftiradır. Aslı astarı yoktur” dedi ve buna delil olarak, Nefehâtü'l-Üns kitabında tercüme-i hali zikredilen Şeyhülislâm Ahmed-i Nâmekî-i Câmî hazretlerinin Çiştî tarikatına mensup olduğunu iddia eden bazı noksan şeyhlerle yaptığı mücadeleleri gösterdi.

Aynı şekilde Şeyh Tâhir’in (kuddise sırruhu) “Eğer dünya büyüklerini (padişah, vali, hâkim vb.) irşad etmekle görevlendirilmiş olmasaydım, dünyada hiçbir şeyhe mürid bırakmazdım” sözünü de nakletti.

39. MİNHA

MİNHALARIN YAZILMAYA BAŞLANMASI

Bu fakir (Hâlid-i Şîrvânî), Gavs’ın (kuddise sırruhu) mukaddes sözlerini kaleme almakta geç kalındığından ötürü gerçekten büyük üzüntü duyuyordum. Bu üzüntümün üçüncü gününde Gavs hazretleri, sohbet meclislerinde şu beyiti okudular:

شَدْنَا خَيْرَ مَنَّاوِيَا نَمْدِي
شَدَّ شِيرِ تَاخُونَا نَبَايَكُو هَمَّهَاتِي

“Bu mesnevi (yazılmakta) bir müddet gecikti.

Ancak kanın süte dönüşmesi için bir müddet beklemek gerekliydi.”

43. MÎNHA

BİD'ATLARDAN SAKINMAK

Gavs-ı Hizânî Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (kuddise sırruhu), “Sadece farz ibadetleri yapıp bid’atlardan sakınan kimse, bütün ibadetleri yerine getirip birçok hal ve makama ulaşmasına rağmen bir tek bid’at işleyen kimseden çok daha faziletlidir” dedi ve peşinden, bir bedevinin Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi vesellem), “Bu anlattıklarından ne fazlasını ne de eksliğini yaparım” demesinin üzerine, Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi vesellem), “Eğer doğru söylüyorsa kurtulmuştur” diye şahitlik ettiğini gösteren hadisini nakletti.

51. MÎNHA

SOHBET VE ÇİLENİN FARKI

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) derdi ki: “Çilehanede kırk gün kalıp çile çeken bir mürid, bazı makam veya hallere ulaşabilir. Ancak Nakşibendi yolundaki bir sâlikin sohbet yoluyla elde ettiği manevi feyiz ve bereket apayrı bir şeydir. Sohbet onu daha olgun hale getirerek kemale erdirir.”

85. MÎNHA

GÜNAHKÂRA DEĞİL GÜNAHINA KIZILIR

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) buyuruyor ki: “Şeriflerden (seyyid) biri, Şiî veya bid’at ehli olduğunda, onun zatına değil vasfına yani yapıp ettiklerine kızılır. Aynı durum münkirlik yapan seyyid için de geçerlidir.”

102. MÎNHA

MANEVÎ MİRASA SAHİP OLMAK

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) bir sohbetinde şöyle buyurmuştur: “Bir şeyhin kendi oğlunun, babasının silsilesini devam ettirmesi çok az görülmüştür. Bu durum, bizim yüce silsilemizde ise sadece İmam-ı Rabbani’de (kuddise sırruhu) görülmüştür. Nitekim İmam-ı Rabbani’den sonra bu silsile onun oğlu Muhammed Masum (kuddise sırruhu) ile devam etmiş, aynı şekilde Muhammed

Masum'dan sonra da oğlu Şeyh Seyfeddin (kuddise sırruhu) silsileyi devam ettirmiştir.

Gerçek manada büyüklere evlat olmak, manen onlara varis olmakla olur. Zahiren onların evladı olmak, onların manevi miraslarına varis olmak için yeterli değildir.”

108. MİNHA

İNSANLARIN EN HAYIRLISI

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu)

لِلنَّاسِ أَنْفَعُهُمُ النَّاسِخَيْرُ

“İnsanların en hayırlısı, insanlara en faydalı olanıdır” mealindeki meşhur hadisi şöyle yorumlamıştır:

“Hadis-i şerifin ibaresinde النَّاسِخَيْرُ geçmektedir; نُسَابًا لِاخَيْرُ kelimesi geçmemektedir. Nitekim hadis-i şerifin buyrulduğu lafız üzerine manası, “Arif olan kimselerin en hayırlısı...” şeklindedir. Eğer, نُسَابًا لِاخَيْرُ lafzı olsaydı arif olmayan, fakat insanlara faydası dokunan her kişinin ‘insanların en hayırlısı’ kapsamına girmesi gerekecekti. Bu da, arif olmayanların, ariflerden üstün olması anlamına gelecekti. Bu şekilde düşünmek ise uygun değildir.”

Gavs hazretleri daha sonra, “Şüphesiz, arif olan kimsenin fayda vermesi de düşünülemez” dedi.

122. MİNHA

MUHABBETULLAH

Hâlid-i Şirvânî (kuddise sırruhu) anlatıyor: “Yemin etmese dahi sözlerine güvendiğim bir dostum, bana yemin ederek Gavs’ın (kuddise sırruhu) şöyle buyurduğunu anlattı: ‘Allah korkusu (mehafetullah), kalp hastalıklarının tümünü siler, tedavi eder. Muhabbetullah ise kalp hastalıklarını giderdiği gibi küfrü de silip atar.’

Daha sonra Gavs'ın (kuddise sırruhu) bu konuyla ilgili bir hikâye anlattığını söyledi. Bu hikâyede, bu taifeden bir müridin, Yahudi bir kadınla olan aşkından bahsetti. Öyle ki kadın bu muhabbetin tesiriyle, o müridle hiç yüz yüze gelmeden Müslüman olmuştu. Yine bu muhabbet vesilesiyle bu tarikatın edep ve adabıyla ahlaklanmıştı.

131. MİNHA

GAVS'IN HAKSIZLIĞA ÖFKESİ

Bir gün Gavs_1 Hizânî'nin (kuddise sırruhu) yüce meclisinde, şeyhlik iddiasında bulunan bir kimsenin, bir başkasının malına el koyduğundan bahsedildi. Bu şeyh, dinen kendisine verilmesi gereken hak sahibi birinin hakkına, kanunların arkasına sığınarak sahip olmuştu. Gavs (kuddise sırruhu) bu anlatılanları işitince öfkeleni ve şöyle dedi:

“Bakınız! Şu birbiriyle asla bağdaşmayan hatta birbiriyle çelişen şu iki iddiaya bakınız... Hem şeyhlik iddiasında bulunuyor hem de dine muhalefet ederek insanların koyduğu kuralların ardına sığınıyor...”

Hâlid-i Şirvânî (kuddise sırruhu) diyor ki: “Gavs hazretlerinin o güne kadar böyle öfkeleniğini hiç görmemiştik. O kadar çok kızdı, öfkeleni ve ‘Bakınız! Bakınız!’ diye söylendi ki, içimizden keşke sussa diye geçirdik.”

155. MİNHA

TASAVVUFİ KİTAPLARI MÜTALAA ETMENİN EDEBİ

Gerçek Marifet Zevki Olandır.

Gavs-1 Hizânî (kuddise sırruhu), “Bir kişinin, bîatını (iç âlemi), zâhîrin-den (dış âleminden) daha hayırlı olmadıkça, velayet makamına ulaşamaz” buyurdu ve şu beyti okudu:

چُنْدَ أَنْتَ دَارَ دُسُورِ دَنْجَامَهْرُ مِسْكِ
بَقْلِيكِ دَفْتَارِ يَكْرِ جَامَهْرُ تَوَكِّهِ

“Elbiselerine misk sürmen sana bir fayda sağlamaz.
Sen ki koltuk altının kirlerini temizlemeyen birisin.”

Bid'at Giyim Kuşamda değil, İbadetlerde olur.

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) bu son mısrayı okuduktan sonra “Giyim kuşam hususunda bid’at söz konusu olmaz. Zira baktığınızda, son asır insanların kıyafetlerini ilk asır (sahabe ve tâbiîn) döneminin kıyafetlerine uymadığını görürsünüz. Bid’at sadece taat ve ibadetlerde olur” buyurdu.

159. MİNHA

NÂKİS ŞEYHİ KÖRELTİR

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) tarikata girmek isteyen kimsenin kâmil bir şeyhe intisap etmesi ve nâkıs şeyhten de uzak durması gerektiğini belirtmek üzere şu noktalara değindi:

“Kâmil olmayan mürşid, tarikata yeni giren kimsenin kabiliyetini köreltir ve şevkini de öldürür. Oysa şevk her türlü gayenin öncüsüdür. Çünkü insandaki şevk, ancak kendisinin içinde bulunduğu durumdan daha yüksek ve yüce hallere vâkıf olmakla gelişir. İşte kâmil olmayan nâkıs ve miskin kimse, tarikata yeni giren kimseler bu yüce halleri göstermeye güç yetiremez.”

Gavs (kuddise sırruhu) daha sonra şöyle buyurdu: “Rücû halinde, âlem-i emirden âlem-i halka dönen ve şevki sönmüş olan sâlik, peygamberlerin kabirlerini ziyaret etmekle kaybetmiş olduğu şevke tekrar kavuşabilir.”

166. MİNHA

HER GÖRDÜĞÜNÜ HIZIR BİL!

Gavs-ı Hizânî Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (kuddise sırruhu) müridlerine nasihat mahiyetinde şöyle demişti: “Açıkça günah işlediği bilinen bir kimseye, meclislerde sırt çevirip oturmak ve ona karşı soğuk davranmak caiz ise de, ‘Her gördüğünüzü Hızır bil!’ kaidesince sizler, her gördüğünüzü Hızır biliniz ve kimseye sırt çevirmeyiniz.”

172. MİNHA

VUSÛL İÇİN USÛL

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) bir sohbetlerinde şöyle anlatmıştı: “Bir zaman, akrabalarımızdan bazıları, şeyhimizin değirmeninin inşaatında hizmet

ediyorlardı. Tabii ki ben de onların arasındaydım. Bir ara çalışanlardan birine, şeyhimizin kulağına ilişmesi için şu beyti okumuştum:

نُسْأَسِئَانُهُ عِمَاچْشِمَنْظَرِ رَوَاقِ
نُسْأَخَانُهُ عِخَانُهُنْمَاكِفَرُ وَأَوْزُكْرَمِ

“Gözlerimizin dikildiği eyvan senin eşiğindir.
Kerem eyle de aşağı buyur; zira hane senindir.”

Şeyhimiz Seyyid Tâhâ (kuddise sırruhu) bu beyti duyar duymaz yanımıza çıkageldi.

Hâlid-i Şîrvânî (kuddise sırruhu) diyor ki: “Anlayabildiğim kadarıyla Gavs (kuddise sırruhu) bu minhada şu hususlara işaret etmek istemişti:

Allah yolunda kendini hizmete adanmak, O’na hakkıyla kulluk yapmak ve sır evi olan kalbi mâsivadan (Allah’tan gayri her şey) temizlemekle beraber, müridin dille istemesinin de gayeye ulaşmasında tesiri olduğu muhakkaktır. Ayrıca hedefe varmak isteyen mürid, istenilen hedefin (matlup) isteyene (talip) gelebileceğine itikad etmelidir. Yoksa asıl iş, talibin matluba gitmesinde değildir. Matlubun istenildiği anda tenezzül etmesi de (çıkıp gelmesi) onun ne derece faziletli biri olduğunun göstergesidir.”

177. MİNHA

HASET TEDAVİYE MANİDİR

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) kimi zaman kendinden kimi zaman da şeyhi Seyyid Tâhâ’dan (kuddise sırruhu) naklederek derdi ki: “Her münkirin inkârcılığını bırakması mümkündür, ancak hasedinden dolayı inkâr edeninki mümkün değildir.” Bunun üzerine mecliste bulunan sâliklerden biri, “Haset de müridlerin gidermeye çalıştıkları diğer kalbi marazlar gibi bir hastalık değil midir?” diye sordu. Gavs (kuddise sırruhu) şöyle cevap verdi: “Evet, dediğin gibidir, ancak haset, müridlerin müridlerini tedavi etmesini sağlayan teslimiyete engel olan ciddi bir hastalıktır.”

180. MİNHA

İNKÂRIN ZARARI ZÜRRİYETE DE SİRAYET EDER

Gavs hazretleri bir sohbetinde şöyle buyurmuştu: “Zâhirî âlimlerin bu tarikata ve onun büyüklerine karşı münkirlik yapmaları, halkın kendilerinden ve

yazdıkları kitaplardan faydalanmasını kaldırır, engeller. Onlar, bu inkârcılıkları sebebiyle sıkıntıya ve zillete düşerler. Hatta bu hal, Allah Teâlâ'nın dilediği bir müddete dek onların zürriyetlerine dahi sirayet eder.”

Gavs (kuddise sırruhu) daha sonra buna örnek olarak şunları söyledi: “Pek çok zâhirî ilim dalında zamanının mercii olan bir âlim vardı. Bu âlim hemen hemen asrının bütün ilim dallarında kitap kaleme almıştı. Fakat o, bunca ilme rağmen, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (kuddise sırruhu) gibi büyük bir veliye münkirlik ediyordu. İşte onun yapageldiği bu münkirlikten ötürü hiç kimse onun kitaplarından faydalanamadığı gibi, kitaplarının varlığından da kimse haberdar olmadı. Bu kişi ikamet ettiği bölgenin en saygın kişilerinden olmasına rağmen ömrünün sonlarında çeşitli bela ve sıkıntılara müptela olmuş ve hatta bu durum onun evlatlarına kadar sirayet etmişti.

Şeyh İsmail Fakîrullah et-Tillovi (kuddise sırruhu) zamanında yaşayan, aynı zamanda bizim de akrabamız olan bir adam vardı. Bu adam Şeyh İsmail'e (kuddise sırruhu) münkirlik ederdi. Bu sebeple ne o ne de evlatları, - onun vefatından bu zamana kadar üç veya dört göbek geçirmelerine rağmen - hâlâ iflah olmuş değillerdir.”

204. MİNHA

HALİFELİĞİN MAKAMLARI

Gavs hazretleri derdi ki: “Halife seçiminin üç mertebesi vardır:

1- İşârî (Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi vesellem) veya sâdât-ı kira-mın herhangi birinin işaretiyle verilen halifelik). Bu, halifeliğin en üstün mertebesidir.

2- İbârî (Mürşidin halifelik vereceği kimseye, bu vazifeyi sözlü, şifahi olarak vermesidir). Bu ise halifeliğin orta derecesidir.

3- Kitâbî (Mürşidin, halifelik vereceği kimseye, bu vazifeyi bir kitabe şeklinde yazılı olarak vermesidir). Bu da halifeliğin en alt derecesidir.

211. MİNHA

ARKADAŞANIN RENGİYLE BOYANMAK

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) bir sohbetlerinde şu konuya değindiler:

“Arkadaşlık (sohbet) öyle bir haldir ki, arkadaş olanların birbirlerinin renkleriyle (huy, Ahlak vb.) boyanmalarını kaçınılmaz kılar. Bu renkle boyanmayı istemese ve hatta bundan kaçınsa da bu böyledir... İstemeseler dahi, bu renk kendisinde veya ona tabi olanlarda mutlaka görülür.”

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) sözlerini şöyle bağladı: “Bu Nakşibendi taifesine ilk girenlerin bir kısmında görülen zikr-i minşârînin (testere zikri) onlara sirayet etmesinin sebebi, Şah-ı Nakşibend hazretlerinin, bazı Türk şeyhleriyle olan arkadaşlığı sebebiyledir. Nitekim bahsi geçen şeyhler minşârî zikir yaparlardı.”

216. MİNHA

SOHBET İMANIN KUVVETLENMESİNE VESİLEDİR

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) şöyle derdi: “Sohbet, müridin dünya ile olan alakalarını keser ve onu hakiki imana erdirir. Nitekim Pîr-i Nessâc Azîzân Râmîtenî (kuddise sırruhu) sohbeti, mesleğine uygun olarak şöyle tefsir etmişti:

بِوَسْتَنِكَتْنِ

“Sohbet, çözmek ve bağlamaktır.”

Gavs-ı Hizânî hazretleri bazı sahabilerin,

سَاعَةً يُنْتَاعَلُوا

“Gelin bir saat iman edelim” sözlerindeki ‘نُؤْمِنُ’ (iman edelim) kelimesinin yani “imanı”, imanın kuvvetlenmesine sebep olan sohbet ile tefsir etmiştir (Gavs hazretleri (kuddise sırruhu) bu teville, “Gelin bir saat sohbet edelim de imanımız kuvvetlensin” demek istemiştir.)

217. MİNHA

MELEKLER SOHBET MECLİSLERİNE GELİR

Gavs (kuddise sırruhu) bir sohbetlerinde şöyle buyurmuştu: “Melekler, sohbet yapılan meclislere teşrif ederler. Bu nedenledir ki sohbet eden şeyhe, ‘pîr-i muğan’ denilmiştir. Çünkü keşif veya rüya yoluyla görülen muğan, melek diye tabir edilmiştir.”

Bunun ardından mecliste bulunan sâliklerden biri Gavs hazretlerine, “Melekler ne maksatla şeyhlerin sohbetlerine gelirler? Şayet huzur elde etmek içinse, zaten onlar daima huzur halindedirler. Yok, terakki (manevi yükselme) içinse, zaten onların belli bir makamları vardır ve bundan ilerisine de geçemezler” diye sordu.

Gavs (kuddise sırruhu) cevabında şöyle buyurdu: “Onlar bu meclislere lezzet almak için gelirler.”

225. MİNHA

SAHTE ŞEYHİN DURUM

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırruhu) münkiri, sahte şeyhlik iddiasında bulunanlara tercih eder ve

- Münkirin hatasını anlayıp doğru yola dönmesi mümkün iken, iddia sahibi sahte kişinin dönmesi ve iddiasını bırakması mümkün değildir. Çünkü iddiacılık bütün menfaatleri örten bir perdedir, derdi.

234. MİNHA

BÂTİNÎ KUVVETİ OLMAYAN ŞEYHLERİN SOHBETİ

Bir gün Gavs hazretleri (kuddise sırruhu) meclislerde kıssa anlatmanın ve vaaz vermenin şeyhlikle bağdaşmayacağını ifade ettikten sonra şöyle buyurdu: “Günümüz halifelerinin, meclislerini vaaz ve hikâye türü şeylerle süslemeleri, onlarda şeyhliğin sermayesi olan bâtinî kuvvet ve nisbet gibi şeylerin yokluğundan ileri gelmektedir. Onların bu yaptıkları silsiledeki meşâyihlerin hiçbirinde görülmemiştir.

Bakınız, bizim tarikatımızın kurucusu Şah-ı Nakşibend (kuddise sırruhu) ne buyuruyor: “Tarikatımız sohbetten ibarettir.”

258. MİNHA

GAFİL KALPLERE TESİR ZORDUR

Gavs-ı Hizânî Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (kuddise sırruhu) bir sohbetlerinde buyurdular ki: “İrşadla görevli şeyhler için, mukaddes yerlerin fethi gayet zordur.”

Gavs hazretleri (kuddise sırrıhu) sâliklerden birine bunun hikmetini bilip bilmediğini sordu.

Sâlik,- Bilmiyorum, ancak bu durum Mekke'nin zor fethedilmesiyle bağdaşıyor, dedi.

Bu cevap karşısında Gavs (kuddise sırrıhu) sustu, hiçbir şey söylemedi.

Gavs (kuddise sırrıhu) bir defasında da bu konuyla ilgili olarak şöyle demişti: “Şehirlerde ikamet edenlerin kalplerini etkilemek, köylerdekileri etkilemekten daha geç ve zordur. Zira şehirdekiler gafletin istilasına altın kalmışlardır.”

288. MİNHA

ALLAH DOSTLARI ÖLÜ DEĞİLDİR

Gavs (kuddise sırrıhu) anlatıyor: “Şeyhim Seyyid Tâhâ'nın (kuddise sırrıhu) vefatından sonra postuna oturan kardeşi Şeyh Salih (kuddise sırrıhu) sohbetlerinde şöyle derdi:

مُرْدَهشِيرَازْ بَهْرُ نَدَهْكَرْ بَهْ

“Diri kedi ölmüş aslandan iyidir.”

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırrıhu) buyurdular ki: “Bunun akabinde rüyalarımnda şeyhimi gördüm. Şöyle diyordu: “Salih benim ölü olduğumu sanıyor, oysa ben ölü değilim.”

295. MİNHA

KABI DOLDURMAK İÇİN ÇALIŞMAK GEREKİR

Gavs-ı Hizânî (kuddise sırrıhu) anlatıyor: “ Bu yolun ilk başlarında Şeyh Hâlid-i Cezerî'nin (kuddise sırrıhu) dergâhına gidip gelirdim. Günün birinde, bizim nesebimizi, ev halkımızı iyi bilen adamın biri bana,

- Hayret doğrusu! Herkes bir fayda elde edebilmek için sizin kapınıza gelirken sen başkasının kapısına gidiyorsun, dedi. Ben o adama,

- Kişinin kabında bir şey olmayınca, bunu doldurmak için zahmetlere katlanması gerekir, diye cevap verdim.”

301. MİNHA

GAVS'IN MERTEBESİ

Bir dostumun anlattığına göre Gavs hazretleri şöyle buyurmuştu:

“Ben gerçekten beş letâifin hepsinde de fenâ mertebesine ulaştım. Beş Letâifte fena makamına ulaşan veliler pek azdır.”

- Bir müridimiz Botan çayında başını yıkamış, saçını tarıyordu. Ancak tarak saçına takıldı. Canı acıyınca bizden yardım istedi. Onun için tebessüm ettim.

Gavs-ı Hizânî hazretleri, sünnete aykırı bir durum gördüğü zaman, “İslâmiyet’in emirlerini okumadın veya duymadın mı da böyle yaparsın?” derdi. Hatta sünnetlere riayet etme hususunda o kadar titizdi ki, elbisesini veya ayakkabısının sünnete uygun olmayan bir şekilde giyen birini gördüğünde, “Giyerken önce sağ taraftan başlanılacağını ve çıkarırken de sol taraftan başlanılacağını bilmez misin?” buyurdu.

Teheccüd ve evvâbin namazlarına devam ederdi.

D- SONUÇ

Seyyid Sıbgatullah bazı şahsiyetlerin tespitlerine göre Bölgenin Mevlana’sı olarak adedilmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira O, ehli tasavvufun takip ettiği yolu takip ederek;

Akaid hususunda;

Selefi salihin yani Ehli Sünnet yolunu takip etmiş

Hüküm konularında;

Fıkha tabi olmuş, ihtiyaç olmadıkça ruhsatlarla amel etmemiş, azimeti ön planda tutmuştur. Ruhsatlara tabiri caiz ise sempati ile hiç bakmamıştır. **Fezailu'l-Amal**'da yani amellerin faziletleri hususunda ise hadis ehline, sünneti se-

niyyeye titizlikle bağlı kalmıştır. Huzurunda Sünneti Seniyyeye muhalif hareket edenleri ikaz etmiş, Nazar-ı Müsamaha ile bakmamıştır.

Adab'da ise kalbin ıslahı ile alakalı hususlarla meşgul olmuştur. Zira kalb ıslah olmadıkça bedenın ıslahı mümkün olamayacağı hadisi şerifte bildirilmiştir.

*“Dikkat edin, bedende bir et parçası vardır. O düzelirse beden düzelir, O bozulursa beden bozulur. Dikkat edin işte o kalbdır”*¹⁴ tasavvufun esas konusu kalbin ıslahıdır. Göz, Kulak ve dilin ıslahı kalbe bağlıdır. Kalb ise çok değişkendir. Özelliklerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür;

- a) Nazargahı İlâhi
- b) Organların ıslahı kalbe bağlıdır.
- c) Kalp çok değişkendir.
- d) Kalp fitnelere açıktır.
- e) Ameller kalbe göre değerlendirilir.
- f) Kalp şeytan için hedeftir.
- g) Kalbin hastalıkları gizlidir.
- h) İman ile küfrün itibarı kalp ileler.
- ı) İlham kalbe gelir.
- i) İhlas, Riya, Şirk kalbe ilişkililer.
- j) Allah'ı zikir ve ondan gaflet kalp ileler.
- k) Ayrıca Rahmet ve Kasvet, ilim cehalet, sevgi nefret, saadet ve şekavet, mutluluk ve mutsuzluk kalp ile alakalıdır.

Sonuç olarak Allah'ı Teâlâ'nın kullarından takva sahibi olmasını istemekte ve emretmektedir. Takvanın mahalli de kalptir.¹⁵

Seyyid Sıbgatullah Arvasi (kaddesallahu sirrehu) hazretlerinin, Müceddidi ve Nakşi yolunun Bölgemizde, Anadolu'nun ve hatta Sınır ötesine kadar yayılmasında büyük tesiri olmuştur.

Sosyolog Şerif Mardin, on dokuzuncu (19. Yüzyıl) da Bitlisin Hizan kazası ve çevresi Nakşibendilik ve Mücedellilik merkezi haline geldiğini ifade etmektedir.¹⁶

¹⁴ Buhari, İman 39

¹⁵ Müslim, Birr 32

¹⁶ Türkiye'de Din ve Siyaset Şerif MARDİN, İletişim Yayınları 2. Baskı 1993 sf.14 İstanbul.

Seyyid Sıbgatullah'ın Seyyid Taha ile olan ilişkisi en üst seviyedeydi. Vefatına kadar her yıl iki defa ziyaret ederlerdi. Bunun dışında sürekli mektublaştıkları araştırdığımız kaynaklardan öğrenmekteyiz. Hazreti Seyyid Taha'nın Seyyid Sıbgatullah ve oğlu Şeyh Celaleddin ile olan münasebeti sadece bir Mürid ve Mürşid ilişkisi olmayıp, aile fertlerine mahsus ölçüdeydi.

Gerek Seyyid Taha hazretleri ve gerekse Halifesi Seyyid Sıbgatullah hazretleri'nin hayatları ve örnek kişilikleri ile alakalı akademik çalışmaların yapılmasını önemsiyoruz. Gelecek nesiller tarafından tanınmaları önem arz etmektedir.

Zira geçmişten habersiz gelecek inşa edilemez. Seyyid Taha ve Halifesi Seyyid Sıbgatullah'ın birer model şahsiyetler olduğu göz ardı edilmemelidir. Kendilerinin de içinde bulunduğu **Silsile**'de isimleri geçen Sadat-ı Kiramın isimleri incelendiğinde değişik ırk ve dil mensubları oldukları bariz bir biçimde görülmektedir. Bu büyük şahsiyetler çoklukta birliği tesis etmişlerdir.

Bu güzel sempozyumun Hakkâri'de icra edilmesi ayrıca önemlidir. Bu münasebetle başta Hakkâri Valimiz aynı zamanda bir edip olan Sayın Orhan ALİMOĞLU beyefendiye ve Hakkâri Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN beyefendiye ve bu organizasyonda emeği geçen tüm akademisyenlere, öğretim görevlilerine ve emeği geçen herkese teşekkür ederim. Muvaffak olmaları için duacıyız. Tevfik Allah'tandır.

Saygılarımla...

السيد محمد علاء الدين

- ۱۵۲

وہاں سے تھوڑے فاصلے پر ایک اور گڑھی تھی۔

Belge 1

Mektup

Şeyh Muhammed Asım İbnu Şeyh Aladdin (k.s.) İbnu eş-Şeyh Fethullah
(k.s.) el-Verkansi

Birket ul Kelimat kitabından alınmıştır.

HZ. SEYYİD TAHA’NIN ĞAVS-I AZAM ŞEYH SEYYİD SİBĞA-TULLAH’A MEKTUBUDUR. (ALLAH SIRLARINI YÜCELTSİN VE ALEMLERİN ÜZERİNE DÖKTÜĞÜ GİBİ BİZİM ÜZERİMİZE DE ON-LARIN NURLARINI DÖKSÜN)

Lakaplardan müstağni olan (herkes tarafından bilindiği için lakap takıl-masına ihtiyacı olmayan) feyz, fayda, (istifade) ve meşihatmeab makamı, Molla Sıbğatullah Cenablarına selam ve dualarımı bildiriyorum. Duadan sonra malum ola ki, elimize ulaşan mektubunuz sevinç vesilesi olmuştur. Her türlü noksan sıfatlardan beri kemal sıfatlarla muttasıf Allah’a hamd ve minnet olsun. Zira fakirlerin (Seyyid Taha hazretleri kendilerini işaret ediyor.) muhabbeti dünya ve ahiret saadetinin sermayesidir. Anlaşılyorki, ayrılık günleri bile bu muhabbetin azalmasına tesir etmemiştir.

İki şeyi muhafaza etmek lazımdır. Birincisi, Şeriatın sahibine ittiba (ken-disine ve ailesine salat ve selam olsun) ikincisi, uyulan şeyh’e muhabbetve ihlas. Başka hiçbirşey olmasa bile bu ikisi nimettir. Ve eğer bu ikisi derinleşmişse hiç-bir gam keder yoktur. Nihayetinde istenilen olmuştur. Eğer Allah u Teala muha-faza buyursun, bu ikisinden birinde bir halel (zarar) meydana gelirse ve bununla beraber haller ve zevkler aynı anda devam etse bile bu bir keramet değil, istidraç olduğunu bilmek gerekir. O zaman harab olduğunu kesin bilmek lazımdır. Doğ-ruluk yolu budur. İnsanı başarıya ulaştıran Allah’tır. Eğer duacınızın (Seyyid Taha k.s) halini sorarsanız, belaları def eden atıyyeleri (nimetleri) veren Allah’a hamd ve şükürler olsun. Selametteyim. Dostların arzuladığı gibiyim. Araştırdım ki, kardeşlerimiz birkaç dille(defa) bu miskin dergahına gelmek için icaze(mu-saade-izin)almakisterler. Hoş ve hayırla gelsinler. Rahatsızlık duymasınlar. Ki Cenab-ınız insanlarla birdaha buraya gelecektir. Fakat gelecek olurlar ne kadar isterlerse yanımızda dursunlar, ne zaman gitmek isterlerse gitsinler. Selam ve dua ile.....

Edaful İbad
Seyyid Taha el-Halid-i en-Nakşibendi

جناب مستنیر الانبیا صلی اللہ علیہ وسلم سلام خوان و
 و بی فضا صنف و بلاغ بران ارم
 کر زینب مراد کشتی بیدار این در این صفت موزع اراکی
 در بحث فرموده بدو رسید و گفتند که در این صفت موزع اراکی
 خط نشان کردید و چون فرمود بر صفت کلمات استخفیه
 صفت کلمات فرموده کلمات در این صفت موزع اراکی
 و موزع کلمات فرموده کلمات در این صفت موزع اراکی
 بر صفت کلمات فرموده کلمات در این صفت موزع اراکی
 و از امر کلمات فرموده کلمات در این صفت موزع اراکی
 بخواند و بدینا و الا صفت کلمات در این صفت موزع اراکی
 علیکم و علیکم لا یمکن ان خوان

ضعیف العبد
 سید علی
 الخائض
 النفس

Belge 2

SEYYİD TAHA HAZRETLERİNİN ĞAVS-I AZAM SEYYİD SİBĞATULLAH'A GÖNDERDİĞİ MÜHÜRLÜ BİR MEKTUBUN TERCÜMESİ

Lakaplarla anılmaya ihtiyacı olmayan Molla Sibğatullah cenablarına selam ve dua ediyorum.

Onu hakiki hafız (koruyan) Allah'a ve Pirani kiramın (büyüklerin) himmetlerine emanet ediyorum. Malumunuz olsun ki, maksadımıza şafi,(uygun) muhabbet ihtiva eden güzel mektubunuz duacınızın (seyyid Taha) postacısı Sufi Ali'nin eliyle bize ulaştı.

Güzel sıfatlara sahip zatınızın sıhhat ve selameti bizim için sevinç kaynağı oldu. Molla Nasır mektubda bütün hususları yazmıştır. Sofi Ali de bu kasd edilen haberi tasdik ediyor. Molla Celaleddine Selam ve sonsuz dualar ediyorum. Bu sene duacının (Seyyid Taha) müsamahası oldu. Onun emrinden dışarı çıkmaması gerekir. Duacının (Seyyid Taha)duası, Necatinin yanında okuması şartı ile kendisi iledir. Aksi halde duacının (Seyyid Taha) hatrını kıracaktır. Baki selam sizin ve sizin yanınızdaki ihvanın üzerine olsun.

MÜHÜR

Edaful İbad

Seyyid Taha el-Halid-i en-Nakşibendi

KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ
ve
SEYYİD ABDÜLKADİR

Ahmet DEMİR

KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ ve S EYYİD ABDÜLKADİR

Ahmet DEMİR¹

Özet

Yakın dönem Türk ve Kürd tarihi içerisinde önemli roller oynayan derneklerden biri de Kürdistan Teali Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin kurucularından ve en önemli şahsiyetlerinden biri Seyyid Abdülkadir'dir. Osmanlı Kürdleri tarafından kurulan bu Cemiyet, Wilson ilkelerine dayanarak Kürdlerin yoğunlukta yaşadığı yerlerde bağımsız ya da otonom bir yönetim kurmayı hedefliyordu. Kürdistan Teali Cemiyeti, 18 Ocak 1918'de düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa ile temsil edildi. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Barış Antlaşması, bütün Kürdleri, özellikle de Kürdistan Teali Cemiyeti'ni derinden etkiledi. Cemiyet üyeleri, Kürdistan topraklarının Ermenistan'a verildiğini belirterek batılı devletlerle ilişkiler kurmuş ve bu arada İngiltere ile yakın temasa geçmişti.

Osmanlı Hükümetiyle de iyi ilişkilerini sürdüren Cemiyet, iktidarda bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle 22 Aralık 1918 tarihinde mutabakata vararak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk bir Kürdistan'ın kurulması konusunda hemfikir kalmışlardı.

Seyyid Abdülkadir liderliğindeki Kürdistan Teali Cemiyeti, birliğini uzun süre koruyamamış, içerideki çekişme ve mücadeleler sonrasında 1919 yılının son ayları ile 1920 yılı içerisinde ikiye ayrılmıştır. Seyyid Abdülkadir ve onun gibi düşünen Kürd aydınları Kürdistan Teali Cemiyeti'nde kalırken, daha radikal düşüncelere sahip olan kesim cemiyetten ayrılarak Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'ni kurdular.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin hukuki varlığı Cumhuriyet'in ilanından az önce sona erdirilmiştir. 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanmasıyla irtibatlı görülerek Seyyid Abdülkadir, Şark İstiklal Mahkemesince yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, Kürdistan Teali Cemiyeti, Seyyid Abdülkadir, Paris Barış Konferansı, Sevr Barış Anlaşması.

¹ Tarihçi-Yazar; TRT Genel Müdürlüğü, Oran/Ankara.

Abstract

One of the near-term associations that play an important role in the history of the Turkish and Kurdish society is Society for the Rise of Kurdistan. One of the most important figures and of the founders of this association is Sayyid Abdulkadir. The Society which was founded by the Ottoman Kurds aimed at establishing an independent or autonomous government on the basis of Wilson Principles in the areas which were by the Kurds . Society for the Rise of Kurdistan was represented by Sherif Pasha in the Paris Peace Conference in January 18, 1918. The Treaty of Sèvres that the Ottoman Empire signed affected all the Kurds especially Society for the Rise of Kurdistan deeply. Members of society established relations with western states and in the meantime had been in close contact with the United Kingdom stating that the territory of Kurdistan was left to Armenia.

The Society which continued good relations with the Ottoman Government had had agreed on the establishment of an autonomous Kurdistan in the Ottoman Empire by agreement with Freedom and Accord Party , which was in power then, on 22 December 1918.

The Society for the Rise of Kurdistan , led by Sayyid Abdulkadir, failed to protect its unity for a long time and was divided into two in the last months of 1919 and in the year 1920 as a result of interior strife and struggles. While Sayyid Abdul Qadir and Kurdish intellectuals who thought like him stayed in the Society for the Rise of Kurdistan, those with more radical ideas established Society of Social Organisation, leaving the previous society.

The legal existence of the Society for the Rise of Kurdistan was terminated just before the declaration of the Republic. Sayyid Abdulkadir was tried and sentenced to death by Eastern National Court in 1925 because of being thought in contact with Sheikh Said rebellion.

Keywords: Ottoman Empire, the Society for the Rise of Kurdistan , Sayyid Abdul Qadir , Paris Peace Conference, the Treaty of Sèvres .

Giriş

Kürdlerin Osmanlı Devletine katıldığı 1514-15 tarihinden XIX. Yüzyılın başına kadar, ulusal bağımsızlık manasındaki başkaldırılarına rastlanılmaktadır. Diğer taraftan, Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlıların, Kürd

Emirliklerinin varlığını tanıması ve haklarına saygılı olması,² bu barışçıl ortamın uzun süre devam etmesinde önemli bir rol oynamıştır denebilir.

Kuruluşundan itibaren tedricen etrafındaki küçük devletleri fetheden Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılda güçlü devletlerin sınırlarına erişerek, tabii sınırlarına ulaşmıştı. II. Viyana bozgunu ve müteakiben yaşanan yenilgiler ve nihayetinde kabul edilmek zorunda kalınan Karlofça Antlaşması, bu devletin batıya dönük fetih hareketlerinin bittiğini göstermiş, Osmanlılarca hakkıyla takip edilemeyen Rönesans ve reform hareketleri, bilimsel gelişmeler ve sanayi devrimi, Avrupa devletlerini güçlendirmiş, nihayet bu süreçte kuzeydeki Çar Petro'nun geliştirdiği güneye inme politikası yüzünden, yeni ve güçlü bir düşman daha edinilmişti.

Bu süreçte Osmanlı Devleti, batıya karşı gerekli atılımları ve uyum sağlama çalışmalarını yapamadığı ve içeride de ekonomik ve mali devrimleri gerçekleştiremediği için, peyderpey yıkılmanın eşiğine gelmiş, varlığını ve istikbalini adeta rakip devletler arasındaki çıkar çatışmalarına bağlamıştır. Sanayi devrimi ve arkasından başlayan yeni sömürge-pazar elde etme yarışında yer alan gruplar arasında beliren rekabette, Avrupalı devletlerin birbirleriyle olan siyasetleri gerginleşmiş, bu da İngiliz-Fransız-Rus bloğuyla Alman-Avusturya-Macaristan-İtalya bloğu arasında I. Cihan Harbini sonuç vermiştir. Fakat bu savaş, Osmanlı Devleti'nin katıldığı bloğun yenilmesiyle birlikte, bu devletin adeta sonunu getirmiştir. İmzalanan ağır koşullu Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) de bunu adeta tescil etmiştir.

1789'daki Fransız İhtilali'nin dünyaya yaydığı milliyetçilik dalgasının, başlarda olmazsa da özellikle XX. Yüzyılın başlarından itibaren Kürdleri de etkilemiştir. Kürdler, XIX. yüzyıla girilirken -az da olsa Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerinde yaşadıkları alanlar hariç- yoğun olarak yaşadıkları coğrafya, bugünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Irak'taki Federal Kürdistan toprakları idi. 93 Harbi'ni (1877-1878) müteakiben imzalanan Berlin Antlaşmasıyla (1878), İngilizler ve Ruslar, Kürdlerle meskûn bu topraklarda yaşayan azınlık durumundaki Ermenilerin durumunun iyileştirilmesini³ Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiler.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı ülkesinin doğusunda yaşayan Hristiyan Ermenilerin batılılar -özellikle de Ruslar- tarafından -Berlin Anlaş-

² Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevarih*, Eskişehir, 1992, IV, 245-272.

³ Kodaman, Bayram, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî tarihi" *Doğustan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, 148.

masıyla- himaye ve destek görmesi, İstanbul'un dikkatini aynı toprakların asıl sakinleri olan Kürdlerin üzerine çevirdi ve Ermenilere karşı bu halkın Osmanlı sultanı II. Abdülhamid tarafından desteklenmesini sonuç verdi.

II. Abdülhamid, anlaşılmaya konan Ermenilerle ilgili maddeyle aslında Osmanlı Kürd coğrafyasının önemli bir parçasının üzerinde Hristiyan bir Ermeni Devletinin temellerinin atılmak istendiğini fark ettiği için, çeşitli tedbirlere başvurmuş, bu bağlamda Kürd aşiretlerini sistematize ederek bir taraftan Hamidiye alaylarını teşkil etmiş, diğer taraftan kurmuş olduğu Aşiret Mektepleri'ne Kürd ileri gelenlerinin çocuklarını da alarak nüfuzlu Kürd liderlerinin ve dolayısıyla Kürd halkının merkezi hükümete bağlılığını pekiştirme çalışmalarına başlamıştı.⁴

Kürdler arasında oluşturulan bu Hamidiye Alayları ve İstanbul'da devreye sokulmuş olan Aşiret Mekteplerine Kürd ileri gelenlerinin çocuklarının alınmaya başlanması olayı, Osmanlı Devletinin doğu topraklarını oluşturan Kürdistan coğrafyasının elden çıkmasını engellemek ve Müslüman Kürdlerin devlete bağlılığını kuvvetlendirmek amacına matuftu. Kürd ileri gelenlerinin çocuklarının Aşiret Mekteplerinde devlet tarafından okutulması ve mezuniyet sonrasında bu gençlerin çeşitli devlet kademelerinde görevlendirilmeleri, hepsi bu amaca dönüktü. İlginç olan şey, bu dönemde Bab-ı Âli tarafından çeşitli mevkilere yükseltilen birçok Kürd ileri gelenlerinin tahsil görmüş çocukları, Türkçü hocalar ve öğrenciler üzerinden çoğunlukla aksülamel yoluyla Batı'daki milliyetçi cereyanlarla temas etmeye başlamış olmalarıdır.⁵

Diğer yandan, mezkûr çeyrek yüzyıla kadar Osmanlı taraftarı olan İngilizlerin karşıt bir politikaya yönelmelerini, Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla yakınlık kurmasına⁶ ve İngilizlerin sömürgelerine kolayca ulaşmasını sağlayan Süveyş Kanalı'nı ve Doğu Akdeniz'i kontrol altında tutan Kıbrıs adasını Osmanlı'dan almasına bağlamak yanlış olmaz.

SEYYİD ABDÜLKADİR

Eski birçok Kürd emirliğinin topraklarını da kontrolü altına alan 1880-1881 yıllarındaki Şeyh Ubeydullah en-Nehrî'nin çıkardığı ayaklanma⁷ sonrasında, şeyhin oğlu Seyyid Abdülkadir'in İstanbul'a yerleşmesine izin verildi.⁸

⁴ Özoğlu, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul, 2009, 89.

⁵ Cemal, Behçet, *Şeyh Said İsyanı*, İstanbul, 1995, 13.

⁶ Kalafat, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992, 2-3.

⁷ Ayaklanmanın detayları için bkz.: Celil, Celilî, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, İstanbul, 1998.

⁸ Göldaş, İsmail, *Kürdistan Teâlî Cemiyeti*, İstanbul, 1991, 17.

Seyyid Abdülkadir, 1896 yılında İttihad ve Terakki örgütüne girip, o cemahtaki faaliyetlere katılınca, sultan II. Abdülhamid tarafından İstanbul'dan çıkarılarak Medine'ye sürgün edildi. Seyyid Abdülkadir, İttihadçıların çalışmalarıyla 1908'de gerçekleşen II. Meşrutiyetin ilanını müteakip İstanbul'a döndü; fakat bilahare dinî yaklaşımlarından dolayı koyu bir İttihad ve Terakki muhalifi oldu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan Seyyid Abdülkadir, 4 Mart 1919 tarihinde I. Damat Ferid Paşa Hükümeti'nde Şura-yı Devlet (Danıştay) Reisi olmuştur.⁹

Mütareke döneminde Kürdlerle ilgili çalışmaların içinde çok sık bir şekilde görülen Seyyid Abdülkadir, 1918'da kurulan Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin başkanlığını yapmıştır.

KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

II. Meşrutiyet'in ilanından I. Dünya Savaşının sonuna kadar İstanbul'da Kürdler tarafından birçok Kürd derneği kuruldu; fakat bunlar, Kürd nüfuzlu ailelerin (Bedirhanîler, Babanîler, Şemdinanîler, Cemilpaşazadeler vs.) birer kültür kulübü işlevinden öteye gidemedi.¹⁰

Osmanlı yönetimi, Mondros Mütarekesi'nden olumsuz yönde etkilenince, Kürd cenahında ön plana çıkan ve geniş hareket imkânı bulan örgütlerden bir tanesi Seyyid Abdülkadir Efendi'nin başkanlığında kurulan Kürdistan Teali Cemiyet'i idi. Bu cemiyet kendini, 1908'de kurulan, Osmanlılık idealine bağlı bir hayır cemiyeti görünümünde olan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin devamı gibi göstererek aynı izlenimi uyandırmak istiyordu; ama bilahare asıl amacının mütarekenin yarattığı elverişli ortamdan yararlanarak bir Kürd devleti kurmak olduğu aşikâr oldu.¹¹

Oğuz Aytepe'ye göre “Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti adıyla da bilinen Kürdistan Teali Cemiyeti 6 Teşrini sani 1333 (6 Kasım 1917) te teşekkül etmiştir. 17 Kanun-ı evvel 1334 (17 Aralık 1918) te kurucular Dâhiliye Nezareti'ne bir yazıyla başvurmuş, Dâhiliye Nezareti'nin 19 Subat 1919 tarih ve 74 sayılı kararıyla cemiyetin kuruluşuna müsaade edilmiştir”¹²

⁹ Göldaş, a.g.e., 18; Çamsoy, Zeynep, *Milli Mücadele Döneminde Kürdistan Teâlî Cemiyeti (1918-1927)*, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, 71-72.

¹⁰ Özoğlu, a.g.e., 92.

¹¹ Aytepe, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, Haziran, 1998, S. 174, 329-330.

¹² Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, 329.

Kürdistan Teâli Cemiyeti üzerinde çalışma yapan araştırmacılar bu cemiyetin kurucularının kimler olduğu konusunda, hemfikir değillerdir. Tarık Zafer Tunaya'nın naklettiği liste ile İsmail Göldaş'ın naklettiği liste tamamen örtüşmemektedir.¹³

Genel olarak kabul gören Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kurucu ve Üyeleri şunlardır:

1. Seyyid Abdülkadir, 2. Said-i Nursî, 3. Dr. Abdullah Cevdet, 4. Mehmet Şükrü Sekban, 5. Halil Hayali, 6. Şükrü Baban, 7. Kamuran Ali Bedirhan, 8. Babanzade İsmail Hakkı, 9. Muhammed Mihrî, 10. Memduh Selim Begî.¹⁴

Bu listede de görüldüğü gibi cemiyetin kurucuları Kürdlerin ileri gelenlerinden oluştuğu gibi İstanbul'da çeşitli okullarda okumakta olan Kürdlerin diğer ileri gelenleri ile aşiret çocukları da Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin etkin kadrolarını oluşturmuşlardır.¹⁵ Diğer taraftan bu cemiyetin kurucularının homojen olduklarını sanmak, yanıltıcıdır. Zira Şamdinanî aşireti temsilcisi Seyyid Abdülkadir ve bağlıları ile bunlara rakip pozisyonunda bulunan Bedirhanîler, Babanîler ve Cemilpaşazadeler arasındaki rekabet gözlerden saklı değildi.

Diğer taraftan bu cemiyet temel hedefi “*Kürdlerin genel çıkarlarının gözetilmesi ve ulusal davanın desteklenmesi*” idi. Cemiyet, bu amaca ulaşmak için dergi ve kitapların yayınlanması, okulların açılarak yetişkinlere yönelik eğitimlerin verilmesi gibi çeşitli yöntemleri, araç olarak kullanmıştı.¹⁶

Aslında Osmanlı Hükümetinin, özerk olsun bağımsız olsun, bir Kürdistan kurma amacında olduğu görülen bu cemiyetin kurulmasına izin vermesi oldukça ilginçtir. Devlet, bir kısım toprakları üzerinde hesap kitap yapan bu cemiyete nasıl ve niçin izin vermiştir? Acaba bölgenin itilaf devletlerince Arap ve Ermeniler arasında paylaşılacak istenmesinin, Tevfik Paşa hükümetini bu şekilde

¹³ Tarık Zafer Tunaya'ya göre Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kurucu ve yöneticileri “Reis, Seyit Abdülkadir Efendi (Şeyh Abdullah Efendizade), Hüseyin Şükrü (Baban) Bey (Katib-i Umumi), Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) Bey, Muhittin Nazim Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey iken (Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)*, İstanbul, 1986, 186–187.), Göldaş’a göre kurucu listesi şöyleydi: 1. Başkan: Seyyid Abdülkadir (Şemdinan), 2. Baş. Yard: Emin Ali Bedirhan (Botan) (1. Başkan yard.), 3. Baş. Yard: Fuad Paşa (Süleymaniye) (2. Başkan yard.), 4. Genel sekreter: Hamdi Paşa, 5. Muhasebeci: Seyyid Abdullah (Şeyh Abdülkadir’in oğlu), 6. Aza: Miralay Halid Bey (Dersim), 7. Aza: Miralay M. Ali Bedirhan Bey (Botan), 8. Aza: M. Emin Bey (Süleymaniye), 9. Aza: Hoca Ali Efendi, 10. Aza: Şefik Ervasi (Van), 11. Aza: Şükrü Baban (Süleymaniye), 12. Aza: Fuad Baban (Süleymaniye), 13. Aza: Fethullah Efendi, 14. Aza: Şükrü Mehmed (Bakırmaden) (Göldaş, a.g.e, 18).

¹⁴ Çamsoy, a.g.t., 70-101.

¹⁵ Göldaş, a.g.e, 31.

¹⁶ Çamsoy, a.g.t., 103.

davranmaya itmiş olabilir mi? Ya da Kürd ileri gelenlerinin gerçekten halife-ye bağlılıklarını bildirmeleri ve bu sözlerine sadık davranıyor olmaları olabilir mi? Hükümetin niyeti ne olursa olsun, başlarda siyasal bir parti olmadığını beyan eden cemiyet, sonraki süreçte sergilediği eylemlerle İstanbul Hükümetiyle uyumlu tam olmadığını da gösteriyordu. Cemiyetin kuruluş amacı hükümete sunulan tüzüğünde şöyle belirtiliyordu:

“Madde 4 - “Hey’et-i İstişare”nin vazifesi nizamnamesi esasının birinci maddesinde muharrer makasid-ı cemiyetin hıfzile, çıkmasına çalışmak ve Kürdistan’ın maddeten ve manen terakki ve tealisine ve Kürt kavminin terbiye-i İslamiye fikriye ve ruhiyesine mütelalik hususatı tezekkür ile beraber hey’et-i idarenin hal edemediği ve ehemmiyet itibariyle hey’et-i umumiye içtimâna kadar tehirinde mahzur gördüğü mesail hakkında esbab-ı mucibe beyaniyle müstereken o içtimaa mahsus olmak üzere aralarında intihap edecekleri bir zatın taht-ı riyasetinde biliçtima iltihaz-ı karar ile hey’et-i idare tarafından ihtisaslarına göre teşkil edilen encümenler mukarreratını tetkik veyahut kendileri tarafından herhangi bir madde üzerine kaleme alacakları raporları hey’et-i idareye tevdi eder.”¹⁷

Cemiyetin mühründe Fransızca “*Autonomie du Kurdistan*” yazılı idi; bir başka mühürde Comite General de la Ligue”, “*Des Kurdes de Kurdistan*” şeklinde yazılmıştı. Dolayısıyla cemiyetin en azından özerklik amacıyla olduğu aslında daha kurulduğu tarihlerde bile belli idi.¹⁸ Diğer taraftan Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürdistan muhtariyeti konusunda Amerikalılarla temas kurduğu gibi İngilizlere de derin ve samimi bir itimatla bağlanmış ve İstanbul Hükümeti’nin yanında, Milli Mücadele’nin karşısında yer almıştı.¹⁹

SEYYİD ABDÜLKADİR ve KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ’NİN FAALİYETLERİ

Seyyid Abdülkadir başkanlığındaki Kürdistan Teali Cemiyeti, o süreçte başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası’yla yakınlık kurduğu gibi İngiliz Muhipler Cemiyeti gibi siyasi derneklerle de yakınlık geliştirmiştir. Damat Ferit kabinesinin “Büyük Ermenistan” projesine şiddetle muhalefet eden cemiyet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile muhtar bir Kürdistan teşkili hususunda bir anlaşma imzalamıştır.²⁰

¹⁷ http://tr.wikisource.org/wiki/K%C3%BCrt_Teali_Cemiyeti_Nizamnamesi, erişim, 15.05.2013; Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, 331.

¹⁸ Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, 330.

¹⁹ Mesut, Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, İstanbul, 1992, 41-42; Çamsoy, a.g.t., 104-105.

²⁰ Çamsoy, a.g.t., 105.

Kürdistan Teali Cemiyeti, Süleymaniye’de Şeyh Mahmut Benzercî yönetiminde kurulan hükümet ile temas kurmaya çalıştığı gibi Paris Konferansında Kürdlerin hukukunu savunduğunu iddia eden Şerif Paşa ile de ilişki kurmuştur.²¹

Şubeleri: Kürdistan Teali Cemiyeti, kurulduktan kısa bir süre sonra örgütlenme kararı alarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da şubeler açmaya başlamıştır. Diyar-ı Bekir, Mamuretü’l Aziz, Arabkir, Garzan ve Hozat şubeleri ile Erzurum ve Van şubelerini bu ilk açılan şubeler arasında saymak mümkündür.²² Sivas-Koçgiri bölgelerinde Ümraniye, Beypınarı, Celalli, Sincan, Hamazımara ve Domurca ile Siirt’te de birer şube açılmıştır.²³

Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin yeni şube açma çabaları 1920’nin son aylarına kadar sürmesine rağmen Anadolu’daki şubelerle ilişkileri zayıflamış; onlar üzerindeki bağlayıcı etkisi neredeyse bitmiştir. Bu tarihten itibaren cemiyetin yöneticileri ve etkin Kürd önderleri arasında baş gösteren düşünce ayrılığı, 1922 yılının sonlarında artık Kürdlerin yaşadığı bölgelerde etkisi pek görülmez.²⁴

Basın Yayın Organları: 1918 yılının Kasım’ından itibaren İstanbul’da Müküslü Hamza’nın sorumluluğunda yayınlanmaya başlayan *Jin dergisi*, takip ettiği yayın politikasıyla Kürdistan Teâlî Cemiyeti’nin yayın organı haline gelmiştir. 25 sayı çıkarabilen bu dergi Kürdçenin Kürmancî ve Soranî lehçeleriyle Türk dilinde neşriyat yapmıştır.²⁵ Cemiyetin Jin Dergisi’nin yanı sıra *Kürdistan Dergisi*, İstanbul’daki *Serbesti Gazetesi* ve Bağdad’ta yayın yapan *Bangi Hak Gazetesi* isimli yayın organları da vardı.²⁶

Kürdistan Teâlî Cemiyeti adına Seyyid Abdülkadir’in, Kurtuluş Savaşı sırasında İngilizlerle temasa geçtiği ve Britanya’nın hamiliğini istediği; İngilizlerin de bu dönemde Kürdleri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak istedikleri, İngiliz belgelerinden rahat anlaşılmaktadır.²⁷

Anadolu’da Milli Mücadele hareketini başlatmak durumunda olan Müdafaa-i Hukukçular, Kürd meselesini Misak-i Milli çerçevesinde ele alıyor, Kürd halkını da Milli Mücadele hareketinin yapısal bir ögesi olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı her iki halkın da kurtuluş savaşıydı. Sömürgeci

²¹ Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, 331.

²² Tunaya, *a.g.e.*, 189.

²³ Tunaya, *a.g.e.*, 190.

²⁴ Göldaş, *a.g.e.*, 55.

²⁵ Göldaş, *a.g.e.*, 192-193.

²⁶ Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâlî Cemiyeti”, 331; Tunaya, *a.g.e.*, 190.

²⁷ Yeğen, *a.g.e.*, 133-136, 141-151

devletlerin, yaptıklarıyla Kürdleri değil, Ermenileri tuttukları ve tercih ettikleri aşikârdı; fakat bunlar aynı zamanda Kürdlerin Ankara'yla birlik kurmalarını da istemiyorlardı. Müdafaa-i Hukukçular tarafından ileri sürülen tez, İngiliz politikasına, İstanbul hükûmetine ve Kürdistan Teali Cemiyeti ve çevresindekilerin politikasının tersine idi. Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin, Heyet-i Temsiliye'ye ve TBMM Hükûmetine karşı tüm muhalefeti ve engellemeleri de bu nedenlere dayandırılmıştır.²⁸

Gerçekleştirmek istediği projenin tahakkukunu, İngiltere'nin vereceği destekte gören ve Anadolu'da başlayan hareketi, kendileri için büyüyen bir tehlike olarak değerlendiren Seyyid Abdülkadir ve arkadaşları, İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Hohler'le görüşerek fikir alışverişinde bulunmuşlardır.²⁹ İlginçtir, aynı zamanda İstanbul hükûmeti de Anadolu kuvvetlerine karşı Kürdleri kullanmak³⁰ ve bunun için de İngilizlerin desteğini elde etmek istemiştir.³¹

Şurası dikkat çekicidir ki o dönemde İngilizlerle birlikte hareket ederek kurmak istedikleri Kürdistan'ın geleceğini onlarda bulmaya çalışan bu cemiyetin üyeleri, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin egemenliğine karşı çıkmıyorlardı. Seyyid Abdülkadir, Halifeye bağlı, İngiliz himayesinde otonom bir Kürdistan düşüncesine taraftar olmasının bir sonucu olarak, Anadolu'da Mustafa Kemal liderliğinde yürütülen Milli Mücadele Hareketine de sıcak bakmamaktaydı.³²

Wilson Prensipleri, Kürdistan Teali Cemiyeti'ni harekete geçiren diğer bir unsurdur. 14 maddeden oluşan ABD'nin o dönemdeki bu ilkeleri, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan topluluklarının gelecekleriyle doğrudan ilgiliydiler. Daha çok Hristiyan tebaları bu prensiplerden yararlandırma amacıyla olan ABD ve Batılılar, Cemiyetin ileri gelenlerini boşuna ümitlendirmişlerdir. Zira ABD'nin bu başkanı (Wilson) Kürdlerin yaşadığı şehirlerin hemen tamamını (Van, Kars, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır), kurmayı tasarladıkları Ermenistan Devleti'nin sınırları içinde sayıyorlardı.³³

²⁸ Tunaya, *a.g.e.*, 199.

²⁹ Lazarev, M.S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Ankara, 1993, s.168; Çamsoy, *a.g.t.*, 113-114.

³⁰ Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, 170.

³¹ Yine bu görüşme sırasında, Damat Ferit, yüksek komisere şu önemli açıklamalarda bulunuyordu:

*Antlaşma koşulları gereğince 15.000 erden oluşacak küçük bir ordu kurmak, ayrıca, Kürtleri Mustafa Kemal'e saldırtmakla ilgili olarak, Osmanlı Savunma Bakanlığınca hazırlanan iki planı, bu Bakanlıkta görevli İngiliz generalleriyle birlikte gizlice incelemek. Sadrazamın iddia ettiğine göre, İstanbul'daki Kürt önderleri, "Mustafa Kemal'e karşı koymaya can atıyorlardı." Damat Ferit, Türkiye'deki işgal Orduları Başkomutanı General Milne'le de ilişkilerini sürdürüyordu." Sonyel, *a.g.e.*, 85; Çamsoy, *a.g.t.*, 115. ve 395 no'lu dipnot.*

³² Çamsoy, *a.g.t.*, 117-118.

³³ Çamsoy, *a.g.t.*, 118.

Türk ve Kürd aydınları, Paris Barış Konferansı'na İtilaf Devletleri nezdinde Osmanlı İmparatorluğu'nun haklarını savunması için delege olarak Şerif Paşa'yı seçtiler. Bu karar, başta Wilson (ABD) olmak üzere Lylod George (İngiltere), Clemanceou (Fransa) ve Orlando'ya (İtalya) telgraf metinleriyle gönderilmiştir.³⁴

Bu arada İkdâm, Yenigün ve İstiklâl gazetelerinde yer alan haber ve yorumlara göre Cenevre'deki seçimin sonucunda delege olan Şerif Paşa, Türk ve Kürdlerin temsilcisi sıfatıyla Paris'e gönderilmiştir. Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Osmanlı temsilcisi sıfatıyla Paris'e giden bu Şerif Paşa'ya Kürdleri de temsil etme yetkisini vermiştir.³⁵

“... Paris'teki Sulh Konferansına bir heyet-i Murahhasa gönderilmek hususundaki müşkilât hasebiyle, Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Sulh Konferansı huzurunda Kürdlerin menafîini müdafaaya memur edilmesi düşünüldü ve müşarünileyh de bu işi deruhde etti.”³⁶

Osmanlı toprakları üzerinde sömürgeci emeller besleyen İngiltere ve Fransa devletleri, sömürgeci emelleri yolunda karşı karşıya geldikleri Wilson ilkelerini aşmak için İngiliz Lord Curzon tarafından geliştirilen “Manda”cılık fikrine büyük bir hararetle sarıldılar. Diğer taraftan başta ABD başkanı Wilson ile İngiltere başbakanı Lloyd George ile birlikte diğer katılımcılar, farklı gruplara verilebilecek en fazla şeyin özerk bir yönetim olabileceği konusunda anlaştılar.³⁷ Paris'te yürütülen bu çalışmalar sonunda İngiltere ve Fransa himayesinde iki Kürdistan devletinin kurulmak istendiği anlaşılınca, Şerif Paşa bunu bir mektupla Kürdistan Teâlî Cemiyetine bildirdi.³⁸ Bu mektup üzerine Seyyid Abdülkadir,

³⁴ Göldaş, a.g.e, 158.

³⁵ Göldaş, a.g.e, 159.

³⁶ Memduh Selimbegî, “Kürd Kulübünde Bir Musahabe”, *JİN*, (18 Haziran 1335), (Arap Harflerinden Çev.: M. Emin Bozarslan), Uppsala, 1988, V, 4.

³⁷ AYTEPE, Oğuz, “Kürt İstiklal Komitesi”, *Tarih ve Toplum*, S. 173, Ankara, Mayıs 1998, 303; Çamsoy, a.g.t., 124.

³⁸ “FO 371/5067

Belge No: E 1776

18 Mart 1920

Koramiral Sor J.De Robeck'ten Earl Curzon'a.

2 Mart 1920, İstanbul

Lordum,

169 sayı ve 27 Şubat tarihli telgrafıma ilişkin olarak, Seyid Abdülkadir, Şerif Paşa ve Kürt ulusalcı hareketiyle bağlantılı diğer kişilerin tutumu üzerine Bay Ryan'ın bir memorandumunu ilişikte sunmaktan şeref duyurum.

J. M. de Robeck, Yüksek Komiser.

Bay Ryan'ın Memorandumu.

Bay Hoyler'i 8 Aralık'taki ziyaretinden beri Yüksek Komiserliğe gelmeyen Kürt Lideri Seyid Abdülkadir 21 Şubat'ta beni görmeye geldi ve Kürdistan'a ilişkin olarak, Kürt ideallerine uygun düşecek bir politika uygulanması için majestelerinin hükümetine çok hararetle bir başvuruda bulundu.

İstanbul'da Ryan'la görüşerek Kürdistan'ın parçalanmasını kabul etmektense Türk bayrağı altında yaşamaya razı olduklarını ifade etti.³⁹

Paris Barış Konferansında Şerif Paşa, “*Wilson ilkeleri gereğince, her şey Kürtlerin tamamıyla hür ve bağımsız bir Kürt Devleti kurmalarını haklı kılmaktadır*” görüşünü ileri sürerek “*Ermenilerin Kürdistan üzerindeki iddialarını reddettiğini*” ve “*Bağımsız Kürdistan’a Kürdistan’ın İran bölümünün de katılması gerektiğini*” ifade ederken⁴⁰ Kürdlerin yaşadığı bölgelerin Kuzey ve Güney olmak üzere Paris’te ikiye ayrıtılacağına görüşüldüğü öğrenen Seyyid Abdülkadir, bundan rahatsız olmuş ve bu durumun sakıncalarını muhtevi bir notayı Paris Barış Konferansı’na göndermiştir.⁴¹

Paris Barış Konferansı’nın sonraki süreçlerinde aynı iller üzerinde hak iddia eden Ermeni ve Kürd temsilcilerinin arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi sonucunda Ermeni Boghos Nubar Paşa ile Kürd Şerif Paşa 20 Kasım 1919 tarihinde ortak bir muhtıra yayınladılar. Bunun kamuoyuna açıklanması, gerek halk nezdinde gerekse Osmanlı Mebuslar Meclisi’nde tepkilere ve sert tartışmalara yol açmıştır. Jurnal d’Orient adlı yabancı bir gazeteye bu anlaşma konusunda demeç verdiği belirtilen Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir hakkında soruşturma açılması istenmiş, bu gelişmeler üzerine Seyyid Abdülkadir Meclis’e gelerek, mezkûr gazeteye böyle bir demeç vermediğini açıklamıştır.⁴²

Dönemin mevkutelerinden Sebilürreşad’da Bediüzzaman Said el-Kürdî’ye atfedilen bir açıklamada bu konuyla ilgili olarak şu tepkinin gösterildiği ifade edilmiştir:

“... Kürdler ecnebi himayesinde bir muhtariyeti kabul etmektense, ölümlü tercih ederler. Eğer, Kürdlerin serbestiyet-i inkişafını düşünmek lazım gelirse bunu Bogos Nubar’la Şerif Paşa değil, Devlet-i Aliyye düşünür. Hülâsa: Kürdler bu hususda kimsenin tavassut ve müdahalesine muhtac değildirler.

Seyyid Abdülkadir Efendi’nin beyânât-ı malumanesine gelince, bu hu-

... Seyid Abdülkadir’in Kürdistan’ın birkaç küçük devlete parçalanması hakkındaki korkusunun Şerif Paşa’nın bir mektubundaki çok kesin bir tahmine dayandığını diğer kaynaklardan duymaktayım. Şerif Paşa mektubunda, şu anda zihinlerde olanın Fransız himayesindeki bir Kuzey Kürdistan ile Britanya himayesindeki bir Güney Kürdistan olduğunu söylemektedir. Cizre’yi (Bedirhanlann karargâhı) güney bölgeleri içinde belirtmekte ve Şemdinan bölgesinde Abdülkadir’in Şeyh Taha’ya kıyasla sözde nüfuz kaybından söz etmektedir. ...” (Değen, a.g.e., 133-136..)

³⁹ Değen, a.g.e., 136.

⁴⁰ Çamsoy, a.g.t., 128.

⁴¹ Çamsoy, a.g.t., 131.

⁴² Tunaya, a.g.e., 136-137.

susta şimdilik bir şey söyleyemem. Bununla beraber bu beyanataın tahrif edilip edilmediğini bilemiyorum."⁴³

Ülkede yükselen tepkilerden olsa gerek, Osmanlı-Kürd delegasyonu reisi sıfatıyla Paris Barış Konferansı'na katılmış bulunan Şerif Paşa, Le Matin Gazetesi'ne verdiği demeçle önce Osmanlı temsilciliğinden ayrıldığını, konferansın sonlarına doğru da Kürd haklarını savunmaktan vazgeçtiğini ilan etmiştir.⁴⁴ Şerif Paşa'nın, bu konferanstan çekilme kararı İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'ni de etkilemiştir. Şerif Paşa'nın istifası üzerine Kürd Kulüpleri adına 17 Mayıs 1920'de Konferans Başkanlığı'na telgrafla başvuran Seyyid Abdülkadir, Kürdlerin konferansta temsil edilmemelerinden dolayı, burada alınan kararların Kürdleri bağlamayacağını belirtir.⁴⁵

I. Dünya Savaşından galip çıkan sömürgeci İtilaf devletleri, yendikleri İttifak devletlerine imzalatacakları barış antlaşmalarını belirlemek için 18 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı düzenlenmiş, 28 Haziran 1919 tarihinde Almanya ile Versay Antlaşması'nın imzalanmasına kadar, ilk aylarda Osmanlı Devleti ile ilgili koşulların karara bağlanması geri bırakılmış, bundan dolayı da Osmanlıyla imzalanacak olan Sevr Barış Antlaşması ancak 13,5 ay sonra imzalanabilmişti. Sömürgecilik hedeflerine göre bir dünya kurma amacıyla olan İngiltere, Fransa ve İtalya ikiye üyeye Sen-Remo'da düzenledikleri konferansta⁴⁶ Türkiye ile yapılacak anlaşmanın barış şartları karara bağlanmıştır.⁴⁷

"San-Remo Konferansı'nda belirlenen barış şartları özetle şöyle idi:

İngiltere, Irak ve Filistin'de; Fransa, Suriye'de mandater olarak hak sahibi olacak, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da Anadolu içlerine kadar uzanan İtalya ve Fransa'ya ait nüfuz bölgeleri oluşturulacak. İngiltere'nin koruyuculuğu altında bir Kürdistan devleti kurulacak, Doğu Anadolu Ermenilere verilecek, İzmir, Batı Trakya ve Doğu Trakya'nın büyük bir bölümü Yunanistan'a verilecek, Boğazlar uluslararası bir komisyonun yönetimine bırakılacaktı."⁴⁸

⁴³ "Kürdler ve İslamiyet", *Sebilürreşad*, S. 461, 12. C.ahir, 1328, 224-225.

⁴⁴ Göldaş, a.g.e., 189.

⁴⁵ Çamsoy, a.g.t., 136-137.

⁴⁶ San-Remo Konferansı'ndaki Ermenistan üzerine olan tartışmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Dilek, Mehmet Sait ve Küçük, Evren, "San-Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni Politikası (18-26 Nisan 1920)", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Ankara, Summer 2012, 959-971; Sürmeli, Serpil; "San Remo Konferansı ve Erzurum", *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, IV/2, Temmuz 2004, 97-124.

⁴⁷ Çamsoy, a.g.t., 138.

⁴⁸ *Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi I, Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı*, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, 115.

San-Ramo'dan sonra alınan kararların Osmanlılara duyurulması için, temsilcileri Paris'e çağrılmış; Osmanlılar adına Paris'e gelen Tevfik ve Cemil Paşa ile Reşit ve Fahrettin Beylere 11 Mayıs 1920'de, belirlenen barış projesi teslim edilmiştir. İstanbul'a gönderilen bu taslak burada uzun uzun tartışılmış, daha sonra da bu taslağa karşı yazılan itiraz ve istek yazısı 7 Temmuz'da reddedilmiş ve 27 Temmuz'a kadar Osmanlılardan son kararlarını belirtmeleri istenmiştir, tabii ki isteklerinin reddolunması durumunda başkent İstanbul'un da işgal edileceği tehdidini savurarak. Nihayet bu tehdidin gölgesi altında 10 Ağustos 1920 tarihinde 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması Osmanlılarca kabul edilmiştir. Bu antlaşma, sadece Osmanlıların işgal altındaki topraklarını değil, günümüzdeki Türkiye topraklarını da parçalıyordu. İzmir'in Yunanistan'a verilmesi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Uluslararası bir Komisyona havale edilmesi kararlaştırılırken, sakinlerinin çoğu Kürd olan Doğu Anadolu toprakları üzerinde büyük bir Ermenistan ve 62-64. maddelerle de İngilizlerin himayesinde küçük bir Kürdistan sömürgesinin kurulması öngörülüyordu.⁴⁹

Kürdlerle meskûn birçok yerleşim biriminin bu antlaşmada doğuda kurulması öngörülen Ermenistan'a bırakılması, Kürdistan Teali Cemiyeti'nde infiale yol açmış, Seyyid Abdülkadir başkanlığında geceli-gündüzlü süren tartışmalara sebep olmuştur. Kürdlerin asırlardır üzerinde yaşadığı bu toprakların Ermenilere verilmesinde belirleyici olan unsurlar ne olabilir? Herhalde sömür-

⁴⁹ Çamsoy, a.g.t., 140-142. Mezkur maddelerin içeriği şöyledir:

Madde 62 — Fırat'ın şarkında, müstakbelde tayin edilecek olan Ermenistan hudud-ı cenubiyesinin cenubunda ve 27 inci maddenin ikinci kısmının ikinci ve üçüncü fıkralarının tasvirine tevfikân taayyün ve Türkiye'yi Suriye ve Elcezure'den tefrik eden hat-ı hududun şimalinde kâin kürt unsurunun adeden faik bulunduğu havalinin muhtariyet-i mahalliyesi işbu muahedenamenin mevki-i meriyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında İstanbul'da inikat edip İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinden her birinin bir murahasından teşekkül edecek olan bir komisyon tarafından ihzar edilecektir. Bazı mesail hakkında ittihad-ı tam hasıl olmadığı takdirde bu mesail komisyon âzası taraflardan mensup oldukları hükümetlere havale olunacaktır. Bu plân Süryani-Gildaniler ile haval-i mezkûre içeriklerinde bulunan sair ırkî veya dinî ekaliyetlerin himayesine dair taahhüdât-ı katiyeyi şamil bulunacak ve bu maksadla İngiltere, Fransız, İtalyan, İran ve Kürt mümessillerinden müteşekkil bir komisyon mahallerinde icra-yı tetkikat ederek işbu muahede mucibince Türkiye'yi İran'dan ayıran hudut hattında icap ederse ne gibi tashihat icrası lâzım geldiğini taht-ı karara alacaktır.

Madde 63 — Hükümet-i Osmaniye 62 inci maddede mevzu-i bahis komisyonlardan birinin veya diğerinin kararlarını ve kendisine iblâğ edildiği günden itibaren üç ay zarfında icra edeceğini şimdiden taahhüt eyler.

Madde 64 — İşbu muahedenin mevki-i meriyete vazından bir sene sonra 62 inci maddede zikredilen havalideki kürtler, bu havalî kürtlerinin ekseriyeti Türkiye'den ayrılarak müstakil olmak arzu ettiğini ispat ederek Cemiyet-i Akvam Meclisine müracaat ederler ve Meclis de ahali-i mezkûreyi bu istiklâlê lâynk görür ve onlara istiklâl bahşetmesini Türkiye'ye tavsiye eyler ise Türkiye işbu tavsiyeye muvafakat ve bu havalî üzerindeki bîlcümle hukukundan feragat etmeği şimdiden taahhüt eder.

Bu feragatin teferruatı başlıca müttefik hükümetlerle Türkiye arasında akdedilecek bir mukavelename-i mahsus ile tesbit edilecektir.

Bu feragat vukua gelmiş veya vukua gelecek olursa Kürdistan'ın şimdîye kadar Musul vilâyetinde kalmış olan kısmında mütemekkin kürtlerin bu müstakil Kürt devletine ihtiyarî iltihaklarına karşı müttefik hükümetler tarafından hiç bir itiraz dermeyerden iltihaklanmayacaktır. (Erim, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Ankara, 1953, I, 551-552.)

geci İtilaf devletlerinin Ermenilerle olan dinî ve siyasî ilişkileri ve ileriye dönük İslam âlemine ait olan gizli planlarıdır. Diğer taraftan İstanbul hükümetinin bu anlaşmayı, büyük bir başarı olarak İstanbul halkına sunmaya çalışması da anlamsızdı ve haklı olarak bu anlaşmayı imzalayanlar Anadolu tarafından vatanı ihanetle suçlanacaktı. Bu anlaşma aslında ölü doğan bir anlaşmaydı. Ankara Hükümeti, aldığı bir kararla Sevr Antlaşması'nı geçersiz saymış ve Yunanistan işgalindeki toprakları kurtarmak için savaşımaya devam etmiştir.⁵⁰

Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü süreçte, Kürdistan Teali Cemiyeti de boş durmuyor, Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilmesini engellemeye çalışıyordu. Diğer taraftan İngilizlerin Kürd hareketiyle ilgili olumsuz tutumunu bilen Seyyid Abdülkadir, bir müddet onların bu anlayışlarını değiştirmeye çalışmış, fakat fazla etkili olmamıştır; hatta bu bağlamda Müslümanların İngilizlerden bir garanti almadıkları sürece, Ermenilerce yönetilmeye razı olmayacaklarını ve Türklerle işbirliğine gideceklerini ifade etmiştir.⁵¹

Sonraki gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla İngiltere, Kürdler hakkında net bir politika belirleyememiş, bu meseleye hep temkinli yaklaşmıştır. Diğer taraftan Kürd hareketinin ileri gelenleriyle ilişkilerini de tamamen koparmamıştır. Bu bağlamda Amiral Bristol'un ABD Dış işlerine gönderdiği rapordan söz etmek ve bu belge üzerinde İngiliz-Kürt ilişkilerini görmek gerekir:

*“İngilizlerin İstanbul'daki iki Kürt derneğini (Teâli) ve (Teşkilatı), Musul ve Mardin bölgesindeki bazı küçük Kürt reislerini satın almakla birlikte Mustafa Paşa, Mevlanazade Rifat Bey, Kürt Teâli Cemiyeti üyesi Hamdi Paşa ile Ahmet Taha'yı Kürdistan'a gönderdiklerini, bunlardan Mustafa Paşa'nın İngiliz mandası altında Kürt bağımsızlık isteğini içeren bir broşür yayınladığı belirtiyordu.”*⁵²

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yabancı devletlerle ilişkileri bağlamında Amerika ile olan münasebetlerini de zikretmek gerekir. Başta Seyyid Abdülkadir olmak üzere cemiyetin ileri gelenlerinin Kürdlerin geleceği adına İstanbul'daki Amerikan, Fransız ve İngiliz komiserlikleriyle görüştükleri bilinmektedir. Zınar Silopi'nin nakline göre, Amerikan komiseri ile yapılan bir görüşmede Kürdistan'ın sınırlarının denize ulaşması gerektiği belirtilince komiser, Wilson ilkelere göre bunun mümkün olamayacağını; zira Kürdistan'ın büyük bir kısmını da

⁵⁰ Çamsoy, a.g.t., 142-146.

⁵¹ Öke, M. Kemal, *İngiliz Ajansı Binbaşı E.W.C.Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, İstanbul, 1989, 25-26.

⁵² Çamsoy, a.g.t., 154.

içine alan büyük bir Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulacağını ifade etmiş, bunun üzerine Said-i Nursi adeta feveran ederek "*Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı dirinotlarımızla belki bu kararı tatbik edebilirdiniz; fakat Kürdistan dağlarına dirinotlarınız çıkamaz, bu kararınız da tatbik edilemez*" demiştir.⁵³

Sonraki süreçte Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması, Kürdlerin üzerinde yaşadığı topraklar üzerinde bir Ermenistan Devleti'nin kurulması hayalinin ortadan kalkmasını sağlamış ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarının da milli sınırlar içinde kalması sağlanmıştır.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin üyeleri içerisinde süreç içerisinde birbirinden farklı iki tane temel fikir ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan Seyyid Abdülkadir ve arkadaşlarının oluşturduğu grup, daha ılımlı ve otonomcu bir hedefe sahipken Bedirhanilerin başını çektiği diğer grup ise daha radikal bir tutum takınarak bağımsız bir Kürdistan'dan yana tavır almıştır. Kürd aşiretleri arasında sözü dinlenen ve saygı duyulan Osmanlı Ayan Meclisi üyesi Seyyid Abdülkadir, Osmanlılığa ve Hilafete sadakat ile bağlı olduğu gibi Kürdistan konusundaki net düşüncesi de Halifeye bağlı özerk bir yapıydı.⁵⁴

Diğer taraftan Kürdistan Teali cemiyetinin faaliyetleri Ankara tarafından da takip ediliyordu. Osmanlı Devletinin vatanın birliğini koruma konusunda pasif kalışına karşılık Mustafa Kemal 29 Mayıs'ta Bağımsız Kürdistan amacıyla Diyarbakır'da kurulan Kürd Kulübünün (bu aslında K.T. Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesi idi) faaliyetleri hakkında bilgi ister. Bu kulübün faaliyetleri hakkında 8. Kolordu Kumandan vekili Cevdet de 30 Mayıs 1335 tarihinde Harbiye Ne-

⁵³ Silopi, Zınar, *Doza Kurdistan*, 1969, 54; Göktas, Hıdır, *Kürtler İsyan-Tenkil*, İstanbul, 1991, 32; Çamsay, a.g.t., 156-157.

Diğer taraftan, Bediüzzaman Said-i Nursi'nin, 4 Ağustos 1919 tarihinde gerçekleşen görüşmeye katılan heyetin içinde yer almadığını belirten yazarların olduğunu da ifade etmek gerektir. Bkz.:

http://www.sorularlarisale.com/makale/22036/said_nursinin_4_agustos_1919da_kurdistan_teali_cemiyetinden_bazi_kimselerle_istanbulda_bulunan_amerikan_inceleme_kurulunu_king-crane_komisyonu_ziyaret_ederek_birtakim_siyasi_isteklerde_bulundugu_iddia_ediliyor_bu_dogru_mudur.html, erişim, 15.05.2013.

Bediüzzaman Said-i Nursi'nin belirtilen tarihteki görüşmeye katılmadığı, Vakıf gazetesinin 4 Ağustos 1919 tarih ve 635 sayılı nüshası ile 5 Ağustos 1919 tarih ve 636 sayılı nüshasından, 5 Ağustos 1919 tarihli İkdâm gazetesi ile 5 Ağustos 1919 tarihli Zaman gazetesinin nüshalarından anlaşılmaktadır. Bunlardan Vakıf Gazetesinin 4 Ağustos tarihli nüshasından anlaşıldığı kadarıyla, o günkü görüşme, "*Kürdistan Teali Cemiyeti mümessilleri de ilk defa olmak üzere* (Amerika Heyeti tarafından A.D.) *kabul ve istima olunacaktır.*" Mezkûr gazetelerin haberlerinden 4 Ağustos'taki görüşmelere Bediüzzaman Said-i Nursi'nin katılmadığı anlaşılmakta, ancak cemiyetin Amerikan Heyetiyle daha sonra kaç görüşme yaptıkları belirtilmemekte ve dolayısıyla da bilahare yapılmış olan görüşmelere Bediüzzaman'ın katılıp katılmadığı anlaşılamamaktadır. Bediüzzaman'ın feveran ettiği görüşmeyi nakleden kaynaklar, büyük bir olasılıkla sonraki bir görüşmeden söz etmektedirler.

⁵⁴ Bruinessen, Martin Van, *Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik örgütlenmesi*, Ankara, 1993, 345.

zaretine bilgi verir. Bu bilgiler üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye yetkilileri, Makam-ı Sadaret-i Uzma'ya Doğu'daki Kürdlük propagandalarına karşı gerekli tedbirlerin temin buyrulmasını arz eder.⁵⁵ Neticede Diyarbakır'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bu şubesi, alınan tedbirler sonucu Osmanlı Hükümeti tarafından kısa bir süre içerisinde kapatılacaktır.⁵⁶

1921 yılında yaşanan Koçgiri Ayaklanması'nın sonlarına doğru Kürdistan Teali Cemiyeti'nin ayaklanmacılar üzerinde fazla etkili olmadığı, ayaklanmanın önemli isimlerinden olan Nuri Dersimî'nin hatıralarından anlaşılmaktadır: "... Durumun karışıklığından dolayı artık İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti genel merkezi ile haberleşmemiz kesilmişti."⁵⁷ Yine bu konuda Dersimî "hareketin başlarken Kürdistan Teali Cemiyeti çözülmüş ve üyelerin bazılarının da İstanbul'dan dışarıya kaçarak harekete katılma olanaklarından yoksun olması nedeniyle, harekâtı bir plan ve uyum içerisinde merkezleştirip yönetmek olanaksız olmuştur" der.⁵⁸

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ'NİN BÖLÜNMESİ

Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, İsmail hakkı Babanzade ve Cemil Paşazadeler gibi dönemin en ünlü Kürd simaları bu cemiyetin içinde beraber faaliyet gösteriyorlardı. Bu şahsiyetler, içinde bulundukları aşiret ilişkileri ve toplumsal yaşam tarzları bakımından kendi aralarında belirgin bir çekişmeyi de yaşamaktaydı. Diğer taraftan Seyyid Abdülkadir'in bağlı bulunduğu Şemdînan Aşireti ile Bedirhanîlerin başında bulunduğu Botan Birliği arasında geçmişi eskilere dayanan bir rekabetin olduğu da biliniyordu.⁵⁹

Süreç içerisinde bu cemiyet içerisinde iki temel farklı düşünce ortaya çıkmıştı. Biri Seyyid Abdülkadir ve arkadaşlarınca sahiplenilen ve savunulan *Kürd Otonomisi* idi; diğeri de Bedirhanîler ve Cemil Paşazadeler tarafından temsil edilen *Kürd Bağımsızlığı* düşüncelerdi.

Seyyid Abdülkadir'in sahiplendiği ve uygulatma alanına koymaya çalıştığı Osmanlı toprak bütünlüğü içinde ve İslam Hilafetine bağlı özerk bir Kürdistan tezini kapsayan otonomi anlayışı, Kürdistan Teali Cemiyeti içindeki diğer grupla olan çekişmeyi derinleştirip büyütmüş ve cemiyeti bölünme sürecine

⁵⁵ Çamsöy, a.g.t., 171-172.

⁵⁶ Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev, Vesikalar/Belgeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1999, III, 1210; Göldaş, a.g.e, 158.

⁵⁷ Göldaş, a.g.e, 158.

⁵⁸ Dersimî, Mehmet Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul, 1997, 180.

⁵⁹ Göldaş, a.g.e, 94.

sokmuştur. Çekişmelerin gün yüzüne çıkması üzerine yapılan birçok tartışmalar sonucunda Seyyid Abdülkadir ve arkadaşları İstanbul'da kalıp mücadele etmeye devam ederlerken, bağımsızlıkçı düşünceleri savunan öbür kesimin etkili isimleri ve taraftarları ülkenin doğu ve güneydoğu illeri tarafına geçmeye karar verirler.⁶⁰

Daha önce Kürdistan Teâlî Cemiyeti içinde önemli bir konuma sahip olan bu Kürd aydınlarının 1919 sonlarında cemiyetten ayrılarak başka bir Kürd oluşumunu meydana getirme çalışmalarına yönelmiş olduğunu dönemin gazete haberlerinden öğrenmek mümkündür. Yine Kürdistan Teâlî Cemiyeti içindeki huzursuzlukların da grupları birbirinden kopma noktasına getirdiğini yine aynı kaynaklardan öğrenebiliyoruz. Seyyid Abdülkadir'in başını çektiği özerkçi grupla bağımsızlıkçı grup, muhtemelen 1920 ortalarında ya da Temmuz ayında birbirlerinden kopmuşlardır. Başını Bedirhanîlerin çektiği bağımsızlıkçı grup, *Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti* adıyla yeni bir Kürd örgütünü kurmuştur. Kürdistan Teali Cemiyetine bağlı olarak çıkan Jin Dergisi'nden ayrı olarak başka bir *Jin Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamışlardır.⁶¹

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ'NİN KAPATILMASI ve SEYYİD ABDÜLKADİR'İN İDAMI

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bir kısım üyelerinin müstakil Kürdistan kurulmasına dönük faaliyetlerde bulunması üzerine, cemiyetin durumu 18 Haziran 1919 tarihinde Encümen-i Mahsus-ı Vükelada görüşüldü. Burada alınan kararlar arasında Kürdlerin yaşadığı yerlerde askeri tedbirlerin artırılması, jandarma örgütünün düzenlenerek genişletilmesi, mezkûr bölgeye Kürd memurların gönderilmesi, Kürd aşiret reislerine madalya ve nişanların verilmesi, unvanlarla ödüllendirilmeler, Doğu ve Güneydoğudan iskâna tabi tutulacak olan Kürdlerin Konya ve Ankara'ya yerleştirilmeleri, bunlara hayvan ve çadır dağıtılması ve bunlara öğüt vermek amacıyla bir öğüt kurulunun görevlendirilmesi gibi konulardı. Cemiyetle ilgili dile getirilen diğer önemli bir karar da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Kürd milli bilincini yoğunlaştırması nedeniyle gereksizliği yönündeki düşünceydi.⁶²

Kürdistan Teali Cemiyeti heyeti, Ekim 1918'de başlanan şubelerinin kapatılması çalışmalarını konusundaki rahatsızlıklarını dile getirmek ve tekrar

⁶⁰ Çamsoy, *a.g.t.*, 173-174.

⁶¹ Bu cemiyet hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Göldaş, *a.g.e.*, 193-197.

⁶² Göldaş, *a.g.e.*, 216.

açılmalarını sağlamak için İçişleri bakanını ziyaret ettiler. Kapatılan bu şubelere karşın merkezin faaliyetlerinin 1920 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Yazar İsmail Göldaş, Osmanlı Hükümeti'nin, bu cemiyeti kapatma kararını 11 Ekim 1920 tarihinde aldığını belirtir.⁶³ Yazar Oğuz Aytepe'ye göre ise:

*“Kendi içerisinde önemli bir yeri olan Bedirhan ve Cemilpaşazadelerin Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti adlı yeni bir örgüt kurarak ayrılması neticesinde varlığını koruyamayarak ortadan kalkan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kapatılmasıyla ilgili herhangi bir karar bulunmamaktadır. Milli Mücadele sonunda kapatılan cemiyete ait evrak ve mühürler Seyyid Abdülkadir tarafından yakılmıştır.”*⁶⁴

Yine aynı yazarın şöyle bir kaydı daha dikkatimizi çekmekte ve kapatılma tarihi hakkında bizi 1921 yılına yönlendirmektedir:

*“Bu yönetim kurulu, genel kanunun aksine 1919 genel kurulunda oluşturulmamıştır. Çünkü cemiyet, tüzüğü'nün 20. maddesinde açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, 1919–1920 seçimlerini yapmamış, bu nedenle Dâhiliye Nezareti 1921'de ihtarda bulunmuştur.”*⁶⁵

Bazı yazarlara göre ise Kürdistan Teâli Cemiyeti, illegal yollarla da olsa varlığını, ilerde Şeyh Said Ayaklanması da birinci derecede örgütleyecek olan Kürd İstiklal Komitesi'yle sürdürmüştür.

Şeyh Said Ayaklanması sonunda Seyyid Abdülkadir Diyarbakır'da yargılanmış ve mahkemece suçlu bulunarak asılmıştır. Seyyid Abdülkadir'in 1925'te Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesine verdiği ifadeler arasında yer alan şu sözler yakın tarih için oldukça ilginçtir:

*“Bu mukavele mucibince Kürdistan'a bir muhtariyet verecektik. Fakat hükümet-i Osmaniye'den ve Hilafet-i İslamiye'den ayrılmadan... Mukaveleyi imza edenler bizden (Kürdistan Teali Cemiyeti'nden) bendeniz, Molla Said (Sa'id-i Nursî) ve Mehmet Ali Bedirhan; Hürriyet ve İtilaf'tan ise Vasfi, Zeynelabidin ve Sabri Hoca vardı.”*⁶⁶

⁶³ Göldaş, a.g.e, 217.

⁶⁴ Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, 333.

⁶⁵ Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, 330.

⁶⁶ Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, İstanbul, (12. Baskı), Mayıs 2012, 115; Ceylan, Abdulkadir, “İttihad-ı İslam'ın Son Aşaması: Cemahir-i Müttetika-i İslamiye (Poster Sunumu)” *Uluslararası Hutbe-i Şamiye Sempozyumu*, <http://www.risaleakademi.org/?page=3&YaziID=41>, erişim, 15.05.2013.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde belirginleşen Kürd hareketlerinin aslı Yavuz Sultan Selim Dönemi'ne kadar inmektedir. Kürdistan Teali Cemiyeti, Mondros mütarekesinin oluşturduğu ortamda 17 Aralık 1918 tarihinde Seyyid Abdülkadir başkanlığında kuruldu. Cemiyetin üst yönetimini oluşturan üyeler, aynı zamanda Osmanlı Devletinin üst kademelerinde yer alan bürokrat ve askerlerdi. Kürdistan Teali Cemiyeti, kendinden önceki dönemlerinden kalan Kürd siyasal alanından yararlanarak, Kürd öğrenci ve aşiretleri arasında kolayca yayıldı.

18 Ocak 1919 tarihinde düzenlenen Paris Barış Konferansı, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kendini dünyaya gösterdiği en önemli sahne olmuştur. Şerif Paşa Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Kürdistan Teali Cemiyetini de bu konferansta temsil etmiştir. Sevr Barış antlaşmasının imzalanmasıyla yaşanan süreçte Cemiyet, Kürdler ve Kürdistan adına etkili olmaya çalışmışsa da sömürgeci devletlerin oyunları neticesinde istediği sonucu elde edememiştir. Otonom ya da bağımsız şekilde olsun, kurulmasını istediği Kürd devleti konusunda yabancı devletlerle ilişkiye giren Cemiyet, bu konuda ümidini İngilizlere bağlamıştır. Fakat ilginçtir, Kürd cenahındaki hareketlere bütün bütün kayıtsız kalmayan İngiltere, Kürdistan Teali Cemiyetine yeterli desteği vermemiştir.

Kürdistan Teali Cemiyeti içindeki en önemli Kürd aşiretleri arasında sayılan Şemdinanîler, Babanzadeler, Cemilpaşazadeler ve Bedirhanîler arasında yaşanan üstün olma rekabeti, süreç içerisinde sonu gelmez iç çekişmelere yol açmış ve bu çekişmeler de Kürdistan Teali Cemiyetini parçalamaya kadar götürmüştür.

1925 yılında çıkan Şeyh Said Ayaklanması sonrasında kurulan İstiklal Mahkemesi Seyyid Abdülkadir'i idam cezasıyla cezalandırmıştır.

Kaynakça

Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi I, Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1995.

Aytepe, Oğuz, "Kürt İstiklal Komitesi", *Tarih ve Toplum*, S. 173, Ankara, Mayıs 1998.

Aytepe, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, S. 174, Haziran 1998.

Bruinessen, Martin Van, *Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan’ın Sosyal ve Politik örgütlenmesi*, Ankara, 1993.

Celil, Celilê, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, İstanbul, 1998.

Cemal, Behçet, *Şeyh Said İsyanı*, İstanbul, 1995.

Ceylan, Abdulkadir, “İttihad-ı İslam’ın Son Aşaması: Cemahir-i Müttefika-i İslamiye (Poster Sunumu)” *Uluslararası Hutbe-i Şamiye Sempozyumu*, <http://www.risaleakademi.org/?page=3&YaziID=41>, erişim, 15.05.2013

Çamsoy, Zeynep, *Milli Mücadele Döneminde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927)*, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

Dersimi, Mehmet Nuri, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul, 1997

Dilek, Mehmet Sait ve Küçük, Evren, “San-Remo Konferansı’nda İngiltere’nin Ermeni Politikası (18-26 Nisan 1920)”, *Turkish Studies*, Volume 7/3, Ankara, Summer 2012, p. 959-971;

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: 1, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları) Ankara, 1953.

Sürmeli, Serpil; “San Remo Konferansı ve Erzurum”, *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, IV/2, Temmuz 2004, 97-124.

Göktaş, Hıdır, *Kürtler İsyan-Tenkil*, İstanbul, 1991

Göldaş, İsmail, *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, İstanbul, 1991.

Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü’t Tevarih*, Eskişehir, 1992, IV, 245-272. http://www.sorularlarisale.com/makale/22036/said_nursinin_4_agustos_1919da_kurdistan_teali_cemiyetinden_bazi_kimselerle_istanbulda_bulunan_amerikan_inceleme_kurulunu_king-crane_komisyonu_ziyaret_ederek_birtakim_siyasi_isteklerde_bulundugu_iddia_ediliyor_bu_dogru_mudur.html, erişim, 15.05.2013.

http://tr.wikisource.org/wiki/K%C3%BCrt_Teali_Cemiyeti_Nizamnamesi, erişim, 15.05.2013

Kalafat, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992.

Kodaman, Bayram, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasî Tarihi” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, 19-200.

“Kürdler ve İslamiyet”, *Sebilürreşad*, S. 461, 12. C.ahir, 1328, 224-225.

- Kurubaş, Erol, “Sevr Sürecinde Yapılan Uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngiltere’nin Politikası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 3(Güz), 1998, 199-212.
- Lazarev, M.S., *Emperyalizim ve Kürt Sorunu (1917–1923)*, Ankara, 1993.
- Mesut, Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, İstanbul, 1992
- Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev, Vesikalar/Belgeler*, III, TTK Basımevi, Ankara, 1999.
- Öke, M. Kemal, *İngiliz Ajansı Binbaşı E.W.C. Noel’in “Kürdistan Misyonu” (1919)*, İstanbul, 1989.
- Özoğlu, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul, 2009.
- Selimbegî Memduh, “Kürd Kulübünde Bir Musahabe”, *JİN*, (18 Haziran 1335), (Arap Harflerinden Çev.: M. Emin Bozarslan), Uppsala, 1988, V, 3-8.
- Silopi, Zınar, *Doza Kurdistan*, 1969.
- Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
-, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, İstanbul, (12. Baskı), Mayıs 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)*, İstanbul, 1986,
- Yeğen, Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Ankara, 2012.

MUKADDİME

Nizamettin YAKIŞIK

MUKADDİME

Nizamettin YAKIŞIK¹

Tebliğimi sunmadan önce müsadelerinizle şu hususlara değinmek istiyorum: Bu oturumun son konuşmacısı olmam hasebiyle, dinleyenlerin yorgunluklarını gidermek için şu olayı dinleyicilere arz etmek istiyorum: Milli şef döneminde Hizanlı bir şahıs Bitlis'e gider ve çarşıda gördüğü biriyle Kürtçe konuşur. Bu durumu gören polis memuru da onlara yaklaşır ve der ki: "Bey efendiler! Kürtçe konuşmak memnu'dur." der. Hizanlı şahısta şu cevabı verir: "Memur efendi, memnu' da memnudur." Yani memnu' (yasak) kelimesinin Türkçe olmadığını söylemek ister. Bir zamanlar dışarıda da Kürtçe konuşmak yasak iken, şimdi Hakkari Valiliği ve Hakkari Üniversitesi'nin bünyesinde yapılan uluslararası Seyyid Taha Hakkari Sempozyumunda tebliğlerin bir kısmı Kürtçe olması çok manidar ve sevindiricidir. Dileğimiz geçmişteki karanlık günlerin bir daha gelmemesi, sürmekte olan barış sürecinin sekteye uğramadan devam etmesidir. Şu topraklardan neş'et eden ilim - irfan aşığı ve hemşehriniz, büyük bilge, filozof ve edip olan Şeyh Ahmed-i Xani de bu bağlamda şu temennide bulunur: "Edbara me wê giha kemalê, aya bûye qabili zewalê." Yani biz ittifaksızlıkta ve parçalanmakta kemale ulaştık, olabilir ki kemalden sonraki zeval, bizi birleştirmeye ve millet olma şuuruna erdirtsin ve bahtımız bize yar olsun.

Takdir edersiniz ki zaman içinde Kürtlerin ve Türklerin birbiriyle hiçbir sorunu olmamıştır. Sorunlar hep dikta sistemlerden kaynaklanmıştır. Bu sistem bazen Türklere dinlerinden dolayı, Kürtlere ise hem dinlerinden ve hem de milli duygularından dolayı hep zulmetmiştir. Dikta sistem, zaman içerisinde kendisini korumak için onları birbirlerine düşman etmiş ve birbirlerini yok etmek için sinsi planlar düzenlemiştir. Dileğimiz Hakkârî de Seyyid Taha , Şeyh Ahmed -i Xanî ve Melayê Bateyî gibi alimlerin tekrar yetişmesi ve onların ruhlarına uygun ilim ve irfan sahibi insanların tekrar yeşermesidir. Bu doğrultuda ilim ve irfan aşıyanı olan medrese ve tekkelerin tekrar ihya edilmesi zaruridir. İslam, hem dünyayı hem de ahireti hedeflediği için alimler de insanların hem dünyasını hem de ahiretini garanti etmek için çaba sarf etmişlerdir. Yine Allah dostu şeyh Ahmedi Xani, şöyle buyururlar: "Tekmîl dikir me dîn û dewlet, tehsîl dikir me 'ilm û hikmet." Yani din ile devletin, ilim ile hikmetin her toplum için gerçekleşmesi elzemdir. Nehri

¹ Muderris û Melayê Mizgevfîta Medîne Tetwan /Bedlîs

seyyidleri de İslam'ın emri ile ve Şeyh Ahmedî Xani'nin işaret ettiği gibi, milletin hem dinlerini hem de milli duygularını göz ardı etmeden hizmet etmişlerdir.

Yüksek müsadelerinizle hazırladığım Kürtçe tebliğimi sizlere arz etmek istiyorum.

***DÎ XÎZMETA HERÊMÊ DE CÎHÊ MALBATA
SEYÎDÊ NEHRÎYAN***

Kurte

Ev Hedîsa pêxemberê Xweda ku ji bo aliman gotîye;

فقد بين النبي صلى الله عليه وسلم المقصود بذلك في بقية الحديث فقال
إن العلماء ورثة الأنبياء، إن الأنبياء لم يورثوا ديناراً ولا درهماً إنما ورثوا العلم فمن أخذه أخذ بحظ وافر

Yanê “Bê guman âlim wêrisên Pêxemberanin. Muheqeq pêxemberan pişt xwe re mîrate dînar û dirhem nehiştine. Tenê âlim wêris heştine.”² Ev hedîsa Pêxember ku aliman ji xwe re gerandîye wêris di cîhê dînar û dirhem de zehf giranbiha ye. Ew peyva bi hikmet ku a’liman weka sêterkê asîmanan pêşdarî kirine, pir bi rûmet û giringe. Meriv dikare bi hêsanî bibêje: Malbata Seyyîdê Nehrîyan mezherê vê hedîs û peyva girînbiha bûne. Lewre ewan dibin tîrêjên Qur’an û sunetê de, ronahî dane mirovahîyê. Bi taybet di herêma xwe de ilm û irfan pêşve birin e. Jîyanekî bi nam û rumet ji bona gelê xwe avakirine. Ev malbata esilzade ku ji nesla pêxemberin, di her aliyê de destegîrê mazluman bûne. Ji bona xweşbuna dunya û axreta wan bi evîn û dilxwazî xebitîne. Gel jî, wan ji xwe re wek serok, rêber û rénas dîtine.

Malbata Seyîdên *Nehrîyan* di warê terîqetê de jî, gelek namdar bune. Mewlana Xalidê Şehrezorî(1243-1827) ku di tesewwufê de digihişte Îmamê Rebbanî (1033-1624) Di rojhilata navîn û herêmê de di terîqa nexşebendî de yekemin kes dihate pejirandén. Lewra Kurdîstan di pêşiya wî de girêdayê terîqa Rûfai û Kadirî buye. Mewlana Xalid di destpêka sedsala XIX. min de îcazeta

² İmam Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Çev. Rıfat Oral, Konya, 2003, C.1, per.262, Hds.13/210.

Hedîs: Sünen-i İbn Mace, Mukaddime, B.17, Hds.223.

Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l-İlm, B.19, Hds.2822.

Sünen-i Ebu Davud, Kitabu'l-İlm, B.1, Hds.3641.

Sünen-i Dârimî, Mukaddime, B.32, Hds.349.

Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-İlm, B.11

terîqetê ji Şêx Abdullâhé Dehlewî ku mumessilê Îmamé Rebbani buye, distîne. Seydayê Seyîd Taha (1268-1852) jî, icazeta terîqetê ji Mewlana Xalid distîne. Dest bi xebata xwe ya olî u millî dike. Her wiha malbata Nehrîyan, roj bi roj xebatên xwe domandine.

Me xwest ku em di vî tebliğ/darezana xwe de malbata Seyîdé Nehrîyan, bidin naskirin û di van bendê jêrîn de wan bi hûrmet bi bîrbînin.

1. Pêwiste em vê malbata qedirbilind bi nasin û xizmeta wan a ji bo medrese û terîqetê bînin ziman. Şagird û xelîfeyên wan yén namdar bidin zanîn.

2. Malbata Nehrîyan ji bona pişkiftina pîrsgirêkên gel jî, gelek tékêldar bune. Wek dadmendan xebitine. Dîwana wan cihê lihevhatin û aşîtiyê bûne. Gel hemu derdê xwe bi wan derman kirine. Tu caran serî li dadmendên fermî nedan e.

3. Medreseyên wan cihê ilm û îrfanê bûne. Bi hezaran şagirt jê derketine. Ewan şagirtan; xwendin, edeb û amel bi hewra girtine. Medreseyên wan hem dibistana pêşîn û navîn hem jî zanîngeha bilind û ixtisase bûn e.

4. Tekyayê wan bi salan xizmet dane. 24 saet wekê aşxanan xebitîne. Rêwî, bîyan, bêkes, sofî, şagirt û méhvanan jê sud (fayde) dîtine.

5. Malbata Nehrîyan wek kalên xwe Hz. Hûseyîn tu caran serê xwe li ber zilm zorî û neheqîyê te'danî yê nizim nekirine. Zordarên serdema wî her çiqas bi hêz bûne jî, bes ewan îzzeta xwe, neşikandin e. Fitrata xwe yê paqij û îradeya xwe yê pak wînda nekirine. Di her hêlê de mafê géle xwe herdem parastine. Ji bona serkeftina wan xebat kirine. Koçberî, zindan, kuştin, talankirina mal wêrankirina xaniyan, wan ji doza wana pîroz nedaye paş.

Peyvên Carî: Seyyîd Şêx Neqşebendî Nehrî Şagirt Malbat Tekya

Destpêk

Malbata seyyîdê nehriyan ji nesaba alê péxember zêdebûye. Ev malbata pîroz hem ji a'lema îslamê re hem jî ji herêma xwe re xizmetkirin e. Ev malbat jibo jîyanek bi rûmet û şeref, herdem xebitîne. Tu demê berjewendîya malbata xwe nexistine berya berjewendîya xelkê xwe. Her gav xwe ji gelê xwe re wek

xizmetkar dîn e. Her wekê ku Pêxemberê Xwedê jî, (s.x.l) wiha ferman kirîye: **سيد القوم خادهم** Yanê; “*Serokê gel xizmetkarê gele*”.³ Ev malbat pir dil şewatê milletê xwe bûye. Jiber vê qasê xwe gorîkirina ji bo xelkê xwe ji wan re hêsan bûye.

Nesebe û Giringîya Malbata Seyyîdên Nehrîyan

Malbata seyyîdê nehrîyan jî, di kurdistanê de malbatekî navdare. Ji nesla Şêx Avdîlqadîrê Geylanî bûne. Ev malbat qadîrî bûne. Lewre wekê ku tê zanîn Şêx Avdîlqadîrê Geylanî, damezrênerê terîqeta Qadîrîti yê bûye. Şêx Evdîlqadîr, li Geylanê ku li ser herêmek ji Kurdistanê ye hatîye dinyayê. Nesla wî digihêje Îmamê Hesên. (kû nevyê pêxembere r.x.l.) Berya ku Neqşebendîti derkeve, di Kurdistanê de Terîqa Qadîrîtiyê belavbûye. Bes piştê ku Neqşebendîti bi wesîla Melana Xalid, derbazê Kurdistanê dibe. Êdî Qadîrîti ji rexbetê dikeve. Pişt re ev malbatên mezin yên Qadîrî jî, derbazê Neqşebendîti yê dibin. Di serdema ku Mewlana Xalid dertê, Alimên malbata Nehrîyan jî, dikevin nav Terîqeta Neqşebendîtiyê. Her wiha di vê demê de ji gundê berdesorê, ku li ser herêma Kurdistana Îranê dikeve. Koçê mentîqa Şemîzînan diken. Li gundên herêma nehrîyan niştecih dibin her wekê gundê Dimanan û Meleyan. Tê gotin ji vê malbatê, ku cara ewil Seydayê Mele Hacı koç kirîye. Bes Seyyîd Taha, li gundê dimanan hatiye dinê. Şecera vê malbata pak û bilind wiha digihêşte Şêx Evdîlqadîrê Geylanî:

1. Seyyid Taha kurê Mele Ehmede
2. Seyyid Salih
3. Seyyid İbrahim
4. Seyyid Hacı
5. Seyyid Muhammed
6. Seyyid İbrahim
7. Seyyid Abdullah
8. Seyyid Hacı
9. Seyyid Ebubekir
10. Seyyid Ebduleziz
11. Seyyî Muhyedin
- Ebdulkadir el gilanî ye.

Hate zanîn ku Seyyid Taha ji Seyyid A. Qadir Geylanî re nevyê yazdemîne.

³ Deylami, Mûsne'd Cilt. 2. per. 324

SEYYÎD EVDİLLAH

Seyyid Ebdulah apê Seyyid Taha ye. Jiyana wî bi piranî li gundê nehriyê bihorîye. Seyyid Ebdulah hevalê Şeyx Xalidê Şehrezori bûye û bi hevra medrese xwendin e. Mevlana Xalid di wê demê de derbazê Hindastanê li cem Şah Gulan Eli E'bdulah-ê Dehlevî(ku mucedidê Terîqa Neqşebendî bûye. Wefata wî: 1240/1825)dibe. Piştê Mewlana Xalid ji vî zatê payebilind xilafetî yê distîne û vedgere welatê xwe yê Sûleymanîyê. Paşê Seyyid Abdulah diçe Suleymanîyê; îcazeta terîqeta Neqşîyê li cem Mewlana Xalid distîne. Piştê ku vedgere Nehrî yê dest bi xizmeta tariqet û dest dayina feqiyan dike. Lewre xwedîyê ilm û irfanek pir mezin bûye. Exlaqê sehabîyan di jiyana xwe de pratîzekir ye. Wek Îmam Osman xwedîyê hilm û heyayek giran biha bûye. Xizmeta teriqetê û dersdayina şagirtan û çareserkirna pirsgrîkên mabeyna gel wek karên rojane pêkanîye.

Di nav sê herêmên Kurdistanê (Tirkîye Îran û Îraq) de bi ber firehî xizmeta wî dewam kirîye. Di ilmê zahîrî û batînî de, wek rojê rohnayî daye. Gel ji wî kesayeta paye bilind zêde heskirîye. Heta tê gotin Mewlana Xalid, ji Seyyid Taha re wiha gotiye: *“Seyyîd E’bdullahê apê te, şêxek pir mezine. Ji re tu kêmasî nîne. Ji xeynî ku rexnegîr û munkîrê wî yê dijber tune. Kesek ji munkiran naderkefte mukabilê wî”*. Disa bi tewatir hatiye zanîn ku Mewlana Xalid, wiha emir kirîye: *“Min ji Seyyîd E’bdullah û Seyyîd Taha mestir nebînin”*. Tê gotin çewan dibe tu sedayê wanî ew şagirtên ten e. Mewlana Xalid wiha bersiv dide: *“Belê ew şahzaden e wê bibin padişah em di vê demê de murebbîne ji bo xizmetawan. Kengî murebbî digihêste wan şehzadeyên wê bibin şah.”*Seyyid ‘Evdul-lah ilm û emel bi hev re domandîye. Pir keramet jê hatîye dîtin. Di fîqha şafî’ de zêde âlim buye. Tu demê, ilm û emel edeb û îxlas ji cenabê wî cûda nebûye. Gel ji wan pir hezkirine. Her tiştên xwe jibo wan fedakirin e. Ev Şêxê qedirbilind, di sala (1813) de ruhê xwe yê paqij teslîm kirye. û çuye ber dîlovanîya Xwedê.

SEYYÎD TAHA

Seyyîd Taha li gundê Dimanê ku li ser navçeya Şemîzdînane, ji dayîk bûye. Diroka ji dayîkbûna wî nedîyare. Di zaroktîya xwe de, Quran xwendîye û jiberkirîye. Piştra dest bi tahsîla ilmê kirye. Seyyîd Taha hêj di zaroktîya xwe de xwedî yê qabilîyet û şehrezayek pir mezin bûye. Zêhn û zekaweta wî xarêqe bûye. Kesê wî di dît wiha digo: Di ev bibe alimek pir mezin. Xwendina xweyê medresê li Hekkari, Şemîzdîna, Sûlaymani Kerkûk Erbil û Beğda yê diqedîne.

Li bal a'limên pir zîrek û mezin ilmê tefsir, hadis, fîqhê girtîye. Di van ilman de pêş ketîye û bûye pîspor. Her wiha Xwedîyê Kesayetek bi wequr û heybetekî giranbûye. Di gel wan ilman jî ilmê fenn-u edebiyatê jî xwendîye: Yanê di warê ilmê maddî û manewî de pêş ve çûye

ÎNTÎSABA BAL MEWLANA XALID

Dema car caran Seyyid Evdullah seydayê xwe yê Mewlana Xalid ziyaret dike. Jê re behsa jir bûyîn û a'lim bûyîna Seyyid Taha dêke. Mewlana Xalid dibêje: Vê carê ku tu hatî, Seyyid Taha jî digel xwe bîne. Piştî Seyyid E'vdullah, digel birazî yê xwe Seyyid Taha, bi hûrmet û dilxwazî Mewlana Xalid zîyaret dîkin. Seyyid Taha jî, Mewlana Xalid gelek di e'cibîne. Mewlana Xalid dibêje: *“Ey Taha! Tu îşev here zîyaretîya meqbera kalê xwe yê Seyyîd Evdilqadir Geylanî, îstîxare bike paşî were.”* Seyyîd Taha, diçe û istixare dike kalê wî ji re wiha dibêje: *“Rêya me her çiqas mezin be jî, lê niha ehlê wî ne maye.”* Mewlana Xalid mezintirînê âlim û ewlîya yê dema xwe ye. Teslîmê emrê wî bibe. Emrê wî pêk bîne û intisabê bi wî bike. Seyyid Taha, li ser emrê kalê xwe vedgere li cem Mewlana Xalid; dest bi sohbet û helqêyên tesewifê dike. Di zemanekê pir kin de digihêste mertebe xwe yê bilind. Tê ragihandin ku Mewlana Xalid ji seyyidan re pir rêzdar bûye. Piştê ku Seyyid Taha, intisabê bi Mewlana Xalid dike. Jiber ku di tesewufê de; nefşîkandin xalekê esasî ye, jibo ku wî di tesewifê de perwer de bike Car caran Mewlana Xalid, Seyyîd Taha dişîne çiyayê pê kevirê isticayê (paqijkirnê) dide anîn. Şagirt li hember vê bûyerê, şaş mayî dimînin û tu wate na dene vê halê. Piştê ku Seyyîd Taha di ilmê tesewufê de digehije, êdî Şêxê wî dixwaze ku ew vegere mala xwe. Jibo rêwîkirna wî civatek pir mezin amade dibe. Mewlana Xalid serê gema hespê digre da ku Seyyid Taha siwarbe. Dema ku Seyyid Taha, seydayê xwe bi wî avayê dibîne zehf şerm dike û wiha dibêje: *“Estexfirullah ev ji min zêdeye û paşve dizivire”*. Mewlana Xalid dibêje: *“Belê her çiqas jibo terbiya nefsê min, li çiyê kevran bi te dabû anin. Lê jibo xatirê ku ez pir aşîqê ehlê-beytê me û girêdayê wanim. Wê tu kesekî ji xeynê min serê gema hespê te nagire. Hun jî nikarin ji vî birevin”*. Seyyid Taha bi edep wiha dibêje: *“el-emru fewqel edep”* belê emir serdestê edebê ye paşî siwar dibe. Bi vê rengê hinek di meşin paşî Mewlana Xalid di sekine û berê xwe dide Seyyid Taha; gemê dide destê wî, Jêra wiha dibêje: *“Jiha paş gem di destê tedaye. Me di terbiye û perwerdekirna te de ti kêmasî nekîr”....*

XELÎFETÎ Û XIZMETA GEL

Seyyid Taha li ser emrê seydayê xwe, digel civatek pir mezin têne gundê berdesorê. Şagirt, hatina Seyyid li gundê berdesorê pir fêm nakin. Lewre berdesor zehf nêzikê Nehrî yê bûye. Seyyid Evdullah wî demê li wir xizmet dikir. Piştê du salan ku Seyyid Evdullah wefat dike. Ew dem tê zanîn ka çima Mewlana Xalid, **Seyyid Taha şandîye gundê berdesorê. Seyyid taha piştê** wefata mamê xwe derbasê Nehrîyê dibe û xizmeta xwe ber dewam dike. Gel, jê ra digot(Seyyîd ê buzur) yanê Seyyid ê pir mezin. Çil û dû (42) sal xizmeta medrese û tekyayê bi hevra di meşîne. Herema Nehrî yê bi mizgeft, medrese û tekyaya yê tijî ilm û irfan tê xemilandin. Sûk û dikan xanî û hemam tên çekirin. Nehrî pir mezin dibe. Hejmara niştecihên wî digihêste şanzde(16) hezaran. Tê gotin Nehrî zidetirê hezar hevsit malbat bûye, li tu malê de xarin nedihat çekirin. Malbatan bigiştî tekyayê dixwarin.

EXLAQ SURET Û JÎYANA WÎ

Tê ragihandin ku Seyyid Taha di wefa û sedaqeta xwe de mînanê Hz. Ebubekrê Siddîq bûye. Di mêrxasî û 'edaleta xwe de wek Hz 'Umer bûye. Di heya û hilma xwe de mînanê Hz O'sman bûye. Di ilm û welayeta kûbra de mînanê kalê xwe Hz 'Eli bûye. Her dem bi 'ibadet, murakebe, tebliğ û ders dayîna ilmê re meşxul bûye. Hestîyê stûyê wî jibo zehf muraqabe kirnê derketibû derve. Bi weqûr û bi heybet bûye. Kesek bi hêsanî nedikarî tamaşa ruyê wî bike. Wek heyva çarde şevî ronî dida. Enîya wî fireh, birhên wî kûrs, mabeyna herdu birhin wî vekirî bûye. Çevê wî reş, ruyên wî girovel, rihê wî kûrs, bejna wî ne kurt û ne dirêj bûye ..

Dîsa tê gotin ku Seyyid Taha zehf caran teheccudê şevê mala xwe yê seadetê de kirîye. Carcaran di mizgeftê de jî kirîye. Nimêja tavê her dem mizgeftê de kirîye

Pir giringî daye perwerderkirina feqiyan. Jiber vê yekê her roj çûye medresê, dersa feqiyan tamaşe kirîye, tehsîla medresê testêş kirîye. Meselên ilmî yê mûşkul/zehmet jê tihat pirsîn. Her wiha Seyyîdê Nehrî heroj bi hezaran mêhvan xwedî kirîye. Wî, şev u rojên xwe bi zikir, fikir û bi ibadet bihorandîye. Her roj piştê esrê xitma mezin yê Xujdewanî dihate kirin. Pişt re mektubata Îmamê Rebbanî dihate xwendin. Ger Seyyid Fehîm hazir bûya ewî, dixwend. Eger aw ne hazir bûya; Seyyid Evdul Ehmed di xwend. Dema xwendinê de îzahat û şirovekirin ji terefê Seyyid Taha de dihate kirin. Carnan wî bi xwe Teweccuh dikir.

Carnan jî bi xelîfeyên xwe dida kirin. Seyyîd pir ehemîyet daye wan şagirtên ku bi xwestina; di tesewwufêda pêş bikevin û bibin xwedî meqam. Heta tê gotin ku ji wan re demekî xwe yê xwusûsî veqetandîye. Seyyîd tu kesê ji bîr nedikir. Ji her kesê re têkildar dibû. Li ser wesiyeta şexê xwe têklayî ji mirovên dawletê re nedikir. Carnan eger pêdivîya meslehetê hebûye. Name dişand.

ZUHDA WÎ

Seyyid Taha xwedîyê zuhdekî pir zêde bûye. Li ser pîrbûnîya zuhda wî bûyerek bi vê rengê tê rêwayetkirin: Şahê Îranê sed û çil û penç (145) gundên teji diyariyê Seyyîd Taha dike. Dema ev xeber digihêşte Seyyid, qederek murakebe dike û serê xwe bilind dike û wiha dibêje *“Elhemdulillah”*. Piştê demekî ku şahê Îranê wefat dike. Kurê wî, wan gundan paşve distîne. Dema ku bi vê bûyerê jî, xeberdar dibe. Carek din serê xwe nizim dike û muraqebe dike. Paşî serê xwe bilindike û dîsa *“Elhemdulillah”* dibêje. Ev rewşa Seyyîd bala Xelîfeyê Kose dikêşîne. Li ser vê wiha dibêje: Ez xulam dema hate dayîn jî û dema hate standin jî, we hemdkir. Hikmetê vê çîye? Wiha ferman dike: Dema ew gund jibo me hatin diyarî kirin, me li dilê xwe mêzand hesjêkirna dunyayê di dilê me de çênebû. Her wiha dema ku ji me hate standin jî, di dilê me de qet xemgînî çênebû. Jiber vê me hemdê Xwedê kir.

WESÎYETIN WÎ

Seyyid Taha herdem ji xelîfên xwe re van wasîyêtên giranbiha tkrar kirîye: *“E’melê xwe bi perda riyakarîyê tune nekin. Di rêya me de ‘icb û rîya tune”*. Seyyid ji Xewsê Hîzanê re bi taybet wiha gotîye: *“Mele Sebxetullah! Pêwiste Meriv Seydayê xwe bi hesibîne. Her wiha ji sohbet û dîwana wî jî pir hezbike. Ev ji her tiştê baştîre. Lewre Seyda, bi merîfet û irfanê şagirtan ji nexweşî û qirêjîya maddî me’newî paqijdike û bilindê li bal mertebên jordike”* Ji Seyyid hatiye pirsîn: Ma gelo piştê Welî û dostên Xweda wefat dikin jiwan tê te istifadekirin? ‘Bersivawan wiha dide: “Heya şur ji kalanê dernekeve nabre. (yanê ruh ji bedenê dernekeve.)” Her wiha Seyyîd vê hedîsa ku rek’etek nimêja bi sîwak were kirin xêrtîre ji heftê (70) rek’et nimêj a bé sîwak*’ wiha şîrovekirîye: Reke’tek nimêj bé nefsxwe ku tu bikî yanê digel zewq u gihêştina xwedê çêrtîre ku tu heftê (70) rek’et nimêj bi nefsa xwera bikî. Yanê Xwedê ji bîra xwe derîni⁴.

⁴ Seyyîd Taha, “siwakê” sêwake xwendîye. Yanê ji xeynê te.

NIŞANÊN WEFATA WÎ

Rojek Seyyid li ser kaniya heremê (ew kanî di nava dar û beran da bûye) ji şagirtên xwe re sohbetê dike. Di wî demê dû mektup tete dayîn ji cenabê wîra. Wan mektuban zavayê wî Seyyid Evdul Ehed, dixwûne. Piştê ku her dû name tên xwendin, Seyyid wiha dibêje: *“Şuhret a’fate. Pêwiste êdî ku em jivê dunyayê biçin”* ‘ Seyyid Ebdul Ehed jêra dibêje: Ez xulam eleqa mektubê bi wefata we çi heye? Eynê rojê de nexweş dikeve û gazîyê malbat û xelîfên xwe dike. *“Bi taybet gazîyê Mele Salihê birayê xwe dike, li ber hemû kesê wi ha dibêje: “Bi-rayêmin Salih mirovek kâmil û qence. Welîyekî bi hemdê xwe ye serê herkesê di binê pêşa wî daye. Ez wî şuna xwe de xelîfe dihêlim.”* Bi vê rengê wesiyetên xwe dike û ji malbat û xelîfe û şagirtên xwe xatir dixwaze. Yanzde roj piştê nexweşiya xwe piştê nimêja ‘esrê bi xwendina yasin û kelima şehadetê ruhê xwe yê pak teslîm dike.

SEYYÎD SALIH

Seyyid Salih xwedîyê ilm û irfanek zêde bûye di salên zaroktîya xwe de Kuran xwendîye. Paşt dest bi xwendin medresê dike, Piştê ku dazde ilmên ku di medresan de tene xwendin diqedîne, êdî dibe a’limek mezin. Her wiha di edebîyat û ilmê fennî de jî pêşve çuye. Xwedîyê teqwa yek mezênbuye. Bi salan li bal kekê xwe Seyyîd Taha e’mel dike, heta dibe xelîfeyê wî. Seyyid Salih, dema nexweş dikeve û wesiyetên xwe dike û wiha dibêje: Seyyid Fehîm di tesewufê de wekîlê me ye. Bila piştê mirname dewam bike. Piştê ku helalîyê dixwaze bi kelîmeyê şehadetê ruhê xwe yê pak di sala (m. 1865 h. 1281) da teslim dike. Li pişt xwe du hep kur dihêle 1. Seyyîd Nureddin 2. Seyyid M Emin nesla wî bi wan dewam dike.

ZURYETA SEYYÎD TAHA

Dû kurê Seyyîd Taha hebune. Yek Hebibullah bûye hêj bi xurtanî wefat kiriye. Seyyid jê pir hezkirîye. Ya duyem Ubeydullah buye.

SEYYÎD UBEYDULLAH

Seyyid Ubeydullah derdora salên 1820 de hatîye dinyayê. Jiber ku malbat hemu ehlê ilm û terîqetê bûne, zaroktîya wî jî di medresên bav û kalên wî de, bi teşegirtina exlaqê murşid û aliman mezindibe. Seyyid Ubeydullahê Nehrî, li medresên nehrîyan ku welat pê hatibû xemilandin li ber destê bavê xwe dest bi xwendin û ilmê dike. Pişt re li cem Seyyid Salihê apê xwe bi ders û sohbetên dûvedirêj

gihiştîye kemalê. Xelîfetîyê jî, ji wî distîne. Piştê ku Seyyîdê mamê wî wefat dike, êdî Seyyid Ubeydullah li Colamêrgê dest bi îrşad û rêveberyê dike. Di serdema Ubeydullahê Nehrî de di herêma Kurdistanê de Terîqet rewneqdarîya xwe di parêze. Ji ehlê ilm û terîqetê re qedr û qîmet pir tê girtin. Yanê tesîr û nifûza wî têra xwe xurt e. Di vê demê de Împeretoriya Osmanî di nêv rewşekî pir xerîb daye: Di alyekî de bi peymana Edirneyê gelê Yunan ber bi serxwebûnêve diçin. Di hêlekî din de axa Dewleta Osmanî dibe cîyê bazara servekirî ji bo Awropîyan re. Li Qirimê şer destpêkirîye. Di Kurdistanê de yek ji Malbatên esilzade ku Malbata Bedirxanîn e. Li hemberê Dewleta Osmanî tekoşîn dane. Her wiha Fermanê Îslahetê tîlîlîkirin Awropî bi her kar û barê dewleta Osmanî yêlî hundirî tîlkildarin. Heta ku paşî Ebdulhemîdê duyem, tîlîlî ser text û di sala 1876 de meşrutîyetê îlan dike. Her wiha Misir Tunus û Qibrîs ji destê Osmanîyan derdikeve.

Di van rojên asê de Seyyîd Ubeydullah dest bi doza kurdên ku mazlum û hêtîmên Ummetê ne dike. Di vê rewşa xerîb de dewleta Îranê jî dixê nav herbê de. Armanca Seyyîd Ew bûye ku her çara parçeyê Kurdistanê ji bin zilma mêtîngehkarên de xilasbike. Her wiha xwestîye ku li herêma Kurdistanê de hukûmetekî damezirîne, Daku xelkê Kurdisatanê jî, bi azad li ser xaka xwe li gor pîvanên Ola Îslamê, Serwerîya xwe bidomînin. Li ser vê bingeş û daxwazên bê hempa *Seyyîd Ubeydullah nameyek ji Dr. Kohran re şandîye: Gelê kurd ku zêdetirê 500 000 malbatîye, milletek cihê ye. Dinê wan cihê (yanê nêrînên wanê li ser dînê jihev cuda ye), edet û kevneşopîyê wan, xweserî wan in. Tirk û Faris li wan zordarî dikin. Wan wek isyankâr destnîşandidin. Lewra ji alyê gelê dinve, nebaş tîlîlî naskirin. Kurdistanê wiha lanse dikin: Heke ji nav me yekî nebaşîyek kirbe; unwana wanê nebaşî yê bi hezaran mirovên me ve datinin. Gelo hûn di zanin ku hemu pêkanîna bi canîyane yêlî iqtidarên Tirk û Îranê ne? Çimkî Kurdistan di navbera herdu dewletan de ye û ev her du dewlet jî, bi bihaneyên xwe naxwazin ku baş û nebaşan ji hev cihê bikin.*⁵

Piştê ku Dewleta Osmanî û Îranî pê hesyan ku armanca Seyyîd Ubeydullahê îstîklala gelê Kurd e. Bihev re ittifaqê dikin, bî hîlebaz û xayîntî hereka şêx dene sekinandin. Her wiha bi dek û dolapan Şêx tîlîlî binçavkirin, paşî tîlîlî koçberkirin li Mekke yê. Li wê derê diçe tewefa Beytê. Ka'beyê tawaf dike du rekaet sunetê tewafê dike. Li ber Kabeyê li ser nimêjê di secdeya paşî de wefat dike. Ev şêxê qedir bilind, di sala 1883 an de li bajarê Mekkeyê, li goristana Muella yê hatîye defînkirin

⁵ Prof. Dr. Celîlê Celîl, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehrî Kürt Ayaklanması, WŞ perî 1998, İstanbul, per. 129.

Du Kurê wî hebûne yek Seyyîd Mihemed Sidîq di sala 1911 an de li Şemizdînan wefatkirye. Yê duyem Seyyîd Evdîlqadir.

SEYYÎD EVDILQADIR

Seyyid Evdîlqadir kurê Şêx Ubeydillâhê nehrî ye. Disala 1851 li gundê Nehrîyê hatîye dinê. Zaroktîya xwe di medresên bav û kalên xwe de diborîne. Li ber destê alimên medresên bav û kalan de dest bi xwendin û tehsîla ilmê dike. Lewre herêma bi medresên Seyyîdên Nehrîyan seranser hatibûn xemilandin. Piştê tehsîlek baş, di ilmê dînî û sîyasî de xwe gelek baş pêşve dibe û perwerde dike. Bi kesayetêk oldar, dibe dildar û xizmetkarê gelê xwe. Di lihevanîna karên malê de, têkilîya eşîrên kurdan de alîgirê bavê xwe bûye. Hêj di bihara ciwanîya xwe de derbasê rojhilatê Kurdistanê dibe, serkarîya malbata li wî derê hildide ser milê xwe. Di demekî kurt de xwe bi wan di de qebûlîkin. Êdî xelkên herêmê deryê dilên xwe jê re vedikin. Heta ku di sala 1880 an de di serhildana bavê xwe de li hember Îranê cî digre. Serokatîya bi hezaran leşkeran dike. Tu carî serê xwe li ber zordestîya Evdîlhemîd jî, xwahr nekirye. Jiber wî mêrxwesî ya wî digel bavê wî koçberê hicazê dîkin. Li wir jî nesekîniye xwestîye ku vegere welat. Lê Evdîlhemîd bi şertê ku Stenbolê îqamet bike destûra vegerê dayê. Piştê ku vegerya Stenbolê jî, xwe ji xizmeta gelê xwe ne de paş. Lewre Seyyîd Evdîlqadir mislimanek rasteqînî di xwest ku misliman wek hev û bi biratî jîyan bikin. Dilê wî bi zordestîya li ser kurdan razî nedibû. Heta tê gotin ku wî digel bavê xwe di dema serhildana 1880 de fetwayek bi vî rengê dane: Divê ku mal can û namusa Ermen û suryanîyan were parastin. Piştê ku hate Stenbolê rêxistina Kurd Tealî Cemîyefî damezirand. Dema Seyyîd ev cemîyet di sala 1908 de avakir, ji hêla Kurdan ve pêwendîyek gelek xurt hat nîşandan. Di zemanek kin de gelek xwendevan û alim rewşenbîr û serok'êşîr û nivîsakar di nêv vî rêxistinê de cih girtin. Seyyîd Evdîlqadir di 27 Gulana sala 1925 an de digel Şêx Seîdê Kal hate aliqandin.

ZURYETA NEHRÎYAN

Seyyid Evdîlqadir jî dû kurê wî hebûne.

- 1- Seyyid Muhammed (Ev jî digel babê xwe hatîye darde kirin)
- 2- Seyyid Evdullah ,

Seyyid Avdullah jî dû kurê wî hebûne

- 1- Dr. Seyyid Ezîz Geylanî

2- Seyyid Ebdulkadirê Sanî (duyem).

Seyyid Ebdulkadirê sanî jî şeş zaroki wî yê kurîn hebûne

- 1- Seyyid Faruq Geylanîzade
- 2- Seyyid Taha (muhendis)
- 3- Seyyid Îbrahim
- 4- Seyyid Salih
- 5- Seyyid Mehmed
- 6- Seyyid Ubeydullah.

Seyyid Muhammed Sidîqê Kurê Seyyid Ubeydullah yê mezin jî çar kurên wî hebûne

- 1- Seyyid Taha Sanî (duyem)
- 2- Seyyid Reşîd
- 3- Seyyid Şemseddîn
- 4- Seyyid Muslehedin.

Seyyid Taha yê sanî jî heft kuri wî hebune

- 1- Seyyid Muhammed Sidîqê Sanî (duyem puşo)
- 2- Seyyid Ubeydullah Sanî (duyem Tero)
- 3- Seyyid Salih Darocan
- 4- Seyyid Îzzedin (Çeto)
- 5- Seyyid Ehmed
- 6- Seyyid Hacı Sanî
- 7- Seyyid Mezher (Kerkes).

Seyyid Muhammed Sîdîq'ê Sanî jî çar kuri wî hebune

- 1- Seyyid Kamuran
- 2- Seyyid Xusrew
- 3- Seyyid Perawez Teroş
- 4- Seyyid Faruqî.

Seyyid Darucan sé kuri wî hebune

- 1- Seyyid Î'madedin
- 2- Seyyid Sami
- 3- Seyyid Egid

Seyyid İzeddin Çeto jî sé kuri wî hebune ⁶

- 1- Seyyid Birzo
- 2- Seyyid Feramerz
- 3- Seyyid Aras.

Seyyid Ehmed jî çar kuri wî hebune

- 1- Seyyid Taha (Çeko)
- 2- Seyyid Huşeng
- 3- Seyyid Ferheng
- 4- Seyyid Seîd.

Seyyid Hacî yé Sanî jî sé kuri wî hebune

- 1- Seyyid İsmail
- 2- Seyyid Ebdulnasir
- 3- Seyyid Suleyman (muhendis).

Seyyid Mezher (kerkes) jî çar kuri wî hebune

- 1- Seyyid Nureddîn
- 2- Seyyid Gazî
- 3- Seyyid Geylanî
- 4- Seyyid Evdullah.

Seyyid Şemseddîn jî yek kuri wî hebune

- 1- Seyyid Reşid.

Seyyid Muslehedin çar kuri wî hebune

- 1- Seyyid Kazim Jajabadî
- 2- Seyyid Enwer
- 3- Seyyid Wehdedîn
- 4- Seyyid Reşid⁷

XELİFEYÊN SEYYİD TAHA

Xelîfeyên Seyyid Taha pir bûne. Yên ku em zanin emê li jêr navê wan binvîsin û çend hebên namdar bidin nasîn:

⁶

⁷ Dr. Saleh Ebrahimi, per 81-82

- 1) Seyyid Sebxetullah El- Arvasî
- 2) Seyyid Fehim El- Arvasi (kurmamê Xewsê Hîzanê)
- 3) Seyyid Muhammed Salih
- 4) Şeyx Taha El- Herîrî
- 5) Seyyid Ebdul Ehmed (zavayê Seyyid Taha)
- 6) Mele Ehmed El-Meczu
- 7) Şeyx Muhammed El- Kufrewî
- 8) Şeyx Ebdullah El-Neynikî
- 9) Şeyx-ul İslam El- Kergurî
- 10) Şeyx Suleyman Bira dostî
- 11) Mewlana Hacı El- Hekkarî
- 12) Mele Muhammed Minhanî
- 13) Mele Resul Es-sibkî
- 14) Şeyx Seyyid Kemaleddin
- 15) Şeyx Ebdusselam Berzanî

SEYYÎD SEBXETULLAH ARVASÎ

Di nav xelîfe yên Seyyid Taha de xelîfê herê meşhur Seyyîd Sebxetullahê Arvasî ye. Di nav Şaxên ku ji Mewlana Xalid dirêjbûne; yê herê zehf belav bûyî, şaxa Seyyîd Sebxetullahê Arvasî ye. Seyyid Taha jî bi çavek mezin tamaşa wî kirye. Eslê xwe jî gundê Arvasê bûye. Arvas gundekê li ser navçeya mûksê ku girida yî bajarê Wanê ye. Navê babê wî Mele Lutfullah bûye. Malbata seyîd Sebxetullah çewan ku Seyyid Taha ji gotiye Seyyid zadene di gehne Hz Hûseyin. Li ser emr û daxwaza şexê xwe derbazê navçeya Hîzanê dibe kû girêda yê Bajarê Bedlîsê ye. Ewîl teşrîfê gundê Kulatê dike. qederi bist û penç (25) salan lê wê derbas dike. Di weqtekê de Mîr Şeref, wî koçberê gundê Xûrûsê dike. Lêbelê demekê hindik li wê disekine. Piştra li Xeyda yê niştecîh dibe û îrşad û xizmeta xwe di domîne. Bi Xewsê Hîzanê Meşhur bûye. Seyyid Sebxetullah di sala 1287 an de Xeyda yê wefatkirye.

Çar xelîfeyên wî hebûne

1. Şex Ebdurrehmanê Tağî (w.1304 1887)
2. Mele Xalid Orekî ku di serdema xwe de A'lîmek bê hempa bûye (1293 1877. şerê 93. yê Êrîsê de li Bazîdê hatîye şehîdkirin) Li gur pîvanê tesewwufê Xawsîtiya S. Sebxetullah ewî eşkera kirye. Di her ilmê de bûye Pîspor, taybet di kelimê de dahî bûye.

3. Kuré wî Şéx M. Bihaddîn

4. Şéx E. Rehmanê Meczub ê Botî bûye.

Birayên wî heşt heb bûne

1. S Resul
2. S E Ğeni
3. S Cemaledîn
4. S E Melik
5. S E Xefar
6. S Muhammed
7. S Abid
8. S Nurullah

Zarokên wî yên kurîn heşt bûne.

1. Şéx Celadîn
2. Şéx Bihauddîn
3. Sultan Weled
4. Seyyîd Behrî
5. Seyyîd Burhanedîn
6. Şéx Hemze
7. Seyyid Muhemmed Nur
8. Şéx Hesên

SEYYID FEHÎM ARVASÎ

Li gor Dîroknasan Malbata Seyyid Fehîm ji neseba alé Péxembere. Ji nevîyé Péxember Hz. Huseyn zêdebûne. Ji ber vê qasê ji wan re nîşê Huseynî té gotin. Ev malbata e'sil zade ji héla Iraqê ve hatine Arwasê ku gundé Mûksê ye. Té zanîn Mûks demekê girêdayé Colemêrgé bûye. Lê niha navçeya Wanéye. Seyyîd Fehîm 1825 de li Arvasê hatiye diné. Navé bavé wî, Mele Edulhemîd bûye. Seyyid Fehîm di zaroktîya xwe de babé xwe wînda kirîye û maye séwî. Hêj di zaroktîya xwe de dest xwendina Quranê dike û ber dike. Pêşt re di Arvas de, dest bi tehsîla ilmê dike. Paşi li Mûksê di medresa Mîr Hesêné Welî de di domîne. Tê gotin ku qasekî jî li cem Şéx Xalidé Cizîrî xwendîye. Di dawî de li Kopé (Bulanix ku navçe ya Muşéye) li cem Seydayé Mele Resulê Sipkî xwendina xwe diqedîne û îcazeta xwe ya ilmê distîne. Di Tesewwufê de li bal Seyyid Taha yé Nehrî 'emel déke û xelîfetîya xwe jî ji wî distîne. Piştê ku Seydayê wî di sala 1853 an de wefat dike. Li ser wasîyeta wî diçe cem Seyyid Salihê Nehrî; di

helqeyên sohbetên wî de cih digre. Piştê ku Seyyid Salih di sala 1865 de ku wefat dike tete Arvasê dest bi irşad û perwerdehiya şaqirtan dike. Di demek kurt de 60 şaqirtên wî digihêjne asta bi destêxistina Îcazetê. Li cem wî icazetê distînin. Di nava wan de yê herê zêde meşhur kurê wî Muhammed Emin û Abdulhekim ê Arwasî buye.

Seyyid Fehîm li ser wasîyeta seydayê xwe salê du caran lê bajarê Wanê medreseya Şa'banîye yê de ders daye. Lê me hikmeta wî hetta îro jî nezaniye. Di belavkirina 'ilmê de keda Seyyid Fehîm pir zêde bûye. Seyyid Fehîm di sala 1877 de digel feqî û mirîdên xwe beşdarê herba Rûsê dibe û heta bajarê Bazîdê diçe.

Seyyid Fehîm digel Seyyid Ubeydullah kurê şexê xwe diçine Hec û ziyaretîya Resulê xuwuda. Di wî seferê de pir 'aliman re têklayî dike. Ji Şêxê Heremeynê Muhammed Mezher, icazeta 5 terîqetan distîne. Seyyid Fehîm 30 Adara 1896 de li gundê Arvasê diçe ber Dilowanîya Xwudê. Lê Arvasê té definkirin.

E'melê de çar xelifeyên wî hebune.

1. Kurê wî: Muhammed Emin
- 2- Abdulhekim Arwasî
- 3- Xelîfe Derwişê Mijîngîrî
- 4- Xelîfe E'liyê Patnosî

Neh (9) kurê Seyyid Fehîm hebune.

- 1- Reşid
- 2- Mezher
- 3- Emin
- 4- Sidîq
- 5- Me'sum
- 6- Hesên
- 7- Hûseyin
- 8- Salih
- 9- Nîzamedîn

Te gotin berhemên wî pir bûne; lê mixabin di Şerê Rûs de hemû hatine şewitandin.

ŞÊX TAHA EL- HERÎRÎ

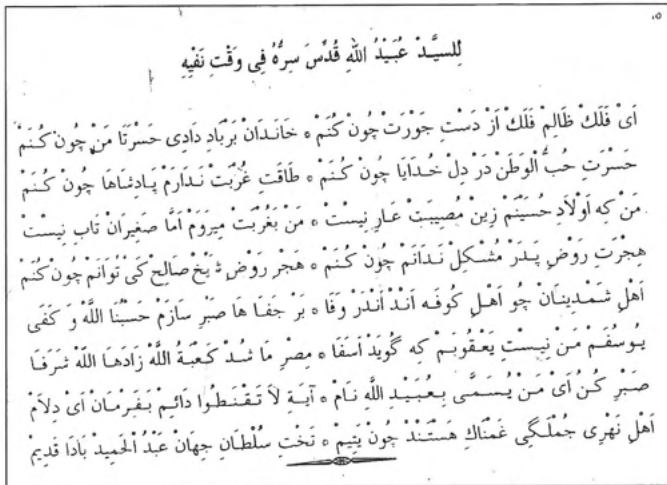
Seydayê Herîrî ‘alimek namdar û xwedî keramet bûye. Her wekê té zanîn hevnave Şêx û seydayê xwe bûye. Lé belé ji bo edebê tu caran li ber Seyyid Taha nawê wî nehatîye zikirkirin. Êdî bi leqeba Xelîfe yê Kose anga Melayê Herîrî meşhur bûye. Ev zatê Piroz di sala 1220 de li başûrê roj hilata Erbîlê; li mintîqa Herîrî hatîye dinê Di Sala 1292 de di heman cihê de wefat kirîye. Şex Esedê ku di Erbîlê de xwedîyê nam u şerefek mezin bûye; ewî jî xîlafetê ji Şex ê Kose (Şex Taha) girtiye.. Merqeda wî jî li Herîrê ye. Mele Behaddîn ê Kurê Xelîfe yê Kose jî ji xelîfe yê Şex Esed bûye.

ŞÊX SEYYÎD KEMALEDDÎN

Yek ji xelefe yén Seyyid Taha yê namdar jî, Şêx Seyyid Kemaleddin bûye. Li Bajarê Erbîl û Suleymanî yê de, xizmeta îrşad u tadrîsê domandîye. Xelîfe û muderrîsê wî pir bûne. Té gotin ku 50 hezar mirîdê wî hebûne. Serê pêşîn de Jiyana wî di dewlet a Îranê de buye. H.1311 de Paşî di dema serwerîya padişahê Osmanî Abdulmecîdî duyem de, derbasê cem Osmanîyan bûye. Di sala 1329-1910’da çuye ber dilowanî ya Xwudê.

Dawî:

Malbata Seyyidên Nehrî giştî ji bo alema Îslami, bi taybetî ji bo xizmeta din û dunya yê milletê xwe bi dil û can xebitîne. Yek ji wan malbatên mezinên welatê me ku mohra xwe li diroka dinê dane ev malbata piroz bûye. Seyyid Ubeydullah serhildana Nehriyê wek Kerbelaya duyem pejirandiye. Xwe jî wek kalê xwe Hz. Hûseyn diye..De ka em bi nêrin wî, kerbelaya duyem bi hestên dilê xwe çewa ristîye:

*Ey felek zalim felek ez destê cewret çûn kûnem
Xanedan ber badê dadê hesreta men çûn kûnem*

*Hesretê hubul wetan derdil Xwudaya çûn kûnem
Taquetê xurbet nedarem Padişaha çûn kunem*

*Men kî ewladê hûseynem zîn musîbet a'rê nîst
Men bi xûrbet mirewem emma sexîran tabê nîst*

*Hicretê rewdê peder müşkul ne danem çûn kunem
Heçrê rewdê şeyxê Salih key tûwanem çûn kûnem*

*Ehlê şemdînan çû ehlê kufe end ender wefa
Ber cefaha sebrê sazem hesbûnallah we kefa*

*Yusifem men nîstê Yequbem kî gûyed esefa
Misrê ma şud Ke'betûllah zadehellah şerefa*

*Sebir kun ey men yusemma bi Ubeyduallhé nam
Ayetê la teqnetu dayim bi ferman ey dilam*

*Ehlê nehrî cumlegî xemnakki hestend çûn yetim
Textê sultanê Cihan Ebdulhemîd bada qedîm*

Wateya van beytên ku Seyyid Ubeydullah dema koçberî û di bënçevîya dewletê de li ser dûrbuna Welat û Nehrî yê bi hestên xwe yê pak ku dilan disoje gotîye eva ye .

Ey feleka zalim ezê ji destê zilma te çi bikem. Te Xan û manan berbakir ezê ji hesretan çibikem. Ey Xwuda! Hesreta evîna welat di dil daye ezê çibikem. Ey Padişah Taqeta min li ser xurbetê tune ye ezê çi bikem. Ez ku ewladê Hûsey-nim Ev musibet ne eybe. Ez dikarim biçme xurbetê lê zarok nikarin. Dûrketina merqeda babê min ji bo min pir zore. Ezê çi bikim. Çawa ku durketina ji merqeda şêx Salih jî pir zehmete ez nizanim wê çi bikem . Ehlê şemdînan di wefa darîyê de mînanê ehlê kufeyê ye. Li hember cefayan sebirsazim. Xweda jibo me kafiye. Ez Yusifim li Y'equbê min tunîne ku bibêje Ya esefa! Misir jibo me bûye Kebetullah. Xwedê şerfa wî zêdebike. Sebir bike ya Ew kesa ku hatîye navdayin bi navê Ubeydullah!. Ey dil daîm ayeta La teqnetu yê bi ferme. Ehlê Nehrî bi temamî wek yetîman xemgînin Textê sultanê Cihanê ku Abdulhemîde bila qedîm be.

Ew xizmeta ku jibona dîn û dinya yê mirovan re kirne, wê tu caran neyê jibîrkirin. Lewre wan canê xwe, malbata xwe û malê xwe di vê rê yê de gorî kirne. Ji ber vê sedemê, wê ev malbat, di dilê gelê xwe de her tim bi hûrmet û rêzdarî bîn bi bîranîn. Şahidê herê rast ji bo istîqameta doza vê malbatê diroke. Her wiha ku îro diroka vê malbatê ji hêla Parêzger(Walî) û Zanîngeha Colemêrgê ve tete vekolîn kirin. Ji ber vê qasê em sipasîya xwe pêşkêş diken ji bo wan kesê ku keda wan di vî sempozyumê de çêbûye.. Daxwazîyame eve: ku sempozyumê bi vê rengê jibo hemû malbat û kesayetên mezin werin carîkirin. Dîsa em bi dil û can sipasîya xwe ji bo gelê Colemêrgê dîkin tu caran mêhvan perwerîya wan ji bîr nakin.

Çavkanî

- 1- Sünen-i İbn Mace, Mukaddime, B.17, Hds.223.
Sünen-i Tirmizî, Kitabu'l-İlm, B.19, Hds.2822.
Sünen-i Ebu Davud, Kitabu'l- İlm, B.1, Hds.3641.
Sünen-i Dârimî, Mukaddime, B.32, Hds.349.
Sahih-i Buhârî, Kitabu'l-İlm, B.11
İmam Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Ver. Rıfat Oral, Konya, 2003, C.1, per.262, Hds.13/210.
- 2- Deylemi, Müsned Cilt. 2. Syf. 324
- 3- Pirtükhane a Milli yê Beğdadı

- 4- Mele Xalidé el Orekî Minnehu 'l Ğawsul E'zem
- 5- Tam İlmihal Se'adet-i Ebediyye
- 6- Eshab-ı Kiram
- 7- Rehber Ansiklopedi
- 8- Mecd-i talid
- 9- Şems-üş-şümüs
- 10- Newroz.com. htm
- 11- Dr. Saleh Ebrahimi, age per 81-82)
- 12- Prof. Dr. Celîlê Celîl, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehrî Kürt Ayaklanması, WŞ perî 1998, İstanbul, per. 129.
- 13- Bîr Kowara Lêkolin û Lêgerînê Hejmar-Sayı 9, 2008.
- 14- El-hadiq al -wardiyya, Abdulmajîd alxani İst.1306-erebi
- 15- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- 16- Doğu Anadolu (KUZEY-GÜNEY) Evliyalari.
Baskı, 2004, Türkiye Gazetesi Yayınları
- 17- 1. Uluslar arası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu 2008 BEYAN YAYINLARI İST.

**NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN
SEYYİD TÂHÂ'L-HAKKÂRÎ'NİN
HAYATINI ANLATIMI VE KABRİNİ
ZİYARETİ**

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ

NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN SEYYİD TÂHÂ'L-HAKKÂRÎ 'NİN HAYATINI ANLATIMI VE KABRİNİ ZİYARETİ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ¹

*“Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden
Kurtuldum akreplerin ruhumudeşmesinden”*

Özeti

Türk Edebiyatının 20. Yüzyıldaki zirve şahsiyetlerinden biri olan Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983) 1934 yılında otuz yaşında iken âlim ve ârif Abdulhakîm-i Arvâsî(ö.1943) ile tanışır. Bu tanışma onun için tasavvuf kültürüyle ve daha önemlisi kendisiyle tanışmanın kapısı olur. Bu nedenledir ki daha sonra O ve Ben şeklinde ismini değiştirdiği kitab, ilk baskısında Büyük Kapı ismiyle yayınlanmıştır. Necip Fazıl, Büyük Kapı'dan geçtikten sonra onun mana dünyasının merkezinde tasavvuf kültürü yer almıştır. Kendisine bu mana kapısını aralayan hocası Abdulhakîm-i Arvasî'yi hayatta iken İstanbul'da vefatından sonra da Ankara'nın Bağlum Köyü'ndeki mezarında her fırsatta ziyaret etmiştir. Onun ölümünün güneşinin batması olarak tanımlamıştır.

Necip Fazıl hocasının silsilesinde yer alan birçok sûfiye şiirler yazmış, onların hayatlarını kitaplarında edebi bir üslup ile kaleme almıştır. Bu sevgisinin bir neticesi ve nişanesi olarak hocasının hocası olan Seyyid Fehim-i Arvâsî'nin kabrini 1975, Taha'l-Hakkârî'nin kabrini ise 1976 yılında ziyaret etmiştir. Bu ziyaretini şu beyitle özetlemiştir

*Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden
Kurtuldum akreplerin ruhumudeşmesinden*

Tebliğimizde Necip Fazıl'ın hayatından hareketle Taha'Hakkârî'ye uzanan seyri, onun hayatını anlatım üslubunu ve kabrini ziyaretini ele almaya çalışacağız.

¹Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri

Abstract

Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), one of the most preeminent figures of the 20th century of Turkish Literature, meets with scholar and wise Abdulhakim-i Arvasi (1943), in 1934 when he was 30. This meeting is a door for him to meet with the culture of sufism and with himself. Therefore; the book, whose name he changed later as 'He and Me', is published with the name 'The Great Door' in its first edition. After passing the 'Great Door', culture of sufism is in the center of Necip Fazıl's world of sense. Necip Fazıl visited his master Abdulhakim-i Arvasi, who opens out this world of sense for him, both in İstanbul when he was alive and after his death in his tomb in Ankara, Bağlum Village. His death means the sunset of his life for Necip Fazıl.

Necip Fazıl wrote poems for lots of sufi people who were in the sequence of his master and he wrote their lives with a literary style in his books. As a sign and result of this love, he visited the tomb of Seyyid Fehim-i Arvasi, who is the master of his master, in 1975, and the tomb of Taha'l-Hakkari in 1976. He summarized this visit with this couplet:

*I drank out out light fountain of Şemdinli mountains
I got rid off scorpions' opening up my soul.*

In our paper, we will try to handle Necip Fazıl's life, sytle and visit of tomb based on his life to Taha'l Hakkari.

1. Giriş

Cumhuriyet dönemi edebiyatımızın en büyük şair ve yazarlarının başında gelen Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet ile birlikte iki önemli sembol şahsiyetten biridir. Onun cesurca dile getirdiği ve eserlerine yansıttığı İslamî kimliği, kendisinden sonra gelen aynı dünya görüşüne sahip yazar ve şairlerin gözünde onun öncü ve üstad olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Necip Fazıl'daki bu kimliğin oluşmasında ve bir ömür boyu davasını sürdürmesinde Şeyh Abdülhakîm-i Arvâsî (ö.1943)'nin² dönüştürücü bir rolü olmuştur. İşte bu nedenledir ki Necip Fazıl'ın dindarlık anlayışının zahirinde ve arka planında da-ima tasavvufî düşüncenin derin izleri görülmektedir.

² Hayatı ve tasavvufî görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Baz, *Abdülhakîm-i Arvâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, AÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996.

Fransa’da almaya başladığı eğitimi yarıda bırakarak Türkiye’ye dönen Necip Fazıl’ın sahip olduğu büyük zeka, onun köşesinde oturan ve sıradan bir hayat yaşayan insan olarak kalmasına izin vermemiştir. Yaşadıklarını daima zirvelerde yaşamıştır. Düşünen bir kafanın açlığını çektiği hakikat arayışı, derin bir kalbin çektiği sonsuz ıstırab kendi ifadesiyle akıl dışının ağrımına neden olmuştur³. Hatta Fransa’dan kalan bohem alışkanlıklar deneniyle yalan ve yanlış yerlerde hakikat ve huzur aramıştır.

Necip Fazıl, bir kış günü akşamı bankadan çıkıp Eminönü’nden bindiği Şirket-i Hayriye vapurunda o güne kadar görmediği ve tanımadığı, bilinmeyen bir adam, bilmediği ancak nerede diye içinde alevini taşıdığı “yaşamaya değer hayat”ın kapısının varlığından haberdar eder. Kendinden emin ve her tavrında bir sükûn ve huzur hali taşıyan ve yaşayan, dört köşe görünüşlü ve Hızır tavırlı bu adam, sebepsiz yere dini ve Allah’ı anlatmaya başladığı karşısındaki Necip Fazıl’ın, “*Zamanımızda irşada ehliyetli bir kimse var mı? Böyle birini tanıyor musun?*” sorusu üzerine kapının yerini tarif eder: “*Zamanımızda böyle bir kimse var... Böyle bir kimse değil, büyük bir kimse var. Beyoğlu Ağacamiinde.. Cumaları orada ders verir.. Abdülhakîm Efendi Hazretleri*” ve ardından bir büyük tembih: “*Orada dinleyecekleriniz halk için, nâs için söylenen sözler. Siz o sözlerin içine girmeye ve ötesindeki hikmete ulaşmaya bakın!*”⁴ Necip Fazıl o sıralarda bir bankanın muhasebe müdür muaviniidir.

İşte bu yol göstericinin işaretiyle 1934 yılında Beyoğlu Ağa Camii’nde yaptığı ilk görüşme ve ardından Eyüp Gümüşsuyu’ndaki Kaşgarî’Dergahı’nda yaptığı ikinci görüşme Necip Fazıl’ın hayatında derin izler bırakır. Kaşgarî’Dergahı’nda yapılan görüşmede yanında Mesnevî şârihi Abidin Paşa’nın torunu Abidin Dino da vardır. Camide karşılıklı sohbet başlar. Necip Fazıl, Bahriye Mektebindeki hocası İbrahim Aşkî Bey’in tavsiyesiyle okuduğu Semerâtü’l-Fuâd ve Nakşî divânından bahsedince, Abdülhakîm Efendi, Necip Fazıl’ın aklını dağlayan bir söz söyler: “Bu iş kitapla olmaz. Akılla da varılmaz. Hiç yemeğin lezzeti çatal bıçakla aranıp bulunabilir mi?”⁵

Necip Fazıl bu görüşmelerde en çok Abdülhakîm Efendinin nazarlarından etkilenir. Görüşmenin tesirini şu şiirle özetler:

³ Kısakürek, Necip Fazıl, *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, s. 5

⁴ Kısakürek, *O ve Ben*, s. 83-84; Kısakürek, *Babûlî*, s. 161.

⁵ Kısakürek, *O ve Ben*, s. 97; Kısakürek, *Çöle İnen Nur*, s. 20.

*Bana yakan gözlerle bir kerecik baktınız
Ruhumu büyük temel çivisini çaktınız⁶*

Bu görüşlerden sonra Necip Fazıl Kısakürek, o güne kadar zahiri bilgisine vakıf olduğu tasavvufun hakikatine kulaç atmaya başlamıştır. Ondaki kendini tanıma ve hakikat arayışının kapılarını açan ve bohem hayatın girift sokaklarından kurtulma kılavuzluğunu yapan Abdulhakîm-i Arvâsî'nin⁷ en büyük eseri, Necip Fazıl olacaktır. Otuz yaşında gerçekleşen bu tanışmanın Necip Fazıl'ın bireysel hayatında, ardından onun önderliğinde içtimâi planda bir inkılap tesiri olmuştur. Kendi hayatındaki tesiri şu şekilde özetler:

*Tam otuz yıl saatim işlemiş ben durmuşum
Gökyüzünden habersiz uçurmuşum⁸*

1934 yılında başlayıp 1943 yılında hocasının vefatı ile madde planında sona eren Abdulhakîm-i Arvâsî ile iletişimi, 1943 yılından sonra 25 Mayıs 1983 tarihinde kendi vefatına kadar mana planında devam etmiştir⁹. Hayatta olduğunda sıklıkla ziyaretine gittiği hocasının vefatını dünyadaki güneşinin batması olarak kabul etmiş ve bu tarihten sonrada her Ankara'ya gidişinde mutlaka onun kabrini ziyaret etmiştir.

Yalnız hocasına değil tasavvufi silsilede yer alan bütün üstadlarının hatıralarını hayırla yad etmiş, onların hayatlarını anlatan eserler kaleme almıştır¹⁰. Eserlerinde aşık ve arka planda gözükten tasavvufî soluk nedeniyle zamanının önde gelen bir çok yazar ve şairden eleştiriler alır. Yaşar Nabi, Necip Fazıl için “bir mısırası bir millete şeref verecek şâir”, Hasan Âli Yücel ise “hakkında her vasfın âciz kaldığı şâir”¹¹ derken kendisindeki büyük değişimden ve en öne Müslüman kimliğini koyduktan sonra nice şâir dostları kendisinden uzaklaşır ve artık ona “Sanatına kıyan geri adam” yaftasını takarlar. Lakin Necip Fazıl bunları önemsemez ve aslında yukarda naklettiğimiz Yaşar Nabi'nin sözü başta olmak üzere kendisinin Müslüman kimliğini bayraklaştırmadan önceki haline

⁶ Kısakürek, Çile, 1995, 77.

⁷ Necip Fazıl Kısakürek'in tasavvufi hayat ile tanışması ve dönüşümü için bkz. Hilmi Uçan, “Tasavvufun de-ğiştirici Yönü, Necip Fazıl ve Ehl-i Sünnet Anlayışı”, *Hece (Necip Fazıl Özel Sayısı)*, Ocak 2005, sy. 97, s. 140; İbrahim Baz, “Bir Derviş Olarak Necip Fazıl Kısakürek” *Yenişafak*, 22 Mayıs 1998; İbrahim Baz, “Necip Fazıl Kısakürek (ö.1983) ve Tasavvuf, *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2003, sy. 10. S. 331-341.

⁸ Çile, 1995, 35.

⁹ Necip Fazıl vasiyetinin 5. maddesinde hocası Abdulhakîm-i Arvâsî'nin mezarının bulunduğu Bağlum köyüne defnedilmeyi istemiştir. Bkz. Kısakürek, Necip Fazıl, *Esselam*, İstanbul 1997, s.140.

¹⁰ Bkz. Kısakürek, *Veliler Ordusunda 333-Halkadan Pırıltilar*, İstanbul 2007. Necip Fazıl bu eserde 333 erkek ve kadın sufinin kısa ve öz şekilde edebi bir üslup ile hayatlarını anlatır.

¹¹ Kısakürek *Bâbüâli*, s. 247.

methiyeler dizelerin tamamının sözlerini “*teneke madalyalar*” olarak kabul eder.¹² Necip Fazıl’a önceleri “*Büyük Şair*” denilirken, kendi ifadesiyle her şeyi kaybedip Allah’ı bulduktan sonra¹³ zaman içinde “*Sabık Şair*” hatta “*Mistik Şair*” denilmiştir. Ancak o aradığını bulmuş, bulduğunu bilmiştir. Ona göre artık hayatın ve sanatın gayesi bellidir.

*Anladım işi, sanat Allah’ı aramakmış,
Marifet bu gerisi yalnız çelik çomakmış...¹⁴*

Necip Fazıl’ın düşünce, duygu ve aksiyon hayatındaki bu köklü değişimin merkezinde durması itibarıyla Abdülhakîm-i Arvâsî’yi kendi hayatına doğan bir nur gibi kabul eder. İşte bu nedenledir ki “Çöle İnən Nur” isimli siyer kitabını, kendinin gönül çölüne inen ve orayı “Medine’ye” çeviren hocası Abdülhakîm-i Arvâsî’ye ithaf etmiştir. İthaf yazısı şu şekildedir:

*“Eserimi...”
Her yıldızla her yıldız arası yollar ve yönler kadar çok ve dolaşık...
Dünya yolları ve yönlerinden...
Biricik ulaştırıcı yolu ve eriştirici yönü bana gösteren...
Otuz taşımından sonraki hayatıma temel atan...
“Altın Halka”nın asrımızdaki büyük Kutbu...
Efendim, irşad edicim, can kurtarıcım...
Esseyyid Abdülhakîm-i Arvâsî Hazretleri’nin yüce ruhaniyetine ithaf
ediyorum... 26 Mayıs 1972”¹⁵*

Necip Fazıl için Anadolu coğrafyasında üç kabrin bulunduğu üç mekan büyük önem arz etmektedir. Bunlar hocası Abdülhakîm-i Arvâsî’nin kabrinin bulunduğu Ankara’ya bağlı Bağlum, Seyyid Fehim Arvâsî’nin kabrinin bulunduğu Bahçesaray(Müküs)’e bağlı Arvas (Doğanyayla)ve Seyyid Tâhâ’l-Hakkârî’nin kabrinin bulunduğu Şemdinli’ye bağlı Nehri (Bağlar)’dir. Şimdi sırayla Necip Fazıl’ın bu mekanları ziyaretini görelim.

2. Bağlum’da Abdülhakîm-i Arvâsî’nin Kabrini Ziyareti

Necip Fazıl, sürekli olarak şekle ve kabuğa bağlı özden ve ruhtan uzak

¹² Kısakürek, *O ve Ben*, s. 70.

¹³ Kısakürek, *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, s. 8.

¹⁴ Kısakürek, *Çile*, s. 39.

¹⁵ Kısakürek, *Çöle İnən Nur*, s. 3.

kaba softa bir dervişlik anlayışını eleştirmiştir. Hatta onun dervişliği zamanındaki dervişlerden de farklı yüzyılının yeni bir derviş prototipidir.

Hayatında olduğu gibi vefatından sonra da Abdulkhakim Arvâsî'ye müt-hiş bir bağlılığı olmuştur. Ondan “Efendi Hazretleri” diye bahsetmiştir.

Necip Fazıl, Ankara'ya her gelişinde hiçbir işe başlamadan önce, mutlaka Bağlum'a, Abdulkhakim Efendinin ziyaretine gider ve ondan sonra ne yapacaksa onu yapardı. İster siyasiler davet etsinler, ister konferans veya bir ziyaret olsun bu kural hiç değişmezdi. Rasim **Özdenören** ile yaptığımız bir görüşmede bu ziyaretlerle ilgili şu anekdotları anlattı:

“Ankara'ya geldiğinde daima ben, Akif İnan, Nuri Pakdil, Erdem Beyazıt, Cahit Zarifoğlu ve Reşat Aksoy karşılar ve hep beraber Bağlum'a giderdik. Birkaç defa Tâhâ Akyol da bu ziyaretlere katıldı. Genellikle Reşat Aksoy'un arabasıyla gidilirdi.

Bir gün yine Bağlum'a gittik. Abdulkhakim Efendi'nin mezarının başına her vardığımızda olduğu gibi, Necip Fazıl sanki ilk defa geliyormuşuz gibi 3 Fatiha ve 11 İhlas okumamızı söyledi. Okuduk ve sonra bize mezarlığın dışına çıkmamızı ve kendisine bakmamamızı söyledi. Bizde mezarlığın dış kapısına kadar çıktık ama, merakımızı yenemeyerek hepimiz de baktık. Üstad okuduğu dualardan sonra elini yüzüne sürdü ve sanki secde eder gibi mezarın önüne kapandı. Belki 10, belki 20 veya 25 dakika öylece kaldı. Biz, sessizlik içerisinde izledik. Sonra kalktı ve yanımıza geldi. Yüzüne dikkatlice baktım, bembeyaz kireç gibiydi. O zamanlar bana öyle geldi ki, Üstad alnını yere koyduğu anlarda, sanki Abdulkhakim Efendiyle görüşmüş, konuşmuş gibiydi”¹⁶.

Necip Fazıl'ın böylesine bağlı olduğu hocasının kabri o denli önemlidir ki sıklıkla ziyaret ettiği bu mekanı ebedî istirahatgâhı olarak düşünmüş ve vasiyetinin 5. maddesinde bu dile getirmiştir: Necip Fazıl vasiyetinin 5. maddesinde hocası Abdulkhakîm-i Arvâsî'nin mezarının bulunduğu Bağlum köyüne defnedilmeyi istemiştir.

*“Nasıl, nerede ve ne şekilde öleceğimi Allah bilir. Fakat imkan âleminde en küçük pay bulundukça, biricik dileğim Ankara'da Vağlum Nahiyesindeki yalçın mezarlıkta, Şeyhimin civarına defnedilmektir. Elden gelen yapılsın.”*¹⁷

¹⁶ 21 Nisan 2001 Cumartesi günü akşamüzeri Kızılay'da Birleşik Kitabevi'nden evlerine kadar yaklaşık 1 saat yürüyerek bu hatırayı nakleden Rasim Özdenören Beyefendiye teşekkür ediyorum.

¹⁷ Bkz. Kısakürek, Necip Fazıl, *Esselam*, s.140.

*Necip Fazıl bu vasiyetini bir şiirle de dile getirmiştir:
Hayat bir zar içinde hayatı örten bir zar
Bana da hayat yeri Bağlum Köyü 'nde mezar¹⁸*

Necip Fazıl'ın hocasına bu bağlılığı yalnız onunla kalmamış, hocasının tüm hocalarına, silsilede yer alan tüm meşayihâ sonsuz hürmet ve muhabbet beslemiş ve onların hayatlarını modern bir silsilenâme ve tezkire sayabileceğimiz *“Başbuğ Velilerden 33-Altın Silsile”* ismiyle kitaplaştırmıştır. Bu eser Hz. Peygamber'den Abdülhakîm-i Arvâsî'ye kadar silsilede yer alan otuz üç kişinin hayatını kendi üslubu ile anlatmaktadır. Buna ilave olarak *“Velilerden Ordusundan 333-Halkadan Pırıltılar”* isimli bir kitap daha kaleme alarak tasavvuf tarihinin hemen bütün sûfîlerinin hayatlarını anlatmıştır. Ona göre tasavvufî hayat Allah Rasulu ile başlamıştır. Tasavvuf, “O'nun ruh emanetidir. Tasavvuf O'nun batınıdır. Tasavvuf O'nun özüdür... O, kâinatın varlık sebebi, Allah'ın sevgilisi ve insan ehramının son noktasıdır.”¹⁹

3. Arvas'ta Seyyid Fehim Arvâsî'nin Kabrini Ziyareti

Necip Fazıl 1975 yılında Abdülhakîm-i Arvâsî'nin akrabalarından Muhib Işıklar ile Ağustos ayının sonlarında buluşur ve sohbet ederler. Sohbette Muhib Işıklar Van'a gideceğini söylediğinde Necip Fazıl'ın aklına da oraya gitmek fikri gelir.

25 Ağustos Pazar günü karayolu ile Ankara'ya gitmeye oradan da 27 Ağustos Salı günü uçakla Van'a gitmeye karar verirler. Bu plan üzere Pazar günü Ankara'ya varırlar. Pazartesi günü Bağlum'a Abdülhakîm-i Arvâsî hazretlerinin kabrini ziyarete giderler. Necip Fazıl, kabrin başına varıp ayakucu tarafında durarak dua ve niyazda bulunur. Muhip Bey uzakta kalır. Necip Fazıl, niçin uzakta kaldığını sorduğunda “haya” ettiğini söyler. Necip Fazıl bu durumda kendinin pervasızlığına ve hayâsızlığına hükmeder.

27 Ağustos Salı günü Ankara'dan havayoluyla Van'a giderler. Van'da İl müftüsü Mehmet Kasım Arvas ve Arvâsî ailesinden bazı kişiler tarafından karşılanılır. Bu ziyaret, Necip Fazıl'ın Van'a dördüncü ziyaretidir. İlk ikisi konferans, üçüncüsü Seyyid Fehim Arvâsî'nin torunu Mehmet Kasım Arvâsî'yi ziyaret içindir. Dördüncü ziyaret Necip Fazıl'ın talebi üzerine kimseye duyurulmaz ve

¹⁸ Kısakürek, Çile, 1995, 308.

¹⁹ Kısakürek, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, s. 107.

yalnız Arvâsî ailesinden az bir gruba haber verilir. Said Arvas ve Şemseddin Arvas bunlardan ikisidir. Akşam yemeği için Said Arvas'ın evine giderler. Necip Fazıl'ın talebi üzerine Abdülhakîm-i Arvâsî'nin otuz yıl hizmetkarlığını yapmış olan Şakir Bey de Gürpınar'dan bir araba ile alınarak getirilir. Gece boyu Abdülhakîm-i Arvâsî ile geçen tatlı günlerin hatıraları anlatılır²⁰.

28 Ağustos Çarşamba sabahı Van'dan Arvas'a doğru yola çıkarlar. Araçta Necip Fazıl'ın yanında şoför Süleyman ve Muhip Işıklar, arka tarafta ise Şakir, Müftü Mehmet Kasım Arvas ve Arvâsî ailesinden yaşlı bir zat olmak üzere altı kişilik bir ziyaretçi grubu vardır. Van ile Arvas arası 140 km'dir. İlk 30 km asfalt, kalan yol stabilize. Yolda dağlardan düşen kaya parçaları, karayolları ekiplerince dinamitlerle parçalanarak yol açılır. Müküs (Bahçesaray)'a vardıklarında Arvas'a 15 km kalmıştır. Ancak yol bozukluğundan dolayı bir saatlik mesafedir. O tarihte Müküs'ün nüfusu 1700 civarında ve 200 haneden biraz fazladır. Müküs'ten Arvas'a yol alırken Muhip Bey tıpkı Abdülhakîm-i Arvâsî'nin huzurunda söylediği gibi ilahiler söyler. Bir saatin sonunda Arvas'a varılır.

Yola 40-50 metre mesafede bulunan Seyyid Fehim Hazretlerinin mescidinin ve mezarının bulunduğu noktaya Necip Fazıl ancak yol arkadaşlarının kollarına tutunarak ulaşabilir. Mezar'ın ayakucuna oturur. Kendi ifadesiyle mezarın bulunduğu yer "Nur yatağı ve cennetten bir penceredir"²¹. Necip Fazıl, o tarihte I. Dünya Savaşı yıllarında köye saldıran Ermeniler tarafından kırılan Seyyid Fehim hazretlerinin mezar taşının da orada durduğunu kaydeder²².

Seyyid Fehim Hazretlerinin kabrini ziyaret ettikten sonra hemen yakında bulunan onun torunlarından İbrahim Arvas'a ait bir konağa geçerler ve öğle yemeği yerler. Ardından tekrar Van'a ulaşabilmek amacıyla yola koyulurlar. Yolda Müftü Kasım Arvas, Necip Fazıl'a Seyyid Fehim'in mezarının daha aşağısında hicri 676 tarihinde Bağdat'tan ayrılarak Anadolu'ya gelen ve bir süre dolaştıktan sonra Van üzerinden gelerek Arvas köyünün kuran Arvâsîlerin cediti olan Muhammed Kutup'un mezarının bulunduğunu ancak meşakkatten dolayı kendisini oraya götürmediklerini söyler. Bunun üzerine Necip Fazıl keşke götürseydiniz diye mukabelede bulunarak üzüntüsünü dile getirir. Dönüş yolunda Muhib Bey yine ısrar üzerine ilahiler ve kasideler söyler. Şakir Efendi'yi Gürpınar'a bırakarak Van'a dönerler. O akşam Müftü Kasım Arvâsî'nin evinde kalırlar. O akşam kendisine Seyyid Tâhâ hazretlerinin şu duası öğretilir:

²⁰ Kısakürek, Rapor 1-3, 146-148.

²¹ Kısakürek, age, s. 149-157.

²² Kısakürek, age, s. 157.

“Allah bizi şöhret belasından, şeytan iğvasından ve düşman şerrinden korusun”²³.

Dönüş yolunda Necip Fazıl, ziyaretin kendisinde bıraktığı en büyük tesirin yüklerini atmışçasına müthiş bir “hafiflik” haletinin olduğunu ifade eder ve bunu şu şekilde dile getirir:

“O kadar hafifim ki uçak beni uçurmuyor, ben onu uçuruyorum”²⁴.

4. Nehri’de Tâhâ-î-Hakkârî’nin Kabrini Ziyareti

Necip Fazıl Kısakürek hayatına yön ve anlam katan üstadı Abdulhakîm-i Arvâsî’nin mezarının bulunduğu Ankara’nın Bağlum köyü, Seyyid Fehim Hazretlerinin kabrinin bulunduğu Arvas ve Seyyid Tâhâ’nin kabrinin bulunduğu Nehri’yi kendi hayatı açısından üç önemli nokta olarak ifade ederek bu üç nokta arasında çizgiler çizerek bir üçgen oluşturur. Ona göre üçgenin başlangıç noktası Nehri’dir.

Necip Fazıl, Arvas ziyaretinden ziyadesiyle etkilenmiş ve çizdiği üçgeni tamamlamak amacıyla Milli Türk Talebe Birliği’nin Ankara, Kayseri, Adapazarı, İzmit gibi birçok ilde düzenlediği konferanslara kendisiyle birlikte yol arkadaşlığı eden Muhip Bey’e 7 Haziran 1976 tarihinde Nehri’ye gitmeyi teklif eder. Muhip Bey teklifi kabul eder ve Van’da yaşayan Arvâsîlere duyurur. 11 Haziran günü Nehri dönüşünde Van’da Milli Türk Talebe Birliği tarafından bir konferans tertip edilmesi kararlaştırır.

7 Haziran 1976 tarihinde uçakla Van’a vardıklarında yüz civarında bir araç konvoyu ile karşılanır Necip Fazıl Kısakürek. Onlarla kısa bir hasbihalden sonra müftü Mehmet Kasım Arvas’ın evine misafir olurlar. Geç vakte kadar Necip Fazıl evin büyük salonunu dolduran kalabalığa konuşma yapar. Ertesi gün Müftü Mehmet Kasım Arvas ve şoförü, kardeşi Şemseddin Arvas, Said Arvas, tüccar Kadri Perihanoğlu(ö.2003) , Enver Ekinci, Muhibbullah ve Necip Fazıl’dan oluşan 8 kişilik grup Nehri’ye doğru yola çıkarlar. Gürpınar, Başkale, Yüksekova istikametinden Şemdinli’ye doğru yol almaya başlarlar. İki araç Hoşab beldesini geçtiğinde Müftü Mehmet Kasım Arvas, Abdurrahman Kutup hazretlerinin kabrini ziyaret etmek için araçlarını durdurur. Necip Fazıl araçta kalır birkaç kişi ziyareti yaparak tekrar yola çıkarlar. Başkaleye geldiklerinde Necip Fazıl hocası Abdulhakîm-i Arvâsî’nin doğduğu evin bazı bozulmalara rağmen

²³ Kısakürek, Rapor, 160.

²⁴ Kısakürek, Rapor, s. 160.

halen ayakta olduğunu öğrendiğinde sevinir. Başkale'den ayrılarak ikinci vakti Yüksekova'ya ulaşırlar.

Akşam ezanından önce Şemdinli'ye varırlar. O tarihte ilçe, askeri birlikle birlikte 1300 nüfusa sahiptir. Kendilerini Seyyid Tâhâ'nın soyundan gelen Mazhar Geylânî ve Salih Geylânî karşılar. Bir kahvehanede çaylar içilir. Akşam namazı kılınır ve evlerine misafir olunur. Akşam yemeğinden sonra Sultan Abdulhamid Han'a da gönderilen Şemdinli tütününden Necip Fazıl'a ikram edilir²⁵.

Necip Fazıl akşam sohbetinde Şemdinli ve Nehri bölgesinin Padişah Abdülmecid zamanında Seyyid Tâhâ'ya verildiğini hatta aynı dönemde İran Şah'ının da sınırın diğer tarafından birkaç köyü verdiğini öğrenir. Ancak Seyyid Tâhâ'nın mal ve mülke asla itibar etmediğini, hatta İran Şah'ın hediye ettiği köyleri kısa süre sonra vefat eden babasının yerine geçen yeni şahın tekrar alması üzerine "Elhamdülillâh" şeklinde mukabelede bulunduğunu öğrenir.

Bir süre sonra ev sahibi Mazhar Geylani, işlemeli bir bohça getirerek Necip Fazıl'ın önünde açılır. İçinden çıkan terliklerin Allah Resulü'ne ait olduğunu öğrenen Necip Fazıl terlikleri kafasına, yüzüne ve kalbinin üstüne sürer. O anda evde bulunan herkes aynı işlemi tekrarlıyor ve terlik tekrar bohçasına konularak kaldırır.²⁶

Sabah olduğunda iki araçta Şemdinli'de bırakılarak yol alma imkânı bulunan bir kamyonete binilir. Necip Fazıl şoförün yanında diğerleri üstü açık kasada 7 kilometrelik mesafeyi yaklaşık bir saatte alarak Köprü denilen mevkiye ulaşırlar. Oradan sonra artık araç da fayda etmediğinden yaya veya at sırtında gitme imkânı bulunur. Necip Fazıl yürümeye çalışsa da aylar önce ayağından geçirdiği rahatsızlığın tesiri henüz geçmemiş ve yürüyemez haldedir. Kadri Perihanoğlu'nun refaketiyle bir kayanın üzerin oturur ve Sofu Tahir ismindeki bir zatın getirdiği ata binerek yola düşerler. 1934 yılından 1963 yılına kadar at beslemiş olan ve atlar hakkında geniş malumatı ve eseri bulunan Necip Fazıl, önüne getirilen ata kendi başına binemeyecek kadar takatsiz, atın yularını Sofu Tahir'in tutup onu yürütmesine muhtaç bir haldedir. O tarihte tam 72 yaşındadır.

Necip Fazıl at üzerinde yol alırken 1936 yılında Londra'da kraliyet çizmecisine yaptırılmış bir çizme ayağında, elinde kamçısı ile bindiği İngiliz atıyla Sütlüce tepelerinden Eyüp semtindeki Abdülhakîm-i Arvâsî'nin ev olarak

²⁵ Kısakürek, *Rapor1-3*, s. 176-184.

²⁶ Kısakürek, *Rapor1-3*, 186-187.

kullandığı Kaşgarî Dergahı'nın avlusuna at üzerinde girişini ve hocasıyla karşılaştığında yaşadığı mahcubiyeti ve kendi ifadesiyle edepsizce tavrı hatırlar ve Nehri'ye giderken düştüğü durumu şöyle tasvir eder:

*“ Nasıl oldu da o huzura atla çıkabildim, o huzurda at sırtında durabildim... İşte şimdi o edep yanlışımı ödüyor, Efendimin Mürşidinin Mürşidi huzuruna at sırtında bir paçavra edasıyla çıkmaya memur edilmiş bulunuyordum. ”*²⁷

Necip Fazıl bu yolda hocası Abdulkakîm-i Arvâsî ile olan yıllarını hatırlarken atın yularlarını tutan Sofu Tahir artık atın da çıkamayacağı bir noktaya geldiğinde onu attan indirir ve kendi sırtına bindirerek yola devam eder.

Bir süre sonra ulaştıkları düzlükte bulunan Seyyid Tâhâ'nın amcası Seyyid Abdullah Hazretlerinin kabrinin başında Sofu Tahir Necip Fazıl'ı sırtından indirir. Herkes ayakkabılarını çıkararak kubbenin içine çoraplarla girerler ve kabrin etrafında halka haline gelerek dua ederler. Rivayete göre Seyyid Tâhâ kabrine gelmek isteyenlerin önce amcası Seyyid Abdullah'ı ziyaret etmelerini istediğinden mezarının ondan sonraki bir noktaya kazılmasını vasiyet etmiştir.²⁸

Necip Fazıl ve beraberindekiler Seyyid Abdullah'ın kabrini ziyaret ettikten sonra kendisini çok etkileyen Seyyid Abdullah'ın torunlarına ait güzel konağın yanından geçerek Seyyid Tâhâ'nın kabrine ulaşırlar. Necip Fazıl, kabrin ayak ucuna kıvrılarak oturur. Orada mezar taşından kopan yumruk büyüklüğündeki bir taşı eline alarak yüzüne kafasına ve kalbine sürdükten sonra cebine koyar. Seyyid Muhammed Salih'in kabrini de ziyaret ettikten sonra kabrin başından ayrılırlar. Hemen yakında bulunan dergâh binası işçiliği ile dikkatini çeker. Orada çimler üzerine oturup öğle yemeğini yerler. Ardından, Şemdinli üzerinden tekrar Van'a dönerler. İki gece Van'da Kadri Perihanoğlu'nun evinde kalan Necip Fazıl, 11 Haziran günü konferans verdikten sonra Ankara'ya döner.

Necip Fazıl'a göre hocası Abdulkakîm-i Arvâsî'nin mezarının bulunduğu Bağlum ile Arvas ve Nehri, Mekke, Medine, Buhara, Serhend gibi mübarek mekanlardandır. Hatta ona göre Arvas ve Nehri *“dünyamızı ve manamızı sulayan iki ahiret ve rahmet çeşmesi”*dir.²⁹ Ancak insanlar çoğu zaman bu mekanların kıymetini ve içerdiği anlamı bilmekten uzaktadırlar. Necip Fazıl, bu kaybolmuşluğu ve kaybedilenleri bulma ve bilme ile ilgili Nehri Ziyaretini anlatırken son cümle olarak şöyle ifade eder:

²⁷ Kısakürek, *Rapor1-3*, 191.

²⁸ Kısakürek, *Rapor1-3*, 193.

²⁹ Kısakürek, *Rapor1-3*, s. 139.

“Malik olduğumuzu sandığımız nice şey var ki, onları her an yeniden arayıp bulmadıkça sahiplik ne mümkün!”³⁰

Necip Fazıl Nehri ziyaretini nesir olarak, “*Evet, vatanım içinde vatanımı buldum*” şeklinde özetler. Necip Fazıl’ın bu mekanları “vatanım” şeklinde tanımlaması, kendisinin manen huzur bulduğu ve hakiki hayat ile bağlantı kurduğu noktalar olarak görmesindendir.

Şiir olarak ise şöyle ziyaretini şöyle özetler:

*“Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden
Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden”³¹*

5. Seyyid Tâhâ’nın Hayatı

Necip Fazıl, *Başbuğ Velilerden 33-Altın Silsile isimli eserinde* hocası Abdülhakîm-i Arvâsî’ye kadar silsilede yer alanların hayatlarını üstün bir edebî üslup ile kaleme alarak kolay ve zevkle okunan modern bir tezkire hazırlamıştır. Onun yazısını değerlendirmek yerine özet olarak buraya almayı uygun gördük.

Nur soyundan ve Abdulkadir Geylânî torunlarından...

Hülâgu’nun Bağdat’ı talan etmesi üzerine cedleri şimâle doğru hicret etti ve Kafkasya içlerine doğru kol kol dağıldı. Kendi kolu da Anadolu’nun şark sınırına yakın yerlere kondu. Şemdinan dağlarına...

Bir Rüya görüyor:

Dağdan bol bir su akıyor ve herkes ondan içmeye koşuyor. Seyyid Tâhâ ise o gün suyu kaynağından içmek için dağın tepesine tırmanıyor. Bir de görüyor ki suyun kaynağını, Allah Rasulunu... Ve bütün sahrayı kol kol dolaşan sular; O’nun mukaddes parmaklarından akmaktadır. Seyyid Tâhâ suyu o mübarek parmaklarından ve fişkırış noktasından içmek saadetine eriyor.

Artık bütün varlığı bu rüyaların gizlediği esrarlı vaad ve davetlerle dolu.

Abdulkadir Geylaninin türbesinde murakabe... Gelen bir hitap.

“Oğlum Tâhâ! Benim tarikatım çok büyüktür ama şimdi ehli kalmadı. Sen şimdi hemen Mevlânâ Hâlid’e teslim ol ve onun yoluna gir!”

³⁰ Kısakürek, *Rapor I-3*, s.200

³¹ Kısakürek, Çile, 1995, 391.

Mevlana Hâlid Hazretleri Seyyid Tâhâ Hazretlerine hususi bir ev tutuyor ve onu seksen gün hususi bir gelişme ve olgunlaşma şekline bağlıyor. Sekseninci gün... Büyük kapı açılmıştır. Mevlana Hâlid buyuruyor:

“Artık yerine dönebilir ve irşâd makamına geçebilirsiniz! Yürü insanlar ve ufuklar sizin.

Seyyid Tâhâ hazretlerinin kırk iki yıl devam eden irşadı Mısır çöllerinden Kafkas dağlarına kadar her tarafı içine aldı.

İran hükümdarı Mehmet Şah, Seyyid Tâhâ’dan bir muallim istiyor. Seyyid Tâhâ en ileri müridlerinden Abdurrahim’i gönderiyor. Şah Türk hududuna bitişik Mirgüvar ve Nürgüvar isimli iki zengin nahiyesi, bütün mevcudlarıyla Seyyid Tâhâ Hazretlerine bağlıyor.

Seyyid Hazretleri bağışları şu mazeretle reddediyor.

Ben Türk tebaasındayım. Devletimin sayesinde kendimin ve yakınlarımlarım geçimi yolundadır. Alaka ve iltifatlarınız benim için cihan değerindedir ama kabul etmekte mazurum.

Bunun üzerine Şah adı geçen Nahiyelere bağlı iki köyün arazisi vakfeder:

Mademki bunlar şeriata bağlı kimseler ve nefsleri için hediye kabul etmezler, öyleyse hediye ettiğimiz nahiyelerin iki köyünü vakfedelim. Bir de kendileri için sadece zinetli bir asa ve bir cübbe takdim edelim. ..

Seyyid Tâhâ Hazretleri gelen asa ve cübbeyi kullanmadılar. Köylere de sahip çıkmadılar.

Devrin padişahı Abdulmecid bu vaziyeti haber alınca alakandı ve Şeyh Hazretlerine ihtiram ve bağlılıklarını bildirdi. Şeyh de hediyeleri sultana gönderdi.

Mukaddes emanet zincirinin otuz birinci halkası.

Bıraktığı mest edici rayihanın dumanı henüz tepemizde dağılmamış demecek kadar bir zaman noktasında ve Türk Cemiyetinin en meseleli deminde..

Sene Hicri 1269...

Ebedi vuslat sarayının davet nidasına icabet ettiler.”³²

³² Kısakürek, Başbuğ Velilerden 33-Altın Silsile, s. 335-337.

6. Sonuç

Türk Edebiyatının yirminci yüzyıldaki en büyük temsilcilerinden biri olan “Sultanu’ş-Şuarâ” Necip Fazıl Kısakürek, gençlik yıllarında yakaladığı şöhretin de tesiriyle yaşadığı bohem hayatından döneminin büyük sûfilerinden biri Abdülhakîm-i Arvâsî ile tanıştıktan sonra kurtulmuştur. Onun hayatındaki değişim ve dönüşüm bireysel planda kalmamış, onun vasıtasıyla Anadolu gençliğinin İslâmî ve irfânî bir perspektife sahip olmasında ve bunun davasının peşinde yürümesinde halen devam eden büyük bir etkinin oluşmasına neden olmuştur.

Necip Fazıl’ın hayatında ve eserlerinde var olan İslâmî kimlik ve söyleminin zahirinde ve arkasında tasavvufî bir soluk bulunmaktadır. Bu değişim ve dönüşümün hangi anlamlara geldiğini çok iyi bilen Necip Fazıl, vesile olan hocası Abdülhakîm-i Arvâsî’ye hayatı boyunca büyük bir saygı ve hürmet gösterdiği gibi vefatından sonra da onun mezarını sürekli ziyaret ederek bağlılık ve sadakatini göstermiştir. Ancak Necip Fazıl bunu yalnız hocasıyla sınırlı tutmamış, hocasının hocalarına da büyük bir muhabbet beslemiş ve ilerlemiş yaşında onların da kabirlerini ziyaret etmiştir.

1975 yılında Bahçesaray (Müküs)’e bağlı Arvas (Doğanyayla) köyünde bulunan Seyyid Fehim Arvâsî’nin, bir yıl sonra 1976 yılında da 72 yaşında iken Hakkârî’nin Şemdinli ilçesine bağlı Nehri’de medfun bulunan Seyyid Tâhâ’lî-Hakkârî’nin kabrini ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin bir kısmını arabayla, bir kısmını at üzerinde bir kısmını ise yürümeye mecali bulunmadığından bir şahsın sırtında yapmıştır. Bu üç ziyaret noktası onun dünyasında Anadolu’nun üç önemli mana merkezi ve rahmet çeşmesidir.

Necip Fazıl Kısakürek’in, *mukaddes emanet zincirinin otuz birinci halkası* dediği ve *mürşidimin mürşidinin mürşidi* şeklinde tanımladığı Seyyid Tâhâ’lî-Hakkârî’yi ziyareti yalnız edebiyat tarihimiz açısından önemli bir olaya değil, onun ilerlemiş yaşında meşakkatli bir yolculuğu göze alması tasavvufî terbiyede hocaya bağlılığın, sadakatın ve vefânın en güzel örneklerinden biridir. Necip Fazıl’ın söylemlerinde ve eylemlerindeki mana gücü buralarda aranmalıdır.

Kaynakça

Kısakürek, Necip Fazıl, *Babîâlî*, İstanbul 1999.

Başbuğ Velilerden 33-Altın Silsile, İstanbul 2006.

Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu, İstanbul 1997.

Çile, İstanbul 1995.

Çöle İnen Nur, İstanbul 1992.

Esselam, İstanbul 1997.

O ve Ben, İstanbul 1994.

Rapor1-3, İstanbul 1993.

Tanrı Kulundan Dinlediklerim, İstanbul 1994.

Veliler Ordusunda 333-Halkadan Pırıltılar, İstanbul 2007.

Baz, İbrahim, *Abdulahkîm-i Arvâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, AÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996.

..... "Bir Derviş Olarak Necip Fazıl Kısakürek" *Yenişafak*, 22 Mayıs 1998.

..... "Necip Fazıl Kısakürek (ö.1983) ve Tasavvuf", *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2003, sy. 10.

.....21 Nisan 2001 Tarihinde Rasim Özdenören ile yapılan özel görüşme notları.

Uçan, Hilmi, "Tasavvufun Değiştirici Yönü, Necip Fazıl ve Ehl-i Sünnet Anlayışı", *Hece* (Necip Fazıl Özel Sayısı), Ocak 2005, sy. 97.

21 Nisan 2001 Tarihinde Rasim Özdenören ile yapılan özel görüşme notları.

**SEYYİD SİBĞATULLAH ARVASÎ'NİN
DİLİNDEN
SEYYİD TÂHÂ-İ NEHRÎ**

Öğr. Gör. Mehmet Saki ÇAKIR

SEYYİD SİBĞATULLAH ARVASÎ'NİN DİLİNDEN SEYYİD TÂHÂ-İ NEHRÎ

Öğr. Gör. Mehmet Saki ÇAKIR¹

Özet

Silsilesi günümüzde devam eden Seyyid Tâhâ'nın halifelerinden Seyyid Sıbğatullah Arvasî (Gavs-ı Hizan) *Minah*'ta Seyyid Tâhâ'ya çokça atıfta bulunur. Seyyid Sıbğatullah'ın sözlerinden oluşan *Minah* eserinde Seyyid Tâhâ'nın ismi, 50'ye yakın *minhada* geçer. Arvasî, bu *minhalarda* bazen mürşidi Seyyid Tâhâ ile arasında geçen diyalogu veya olayı aktarır, bazen de doğrudan tasavvufî bir konu hakkında şeyhinin sözlerini nakleder. Bu tebliğde Seyyid Sıbğatullah Arvasî cenanından Seyyid Tâhâ-i Nehrî anlatılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda önce Seyyid Tâhâ ile Seyyid Sıbğatullah arasındaki diyaloglara göz atılacak, sonrasında ise Seyyid Sıbğatullah'ın Seyyid Tâhâ'dan naklettiği sözler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Tâhâ-i Nehrî, Seyyid Sıbğatullah, *Minah*.

İN SAYYİD SİBGHATULLAH ARVASÎ'S WORDS SAYYİD TAHA NEHRÎ

Sayyid Sibghatullah Arvasi, a lot of refered to Sayyid Taha in his *Minah* book. 'Sayyid Taha' word passes nearly 50 times in *Minah*. Arvasi reports sometimes the dialogue between his shaykh and sometimes conveys a mystical words on the subject in this book. In this paper, Sayyid Taha will be explained according to Sayyid Sibghatullah Arvasi. Firstly, it will be glanced at dialogues between Sayyid Sibghatullah Arvasi and Sayyid Taha. After, it will be focused on the words of Sayyid Sibghatullah describing Sayyid Taha.

Keywords: Sayyid Taha Nehri, Sayyid Sibghatullah, *Minah*.

Giriş

XIX. yüzyılda yaşamış ve tesirleri halen günümüzde devam eden Mevlana Halid Bağdadî'nin halifelerinden Seyyid Tâhâ-i Nehrî hakkında elimizdeki

¹ Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

kaynaklar sınırlıdır. 40 yılı aşkın bir zaman diliminde hem müderrislik hem de irşad faaliyetlerini sürdüren Seyyid Tâhâ'nın telif ettiği bir eser bilinmediği gibi onun sözlerini derleyen müstakil bir kitaba da henüz ulaşamamıştır.² Dönemdeki olaylar araştırmacılar tarafından arşiv belgeleri veya mektuplar ile kısmen gün yüzüne çıkarılmaktadır.³ Ancak Seyyid Tâhâ'nın sözleri ve tasavvufî görüşleri için onun haliferine müracaat etmek durumundayız. Onun halifelerinden Seyyid Sıgatullah Arvasî, hayatının son dönemlerinde sarfettiği sözlerinde şeyhine çokça atıfta bulunur. Bu sözlerinden yola çıkarak Seyyid Tâhâ'nın din ve tasavvuf anlayışı hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Halid-i Ölekî tarafından derlenen bu sözler, *Minah* isimli eserde geçmektedir. Bu çalışmada bu eserden yola çıkarak Seyyid Tâhâ'nın tasavvuf görüşlerinden birkaç örnek verilmeye çalışılacaktır.

MİNÂH

Minah, bahşişler, bağışlar, vergiler, ihsanlar anlamlarına gelir. Tekili *minhadır*. Eserde geçen Arvasî'nin sözleri ilahî bir mevhibe olarak kabul edildiğinden her birine *Minha* hepsine de *Minah* denilmiştir. Arvasî'nin halifesi Halid-i Ölekî Şirvanî, şeyhinden bizzat işittiği sözleri ve sohbetleri *Minah* adlı bu eserde derlemiştir.⁴

Tasavvuf ve din ile ilgili birçok konuya değinilen 311 *Minha*'da Tespi-timize göre Seyyid Tâhâ ile birlikte 58 sûfiye atıfta bulunulmuştur. Bu sufiler arasında Şah-ı Nakşebend, Abdurrahman Camî, Hafız-ı Şirazî, Şeyh Ahmed Cezzerî, İmam-ı Rabbani, Mevlana Celaleddin Belhî Rumî, İbnü'l-Arabî gibi Seyyid Sıbgatullah'tan önce yaşamış sufilerin yanı sıra; Mevlana Resul (Seyyid Sıbgatullah'ın abisi), Abdulhamid Şirvani (Tuhfetu'l-muhtac eserine haşiye yazan), Tâhâ el-Harîrî (Seyyid Tâhâ'nın halifesi, Köse halife), Seyyid Salih (Seyyid Tâhâ'nın kardeşi) Abdullah Heratî (Mevlana Halid'in halifesi), Mevlana Süleyman Bradostî (Seyyid Tâhâ'nın halifesi) gibi kendisine çağdaş sufiler de yer almaktadır.

Ölekî, kitabını kaleme almaya başlamasını 39. *minhada* şöyle anlatır:

² Seyyid Tâhâ'ya atfedilen Akaid kitabından söz edilmektedir ancak bu kesin değildir. Yine Seyyid Tâhâ'nın oğlu Seyyid Ubeydullah'ın *Mesnevî*'si, Nehri Sâdâtı hakkında biyografik bilgiler veren bir eser olup Seyyid Tâhâ'nın sözlerine kısmen yer vermiştir.

³ Müfid Yüksel'in elinde Nehri sadatları ve orada geçen olaylar hakkında Osmanlı arşivinden değerli belgeler mevcuttur. Ayrıca Ahmet Deniz İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah Nehri hakkındaki araştırmalarında yeni bilgilere ulaşmıştır.

⁴ Hâlid-i Ölekî, Şirvanî, *Minâh*, Semerkand Yayınları, Trc. Siraceddin Önlüer, Hüseyin Okur, İstanbul 2012, s. 33.

*Bu fakir Gavs'ın mukaddes sözlerini kaleme almakta geç kaldı-
ğndan ötürü gerçekten büyük üzüntü duyuyordu. Üzüntümün üçüncü
günü, Gavs'ın sohbet meclisine kederli bir şekilde katılmışım. Benim
bu halimi gören Gavs, Mevlânâ'nın şu beytini okudular:*

مدتی این مثنوی تاخیر شد

مهلتی بایست تا خون شیر شد

*Bu Mesnevi biraz gecikti
Ancak kanın süte dönüşmesi için bir müddet gerek
(Mesnevi, II. Cilt 1. beyit)*

SEYYİD SIBGATULLAH'IN DİLİNDEN SEYYİD TÂHÂ-İ NEHRİ

Gavs-ı Hizanî'ye göre Seyyid Tâhâ'nın tarikat ile ilgili herhangi telif bir eseri olmadığı gibi sözlerini toplayan müstakil bir eser de yoktur. Bunu 95. ve 96. *minhalarda* şu şekilde ifade eder:

“Şeyhimize yakın saliklerden birine ‘şeyhimiz bu tarikatla ilgili telif mahiyetinde eser yazmıyor mu?’ diye sordum. Salik, ‘Evet konuşmaları vardı, ancak telif mahiyetinde bir eseri yoktu’ diye cevapladı.”

Yine bir sohbetinde *“Hiç kimse şeyhimizin sözlerini ne yazdı ne de topladı.”* diye eseflerini belirtmiştir. Fakat yaklaşık 50 *Minhada* şeyhinden nakiller yaparak bir nevi bu isteğini gerçekleştirmiştir.

Seyyid Sıbgatullah, sohbetleri esnasında kimi zaman şeyhi ile aralarında geçen bir olay ya da diyalogu aktarır. Örneğin 172. *minhada* bazı akrabalarıyla birlikte şeyhinin değirmen inşaatında çalışırken şeyhine hitaben Hafız Şirazî'nin beytini okuduğunu ve bunun üzerine Seyyid Tâhâ'nın beyti duyar duymaz yanlarına geldiğinden söz eder. Beyit şöyledir:

کرم نما و فرودآ، که خانه، خانه‌ی توست

رواقِ منظرِ چشم من، آشیانه‌ی توست

*Gözlerimini dikildiği yer senin evindir
Kerem eyle de buyur zira hane senindir.
(Hafız Şirazî, Gazeller, 34.Gazel)*

Arvasî, kimi zaman da gerek tarikatın adabı gerekse tasavvufî meseleler ile ilgili şeyhinden nakiller yapmıştır. Bu sözleri başlıklar halinde tasnif ettiğimizde şu konuları görmekteyiz:

Melamîlik, “Kuddise sirruhu” sözü, sekr ve şathiyye, ihlas, teslimiyet, cehrî zikir, mürid-mürşid ilişkisi, irşad-hizmet ilişkisi, münkirler ve inkar, müridlerin birbirleriyle ilişkileri, Nakşî olmayan velilerin himmeti, şeyhlerin sözlerindeki işarî anlamlar, haset, teslimiyyet, muhabbet, intisab, başka şeyhleri ziyaret, başka mürşidi rabita, iki tarikatın bir arada uygulanması, “reka’tanı bisivâke hayrun min sebî’n reka’tin bilasivâke” رکعتان بسواك خير من سبعين ركعة بلا سواك hadisine farklı bir yorum.

Biz burada bu konulardan melamîlik, münkirler ve inkar, “reka’tanı bisivâke hayrun min sebî’n reka’tin bilasivâke” hadisine farklı bir yorumu aktaracağız.

MELAMİLİKLE (NEFSİ KÜÇÜMSEME) İLGİLİ SÖZLER

Nakşbendiliğin ahlak anlayışında önemli bir tesiri olan Horasan melamîliği Halidilikte sufinin kendisini herkesten aşağı görmesi olarak telakki edilir. Bu anlamda Halidî şeyhleri çarpıcı sözler sarf etmiştir. Nitekim Seyyid Sıbgatullah “Eğer nefsini küfrü kesin olan birinden daha aşağı görmezsen sana yazıklar olsun!” der. Yine bir sohbetinde

Şayet zaruret olmasa ve mürşidim Seyyid Tâhâ da emretmeseydi, bu işi yapmaya, yani halkı irşad etmeye tarikat hakkında konuşmaya cesaret etmezdim. Çünkü nefsimin bu işe ehil olmadığını, ayıplı ve kusurlu olduğunu görüyordum.”

Nitekim Arvasî bu halini Seyyid Tâhâ’ya arz edince kendisinden “Hep bu hal üzere ol!” Cevabını almıştır (8.minha).

MÜNKİRLİK VE İNKAR

Halidilikte Münkirlik ve inkar önemli bir husus olup müridlere bu yönde çokça uyarılarda bulunulur. Nitekim 36’ya yakın *minha*, münkirlik ve bidat hususunda olduğu tespit edilmiştir. Bununla ilgili Arvasî, Seyyid Tâhâ’dan şu sözleri nakleder:

“Tarikat münkirinden adeta bir aslandan kaçarcasına kaçınız. Çünkü münkirin bir lokmasını yemek, kalbin kırk gün manevi gıdasını almasına mani olur. Kalbi öldürür, zikir yapamaz hale getirir. Şayet tarikat ve onların büyüklerini inkar eden bu münkirler Resulallah (a.s.) zamanında yaşamış olsaydı ona da iman etmezlerdi” (135. minha).

Aynı şekilde Arvasî, de münkirlerden uzak durulmasıyla ilgili şöyle der:

“Mürîd kendisinde bulunan bir takım hal ve sıfatlardan ötürü gururlayıp, ‘benim kalbim tasfiye edilmiştir. Münkirlerle oturup kalkmak bana zarar vermez’ dememelidir. Nitekim güneş o kadar büyüklüğüne rağmen ince ve küçükçük bir bulut onun önünü kapatmaya yeter” (136. minha).

Bunların yanı sıra inkar ve münkir tarikat için gerekli bir unsur olup kemalatın ortaya çıkmasına bir vesile olarak kabul edilir. Nitekim Halid-i Şirvanî *“Anladığım kadarıyla Gavs-ı Hizanî hazretleri inkarcıların bu taifeye faydalı olduklarını ve bu faydalardan birinin de, inkarları sebebiyle velilerin kemelatlarını kuvveden fiile çıkardıklarını”* söyler (183. minha).

Yine Arvasî’ye göre, münkirlerin varlığı tarikatın istikamet üzerinde olduğunun delilidir. Böylece münkirler tarikatın devamına vesile olurlar. Avamın körü körüne bağlılığı, hiçbir şeyhe fayda sağlamaz (99. minha).

Bütün bunlara bakarak Mevlana Halid-i Bağdadî hazretlerinin Seyyid Abuddllah hakkında Seyyid Tâhâ-î Hakkârî’ye; *“Seyyid Abdullah ne güzel bir şeyhtir. Onda hiç kusur yoktur. Yalnız kusuru, onun münkiri yani karşısına çıkıp onun büyüklüğünü inkâr eden kimseler bulunmamasıdır”* sözünde bir çelişki olmadığı açığa kavuşur.

“رکعتان بسواک خیر من سبعین رکعة بلا سواک” Hadisine Farklı Bir Yorum

304. Minhada geçen hadisin anlamı şöyledir: Misvakla kılınan iki rekat namaz, misvaksız kılınan yetmiş rekat namazdan daha hayırlıdır (suyuti, el-camiu’s-Sagir). Seyyid Tâhâ burdaki “kef (ك)” harfini fethalı okuyarak hadise işari bir yorum katar. Buna göre mana:

“Senin dışındakileri (acziyet kulluk) tefekkür ederek kılınan iki rekat namaz, senin huzurundaymış gibi düşünülerek kılınan yetmiş rekat namazdan daha hayırlıdır”

Arvasî, Halid-i Ölekî’ye *“Böyle bir işarete bir yer var mı?”* diye sorar. Ölekî ise *‘bilmiyorum’* cevabını verir.

Arvasî’nin vefatından sonraki bir dönemde Ölekî bir dostuyla bu konuyu müzakere ettikten sonra *“namazda tarikat ehli olarak huzuru elde etmek kolaydır, ancak şer’an huzur duymak zordur”* gibi bir yorum yaparak şeyhine uygun bir görüşü benimser.

Aynı *minhada* Halid-i Ölekî farklı bir görüşe yönelişini şöyle ifade eder:

*“Fakat bir müddet sonra hatırıma gelen bir başka manadan
ötürü ilk düşüncelerime ve dostumun teyidine kalbim pek mutmain
olmamıştı. Şöyleki işarettaki ٱ zamirinin namaz kılan kişiyi kastet-
tiği aklıma geldi. Buna göre anlam şöyle oluyordu: Kişi namazda
kendisine yer vermeyerek huzurla kıldığı iki rekat namaz, huzurda
bulunmadığı halde kıldığı yetmiş rekat namazdan daha hayırlıdır.
Her ne kadar kalbime gelen birinci mana, ince nükteler içerse de,
bu son manayla kalbim daha mutmain oldu.”*

Ölekî, daha sonra ikinci görüşün daha tercih edildiğini *lem’alar* adlı ese-
rinde izah edeceğini belirtir ancak bu eserin nerde olduğu bilinmemektedir (304.
minha).

Sonuç

Günümüzde özellikle Güneydoğu Anadolu’da halen faaliyetlerde bulunan Nakşî-Halidî birçok dergah silsilesi Seyyid Tâhâ’da birleşir. Örneğin Ğayda, Norşin, Ohin, Hazne ve Menzil dergahlarının silsilesi Seyyid Tâhâ’dan gelir. Dolayısıyla Seyyid Tâhâ’nın tesirleri devam etmekle birlikte bölgedeki dinî tasavvufî anlayış ondan tevarüs eder. Fakat ilginçtir ki bu yüce şahsiyetin telif bir eseri bilinmemekle birlikte 40 küsur yıllık irşad makamında sarfettiği sözler veya sohbetleri kaydeden eser bulunmamaktadır. Bu yüzden birincil kaynak yerine ikincil kaynak sayılabilecek halifelerinin kendisine yaptığı atıflar araştırma konusu olmaktadır. Bu tebliğde de meşhur halifelerinden Seyyid Sıbgatullah Arvasî’nin şeyhine yaptığı atıfları incelendi. Bu incelemeler sonucunda 50 minha-da yapılan atıflar neticesinde Seyyid Tâhânın tasavvuf ve dine dair sözlerinden melamilik, münkirler ve bir hadise işarî yorumu aktarıldı.

Kaynakça

Hâlid-i Ölekî, Şirvanî, *Minâh*, Semerkand Yayınları, Trc. Siraceddin Önlüer, Hüseyin Okur, İstanbul 2012.

Gölpınarlı, Abdülbaki, Hâfız Divanı, Milli eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.

Mevlana Celaleddin Rumî Belhî, *Mesnevî*.

Tosun, Necdet, Bahaeddin Nakşibend, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.

**İSTANBUL'DA NAKŞÎ-HALİDÎ
ŞEYHLERİNİN VAZİFE YAPTIĞI
TEKKELER VE BU YAPILARININ
GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI**

Mehmed Akif KÖSEOĞLU

İSTANBUL'DA NAKŞÎ-HALİDÎ ŞEYHLERİNİN VAZİFE YAPTIĞI TEKKELER VE BU YAPILARININ GÜNÜ-MÜZDEKİ DURUMLARI

Mehmed Akif KÖSEOĞLU¹

Özet

İstanbul'un fethine iştirak eden ehl-i tasavvuf arasında Nakşî dervişleri de bulunuyordu. Fetih sonrasında kurulan Nakşî tekkeleri 19. yy ortalarına kadar Nakşibendiyye'nin Ahrariyye, Kasaniyye ve Müceddidiyye kollarına mensup şeyhlerden oluşuyordu. Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin içtihadıyla birlikte Müceddidiyye'den ortaya çıkan Halidiyye kolu Ortadoğu coğrafyasında, Anadolu'da ve tabii ki İslam Medeniyetinin o dönemdeki merkezi durumunda olan İstanbul'da neşvünema imkânı buldu. Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin halifelerinin İstanbul'a yaptıkları ziyaretler ve artmaya başlayan derviş sayısı Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekti ve bazı gerilimler ortaya çıktı. 1830'dan sonra ise Nakşî-Halidî şeyhlerinin tekkelere şeyh tayin edildiği tarihi kaynaklardan tespit edilmektedir. Tebliğde Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin halifesi Seyyid Ta-ha-yı Hakkârî'nin silsilesinden gelen şeyhlerin postnişin olduğu 4 tekke başta olmak üzere İstanbul'da Nakşî-Halidî şeyhlerinin vazife yaptığı 22 tekke ve bu tekke binalarının günümüzdeki durumları hakkında değerlendirmeler ortaya konulmaktadır.

DİBACE

Mevlâna Halid-i Bağdadî, Delhi'de Nakşî-Müceddidî şeyhi Abdullah Dehlevî'nin (Gulam Ali Şah) yanında bir yıl tasavvufî terbiye görmüş ve m.1811/h.1226 yılında hilafetname alarak Süleymaniye'ye dönmüştür. 2 yıl Süleymaniye'de kalan Mevlâna Halid'in o sırada Kadirî Tekkesi şeyhi olan Berzenci aşiretinden Şeyh Maruf el Nudahî ile arasında ortaya çıkan gerilimin etkisiyle m.1813/h.1228 yılında Bağdad'a göç ettiği tahmin edilmektedir. Burada birkaç yıl kalan Mevlana Halid, Bağdad Müftüsü Esad Sadreddin, Vali Said Paşa ve Haydarî Aşiretinin himayesinde tekkesini tesis etti. Ara bulucuların yardımıyla Şeyh Maruf ile gerilimin azalması üzerine m.1817/h.1232 yılında yeniden Süleymaniye'ye döndü ve ikinci tekkesi bu suretle kuruldu. 1820'de ise son kez

¹ Araştırmacı-Yazar

buradan ayrılarak Bağdad'a hareket etti. Ancak yeni Vali Davud Paşa'nın önceki Vali Said Paşa'dan farklı olarak tasavvufa daha mesafeli duruşu 2 yıl kaldıktan sonra Şam'a hareket edilmesi mecburiyetini ortaya çıkardı. 5 yıl burada irşad hizmetinde bulunan Mevlâna Halid, Şam'da m.1827/h.1242 yılında Âlem-i Cemâle yürüdü.

Mevlâna Halid-i Bağdadî Süleymaniye, Bağdad ve Şam'da ikamet ettiği 16 yıllık süre içerisinde yüzün üzerinde halife yetiştirerek Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasında irşad ile vazifelendirdi. Mevlâna Halid ve geniş bir coğrafyaya dağılan halifeleri vasıtasıyla Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolundan Halidiyye² şubesi ortaya çıktı. Mevlâna Halid hayattayken İstanbul'a görevlendirilen Muhammed Salih'in kısa bir süre kaldığı ve yeterli ilgiyi görmediği anlaşılmaktadır. Daha sonra görevlendirilen Abdu'l-vahhab es-Susî ise devlet ricali başta olmak üzere değişik toplum kesimleri üzerinde tesir uyandırdı. Namık Paşa, Necip Paşa ve Şeyhü'l-islam Mekkîzade Mustafa Asım Efendi intisap edenlerdendir. Ancak Abdu'l-vahhab es-Susî'nin çevresinde gördüğü itibarın da yardımıyla Mevlâna Halid'den bağımsız hareket etme temayülü göstermesi o sırada Şam'da bulunan müridinin tepkisine sebep oldu. Bu dönemde hulefadan Abdu'l-fettah el Akrî durumun gözden geçirilmesi amacıyla İstanbul'a birkaç kez gitmek durumunda kaldı. Ortaya çıkan gelişmeler Abdu'l-vahhab es-Susî'nin tard edilmesiyle sonuçlandı.³ Onun yerine ise Ahmed Eğribozî görevli olarak İstanbul'a gönderildi. Mevlana Halid'in m.1827/h.1242 yılında vefatı ile tekrar Şam'a dönen Eğribozî son vazifesi için gittiği İzmir'de m.1835/h.1251 yılında vefat etti.

İstanbul'da tekkede postnişin olan ilk Halidî şeyhi Mevlâna Halid'in halifelerinden Ahmed el Bağdadî olup Fatih'teki Beşikçizade Tekkesi'nde vazife yaptı. m.1828/h.1243 yılı Halidî şeyh ve müridleri için dramatik bir yıl oldu. Mevlâna Halid'in vefatıyla kaim-i makam olan Şeyh Abdullah Heratî tarafından İstanbul'a gönderilen Mevlana Halid hulefasından Ahmed ve Salih Efendiler aynı yıl Sivas'a sürgün edildiler. Sultan II. Mahmud'un Rusya ile harp kararı na muhalefet eden bir lâyiha yayımlayan Halidiyye müntesiplerinden Kadı ve şair Keçecizade İzzet Molla Sivas'a, Ömer Rasim Efendi ise Rodos'a sürgün

² Tasavvuf araştırmacıları arasında iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre Nakşibendiyye'nin şubesi bulunmamaktadır. Diğer tarikatlarda olduğu gibi şube ve kollara ayrılmamış, tek bir koldan yürümüştür. Diğer görüşe göre ise Nakşibendiyye'nin 600 yıllık tarihinde Ahrariyye, Kasaniyye, Müceddidiyye ve Halidiyye gibi şubeleri ortaya çıkmış ve her biri Nakşibendiyye şemsiyesi altında kalmak kaydıyla kendine has bir erkân yürütmüştür. Tebliğimizde bu ikinci görüş çerçevesinde Halidiyye şubesinin gelişimi ve tekkeleri incelenmiştir.

³ Memiş, s.191

edildi. Sultan II. Mahmud sadece İstanbul'daki Nakşî-Halidî mensuplarına me-safe almakla kalmadı, aynı zamanda Mühimme Defterlerinden anlaşıldığına göre Şam ve Bağdad Valilerine gönderdiği fermanlarla buralardaki şeyhlerin kontrol altında tutulması talimatını verdi⁴. 1830'lardan itibaren ise Halidiyye'nin İstanbul'da devlet görevlileri arasında kabul görmeye başladığı görülmektedir. Mekkîzade Mustafa Asım Efendi 1833'te 3. defa Şeyhü'l-İslamlığa tayin edilmiş ve 1846'daki vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Mevlâna Halid-i Bağda-dî'nin Sultan Abdu'l-mecid tarafından yaptırılan türbesinin 29 Temmuz 1842 (20 Cumâde'l-âhir 1258)⁵ tarihinde ziyarete açılması Halidî şeyhlerinin kazandı-ğı itibarın bir göstergesidir.

İSTANBUL'DA NAKŞÎ-HALİDÎ TEKKELERİ

Ahmed el Bağdadî'nin m.1819/h.1234 yılında Fatih'teki Beşikçizade Tekkesi'nde postnişin olmasıyla İstanbul tekkelerinde Halidiyye temsil edilme-yeye başlanmıştır. 19. yy.ın ilk yarısı iyi incelendiğinde tasavvufî çevrelerde büyük değişimlerin yaşandığı görülebilecektir. 1826'da Bektaşî tekkelerinin önce ka-patıldığı Sultan Abdu'l-mecid'in saltanata gelişinden sonra ise Nakşî tekkeleri görünümünde tekrar faaliyetine başladığı bir dönemde Celvetî tekkelerinde de Haşimî kolu tesirini artırıyor. Nakşibendî tekkelerinde ise Ahrariyye ve Mü-ceddidiyye kollarına mensup şeyhlerin yerini Halidî şeyhleri almaya başlamış-tı. 1860 yılına gelindiğinde Halidî tekkelerinin sayısı beşe çıkmıştı. Tekkelerin seddolunduğu 1925 yılında ise İstanbul'da en az 20 tekkede⁶ Nakşibendiyye'nin Halidiyye şubesinde icazetli şeyhler seccadenişindi. Toplamda ise 22'den fazla tekkede Halidî şeyhleri hizmet vermiştir.

BEŞİKÇİZADE TEKKESİ

Fatih, Haseki Sultan Mh. Kızılelma Cd. Topçu Emin Bey Çıkma-zı, 1816 ada 42 parselde yer almaktadır. Beşikçizade Hacı Süleyman Efendi tara-fından m.1795/h.1210 yılında tesis edilmiştir. Kaşgarî Tekkesi şeyhi Abdullah Nidaî'nin halifesi olan Süleyman Efendi Nakşibendiyye'nin Ahrariyye şubesine mensup idi. Tekkenin Halvetî-Şabanî meşayihinden olan 3. şeyhi Beypazarlı Ali Efendi'nin m.1819/h.1234 yılında vefatı sonrasında Mevlâna Halid'in halifele-

⁴ Butrus Ebu-Manneh, s.299

⁵ Osmanzade Hüseyin Vassaf, c.2 s.163

⁶ Tekke listelerinde genellikle şeyhlerin mensup olduğu tarikat belirtilirken Nakşî yazmakla yetinilmiştir. Bu sebeple ancak Halidî hilafeti sahibi olduğu bilinenlerin sayısı 20'dir denilebilir. Yeni araştırmalarla bu sayının artması muhtemeldir.

rinden Ahmed el Bağdadî postnişin olmuştur. Ahmed el Bağdadî'nin şeyhliğe tayin tarihi, kendisi de Nakşî-Halidî müntesibi olan Mekkîzade Mustafa Asım Efendi'nin ilk şeyhü'l-islam olduğu döneme tekabül eder⁷. Daha sonra bu tekkeye şeyh olacak olan Ahmed Nazif Efendi'nin Şeyhü'l-islam Yesnicizade Seyyid Abdu'l-vahhab Efendi'ye m.1822/h.1237 yılında yazdığı arızadan⁸ Şeyh Ahmed el Bağdadî'den haber alınamadığı anlaşılmakta ve tekke vakfiyesindeki şarta istinaden şeyhliğin Beşikçizade Hacı Süleyman Efendi halifelerine verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Böylelikle yeniden Nakşibendiyye'nin Ahrariyye şubesine intikal eden tekkede 1925'te seddolunana kadar Halvetî-Sünbülî, Rıfâî ve Nakşî-Müceddidî şeyhleri vazife üstlendi⁹. 1925 sonrasında son şeyhin torunlarının ikamet ettiği tekke bakımı yapılamadığından terk edildikten sonra 2009 yılı Şubat ayında çıkan yangında ortadan kalktı. 2011 yılında eski yapının şekline uygun olarak yeniden inşa edilen bina günümüzde sağlık alanında faaliyet gösteren bir vakfa tahsis edilmiş durumdadır.

FEYZULLAH EFENDİ (ŞEYH VİSALÎ) TEKKESİ

Fatih, Fındıkzade, Molla Şeref Mh. Oğuzhan Cd. Saray Hamamı Sk. No:4 1982 ada 9,10 parselde yer alıyordu. Hacı Feyzullah Efendi Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin halifeleri Müftî Hüseyin el Vaiz Efendi ve Bozkırlı Muhammed Kudsî Efendi'den hilafet almış; Anadolu, Şam ve Hicaz'da bulunduktan sonra m.1848/h.1264 yılında İstanbul'a intikal etmiştir¹⁰. m.1857/h.1273 yılında Divan-ı Muhasebat Azasından Mustafa Rif'at Efendi tarafından Feyzullah Efendi adına tekke yaptırılmıştır¹¹. m.1859/h.1276 yılında Kuleli Vak'asına karıştığı gerekçesiyle kürek cezası mahkumiyetiyle Midilli'de mecburi ikamete tabi tutulmuş, 1861 yılında Sultan Abdu'l-aziz'in saltanata gelmesiyle çıkan afla tekrar İstanbul'a dönmüştür. Hacı Feyzullah Efendi 17 Cumâde'l-âhir 1293 (9 Temmuz 1876) tarihinde vefat ederek tekkesine defnedilmiştir. Kendisinden sonra oğlu ve halifesi Muhammed Sadık Efendi postnişin olmuş, 2 sene kalabildikten sonra Sultan II. Abdu'l-hamid'e muhalefet hareketine dahil olduğu suçlamasıyla sürgüne gönderilmiştir. 1878-1908 yılları arasındaki 30 yıl zarfında Hudeyre ve Hicaz'da mecburî ikamet etmiştir. Sadık Efendi'nin yokluğunda bir süre Safvet Efendi ve sonrasında Hacı Feyzullah Efendi'nin halifesi Hasan Visalî Efendi (v.1902/1320) postnişin olmuştur. Bir süre Şahin Efendi vekaleten şeyhlik

⁷ Mehmed Şem'î Efendi (haz.S.F.GÖNCÜOĞLU-S.ALPAY), s.111

⁸ Özding, ss.32-33, BOA, C. EV 140/6992

⁹ Tabibzâde Mehmed Şükrî, *Mecmu'â-i Tekâyâ*, vr.19a

¹⁰ der. Albayrak, s.59 ; Osmanzade Hüseyin Vassaf, c.2 s.170

¹¹ der. Albayrak, s.60

yaptıktan sonra II. Meşrutiyetin ilânıyla birlikte M. Sadık Efendi Dersaadet'e intikal etmiş ve 26 Safer 1335 (22.12.1916) tarihinde vefatına kadar meşihatte kalmıştır. Onun vefatıyla iki oğlu Mahmud İhsan Efendi (v.1929/1348) ve Mehmed Bedreddin (TANRIYAR) (v.1942/1361) ortak meşihatle 1925'e kadar şeyh kalmışlardır. Ancak 31 Mayıs 1918 tarihinde çıkan büyük yangında diğer binalarla birlikte tekke de kül olmuştur. Bedreddin Efendi, tekkenin kurtarılabilen su mahzeninde ailesiyle yaşamaya başladı. Bir süre sonra tek odalı bir baraka yaptırıp burada hatm-i haccgân yapmayı sürdürdü¹². Tekkelerin seddolunması sonrasında yangından harap olmuş arsaya Hasan Visali Efendi ve Hacı Feyzullah Efendi'nin torunlarınca iki apartman yapılmıştır. Günümüzde Hacı Feyzullah Efendi ve oğlu M. Sadık Efendi'ye ait bahçede bir türbe yer alırken Hasan Visali Efendi'nin kabri apartmanın bodrumunda ziyaret edilebilmektedir.

HACI BEŞİR AĞA TEKKESİ

Fatih (eski Eminönü), Alemdar Mh. Alay Köşkü Cd. Hacı Beşir Tekkesi Sk. No:5, 31 ada 16 parselde bulunmaktadır. Daru's-saade Ağası Hacı Beşir Ağa m.1745/h.1158 yılında cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, sebil ve tekke kısımları bulunan orta büyüklükte bir külliye inşa ettirmiştir. Tekke listelerinden 19. yy. başlarından itibaren Nakşî-Müceddidî şeyhlerinin vazife yaptığı anlaşılmaktadır¹³. Müceddidiyyeden Hattat Hafız Hasan Hüsnî Efendi'nin m.1878/h.1295 yılında vefatıyla Melek Efendi namıyla meşhur Edirneli Muhammed Nurî Efendi (v.1885/1302) postnişin olmuştur. M. Nuri Efendi, Hacı Feyzullah Vidinî'nin halifesi olup kendisiyle birlikte tekke Halidiyye şubesine intikal etmiştir. M. Nuri Efendi'nin vefatıyla Abdullah Efendi¹⁴ şeyh olmuştur. 1925 yılında tekkeler seddolunduğunda Muhammed Adil Efendi postnişindi¹⁵. Günümüzde tekke binasında İstanbul Valiliği Gönüllü Kuruluşlar Merkezi, medrese kısmında ise bir dernek faaliyet göstermektedir. Cami kısmı ise ibadete açık olup Cumhuriyet döneminde muhtelif tadilatlar geçirmiştir.

¹² Osmanzade Hüseyin Vassaf, c.2 s.177

¹³ Bkz. Aynur, *Salih Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikleri* ; Galitekin, *İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri ve 1277 Yılına Ait Müfredat Defteri ve İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukû'atı Defteri*; Osmanzade Hüseyin Vassaf, c.2 s.104

¹⁴ Bandırmalızade, s.13

¹⁵ *Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir*, sıra no:92

KUYUBAŞI EMİN BABA TEKKESİ

Eyüp, Defterdar Mh. Savaklar Cd. 113 ada 3 parselde Edirnekapının hemen dışındadır. Sultan Abdu'l-aziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından oğlunun Avrupa seyahatinden kısa sürede döneceğini haber veren tarik-i Bektaşiyeden Emin Baba (v.1886/1304) için m.1867/h.1284 yılında yaptırılmıştır. Emin Baba'nın isteği üzerine mürşidi Salih Baba'nın da kabri ihya edilmiştir. Emin Baba'nın Hakk'a yürümesiyle postnişin olan Mahmud Baba 2 sene sonra vefat etmiştir. Eyyûb Sultan'daki kabir şahidesinden anlaşıldığına göre Hacı Beşir Ağa Tekkesi postnişini Edirneli M. Nuri Efendi'nin halifesi Seyyid Halilu'r-rahman el Kazanî (v.1894/1312) buraya şeyh olmuş ve Halidî usulünce ayin icra etmiştir¹⁶. 1916 yılına gelindiğinde ise Himmet Efendi¹⁷ burada şeyh olarak kayıtlıdır. Tekkeler seddolunduktan sonra harap olup yıkılan ve bir süre de hayvan barınağı olarak kullanılan yapı 1997 yılında Müfid YÜKSEL Bey'in gayretleriyle Büyükşehir Belediyesi tarafından orijinal şekline benzer olarak yeniden inşa ettirilmiştir. Günümüzde bir vakfa tahsis edilmiş durumdadır.

HASAN ŞÜKRÎ EFENDİ ZAVİYESİ

Fatih, Akşemsettin Mh. Akdeniz Cd. üzerinde bulunuyordu. Mevlana Halid-i Bağdadî'nin halifesi Bozkırlı Muhammed Kudsî el-Konevî'nin oğlu Muhammed Bahaeddin Efendi'den hilafet alan Hasan Şükrî Efendi 25 Rebiu'l-evvel 1325 (8 Mayıs 1907) tarihli vakfiyeyle bu tekkeyi tesis etmiştir¹⁸. Hasan Şükrî Efendi 1911 yılında vefat etmiş, tekke ise 31 Mayıs 1918 tarihinde bu bölgede çıkan yangında ortadan kalkmıştır.

ÜSKÜDAR ÖZBEKLER (HACI HACE) TEKKESİ

Üsküdar, Sultantepe Mh. Selvilik Cd. Münir Ertegün Sk. No:14, 1340 ada 39,40 parselde yer almaktadır. m.1752/1166 yılında Maraş Valisi Abdullah Paşa tarafından inşa ettirilen ilk tekke m.1844/h.1260 yılında Sultan Abdu'l-mecid tarafından yenilenmiştir. Orta Asya'dan gelen misafirlerin ağırlandığı bir misafirhane işlevi gören ve şeyhi Ethem Efendi'nin ebrû sanatını İstanbul'da neşretmesiyle meşhur olmuştu. Tekke İstiklal Harbi'nde de Anadolu'ya insan ve cephaneye naklinde mühim görevler üstlenmişti. Tekke Nakşî-Müceddidî olma-

¹⁶ Mezar şahidesinde Halidiyyeden olduğu ve Kuyubaşı Tekkesi şeyhi olduğu yazıldığı; Bandırmalızade, s.15

¹⁷ Albayrak, s.20

¹⁸ İşli, s.111

sına rağmen son şeyhi Necmeddin ÖZBEKKANGAY (v.1971) Ankaralı Küçük Hüseyin Efendi'den (v.1930) Nakşî-Halidî icazeti almıştır. Küçük Hüseyin Efendi ise Hacı Feyzullah Efendi Tekkesi şeyhi Hasan Visalî Efendi'nin halifesiydi. Tekkeler seddolunduktan sonra son şeyh ve ailesi selamlık kısmında, dervişlerden bir kısmı harem kısmında ve Üsküdar Sandıkçı Tekkesi'nin son kahvecisi Tufan Ağa hücrelerden birinde ikametini sürdürdü. Mescit-tevhidhane, mutfak ve selamlık bölümleri Nasuhi ve Ahmet ERTEGÜN'ün gayretleriyle 1983'te, harem kısmı 1994'te restore ettirildi¹⁹. Tekkenin selamlığında günümüzde son şeyhin oğlu ve ailesi ikametini sürdürmekte olup tekkenin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bir vakfa tahsisi gündemdedir.

İSMET EFENDİ (YANYALI İSMET GARİBULLAH) TEKKESİ

Fatih, Balat Mh. Manyasızade Cd. İsmail Ağa Camii Sk. No:42, 2284 ada 5 parseldedir. Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin halifesi Abdullah Mekki'den hilafet alan Yanyalı Mustafa İsmet Garibullah Efendi m.1854/h.1270 yılında bu tekkeyi inşa ettirmiş ve vakıf tesis etmiştir. 16 Zilkade 1289 (15 Ocak 1873) tarihinde vefat eden İsmet Efendi tekke haziresine defnedilmiştir. Kendisinden sonra 4 halifesi Dimetokalı Mehmed Şerif Kudsi Efendi (v.1886/1303), Edirneli Hüseyin Kudsi Efendi (v.1886/1304), Zağralı Halil Nurullah Efendi (v.1893/1311) ve Nevrakoplu Hacı Ahmed Hilmi Efendi (v.1905/1323) postnişin olarak Halidî usulünce hatm-i haccgâni devam ettirmişlerdir. 1905-1914 yılları arasında Hüseyin Kudsi Efendi'nin oğulları ve Ali Rıza Bezzaz Efendi'nin halifeleri Ahmed Nimetullah Efendi (v.1935) ile Mehmed Ferdî Efendi ortak meşihatle tekkeyi idare etmişlerdir. Ancak 1914 yılında Meclis-i Meşihat kararıyla Abdullah Mekki Efendi silsilesinden gelen ve Tokad mebusu olan Mustafa Hakî Efendi'nin tekkeye şeyh tayin edilmesi müritler arasında bazı huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmuş, tekkenin şeyhliğine Ali Rıza Bezzaz Efendi'nin halifesi Ahıskalı Ali Haydar Efendi'nin tayini hususunda Şeyhü'l-İslamlık makamına yazılar yazılmıştır²⁰. Ahıskalı Ali Haydar (GÜRBÜZLER) Efendi'nin postnişinliği 1919 yılında Sultan Vahidüddin tarafından onaylanmış ve 1925'te tekkelerin seddine kadar bu vazifesini sürdürmüştür. Tekkenin tevhidhane kısmı günümüzde cami olarak faaliyet gösterirken meşrutada Ali Haydar Efendi'nin ahfadı ikamet etmektedir.

¹⁹ M. Baha TANMAN, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.6 s.199

²⁰ Söz konusu tartışmalar için bkz. Revnakoğlu Arşivi Dosya:212

HÜSREV PAŞA TEKKESİ

Eyüp Merkez Mh. Sultan Reşat Cd. (eski Boyacı Sk.) No:12, 50 ada 18 parseldedir. Tekke ve kütüphanenin yapımına Hüsrev Paşa hayattayken başlanmış ancak 1855 yılında vefatı sonrasında inşaat, kethudası Mustafa Reşid Efendi tarafından tamamlanmıştır²¹. Alt katı semahane, üst katı ise şeyh dairesi olan kargir bir tekkedir. Vakfiyesi 27 Şaban 1274 (12.4.1858) tarihlidir²². Hacı Muhammed Ragıb Efendi tekkenin ilk şeyhi olup Nakşibendiyye'ye mensuptu. Ancak Halidiyye şubesine bağlı olduğuna dair bilgiye ulaşamadık. Tekkenin bilinen ilk Halidî şeyhi Hacı Feyzullah Vidinî'nin halifesi Muhammed Nurî el Edirnevî olup m.1877/h.1294 yılında buradan ayrılarak Hacı Beşir Ağa Tekkesi'ne postnişin olmuştur. Sonrasında Abdullah Mekkî halifesi Kırımî Murad Efendi (v.1898/1315) ve Vaniköy İmamı Safiyyullah Efendi'nin bu tekkede vazife yaptığı anlaşılmaktadır²³. Safiyyullah Efendi Sultan II. Abdu'l-hamid döneminde sürgüne gönderilmiştir. Ömer Ziyaeddin Dağıstanî'nin halifesi Mehmed Fevzî Efendi burada vazife yapmış ve sonra Oluklubayır Hacı Ali Efendi Tekkesi'ne nakletmiştir. Son şeyh ise Halidiyye'den Mehmed Şefik Arvasî (ERYUVASI) olup 1925 sonrasında da burada ikamet etmiştir. Derviş hücreleri tekkenin karşısında bulunuyordu. 1930 sonrasında yıkılan derviş hücrelerinin yerine boyahane yaptırılmış, 1986'da bu bina da yıktırılıp arsası kabristana dahil edilmiştir. Mehmed Şefik Efendi'nin (v.1970) kızı Lamia DÜNDEREN, 1996'ya kadar tekkede ikamet etmiş, daha sonra buradan taşınmıştır. Tekke binası 2005 sonrasında restore edilerek özürülüler kütüphanesi olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

KAPTAN HASAN HÜSNÜ PAŞA (DAZUR DUZUR-BOZCAADALI) TEKKESİ

Eyüp Merkez Mh. Sultan Reşat Cd. (eski Boyacı Sk.) No:1, 48 ada 13 parselde yer almaktadır. Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa tarafından 7 Zilkade 1300 (9.9.1883) tarihli vakfiye ile tesis edilmiştir. 23 Cumade'l-ahir 1309 (24.1.1892) tarihinde vakfiye yenilenmiş olup tevhidhane, 1 oda ve türbeden oluşmaktadır. Vakfiyeye göre Nakşî-Halidî icazetine sahip şeyhlerin burada vazife yapması şart koşulmuştur. Hüsrev Paşa Tekkesi postnişini Kırımî Murad Efendi (v.1898/1315) buraya da tayin edilmiş, sonrasında Mekteb-i Sultanî ho-

²¹ Ahmed Muhyiddin Efendi, s.253

²² İşli, s.74

²³ Ahmed Muhyiddin Efendi, s.253

caları Abdu'r-refî Efendi (v.1902/1320) ve damadı Muhammed Fehmî Efendi²⁴ seccadenişin olmuşlardır²⁵. 1925'te tekkeler seddolunduğunda M. Fehmî Efendi postnişindi²⁶. 1468 kitaptan oluşan kütüphanesi bulunuyordu. Kitaplar 1962'de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Günümüzde türbe restore edilmiş durumdadır.

YAĞCIZADE (BALABANÎ-İSFENDİYAR MESCİDİ) TEKKESİ

Üsküdar, Mimar Sinan Mh. Balaban Cd. 421 ada 1 parselde bulunuyordu. İsfendiyarzade Balaban Ahmed Baba'nın m.1630/h.1040 yılında inşa ettirdiği mescide tarîk-i Sa'diyyeden Yağcızade Seyyid Ahmed Efendi tarafından m.1770/h.1184 civarında meşihat konmasıyla burada tarikat faaliyeti başlamıştır. m.1784/h.1199 yılına ait tekkeler listesinde ismine rastlanmaktadır²⁷. Tekke haziresinde medfun bulunan Nakşî Halidî meşayından Abdullah Mekki'nin halifesi Mustafa Hüdaverdî Efendi'nin (v.1893/1310) burada vekâleten şeyhlik yaptığı tahmin edilmektedir. 19. yy. sonlarında Muhammed Aşir Efendi'nin hanımı Ayşe Sıdika Hanım tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Camiu't-turûk olan tekkenin son şeyhi Balabanî Hasan Hüsnü Efendi, Nakşî Halidî icazetini Abdullah Mekki'nin halifesi Halil Hamdi Paşa'dan almıştır. İbrahim Hakkı KONYALI, 1941 yılında tekkenin 3 katlı ahşap bir bina olduğunu bildirmektedir²⁸. Bu yıldan sonraki bir tarihte binanın yıkıldığı anlaşılmaktadır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise arsa halinde olup kapısında Balaban Baba kitabesi olan küçük haziresi bulunuyordu. 2010 yılında tekke binası ahşap kaplama olarak Üsküdar Belediyesi tarafından yeniden inşa ettirilmiş olup kültür merkezi olarak kullanılmaktadır.

SEYYİD BABA TEKKESİ

Fatih, Haseki Sultan Mh. Hekimoğlu Ali Paşa Cd. Tevfik Fikret Sk. 1814 ada 34 parselde yer alıyordu. Üsküdar, Alaca Minare Tekkesi banisi Hacı Hüseyin Dede'nin halifesi Seyyid Mustafa Baba tarafından bir Nakşî tekkesi olarak tesis edilmiştir²⁹. Bayramî ve Halvetî şeyhleri değişik dönemlerde postnişin olmuş, son şeyhi Hüseyin Zühdi Efendi ile tekke Halidiyye'ye intikal etmiştir. Yanyalı İsmet Efendi hulefasından Dağıstanlı Musa Kâzım Efendi'nin halifesi

²⁴ Oğlu Emin DAZIROĞLU Ankara Ağır Ceza Reisi olarak görev yapmıştır.

²⁵ Ahmed Muhyiddin Efendi, s.265

²⁶ *Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir*, sıra no:145

²⁷ Çetin, İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hânahlar

²⁸ Konyalı, c.1 s.173

²⁹ Tabibzade Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.31a

olan Hüseyin Zühdi Efendi aslen Irak, Tavilalıdır³⁰. 1918 yılında tekke yanmış, 1925 sonrasında ise arsası gecekondularca işgal edilmiştir. Arsasının bir kısmı ve haziresi bir süre manav dükkânının ardiye sahası olarak kullanılmıştır. Vakıflar İdaresi ve Mehmet GÜR isimli hayırsever tarafından 1999'da temizlenip kabir taşları köşeye taşınmıştır. Tekkenin yerine benzin istasyonu-tamirci yapılmıştır. Seydi Baba yazılı bir levha kalan birkaç mezar şahidesinin önüne ilştirilmiştir. Günümüzde tekke arsasında oto yıkama servisi faaliyet göstermektedir.

SUNGUR BABA (AHMED TURANÎ-NURANÎ AHMED) TEKKESİ

Beşiktaş, Vişnezade Mh. Dolmabahçe Cd. Vişneli Tekke Sk. 684 ada 3 parselde yer almaktadır. İstanbul'un fethi için buraya gelip şehit düştüğüne inanılan Ahmed Turanî'nin Sultan Abdu'l-mecid'in rüyasına girmesi üzerine kabir keşfi yapılmış ve türbe inşa edilmiştir. Ahmed Turanî kabrinin gerçek yeri bugünkü Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesiydi. Kabir sonraki dönemde şimdiki yerine nakledilmiştir. Türbenin yanına inşa edilen ve altında bir ayazma olan tekkeye dair 1900'lü yıllardan önceki kaynaklarda bilgiye rastlanmamaktadır. Muhammed Emin Efendi ve oğlu Hacı Edhem Efendi 19. yy. başlarında burada Rıfâi ayini icra etmiştir³¹. Tekkelerin seddolunduğu dönemde Bandırmalı Ali Rıza Bezzaz Efendi'nin halifesi Nakşî-Halidî şeyhi Ahmed Şükrî Efendi burada türbedar olarak bulunuyordu³². 1925 sonrasında selamlık kısmında son şeyh ve ailesi yaşamayı sürdürmüştür. 2010 yılında bina tadilatı geçirilmiştir.

ÜSKÜDAR ALACA MİNARE TEKKESİ

Üsküdar, Valide-i Atik Mh. Kartal Baba Cd., Köprülü Fazıl Paşa Sk. ve Boybeyi Sk. ile Miroğlu Sk.'ın çevirdiği arsada 193 ada 1,5,6,7,8 parselde bulunuyordu. Kumkapılı Muhammed Nureddin Kâğıdî'nin (v.1774/1188) halifesi Hacı Hüseyin Dede (v.1759/1173) tarafından m.1730/h.1143 yılında Nakşî-Müceddidî Tekkesi olarak tesis edilmiştir³³. Kumkapılı Muhammed Nureddin Kâğıdî de Eyüp, Nişanca'da tekkesi bulunan Seyyid Muhammed Murad-ı Münzevî'nin (v.1720/1132) halifesidir³⁴. Alaca Minare Tekkesi şeyhi Seyyid Ali Rıza Efendi'nin m.1862/1279 yılında Hicaz'da vefatı sonrasında İstanbul'da bulunan Mevlâna Halid-i Bağdadî'nin halifesi Abdu'l-fettah el Akrî tekkede postnişin

³⁰ Albayrak, c.4 s.399

³¹ Albayrak, c.5, s.68

³² Revnakoğlu, Dosya:212

³³ Kolağası Mehmed Raif, c.1 s.133

³⁴ Tabîbzâde Mehmed Şükrî, *Silsilenâme*, vr.39b

olmuştur. 1820'lerden itibaren değişik dönemlerde İstanbul'a ziyaretler yapan ve Halidiyye'nin Dersaadet'te yayılmasında mühim bir rol oynayan Abdu'l-fetah el Akırî m.1864/h.1281 yılında vefat ederek tekkenin hemen yukarısındaki Şeyhü'l-islam Arif Hikmet Efendi sofasına defnedilmiştir. El-Akrî'den sonra halifesi Tırnovalı Hacı İbrahim Şerif Efendi (v.1879/1296) postnişin olmuştur. Onun vefatıyla da oğlu İsmail Efendi 1925'te tekkeler seddolunana kadar Nakşî-Halidî erkânını icra etmeyi sürdürmüştür. Sultan II. Abdu'l-hamid'in yardımıyla m.1885/h.1302³⁵ yılında tekke müceddeden tamir ettirilmiş ve bir kitabe konulmuştur. Mescid-tevhidhane, mutfak, müstemilât binası, çeşme, hamam ve hazîreden ibaret yapılar bütünüydü. 1940 yılında Vakıflar İdaresi tarafından mescid-tevhidhane kısmı yıktırılmıştır³⁶. 2000'li yıllara gelindiğinde ayakta kalabilen mutfak kısmı son şeyhin torunu Şakir Efendi ve onun vefatı sonrası oğlu ve ailesi tarafından mesken olarak kullanılmaktaydı. 2012 yılında yaptığımız ziyarette bu kısmın da terk edilip metruk hale geldiği tespit edilmiştir. 2013 yılında restorasyon faaliyeti başlamıştır.

MUSA SAFVETÎ PAŞA TEKKESİ

Fatih (eski Eminönü), HocaPaşa Mh. İbni Kemal Cd. No:28, 23 ada 1,3 parselde yer almaktadır. Musa Safvetî Paşa, 1841-45 yılları arasında Maliye Nazırı olduğu dönemde bu tekkeyi inşa ettirmiştir. Musa Safvetî Paşa önce Kastamonu'da bulunan Mevlâna Halid-i Bağdadî halifesi Seyyid Ahmed Siyahî ile tanışmış, ardından onun vesilesiyle Şam'da bulunan Halidî Asitanesi şeyhi Muhammed bin Abdullah el Hanî'yi tanımış ve İstanbul'a davet etmiştir. m.1854/h.1271 yılında Muhammed bin Abdullah el Hanî'yi köşkünde misafir eden Musa Safvetî Paşa, dönemin devlet ricalinde Halidiyye'ye yönelik tereddütlerin vuzuha kavuşmasına yardımcı olmuştur. Musa Safvetî Paşa Tekkesi'nde Yusuf Efendi (m.1844/h.1260), oğlu Muhammed Arif Efendi, Hacı Hasan Efendi (v.1872/h.1289), Hacı Muhammed Emin Efendi, Muhammed Efendi (m.1879/h.1296), Ali Asım Efendi (m.1898/h.1316) şeyh olarak vazife üstlenmiştir³⁷. 1925'te tekkeler seddolunduğunda Ahmed Refik Efendi postnişin olarak bulunuyordu³⁸. Büyük bir taş bina olan tekkede şeyhlerin ikametine mahsus meşruta da aynı blokta yer almaktaydı. 1925 sonrası boşaltılan yapı günümüzde Vakıflar Müdürlüğü'nün deposu olarak kullanılmaktadır.

³⁵ Kolağası Mehmed Raif, c.1 s.133

³⁶ Haskan, c.1 s.407

³⁷ Ahmed Muhyiddin Efendi, s.85,

³⁸ *Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir*, sıra no:194

GÜMÜŞHANEVÎ TEKKESİ

Fatih (eski Eminönü) Alemdar Mh. Alemdar Cd. Hükümet Konağı Sk. 31 ada 7 parselde, bugünkü İstanbul Valiliği'nin (o dönemde Sadaret Makamı) karşısında yer alıyordu. Mevlana Halid-i Bağdadî'nin son halifelerinden Ahmed bin Süleyman el Ervadî (v.1858) İstanbul'a geldiğinde Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî'yi yetiştirmiş ve m.1848/h.1264³⁹ yılında hilafetname ile mezun etmiştir. Bir diğer Mevlâna Halid halifesi Abdu'l-fettah el Akrî (v.1864) de kendisinin sohbet şeyhi olmuştur. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eşi Fatma Sultan tarafından m.1727/h.1140 yılında yaptırılan camide m.1859/h.1275 yılında Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî'nin irşada başlamasıyla tekke hüviyeti kazanmaya başlamış, m.1875/h.1292 yılında yanına harem ve selamlık binaları inşa edilmiştir. Tekkenin bulunduğu konum, devlet erkânıyla olan yakın münasebeti kolaylaştırmıştır. Gümüşhanevî'nin Sultan Abdu'l-mecid, Sultan Abdu'l-aziz ve Sultan II. Abdu'l-hamid ile görüşmeleri olmuş, Tikveşli Yusuf Ziyauddin Efendi başta olmak üzere ilim çevrelerinden muhibban kitlesi ortaya çıkmıştır. 13 Mayıs 1894 (8 Zilkade 1311⁴⁰) tarihinde vefat ettiğinde Kanunî Sultan Süleyman Türbesi'nin girişine defnedilmiştir. Kendisinin vefatından sonra 4 halifesi Kastamonulu Hasan Hilmî Efendi (v.1911/1329), Safranbolulu İsmail Necâtî Efendi (v.1920/1338), Ömer Ziyauddin Dağıstanî (v.1921/1340) ve Tekirdağlı Mustafa Fevzî Efendi (v.1926/1345) Nakşî-Halidî usulünü 1925 yılına kadar devam ettirmişlerdir. Tekkeler seddolanunca cami olarak faaliyet göstermeyi sürdüren yapı 1942 yılında kadro dışı bırakılarak ibadetten men edilmiş ve İstanbul Valiliği Jandarma yatakhane ve deposu olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1957 yılında tamamen yıkılarak yerine Defterdarlık binası inşa edilmiş olup günümüze sadece minaresinden tuğla temel kalıntıları ulaşabilmektedir.

HACI ALİ (ŞEYH ALİ-OLUKLUBAYIR) TEKKESİ

Eyüp, Düğmeciler Mh. Tahta Minare Cd. Kara Süleyman Tekkesi Sk. No:5, 186 ada 3 parselde yer almaktaydı. Arabzade Hacı Ali Niyazî Efendi (v.1787/1202) tarafından m.1761/h.1175 yılında bir Nakşî-Müceddidî tekkesi olarak inşa ettirilmiştir⁴¹. 150 yıl bu usûlde ayin icra edilen tekkenin beşinci şeyhi Seyyid Hüseyin Hüsnî Efendi'nin m.1893/h.1311 yılında vefatıyla bir süre şeyhsiz kalmış ve yapıda hasarlar meydana gelmiştir. 19. yy. başında Rıfaiy-

³⁹ Osmanzade Hüseyin Vassaf, c.2 s.186

⁴⁰ Osmanzade Hüseyin Vassaf, c.2 s.187

⁴¹ Haskan, *Eyüpsultan Tarihi*, s.58 ; Ayvansarayî, s.351 (orj. c.1 s.267)

ye'den Mehmed Ali Efendi (v.1906/1324) ve Sa'diyye'den Hacı Faik Efendi'nin (v.1913/1331) meşihatinden sonra tekrar Nakşibendiyye intikal eden tekkeye Hüseyin Hüsnî Efendi'nin kızının oğlu Mehmed Şükrî Efendi postnişin olmuş ancak Cihan Harbi'nin sonlarına doğru bu zat da vefat etmiştir. Son şeyh Batumlu Mehmed Fevzî Efendi (v.1953) Gümüşhanevî Tekkesi şeyhi Ömer Ziyaeddin Dağıstanî'nin halifesi olup 5 yıl irşaddan sonra tekkeler seddolanmıştır⁴². Mehmed Fevzî Efendi 1925 sonrası Medine'ye hicret ederek Şeyhü'l-islam Arif Hikmet Efendi Kütüphanesi'nde hafızu'l-kütüb olarak vazife üstlenmiştir. 1925 sonrası Mehmed Fevzî Efendi'nin damadı Rüştü Efendi bir süre burada ikamet etmiştir⁴³. İki katlı şeyh evi ve tevhidhaneden oluşan tekke yapıları 1950'lerde mevcuttu. Reşat Ekrem KOÇU, 1946'daki durumu tarif ederken, tekkenin geniş ve bakımsız bir bahçe içinde olduğunu ve bahçenin hemen ortasında, asırlar görmüş bir ulu çınar altında bir mezarlık bulunduğunu kaydetmektedir. O dönemde binada dokumacı Rükiye Küçükağzılı ikamet ediyordu⁴⁴. 2000li yıllara sadece çeşmesi ve hazire kalıntıları intikal edebilmişti. 2010 yılında başlayan restorasyon çalışmaları 2011 yılında tamamlanmış olup yeni yapılar bir sivil toplum kuruluşuna tahsis edilmiştir. Düğmeciler Cd. üzerindeki şeyh evi yıkılmış olup yerinde oto yıkama servisi faaliyet göstermektedir.

KELÂMÎ TEKKESİ

Fatih, Şehremini Mh. Yayla Cd. Kelami Tekkesi Sk. 1469 ada 17 parselde yer alıyordu. Burhaneddin Cihangirî'nin halifesi Fethullah Efendi'den Halvetî-Cihangirî hilafeti alan Kelâmî Mustafa Efendi (v.1738/1151) bu tekkeyi 18. yy. başlarında tesis etmiştir⁴⁵. Kolancı İbrahim Sabrî Efendi ile Sa'diyye'ye intikal eden tekkede daha sonraki dönemde Rıfâî ve Kadirî şeyhleri postnişin olmuştur. Halvetî-Cerrahî şeyhi Haffaf Seyyid Hacı Ali Efendi'nin m.1892/h.1310 yılında Halil Nizameddin Efendi Tekkesi'ne nakletmesinden sonra tekkenin şeyhliği Muhammed Es'ad Erbilî'ye tevdi edilmiştir. Seyyid Taha-yı Hakkârî'nin (v.1853/1269) halifesi Taha-yı Harirî'den m.1870/h.1287 yılında Nakşî-Halidî, Seyyid Abdu'l-hamîd Bırîfkânî'den m.1878/h.1295 yılında Kâdirî hilafeti alan M. Es'ad Erbilî'nin dedesi de Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî hulefâsından Seyyid Hidâyetullâh Efendi'dir. 7 yıl kadar burada vazife yapan Erbilî, Cuma günü ikinci namazı öncesi kuûden Kâdirî evrâdı okuyarak Kadirî ayinini icrâ ettiriyor, sonra ise Halidî usulünce hatm-i hâcegânı salıklere tatbik ettiriyordu. 1897 yılında Meclis-i Meşâyih âzâlığına tayin edilmişti. Murîdânındaki artış olum-

⁴² *Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir*, sıra:78

⁴³ Revnakoğlu, Dosya:80

⁴⁴ Koçu, c.2, s.659

⁴⁵ Ayvansarayî, c.1 s.232

suz mesajlarla Saray’a jurnallenince 1900-1908 yılları arasını Erbil’de mecburî ikametle geçirmek durumunda kaldı. Meşrutiyetin ilânıyla yeniden İstanbul’a avdet ettikten sonra tekkesindeki vazifesine yeniden tayin edilmiş ve harap olan yapı tadilattan geçirilmiştir. 1914 yılında bir sene müddetince Meclis-i Meşayih Reisliği’nde bulundu. Tekkeler seddolunduğunda Es’ad Efendi burada şeyh idi. Danimarkalı psikolog Carl Vett tekkede Es’ad Efendi’yi ziyaret ederek 2 hafta kaldı ve buradaki izlenimlerini ‘Derviş Günlüğü’ kitabında yayınladı. 1925 sonrası boşaltılmış ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kiraya verilmiştir. Sonradan bina yıktırılarak yerine ‘Kelami Tekkesi Apartmanı’ yaptırılmıştır.

SELİMİYE (ÇİÇEKÇİ-KÜÇÜK SELİMİYE-BEHÇET-İ KONEVİ CAMİİ) TEKKEİ

Üsküdar, Selimiye Mh. Tıbbiye Cd. 288 ada 1 parselde yer almaktadır. Cami-tevhidhane, Sultan III. Selim tarafından m.1805/h.1220 yılında yaptırılmıştır. m.1835/h.1251 yılında ise Şair Pertev Paşa, bu binayı tamir ettirmiş ve yanına şeyh evi, derviş hücreleri inşa ettirmiştir. Yesârîzâde Mustafa İzzet hatırla yazılan 1251 tarihli kitabe bugün mevcuttur. İlk şeyh Kangırlı (Çankırlı) Abdullah Efendi’den 6. şeyh M. Said Efendi’ye kadar Nakşî-Müceddidî ayini icra edilen tekkeye m.1908/h.1326 yılında M. Es’ad Erbilî tayin edilmiş, ancak Erbilî kendisi Kelâmî Tekkesi’nde bulunmayı tercih ederek oğlu Muhammed Ali Efendi’yi bu tekkeye göndermiş ve böylelikle Nakşî-Halidî usulünce ayine başlanmıştır. Carl Vett, Derviş Günlüğü isimli kitabında 1925’te son şeyh Muhammed Ali Efendi’yi ziyaret ettiğinden ve buradaki binaların güzelliğinden söz etmektedir. Muhammed Ali Efendi bu tekkenin yanısıra m.1916/h.1334 yılında Haseki’deki Kadiriyye’ye mensup Bayrampaşa Tekkesi’ne de şeyh tayin edilmiş olup Cuma geceleri orada Kadirî usulünce ayin icra etmiştir. Tekkelerin seddolunması sonrasında tevhidhane kısmı cami olarak faaliyetini sürdürmüştür. Cami yanında yer alan Hünkâr kasrı şeyh evi ve derviş hücreleri ortadan kalkmış, Pertev Paşa’nın yaptırdığı kütüphanedeki kitaplar Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa bölümüne nakledildikten sonra imam evi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Mustafa ÖZDAMAR’ın naklettiği bilgiye göre tekke arsasının bir kısmını teşkil eden 314 ada 6 parsel, 13.6.1963 tarihinde 41.510 liraya Feyzullah Asiltürk’e satılmıştır⁴⁶. Tekke haziresinde Bezciade (Himmetzade) Tekkesi ile Bandırmalı Tekkesi haziresinden nakledilmiş kabirler bulunmaktadır.

⁴⁶ Özdamar, s.353

SİNAN ERDEBİLÎ TEKKESİ

Fatih (eski Eminönü), Cankurtaran Mh. Alemdar Cd. Caferiye Sk. No:2, 52 ada 15,17 parseldedir. Cemaleddin-i Aksarayî'nin halifesi Sinaneddin Erdebilî tarafından m.1528/h.934 yılında bir Halvetî tekkesi olarak tesis edilmiştir⁴⁷. Halvetî Sünbülî meşayihinden olan tekkenin son şeyhi Halil Sırrî Efendi, Muhammed Es'ad Erbili'den Nakşî-Halidî hilafeti de almıştır⁴⁸. Tekkeler seddolduktan sonra son şeyh ve ailesi meşrutada ikametini sürdürmüştür. Günümüzde tekkenin meşrutası son şeyhin torunlarınca ticarethane olarak kullanılmaktadır. Tevhidhane kısmı 1970-1980 arasında Akıncılar Derneği tarafından Vakıflar İdaresi'nden kiralanarak merkez olarak kullanılmıştır. 1980'den sonra ise burası mesken olarak kiraya verilmiştir. 2008-2010 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon sonrasında Cafer Ağa Medresesi'nde yapılan sanat eserlerinin satış yeri olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

KAŞGARÎ (MURTAZA EFENDİ) TEKKESİ

Eyüp Merkez Mh. Piyer Loti Cd. Hüsam Efendi Sk. No:11, 35 ada 2 parseldedir. Yekçeşm Hacı Murtaza Efendi (v.1747/1160) m.1745/h.1158 yılında bu tekkeyi inşa ettirmiş olup ilk şeyhi Kaşgarî Hacı Abdullah Nidaî Efendi'dir⁴⁹ (v.1760/1174). Nakşibendiyye'nin Ahrariyye şubesine mensup Hacı Azhar Kaşgarî'nin halifesidir. Seyyid Taha-yı Hakkârî'nin halifesi Seyyid Fehim'den m.1888/h.1305 yılında hilafet alan Seyyid Abdu'l-hakîm Arvasî'nin (ÜÇİŞİK) (v.1943) m.1919/h.1337 yılında bu tekkeye postnişin olmasıyla Nakşî-Halidî usûlü ayin icrasına başlanmıştır. 1925 sonrasında tekkenin yanındaki meşrutada ikametini sürdüren Seyyid Abdu'l-hakîm Efendi, dinî vaazlarından rahatsız olan çevrelerin etkisiyle Eylül 1943'te tutuklanarak İstanbul'dan İzmir'e götürüldü. Hastalığı sebebiyle Ankara'daki akrabalarının yanına gidişine izin verildikten sonra 27 Kasım 1943'te vefat etti. Tekkenin tevhidhanesi günümüzde cami olarak faaliyet göstermektedir. Derviş hücreleri yıkılmış olup türbe ve hazire kısımları günümüzde ziyaret edilmektedir.

⁴⁷ Ayvansarayî, c.1, s.8

⁴⁸ Sosyolog Müfid Yüksel'de bulunan Halil Sırrî Efendi'nin icazetnamesinin fotokopisi

⁴⁹ Ayvansarayî, c.1 s.260

MURAD MOLLA TEKKESİ

Fatih, Balat Mh. Manyasızade Cd. Murad Molla Sk. 1910 ada 54 parselde olup Rumeli Kazaskeri Damadzade Murad Molla tarafından m.1769/h.1183 yılında inşa ettirilmiştir⁵⁰. Tekkenin açılışından 6 sene sonra kütüphane faaliyete geçmiştir. Tekkenin ilk şeyhi Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolundan Ahıskalı Beyzade Hacı Seyyid Mustafa Efendi'dir (v.1786/1200). Rodoslu Ali Talib Efendi (v.1894/1311) ile birlikte tekke Halidiyye'ye intikal etmiştir. Vefatından sonra postnişin olan oğlu Ahmed Halid Efendi tekkeler seddolunduğunda tekkede vazifesini sürdürüyordu⁵¹. 1930'lu yıllarda tevhidhane kısmı yanmıştır. Harem ve selamlık kısmını oluşturan bina Biçki İhtisas Mektebi olarak faaliyet gösterdikten sonra boşaltılarak Vakıflar İdaresi tarafından mesken olarak kiraya verilmiştir. Kütüphane ise uzun süre faaliyetini sürdürdükten sonra kitaplar 1950'lerde Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir⁵². Kütüphane ile meşrutta kısımları günümüze ulaşmıştır.

HASEKİ ZIBIN-I ŞERİF (ZEYN-İ SAADET-NÛRÎ EFENDİ-NU-REDDİN) TEKKESİ

Fatih, Haseki Sultan Mh. Millet Cd. 1101 ada 21 parseldeydi (günümüzde bu parsel bölünmüş). Seyyid Muhammed Nurî Efendi tarafından 19. yy. başlarında Nakşî tekkesi olarak tesis edilmiş olup ilk vakfiyesi m.1818/h.1233 tarihlidir. Tekkenin sekizinci şeyhi Hacı Seyyid Muhammed Kasım Dağıstanî hem Halvetî-Şemsî hem de Nakşî-Halidî icazetine sahip olup 1898-1910 yılları arasında meşihat sürmüştür. Vefatıyla postnişin olan oğlu Yusuf Ziyaeddin Efendi 1925 yılına kadar burada irşad etmiştir⁵³. Yusuf Ziyaeddin Efendi (v.1941) Nakşî-Halidî şeyhi olmakla birlikte Halvetiyye'nin Şemsiyye kolunun İstanbul'da son temsilcilerinden idi. Tekkelerin seddolunması sonrasında harap olan tekke yapıları 1943 yılında enkaz haline gelmiş ve Vakıflar İdaresi tarafından satışa çıkarılmıştır. Arsası 1955 yılında istimlak edilmiştir⁵⁴. Bugün arsası Haseki Hastanesi sınırları içerisinde kalmış olup yapıya ait herhangi bir eser günümüze ulaşmamıştır. Millet Caddesi'ndeki hastane önünde kalan trafo, tekke arsası üzerine inşa edilmiştir.

⁵⁰ Tabibzade Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, vr.10b

⁵¹ *Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir*, sıra no:280

⁵² M. Baha TANMAN, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, s.516

⁵³ *Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir*, sıra no:109

⁵⁴ İşli, s.144

İSTANBUL'DAKİ HALİDÎ TEKKELERİNE AİT YAPILARIN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMUNA TOPLU BAKIŞ

İstanbul'da Nakşî-Halidî şeyhlerinin vazife yaptığı 22 tekkeden 4 tanesi cami olarak ibadethane hüviyetini korumaktadır. 4 yapı tadilattan geçirilmek veya aslına benzer şekilde yeniden inşa edilmek suretiyle vakıfların kullanımına tahsis edilmiş durumdadır. 3 tekke binası ticarethane veya depo, 3 tekke binası hastane, okul veya kamu binası olarak kullanılmaktadır. 2 tanesi türbe olarak ziyaret edilmekte, 1 tanesi ise kültür merkezi olarak faaliyet göstermektedir. 3 tekke yıkılarak arsa halini almış, 2 tekke ise yıkılarak yerine apartman inşa edilmiştir. Hatta bu apartmanların birine yıkılmış olan tekkenin ismi verilmiştir.

Kaynaklar

- Abdurrahman MEMİŞ, *Halîd-i Bağdadî (Hayatı, Eserleri, Halifeleri) ve Anadolu'da Halidilik*, Marmara Üniversitesi, S.B. Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998
- Ahmed Muhyiddin Efendi, *Tomâr-ı Tekâyâ*, Tophane Kadiriler Asitânesi Özel Kütüphanesi
- der. Ahmed Nezih GALİTEKİN, İstanbul Tekkeleri Nüfus *Vukû'atı Defteri*, 'Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul', İşaret Yayınları, İstanbul, 2003
- Atilla ÇETİN, İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika, *Vakıflar Dergisi*, 1981, sayı:13, ss.583-590
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi/Ali Satı Efendi/Süleyman Besim Efendi, (haz. A. Nezih GALİTEKİN), *Hadikatü'l Cevami*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001
- Bandırmalızade es-Seyyid Ahmed Munîb Üsküdarî, *Mecmua-i Tekâya*, Alem Matbaası, İstanbul, 1307
- Butrus Ebu-Manneh, *Halidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış*, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, haz. Ahmet Yaşar OCAK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005
- Carl VETT (ter.Ercüment ASİL-Haşim KOÇ), *Tekke Günlüğü*, Elest Yayınları, İstanbul, 2004
- Esin DEMİREL İŞLİ, İstanbul Tekkeleri Mimarisi, Eklentileri Ve Restorasyonu, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998
- Hatice AYNUR, *Saliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikleri*, Tarih ve Toplum Dergisi, Ocak 1989, c.11 sayı:61 s.30-39

- İbrahim Hakkı KONYALI, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1976-1977
- Kolağası Mehmed Raif, *Mir 'at-ı İstanbul*, Alem Matbaası, İstanbul, 1314
- Komisyon (Tekke maddeleri M. Baha TANMAN), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993-1995
- Mehmed Şemî Efendi (haz.S.F.GÖNCÜOĞLU-S.ALPAY), *Esmaru't Tevarih (Tarihin Meyveleri)*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004
- Mehmet Nermi HASKAN, *Eyüpsultan Tarihi*, Eyüp Belediyesi Yayını, İstanbul
- Mehmet Nermi HASKAN, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2001
- Mustafa ÖZDAMAR, *Dersaadet Dergahları*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 2007
- Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya-yı Ebrar fî Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar
- Rıdvan ÖZDİNÇ, *Beşikçizâde Tekkesi*, Hayat Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı Yayını, İstanbul, 2012
- der. Sadık ALBAYRAK, *Hicrî 1334 tarihli Tekâyâ ve Merâkiz Defteri*, Son Devir Osmanlı Uleması, İBB Yayınları, İstanbul, 1996, c.5
- Tabîbzâde Mehmed Şükrî, *Mecmuâ-i Tekâyâ*, Taksim Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, K.75 ve Ekleri
- Tabîbzâde Mehmed Şükrî, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sufiyye*, Yazma, Müellif Hattı, Hacı Selim Ağa (Hüdâyi) Kütüphanesi, 1291
- Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defterdir*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, No:109, 1341
- Cemaleddin Server REVNAKOĞLU Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi
- Müfid YÜKSEL Özel Arşivi

**TOPLUMUN YAPILANMASINDA
ÂLİMİN FONKSİYONU;
SEYYİD TÂHÂ-İ HAKKÂRİ ÖRNEĞİ**

Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN

TOPLUMUN YAPILANMASINDA ÂLİMİN FONKSİYONU; SEYYİD TÂHÂ-İ HAKKÂRİ ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN¹

Özet

Yeryüzünde yaratılan ilk insan, aynı zamanda gönderildiği coğrafyada insanları irşat eden ilk Nebi'dir. Nübüvvet silsilesi Hz. Peygamber ile son bulmuş, fakat nübüvvet kurumu âlimlerin temsil ve tebliği ile kıyamete kadar devam edecektir. Nübüvvet mirasının mümtaz şahsiyetlerinden birisi de Seyyid Taha-i Hakkâri'dir. Seyyid Taha hocası Mevlana Halid-i Bağdadi'den aldığı ilmi ve irfani birikimi ile Şemdinli bölgesinde uzun süre, hem medrese hem de tekke postnişini olarak hizmet etmiştir. Seyyid Taha sahip olduğu karizmatik özelliği sayesinde yaşadığı Şemdinli bölgesini negatif fikirlerden korumuştur. Seyyid Taha inşa ettiği ahlaki değerler sistemi ile fertler arasında kopmaz ve ayrılmaz bağlar tesis ederek toplumu ihya etmiştir. Seyyit Taha dönemin idarecileri ile pozitif düzlemde iyi ilişkiler kurarak onlara kılavuzluk yapmış, farklı kültür, dil, din, inanç, mezhep sahibi fertleri bir arada yaşatmayı başarmıştır.

Abstract

The first person in the history of human being is the first prophet at the same time who enlightened the people in the region he was sent to. The chain of prophethood ended with the Prophet Mohammad (PUH) but the institution of prophethood will continue by scholars' representation and notification until the doomsday. One of the distinguished persons of the legacy of the prophethood is Sayyid Taha-I Hakkâri. With his religious knowledge and culture he obtained from his teacher Mevlana Halid-I Bağdadi, Sayyid Taha served as a head of both madrasah and dervish lodge for a long time in Şemdinli. Sayyid Taha saved Şemdinli region from negative ideas through his charismatic personality. He enlightened the society by establishing unbreakable ties among the individuals through the system of moral values he formed. He guided the administrators of those days by setting up positive relations and he managed to live people with different cultures, languages, religions, faith and sects.

¹ Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Toplum veya cemiyet; belirli bir coğrafi bölge üzerinde temel ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlenmiş, aralarındaki etkileşim ve iletişimi düzenleyen kuralları ve kuramsal ilişkileri olan, benzerlerinden göreceli de olsa farklı özellikler taşıyan, hem biyolojik hem de kültürel olarak kendisini yeniden üretecek mekanizmalara sahip, görece büyük insan topluluğudur².

İnsanın fitraten sosyal bir varlık olması hasebiyle toplum tecrübesi ortaya çıkmıştır. İnsanların meydana getirdiği toplum bir sosyal münasebetler veya bir sosyal teşkilatlar ağıdır. Devamlı değişme halinde olduğundan dolayı yukarıda ifade edildiği üzere, statik değil dinamik bir karaktere de sahiptir. İbn-i Haldun'un ifadesiyle "*İnsanın, fitraten toplum içinde yaşaması vazgeçilmez bir gerekliliktir*"³. Sahip olduğu bu vazgeçilmez gereklilik toplumsal sürecin devamını sağlar.

Yaratılan ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'in yalnız başına yaşamadığını ilahi metinden öğreniyoruz. Kendi çocuklarının dini yaşayış tarzlarından ziyade bir arada yaşama, toplumsal dokuyu kaosa götürücü hallerin -cinayet gibi- manzaraları da gözler önüne serilir. Toplumsal hayat insanla başlayıp insanla devam eden süreçtir. Bu sürecin iyi sürdürülmesi ve yönetilmesi halinde insanlığın lehine olacağı yoksa insan, insanın yardımcısı yerine "kurdu" olmaya aday hale gelir.

Tarih boyunca yukarıda ifadesini bulan toplumları bir arada tutan çimentoya ihtiyaç duyulmuştur. Fertler ruhsuz olmadıkları gibi toplumların da ruhu mesabesinde olan ve onu ayakta tutan dinamikleri/âlimleri olmak zorundadır. Hatta fertlerin doğup, büyümesi ve ölmesi gibi, toplumların da doğma, büyüme ve ölümlerinin olduğu bir gerçektir. Cemiyetlerin bünyesi sağlam ve sağlıklı olduğunda daha uzun ömürlü yaşaması mukadderdir.

İnsanı toplumdan ayrı düşünmek "*dalından koparılmış bir çiçek veya meyve gibi*" telakki edilmektedir. Hatta insanı da toplumdan koparmak çocuğu ailesinden koparmak gibidir. Nasıl ki çocuğun aile ortamından koparılması biyolojik gelişmesinin sağlıksız olacağı anlamına geliyorsa insanın da tek başına yaşaması hem insanın sosyalleşmesini engeller hem de bilgi üretimine negatif anlamda engel olur. Uzlet insanın sosyalleşmesini yani toplumsallaşmasını en-

² Acar -Demir, "Toplum" Md. s. 222.

³ İbn Haldun, Mukaddime, s. 41.

gellediği gibi toplumsal üretimi de engeller. İnsanlar her şeyi tek başına üretemediklerine göre ürettiği şeylerin dışındaki ihtiyaçlarını toplumdaki başka şahıslardan temin eder. Çünkü toplum bir kültür etrafında toplanan, fertleri arasında da karşılıklı bağıllıkla teşkilatlanmış münasebetlerin bulunmasının adıdır. Bu madde olmaktan ziyade manevi bir birlikteliğin ortaya çıkmasıdır. Aralarında din, ahlak hukuk gibi bağların bulunmadığı insan yığınının toplum denmez. Toplumlari bir araya getiren bağların her zaman yazılı olması gerekmez. Bu bazen manevi/nurani bağlar olabilir. İnsanların ruhlarına ve gönül dünyalarına nüfuz etmede maneviyatın vazgeçilmezliği yadsınamaz. İnsan ayağını yere basmadan, ruhunu da ilahi bir kaynağa dayandırmadan varlığını devam ettiremez. Toplumun dağınıklığına, düzensizliğine, çaresizliğine acziyetine, ümitsizliğine manevi bir menfez açmakla mana verilebilir.

Cemiyet sürekli dinamik, mesleki bakımdan yeteri derecede farklılaşmış, ihtisaslaşmış fert ve sosyal guruplardan yeknesak/homojen olmayan sosyal teşkilat ve ilişkiler ağından meydana gelme özelliğini taşımaktadır. Toplum “ben” duygusuyla hareket ettikleri fertlerden teşekkül eden en büyük bir sosyal guruptur⁴. Modern toplumlarda yatay ve dikey hareketlilik her zamankinden daha çok artmıştır. Teknolojik imkânlar daha da çok artmıştır. İnsanlar geleneksel toplumdan farklı olarak teknik bir çevrede yaşamakta; daha doğrusu modern sanayi toplumu insanla tabiatı arasında makineler, karmaşık teknikler, bilgiler, fabrikasyon eşyalardan oluşan bir ağ bulunmaktadır. Aletten makineye, el işçiliğinden makineleşmeye geçişle karakterize olan sanayi devriminin oluşturduğu bu yeni teknolojik çevrede insan, adeta tabiatı kendi ihtiyaçları, arzuları ve ihtiraslarına tabi kılmak eğilimindedir. Makine, elektrik, elektronik ve nükleer enerjilerinin kullanılması sayesinde, gayet yüksek bir üretkenlikle karakterize olan modern sanayi toplumunun iktisadi bir üretim ekonomisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel toplumu tehdit eden şey kıtlık tehlikesi ise, modern sanayi toplumu da aşırı üretimin tehdidi altında bulunmaktadır⁵. Aşırı üretim aşırı tüketimi de tetiklediğinde gelişmişlik düzeyi tüketimle eş değer hale gelir. Hâlbuki insan ne kadar üretirse üretsün kendi tükettiği ile değil paylaştığı ile hayatına ve topluma anlam katar⁶. Yani başımızda bir bardak su, bir tas çorba, bir lokma ekmek bulmak için yaşam savaşı veren insanların sayısı her geçen gün artmaktadır.

⁴ Erkal- Baloğlu “Toplum” Mad. s. 69.

⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 358.

⁶ “Sevdiğiniz mallarınızdan Allah yolunda harcamadıkça “fazilet” mertebesine ulaşamazsınız. Bununla beraber her ne infak ederseniz, Allah mutlaka onu bilir.” Âl-i İmran, 3/92.

Toplum Bilinci

Tarihi süreçte toplumsal bütünlük ve dayanışmayı sağlayan esas unsur kan bağı idi. Bütün ilişkiler kan bağı üzerinden yürütülürdü. Bu bazen evlilik ilişkileri üzerinden de yürütülür oldu. İki gurup arasındaki evlilikler toplumsal bütünleşmede önemli rol oynadı.

Yer kürenin değişik bölgelerinde merkezi otoritenin mutlak gücünün de farklı etnik özelliğe sahip insanları bir arada tutabildi. Fakat sahip olduğu gücünü kaybetmesiyle toplum dağılmış ve yönetilemez duruma geldi. Dünyanın en büyük imparatorluklarından biri de Moğol imparatorluğudur. Ama bu büyük güç Cengiz Han'ın ölümüyle dağılmış ve daha yönetilebilir küçük parçalara ayrılmıştır.

Bir dönem batıda Hristiyanlık, toplumu kültürel boyutta bir arada tutmuş, fakat Hristiyanlığın toplumsal çoğulculuğa kapısını kapatması onu hayatın dışına itmiştir. Sadece kültürel olarak hayatietini devam ettirmiştir. Avrupa'nın ulus devlet inşası devreye girerek toplumu bir arada tutma girişimi de bir müddet sonra yerini tekrar, her ne kadar sahip oldukları bütünlüğü siyasi bütünlük olarak görüyorlarsa da tekrar Hristiyan kültürün hâkim renginin bulunduğu bir birliktelik oluşturmuştur.

Kan bağı ve inanç birlikteliğinden sonra tarih sahnesinde insanları bir arada tutan ideolojinin milliyetçilik olduğu görülmektedir. Milliyetçilik özellikle Fransız devriminden sonra siyasal birlik arayan toplumların benimsedikleri ve bir ulusal toplum kurmak isteyen seçkinlerin devlet gücünü kullanarak geliştirdikleri bir dayanışma ideolojisi olmuştur. Milliyetçilik aynı devletin sınırları içinde yaşayan farklı din, soy ve kültür gurupları arasında siyasal ortaklığa dayalı bir birlik idealini temsil eder. Milli devletin farklı soy, dil, din ve kültür gurupları arasında eşit mesafede durmaması, hepsine eşit mesafede hukuksal güvence ve siyasal sisteme katılma hakkı vermemesi, çoklu yapı içerisinde bir unsura dayalı rengin öne çıkması birlikten çok çatışma ve ayrışma kaynağı oluşturur⁷.

Ortaya çıkan iç kavgalar ve kutuplaşma ortamında güvenini yitiren insanlar sığınılacak manevi limanlar aramışlar ve büyük bölümü yeniden dine sığınmayı yeğlemişler. Başarısız milliyetçiliğin sunamadığı güven ve dayanışma duygusunun dinde ve inananların dayanışmasında aranması dünyada yaygın bir olgu haline gelmiş. Çünkü Allah'a olan tevhit/birlik inancı inananlar arasında

⁷ Ergil, *100 Soruda Fethullah Gülen Ve Hareketi*, s. 6-10.

daha sıkı ilişkilerin düzenlenmesini temin ve tesis etmiştir. Başka alanlarda bulamadıkları birliktelikleri tevhit örgüsü etrafında bulabiliyorlar. Bu birliktelik fertleri insani boyuta çekerek dinin tebliğcisinin söylediği “Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar⁸” bütünlüğü gerçekleşebilirse toplumsal bütünlük sağlanmış olur. Bu da bireyin yalnızlığına ve güçsüzlüğüne çare sunar. Böyle bir topluluk içinde birey kendini daha güçlü ve korunaklı hisseder. Böyle hissettiği oranda da cemaate daha fazla bağlanır. Mevlânâ “Şems bana bir şey öğretti: ‘Dünyada bir tek Mü'min üşüyorsa, ısınma hakkına sahip değilsin!’” Biliyorum ki yeryüzünde üşüyen Mü'minler var; ben artık ısınamıyorum!” derken çemberin evrensel boyutuna vurgu yapar. Bu da salt milliyetçiliğin dolduramadığı boşluğun ancak kutsalın devreye gelmesiyle sönmüş olan toplumsal parçalanmaların önüne geçileceğini göstermektedir.

İlahi metin güçlü sevgi ve gönül bağlarının ekonomik imkânlarla bir araya getirilemeyeceğini şöyle ifade eder: “Onların yüreklerini Allah kaynaştırdı; eğer sen yeryüzünün bütün servetini harcasaydın, onların yüreklerinin arasını kaynaştıramazdın, ama Allah onları birleştirdi; çünkü her işinde mükemmel olan, her hükmünde tam isabet kaydeden yalnızca O'dur⁹.” Cenab-ı Hak, 120 yıl savaşmış¹⁰ Evs ve Hazrec gibi kabileleri iman bağı sayesinde hem kardeş hem de dost yaptı. Bunu başka ideolojilerle temin ve tesis etmek mümkün değildir. Allah dilerse uzlaşmaz unsurları uzlaştırır. Bu da tamamen dinin/kutsalın hayata müdahil kılınması ile sağlanabilir¹¹.

Elmalî'lı Enfal 63 ayetinin tefsirinde şöyle der: “Eskiden onların aralarında öyle ayrılık, birbirlerine karşı öyle nefret kin, düşmanlık ve intikam hissi vardı ki, yeryüzündeki servetin hepsini sarfetmiş olsaydın, yani herhangi bir kimse bu kadar serveti bu uğurda harcamış olsaydı, onların kalplerini böylesine birleştirip kaynaştıramazdın, o ülfeti, o anlaşmayı ve yakınlaşmayı meydana getiremezdin. “Kalplerin arasını” sözüyle ifadeyi vurgulamak, bilhassa şuna işaret ediyor ki, böyle servet harcamakla çeşitli insanları zahiren bir araya getirmek mümkün olabilirse de kalplerini, vicdanlarını barıştırıp yakınlaştırmak bununla kabil olmaz. Ve lâkin Allah, aralarını böylesine kaynaştırdı. Kalpleriyle ve kalıplarıyla onları birbirlerine dost etti, kudreti sayesinde aralarındaki açıklığı kapattı,

⁸ Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr”, 66.

⁹ Enfal, 8/63

¹⁰ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 131.

¹¹ İbn Âşur, et-Tahrir ve't-Tenvir, X/64.

tevhid imanı ile öyle bir muhabbet ve ülfet verdi ki, hak ve hakikat açısından içleri ve dışları bir tek şahıs gibi kaynaşmış bir hâl aldı, muhkem bir kale gibi bir ictimai bünyeye sahip oldular. Bunlar İslâm'a girip Resulullah'a biatten önce aralarında öfke, kin, haset ve düşmanlık duyguları içinde yüzüyorlardı. Birbirlerini öldürüp, mallarını yağma eden ve sürekli kan davalarıyla bir türlü bir araya gelemeyen, anlaşılamayan ve uzlaşılamayan çeşitli kavim ve kabilelerden insanlar idi. Özellikle Ensar'ın iki ayrı kolu olan Evs ve Hazreç kabileleri arasında pek çok düşmanlık konusu cerayan etmiş ve öyle olaylar olmuştu ki, tarafların büyüklerini kırmış geçirmiş, boyunlarını iğne ipliğe çevirmişti. Ne zaman ki, Allah Teâlâ onlara bütün o eski düşmanlıkları unutturdu, o kin ve öfkeyi gönüllerinden sildi ve yerine bir kardeşlik sevgisi ve karşılıklı dostluk duygusu koydu işte o zaman tam anlamıyla dost ve kardeş oldular. Allah ve Resulullah sevgisiyle birbirlerine kenetlendiler ve hepsi tek yürek, tek bilek haline gelip huzura erdiler ve nihayet Ensar oldular ve Muhacirin ile kardeş oldular. Allah Resulünün arkasında hakkın tek vücut halindeki desteği oldular¹².

Merhum Seyyid Kutub şunları söyler: "Kur'an-ı kerim duyguların ve bağların kaynağı olan *"kalbe"* dayanmakta, *"aranızı uzlaştırdı"* demeyip *"kalplerinizi uzlaştırdı"* demek suretiyle derin noktalara nüfuz etmektedir. Böylece kalpleri, Allah'ın misakı, ahdi ve eli altında görünümüyle tasvir ediyor. Ayrıca içinde bulundukları durumu resmederek canlı ve beraberinde kalpleri süsleyen hareket halindeki bir sahne şeklinde gözler önüne sermektedir.¹³"

Yukarıda ifade edildiği üzere insanlar arasında *"kalplerin beraberliği"* bağı kuvvetli bir doktrin olarak fonksiyon icra edebilir¹⁴. Bu da sağlıklı bir toplumsal bilincin yerleşmesini sağlar. Toplum mensuplarının karşılıklı haberdarlık ve mensubiyet içinde bulunması fertlerin ben duygusuyla ve iradi olarak hareket etmeleri toplumsal şuurun yerleşmesini ve bu şuurun sürekliliğini temin eder¹⁵.

Toplumda yaşayan fertleri bir araya getiren menfaatler ağı denilse dahi, sağlam bir toplumsal yapıyı teşekkül ettirmenin yolu insanların maddi ilişkilerinden ziyade manevi boyutu ile bir araya getirilmesi olsa gerektir. Türkiye'nin önde gelen kamuoyu araştırmacılarından A&G araştırma şirketi'nin toplumsal problemlerle ilgili yaptığı araştırmalarda şu neticeye ulaşır: "...Araştırmalarda, *"Sizi bir arada ne tutuyor? Dil mi, bayrak mı, aynı toprak üzerinde yaşamak mı,*

¹² Elmalılı'ı, Hak Dini, IV, 2427 (Metin sadeleştirilmiş halidir)

¹³ Kutub, Fizilal'ul-Kur'an, I, 443.

¹⁴ Mardin, *Türkiye'de Din Ve Siyaset*, s. 190.

¹⁵ Erkal, *Sosyoloji*, s. 38.

din mi” diye sorduk. Halkın yüzde 72,5’u, “Bizi bir arada tutan en önemli şey din” dedi¹⁶.

Bir başka düşünce insanının “...Bu ülkede son otuz yılda bizi birbirimize düşürmeyen her neyse o mayaya inanıyorum. Bu toplumun kodlarında o kardeşlik var çünkü...”¹⁷ ifadeleri toplumsal yapının manevi ve derin kodlarına işaret eder.

Dini olmayan ilkel bir toplumun bile bulunmadığı¹⁸ bir yer kürede profan¹⁹ bir toplumun düşünülmesi çok sağlıklı değildir. Manevi dinamiklerin toplumu bütünleştirici ve topluma süreklilik özelliği kazandırdığı dikkatten kaçırılmamalıdır.

Toplum ve Âlim İlişkisi

Kur’an-ı Kerim’in en çok şikâyet ettiği hususlardan birisi de Yahudi ve Hristiyan din adamlarının negatif davranışlarıdır²⁰. Kur’an-ı Kerim toplumun yapısını ve değer aşınmasına uğramasını şöyle tavsif eder: “Onların çoğunun, günah işlemede, gaddarca davranmada ve kötülüğe saplanmada birbirleriyle yarışıklarını görebilirsin. Yaptıkları şey ne kötüdür. Neden onların din adamları ve hahamları onları günahkarca iddialardan ve her türlü kötülüğe saplanmaktan alıkoymadılar? Ortaya koydukları şey ne kötüdür!²¹” diyerek alimlerin tavrını eleştirir²². Ayet diğer dinlere mensup alimler üzerinden bütün muhataplara seslenmektedir.

Müfessir Taberi şöyle der: “Bu ayet kadar alimleri ikaz eden, eleştiren daha şiddetli ayet yoktur.”²³ Çünkü Gazzali’nin dediği gibi “bir madde bozulacağı zaman tuzlayarak bozulmasını önlersin. Tuz kokarsa hiçbir şey yapılmaz. Tıpkı bunun gibi toplum bozulursa alimler toplumu bozulmaktan kurtarır. Alimler bozulursa kim kokmaktan korur²⁴.

¹⁶ Düzel Neşe, Pazartesi Konuşmaları, 25.01.2010, Taraf Gazetesi; <http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-adil-gur-orduya-guven-en-dusuk-noktada.htm>.

¹⁷ Matur Bejan, “Açılım DTP ve Sokaklar”, 9 Aralık 2009, Çarşamba, Zaman; <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=924974>

¹⁸ Dönmezer, Sosyoloji, s. 260.

¹⁹ Nesneler, dünya ve daha genelde evren içerisinde yer alan her şey için kutsal olan ve olmayan şeklinde yapılan ayırmda, kutsal olmayana ait olan; gündelik rasyonelleştirilmiş pratiğin dışında sembolik bir anlamı olmayan. Kutsal olana saygısızlık eden. Bkz. <http://www.uludagsozluk.com/k/profan/>

²⁰ Tevbe, 9/35.

²¹ Maide, 5/62-63.

²² İbn Aşur, et-Tahrir ve't-Tenvir, VI, 248.

²³ Taberi, Camiu'l-Beyan, VIII/550.

²⁴ Gazzali, İhya, I, 61.

Manevi dinamik olan âlim toplumun maddi olmayan, manevi değer hükümlerini ve ahlak anlayışını ifade eder. Toplumun hayatîyet ve canlılığını korumada ciddi rol oynadığından manevi yapı ihmal edilmemelidir. Toplumun manevi yapısı fertteki ruh gibidir. İhmal edilmesi halinde toplumu ayakta tutmak mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim: *"Sizden önceki nesillerde, dünyada fesat ve düzensizliği menedecek, böylece onları helâk olmaktan koruyacak idrâk ve fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? Onların içinden görevlerini yaptıklarından ötürü kurtardığımız az kimse var. Zalimler ise içinde bulundukları refahın ardına düştüler. Doğrusu onlar suçlu kimselerdi"*²⁵ Ayette, yeryüzünde toplumsal çürümeye karşı direnecek akıllı ve erdemli kimselerin az olduğu ifade edilmektedir. Ayette "ûlu bakiyye" toplumsal varlığı sürdüren dinamik olarak geçen kavram farklı manalara gelmektedir.

"Toplumun "en hayırlı ve etkili" kimseleri"²⁶

Ümmetlerin "ileri gelenleri"²⁷

"Fazilet ve basiret sahibi"²⁸

"Fazilet ve hayır sahipleri" manasınadır. Fazilet ve cömertlik, "bakiyye" diye isimlendirilmiştir. Çünkü insan, elde ettiği şeylerin en kıymetlisini ve en üstününü geride bırakmak ister²⁹.

Akıl, görüş ve basiret sahibi, hayırlı kimseler³⁰. Sıfatları sayılan bu insanların temel misyonu dünyevileşen bir toplumu ilahi çizgide tutma. Bir de toplumsal çürümeye karşı tedbirler alma, çözümler üretmeleridir³¹,

Seyyid Kutub bu hususta şöyle der: "Yüce Allah azap etmek, köklerini kurutmak suretiyle onları cezalandırmaz. Ama zalimlerin zulüm işledikleri, bozguncuların bozgunculuk yaptıkları, buna karşılık içinde bu zulme ve bozgunculuğa karşı koyacak manevi dinamiklerin bulunmadığı veya bu durumdan hoşnut olmamasına rağmen bozulmuş realiteye etki edecek gücü bulunmayan kimselerin yer aldığı milletler ya kökten yok edilme felâketi ile ya da çözülme ve çökme felâketi ile cezalandırılmalarını gerektiren Allah'ın kanunun işlemesini hak ederler. Müminler, halklar ve milletler için Allah'ın azabına karşı paratoner ve "emniyet subabı" niteliğindedirler³².

²⁵ Hud, 11/116

²⁶ Zemahşeri, Keşşaf, II, 266.

²⁷ Taberi, Camiu'l-Beyan,

²⁸ Kurtubi, Camiu'l-Ahkam,

²⁹ Razi, Mefatihü'l-Gayb,

³⁰ Züheyli et-Tefsiru'l-Münir, XII, 176.

³¹ Razi, Mefatihü'l-Gayb, XVIII, 75

³² Kutub, Fizilali'l-Kur'ân, IV/1933.

Hız. Peygamber (sav)'e ilk vahiy geldiğinde evine gelir, geçirdiği değişimi eşi Hatice'ye anlatır. Hatice sahip olduğu birikimin verdiği tecrübeyle eşini alır ve Mekke'nin bir nevi "kanaat önderi" mesabesindeki Varaka b. Nevfel'e götürür. Varaka b. Nevfel İbrahim (as)'in dinine bağlı, İncil'i de bilen birisi olması hasebiyle Hız. Peygamber (sav)'e karşılaştığı hususun mahiyeti ve gelecekte karşılaşacağı problemler hakkında bilgi verir³³. Bu da gösteriyor ki, Hristiyanlık hakkında sahip olduğu birikim sayesinde Varaka b. Nevfel kendisine güvenilen ve danışılan bir kimse olmuştur³⁴.

Toplum da yozlaşmayı önleyecek pozitif anlamdaki değişim ve dönüşüme katkı sağlayacak kimselerin olmasını istemektedir. Herhangi bir şekilde insanların Allah'tan başkasına kulluk yapmalarıyla içinde bozgunculuk baş gösteren bir millette, bu durumu bertaraf etmek için harekete geçen manevi dinamikler bulunuyorsa, o millet kurtulmuş bir millettir.

Sosyal ayrışma, fertlerin ve sosyal gurupların dünya görüşleri arasındaki farkların milli kültürden azami seviyede sapma göstermesidir. Bir başka ifade ile bir toplumda maddi ve manevi kültür unsurlarının anlamlı, fonksiyonel olarak sistemi işletecek tarzda birbirlerini tamamlamamalarıdır. Çözülmeyi doğuran faktörler arasında sosyal ilişkilerde karşılıklı sevgi, saygı, hoşgörü ve içten bağlılığın zayıflaması, ailenin yıpranması, din ve mezhep anlaşmazlıkları, eğitim ve öğretimin insan odaklı olmaktan çıkışı... Yeni sosyal dengelerin kurulamaması, fert, aile ve sosyal gurup menfaatlerini ikinci plana itebilecek yüce bir idealin bulunmaması veya fertlere yeterince kazandırılmaması, tarih şuurunun gelişmemesi, milli bir bütün olarak bakamama şeklinde ifade edilebilir. Toplumun maddi kültürünü şekillendiren manevi tayin ediciler bu durumda maddi kültür seviyesinin gerisinde kalırlar... Sosyal çözülme belirtilerinin ortaya çıkması karşısında çözülmenin cemiyetin çöküşüne yol açacağı söylenebilir... Sosyal problemlere sınıfçı, mezhep taassubuyla ve cemiyeti bütünüyle göz önünde tutmayan, ferdi istismarcı davranışlarla beraber olsa olsa ayırıştırırmayı kolaylaştırabilir³⁵.

Yirminci asır toplumları, birlik duygusunu süratle yitiren toplumlardır. "Çözülme" veya ayrışma olgusu çağdaş toplumların temel niteliği olmaya adaydır. Öte taraftan dinin, yüzyıllar süren bir gerilemeden sonra tekrar dünya konjonktüründe yer almaya başladığı görülmektedir. Üstelik din "çözülme" olgusuna karşı bir dinamik olduğu iddiasına sahiptir. Günümüz toplumu bir bunalım

³³ Buhari, "Bed'u'l-Vahiy" 1.

³⁴ Erkul Bünyamin "Varaka b. Nevfel" Dia, XXXXII, 517-518.

³⁵ Erkal Mustafa, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, s. 242-243.

toplumu olarak nitelendiriliyor. Benzer şekilde ferdin de bunalım içinde olduğunu görüyoruz. Günümüzde, küçük dünyamızın geleceği konusunda hiç kimse olumlu şeyler söylemiyor. Dünyanın doğal dengesinin bozulmasının ve büyük kaynak sıkıntısının arifesinde olduğumuzu herkes biliyor. Ekolojik dünya içerisinde, diğer canlılardan farklı olarak büyük bir medeniyete sahip olan insanoğlu ise, küçük dünyasının problemleri kaderine ortaklık ediyor³⁶. İster resmi ister gayri resmi verilere dayanılarak söylensin, bu gün dünyanın birçok yerinde kargaşaların olduğu herkesçe bilinmektedir. Bir taraftan bakılınca küçük dünyamızın geleceği hakkında sosyologların hiç de ümit verici şeyler dile getirmedikleri ortadadır. Bugün insanlığın beşerî ideolojilerin pençesinden kurtulamadığından dolayı bir kaos içinde yaşadığını hemen herkes kabul etmekte. Bütün bu gayretler fert ve toplumun yaralarını sarmaya yetmemektedir. Durkheim'in ifadesiyle, *"Sosyoloji insanların acılarını dindiremeyecekse la 'net olsun böyle ilme"*³⁷ der. Dindiremediği ortadadır. Hangi toplumu ele alırsak alalım sosyal bir çözülmenin olduğu görülmektedir. Dünyamızda kısa bir zamanda teknolojik gelişmelerin insanlara mutluluk kazandırmadığı anlaşılınca alternatif çözüm yolları aranmaya başlandı. Bu değişik çözüm yollarının başında din geldiği genel olarak kabul görmektedir.

Karl Marx *"din halk için afyondur"* derken Hristiyan dininin öfkeli kalabalıkları ve halkı sakinleştirici ve yatıştırıcı, tevekküle zorlayıcı, aynı zamanda egemen sınıfın yaptığı insanlık dışı eylemleri meşrulaştırıcı işlevinden hareket ediyordu³⁸. İnsanlığı sahili selamete götürmesi gereken bir dinin insanlığın geleceğini karartır hale sokulması aynı sözleri her zaman söyletir. Din sosyal yapıdaki farklılıkları bütünleştirmek için vardır. Eğer din sosyal yapı içerisindeki bütün sosyal gurup ve kurumları kucaklayamazsa toplumla ilişkisi kesilerek devre dışı kalır.

Nabi Yağcı toplumsal çözülmeyle engellemede manevi dinamikler hususunda şunları söylüyor: *"...Yaklaşık 15 yıldır Anadolu düşünce tarzını, tasavvuf öğrenmeye çalışıyorum. En çok ilgimi çeken Anadolu Selçukluları oluyor. Hani denir ya Anadolu mozaiktir. Ben diyorum ki, hayır değildir, ebrudur. Anadolu'daki büyük uygarlıkların biri öbürlerini asimile edememiştir. Solun dine olan mesafesi yüzünden halkı kaybetti. Kaybetti demek doğru değil. Bulmadı ki kaybetmiş. Oraya ulaşamadı bile. İnançlar bir kimlik oluşturuyorsa, halkla temas kurmak o kimliği bilmeden mümkün olmaz. Ama din afyondur dediğin andan itibaren bu teması kuramıyorsun. Üstelikte din sadece Allah'a inanmak meselesi*

³⁶ Bilgin, *Sosyal Çözülme Ve Din*, s. 9-10.

³⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, s. 21.

³⁸ Meriç, a.g.e., s. 143.

değil, edebiyata kadar uzanan bir kültür. Aynı zamanda toplumun bir harcı da. Sen bu kültüre vâkıf olamazsan bir defa dilin kopuk oluyor halktan. Ayrıca insan makine değil. Manevi değerleri, inançları var. İşte adalet duygusu bir bakıma bir vicdan hareketi olarak ortaya çıkıyor. Buralara inebilmek için de vicdan diye bir kategorinin olması gerekir ki onunla da insana, hayata bakasınız. Mesela vicdan sözcüğü de bizim için kullanırlığı olan bir kavram değildi. Bugün pozitivist modernizmin yitirdiği insanı, insanın manevi dünyasını ve aradığı hoşgörüyü ve hatta çok kültürlülüğü bulabilmek için Batı'nın bize ihtiyacı olduğunu düşünüyorum...³⁹” diyerek kutsalın toplumu bütünleştirmedeki önemine dikkat çekmektedir.

Bediüzzaman da: “...Bizde halkı harekete geçiren kaynaktaki kutsiyettir. Kutsi bir kaynağa dayanmayan, din’le teması olmayan hiçbir akım Türkiye’de başarılı olamaz” diyerek kutsal bir referansa ve ilahi menşe’e sahip olmayan projelerin toplumu bütünleştirmede tutmayacağına dikkat çeker.

Dinin sosyolojik rolü ve toplumu bütünleştirici fonksiyonu tarih boyunca pozitif boyutta hep görülmüştür. Toplumu meydana getiren maddi unsurlar ve manevi dinamikler bir arada bulunduğu anda krizler azalır. Toplumu bir tek dinamik etrafında toplayıp bir bütünlük meydana getirme hususu eksik kaldığında bütünlük tek taraflı kalır. Bu da toplum fertlerinin daha çok menfaate dayalı bir bütünlüğe götürür ki toplumun hayatiyetini devam ettirmesi çok uzun süreli olmaz.

Manevi dinamikler ile toplum arasındaki etkileşim ve toplumu canlı/dinamik tutma hususu hep var olmuştur. Yani manevi dinamiklerin toplumu düzenleyen normlar kategorisinde belirgin bir konumu vardır. Bu da topluma yeni bir form kazandırmıştır⁴⁰. Toplumun değerleri ve kültürel unsurları bir mana etrafında toplanmazsa bütünlüğün meydana gelmesi zordur. Bunları sıradan birer unsur olarak görmemek lazımdır. Sosyolog Şerif Mardin manevi dinamiklerin yaptığı sohbet faaliyetinin önemini şöyle anlatır: “...Sohbet, bir iç diskur. Sohbetin bambaşka bir vurgusu var. Sohbet, insanlar arasındaki tabii ilişkiyi başka bir şekilde kuran bir şey. Yalnızlık duygusunu ortadan kaldıran, kardeşlik duygusunu arttıran bir şey. Bakın... Din, insanın bazı manevi boşluklarına karşılık veren bir bütün olarak düşünülmelidir⁴¹. Manevi dinamiklerin toplumun kurucu unsuru olarak görülmesi gerekir. Yoksa problemler çözümsüzlüğe girip işler çık-

³⁹ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1047039&keyfield=4E616269205961C49F63C4B1>; Akman Nuriye, Röportaj, 31.10.2010, Zaman Gazetesi,

⁴⁰ Güngör Özcan, “Kur'an'da Sosyal Bütünleşme” Diyanet İlmî Dergi, Cilt: 43, Sayı: 2, Ank. 2007, s. 176.

⁴¹ Düzel Neşe, Röportaj, <http://www.taraf.com.tr/haber/islamiyet-in-enerjisi-artiyor.htm>

maza girdiğinde manevi dinamikler hatırlanırsa kendisinden bekleneni vermesi söz konusu değildir.

Tarihi süreçte Doğu Anadolu bölgesinin Osmanlı'ya katılmasında İdris'i Bitlis'i gibi büyük âlimlerin gayreti ile olmuştur. Osmanlı padişahına takdim edilen mektupta dinin ortak bir payda olduğu hususuna şöyle dikkat çekilir. *"Bizler, canlarımız, mallarımız, iyalimiz ve dinimizin emniyeti için size itaati arzuluyoruz. İslam'a tatbik ve adaleti te'sis için sizin hâkimiyetinizi zaruri görüyoruz"*⁴².

Anadolu'nun, özellikle Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali esnasında Sütçü İmam'ın *"Kalesinde bayrağı dalgalanmayan esir ülkede Cuma Namazı kılınmaz..."* fetvası şehrin kurtuluşu habercisi olmuştur⁴³. Aslında Anadolu'da yazılan kahramanlık destanlarının yazılmasında toplumun manevi dinamikleri olan alimlerin kanı ve teri mutlaka vardır⁴⁴.

İlk meclis açıldığında Cuma namazından sonraya denk getirilmiş. Meclis dua ile açılmış. Kurbanlar kesilip ve törene camiden başlanmıştır. Hatimler indirilerek okunmasından bereket umularak Sahih-i Buhari okunmuştur. Anadolu'nun her köşesine hatim okunması talimatı verilmiştir⁴⁵.

Denizli'de kurtuluş savaşı yıllarında Ahmet Hulusi Efendi: *"İşgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir"* der. İzmir valisinin, düşman işgaline karşı çıkılmaması emri üzerine; *"Vali Bey... Bu sakalım kanımla kızarabilir, ama bu alına düşman alçağını sükûnetle selamlamış olmanın karamasını sürerek huzur-u ilahiye çıkamam"* demiştir⁴⁶. Orgeneral Kazım Özalp'ın: *"...O gayri müsait ahval ve şerait içinde muhterem ulemamız öne geçmişler, milli kuvvetlerin başında çarpışmışlardır"* ifadesi manevi kahraman ve dinamiklerin fonksiyonunu çok net açıklamaktadır.

Yapılanmadan kasıt; İslamlaşmak, ihya, ıslahat, tecdid, kitap ve sünnetten zaman ve zemine uygun hükümler çıkarmak, dini esasların Müslümanların hayatında durakladığı noktadan alarak çağdaş Müslümân'ın hayatına getirmek, kültür ve zihniyet inkılabı meydana getirmek, insanın kendisini yeniden inşası, Kur'ân-ı Kerîm potasında şekillenme, yeni bir vizyon ve şekil verme halidir. Yaşanan çağın sorularına cevap verme ve yaşadığı çağı okuma anlamına gelir⁴⁷.

⁴² Topkapı Sarayı Arşivi, No: 11634/26; Naklen Akgündüz, *Güneydoğu Meselesi Ve Çözüm Yolları*, s. 32.

⁴³ Kutay, *Kurtuluşun Ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, s. 186.

⁴⁴ Kutay, a.g.e., s. 188.

⁴⁵ Kutay, a.g.e., s. 181-182.

⁴⁶ Sarkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, s. 73-127.

⁴⁷ Tan, *Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Fonksiyonu*, s. 443.

Yaşadığı coğrafyada sahip olduğu karizmatik liderliği ile toplumu besleyen kaynaklardan birisi de Seyyid Taha-i Hakkâri'dir.

Seyyid Taha-i Hakkâri (ö.1269-1853)

Hakkâri'nin Şemdinli/Şemzinan/Şemdinan ilçesinde dünyaya geldi. İlk tahsiline babası Molla Ahmed'in yanında başladı. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Ardından zamanın ilim merkezi Bağdat, Süleymaniye, Kerkük, ve Erbil'e giderek değişik alimlerden tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimleri okudu ve icazet aldı. Seyyid Tâha "el-Hâkkari" nisbesi ile bilindiği gibi, Şemdinani⁴⁸, veya en-Nehri olarak da anılır. Lakabı Şihabüddin'dir.

Tâha el-Hâkkari'nin amcası Seyyid Abdullah, Mevlana Hâlid el Bağdadi'nin temayüz eden halifelerindendir. Seyyid Abdullah yeğeni Tâha'nın istidat ve kabiliyetlerinden bahsedince Hâlid el-Bağdadi bir daha geldiğinde Seyyid Tâha'yı getirmesini söyler. Seyyid Abdullah Hâlid el-Bağdadi'ye gittiğinde beraberinde yeğeni Seyyid Tâha'yı da götürür. Seyyid Tâha bir müddet Hâlid el-Bağdadi'nin yanında bir müddet tedrisatta bulunur. Seyyid Tâha, Hâlid el-Bağdadi'den feyiz ve irfan aldıktan sonra Hâlid el-Bağdadi tarafından Berdesur'a irşat görevi için gönderilir.

Hâlid el-Bağdadi, Seyyid Tâha'ya "*seni yetiştirmede üzerimize düşeni yaptık*" diyerek kendisini "*şehzâde*" olarak da zikreder. Hâlid el-Bağdadi, Seyyid Tâha'ya özel ilgi gösterir. Seyyid Tâha da Hocası Hâlid el-Bağdadi'ye olan bağlılığını ilmi miras sayesinde ömür boyu devam ettirir. Hatta Seyyid Tâha'nın da içinde bulunduğu ve Sâdât-ı Nehri olarak bilinenlerin çoğu Kâdiri iken Nakşibendi olmuş. Kürt kimliği bir dereceye kadar Halidiye kolu ile birleşmiştir⁴⁹. Bu şekilde Seyyid Tâha'nın yaşadığı coğrafyada, inşa ettiği ahlaki kodlar sayesinde toplumdaki bütünlük sağlanmış oldu.

Kur'an-ı Kerim hem aile hayatında hem de toplum hayatında âlimin fonksiyon ve önemine dikkat çeker⁵⁰. Toplumun inşası, değişimi, dönüşümü ve toplumsal farklılıkları bir arada yaşatmada âlimin üstlenmesi gereken misyonu var⁵¹.

Hz. Peygamber (sav) âlimin topluma istikamet, yön ve yöntem kazandırması hususunda şöyle buyurur "*Yeryüzünde âlimlerin durumu gökyüzündeki yıldızlar gibidir. Nasıl ki kara ve denizin karanlık gecelerinde yıldızlar sayesinde*

⁴⁸ Bağdadi, Buğyetü'l-Vâcid, s. 26.

⁴⁹ Algar, "Hâlid el-Bağdadi" Dia, XV, 284.

⁵⁰ Âl-i İmran, 3/104; Tevbe, 9/71

⁵¹ Tan, Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim Ve Âlimin Rolü, s. 379-383.

*istikamet (yön) tayin ediliyorsa, yıldızların olmadığı zamanlarda yön tayin etmek zordur. Âlimlerin durumu da böyledir*⁵². “ Bu sebepten bir toplum için âlim olmazsa olmaz bir dinamiktir. Hz. Peygamber (sav) “*Yahudi âlimlerinden on tanesi bana iman etmiş olsa idi bütün Yahudiler iman ederdi*⁵³” buyururken âlimin toplumu dönüştürmedeki fonksiyon ve karizmatik yapısına dikkat çekmektedir.

Erol Güngör’ün ifade ettiği gibi: “*İslâm dünyasının yeniden yücelmesi mümkün olacaksa bunun kaynağını siyasi gelişmelerde değil, tefekkür sahasında aramalıyız... Bu demektir ki İslâm davasının asıl yükü fikir adamlarının omuzlarına yükleniyor.*

*Müslümân aydınlar ve din adamları, âlimler, mütefekkirler, sanatkârlar bu sorumluluğun şuuruna ermek zorundadırlar. Medeniyeti politikacılar meydana getirmez; medeniyet âlimler ve sanatkârların işidir. Yeni bir İslâm medeniyeti de elbette ilim, fikir ve sanat eseri meydana getirenlerin omuzlarında yükselecektir. Eğer onların gayretleriyle Müslümanlar arasında bir silkinme ve kalkınma olursa, siyasi hedefler kendiliğinden gelecektir. Bu gayeye ulaşabilmek için aydınların kendilerini yıpratın, enerjilerini büyük ölçüde boşa çıkaran siyaset çekişmelerinden mümkün olduğu kadar uzakta kalmaları, günlük hadiselerle tepeden bakarak kalıcı köklü çözümler üzerinde kafa yormaları gerekir*⁵⁴.”

Seyyid Taha da *Şemdinli de sahip olduğu karizmatik yapısı ve ilmi birikimi ile uzun süre hizmet etmiş bir şahsiyettir. Seyyid Taha’nın temsil ettiği Nakşibendiliğin bir özelliği de bu kurumu temsil edenlerin tasavvuf formasyonu ile beraber medrese/ilim geleneğine sahip olmalarıdır. Bu ikili; tasavvuf, medrese, hatta üçlü bir de divan/halk ayağı bir dönem sonra kesintiye uğradı.*

Belki de günümüz dünyasında tasavvuf damarının istendiği ölçüde ve seviyede başarı gösterememesinin bir sebebi de ilim nosyonuna ve geleneğine sahip insanların azlığı olsa gerektir.

Seyyid Taha ve Sosyal Ahlak

Toplumu ve ferdi medenileştirişi bir unsur olarak Sosyal ahlak alanında⁵⁵ Anadolu dindarlığının en güçlü damarı Tâhâ el-Hakkâri ile önemli bir unsur haline geldi⁵⁶.

⁵² Hanbel. Müsned, III/157; Ramahurmuzi, Kitabu Emsali'l-Hadis, s. 90.

⁵³ Buhari, “Menakibu'l-Ensar” 52; Hanbel, Müsned, II/346, 363, 416.

⁵⁴ Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, s. 242.

⁵⁵ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s. 93.

⁵⁶ bkz. Tan, Zeki “Tâhâ Hakkâri” Mad. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin zeyli için hazırlanmış madde

Cenab-ı Hakkın peygamber göndermesinin sebebinin, insanoğlunun doğruyu bulma konusunda “akli yetersizliği” değil, “ahlâkî yetersizliği” ve irade zayıflığı olduğu görülür. İnsan kolay ve hoşuna gideni tercih etmeye eğilimlidir. Doğruyu bulmak ve iyi olmak ise bazı yükler getirmektedir. Bunların başında bireyin bilgi vasıtalarını etkin kullanması ve tercihini bu istikamette yapması gelmektedir. İşte peygamberler Allah’ın desteği –vahiy- ile insanın bu zorlukları aşmasına yardımcı olmuşlardır⁵⁷. Toplum yapısında yapılması düşünlülen yapılanmanın istenen düzeyde gerçekleşmesi için gerekli ahlâkî donanım kaçınılmazdır. Ahlak insanların “iç dünyasının inşası” anlamına gelir. Toplum yapısında ahlakilik ön plana alınmazsa, o zaman kanunilik, normatiflik çıkar. Bu da toplumda sağlıklı bir değişimin teminatı olamaz. Yazılı kanunlar ve korkutucu önlemler, ahlâkî üstünlüklerin sağladığı sonucu sağlayamaz⁵⁸. Hâlbuki vahye dayalı dinlerin ana gayesi, ahlâkî bir toplum vücuda getirmektir⁵⁹. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Ben ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildim⁶⁰” derken bu gayeyi gayet açık bir şekilde dile getirmektedir. :Hayat felsefesi haline getirdiği dualarının birisinde “Allah’ım yaratılışımı –halk- güzel surette yaptığın gibi, ahlâkımı –hulk- da güzelleştir⁶¹” buyurur. Yetiştirdiği nesilde öne çıkan husus ahlaktır. Bu hususta Muaz b. Cebel şöyle der: “Hz. Peygamber(s.a.v.)’in bana son tavsiyelerinden biri ayağımı deve üzengisine koyduğunda söyledikleridir: “Ey Muaz b. Cebel! İnsanlara karşı ahlâkın iyi olsun⁶².”

Nübüvvetin ilk yıllarında “Gerçekten sen, çok büyük bir ahlâk üzere-sin⁶³” Ayeti nazil olur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’i en yakından okuma imkânına sahip olan mümtaz eşi Hz. Aişe’ye ahlâkî sorulunca onun ahlâkî “Kur’an ahlâkî” olduğunu belirtir⁶⁴. Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur’an’ın insana dönüşmüş biçimini gösterirdi. Nurettin Topçu “Din esas bakımından bir ruhsal hayat olduğu halde onun ahkâm, akait, feraiz, gibi kanun ve şariat cephesi, bütünü ile beden ruh üzerindeki çeşitli tesirlerini tanıtan ilimlerdir. Bunlar dinin kendisini tanıtmıyor-lar; dine götüren yolda şu sefaletle yüklü beden gemisinin dümenini dosdoğru kullanmasını öğretiyorlar. Peygamberin İslâm’ı “huy güzelliği⁶⁵” –ahlâk- diye

olup bilahare yayınlanacaktır.

⁵⁷ Güler-Özsoy, Kur’an Fihristi, s. 198.

⁵⁸ Aşur, *İslâm İnsan Ve Toplum Felsefesi*, s. 164.

⁵⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 296.

⁶⁰ Malik, Muvatta, “Husnu’l-Huluk” 8; Müsned, II/381.

⁶¹ Müsned, I/403; 6/68, 155.

⁶² Malik, Muvatta, Husnu’l-Huluk 1.

⁶³ Kalem, 68/4.

⁶⁴ Müslim, Müsafirun 139; Müsned, 6/91.

⁶⁵ Hanbel, Müsned, IV/385.

*tarif etmesi üzerinde durulmaya değer bir ifadedir*⁶⁶” derken toplumun inşasındaki esas yapıya ve ana unsura dikkat çeker.

Kur’ân-ı Kerîm şöyle ifade eder: “...Gerçek şu ki, insanlar kendi iç dünyalarını değiştirmeden Allah onların durumunu değiştirmez...”⁶⁷ “Allah bir topluma bahsettiği nimeti ve esenliği, o toplum kendi gidişini değiştirmedikçe asla değiştirmez...”⁶⁸ Lafzen “içlerinde olanı” ibaresi bu ifadenin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki anlamı vardır; yani insanlar kendi nefislerini fesat ve yozlaşmaya terk etmedikçe Allah yardım ve esirgemesinden onları yoksun kılmaz; buna karşılık, yine Allah, bilerek-isteyerek günah işleyen kimseler kendi içlerindeki eğriliği, olumsuz eğilimleri değiştirerek bunu hak etmedikçe onlara rahmet ve inayetini nasip etmez. En geniş anlamıyla bu ifade, hem bireysel, hem de toplumsal hayata yön ve biçim veren; taşıyıcılarının ahlâkî niteliklerine ve “iç dünyalarındaki” ruhi/manevi biçimlenmelere göre uygarlıkları yükselten ya da alçaltan ilahi sebep-sonuç ilişkisini yani sünnetullahı dile getirmektedir⁶⁹.

Bireyin vicdanında gerçek manada değişme olmazsa toplumsal alanda herhangi bir şey beklemek abesle iştigal olur. Daha çok pansuman tedbirler alınmış olur. Ahlâkî yapısı ve donanımı mükemmel fertler yetişmeden iyi bir toplum inşa etmek oldukça zordur. Fertlerin kin, nefret, haset, enaniyet, gurur, kendini beğenme... gibi hasletlerin düzeltilmesi adına takınacakları tavrı Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından “büyük cihat” olarak tavsif edilir⁷⁰.

Gönül âlemindeki değişiklik bütün uzuvlara intikal eder. Fertler toplumdan ziyade kendilerini değiştirmekle mükellef olduğuna Ra’d 13. ayet dikkat çekmekte, toplumsal değişimi de Allah üstlenmektedir. Din ile temellenmeyen teorilerin hemen hepsinde eksik olan unsur, ahlâk ilkelerinin belirlenmesinde zaman ve zemine göre değişmeyen, vahiy gibi, sabit bir ölçütün olmayışıdır. Böyle sabit bir ölçütten yoksunluk ise, ahlâkî relativizm ve şüpheciliği davet etmektedir⁷¹.

İlahi mesajın kendisine yüklediği görev gereği Seyyid Taha yaşadığı coğrafyada dinin özü olan “*ahlaki kodun*” inşasında özel bir misyon ifa etmiştir.

⁶⁶ Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 157 vd; *Şeriatta yüzde doksan dokuz ahlâk, ibadet, ahiret ve fazilete aittir. Yüzde bir nispetinde siyasete mütealliktir; onu da ulû'l-emirler düşünsünler.* Nursi Said, *İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi Veya Divan-ı Harb-i Örfi*, İst. 1990, s. 21.

⁶⁷ Ra’d, 13/11.

⁶⁸ Enfal, 8/53.

⁶⁹ Esed, Kur’ân Mesajı, II/487.

⁷⁰ Hz. Peygamber(s.a.v.) bir gazadan dönerken şöyle der: “*Küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz. Sahabe-i “Büyük cihat nedir?” diye sorduklarında Peygamber “Nefis ile olan cihattır” buyurur.* Acluni, *Keşfu'l-Hafa*, I/511.

⁷¹ Kılıç, *Ahlâkın Dini Temeli*, s. 161.

Aile hayatından ticarete kadar birçok hususta ahlaki güzelliklerin tesisi temin edilmiştir. Şemdinli bölgenin en emin beldesi olma özelliğine sahip olmuş, herkesin huzur ve saadetinin yerinde olduğu görülmüştür. Bu durumu sadece kendi talebeleri veya müntesipleri arasında değil, farklı inanç gurupları arasında da görmek mümkündür.

Farklı İnanç Guruplarını Bir Arada Yaşatma Projesi

Modern dünyanın başat özelliklerinden birisi de insanların sahip olduğu fikir, kimlik, kültür ve düşünce farklılığıdır. Bu farklılıkların bir kısmı; dil, anatomik yapı, renk, fitratın gereği olarak ilahi kudret tarafından kendilerine verilmiş. Bir kısmı da; fikir, düşünce, inanç, din, mezhep, insanların istekleri doğrultusunda edinilmiş fakat ilahi mesaj bunların da saygıya layık olduğunu ifade etmiştir. Yaratıcı olan Allah için teklik/tevhid esas iken yaratılan/mahlûk için kesret/çokluk öngörülmüştür. Bu da gösteriyor ki farklılıklara ve farklı değerlere sahip olma istenmeyen bir husus değil bilakis talep edilen ve mutlaka yaşatılması gereken bir hakikattir.

Tevhidin tecelli edeceği zemin çokluktur. Vahdetin tecellisi olarak kesret, kesretin yaratıcısı olan vahdetin tecellisi bu şekilde kendisini gösterir.

Kur'an-ı Kerim *"Bütün insanlık sadece bir tek topluluk halindeydi, ama sonradan ayrı görüşleri benimsemeye başladılar. Şayet (bu konuda) Rabbinin katında önceden belirlenmiş bir karar olmasaydı düştükleri bütün bu ayrılıklar [daha başlangıçta] çözümlenmiş olurdu"*⁷² buyuruyor. İlahi iradenin koyduğu temel yasaya dikkat çekmektedir. O da kâinatta yaratılan farklılığın olabileceğinin çok iyi bilinmesidir⁷³. Kâinatta geçerli olan bu ilahi yasaya herkesin saygı duymasıdır.

Kur'an-ı Kerim *"Eğer Senin Rabbin dileseydi, dünyada ne kadar insan varsa hepsi imana gelirdi. Ama bunu irade etmedi. Şimdi sen mi, imana gelsinler diye insanları zorlayacaksın?"*⁷⁴ derken farklı olana karşı tutumumuzun şekline dikkat çeker. öteki "ben" in rakibi olarak değil "beni" var etmeye yarayan bir argüman olarak görülmelidir. Toplumsal araştırmalar gösteriyor ki, farklılıklar olmasaydı toplumsal süreklilik ve ilerlemeye imkân kalmayacaktı. Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Ümmetimin düşünsel ayrılığı rahmettir"*⁷⁵ derken rahmetin yeryüzünde

⁷² Yunus, 10/19.

⁷³ Tabatabai *el-Mizan* X/32

⁷⁴ Yunus, 10/99.

⁷⁵ Âcluni, *Keşfu'l-Hafa*, I/153.

tecellisi için ümmetinin farklı düşüncelere sahip olmasından geçtiğine dikkat çeker. Böylece hem kendisi farklı düşünecek hem de farklı olanın varlığını kabullecek. Bu da dünya barışının temin edilmesini sağlayacak temel bir argümandır. Ancak saygı duyana saygı duyulur.

Kutlu Nebi'nin bıraktığı evrensel değerlerin taşıyıcılarından birisi olan Seyit Taha ömrünü geçirdiği Hakkâri bölgesinde farklılıkları bir arada yaşattı. Hakkâri bölgesinin temel karakteristik bir özelliği de farklı dini inançlara sahip bir bölge olmasıdır⁷⁶. Şemdinli'de yaşayan gayri Müslim insanların varlığından bahsedilmekte, bu insanların da hemen hemen her türlü problemlerinin müracaat kaynağı yine Seyyit Taha idi⁷⁷. Çünkü *“Gayrimüslim vatandaşlar konusunda dikkatli olun. Kim bir gayrimüslim vatandaşa haksızlıkta bulunursa /zulüm yaparsa yahut ona gücünün üstünde bir yük yüklerse yahut da ona ait olan bir şeyi gönlü olmadığı halde alırsa, kıyamet günü öncelikle ben ondan davacı olacağım”*⁷⁸ ilkesi asırlar önce Medine'de söylenmiş bile olsa Şemdinli'de farklı inanç mensuplarına yönelik temel paradigma olarak hayata renk ve anlam katıyordu.

Fakat ne yazık ki Seyyit Taha'nın temsil ettiği değerler kesintiye uğradıktan veya uğratıldıktan sonra birbirine muhtaç olarak bir arada yaşaması gereken farklılıklar birbirlerinin cehennemi oluverdi.

Şemdinli bölgesinde tasavvufi damarın etkisinin görüldüğü dönemlerde toplumsal problemlerin büyük ölçüde yaşanmadığı görülmüştür. Fakat tasavvufi neşvenin etkisini kay-betmesiyle, *“tabiat boşluk kabul etmez fehvasınca”* yerine her hangi bir alternatif kurumun da ikame edilmemesi sebebiyle toplumsal çözülmenin başladığı görülmüştür. Problemin nasıl çözüleceği paradoksu halen devam etmektedir.

Eğer Şemdinli'deki tasavvufi neşvenin salt dini fonksiyonu ifa etmediği bunun yanında üretim ve toplumsal bütünlüğü sağlayıcı rolleri de bilinse ve kes-tirilse idi daha sağlıklı çözümler üretilebilirdi⁷⁹.

Her toplumun belli bir felsefi değerler sistemi üzerinde kurulduğu gözden ırak tutul-mamalıdır. Bugün kimse eski sisteme geri dönmeyi düşünmüyor. Yapı-

⁷⁶ Eskiden Hakkâri'nin ilçesi olan şimdi de Şırnak iline bağlı Beytüşşebap ilçesine bağlı olan Hristiyan köyler mevcuttu. Bu köyden olanların zaman zaman Hakkâri'de kaldıklarında hiç kimse tarafından ötekileştirmeden yaşadıklarına şahit oldum. O zaman Hakkâri Lisesi ortaokul öğrencisi idim. Fakat ne yazık ki insanları tek tipleştiren anlayışların ikamesi ile farklılıklara tahammülsüzlük başlamış; aynı kültüre, dile, dine, inanca sahip insanlar, “ortak değerlerin” kaybedilmesi ile bir arada yaşama tecrübesini kaybetmişlerdir.

⁷⁷ Özatak, İrşad Kutbu Seyyid Taha-i Hakkâri, s. 73.

⁷⁸ Ebu Davut, “İmârât”, 31, 33; Başka hadis için bkz. Buhari, “Cizye” 5;

⁷⁹ Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset, s. 239-241.

lacak şey “*tabiatın nefret ettiği boşluğun*” toplumsal şartlar da dikkate alınarak doldurulmasıdır⁸⁰. Geçmişte bu coğrafya için öngörülen birçok sosyal reçete bugün istenen neticeyi verememiştir. Tıpkı şu örnekte olduğu gibi. Klasik din sosyolojileri 19 yy.’dan sonra şehirleşme sanayileşme ile birlikte dinin özel alana çekileceği ve dini faaliyetlerin de giderek azalacağı yönünde bir öngöründe bulundular. Marks, Durkheim, Weber buna benzer şeyler söylediler. 20 yy.’da ikinci dünya savaşı ve özellikle 70’lerden, 80’lerden sonra din yeniden sosyologlar ve kamuoyu tarafından ele alınmaya başlandı. Çünkü dinin özel alana çekileceği öngörüsü Hristiyanlıktaki Protestanlığa bakılarak yapılan bir öngörü idi...⁸¹”

Toplumda meydana gelen/gelecek kriz ve kaosları sadece ekonomik tedbirlerle veya yukarıda ifade edildiği üzere kullanma tarihi geçmiş formül ve öngörülerle çözmeye çalışmak problemleri çözümsüzlüğe mahkûm kılar. Bu coğrafyanın reel şartlarından, tarihsel deneyimlerinden ve düşünce imkânlarından yararlanarak yeni bir ilerleme ve problem çözme yolları keşfedilmezse bu coğrafya başı belalı olmaktan kurtulamaz.

Seyyit Taha ve İdarecilerle İlişkileri

Tarih boyunca toplumu idare eden umera/ıdareci hukukun üstünlüğüne inanıp adil olduğunda, ulema da ümerayı uyardığında birbirini tamamlayan bir bütünün parçası gibi olmuşlardır. Fakat ne zaman ki umera konjonktürel davranıp âlimlerde ona göre tavır takınıyorsa toplumlar krizlerle boğuşmaya devam etmişlerdir.

Kur’an-ı Kerim özellikle âlimlere; hukukun üstünlüğü, özgürlük, bir arada yaşama gibi evrensel değerlerin inşası için misyon yükler⁸². Toplum bünyesinde iyiliği emrecek ve kötülüğü önleyecek bir gurubun olması ilahi mesaj tarafından önerilir⁸³. İyiliği emir ve kötülükten sakındırma Allah’a ve ahirete iman edenlerin bir vasfı olarak takdim edilir⁸⁴, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in⁸⁵ ve ümmetinin temel misyonu olarak ⁸⁶, Müminlerin en temel özelliklerinden biri olarak gösterilir⁸⁷, Allah’ın koyduğu sınırları gözetmenin ayırıcı özelliği olması⁸⁸, şeklinde nazara verilir.

⁸⁰ Tan, “*Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî*”, s. 97-126.

⁸¹ Yüksel Mehmet, Söyleşi, s. 28.

⁸² Al-i İmran, 3/104, 110, 114; A’raf, 7/157; Tevbe, 9/67; Hacc, 22/41.

⁸³ Al-i İmran, 3/104; Kimlerin yapacağı hususu için bkz. Gazzali, İhya, II/315.

⁸⁴ Al-i İmran, 3/110, 114.

⁸⁵ A’raf, 7/157.

⁸⁶ Al-i İmran, 3/110.

⁸⁷ Tevbe, 9/71.

⁸⁸ Tevbe, 9/112.

Kur'an-ı Kerim: "*Bari onların mürşitleri/fakihleri/ norm belirleyicileri kendilerini günah olan şeyler söylemelerini ve haram yemelerini, boğazlarına indirmekten önleselerdi ya! Ama heyhat, ne gezer! Bunların yaptıkları da ayrıca bir çirkin*⁸⁹! buyururken alimlerin temel fonksiyonlarına dikkat çeker.

Hız. Peygamber (sav.) siyasi idarelerle ulema ilişkisinin ideal boyutunu şöyle ifade eder: "*Âlimler dünyaya dalmadıkları ve sultanla/idarecilerle hem-hal olmadıkları sürece, peygamberlerin mirasçıları ve eminleridir. Ama dünyaya dalıp sultanın emrinde olmaları halinde ise peygamberlere ihanet etmiş olurlar ki, bu durumdayken onlardan sakınınız*⁹⁰." Hız. Peygamber (sav.) bir başka hadisinde âlim idareci ilişkisinde uyulması gereken stratejinin şöyle olmasını ister: "*Kulak verin! Benden sonra bir takım idareciler zuhur edeceğini duydunuz mu? İşte o idarecilerle beraber olup yalanlarını doğrulayan, haksızlıklarına destek olan kimseler benden değildir. Ben de onunla beraber değilim; öyle birisi ahirette benim yanıma gelemes. Kim o idarecilerle beraber olmaz, yalanlarını doğrulamaz, haksızlıklarına destek olmazsa o, bendendir, ben de onunlayım. Öyle birisi, havzın başında benim yanımda olacaktır*⁹¹."

Yusuf Kardavi âlimlerin negatif tavrını ve konjonktüre göre davranışını şöyle ifade eder: "*Ünlü âlimlerden biri bir ülke televizyonunda düzenlenen bir açık oturuma çağırılmıştı. Açık oturumda "nüfus planlaması" konusu tartışılacaktı. Tabii, konu İslâm'ı yaklaşımla ele alınıp münakaşa edilecekti. Bu âlimin söylediği bir söz oturumu yönetecek zatı dehşete boğmuştu. Söz aynen şöyle: "Oturum neyi hedefliyor? Planlamayı desteklemeyi mi, yoksa ona karşı çıkmayı mı? Söyleyin ki, kendimi ona göre hazırlayayım*⁹²."

Osmanlı'nın kuruluşunda âlimlerin rolü inkâr edilmeyecek şekilde kendini gösterir⁹³. Mesela Molla Fenari mahkemede Yıldırım Bayezid'in şahitliğini reddetmiş, bu yüzden Karamana gitmiş⁹⁴. Molla Gürani Fatih'i acı sözlerle yüzüne karşı tenkit etmekten çekinmemiş, Zenbilli Ali Efendi II. Bayezid'in görüşme talebini reddetmiş, Yavuz'un idam hükmü verdiği pek çok kişiyi pervasız müdahaleleriyle kurtarmış ve hatta çoğuna vazifelerine geri verdirmiş⁹⁵. Fakat ne yazık ki toplumun asıl bir unsuru sayılan âlimler "*merasim uleması*⁹⁶" –ule-

⁸⁹ Maide, 5/63.

⁹⁰ Suyuti, Fethu'l-Kebir, II/251.

⁹¹ Tirmizi, "Fiten" 72; Nesai, "Bey'at" 35, 36; Müsned, II/95; III/59.

⁹² Kardavi, *İslâm'ı Uyanışın Problemleri*, s. 98.

⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 1; Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 16.

⁹⁴ Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 17.

⁹⁵ İ. Hâmi. Danişmend, *Kronoloji*, 111, 112; Naklen, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XII/424.

⁹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 69; İpşirli "*Klasik Dönem Osmanlı Teşkilatı*", I/275;

Fetvanın yasamaya göre ayarlanması için bkz. Akgündüz *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I/73.

ma-i rûsum- veya İbn cevzi'nin ifadesi ile şekil uleması –ulema-ı kuşur⁹⁷- hali-ne geldiklerinde çöküşün önü alınamamıştır. Keçecizâde İzzet Molla, âlimlerin durumunu şöyle anlatır. “*Malumdur ki fisk ile olmaz cihan harâb, Eder anı müdahâne-i âliman harâb*⁹⁸”. *Bütün bunlar tarih boyunca âlim idareci ilişkisinin nasıl olması gerektiğini anlatır.*

Seyyit Taha-i Hakkâri'de hizmet ettiği coğrafyada idarecileri ikaz etmiş. Dönemin idarecilerinden Musul Mutasarrıfı Mehmed Hilmi Efendi'ye yazdığı mektup şöyledir;

“Fukarâlar hakkında derkâr olan ihlâs ve meveddet-i seniyyeleri iktizâsınca bu dâ'îlerine olarak şukka-i şerîfe-i âsafâneleri şerefvurûd buyurup meâl-i âlîsinden kemâl-i mahzûbiyyet ve mesrûriyyet hâsıl oldu. Alelhusûs, fukarâ ve reâyânın hâlleri iş'âr ve himâyet ve vikâyetlerine emir ve iş'âr buyurulmuştu. Gâyete mesrûru'l-bâl oldum efendim. Bu gûne fukaraların iş'âr-ı ahvâlleri zât-ı âsafânelerine farz ve vâcib bulunmuşdur. Ve terki dünya ve âhirete muzır bulunmuş olduğu bedîhî olduğu herkesin mâlumudur. Ve fukara ve ahâliye taraf-ı dâ'îyânemden pend ve nasihat verilmeğe iş'âr buyurulmuşdu efendim. Cenâb-ı Rabbu'l-Âlemîn Şâhid ve Nâzırdır. Mine'l-Kadîm bu gûne şeyler vazîfe-i dâ'îyânem bulunmuşdur. Ve dâima nush ve islâh-ı hâllerine meşgûl ve devlet-i aliyyenin da'avât-ı hayriyyelerine muvâzabat üzere bulunmuşum. Velâkin, müstağniyi beyân olduğu vechile Beni Âdem kısmı dâima fitne ve fesâd üzere mecbûl bulunmuşdur. Alelhusûs, bu zamanımızda nâsihların sözlerine pek işga ve itimâd etmiyorlar. Ve hediye vechile taraf-ı dâ'îyâneme irsâl buyurulan teşrîf-i şerîfleri bir ferâce Vusûl ve vâsıl-ı derece-i kabûl bulunmuşdur. Ve dâima mültemisdir. Ve istid'a-yı bendegânem taraf-ı seniyyelerinden budur ki, fukarâ ve ahâli hakkında vezâif-i ma'delet ve merhamete ihtimâm buyurula ve da'avât-ı hayriyyeleri hakkında taraf-ı dâ'îyânemden kusûr vukû bulmayacağı arz ve inhâsı... Fî 17 zilhicce Sene 1268/Kulların Zayıfı, Seyyid Tâhâ El-Hâlidî Nakşibendî⁹⁹”

Mektubun içeriği incelendiğinde, âlimin yaşadığı toplumun sesi olduğu görülmektedir. Âlim'in statükoyu koruyan değil, toplumun “yaşayan vicdanı” ve “kurucu unsur” olma özelliğini göstermektedir. Bunu da bir misyon ifası olarak görmektedir Seyyid Tâhâ. Âlimin idareciye sahip olduğu entelektüel birikimi ile pusula görevini görmesi toplumun değişimi ve dönüşümü adına büyük önem taşımaktadır¹⁰⁰.

⁹⁷ İbn Cevzi, *Saydu'l-Hatır*, s. 313.

⁹⁸ Çelik Hüseyin, “Türkiye’de Değişim ve Aydınlar”, s. 22.

⁹⁹ Tan, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî”, s. 108.

¹⁰⁰ Tan, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî”, s. 108-109.

Seyyit Taha'ya dönemin İran idarecilerine karşı hocası Mevlana Halid-i Bağdadi tarafından gönderilen mektuplar yol haritası olmuştur¹⁰¹. Bu bağlamda, İran'lı yöneticiler kendisinin karizmatik kişiliğinden istifade ederek bölgede yayılma imkânını elde etme hususunda kendisi ile yakından ilgilenmiş ve bu hususta hiçbir maddi tekliften ve imkân sunmaktan çekinilmemiştir. Bu hususta dönemin Osmanlı idaresi de İran sınırındaki bir olaya karşı kayıtsız kalmayarak olayları ve ilişkileri yakından takip altına almış ve bu hususta bazı tedbirler almışlardır. Bu tedbirlerin başında Şia inancına soğuk duran Mevlana Halid-i Bağdadi üzerinden strateji geliştirilmiştir.¹⁰²

Sonuç

Seyyit Taha sahip olduğu tasavvufi birikiminin yanında medrese geleneğini de devam ettirmiş ufuk bir şahsiyettir. Hocasından aldığı tasavvufu birikimle gönüllerde değişim sağlarken ilmi ile de toplumda yapılanma sağlamıştır. Bu da ona ihya ve inşa hareketinde etkili olmasını temin etmiştir.

Tasavvuf anlayışının sağlıklı olması için medrese/ilim sacayağının dikate alınması gerekir.

Seyyit Taha'nın yaşadığı coğrafyayı özellikle dönemin şia anlayışından koruması âlimin üstlendiği fonksiyonun önemini göstermektedir. Şemdinli bölgesi tasavvufi neşvenin hayat bulduğu dönemde "huzur adası" halinde iken tasavvufi damarın zayıflatıldığı veyahut koparıldığı zaman diliminde de problemler yumağı haline geldiği görülmüştür.

Seyyit Taha'nın inşa ettiği değerler sistemi bölge insanının hemen hemen bütün taleplerinin karşılandığı bir merkez görevi üstlenmiştir. Bireylere manevi bir kimlik kazandırmada ve rehberlik yapmada özel fonksiyon üstlenmiştir Seyyit Taha. Şemdinli de bu kurumun yokluğu toplumu endazesiz hale getirmiştir. Eksiği, yanlışı, kusuru olan bir kurumu kapatmak yerine ıslah etmek daha uygundur. Çünkü toplumsal çözülmenin önünde büyük fonksiyon gören manevi dinamiklere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgenin temel problemini ekonomik geri kalkınmışlık olarak görme, yanlış bir okuma biçimidir. Çünkü toplumda insan gibi canlı bir organizmadır.

¹⁰¹ Tan, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî", s. 104-106.

¹⁰² Arşiv belgeleri için bkz. Tan, "Mevlânâ Halid-î Bağdadînin Talebelerinden; Seyyid Tâhâ El-Hakkârî'nin İlmî Kişiliği", Uluslar Arası Mevlana Halid-î Bağdadi Sempozyumu, s. 230-232.

Manevi boyutu ihmal edilmemelidir. Zira Anadolu coğrafyasının sıkıntılarından birisi de “*irfani değerlerin*” aşınması ve aşındırılmasıdır.

Kutsalın her şeye rağmen modern dünyanın gündeminde kalması toplumsal çözülme ve değerlerin aşınmasında dinden daha çok istifade edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Modern dünyanın en büyük problemlerinden birisi de kültürler arası diyalogun zayıflığıdır. Kültürlerarası ayrımcılığın, ötekileştirmenin, asimilasyonun, izolasyon gibi hususların tolere edilmesinde manevi dinamiklere ihtiyaç duyulmaktadır.

Mevlana Halid-i Bağdadi'nin sahip olduğu ittihadı İslam vizyonunu talebesi ve halifesi olan Seyyid Taha'da görmek mümkündür.

Kaynakça

- Acar Mustafa, Demir Ömer, “Toplum” Md. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İst. 1997.
- Âcluni, İsmâil Muhammed; *Keşfu'l-Hafa ve An Muzili'l-İlbas Amme İstehere Mine'l-Ehâdisi Ala Elsineti'n-Nas*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.
- Adivar, A. Adnan; *Osmanlı Türklerinde İlim*, İst. 1991.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Beyrut, th.
- Akgündüz Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İst. 1990, I/73.
- Algar Hamid, “*Halid el-Bağdadi*”, DİA, XV, 284, İst. 1987
- Aşur Muhammed Tahir, *İslâm İnsan Ve Toplum Felsefesi*, Trc. Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İst. 2000.
- Akgündüz, Ahmet, *Güneydoğu Meselesi Ve Çözüm Yolları*, Osav Yayınları, İst. 1994.
- Aydın, Mehmet Sait, *Din Felsefesi*, Ank. 1997.
- Bağdâdi Mevlana Halid, *Buğyetu'l-Vacid fi Mektubati'l-Mevlana Halid*, nşr, Esad Sahib, Şam, 1334, s. 265-266
- Bağâvi, Ebu Muhammed el-Hüseyyin; *Meâlimu't-Tenzil*, Tefsiru'l-Hâzin Kenarında, Mısır, 1955.
- Bilgin Vejdi, *Sosyal Çözülme Ve Din*, Samsun, 1997.
- Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İbrahim; *Sahihu'l-Buhâri*, Mısır, 1212.
- Çelik Hüseyin, “*Türkiye’de Değişim ve Aydınlar*”, Türkiye Günlüğü, Eylül-Ekim, Sayı: 62, 2000.

- Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Savaş Yayınları, Ank. 1984.
- Ebu Davud, Süleyman İbnu'l-Esas; *es-Sünen*, Beyrut 1980.
- Erkal E. Mustafa, Baloğlu Burhan, Baloğlu Filiz, "Toplum" Md. *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, Der Yayınları, İst. 1997.
- Erkul Bünyamin "Varaka b. Nevfel" Dia, XXXXII, 517-518. İst. 2012.
- Esed Muhammed; *Kur'an Mesajı -Meal-Tefsir-*, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İst. 1999.
- Gazzâli, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed; *İhyau 'Ulumiddin*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, th.
- Günay Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İst. 2000, s. 358.
- Güngör, Erol, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötügen Yayınları, İst. 1981.
- Güngör, Erol; *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İst. 1995.
- Güngör Özcan, "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme" Diyanet İlmi Dergi, Cilt: 43, Sayı: 2, Ank. 2007.
- Hazin Ali b. Muhammed; *Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Mısır, 1955.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst. 1986.
- Erkal E. Mustafa, *Sosyoloji*, Der Yayınları, İst. 1993.
- Erkal Mustafa, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, İst. 1997.
- Ergil Doğu, *100 Soruda Fethullah Gülen Ve Hareketi*, Timaş, İst. 2010.
- I-İ
- İbn Âşur, Muhammed, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus, 1984.
- İbn Cevzi Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Saydu'l-Hatır*, Beyrut, th.
- İbn Haldun Abdurrahman, *Mukaddime*, Beyrut, th.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail; *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Kahraman Yayınları, İst. 1985
- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed; *es-Sünen*, Thk. M. Fuad Abdulbâki, Mısır, 1985.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed; *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut, 1985.
- İpşirli Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Teşkilatı", Osmanlı Devleti Tarihi, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İst. 1999.
- İslamoğlu Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gereççeli Meal-Tefsir*, Düşün yayıncılık, İst. 2008.
- Kardavi, Yusuf, *İslâm'ı Uyanışın Problemleri*, Trc. Hasan Fehmi Ulus, İst. 1986.
- Kılıç, Recep, *Ahlakın Dini Temeli*, Ank. 1998.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî; *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1985.
- Kutay Cemal; *Kurtuluşun Ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ank. 1972.
- Kutub, Seyyid; *Fizilali'l-Kur'an*, Beyrut, 1980.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din Ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İst. 1998.
- Meriç, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, İst., 1996.
- Müşned, bkz. Ahmed b. Hanbel

- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri; *Sahihu Muslim*, İst. 1985.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman b. Şuayb; *es-Sünen*, Thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut, 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud; *Medâriku't-Tenzil ve Hakâi-ku't-Te'vil*, Kahraman Yayınları, İst. 1984.
- Öleki Mevlana Halid Şirvani, *Minah*, Trc. Sıraceddin Önlüer, Hüseyin Okur, İst. 2010
- Özsoy, Ömer-Güler, İlhamî; *Konularına Göre Kur'an* (Sistematik Kur'an Fihristi), Ank. 1997.
- Ramahurmizi Ebu Muhammed Hasan b. Abdurrahman; *Kitabu Emsali'l-Hadis*, İst., th.
- Râzi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer; *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut, 1982.
- Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ank. 2003
- Sarıkoyuncu, Ali; *Milli Mücadelede Din Adamları*, Ank., 1995.
- Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b.Ebi Bekr; *Fethu'l-Kebir Fi Dammi'z-Ziyâdeti İlâ'l Camii's-Sağır*, Beyrut, th.
- Tabatabai Muhammed Hüseyin; *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an*, Tahran, 1973.
- Tan, Zeki, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim Ve Âlimin Rolü*, Ark Yayınları, İst. 2010.
- Tan, Zeki "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkâri", İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3, Nisan: 2013, s. 97-126.
- Tan, Zeki "Tâhâ Hakkâri" Mad. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin ek/zeyli için hazırlanmış madde olup bilahare yayınlanacaktır.
- Tan, Zeki "Mevlânâ Halid-İ Bağdadî'nin Talebelerinden; Seyyid Tâhâ El- Hakkâri'nin İlmi Kişiliği", Uluslar Arası Mevlana Halid-İ Bağdadi Sempozyumu, Ank. 2012
- Tarhan, Nevzat, *Toplum Psikolojisi, Sosyal Şizofreniden Toplumsal Empatiye*, İst. 2010.
- Topçu Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İst. 1998.
- Tirmizi, Ebu 'İsa Muhammed b. 'İsa; *el-Camiu's-Sahih*, (Thk. A. Muhammed Şakir), Mısır, 1985.
- Uludağ Süleyman, *Halidiyye, "Anadolu'da Halidilik"*, DİA, XV, 297, İst. 1987
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ank. 1988.
- Yüksel, Mehmet, "Dindarlık Üzerine" Bahattin Akşit İle Söyleşi, Diyanet Aylık Dergi, Sayı: 265, Ocak 2013, Ank. 2013, s. 28-29.
- Zemahşeri, Ebu'l-Kâsım, Carullah Mahmud b. Ömer; *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vilve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, th.
- Züheyli Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münir*, Beyrut, 1991.

**ERZURUMLU HÂCE MUHAMMED
LUTFÎ (1868/1956)'NİN HÛLÂSATU'L-
HAKÂYİK İSİMLİ ESERİNDE ÂYET
VE HADİS KULLANIMI**

Osman BİLGİN

Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfî (1868/1956)'nin Hülâsatu'l-Hakâyık İsimli Eserinde Âyet ve Hadis Kullanımı

Osman BİLGEN¹

Özet

Toplumların geleceğe güvenle bakması ve onu planlayabilmesi, ilim ve fikir başta olmak üzere her alanda gelişme ve ilerleme göstermesine, kültür mirasına sahip çıkarak ondan istifade etmesine bağlıdır. Kültürel değerlerine sahip çıkamayan toplumların egemen kültürlerin etkisinde kalması tarihi ve sosyolojik bir gerçektir. Bu bağlamda bizlere düşen kendi kültür mirasımızı olduğu gibi ortaya koyup yeni nesillerin bundan istifadesini sağlamaktır.

Kültür mirasımızın en önemli unsurlarından biri de öz değerlerimizle yetişen büyük şahsiyetlerdir. Osmanlı Devletinin son döneminin meşhur ilim, fikir ve gönül insanları arasında yer alan Nakşibendiyye silsilesinin Hâlidî/Küfrevî kolunun en önemli temsilcilerinden Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfî (Alvarlı Efe) de bunlardan biridir. Hâce Muhammed Lutfî'nin "*Hülâsatu'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*" isimli eserinde Mesnevî, Destan, Mersiyeye, Dua, Mânî, gazel ve mevlid gibi tasavvuf/tekke edebiyatının birçok türünü görmek mümkündür. Bu manzumeler, dinî, ilmî, fikrî ve tasavvufî birçok hakikati içerisinde barındırmaktadır. Tebliğde Hâce Muhammed Lutfî'nin manzumelerine konu olan hadis-i şerifler tespit edilerek değerlendirmeler yapılacaktır. Böylece onun tasavvufî yönünün çok önemli bir boyutunu oluşturan Hz. Muhammed (s.a.s) sevgisinin temellerine/kaynaklarına ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hâce Muhammed Lutfî, Hülâsatu'l-Hakâyık, Hadis, Hâlidî, Tasavvuf.

Using Verses and Hadith in "Hulasat-ul Hakayik"
the Work of Hace Muhammed Lutfi of Erzurum (1868/1956)

¹ Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Abstract

Societies' being sure about their future and being able to plan it depends on improving themselves in all areas of life especially in knowledge and thought, and also protecting their cultural heritage benefitting from it. It is a historic and sociological fact that societies which couldn't save their cultural values have been influenced by sovereign cultures and have been erased from the pages of history. In this context, we should present our own cultural heritage with its all authenticity and provide new generations with its benefits.

One of the most significant elements of our cultural heritage is great characters grown up with our pure values. Teacher Muhammad Lutfi of Erzurum (Efe of Alvar) is among those famous men of knowledge, thought and heart in the last period of Ottoman Empire as one of the most significant representative of Khalidi/Kufravi branch in Naqshiband genealogy. We can see many different kinds of sufi and taqqa literature in "Hulasat-ul Hakayik" (Summary of Truths) the work of Muhammad Lutfi of Erzurum such as masnavi, legend, elegy, prayer, mani (a kind of Turkish folk poem), lyric poem and the Nativity poem for Prophet Muhammad. These poems include many religious, of knowledge and thought, and sufi truths. In our paper the traditions making the subject subject matter of Lutfi's poems will be identified and evaluated. As a result, we will try to reach main sources of his love for Prophet Muhammad (upon him be peace and blessings) which is a very important dimension of Lutfi's sufi aspect.

Keywords: Hacı Muhammad Lutfi, Hulasat-ul Hakayik, Hadith, Khalidi, Mysticism.

Giriş

Osmanlı Devletinin son dönem meşhur ilim, fikir ve gönül insanları arasında yer alan, Nakşebendiyye silsilesinin Hâlidî/Küfrevî kolunun en önemli temsilcilerinden birisi de Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfi Hazretleridir. O, Mesnevî, Destan, Mersiye, Dua, Mânî, Gazel ve Mevlid gibi tasavvuf/tekke edebiyatının birçok türünde manzumeler yazmış bir şair-mutasavvıftır. Yazmış olduğu manzumelerin dinî, ilmî, fikrî ve tasavvufî birçok hakikati içerisinde barındırdığı görülmektedir. Manzumelerinde kullanmış olduğu âyet ve hadisler, onun tasavvufî görüşlerinin hem temelini oluşturması hem de tasavvufî derinliğini göstermesi açısından ayrıca önem arz etmektedir.

Hâce Muhammed Lutfî'nin şiirlerinde, hadisleri nasıl kullandığına geçmeden önce kısaca hayatı ve şiirlerinden derlenerek meydana getirilen "*Hülâsatu'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*" isimli eseri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

a-Hâce Muhammed Lutfî'nin Hayatı

Hâce Muhammed Lutfî, 1285/1868 yılında Erzurum'un Pasinler (Hasankale) ilçesi'ne bağlı Kındığı (Altınbaşak) Köyü'nde doğmuştur. Babası Hacı Hüseyin Efendi (ö. 12 Mart 1918), annesi Seyyide Hatice Hanım (ö. ?)'dir.

Hâce Muhammed Lutfî, ilk tahsilini babası Hüseyin Efendi'nin yanında tamamlar. 1307/1889-1890'de 22 yaşında iken Hasankale'nin Sivash Camii'ne imam olur. Bu görevdeyken muhterem pederleri ile birlikte Bitlis'te ikamet eden Pîr Muhammed Küfrevî (1777/1898) Hazretlerini ziyaret ederler. Hazreti Pîr, Hâce Muhammed Lutfî'yi halife nasb ettiğini bildirir. Dönüşte Erzurum'un Dınarkom Köyüne tayini çıkar. Burada görev yaparken Rus istilasının başlaması üzerine 16 Şubat 1916'da Erzurum'a taşınır. Erzurum'un da elden çıkması üzerine Erzincan'ın Tercan ilçesinin Yavi Nahiyesine gitmek zorunda kalır. Bu dönemde Milli Mücadeleye destek verir. Ermenilerin mezalime ve katliama başlaması üzerine toplamış olduğu 60 kişilik müfrezesi ile Rusların karargâh ve mühimmat deposu olarak kullandıkları bir köye taarruz eder ve Ruslara büyük zararlar verir. İki sene Yavi'de kalan Hâce Muhammed Lutfî, Erzurum'un Ruslardan kurtulmasının ardından tekrar memleketi Hasankale'ye döner. Kendisine Hasankale müftülüğü teklif edilmişse de o, Alvar Köyüne imam olmayı tercih eder. 1939 yılına kadar burada kalan Hâce Muhammed Lutfî hastalıkları dolayısıyla Erzurum'a taşınmak zorunda kalmıştır. 1947, 1949 ve 1950'de olmak üzere üç defa hac yapmıştır. Arapça ve Farsça bilen Hâce Muhammed Lutfî, 12 Mart 1956 yılında Erzurum'da vefat etmiştir.² Onun rahle-i tedrisi/ilim halkasında yetişerek silsileyi devam ettirenlerden birisi de M. Fethullah Gülen Hocaefendi'dir. Bu yönüyle günümüzde, Mevlana Hâlid (1776/1827), Seyyid Tâhâ-i Hakkârî (ö. 1853), Muhammed Küfrevî (1777/1898)³ ve Hâce Muhammed Lutfî Hazretlerinin temsil ettikleri ilim ve irfânî kültürün M. Fethullah Gülen ile çok geniş bir coğrafyaya ulaştığını söyleyebiliriz.

² Hâce Muhammed Lutfî (Efe Hazretleri) Hayâtı, Şahsiyeti ve Eserleri, (haz. Hüseyin Kutlu), Damla Yayınevi, İstanbul 2006, 39-69.

³ Ölüm tarihleri hakkında farklı görüşler için bkz. Korkusuz, M. Şefik, *Nehri'den Hazne'ye Meşalihi Nakşibendi*, Kilim Matbaacılık, İstanbul 2010, s. 23, 33-34.

b- Hülâsâtü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî

Hülâsâtü'l-Hakâyık, Hâce Muhammed Lutfî'nin Mesnevi, Destan, Mersiye, Dua, Mani, gazel ve mevlid türünde manzumeleri ile Divançe'sinden meydana getirilen bir eserdir. Eser, Dinarkom'lu Hacı Osman Efendi, Yusuf Efendizâde Hasan Efendi, Hacı Seyfeddin Efendi, Sarıların Hacı Ömer Boybeyi, Çöğenderli Halis Efendi, Tayyar Efendi Hoca ve Hacı Yusuf Boybeyi'nin defterleri olmak üzere yedi ayrı nüshanın tevhit edilmesiyle oluşturulmuştur. İlk defa 1974 yılında latin harfleriyle basılmıştır. 1979 yılında Arap harfleriyle de basılan eserin günümüzde muhtelif baskıları bulunmaktadır. Eserde tasavvuf/tekke edebiyatının farklı türlerine ait manzumeler görmek mümkündür.⁴

Hülâsâtü'l-hakâyık'ta Âyet ve Hadis Kullanımı

Türk İslâm edebiyatının en önemli ilim ve fikir kaynağını Kur'ân-ı Kerîm oluşturmaktadır. Kur'ân'ın verdiği bilgiler ve içerdiği hükümler edebî eserlerin ilham kaynağı olmuştur. İslâmî Türk Edebiyatının kaynakları arasında ikinci sırada da hiç şüphesiz Hz. Peygamberin (s.a.s) hadisleri gelmektedir. Hadis-i şeriflerin de tasavvuf/tekke şairlerinin inanç sistemi kadar, ifade ve üslûplarını da etkilediği görülmektedir.⁵

Her iki kaynağın şairler ve edipler tarafından manzum/mensur eserlerde kullanılması iktibas ve telmih sanatları ile mümkün olmuştur. Hâce Muhammed Lutfî, *Hülâsâtü'l-Hakâyık*'daki Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinin çoğunda “âyet veya hadisten alınan bir parça ile sözü tezyin ve mânâyı te'yîd etmek” anlamına gelen iktibas sanatına⁶ çokça başvurmuştur. Bunun yanında bazı âyet ve hadislerin manalarına işaret eden, onları çağrıştıran telmih sanatını da kullandığı görülmektedir.

Hâce Muhammed Lutfî'nin eserinde çok sayıda âyet ve hadis kullanımının arka planında onun bir Nakşî/Hâlidî şeyhi olması yani tasavvufi kimliği yatmaktadır.⁷ Eserdeki hadislere geçmeden önce âyetler hakkında kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır.

⁴ Bkz.: Hâce Muhammed Lutfî, *Hülâsâtü'l-Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*, (haz. Hüseyin Kutlu vd.), Damla Yayınevi, İstanbul 2011.

⁵ Pala, İskender, *Divan Edebiyatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 35; Şener, H. İbrahim - Yıldız, Alim, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 281.

⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, (haz. Kemâl Edib Kürkcüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 61.

⁷ Kırıyıcı, Selahattin, Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi, *DİA, II*, (1986), s. 552.

Hulâsatü'l-hakâyık'ta Kullanılan Âyetler⁸:

Hâce Muhammed Lutfî'nin eserinde 17 farklı sûreye ait 28 âyet kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlar şunlardır:

1. Bakara Sûresi 31. Âyet:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

“Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti.”⁹

2. Bakara Sûresi 79. Âyet:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

“Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için ‘Bu Allah’ın katındandır’ diyenlere yazıklar olsun.”¹⁰

3. Bakara Sûresi 99. Âyet:

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ

“Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik.”¹¹

4. Bakara Sûresi 115. Âyet:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ

“Doğu’da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır.”¹²

⁸ Hulâsatü'l-Hakâyık'da şiir ve beyit numaraları esas alınarak kaynak verilecektir.

⁹ Âyetin kullanımı için bkz:

Verdi şerefî'nin Âdem'e bu şevket ü şânı

Seâdet-i tâc-ı serini alleme'l-esmâ (9/10. Ayrıca bkz. Mevlîdî'n-Nebî/41)

¹⁰ Âyet-i kerimde geçen “min indillâh”/“Allah katındandır” lafzının kullanımı için bkz.

Zevî'l-ihtrâmıdır ashâb-ı kirâm

Zât-ı Muhammed'dir anlara ikrâm

Min indillâh oldu a'zâm-ı in'âm

Şeref ü şân Hamza arslan iledir. (82/15)

¹¹ Âyet-i kerimde geçen “âyâtin beyyinât”/“Apaçık âyetler” lafzının kullanımı için bkz.

Âyât-ı beyyinâtta ism-i şerîfin Ahmed

Bütün âleme rahmet gönderdi Zât-ı Mevlâ (10/4)

¹² Bu âyet-i kerime,Hâce Muhammed Lutfî'nin eserinde en fazla kullandığı âyetlerden birisidir. Genellikle

5. Bakara Sûresi 117. Âyet:

وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona ‘Ol’ der, hemen olur.”¹³

6- Bakara sûresi 148. Âyet:

إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”¹⁴

7. Bakara Sûresi 256. Âyet:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا

“Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır.”¹⁵

8. Enfâl Sûresi 49. Âyet:

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

şerâb-ı eynemâ terkihiyle kullanılmıştır. Misaller için bkz.

N’olur ey sâki-i ma’nâ şerâb-ı eynemâdan ver

Sivâ ile bu ma’mûr gönlümüz senden harâb ister (118/1)

Lufiyâ bir lutf-i Hak’dır bu şerâbın katresi

Tende cândır cânda cânândır şerâb-ı eynemâ (18/9. Ayrıca bkz. 2/1; 18/7; 108/2; 207/6)

¹³ Âyet-i kerimde geçen “kûn”/“ol” lafzının kullanımı için bkz.

Kudret ü irâdetin ki etdi cûd

“Emr-i kûn”den buldu mahlûkât vücûd (Mevlîdû’n-Nebî/3)

Bu cümle kâinâtı kûn deyüp var eyleyen Mevlâ

Habîbî Mustafâ’ya aşkı yâr eyleyen Mevlâ (20/1)

¹⁴ Âyet-i kerimde geçen “küllü şey’in kadîr”/“(O), her şeye hakkıyla gücü yetendir” lafzının kullanımı için bkz.

Ne evvelin vardır ne de âhirin

Bir şeye benzemez yokdur nazîrin

Elde delîl küllü şey’in kadîr’in

Hâzır nâzır hem Hakîm’sin İlâhî (722/2)

¹⁵ Âyet-i kerimde geçen “urvetü’l-vüskâ”/“sağlam kulp” lafzının kullanımı için bkz.

Mevlânâ urvetü’l-vüskâ Muhammed

Seyfüddîn Muhammed oldu müeyyed

Seyyid Nûr Muhammed feyz-i müebbed

Câmî evliyânın cânân ileddir (82/33)

“Kim Allah’a tevekkül ederse, hiç şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁶

9. Ra‘d Sûresi 43. Âyet:

قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ

“De ki: ‘Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah yeter.’”¹⁷

10. Hicr Sûresi 72. Âyet:

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ

“Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı.”¹⁸

11. İsrâ Sûresi 1. Âyet:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir.”¹⁹

12. Meryem Sûresi 57. Âyet:

وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا

¹⁶ Âyet-i kerimde geçen “Men yetevakkal ale ‘llâh”/“Kim Allah’a tevekkül ederse” lafzının kullanımı için bkz.

Men yetevakkal ale ‘llâh sırrına serdâr olup
Bul kanâat kenzini yapış sehâvet dâline (524/2)

¹⁷ Âyet-i kerimde geçen “kul kefâ billâh”/“De ki: Allah sana yeter” lafzının kullanımı için bkz:

Sübhanellezîdir sırr-ı Mi‘râc’ı
Kul kefâdan olmuş başımın tâcı
Mihr-i izzet bezm-i vahdet sirâcı
Muhammed’dir kerem kâni Muhammed (76/4)

¹⁸ Âyet-i kerimde geçen “le-amrûke”/“Ömrüne yemin olsun ki” lafzının kullanımı için bkz.

Gönderdi sana hil’at-i levlâke le-amrûk
İnşirâh ile ve ‘d-duhâ hem sûre-i Tâhâ (9/9)

¹⁹ Âyet-i kerimde geçen “ellezî esrâ”/“kuluna gece yolculuğu yaptıran Allah’a” lafzının kullanımı için bkz.

Sâye-i ellezî esrâ serine
Feyz-i Feyyâz dökülüp gül-berine (Mi‘râc’ü’n-Nebî/103. Ayrıca bkz. 76/4)

“Onu yüce bir makama yükselttik.”²⁰

13. Enbiyâ Sûresi 107. Âyet:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

“Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²¹

14. Zümer Sûresi 53. Âyet:

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ

“De ki (Allah şöyle buyuruyor): ‘Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.’”²²

15. Mü’min Sûresi 1. Âyet:

ح

“Hâ-mîm.”²³

²⁰ Hz. İdris’in yüce bir makama ulaştırıldığının anlatıldığı bu âyet-i kerimede geçen “mekanen aliyya”/“yüce makam” lafzının kullanımı için bkz.

*İdris’e verüp Hazret-i Hak şân u şerâfet
Yüzün suyu hüremetine mekânen aliyyâ (9/11)*

²¹ Hâce Muhammed Lutfî’nin eserinde otuz bir defa kullanmış olduğu “rahmeten li’l-âlemîn”/“Alemlere rahmet” lafzının farklı kullanımları için bkz.

*Dür-i deryâ-yı seâdet sana kıymet mi yeter
Mîhr-i vâlâ-yı hidâyet sana himmet mi yeter
Kerem-i Zât-ı Kerîm devlete devlet mi yeter
Rahmeten li’l-âlemîn Ahmed’e hürmet mi yeter (618/2)
Muhammed âleme nûr-ı mübindir
Muhammed rahmeten li’l-âlemîndir (Na’t-ı Resûlullâh/1)
Muhammed Lutfî’ye lutf ede Allâh
Şefa’at eyleye Hak Resûlullâh
Hak Resûlullâhdır vallâhi billâh
Rahmeten li’l-âlemîndir efendim (364/9. Diğer kullanımlar için bkz. İlticâ-nâme/21,*

Mi’râcü’n-Nebî/131, 165, Mevlidü’n-Nebî/32, 121, Merhâbalar-1/5, 6/5, 8/2, 18/5, 46/11, 82/6, 246/5, 306/2, 339/6, 364/1-8, 460/4, 622/2, 702/7, s. 571/2, Kıyâmet Destanı/34.)

²² Âyet-i kerimede geçen “lâ taknetû”/“ümit kesmeyiniz” lafzının kullanımı için bkz.

*Lutfiyâ sen kesme ümid Hüdâ’dan
Ayrma gönlünü nûr-ı Hüdâ’dan
Lâ taknetû gelür yine sadâdan
Sen zannetme rahm-i Rahmân’ım gitdi (626/8)*

²³ Hâce Muhammed Lutfî, edebiyatımızda Hz. Peygamber’in isimlerinden biri olarak kabul edilen “hâ-mîm” lafzını aynı manada olmak üzere şöyle kullanmıştır.

*Câm-ı mey-i hâ-mîm ile Kevser-i Müzzemmil
Verdi hayâtı dillere eyledi müzekkâ (9/8)*

16. Fetih Sûresi 1. Âyet:

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

“Sana apaçık bir fetih ihsan ettik.”²⁴

17. Necm Sûresi 1. Âyet:

وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ

“İndiği sırada yıldız and olsun.”²⁵

18. Necm Sûresi 8. Âyet:

ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى

“Sonra yaklaştı ve iyice sarktı.”²⁶

19. Necm Sûresi 9. Âyet:

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ

“Öyle ki araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı.”²⁷

²⁴ Âyet-i kerimde geçen “*fetahnâ*”/“fetih ve zafer ihsan ettik” lafzının kullanımı için bkz.

Serîr-i Süleymân'e esâme mi bıraktı

Cebrâil ola hâmil-i livâ-yı fetahnâ (9/16)

²⁵ Âyette yıldız manasına gelen “en-Necm” kelimesi aynı zaman da Kur'an'da bir sûrenin de adıdır. Bu sûreye şu şekilde telmihte bulunulmuştur:

asfin ne güzel vâsıfıdır sûre-i ve'n-Necm

Yâsîn senâ eyler sana hem sûre-i A'lâ (9/4)

²⁶ Âyet-i kerimde geçen “*denâ fetedellâ*”/“yaklaştı ve iyice sarktı” lafzının kullanımı için bkz.

Ey rehber-i küll rûz-i cezâ kân-i şefa'at

Gülzâr-ı denâ bülbül-i bezm-i fetedellâ (9/3)

²⁷ Hâce Muhammed Lutfî, bu âyet-i kerimeyi bir çok yerde “*kâb-ı kavseyn*, *kâbe kavseyn-i ev ednâ* ve *ev ednâ*” ifadeleriyle kullanmıştır. Kullanımlar için bkz.

Sahrâ-yı kâbe kavseyn ev ednâ serîrine

Da'vet edüp Teâlâ Habîb-i Muhammed'i (689/2)

O bir nûr-i mücellâdır o bir nûr-i mu'allâdır

Harem-i kâb-ı kavseynde olan mihmân Muhammed'dir (171/4)

Muktedâ eyledi Hak Mescid-i Aksâ'da seni

Enbiyâ zümresine Leyle-i Esrâ'da seni

Zikr edüp Hazret-i Hak mele-i a'lâda seni

Mihmân eyledi Hüda sadr-ı ev ednâda seni (618/2. Ayrıca bkz. Mi'râcî'n-Nebî/118, 129, 7/3, 9/6, 10/10, 16/8, 31/6,

46/12, 374/3, 486/6, 511/2, 618/7, Na't-ı Habîb-i Rahmân-1/2)

20. Necm Sûresi 10. Âyet:

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ

“O da kuluna vahyetmek istediği her şeyi vahyetti.”²⁸

21. Necm Sûresi 17. Âyet:

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ

“Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı.”²⁹

22. Saf Sûresi 13. Âyet:

وَأُخْرَىٰ تُجْزَوْنَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“Memnun olacağınız bir şey daha var: Allah’tan bir yardım ve yakında gerçekleşecek bir zafer! Müminlere bunları müjdele!”³⁰

23. Şems Sûresi 1. Âyet:

وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا

²⁸ Âyette geçen “*mâ evhâ*”/“vahyetmek istediği her şey” lafzının kullanımları için bkz.

Hâzin-i esrâr-ı mâ evhâ hidâyet perveri

Rahmeten li'l-âlemîn âhir zemân peygamberi (Merhabâlar-1/5)

Senindir rütbe-i levlâk senindir sırr-ı mâ evhâ

Seni fevc-i risâletde alemdâr eyleyen Mevlâ (20/5. Ayrıca bkz. Mi'râcû'n-Nebî/14, Merhabâlar-1/5, 9/5, 486/6, Na't-ı Habîb-i Rahmân-1/2)

²⁹ Âyette Gözün kaymaması manasına gelen “*mâ-zâğal*” lafzının kullanımları için bkz.

Kühl-i mâ-zâğal çekildi gözüme

İlm-i hikmet nâzil oldu sözüme (Mi'râcû'n-Nebî/110)

Kühl-i mâ-zâğal-l-basar zîver-i nûr-i dîdesi

Hâk-i pâ-y-i lü'lü-i lâlâ Muhammed Mustafâ (7/13)

³⁰ Âyette geçen “*nasrun mina'llâh*”/“Allah’tan bir yardım” lafzının kullanımı için bkz.

Zevk ile nasrun mina'llâh okudu

Şevk ile fethun karîbüdür dedi (Mevlidü'n-Nebî/154)

Dervişler cündullâh olmuş bâtında

Nasrun mina'llâhdan ihsân ederler (96/7)

“Yemin olsun Güneşe ve onun aydınlığına.”³¹

24. Leyl Sûresi 1. Âyet:

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ

“Yemin olsun, karanlığı ile ortalığı bürüdüğü zaman geceye.”³²

25. Duhâ Sûresi 1. Âyet:

وَالضُّحَىٰ

“Yemin olsun, güneşin yükselip en parlak halini aldığı kuşluk vaktine.”³³

26. Duhâ Sûresi 5. Âyet:

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ

“Elbette Rabbin sana ileride öyle ihsan edecek, ta ki sen de O’ndan ve verdiğinden razı olacaksın.”³⁴

27. Tîn Sûresi 4. Âyet:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

³¹ Güneş manasına gelen eş-Şems kelimesi aynı zamanda Kur’an-ı Kerimdeki bir sûrenin de adıdır. Bu lafzın kullanımı için bkz.

Ve’ş-şemsi şehâ mir ‘ât-ı didâr-ı şerîfin
Menzil-gehiniz şeb-i şerâfetde ev ednâ (9/6)

³² Gece manasına gelen el-Leyl ibaresi aynı zamanda Kur’an-ı Kerimde bir sûrenin ismidir. Bu lafzın kullanımı için bkz.

Ve’l-leyli kasem-gû şeref ü şöhet ü şânın
Arş’a erişir hâzin-i esrâr-ı mâ evhâ (9/5)

³³ Hâce Muhammed Lutfi, bu âyet-i kerimeyi iki yerde şu şekilde kullanmıştır:

Ey nûr-ı Hak Muhammed sûre-i ve’d-duhâda
Vasf eylemiş seni Hak ta ‘rifeder Teâlâ (10/3)

Gönderdi sana hil’at-i levlâke le-amrûk
İnşirâh ile ve’d-duhâ hem sûre-i Tâhâ (9/9. Ayrıca bkz. 7/5)

³⁴ Hâce Muhammed Lutfi, Sen rabbinden razı olacaksın manasına gelen “*Rabbûke feterdâ*” ibaresini eserinde iki yerde kullanmıştır. Bkz.

Leyle-i keremde Kerîm’in va ‘d-i kerîmi
Tebşîr-i azîmdir sana Rabbûke feterdâ (9/2)

Biz ümmet-i Muhammed şöhetleriyle halk olduk
Bu nâmı bizden alma mübeşşer-i “feterdâ” (10/12)

“Biz insanı en mükemmel sûrette yarattık.”³⁵

28. İhlâs Sûresi 2. Âyet:

اللَّهُ الصَّمَدُ

“Allah Samed’dir.”³⁶

Yukarıda görüldüğü gibi Hâce Muhammed Lutfi eserinde, yirmi sekiz farklı âyeti yüz yirmi yedi defa kullanmıştır. Bu onun, ileri düzeyde Kur’an bilginin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Eserde ayrıca Fâtiha³⁷, Furkan³⁸, Tâhâ³⁹, Yâsîn⁴⁰, Rahmân⁴¹, Müzzemmil⁴², Müddessir⁴³, A‘lâ⁴⁴, Duhâ⁴⁵ ve İnşirâh⁴⁶ sûreleri olmak üzere toplam on sûreye de sadece ismen yer verilmiştir.

b. Hülâsâtü’l-hakâyık’ta Kullanılan Hadisler:

Hâce Muhammed Lutfi, dini/tasavvufi kültürünün bir yansıması olarak manzumelerinde birçok hâdis de vermiştir. Bu hadisler; “levlâke lema halak-tu’l-eflâk”, “lî meallahi vaktün/zemanün”, “küntü kenzen mahfiyyen”, “es-Se-hiyyu habibullah”, “men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu”, “evvelu ma ha-lakalluhu nurî” gibi çoğu tasavvuf kitaplarında Hazreti Peygambere atfedilen rivayetlerdir. Bunlar şunlardır:

³⁵ Âyet-i kerîmede geçen “en mükemmel suret” anlamındaki *ahsen-i takvîm* terkibinin kullanımı için bkz.

Bizi tekrîm edüp tâc-ı kerâmet

Başımızda seâdete âlâmet

Verüp ahsen-i takvîmle kıyâfet

Sana binlerce hamd olsun İlâhî (617/4)

³⁶ “Ezeli, ebedi ve yüce olan ve hiç kimseye veya şeye ihtiyacı olmayan, mutlak malik olan yüce Allah” ma-nasına gelen Samed kelimesinin kullanımı için bkz.

Ümmet-i Muhammed zâir-i Ahmed

Oldular kâsîd-ı kabr-i Muhammed

Ne keremler etdi Allahu’s-Samed

Yâ Rab Muhammed’e bağışla bizi (676/2. Samed isminin kullanımıyla ilgili ayrıca bkz. Mi’râcü’n-Nebî/6, 42, 104, 156, 5/15, 80/1-7, 191/5, 509/3, 516/6, 618/1, 625/1, 641/7, Kıyâmet Destanı, 38, Mi’râ-cü’n-Nebî/110)

³⁷ Bkz. Kıyâmet Destanı/94, 113/13, 390/16, Mevlidü’n-Nebî/25, 113/12, 121/5, 249/20, 477/6, 614/2, Mer-siye-3/32, Kıyâmet Destanı/95.

³⁸ Bkz. 649/5.

³⁹ Bkz. 7/4, 9/9, 649/5.

⁴⁰ Bkz. 9/4, 113/12, 649/5.

⁴¹ Bkz. 521/1.

⁴² Bkz. 9/8.

⁴³ Bkz. 9/7.

⁴⁴ Bkz. 9/4.

⁴⁵ Bkz. Kıyâmet Destanı/46, Mi’râcü’n-Nebî/164, 532/4.

⁴⁶ Bkz. 9/9.

لَوْ لَآكَ لَوْ لَآكَ لَمَّا خَلَقْتَ الْاَفْلَآكَ 1.

“Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım”⁴⁷

Mutasavvıf şairler tarafından daha çok “*lev lâke*” lafzı ile iktibas edilen bu rivayet, Hâce Muhammed Lutfi tarafından da on altı kez kullanılmıştır.

Allahu Teâlâ’nın Hazreti Peygambere sevgi ve muhabbetini gösteren bu rivayet, sûfî şairler tarafından kutsî hadis olarak kabul edilerek özellikle naatlerde “*lev lâke / Sen olmasaydın*” ifadesiyle kullanılmıştır. Hülâsâtü’l-Hakâyık da da en fazla atıfta bulunulan rivayetlerden birisidir.⁴⁸ Bundan dolayı Hâce Muhammed Lutfi, “*lev lâke*” kelimesindeki manayı, Hazreti Peygamberi yüceltmek için ona verilen bir *rütbe/mertebe*⁴⁹, O’nun başına takılan bir *taç*⁵⁰, O’na giydirilen bir *şeref hil’ati/elbisesi*⁵¹, sadece O’nun oturmasına tahsis edilmiş bir *kürsi*⁵² görmenin yanında altında serinlenecek bir *gölge*⁵³ ve O’nu diğer peygamberlerden ayıracak bir *sancak*⁵⁴ olarak da görmektedir. Ayrıca *emr-i levlâk*⁵⁵ ifadelerini de kullanmaktadır.

⁴⁷ Aliyyü’l-Kârî, *el-Masnû ‘fî mârifeti hadîsi ‘l-mevdû’*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebü’l-matbûati’l-İslâmî, Kahire, 1984, s. 150; *el-Esrâru ‘l-merfûa fi ‘l-ahbâri ‘l-mevdûa*, thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, Dâru’l-emâne-Müessesetü’r-risale, Beyrut, 1391/1971, s. 295; el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü ‘l-hafâ ve müzîlû ‘l-ilbâs*, Müessesetü’r-risale, Beyrut, 1405, 2/164.

⁴⁸ Eserde, on altı değişik yerde alıntı yapılan bu ifade için bkz. Bir Hâtıra/3, Mî’râcû’n-Nebi/8, İlticâ-Nâme/125, Merhabâlar/6, 7/4, 8/4, 9/9, 20/5, 76/2, 82/6, 339/8, 364/3, 436/8, 689/6, 702/3, İlâhi-Nâme/10, Na’t-ı Habîb-i Rahmân/5.

⁴⁹ Senindir *rutbe-i levlâk* senindir sır-ı “*mâevhâ*”
Seni fevc-i risâletde alemdâr eyleyen Mevlâ (20/5. Ayrıca bkz. 339/8)

⁵⁰ *Tâc-ı levlâk* lâbisi mîr-i rusûl
Taht-ı rahmet câlisi şem-’i sübûl. (Mî’râcû’n-Nebi/8. Ayrıca bkz. 702/3, İlâhi-Nâme/10)

⁵¹ Merhabâ cûd-i vücûdudur dü-kevneyn hil kati
Sana giydirdi Hudâ “*levlâke levlâk*” hil’ati (Merhabâlar/6. Ayrıca bkz. 7/4, 9/9, 689, 6)

⁵² Zâtuna kuruldu *kürsi-i Levlâk*
Kuruldu kürsîde sultân-ı emlâk
Kaldılar hayretde ashâb-ı eflâk
Muhammed ‘dir kerem-kâni Muhammed. (76/2. Ayrıca bkz. 364/3)

⁵³ Herkes hilkatince giydi hil’atler
Kimi nebi kimi velî tal’atler
Sâye-i levlâkde bulduk devletler
Hükmullâhe râzî olsun gönüller
Hicrân âteşine yansın gönüller. (Bir Hâtıra/3)

⁵⁴ Ezelden tâ ebed meşrik-ı envâr
Livâ-i Levlâk ile ol kerem-kâr
Burak-ı na’lidir seb’a-i seyyâr
Sana dest-bestedir ebrâr u ahyâr
Sebeb-i hilkat-i her dü-serâsın
Heyûlân nûr-i Hak hayru’l-verâsın. (Na’t-ı Habîb-i Rahmân/5)

⁵⁵ Onsekiz bin âlemin icâdına oldur sebeb
Emr-i levlâk ile sultandır Habîb-i Kibriyâ. (8/4. Ayrıca bkz. 82/6)

“*Sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım.*” ifadesiyle meşhur olan bu rivayet hakkında Aliyyu'l-Kârî (ö. 1014/1605), Aclûnî (ö. 1162/1652)⁵⁶, Şevkânî (ö. 1250/1834)⁵⁷ ve Sagânî (ö. 650/1252)'nin “*mevzu'dur*”⁵⁸ görüşüne katılmakla birlikte hadis kritiğine göre sahih değilse de manasının sahih olduğunu belirtmektedir.⁵⁹

لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ 2.

“Benim Allah ile beraber olduğum öyle bir vakit vardır ki, o vakit içinde ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.”⁶⁰

Hâce Muhammed Lutfî'nin, *lî meallâh* lafzıyla kullandığı bu rivayetteki sözü edilen vakit, mutasavvıflar tarafından “Makâm-ı Muhammedî” veya “ehâdiyyet makamı” olarak da isimlendirilmiştir. Yine bu makam, Miraç gecesi Hz. Peygamber'in Allah'a olan yakınlığını bildirdiği *ev ednâ* âyetiyle de ilişkilendirilmiştir.⁶¹ Nitekim Hâce Muhammed Lutfî bu gerçeği manzumelerinde, Hz. Peygamberin İsrâ gecesi *lî meallâh* sarayına⁶² konuk olarak bu büyük sırra mazhar olduğunu⁶³ dile getirmiştir.

Genellikle Duafa ve Mevduat kitaplarında yer alan bu rivayet, ilk dönem sûfîlerinden Kuşeyrî tarafından senedsiz olarak; “*Benim Allah ile öyle vaktim vardır ki, Rabbinden başkası oraya sığmaz*”⁶⁴ ifadesiyle nakledilmiştir. Fakat Sehâvî, Aliyyu'l-Kârî ve Aclûnî'ye göre ise: “*Bu söz tasavvuf ehlinin dillerinde dolaşan ve aslı belirtilmeyen ve senedi olmayan bir sözdür.*”⁶⁵ Bu bilgiler ışığında söz konusu rivayetin Hz. Peygambere nispet edilemeyeceği ortadadır.

أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ وَبِيَدِي لَوْاءُ الْخَضِرِ 3.

⁵⁶ Aclûnî, *Kesf*, II, 164.

⁵⁷ Şevkânî, Muhammed bin Ali, *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut-1987, s. 326.

⁵⁸ Sagânî, el-Hasan b. Muhammed, *Mevzûâtü's-Sagânî*, thk. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut 1985, s. 52.

⁵⁹ Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 288.

⁶⁰ el-Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Ya'kub el-Kelâbâzî (Gülâbâdî) el-Buhârî, *Bahru'l-fevâid (Me'âni'l-ahbâr)*, thk. Vecîh Kemâluddîn Zekî, Dâru's-Selâm, Kahire-1429/2008, s. 208, 335; es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makâsîdû'l-hasene*, tsh. Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Mektebetü Hancî, Mısır 1375/1956, s. 565, Aclûnî, *Kesf*, II, 173.

⁶¹ Yeniterzi, Emine, *Divan Şiirinde Na'î*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1993, s. 158.

⁶² *Serây-ı lî meallâh* leyle-i esrârında

Cebrâil oldu pişrevşitâb-ı Muhammedî (689/7)

⁶³ *Mazhar oldum lî meallâh sırına*

Ol dem erişdim kemâl-i birrine (Mi'râcü'n-Nebî/120)

⁶⁴ Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havâzin, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1981, s. 212.

⁶⁵ Sehâvî, *Makâsîd*, s. 565; Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 291; Aclûnî, *Kesf*, I, 173.

“Ben Âdemoğullarının efendisiyim! Öğünmek için söylemiyorum; kıyâmet gününde hamd sancağı benim elimde olacaktır”⁶⁶
Hâce Muhammed Lutfî’nin, *livâü’l-hamd/hamd sancağı* ifadesiyle kullanmış olduğu bu ibare, kıyâmet gününde Hz. Peygamberin elinde bulunarak ümmetin altında toplanacağı sancağı ifade etmektedir.⁶⁷

Söz konusu rivayet, Tirmizî’de iki farklı yerde geçen sahih bir hadistir.

كُنْتُ كَنْزًا لَا أَعْرِفُ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ خَلْقًا فَعَرَفْتُهُمْ بِي فَعَرَفُونِي

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım. Kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar.”⁶⁸

Genelde *kenz-i mahfî* veya *küntü kenzen* lafızları ile iktibas edilen bu rivayet Hâce Muhammed Lutfî tarafından beş kez kullanılmıştır.⁶⁹ O, *küntü kenzen*’i Hz. Peygambere ait bir sır olarak kabul etmiş ve Allahu Teala’nın bu sırrı âlemlere ifşa ettiğini ifade etmiştir.⁷⁰

Tasavvuf erbabının çok kullandığı⁷¹ bu rivayet, temel hadis kaynakları arasında bulunamamıştır. İbn Teymiyye (ö. 728/1325)’nin söz konusu rivayet hakkında: “Hz. Peygamber’in sözü değildir. Sahih veya zayıf bir senedi bilinmiyor” şeklindeki ifadelerine Zerkeşî (ö. 794/1392) ve İbn Hacer (ö. 852/1448)’in de katıldıkları görülmektedir.⁷² İlgili rivayetin Hz. Peygambere ait olmadığı görüşünü savunanlar arasında İzmirli İsmail Hakkı ve Elbanî de bulunmaktadır.⁷³ Bunun yanında bu rivayetin hadis olmasa da manasının doğru olduğunu

⁶⁶ et-Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiu’s-Sahih*, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul 1992, Tefsîru’l-Kur’ân, I; Menâkıb, I.

⁶⁷ Eserde geçen *livâü’l-hamd/hamd sancağı* ifadesinin kullanımı için bkz.:

Bütün ihvân-ı imânla livâü’l-hamd’in altında

Huzûr-ı Hazret-i Hak’da yüzü ihvânın ağı olsun (451/5. Ayrıca bkz. 291/6, 400/8, 407/2, 441/4, 577/6, 618/5, 689/2, Kıyâmet Destanı/54, 67, 68, 75, 86, Mi’râcü’n-Nebî/166)

⁶⁸ Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *et-Tezkira fi’l-ehâdisi’l-müştehirâ*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 136; Sehâvî, *Makâsîd*, 1/521; Aclûnî, *Kesf*, II, 132.

⁶⁹ Mevlidü’n-Nebî/26, 8/8, 18/4, 42/7, 92/8.

⁷⁰ *Küntü kenz esrârını âlemlere ifşâ kılan*

Zâhir u bâtında burhândır Habîb-i Kibriyâ (8/8)

⁷¹ İbn Arabî, *el-Futûhâtü’l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahyâ, el-Mektebetü’l-Arabiyye, Mısır, 1985, XII, 574; İmâm-ı Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Sehrendî, *el-Mektûbât*, Sirâc Kitâbevi, İstanbul, ty, I. 26, II. 75, III, 112, 175; Kâşânî, Abdurrezzâk, *İstılâhâtü’s-Sûfiyye*, Kâhire 1992, s. 76, 116.

⁷² Zerkeşî, *Tezkira*, 136; Sehâvî, *Mekâsîd*, 327; Aliyyu’l-Kârî, *Masnu’*, 141; *Esrâr*, 269; Aclûnî, *Kesf*, II, 132.

⁷³ İzmirli, İsmâil Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebiyye*, Esra Yayınları, haz. İsmail Hakkı Uca, İstanbul, 1996, 98; Elbanî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü’l-ehâdisi’d-Daîfe ve’l-Mevdû’a ve eseruhâ’seyyi’ fi’l-Ümme*, Mektebetü’l-Meârif, Riyad, 1992, I, 166.

söyleyen kimseler de bulunmaktadır.⁷⁴ Bu bağlamda rivayet ile ilgili bir eseri de bulunan İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724) rivayet hakkında, İbn Arabî (ö. 638/1240)'nin "*Nakil yönünden sahih değilse de, keşfen sahihtir.*" sözlerini naklederek hadis rivayet sisteminin, keşf ve ilhamla sabit bilgiler karşısında bir değerinin olmayacağı manasında ifadeler kullanmıştır.⁷⁵ Bu kanaatin hadis kritikleri açısından bir değerinin olmadığı açıktır.

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ 5.

"Kendini bilen Rabbini bilir"⁷⁶

Hâce Muhammed Lütfî'nin Hülâsatü'l-hakâyık'da yetmiş dört defa atıfda bulunduğu rivayetlerden bir tanesi de "*men aref*"dir. Lütfî'nin bu rivayeti, *men aref* lafzı ile birlikte *ilm-i aref*⁷⁷, *ders-i aref*⁷⁸, *sırr/esrâr-ı aref*⁷⁹, *mekteb-i aref*⁸⁰, *metn-i aref*⁸¹, *kitab-ı aref*⁸², *nây-ı aref*⁸³, *nûr-i aref*⁸⁴, *bahs-i aref*⁸⁵, *erbâb-ı*

⁷⁴ Aliyyu'l-Kârî, *Esrâr*, 269.

⁷⁵ Bursevî, İsmâil Hakkı, *Kenz-i Mahfî*, Misvâk Neşriyat. İstanbul, 1980, 10, 11.

⁷⁶ Zerkeşî, *Tezkira*, 129; Sehâvî, *Mekasîd*, 419; Aliyyu'l-Kârî, *Esrâr*, 351; Aclûnî, *Keşf*, II, 361.

⁷⁷ **İlm-i aref** deryâsıdır

Habîb-i Kibriyâ'sıdır

Güneş anın ziyâsıdır

Ahmed Muhammed Mustafâ (5/14. Ayrıca bkz. 487/3, 607/8, Der-Vefât-ı Vehbî Efendi/9)

⁷⁸ Âlemlere vermiş şeref

Nûr-i Muhammed her taraf

Neşr eylemiş ders-i aref

Ahmed Muhammed Mustafâ (16/5. Ayrıca bkz. 42/5, 51/2, 54/4, 69/7, 75/10, 76/1, 86/3, 131/3, 142/3, 163/13, 180/4, 199/7, 204/3, 208/3, 222/3, 270/7, 278/5, 330/8, 331/6, 382/3, 455/6, 499/7, 505/7, 548/2, 554/5, 613/6, 633/1, 678/3, 686/10)

⁷⁹ *Meydân-ı muhabbetde ki merdânelerin var*

Rişte-i muhabbetde ki dîrdânelerin var

Esrâr-ı aref dilde ledün-dânelerin var

Hikmethâne-i zevkde mül-dânelerin var (142/1. Ayrıca bkz. 201/3, 273/2, 410/5, 424/4, 487/2, Gültün Bülbül İle Şivesi/10,)

⁸⁰ **Mekteb-i aref**de okunur ilm-i ledünnî

Metn-i dile bak sen de okursun bu kitâbı (604/3)

⁸¹ *Metn-i arefe şârih dildeki süveydâdır*

O şem'a-i vahdetde pervâneleri seyr et (62/4)

⁸² **İmâm-ı Rabbânî kitâb-ı aref**

Bâkî Muhammed 'le buldu bin şeref

Füyûzâtı ile doldu her taraf

Kerem-i İlâhî şâyân iledir (82/33. Ayrıca bkz. 110/4)

⁸³ *Mey dolarsa câm-ı hüda nây-ı aref verir sadâ*

Cânân eder ol dem nidâ görünür didâr dîrleri (607/5)

⁸⁴ *Yâ Rab bu kadar Zât-ı Kerîm'in kereminden*

Ver nûr-i aref didemi seyrâna yetişdir (205/4)

⁸⁵ **Bahs-i aref**den dem ura

Hayrân ola gören nûra

Sanki Mûsâ çıkmış Tûr'a

Âleme mâmûr bahş ede (576/3)

*aref*⁸⁶, *şürrâh-ı aref*⁸⁷, *kütübhâne-i aref*⁸⁸, *men aref bâdesi*⁸⁹, *men aref meyhâne-si*⁹⁰, *men aref dershanesi*⁹¹, *men aref bülbülleri*⁹², *aref tıbhânesi*⁹³ ve *ilm-i aref bülbülleri*⁹⁴ gibi farklı terkiblerle beraber kullandığı da görülür. Bunun yanında yukarıdaki rivayete sadece *aref*⁹⁵ kelimesi ve aynı manaya gelen *ârif-i nefis*⁹⁶ ifadeleriyle işaret ettiği manzumeleri de bulunmaktadır.

Söz konusu rivayet, genellikle uydurma ve zayıf hadis kitaplarında geçmektedir. Bunun hakkında İbn Hibban (ö. 354/965) “*Sabit değildir*”⁹⁷ ifadesini kullanırken; Sem’anî (ö. 489/1014) bu sözün Yahya b. Muaz er-Razi (ö. 258/871)’ye ait olduğunu belirtmektedir. Nevevi (ö. 676/1277), İbn Hibban’ın “*Sabit değildir*” görüşünü tekrarlarlarken; Sağanî (ö. 650/1252)⁹⁸ ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) rivayeti “*uydurma*” olarak damgalamaktadırlar.⁹⁹ Rivayete “*el-Kavlu’l-eşbeh fi hadisi men arafe nefsehu fekad arafe rabbeh*” ismiyle özel bir risale¹⁰⁰ tahsis eden Süyûtî (ö. 911/1505), yukarıdaki âlimlerin görüşlerini değerlendirerek rivayetin, hadis olmadığı fakat manasının doğru olduğu kanaatini belirtmektedir.¹⁰¹

⁸⁶ *Esrâr-ı derûn dersini erbâb-ı arefden*

Görmemiş olan dilde öten sâzı ne bilsün (415/3)

⁸⁷ *Meyhâneye var LUTFİYÂ sermestleri bir gör*

Şürrâh-ı aref herbiri gönünde kitâbı (604/5)

⁸⁸ *Kelâm-ı evliyâyâ tâzîm etmek vâcib olmuştur*

Kütübhâne-i arefde teharri et bu fetvâyı (669/4)

⁸⁹ *Men aref bâdesini neşreyleyen dilden dile*

Sâki-i kevser-i mânâ hubb-i Rahmân andadır (215/4)

⁹⁰ *Men aref meyhânesinde mey-im ânâ doludur*

Bir şerâb-ı eynemâdan iç ki sultanlık budur (207/6. Ayrıca bkz. 237/5, 352/2, 560/3, 681/5)

⁹¹ *Ravza-i dildir ezelden men aref dershânesi*

Hall-i müşkil eyleyen ilhâm-ı şe’n dildedir (87/3. Ayrıca bkz. 128/6, 152/5, 190/7, 294/2, 386/5, 434/1, 461/3, 504/5, 574/3, 678/3, 687/3)

⁹² *Men aref bülbüllerine verd-i handim kıl nazar*

Her seher sünbüllerine la’l-i kandim kıl nazar (84/1)

⁹³ *Derûnun derdine cânâ şifâ-yâb olmak istersen*

Aref tıbhânesinde LUTFİYÂ Lokmân olandan sor (200/5)

⁹⁴ *Gülşen-i vahdet gülleri ilm-i aref bülbülleri*

Sermest-i mey-i mânevî şem-i hüda pervânesi (717/2)

⁹⁵ *Bağlandı Fırat’ın her bir tarafı*

Bilinmedi Ehl-i beyt’in şerefi

Bu hikmeti bilir bilen arefi

Lokmân ağlar Nu’mân ağlar dîn ağlar (93/19)

⁹⁶ *Ârif-i nefis olmak ister Hakk’ı bilmek isteyen*

Taht-ı dilde LUTFÎ sultân ol Süleymân’lık budur (207/7)

⁹⁷ Aclûnî, *Keşf*, II, 262.

⁹⁸ Sağânî, *Mevzûât*, 35.

⁹⁹ Zerkeşî, *Tezkira*, 129; Sehâvî, *Mekasid*, 419; Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Hâvî li’l-Fetâvâ*, Dârû’l-Kitâbî’l-Arabî, Beyrut, ty, II, 451, 452; Aclûnî, *Keşf*, II, 262.

¹⁰⁰ Risale için bkz. Suyûtî, *el-Hâvî li’l-Fetâvâ*, II, 451-455.

¹⁰¹ Suyûtî, *el-Hâvî li’l-Fetâvâ*, II, 451, 452.

Son dönem ilim adamlarından İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946) da söz konusu rivayetin Hz. Peygamber'e ait bir söz olmadığını¹⁰² belirtirken Elbânî bu rivayetin aslının olmadığını ifade etmektedir.¹⁰³

Bu bilgiler ışığında rivayetin hadis olmadığını söyleyebiliriz.

6. الْكَرِيمُ (السَّخِيُّ) حَبِيبُ اللَّهِ وَلَوْ كَانَ فَاسِقًا.

“Cömert kimse fasık da olsa Allah'ın sevgilisidir.”¹⁰⁴

Hâce Muhammed Lutfî'nin *Hülâsatü'l-hakâyık*'da kullanmış rivayetlerden biri de *es-Sahîyyu habibullah* lafzıdır. Lutfî, bu lafzı bazı manzumelerinde aynen kullandığı¹⁰⁵ gibi bazılarında da *Allah sahîyi sever*¹⁰⁶ şeklinde kullanmıştır.

Rivayet, temel hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Halk arasında hadis diye meşhur olmuş rivayetleri inceleyen eserlerde bulabildiğimiz rivayet hakkında Sehâvî “*la asle lehu*” ifadelerini kullanarak rivayetin muteber bir kaynağının olmadığına işaret etmiştir. Aliyyu'l-Kârî ise bu haliyle rivayetin “*Allah tevbe edenleri sever*”¹⁰⁷ ve “*Allah zalimleri sevmez*”¹⁰⁸ ayetleriyle çeliştiğini, fasıkların ya kafir ya da zalim olduklarını söyleyerek izah etmektedir.¹⁰⁹

Sonuç

Hâce Muhammed Lutfî'nin *Hülâsatü'l-Hakâyık* isimli eserinin hem âyet hem de hadis kullanımı açısından oldukça zengin bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Eserde 17 farklı sûreye ait 28 âyetin belirli kelimeleri 127 kez kullanılmıştır. En fazla kullanılan sûre 7 âyetle Bakara sûresi, daha sonra 5 âyetle Necm sûresi ve 2 âyetle de Duhâ sûresi gelmektedir. Ayrıca eserde Fâtiha, Furkan, Tâhâ, Yâsîn, Rahmân, Müzzemmil, Müddessir, A'lâ, Duhâ ve İnşirâh olmak üzere toplam 10 sûreye de ismen yer verilmiştir. *Hülâsatü'l-Hakâyık*'da

¹⁰² İzmirli, İsmail Hakkı, *Mustasvîfe Sözlere mi? Tasavvufun Zaferleri mi?: Hakk'ın Zaferleri*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1341, 4; *Siyer*, 95.

¹⁰³ Elbânî, *Daîfe*, I, 165, 166.

¹⁰⁴ Sehâvî, *Mekasid*, s. 316.

¹⁰⁵ *Gûş-dâr ol hüş-mendim şeriat akvâline*
“*Es-sahîyyü habîbullah*” bak hadîs meâline (524/1)

¹⁰⁶ *Sahîleri sever Hazret-i Allah*
Bahîllerde yoktur muhabbetullah (186/5. Ayrıca bkz. 186/9, 521/13, 671/13, 721/3, 7, 11)

¹⁰⁷ Bakara Sûresi, 2/222.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân Sûresi, 3/57.

¹⁰⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Esrâr*, 266.

kullanılan hadislerin sayısı âyetlere nazaran az olmakla birlikte toplam altı farklı hadisin yüz elliye yakın şiirde ictibas edilmesi eserin hadis açısından da zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca eserde mana ile kullanılan hadisler de bulunmaktadır. Bütün bu bilgilerden yola çıkarak Hâce Muhammed Lutfî'nin mu-tasavvıf kimliği ile Kur'an ve Hadis ilimlerine ne denli vakıf olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Acılûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1405.
- Aliyyülkârî, Ebu'l-Hasan Nuruddin Ali b. Sultan Muhammed; el-Esrârû'l-merfûa fi'l-ahbârî'l-mevdûa, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Dârû'l-emâne-Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1391/1971.
- _____ ; el-Masnû' fi mârifeti hadîsi'l-mevdû', thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebü'l-matbûati'l-İslâmî, Kahire, 1984.
- Bursevî, İsmâil Hakkı, Kenz-i Mahfî, Misvâk Neşriyat. İstanbul, 1980.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, Silsiletu'l-ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdû'a ve eseruhâ'seyyi' fi'l-Ümme, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 1992.
- Hâce Muhammed Lutfî (Efe Hazretleri) Hayâtı, Şahsiyeti ve Eserleri, (haz. Hüseyin Kutlu), Damla Yayınevi, İstanbul 2006.
- İbn Arabî, el-Futûhâtû'l-Mekkiyye, thk. Osman Yahyâ, el-Mektebetu'l-Arabiyye, Mısır, 1985.
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Sehrendî, el-Mektûbât, Sirâc Kitâbevi, İstanbul, ty.
- İzmirli, İsmâil Hakkı, Mustasvife Sözleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi?: Hakk'ın Zaferleri, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1341
- _____ ; Siyer-i Celîle-i Nebeviyye, Esra Yayınları, haz. İsmail Hakkı Uca, İstanbul, 1996.
- Kâşânî, Abdurrezzâk, Istîlâhâtû's-Sûfiyye, Kâhire 1992
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Ya'kub el-Kelâbâzî (Gülâbâdî) el-Buhârî, Bahru'l-fevâid (Me'âni'l-ahbâr), thk. Vecîh Kemâluddîn Zekî, Dârû's-Selâm, Kahire-1429/2008.
- Kıyıcı, Selahattin, Alvarlı Muhammed Lutfî Efendi, DİA, II, (1986), s. 552.
- Korkusuz, M. Şefik, Nehri'den Hazne'ye Meşayihî Nakşibendi, Kilim Matbaacılık, İstanbul 2010.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Havâzin, Kuşeyrî Risâlesi, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1981.
- Pala, İskender, Divan Edebiyatı, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.
- Şehâvî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, el-Makâsîdû'l-hasene, tsh.

- Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Mektebetü Hancî, Mısır 1375/1956.
- Sağânî, el-Hasan b. Muhammed, Mevzûâtü's-Sağânî, thk. Necm Abdurrahman Halef, Beyrut 1985.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, el-Hâvî li'l-Fetâvâ, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Şener, H. İbrahim - Yıldız, Alim, Türk İslâm Edebiyatı, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Şevkânî, Muhammed bin Ali, el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut-1987
- Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügatı, haz. Kemâl Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa b. Sevre, el-Câmiu's-Sahih, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul 1992.
- Yeniterzi, Emine, Divan Şiirinde Na't, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1993
- Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, et-Tezkira fi'l-ehâdisi'l-müşte-hira, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.

**SEYYİD TÂHÂ-İ HAKKÂRÎ
(ö.1269/1853)'Yİ ANLAMAK**

Dr. Nuran ÇETİN

SEYYİD TÂHÂ-İ HAKKÂRÎ (ö.1269/1853)'Yİ ANLAMAK

Dr. Nuran ÇETİN¹

XIX. yüzyılın önemli mutasavvıflarından olan Seyyid Tâhâ-î el-Hakkârî (ö.1269/1853), Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye² kolunun kurucusu Şeyh Mevlânâ Hâlid-i el-Bağdâdî (ö.1242/1826)'nin³ feyiz ve muhabbetine mazhâr olmuştur. Mürşidinden aldığı eğitim ve terbiye ile Hakkârî'nin Şemdinli ilçesine

¹ Öğretmen

² Nakşibendiliğin bir kolu olan Hâlidilik, XIX yüzyılda Şeyh Mevlânâ Hâlid-i el-Bağdâdî (ö.1242/1826) tarafından kurulmuştur. Hâlidilik, Mısır, Mekte, Medine, Malezya, Endonezya, Suriye, Şam, Musul, Bağdat, Kuzey Irak ve İran'da, Türkiye'de ise Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da yayılmıştır. Kısacası Hâlidilik, Mevlânâ Hâlid-i el-Bağdâdî (ö.1242/1826)'nin yetiştirdiği çok sayıdaki halifesi vâsıtasıyla geniş bir coğrafi alanda etkisini sürdürmüştür.

³ Nakşibendiyye tarikatının kollarından biri olan Hâlidîyye'nin kurucusu Hâlid el-Bağdâdî, 1192 (1778) yılında Irak'ın Süleymaniye kentine bağlı Karadağ kasabasında doğdu. Memleketinde eğitimine başladıktan sonra Süleymaniye ve Bağdat'a gitti. Şeyh Abdurrahîm Berzencî, Şeyh Abdülkerîm Berzencî, Seyyid Molla İbrâhim el-Bârî ve Şeyh Muhammed Kayyim gibi zamânının ünlü âlimlerden ders aldı. 1213 (1798) yılında Şeyh Abdülkerîm Berzencî'nin vefatıyla boşalan Süleymaniye Medresesi'nde müderrisliğe başladı. 1220 (1805) yılında hacca gitti ve giderken yolu üzerindeki Musul, Diyarbakır, Urfa, Halep ve Şam'da bulunan ulemâ ile görüştü. Hac dönüşü memleketine döndü ve ilim, irşad ile meşgûl oldu. Şeyh Abdullâh ed-Dihlevî'den seyr ü sülûkunu tamamlayarak onun halifesi oldu. Bağdat ve ardından Şam'a giden Hâlid el-Bağdâdî, 1242 (1826) yılında vefât etti. Şam yakınlarında bulunan kabri, günümüzde önemli ziyaret mahallerinden biridir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Dîvân, Risâle fî İsbâtî'r-Râbita, Buğyetü'l-Vâcîd fî Mektûbâtî'l-Mevlânâ Hâlid, Risâle fî Âdâbî'z-Zikr, Risâle fî Âdâbî'l-Mürîd Ma'a Şeyhih, Risâle fî'l-Tarîk, Cîlâ'ül-Ekdâr, Ferâidü'l-Fevâid, Vasiyyetü's-Şeyh Hâlid, Risâletü'l-İkdi'l-Cevherî*. Hâlid el-Bağdâdî ve Hâlidilik hakkında bilgi için bkz., Mustafa Fevzi, *Hediyyetü'l-Hâlidîn*, İstanbul, 1313; Es'ad Sâhib, *en-Nûru'l-Hîdâye*, Kâhire, 1311; a.mlf., *el-Füyûzâtü'l-Hâlidîye*, Kâhire, 1311; a.mlf., *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, (haz.Dilaver Selvi-Kemal Yıldız), İstanbul,1993; Vassâf, *Sefîne*, II, 161; Hocaâde Ahmed Hilmî, *Hadîkatü'l-Evliyâ*, (çev. Yakub Kenan Necefzâde), İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1966, s. 83-84; Hacı Reşid Paşa, *Tasavvuf, Tarikatlar Silsilesi ve Ahlâkı İslâmiye*, s. 83-87; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, Kâhire,1308; s. 252-278; Lütfî, *Târîh*, I, 285-286; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevi Ahmed Ziyâüddîn (k.s) Hayâtı-Eserleri-Tarîkat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı*, İstanbul: Sehâ Neşriyat 1984, s. 231 vd.; a.mlf., *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul,1983, s. 242-255; Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Andolu'da Hâlidilik*, İstanbul, 2001; Hamid Algar, "Hâlidîyye", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 295-296; a.mlf., "Hâlid el-Bağdâdî", *a.e.*, XV, 283-285; a.mlf., "Osmanlı Türkiyesi'nde Hâlidî Nakşibendîlerin Usûl ve Âdâbı", *Nakşibendilik*, (trc. Zeynep Özbek), İnsan Yay., 2007, ss. 231-252; Süleyman Uludağ, "Anadolu'da Hâlidilik", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 296-299; Ekrem Işın, "Nakşibendilik", *DBİA*, VI, 36-37; Butrus Abu Manneh, "Khalwa and Râbita in the Hâlid Suborder", *Naqshbandîs*, (ed. M.Gaborieau), Paris, 1990, s. 299-302; a.mlf., "Hâlidiliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, (haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: TTK Yay., 2005, ss. 267-301; Albert Haurani, "Shaikh Khâlid and the Naqshbandi Order", *Islamic Philosophy and Clasical Tradition*, (ed. S.M. Sten), Oxford, 1972, s. 89-103.

bağlı Nehri köyünü, bugünkü adıyla Bağlar mevkiini ilim ve irfân merkezi hâline getirmiştir.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, nesb itibarıyla Şeyh Abdülkâdir Geylânî (ö.561/1165)'nin⁴ neslinden olup, soyu Hz. Peygamber'e dayanmaktadır.⁵ Lakabı ise Şihâbuddin'dir.⁶ Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, ilk eğitimini babası Molla Ahmed b. Sâlih'den aldı.⁷ Sonraki yıllarda Bağdat, Erbil, Süleymaniye ve Kerkük gibi ilim kültür merkezi olan şehirlere giderek zâhirî ilimleri tahsil etti.⁸

⁴ Abdülkâdir Geylânî, 470 (1077) yılında Hazar Denizi'nin güneybatısındaki Gılân (Geylân)'a bağlı Neyf köyünde doğdu. Doğduğu yere nisbetle meşhûr olan Abdülkâdir Geylânî'nin babası Ebû Sâlih Mûsâ, annesi Fatma, nesebi ise Hz. Ali'ye dayanır. Yani Ehl-i Bey'tendir. Künyesi "Ebû Muhammed"dir. Küçük yaşta babasını kaybeden Abdülkâdir Geylânî, ilk tahsilini Geylân'da yaptıktan sonra, 18 yaşına gelince annesinden izin alarak, Abbâsî hilâfet merkezi olan Bağdat'ta giderek tahsilini orada tamamladı. Fıkıh, hadis gibi ilim dallarındaki otoritesi ile ünü arttı. *Kur'an-ı Kerîm*'i hıfzetti. Ebû'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (ö.525/1130) vâstasıyla tasavvufa meyletti ve sonrasında ona intisâb etti. Ardından şeyhine dâmâd oldu. 521 (1127) yılında bir başka hocası Hanbelî fakih Ebû Saîd Mubârek el-Muharrimî'nin kendisine tahsis ettiği Bâbülerrec'deki medresede tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, sarf ve nahiv gibi ilimlerde dersler verdi. Bir taraftan da vaaz ve irşad ile meşgûl oldu. Müderris ve vâiz yönünün güçlü olması, onun görüş ve düşüncelerinin geniş çevrelerde yayılmasını sağladı. İran, Mısır, Yemen ve Şam'dan gelen âlimler ondan ilim öğrenip, feyiz aldılar. Sonrasında medresedeki görevini bırakıp, inzivâyâ çekilerek, yaklaşık 25 yıl Bağdat'ta riyâzat hayatı yaşadı. Ebû Saîd Mubârek el-Muharrimî aracılığıyla hilâfete mazhâr oldu. Ehl-i Sünnet'e ve Şeriat'a bağlı kalan Abdülkâdir Geylânî, Şâfi mezhebine mensup iken, Hanbelî mezhebine geçti ve bu mezhebi ihyâ etmeye çalıştı. Bununla birlikte her iki mezhebe göre fetva verdiği olmuştur. Adına izâfetle kurulan Kâdiriyye tarikatı, İslâm dünyasının hemen her tarafına yayıldı. 561 (1165) yılında vefât eden Abdülkâdir Geylânî'nin Bağdat'ta bulunan türbesi ziyaret edilmektedir. Abdülkâdir-i Geylânî'nin eserlerinden bazıları şunlardır: *El Gunye li-Tâlibî Tarîki'l-Hakk*, *el-Füyûzâtü'r-Rabbâniyye* fî Evrâdi'l-Kâdiriyye, *el-Fethu'r-Rabbânî* ve *l-Feyzü'r-Rahmânî*, *Fütûhu'l-Gayb*, *Mektûbât*, *Sırru'l-Esrâr* ve *Mazharu'l-Envâr* fî mâ Yahtâcu İleyhi'l-Ebrâr, *es-Sirâcü'l-Vehhâc* fî Leyleti'l-Mî'râc, *ed-Dürrü's-Seniyye fî'l-Mevâzî* l-Geylânîyye, *Tenbîhü'l-Gabî* fî Rü'yeti'n-Nebî, *el-Muhtasar fî İlmi'd-Dîn*, *Usûlü's-Seb'a*, *Usûlü'd-Dîn*, *Risâle fî'l-Tevhîd*, *Akîdetü'l-Bâzî'l-Eşheb*. Abdülkâdir Geylânî ve Kâdirilik hakkında bilgi için bkz., Harîrizâde, *Tibyan*, c. I, vr. 72a- 76b, 211a- 212b, 301a- 303a; c. II, vr. 129a- 139a, 270b- 272a, c. III, vr. 1a-3a, 19b- 23a, 38a- 57b, 252a- 255a, 263b- 265a, 269a; Atâyi, *Hadâiku'l-Hakâik*, I, 65, Vicdânî, *Tomâr*, s. 39-69; Sarı Abdullâh, *Semerâtü'l-Fuâd*, İstanbul, 1288, s. 145; Hocaâzâde Ahmed Hilmî, *Hadîkatü'l-Evliyâ (Silsile-i Meşâyih-i Kâdiriyye)*, İstanbul, 1318; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 17; Vassâf, *Sefîne*, I, 51-189; Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 224; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I, 377; Hacı Reşid Paşa, *age*, s. 112; Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî, Hayâtı Eserleri*, Görüşleri, İstanbul: İnsan Yay., 1999; Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 134-139; Nihat Azamat, "Kâdiriyye", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 131-136; Cemâleddin Server Revnakoğlu, "Tarikatların Tarihine Toplu Bir Bakış: Kâdirilik", *Yeni Tarih Dünyası*, (17 Eylül 1953), yıl. 1, Sy: 1, ss. 17-19; a.mlf., "Tarikatların Tarihine Toplu Bir Bakış", *Yeni Tarih Dünyası*, (15 Ekim 1953), yıl. 1, Sy: 3, ss. 135-138; a.mlf., "Tarikatların Tarihine Toplu Bir Bakış", *Yeni Tarih Dünyası*, (29 Ekim 1953), yıl. 1, Sy: IV, ss. 169-170; a.mlf., "Kâdiriliğin İstanbul'a Gelişi ve Yayılışı", *Yeni Tarih Dünyası*, (26 Kasım 1953), yıl. 1, Sy: 6, ss. 254-256; a.e., I/7, (17 Aralık 1953), ss. 300-301; a.mlf., "Kâdirî Tarikatı İstanbul'a Nasıl Geldi, Nasıl Yayıldı?", *Yeni Tarih Dünyası*, I/2, (1 Ekim 1953), ss. 68-70; Muharrem Hilmî Efendi, *Kâdirî Yolu Sâliklerin Zikir Makamları*, (nşr. Süleyman Ateş), Ankara, 1976; Ethem Cebecioğlu, "Abdülkâdir Geylânî", *Sahâbeden* Günümüze Allah Dostları, VII, 53-59; Ekrem Işın, "Kâdirilik", *DBİA*, İstanbul, 1994, IV, 372-377; Ömer Tuğrul İnâncer, "Zikir Usûlü ve Müsiki", *DBİA*, IV, 377-378; J.P. Brown, *The Darvishes or Oriental Spritualism*, Londra, 1927, ss. 474-477.

⁵ M. Şefik Korkusuz, *Nehrîden Hazne'ye Meşâyihü Nakşibendî*, İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010, *age*, s. 13.

⁶ Abdulcebbar Kavak, "Seyyid Tâhâ Hakkârî'yi Yetiştiren Mürşid: Mevlânâ Hâlid-i Şehrezûrî, Bağdâdî", *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Panel Tebliğleri*, Hakkârî, 2013, ss. 13-21, s. 20.

⁷ Heyet, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, XI, 405.

⁸ Necati Akyüz, *Sâdât-ı Kirâm Âlemi*, y.y, Kahraman Ofset, ts, s. 118.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hâlidîlik, Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî (ö.1269/1853) ve amcası Seyyid Abdullah Şemdinî (ö.1228/1813) tarafından yayılmıştır.⁹ Çünkü bu iki zâtın Şeyh Mevlânâ Hâlid-i el Bağdâdî ile irtibat hâlinde olması hasebiyle, âile çevresi ve yakınları, Nakşibendîliğin Hâlidî koluna intisâb etmişlerdir.¹⁰ Böylece daha önceleri bölgede hâkim olan Kâdirîlik, zayıflayarak yerini Nakşibendîliğe bırakmıştır. Dolayısıyla buradaki tarikat faaliyetlerini Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'den önce ve sonra diye iki dönem hâlinde incelemek de mümkündür.

Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî amcası Seyyid Abdullah'ın vefatından sonra ilim ve irşad görevini üstlenmiştir. Molla Ahmed Meczûb, Seyyid Abdulahad, Mevlânâ Hacı Hakkârî, Seyyid Sâlih, Seyyid Fehim Arvâsî, Şeyh Muhammed Küfrevî ve Şeyh Seyyid Sıbgatullah-i Arvâsî gibi pek çok mutasavvıf onun elinde yetişmiştir.¹¹ Sadece müridlerini değil, yazdığı tebliğ ve irşad içerikli mektuplar¹² ile halktan ve yöneticilerden oluşan geniş kesimleri de bu eğitim halkasına dâhil etmiştir.

Hakkârî'de yetişen, yaşadığı döneme damgasını vuran bu meşhur mutasavvıf hakkında yeterince tanıtıcı bilgiler elimizde mevcut değildir. Fakat Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'ye olan ilgi ve muhabbet arttıkça bu sahada yapılacak akademik çalışmalarla yeni bilgilere ulaşma imkânı olacaktır. Yerli ve yabancı müellifler, kaynaklarda genelde oğlu Ubeydullah ile ilgili siyâsî ve politik bilgiler vermiştir. M. Şefik Korkusuz'a göre bu durum, kasıtlı olarak, bir şekilde Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'nin tasavvufî görüş ve düşüncelerinin unutturulması amacıyla yapılmıştır.¹³

Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, icrâ ettiği tarikat faâliyetleri ile Nakşibendîliğin Hâlidî kolunun İran sınırlarına kadar yayılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Bilindiği üzere Hakkârî'nin Şemdinli ilçesi, İran'a komşu olmasına rağmen Seyyid Tâhâ el-Hakkârî (ö.1270/1853) ve mürşidi Mevlânâ Hâlid-i el Bağdâdî (ö.1242/1826)'nin izlediği strateji ile bu bölge, İran'dan gelebilecek Şii akımlarına karşı korunmuştur.¹⁴

Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, tarikat faaliyetleri yanında döneminde vuku'

⁹ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 328.

¹⁰ Korkusuz, *age*, s. 9.

¹¹ Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'nin halifeleri ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz., Korkusuz, *age*, s. 24.

¹² Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'nin yazdığı mektuplarla ilgili geniş bilgi için bkz., Zeki Tan, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2013, Sy: 3, ss. 98-126, s. 102.

¹³ Korkusuz, *age*, s. 11-12

¹⁴ Tan, *age*, s. 106.

bulan birtakım sorunları çözme konusunda da topluma öncülük etmiş, bölgenin huzur ve sükûnun sağlanmasında önemli bir misyon üstlenmiştir. Bu anlamda günümüzde gelinen çözüm süreci ile birlikte Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'nin görüş ve düşüncelerinden istifade etmek yerinde olacaktır. Sosyal huzûr ve dengenin sağlanması birlik ve beraberliğin temini noktasında önemli vazîfeler icrâ eden bu güzide şahsiyetin, tüm kesimleri kucaklayan birleştirici yönünün anlaşılması gerekir. Yani Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'yi anmaktan ziyade onu tüm yönleriyle anlamaya daha fazla ihtiyacımız var.

Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, tasavvufî kimliğin yanında siyâsî yönüyle de öne çıkan nâdir şahsiyetlerden biridir. Çünkü o, zaman zaman hem Osmanlı Sultanı hem de İran Şâhı ile irtibat hâlinde olmuştur. Bu durum onun toplumdaki etkinliğinin ve saygınlığının da önemli bir göstergesi olsa gerektir.¹⁵ Bulunduğu mevkide sosyal, kültürel, dinî ve siyâsî özellikleri ile etkili olduğu için, Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, “Nehrî” nisbesiyle de meşhur olmuştur.¹⁶ Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, tüm hayatı boyunca İslâm'ı tebliğ ve tarikatı neşr gibi ulvî gayelerle canla başla gece gündüz çalışmış, bundan dolayı “Seyyid Fedevî” lakabıyla da anılmıştır.¹⁷ Şöhreti kısa zamanda yetiştirdiği halifeleri ile tüm bölgeye yayılmıştır. Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, ilmî ve sufi kişiliğinin yanında yaşadığı dönemde siyâsî dehâsı ile de öne çıkan bir şahsiyet olduğunu belirtmiştik. Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, Rusya ve İran'a karşı bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde kalmasını sağlamış,¹⁸ İran Şâhı'nın kendilerine katılma talebini ve onu ikna etmek için gönderdiği hediyeleri kabul etmemiştir.¹⁹ Bahsedilen olay ise şu şekilde gelişmiştir: Rüyâsında ehl-i sünnet mezhebini kabul ettiğini gören İran hükümdarı Mehmed Şâh, gönderdiği halifeleriyle İran, Mısır, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Hâlidîliği neşreden Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'den bir muallim istedi. O da müridi Abdurrahim'i İran'a gönderdi. Şâh, muallim Abdurrahim'in anlattıklarından memnun kalınca, Osmanlı sınırına yakın olan iki köyü Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'ye bağışladı. Fakat Seyyid Tâhâ bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Şâh, köyleri vakfedip, Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'ye zînetli bir âsâ ile cübbe gönderdi. Dönemin padişahı Sultan Abdülmecid duruma vâkıf olunca Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'ye olan saygı ve muhabbetini bildirdi. Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî de Şâh tarafından kendisine verilen hediyeleri Sultan'a gönderdi.²⁰

¹⁵ Tan, *agm*, s. 117.

¹⁶ Tan, *agm*, s. 99-100.

¹⁷ Korkusuz, *age*, s. 18.

¹⁸ Bilindiği üzere Hakkârî ilimiz, 920 (1514) yılında Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bkz. Metin Tuncel, “Hakkari”, *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 205-207.

¹⁹ Korkusuz, *age*, s. 17.

²⁰ Yücer, *age*, s. 691.

Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'nin öne çıkan diğer özelliklerini kısaca belirtecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, neseb itibariyle Abdülkadir Geylânî'nin soyundan olması hasebiyle Kâdirîliği, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den feyiz almış olması ile Hâlidîliği kendinde bütünleştirmiş önemli mutasavvıflardandır.

1270 (1853) yılında vefat eden Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'nin Şemdinli yakınlarındaki Nehri'de bulunan kabri bugün, yurt içi ve yurt dışından gelen muhibleri tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Hakkârî'nin Şemdinli ilçesi adetâ bu zâtın adıyla bütünleşmiştir

İctimâî, dînî, tasavvufî ve siyâsî alanlarda tarihimizde önemli izler bırakan Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, örgün eğitim faâliyetlerine kaynaklık eden zâhirî ilimlerin tahsil edildiği medrese ile mânevî ve rûhânî ilimlere dair yaygın eğitim hizmetlerinin gerçekleştirildiği tekkeyi birleştirmiş olması ile tanınmıştır. İlim ve irfâna gönül vermiş olan bu güzide şahsiyet, farklı eğitim metodları ile hem tekke hem de medrese mensupları arasında kabul görmüştür. Günümüzde bilgi, kültür ve donanımı kuvvetli bireyler yetiştirmek istiyorsak aynen Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'nin yaptığı gibi gönül ve zihin birlikteliğinin gelişimini bir arada tutmamız gerekir.

Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî'nin sadece eğitim alanında değil, toplumda ki düzenin, huzûrun, kaynaşma ve dayanışmanın sağlanmasında tüm kesimleri kucaklayan bütünleştirici yönünün olduğu görülmektedir. Günümüzde bölgenin mânevî, kültürel, toplumsal dinamiklerin canlı tutulması noktasında onun görüş ve düşüncelerinden istifade etmemiz yerinde bir karar olacaktır.

İlim, amel bütünlüğüne sahip olan, yaşadığı dönemde kimliği ve kişiliği ile geniş halk kitleleri tarafından benimsenen Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, yetiştirdiği halîfeleri vasıtasıyla Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye kolunun bölgede hızla yayılmasında öncülük etmiştir. Hem Osmanlı Sultanları hem de İran Şâh'ı ile irtibat hâlinde olması hasebiyle, onun mutasavvıf ve ilim adamı kimliğinin yanında siyâsî yönden de üstün bir dehâ olduğu anlaşılmaktadır. *Kur'ân* ve Sünnet merkezinde yaptığı irşâd çalışmaları ile Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî, İran'a komşu olan bölgenin Şîî akımlarından etkilenmesine engel olmuştur.

Bununla birlikte bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Hz. Peygamber'in soyundan olan Ehl-i Beyt'e özel bir önem vermiştir. Böylece onların da dualarını

alarak pek çok zaferin altına imza atmıştır. Biz de bugün gönülleri fethetmek, bölgenin birlik ve beraberliğini temin etmek istiyorsak, günümüzde yaşayan seyyidlere ayrı bir değer vererek ve onların dualarını alarak işe başlamalıyız.

Son otuz yılda oynan oyunlara rağmen bu bölgede ciddi manada sosyal çözülme olmamış ise bu, Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî gibi mutasavvıfların o dönemde “din kardeşliği” ekseninde attığı manevî tohumların netice vermesi sebebiyledir.

Kısacası, günümüzde bölgede yaşanan birtakım sorunların son bulması, birlik ve düzenin sağlanmasına yönelik çalışmalarda ilk olarak yapılması gereken, o bölgede yaşamış ilmî ve sûfî kimliği ile etkili olmuş Seyyid Tâhâ-i el-Hakkârî gibi güzîde şahsiyetlerin öğretilerinden istifade etmektir.

Kaynakça

- Abdûlmecîd el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, Kâhire, 1308.
- Akyüz, Necati. *Sâdât-ı Kirâm Âlemi*, y.y, Kahraman Ofset, ts.
- Algar, Hamid. “Hâlidîyye”, *DİA*, İstanbul, 1997.
- Heyet, *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993.
- Kavak, Abdulcebbar. “Seyyid Tâhâ Hakkârî’yi Yetiştiren Mürşid: Mevlânâ Hâlid-i Şehrezûrî, Bağdâdî”, *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Panel Tebliğleri*, Hakkârî, 2013, ss. 13-21.
- Korkusuz, M. Şefik. *Nehrîden Hazne’ye Meşâyıtlı Nakşibendî*, İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2010.
- Memiş, Abdurrahman. *Hâlid-i Bağdâdî ve Andolu’da Hâlidîlik*, İstanbul, 2001.
- Tan, Zeki. “Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2013, Sy: 3, ss. 98-126.
- Tuncel, Metin. “Hakkârî”, *DİA*, İstanbul, 1997.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yay., 2003.

**İRŞAD KUTBU SEYYİD TAHA-İ
HAKKÂRİ**

Nazife DALAR

İRŞAD KUTBU SEYYİD TAHA-İ HAKKÂRİ

Nazife DALAR¹

O, NEBİLER NEBİSİNDEN TAŞIP GELEN, İLAHİ FEYZ VE İRFAN DERYASIYDI. O Kİ, BU DİYARIN PİRİ, EBEDİ SEVİNÇ DİYARININ ÖNDERİYDİ..O Kİ, GÖNÜL GECESİNE AY IŞIKLARI SERPENDİ. O Kİ, HAYAT YOLUNUN MEŞ'ALESİ İLİM VE İRFAN BAHÇELERİNİN SELVİSİ İDİ.

BÜYÜKLER HER ZAMAN BÜYÜKTÜR. ÂLEMDE NİCE BÜYÜKLER GELDİ GEÇTİ. YAŞADIĞIMIZ BU BELDE SUYUYLA, HAVASIYLA, TOPRAĞIYLA, BÖYLESİNE ŞAHİD OLMADI GÖZLER, BÖYLESİNE MEFTUN OLMADI...

ÖRNEK İNSAN O BÜYÜK MENKİBELER KAHRAMANI,
O EŞSİZ HALİYLE MEFTUN EDİYOR İNSANI...

Söze nereden ve nasıl başlasam ki? Hangi söz vardır ki, onu hakkıyla anlatabilsin... O Veliyy-i Al-i Şan-ı bu kırık dökük kelimelerle anlatabilir miyim bilmiyorum?

O ruh bilgilerinin mütehasısı, Rabbani ilimlerin ise hazinesi idi. O, tasavvuf denizinden inciler toplayan bir ruh kuyumcusu, gönül iklimi fezalardan daha geniş, bütün ömrü boyunca bir mum gibi yanan hak aşkının pervanesi idi.

İç âlemimizin huzur kaynağı olan, ruhi uyanıklıktan mahrum olduğumuz anlarda, bizi uyaracak vasıtalarla muhtaç oluruz. Peygamberler ve onların varisleri olan âlimler ve arifler gibi... Seyyid Taha Hz. takva ve verada çok ileri idiler. Gönül sahrası hakikat sümbüllerinin boy verdiği bir yerd. Can yelpazesi hak aşkıyla titrer dururdu. Zaten tasavvuf ehli ve âşıkların bütün emeli, Cenab-ı Hak' a vuslat değil midir? Bir kimseden Allah razı olsa, bütün dünya küsse ne çıkar. Bir insanı o kaldırır ve yüceltir. Bütün âlem indirmeğe çalışsa güç mü yeter? Çünkü o kul Allah' ın nazarında, onun rahmetinin gölgesi altına sığınmış ve korunuyordur. Allah' ın bu mümtaz kulları, birer sümbül misali, bu sümbülleri incitmek ve kırmak kimin elinden gelir, kimin haddi var ki ilişsin. Allah dostla-

rının çirkin işleri olmaz. Onlar çirkinlikleri güzelleştiren, dikenleri güller haline getiren, etrafa miskler saçan, cihanın batmaz güneşidirler.

Söz zinciri ne kadar uzayıp gitse, kitaplar dolusu şiirler yazılsa onu hakkıyla anlayamaz ve anlatamayız. Onun güzelliğinin destanı yazılsa ömürler geçerde o yine bitmez.

Ben can bahçelerinde, gül vermeyen dikenim.

Bu hasretin yükünü çekemez, toprak tenim!

O bir parlak güneşti, ben ise kara toprak.

Bir teselli aradım, dövünüp çırpınarak!...

Benim bütün emelim, benim tek muradım şu;

Ey veliyi al-i kadr olayım; sana komşu!

Gönlüm artık kaynağı, kederin, gamın, yasin.

Ey pir Mahşerde beni Hak senden ayırmasın!

Seyyid Taha Haz. O kadar merhametli o kadar şefkat doluydu ki, incinmekten çok incitmekten sakınırdı. Cenab-ı Hak onu bu beldeye hediye etmişti. Artık Nehri Cennet bahçelerinin gıpta edeceği bir gülistan beldelerden mutlu bir belde idi. Gönül Hirasında feyiz ırmakları çağıladı. Ve Nehri Köyü Cennet bulvarına döndü. Kırk iki yıl içerisinde irşat vazifesi Mısır çöllerinden, Kafkas dağlarına kadar her tarafı içine aldı. Ve gönüller yumak yumak O'nun irşat ipine bağlandı. Dergâhının kapısını açmış, Mü'minler feyz, bereket saçan sohbetlerine akın akın koşuyorlardı.

“Her kim zahire gönül verirse içi olmayan ceviz gibidir” derdi.

Bu aşk-ı İlâhi kimlerin canını yakmamış ki? Aşkdan titreyenin hali bir başka olur. Veliler, Hak âşıkları zahiri görünen şeye gönül vermezler.

“Misvakla kılınan bir rekat namaz misvaksız, kılınan yetmiş rekat namazdan hayırlıdır.” Hadis-i Şerifini şöyle yorumluyor: Hadis'teki “sivak” misvaklamak anlamına geldiği gibi “sensiz” anlamına da gelir. “Sensiz” yani kendini düşünmeden Rabbinle olduğun bir rekât, kendinle olduğun yetmiş rekâtın daha faziletlidir.

Bir başka zaman da halifelerine şu tavsiyelerde bulundular: “Halka işaretle muamele edin. Bu fayda etmezse söz ile söyleyin, bundan da nasip etmezse artık ondan yüz çevirin. Sen birinden yüz çevirirsen Kâinatın Efendisine kadar

bütün Silsile-i Aliye büyükleri ondan yüz çevirir ve onun elinden tutan olmaz” buyurdular.

Rabbim dilerse nice gönülleri hidayet ışııyla süsler, iman ve Kur’an nuruyla aydınlatır. Kalpleri bu nura musahhar kılar. O ki, eskimek bilmez bir yeni ve solmak bilmez bir çiçek. O büyük bir derya, hem de inci dolu bir derya.

*Hak Teala bir kula eder ise muhabbet
Bir evliya kulunu tanıtır ona elbet.*

Seyid Taha Menkibelerinden Bazıla

Allah Bizi Görüyor

*Seyyid Taha-i Hakkari, bir büyük evliyadır.
Kalplere tesir eden nasihatleri vardır.
Bir gün de buyurdu ki; Kardeşlerim muhakkak,
Bizim her halimizi görüyor Cenab-ı Hak.
Onun için edep ve haya edip Allah’tan,
Titizlikle kaçının, her haram ve gûnahtan.
Nitekim bir veliye, sordular efendim siz,
Bu yüksek dereceye, ne ile yükseldiniz?
Cevaben buyurdu ki: Her yerde ve her zaman,
Gördüğünü düşündüm, Rabbimin beni her an.
Her halimi görüyor diye, düşününce hep,
Ondan haya etmeme, bu fikir oldu sebep.
Her hangi bir iş yaparken, derdim ki hep içimden,
‘Acaba Hak Teala, razı mı bu işimden?’
Bir kişi ki İslam’a, uymuyorsa tam eğer,
Hak Teala indin de, bulamaz kıymet değer.
Ayrılma ibadetten, sarıl güzel ahlaka,
Şefkatli, yumuşak ol, iyilik eyle halka.
Bir gün de buyurdu ki: Dua bir ibadettir.
Kabul olmazsa da, verir sevap ecir.
Duanın kabulünde, şudur ki en mühim şart,
Helalinden yemeğe etmelidir çok dikkat.
“Dua” Her saadetin, kapı anahtarıdır.*

*Onun dişleri ise, yine helal lokmadır.
Duaya devam edip, usanmamalı asla,
Zira dua edeni, çok sever Hak Teala.
Öyleyse bir Müslüman, önce ilmihalini,
Öğrenip ona göre, düzeltmeli halini.
Bir İslam âliminin, eserini okuyan,
Kendi bozuk halini, görür hem ayan beyan.
Bir de yaptıklarını, yaparsa “Allah” için,
Kurtulması kuvvetle, umulur o kişinin.*

Allah Beni Seviyor Mu?

Veliyy-i Zîşan Seyyid Taha-i Hakkârî bir sohbetlerinde cemaata şöyle buyurdu;

-Allah beni seviyor mu, sevmiyor mu? diye merak ediyorsanız, her gün yaptığınız işlere ve amellere bakın.... Eğer ki, faidesiz şeylerle uğraşıyorsa bilsin ki, sevmiyor, budur ona işaret.

*“Sen Allah’ı seversen, Allah seni sevmez mi?
Emrinde hizmet etsen, Hak Ecrini vermez mi?”*

-Hamdû senlar olsun ki Cenab-ı Hakk’a, dine hizmet için bize nice im-kânlar verdi. Bununla meşgul olmaktan, nefes almaya dahi vakit bulamıyoruz. Şükürümüzü ed edebilmemiz için Rabbim takat versin.

Bir gün de şöyle buyurdular:

-Bir kul hayırlı ise, hep hayırlı işlerle meşgul olur.

Ardından şunu ekledi:

-Mütevazı olunuz, kibirden kaçınınız, yoksa mahv olursunuz.

Evet; Baki-i Hakikinin muhabbeti, rızası yolunda bir saniye bile bir senedir. Eğer onun yolunda olmazsa bir sene bir saniye gibidir. Belki Onun yolunda bir saniye lâyetmuttur, çok sene hükmündedir. Ve dünya cihetinde ehli gafletin yüz senesi bir saniye hükmündedir. Kayyum-u Baki olan Zat-ı Zülcelal’a verilen

ve onun yolunda sarf edilen şu ömrü zayi etmeyip bakiye inkılab eder ve nice baki meyveler verir.(Lem'alar)

*İşte 0 velinin, sohbetlerinde aynen,
Kurtardı insanları, küfür felaketlerinden.*

*0, bir gün de buyurdu, iyi dost ve arkadaş,
İnsanı doğru yola, getirir yavaş yavaş.*

*Ben iyi insan mıyım? Diye edersen merak,
Kiminle arkadaşlık, ediyorsun ona bak.*

*İyilerle olursan, sen de iyi olursun.
Bozukların yanında, sen dahi bozulursun.*

*Çünkü kalp karşısında, kim varsa ona kayar.
Yahut da onun kalbi, meyledip sana akar.*

*Arkadaşın iyiye, müjdeler olsun sana.
Yoksa çok kötü şeyler, gelebilir başına.*

*Dünyada sıkıntıdan, ahirette azaptan,
Kurtulmayı düşünür, elbette ki her insan.*

*İşte bu kurtulmanın, bir tek çaresi vardır
0 da kurtulanlarla, beraber bulunmaktır.*

Evet; Baki-i hakiki yalnız sensin. Masiva fanidir. Fani olan elbette baki bir muhabbete ve ezeli ve ebedi bir aşka ve ebed için yaratılan bir kalbin alakasına medar olamaz. Madem o hadsiz mahbubat fanidirler, beni bırakıp gidiyorlar, onlar beni bırakmadan evvel ben onları:

“Ya Baki Entel Baki” demekte bırakmalıyım. Yalnız sen bakisin ve senin ibkan ile mevcudat beka bulabildiğini bitip itikad ederim. Öyleyse senin muhabbetinle onlar sevilir yoksa alaka-i kalbe layık değiller. İşte bu halette kalp, hadsiz mahbubatından vazgeçiyor. Hüsün ve cemalleri üstünde fanilik damgasını görür. Alaka-i kalbi keser, eğer kesmezse, mahbupları adedince manevi cerihalar oluyor.

Evet; Madem sen bakisin yeter, her şeye bedelsin, madem sen varsın, her şey var. Evet mevcudatta sebep-i muhabbet olan hüsün ve ihsan ve kemal, umumiyetle Baki-i Hakikinin hüsün ve ihsan ve kemalatına işaret ve çok perdelere geçmiş zayıf gölgeleridir. (Lem'alar)

Rahmet Çeşmesi

*Muhammed bahçeye girdi
Tüm çiçekler selam durdu
Vardı güle halini sordu
Gül kızardı hicabından
Boynunu büktü arından
Ben olaydım ben olaydım
Bahçende gül ben olaydım
Bir kez halimi soraydın
O dem orada solaydım*

Seyyid Taha Hazretleri ulvi bir rüya görür. Yüksek dağ eteklerinde, bol bir su akıyor ve bütün insanlar ondan içmeye koşuyordu.

Kendisi ise, bu suyun nereden geldiğini merak ediyor ve bu suyu kaynağından içmek için dağın tepesine tırmanıyordu. Bir de baktılar ki, suyun kaynağında, Allah'ın sevgili Resulü (a.s.m.) var ve bütün sahrayı kol kol dolaşan sular, onun mukaddes parmaklarından fışkırıyor.

Bu noktada içmek saadetine erişmek için, yaklaştı ve içti. Bu devlet, bu saadet kendilerini öyle sardı ki, artık bütün varlığı, bu rüyaların gizlendiği, esrarlı vaad ve davetlerle doldu. İçi dışı nur şelaleleri ile kaynayıp durmakta iken, uyanıverdi. Hamdlerle, şükürlerle yine Rabb-i Rahimini takdis etti.

*Leblerinle emrine amadedir canım benim.
Al da bir büse ile öldür, haydi cananım benim.
Lal olur birden dilim, bilmem neden görsem seni.
Görmezsem kalmaz kararım, dinmez efganım benim.*

*Hasta gönlüm çok zamandır, iftirkından harab.
Olmadım bir lahza rahat, geçti devranım benim.
Mübtelayım bir ümitsiz, gizli derdin zehrine.
Bu sebepten her geçen, gün düştü dermanım benim.*

Peygamber Efendimizi (a.s.m.), öyle derin bir aşk ve muhabbetle seviyordu ki, O'nu rüyasında her görüşünde, salat ve selamlarla birlikte, bu dörtlükler gibi, yanık bir sevdâ ile, O'na kavuşma arzusunu dile getirip, göz yaşları içinde dualar edip, Cenab-ı Hakk'a şükrederdi.

İç âlemimizin huzur kaynağı olan, ruhi uyanıklıktan mahrum olduğumuz anlarda, bizi uyuracak vasıtalarla muhtaç oluruz. Peygamberler ve onların manevi varisleri olan âlimlerle arifler, insanlığın uyarıcısıdır.

O, ruh dünyamızın karanlık gecelerini aydınlatan nur meşalesi. Bulunduğu yöre ve çevresi, bu nur meşalesi ile hayat buldu. Halk maddi ve manevi sefaletten, bu irşadla kurtuldu.

O, aşk ve safi yağmuru Seyyid Hazretleri, çırpınan bir alev gibi, gönül gönül yanar dururdu. Kerametler sarayının eşsiz sultanı, daha bilmediğimiz, aklımızın aciz kalacağı nice hallere vakıf idi. Kerametlerinden öte bir Hak aşığıydı O...

Evet; Manevi kıymet ve makam ve meziyet, bu dünyaya bakmıyor ki, kendini ihsas ettirsin. Hatta en büyük makamda bulunanlardan bazı zatlara verilen büyük bir ihsan-ı ilahiyi hissetmediklerinden, kendilerini herkesten ziyade biçare ve müflis telakki' etmeleri gösteriyor ki, avamın nazarında medar-ı kemalat zannedilen keşif ve keramet ve ezvak ve envar, o manevi kıymet ve makamlara medar ve mehenk olamaz. (K.Lahikası)

Müncatında Rabb-ı Rahimine şöyle niyazda bulunurdu;

-Ey Halık-ı Alem!... Kasvet tutmuş ve taş gibi katı olmuş olan kalbimizi, mum gibi yumuşat ve bizi köle gibi kullanan bu serkeş nefisle bir an için yalnız bırakma.

Ben kul oldum, kulluk vazifemi layıkıyla eda edemediğim için, mahcubiyetimden başımı önüme eğdim. Her köle azad olunursa sevinir, mesrur olur. Ben sana ne zaman kul olursam, o vakit sevinir, şad olurum Ya Rabbi!...

Yararlanılan Eserler

1. Evliyalar Ansiklopedisi (Türkiye Gazetesi Yayınları)
2. Gönül Erleri (Mustafa Necati Bursalı)
3. Altın Silsile (Kamil Yılmaz)
4. Anadolu ve İstanbul Evliyaları (Mustafa Necati Bursalı)
5. Risale-i Nur Külliyyatı
6. Menkıbelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi
7. Seyyid Taha-i Hakkâri (HİSKAV Yayınları)

ULUSLARARASI SEYYİD TAHA-Î HAKKÂRİ SEMPOZYUMU “ŞAN VE ŞÖHRET AFETTİR.”

Sefer KAÇMAZ¹

INTERNATIONAL SAYYİD TAHA-Î HAKKÂRİ SYMPOSIUM “GLORY AND FAME CALAMITY”

Abstract; Hadrat Sayyid Taha-i Hakkari, the biggest in the saints of living in Anatolia during the Ottoman period. He is one of the greatest spiritual masters who lived in Anatolia. The Seyyid Taha-I Hakkari Hadrats was one of the most valuable Evliya living in Anatolia during the Ottoman period. he was also one of the most valuable khalif of Mawlana Halid-i Bagdadi . His lineage reaches to Sheikh Qadir-i Geylânî. The Place he lived is located in the triangle of Turkey Iran and Iraq which forms the border. This border Şemdinli reminds firstly The Seyyid Taha-I Hakkari Hadrats. He was in the Thirty first Lineage of Hadrats Ali. Also He was in the generation of our Prophet and eleventh grandson.of Seyyid Abdülkadir-i Geylani. His father was Seyyid Molla Ahmed bin Sâlih Geylânî.. Şihâbüddîn, İmâdüddîn, Kutbü'l-İrşâd vel-medâr was some nicknames which has been told to him. After Reading and Memorising the Qur'an he started to study on the knowledge of Islam. He learned a great amount of knowledge on Islam and also science from big Alims in the madrasas of the Süleymaniyye, Kirkuk, Revandîz, Erbil, Baghdad cities. After these studies he got the permission(icazet) to give lessons and he came to Sûra (Berdesur) established a madrasa and gave lessons. He educated many Ulema and Ezkiya. So He has been recognised and nicknamed as “Alleme” which means the master of “Alims”. One day in a dream was seen that there is a water which flows from a mountain and every body tries to drink from there. But only Seyyid Taha is climbing to the top of mountain for drinking from the source of water. When he climbs he sees The Porphet(S.A.S.) of Allah (C.C.) is there. And the water flows from his holy fingers. And he drinks the water from the source excitedly. And then Abdülkâdir Geylânî Hadrats got up from his grave with the permission of Allah. And greeted him very well. Then, “My way was great but Mawlana Khalid is the scholar of the time, Just Go and visit him surrender to him and his order. Mawlana helped to Seyyid Taha's education for reaching the most valuable spiritual positions.

¹ Hakkârî Meteoroloji Müdüü

He had lots of miracles from Allah. Which some were “where did water and fish come?” “the punishment for defamation of Sayyids”, “one Armenian” etc... After 42 year of Spiritual and moral service everybody from Egypt deserts to Caucasian mountains had loved and obeyed his way. He left his brother Salih to his position when he died. In the afternoon when his students reading Yasin-İ Şerif he gave his soul to Allah. One day when he was talking to the students in Nehri Village instantly he was offered two letters. After the letters he told to students “fame is disaster for human and the time for going from this world had come”.

The feeling of human which looks for the fame lies in the desire to be accepted by society, and to have confidence in. , According to surveys In Germany and China, 30 percent of respondents at least once a day, dreams of becoming famous. After Experts examined a lot of celebrities from Elvis Presley to Michael Jackson they have summarized the topic as follows; These show business celebrities are usually self-centered and narcissists. They are Very unhappy even though to be successful and rich. The Necip Fazıl went to the Nehri on a horse when he was sick and old And visits the grave of Seyyid Taha-İ Hakkari Hadrats. He told his friends that “when I die make my grave next to Seyyid Taha-İ Hakkari Hadrats grave.” Necip Fazıl in his Çile book wrote about this visit that “ I drank from the light fountain and rescued from the scorpions which was sticking my soul.”

Anahtar Kelimeler: Seyyid Taha En-Nehri El-Hakkârî Şan ve şöhet Afettir.

Giriş

Seyyid Taha-yı Hakkârî hazretleri, Osmanlılar zamanında Anadolu’da yaşayan evliyanın en büyük velilerdendir. Seyyid Taha En-Nehri El-Hakkârî Nakşibendiyyenin Hâlidîyye kolunun serçeşmelerinden olup, Mevlâna Hâlid-i Bağdadî’nin bu bölgedeki en önemli halifelerindendi. Nesebi Şeyh Abdülkâdir-i Geylânîye ulaşmaktadır. Yaşadığı Şemdinli Türkiye’nin İran ve Irak’a hudut teşkil eden üçgeninde yer alır. Üç ülkenin birleştiği nokta olan Şemdinli ilçesi denildi mi akla ilk Seyyid Taha hazretleri de gelmektedir.Hz.Ömer döneminde fethedilen 40 sahabinin şehit düşmesinden ismini alır. Şehidan Dağı. Seyyid Taha hazretleri

Silsile-i aliyyenin otuz birincisidir. Peygamber efendimizin neslinden olup Seyyid Abdülkadir-i Geylani hazretlerinin on birinci torunudur. Babası Seyyid Molla Ahmed bin Salih Geylânî’dir. Şihâbüddîn, İmâdüddîn, Kutbü’l-İrşâd vel-medâr lakaplarıyla ve Hakkârî nisbesiyle meşhûrdur. Gavsı Geylani’nin

torunlarından... Kur'an-ı Kerimi hatim ve hıfz ettikten sonra ilim tahsiline başladı. Süleymaniyye, Kerkük, Revandız, Erbil, Bağdad ve daha birçok medreselerde büyük âlimlerden ders almış, ilim ve fenleri ikmal edip, icazetle Sûra (Berdesur) gelerek, bir medrese tesis edip tedrisata devam buyurmuştur. Birçok ulema ve ezkiya yetiştirmiştir. Kendileri o havalide "Alleme" olarak iştihar etmiş, tanınmıştır. Bir gün rüyada görürler. Dağdan bol bir su akıyor ve herkes ondan içmeye koşuyor. Seyyid Taha ise suyu kaynağından içmek için dağın tepesine tırmanıyorlar. Bir de ne görsün; Suyun kaynağında Allah'ın (C.C) Resulü (S.A.V). Tüm sular onun mukaddes parmaklarından akmakta... ve tüm coşku ile suyu asli kaynaktan içer. Abdülkâdir Geylânî hazretleri, Allahü teâlânın izniyle kabri şerifinden kalktı ve onu çok iyi karşıladı. Sonra; "Benim yolum büyük ise de, şimdi ehli kalmadı. Mevlâna Hâlid ise, zamanının âlimi, evliyanın en büyüğüdür. Hemen ona git, teslim ol, onun emrine gir." buyurdu Mevlâna, Seyyid Taha'nın yetişmesine, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, kalplerin düşünemediği makamlara erişmesine himmet gösterip yardım etti. İleride zamanın en büyük âlim ve velisi olacak tarzda, ihtimam ve ciddiyetle onu terbiye etti. Pek çok kerametleri vardır. Efendim bu su ve balık nereden geldi, Seyyide hakaret etmenin cezası, Bir daha ihtiyacın varsa ambara değil bize gel, Bir Ermeni, Def ol ya lâin bir diğeri Ambarda un kalmadı ne yapayım v.s.çok kerametleri görülmüştür. 42 yıl içerisinde irşad vazifesi, Mısır Çöllerinden, Kafkas dağlarına kadar her tarafı içine aldı Gönüller yumak yumak onun irşad ipine bağlandı"Vefat ettiğimde benim kabrimi kabristanın en üst tarafına yapınız ki, sırf beni ziyarete gelenler, amcam Abdullah hazretlerinin kabrine uğramak mecburiyetinde kalsınlar. Yerine kardeşi Salih hazretlerini halife bıraktı. İkinci vaktinde, talebelerinin Yasin-i şerif tilâvetleri arasında, mübarek ruhunu Kelime-i tevhîd getirerek teslim eyledi... Nehri Köyü'nün Haram Çeşmesi denilen ağaçlık bir mevkide talebeleri ile sohbet ediyordu. Sohbet anında kendisine iki mektup arz edildi. Bunları kıymetli damadı Abdülehad Efendiye okuttuktan sonra; "Abdülehad! Şöhret afettir. Artık bizim dünyadan gitmemizin zamanı geldi." buyurdu İnsanlardaki şöhret arama davranışı, ünün vaat ettiği toplum tarafından kabul edilme ve güvene sahip olma arzusunda yatıyor. Almanya ve Çin'de yapılan anketlere göre, katılımcıların yüzde 30'u günde en az bir kez ünlü olma hayali kuruyor. Uzmanlar, Elvis Presley'den Michael Jackson'a kadar birçok ünlünün hayatını inceleyerek özetle şöyle bir tablo çıkarmış: Şov dünyasının bu ünlüleri genelde benmerkezcî ve narsistler (özsever). Başarılı ve zengin olmalarına rağmen çok mutsuzlar. Üstad Necip Fazıl, yaşlı hasta ve bitkin olduğu bir haldeyken, at sırtında Nehri'ye kadar gider ve Seyyid Taha Hazretlerini kabri başında ziyaret eder. Yolda dostlarına şu vasiyette bulunur. "Şayet ölürsem beni

Nehri’de Seyyid Taha Hazretlerinin yanına defin edin.” Üstad Çile isimli eserinde bu ziyaretiyle ilgili şu beyiti yazar. “Şemdinli dağlarının içtim nur çeşmesinden, Kurtuldum akreplerin ruhumu deşmesinden”

Mevlana Halid, Seyyid Taha’yı, Abdullah Dehlevi’nin kendisini beklediği gibi beklemekte Büyük ikram ve itibar. Seyyid Taha hazretlerine özel bir ev tutuyorlar ve onu, tam seksen gün hususi bir murakabe altına alıyorlar. Sekseninci gün her şey tamam Mevlana Halid buyuruyorlar: “Artık yerine dönebilir ve irşat makamına geçebilirsiniz! Yürü bu yol senin...” Süluk ve terbiye esnasında Hazreti Mevlana, Seyyid Taha hazretlerine dağdan istinca taşları getirtti. Hülefa ve etba’ı arasında, bu hal, taaccüble karşılanır, Hazreti Mevlana Resulü Ekrem’in (S.A.V) Ehl-i Beytine çok fazla bağlı olduğu halde Seyyid hazretlerini dağa göndermesindeki hikmet nedir? Diye tereddüt hâsıl olur, Mevlana hazretleri ise bu hususta konuşmaz, sükût ederdi. Seyyid Taha (r.a.), çocukluğundan itibaren büyük bir üstad, vekâr ve heybet sahibi idi. Onu her gören ilerde pek büyük bir zat olacağını söylerdi İnsanları hakka da’vet eden, onlara doğru yolu gösterip hakiki saadete kavuşturan ve Peygamber efendimiz (s.a.v.) in soyundan olup, seyyid’dir. Ruh bilgilerinin mütehasısı, Rabbani ilimlerin hazinesidir. Bütün İslâm âlimleri gibi, gecelerini gündüzlerine katarak İslâm’ın güzel ahlakını yaymış, herkesi iyilik yapmağa teşvik eylemiştir. Dedelerinden Molla Hacı İran tarafında Berdesor köyünden gelerek Şemdinli’nin Diman karyesine yerleşmiştir. Seyyid Taha da burada dünyaya gelmiştir. Çocukluğundan itibaren kuvvetli bir eğitim görür. Önce Kur’ân-ı Kerim’i hıfzeder Sonra Arabi ve İslami ilimleri tahsil için seyahate çıkar. Şemdinan ve Hakkârî’den başlayarak Süleymaniye, Erbil, Kerkük, Bağdat gibi önemli merkezlerde medrese tahsili görür. Kısa zamanda temayüz ederek icazet alıp, memleketine dönerek müderrislik yapmaya başlar. Seyyid Taha hazretleri tasavvufî konuları uluorta konuşmazdı. Onun bütün davranışları bir bütünlük içindeydi. Tasavvuf ve tarikat konularından sıkça bahsetmemesi, ileride halifesi olacak olan Seyyid Sıbgatullah Arvâsî’nin dergâha ilk gelişinde de dikkatini çekmişti. Bu durumu dergâhtaki bazı ileri gelen sûfilere sormuş, sûfiler de kendisine şöyle cevap vermişlerdi: “Seyyid Taha hazretleri, her an Allah’ın huzurunda olduğunu ve Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) nurlu bakışlarıyla kendisini daima izlemekte olduğunu bilir.” Seyyid Taha hazretleri Şemdinli Nehri kasabasında kırk iki yıl insanları irşad etti. Bir gün halifesi Seyyid Sıbgatullah Arvâsî hazretleri ve bazı müridler, Seyyid Taha hazretlerinin dergâhında hizmet etmekteydiler. Aralarında uzaktan gelen dervişler de vardı. Kimi sûfiler ailesini özlemeye başlamış, artık geriye dönelim diyorlardı. Seyyid Taha hazretlerinin yanına gittiler. Seyyid

Sıbgatullah Arvâsî hazretlerinin de aralarında bulunduğu müridler durumu anlattılar. Bir müddet oturdular. Kalkmak istediklerinde Seyyid Taha hazretleri, dileyen sûfilerin memleketlerine dönebileceklerini söyledi, ama halifesi Seyyid Sıbgatullah Arvâsî hazretlerine müsaade etmedi. Beraber geldikleri sûfilerden biri Seyyid Taha hazretlerine, “Keşke, Seyyid Sıbgatullah Arvâsî hazretlerine izin vermiş olsaydınız. Onun evinde kimi kimsesi yok, yapacak işleri de var” dedi. Seyyid Taha hazretleri, “Benim ve halifenin evi mi var? Allah Teâlâ önce benim evimi, sonra da onun evini yıksın” buyurdu. Sûfî söylediklerine pişman olmuştu. Başını öne eğdi. Ancak Seyyid Taha hazretleri de hiçbir şey söylemedi. Gelenler mürşidlerinin yanından ayrıldı. Dışarı çıktıklarında Seyyid Sıbgatullah Arvâsî hazretleri sûfilere döndü ve şöyle dedi: “Bazan mürşid-i kâmilin huzurunda cahilce konuşanlara da ihtiyaç oluyor. Kalbimde az da olsa dünya evim olsun diye arzu vardı. Seyyid Taha hazretlerinin sözlerini işitince, Allah Teâlâ’ya yeminle söylüyorum; bu konuda hiç mal-mülk sevgim kalmadı.” Seyyid Taha hazretleri vakurdu, heybetliydi. Taşındığı manevî nurun güzellikleri insanın içine işlerdi. Kalbine tesir eder, gözler onu süzerdi. Onun meclisinde kalp bambaşka huzur bulurdu. Gönüller rahatlardı. Kimse hata yapmak istemez, yüce huzurda âdâb ile boyun bükerdi. Eller kendiliğinden kenetleniverirdi. Halifesi Seyyid Sıbgatullah Arvâsî hazretleri, mürşidinin kendisine şöyle buyurduğunu nakletti: “Aç aslanın elinde bir tavşan nasıl korkarsa, sen de mürşidinden öylece çekinmelisin. Çünkü ben mürşidim Mevlâna Hâlid-i Bağdadî hazretlerinden çok korkardım. Bu korku sevgiden ileri gelir. Kalpteki manevî hastalıklarla birlikte küfrü de yok eder.” Seyyid Taha hazretleri müridi ve halifesi Seyyid Sıbgatullah Arvâsî hazretlerine gönderdiği bir mektupta şöyle diyor: “Bir kişi, ihlâs ve muhabbet sahibi olup, Kur’an ve Sünnet’in ölçülerine göre amel yapıyorsa, biliniz ki o zat Allah dostudur. İsterse bu kişiye hiçbir keramet görülmesin.

O sıralarda ise amcası, Seyyid Abdullah Şemdinan’ın Nehri köyünde yerleşmiş olup orada müderrislik yapmaktadır Seyyid Abdullah ise, Mevlâna Hâlid-i Şehrezorî hazretlerinin medrese arkadaşı olup, Mevlâna Hâlid’in Hindistan’a gidip, Nakşibendî-Müceddidî Meşâyihinin ünlülerinden Şah Gulam Ali Abdullah Ed-Dehlevî’den (Vefatı: 1240/1825) hilâfet alıp memleketi Süleymaniyeye dönünce, Mevlana Hâlid hazretlerinin yanına giderek ondan Nakşî hilâfeti alır. Seyyid Abdullah, Mevlâna Halide yeğeni Seyyid Taha’yı anlatır. Mevlâna Hâlid de, Seyyid Taha’yı yanına getirmesini ister. Seyyid Abdullah yeğeni Seyyid Taha’yı getirince Mevlana Hâlid ondan cedit olan Abdülkâdir Geylânî’nin Bağdat’daki türbesini ziyaret etmesini ister Bunun üzerine Seyyid Taha Bağdat’a gidip türbeyi ziyâret eder ve bir gece orada istihareye yatar. Şeyh

Abdülkâdir Geylânî rüyada ona gidip Mevlâna Hâlid'e mürid olmasını söyler. Süleymaniye'ye dönen Seyyid Taha Mevlâna Hâlid'e bağlanıp onda seyr u süluka mübaşeret eder. Uzun süren bir riyazet ve seyr u süluk devresinden sonra Mevlâna Hâlid'den icazet alarak hulefâsı meyanına girer.

Ardından memleketine dönen Seyyid Taha, Mevlâna Hâlid'in talimatıyla Berdesor köyüne yerleşerek burada tedris ve irşad faaliyetine girişir. Hem medresede müderrislik hem de dergâh'ta postnişinlik yapar. O sırada amcası Seyyid Abdullah ise Nehri köyünde tedris ve irşad faaliyetini sürdürür. Amcası Seyyid Abdullah'ın vefatına kadar Berdesor'da kalan Seyyid Taha, Seyyid Abdullah'ın 1228/1813 yılında vefatı üzerine, Nehri köyüne gelip yerleşmiştir. Seyyid Taha bu tarihten vefatı olan 1269/1853 yılına kadar Nehri'de irşad ve medrese tedrisatı faaliyetini sürdürür. Nehri'de büyük bir dergâh ve medrese inşa edilir, Bölgenin her tarafından insanlar akın ederek ona mürid olurlar. Kısa zamanda Nakşibendî-Hâlidîği bölgede en fazla yayan halife olur. Seyyid Taha hazretlerinin menakıbı birçok yerde anlatılmıştır. Özellikle, Seyyid Sibgatullah El-Arvâsî ile Şeyh Abdurrahman Et-Tâhî'nin Minah ve İşârat kitaplarında yer yer Seyyid Taha'nın menakıbına genişçe yer verilmiştir.

Meskeni ve ırfan diyarı olan Bağdat, Hülagu afetinden dolayı yerle bir olmuş, Seyyid Taha cedleriyle birlikte yolları koyularak, Anadolu'nun şark sınırına yakın, yerlere gelip kondular. Artık onların mekânı Şemdinan dağlarıydı. Nehri (Bağlar) köyü, bu mübarek zatı misafir etme şerefine nail olacak ve 42 yıl Şemdinli, bu nefesi soluyacaktı. Mevlana Halid-i Bağdadi hazretlerinin halifelerindendir. Asil ve temiz bir aileye mensup olan Seyyid Taha-i Hakkari'de çocukluğunda büyüklük ve olgunluk halleri görülür, zeka, istidat, vakar ve heybeti ile herkesin dikkatini çekerdi. Vakar ve heybetinden mübarek yüzüne bakılmazdı. Yüzündeki heybet ışığı, on dördüncü gecede ay gibi gözleri kamaştırırdı. Alnı geniş, kaşları gür, iki kaşları arası açık, mübarek gözleri siyah, yüzleri yuvarlak, sakalı top, orta boylu bir nur parçası idi. Gönül sahipleri görünce, ruhen aşık olurlardı. Sohbetlerinin ehli olanlar, aşkla kendilerinden geçerlerdi. Nehri hududuna girildiğinde, feyz ve muhabbet kokuları, akıllı olanları ve gönül sahiplerini istila ederdi. Ziyaretçiler, abdestsiz olarak Nehri'ye giremezdi. Seyyid Taha hazretleri, teheccüd namazını ekseriya bereketli evinde, bazen kendi mescitlerinde eda ederlerdi. Kuşluk namazını daima camide kılardı. Her gün medreseleri kontrol eder, müderris ve talebelerin tahsillerini tetkik buyururdu. Müderrislerin müşkil meselelerini hallederdi. Nehri, karınca yuvası gibi, daima salih kişiler ve talebelerle dolu idi. Binlerce gönül sahibi feyz almak için boyunlarını büküp, o dergâha akın ederlerdi. Gece-gündüz o makamın,

zikir, fikir, ibadet ve taatsız bir anı bulunmazdı. Nehri, Şemdinli bölgesinin ilk yerleşim yeri. Seyyid Taha'nın yaşadığı dönemde nüfusu bin 750 haneye kadar çıkmış. Halk darlık çekmemiş, neredeyse hiçbir hanede yemek pişmemiş. Herkes tekkeden yer, içermiş. Nakşibendi tarikatının bölgede yayılmasında büyük pay sahibi, yetiştirdiği talebelerle adeta doğunun manevi direği olan

Seyyid Taha hazretleri dergâhı teşriflerinde, herkesin gönülleri, inci saçılan dillerinden çıkacak sözlere bağlanırdı. İkinci namazından sonra “Hatm-i hacegan-ı kebir”, sonra imam-ı Rabbani hazretlerinin Mektubat'ı okunurdu. Seyyid Fehim hazretleri Nehri'de ise ona, yok ise, muhterem damatları ve halifeleri Seyyid Abdülehad hazretlerine okuturlardı. Bu arada bazı kelime veya cümle üzerinde yapılan geniş izahlar, sohbetlerinin esasını teşkil ederdi. Nehri'de misafirlerden, faraza sadrazam olsa dahi, akşamla yatsı arasında yemek fasılası yoktu. Bu müddet zikir, fikir ve ibadetle geçirilirdi. Akşam yemeği, akşam namazından önce yenirdi. Kendisini sevenlerden ve talebelerinden kimseyi unutmazlar, herkesin halini genişçe sual buyururlardı. Kimin bir sıkıntısı olursa, hemen gidermeye çalışırlardı. Sıla-i rahme, akraba ziyaretine ehemmiyet verir, muhtaç olanların ihtiyaçlarını karşılardı. Seyyid Taha hazretleri, talebesi Seyyid Sıbgatullah Arvasi'ye yazdıkları Farisi bir mektupta şöyle buyuruyor: “İki şeyi muhafaza etmek lazımdır. Bunlar; dinin sahibine son derece bağlılık ve hocasına ihlâs ve muhabbet üzere olmak. Bu iki şey olunca, ne verilirse nimettir. Bu ikisi kuvvetli olup, başka bir şey verilmezse, hiç üzülmemelidir. Sonunda verilecektir. Eğer, Allah korusun, bu iki şeyden birinde halel ve sakatlık olursa, bununla birlikte haller ve zevkler bulunsa da, bunları istidrac bilmeli, kendinin haraplığı görmelidir. Doğru yol budur. Allahü teâlâ muvaffak eylesin!” Mevlana Halid hazretlerine talebe olması amcası Seyyid Abdullah-ı Şemdinî'nin vesilesiyle olur. Amcası bir sohbetlerinde, yeğeni Seyyid Taha'nın istidat ve kabiliyetlerinden, Mevlana Hazretlerine bahseder. Bunun üzerine Mevlana Halid bir daha ki sohbetlerinde Seyyid Taha'yı da getirmesini söyler. Seyyid Taha Mevlana'nın huzuruyla şereflenir ve onu görür görmez ellerine sarılarak öper; “Ey vaktin Hızır'ı ben artık seni bırakmam” dedi. Mevlana Halid, Abdullah Dehlevi Hazretlerinin, kendisini yetiştirdiği gibi aynı kaynağın nurunu ona aktardı. İlerde zamanın, en büyük âlim ve Velisi olacak tarzda ihtimam ve ciddiyetle onu terbiye etti. Gece ile gündüz, bir makas gibi ömür kumaşlarını durmadan biçiyordu. Ak tepeler ardından doğan güneş, yine batıp geceye bürünüyordu. Derken, ayrılık günü ister istemez gelip çatacak ve muhabbet ettiği hocasından ayrılacaktı. Keşf ve keramet sahibi olmuş ve hilafetle şereflenmişti. Mevlana Hazretlerinin “Halife-i Ekmel-i” yani; en uygun halifesi unvanını alarak ayrılacaktı. Kendisine

izin verildi. Artık Şemdinli'ye, Nehri köyüne dönebilir ve irşad makamına geçebilirdi. İnsanlar ve ufuklar onu beklemekteydi. İnkârcılardan ve bid'at sahiplerinden kaçınmak hususunda buyurdu ki: "Münkirden (inkârcıdan) ve bid'at ehlinde aslandan kaçır gibi kaçın! Münkirin ekmeğini yiyenin kalbi, zikre karşı kırk gün ölür. Bu münkirler, Resûlullah'ın zamanında olsalardı, ona iman, etmezlerdi." Seyyid Taha hazretleri bâzan; "Misvakla kılınan bir rekât namaz, misvaksız kılınan yetmiş rekâtten hayırlıdır." hâdis-i şerifini okurdu. "Hadîsdeki sivâk, "misvâklamak" manasına geldiği gibi "sensiz" manasına da gelir. O zaman hâdis-i şerifin manası; "Sensiz, yani kendini düşünmeden Rabbinle olduğun bir rekât, kendinle olduğun yetmiş rekâtten faydalıdır." buyururdu. Seyyid Taha Hazretlerine yol görünmüştü. Yol yol gidilecek, kurtuluşu arayan insanlara nur meşalesini sunacaktı. Seyyid Taha'nın vefatının ardından Nehrîde posta yerine kardeşi Seyyid Salih geçmiştir. Seyyid Salih'in H. 1281 yılında vefatının ardından ise Nehri dergâhının postuna Seyyid Taha'nın oğlu Seyyid Ubeydullah geçmiş. Ve sürgün tarihi olan H. 1299'a kadar bu dergâh'ta postnişin olmuştur. Bu tarihte Seyyid Ubeydullah'ın müritleri ile İran arasında vukubulan çatışmaların büyük bir savaşa dönüşmesi üzerine, Seyyid Ubeydullah Osmanlı hükümetince derdest edilerek Mekke-i Mükerrreme'ye zorunlu ikâmete tabi tutulmuş ve H. 1300 Tarihinde Mekke'de Mescid-i Haram'da namaz kılarken secde üzerinde vefat etmiştir. Mevlâna Hâlid'in ecille-i hulefâsından olması hasebiyle, müşârunilyhin kendisine gönderdiği çeşitli mektupları bulunmaktadır. Bu makalede, Mevlâna Hâlid'in kendi el yazısı ile Seyyid Taha'ya gönderdiği mektubun orijinalini tercümesi ile birlikte derc edeceğiz.

(1) حق تعالی منظور نظر فوائد سیّد طه را بفنا و بقای اتم مقترف گرداند

م الله مجید کہ ہمّہ. نامہ اخلاص علامہ کہ بنامزد این مسکین قلمی نموده بودند رسید. از رواج طریقه علیہ و ختم کلا نوشتہ بودند، بمیار مسرور شدیم. بقسط اخلاص عباد الله هر چند بمیلالت الہی جلّ و علا و اتباع سنّہ رسالت پناہی صلی الله علیہ و علی آله و صحبه وسلم بواسطہ بپردازند. بمقدار اجر همه در دفتر اعمال شما ثابت خواهد شد. خبر الخ (شہاد الإنحال و ما صدق الإنمقال است. والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاتہا ضعف . والی اثر (من سنّ مینّہ حسنة العباد خال النقصیندی المجندی

"Hakk Taâla, Seyyid Taha'nın gönül nazarının maksat ve emelini en mükemmel bir fena ve beka ile müşerref kılsın.

İhsan-ı İlâhî ile ihlâs ve samimiyet nişanesi olan ve bu miskin'in adına yazılmış olan mektup bize ulaştı. Tarikat-ı aliyyeye revaç ve teveccüh dolu ve yüce Kelâmullah ile sonlandırılmış bu mektuptan naşi pek mesrur oldum. İhlâs şartı ile, Allah'ın kullarının her türlü ibâdet-i İlâhiye (Celle Ve 'alâ) ve sünnet-i Hazret-i Risâletpenâhi (SAV)'ye ittibaları sizin vasıtanızla süslenip, zinetlensin. Ve onların ecrinin mikdarı kadar da amel defterinize kaydedilsin.

من سنَّ سُنَّةَ حَسَنَةِ الْخ Men Senne Sünneten Haseneten. İlh. Haber-i vâfisi ve hâdis-i şerifi bu hâlin şahidi ve bu sözün doğrulayıcısıdır. Allah'ın Selâmı, Rahmeti ve Bereketi üzerinize olsun. Yüce Rabbimiz kulluk kitabımız Kur'anı kerim de şöyle buyuruyor: "İçlerinden kimi de Allah'a(şöyle) ahdetmişti: Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, Andolsun ki, zekât vereceğiz. Muhakkak ki Salihlerden olacağız."(Tevbe-75) Başka bir Ayet-i kerime de: "Allah, kendilerine lütfün dan dan verince de onunla cimrilik edip, arka çevirdiler. Onlar öyle döneklerdir."(Tevbe-76) "Nihayet, Allah'a olan vaadlerini tutmadıkları, yalan söyledikleri için, O da bu fiillerinin akıbetini kalplerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı."(Tevbe-77) Servet illetinin vermiş olduğu sarhoşlukla; Allah'ın gönderdiği yüce Din-i mübini İslam-ı, dünyalık metalariyle takas edenlerin kötü akıbetleri budur!. Sa'lebe'nin koyun sevdasıyla; servetini(!) diniyle takasa koyup, dininden olma hikâyesini birçok kişinin ma'lumudur. Bilindiği gibi sa'lebe daha önceleri vakit namazlarını mescitte kılanlar dan idi!. Bir gün Peygamber Efendimiz(s.a.v)'e gelerek dünyalık için dua talep etmişti. Rasûlullah (s.a.v): "Ey sa'lebe, şükürünü eda edebileceğin az mal, takat getiremeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır..." Buyurdu. Sâ'lebe bir müddet sonra tekrar Peygamber Efendimiz(s.a.v)'e müracaat ederek: "seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, Şayet Allah bana mal verirse, her hak sahibine hakkını vereceğim... Dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) sa'lebeye dua etti. Ve Allah (c.c) sa'lebeye bir koyun edinmesini nasip etti. Derken sa'lenin koyunları çoğaldı ve Medine'nin dışına çıkmak zorunda kaldı!.. Bir vadiye gitmiş ve cemaat ve cumadan kesilmiş. Rasûlullah (s.a.v.) sual buyurmuş, "malı çoğaldı, vadi almaz oldu." denilmiş. Vay sa'lebe'ye ." buyurmuş ve zekâtı ahz için iki tahsildar göndermiş. Nas bunları zekâtlarıyla istikbal etmişler. Sa'lebe'ye uğrayıp Rasulullah(s.a.v)'ın feraiz-i mübeyyin fermanını okuyarak sadakayı istediklerinde: "Bu cizyeler ne? Bunlar, cizyenin kardeşi, hele siz gidin de düşüneyim demiş ki; yukardaki ayet-i kerimeler hakkında nazil olmuşlar.(M.Hamdi Yazır. Hak Dini,kur'an dili,cilt.4,sh:426) ve sa'lebenin başına gelenler gelmiş!... Servet, insan için bir çok insan-i ve İslam-i meziyetlere sebep olduğu gibi, yukarda ki hadisede geçtiği gibi, kişilerin ve topluların felaketi de olabilir!. Malumdur ki, insanoğlu çok zayıf ve aldatılmaya müsait bir varlıktır. İstikameti muhkem olmayanların, birçok münkerat'ın içine yuvarlanmaları an meselesidir. Çünkü servet; itikadı zayıf olanları bir kere teslim aldımı, günahların ardı arkası kesilmez. Artık günah denilen felaketlerin kapısı ardına kadar açılır. İnsan için şirin ve tatlı görünen her günah, onun akıbeti'nin kıyameti oluverir!. Unutmayalım ki; şehvet ve şöhrat denilen amansız düşmanın yolu, servet sarhoşluğundan geçer. Çünkü

insan bir kere yakayı servet illetine kaptırdı mı, tıpkı sa'lebe misali gibi, bu sefer kalkar, hakkı nahak olarak yargılama yoluna baş vurur ki; bu, onun kötü sonu olur. Hayat felsefesi; şöret ve zenginliğin hedeflendiği, bu değerlerin hayatın en önemli gayesi olduğu bir yaşam tarzı hakim. Bu gayelere ulaşmak için her yolun mübah görüldüğü, manevi ve ahlaki değerlerin önemini yitirdiği bir toplum düzeni içinde yaşıyoruz. Bu yolda evden kaçanlar, anne ve babasına, topluma, insanlığa, kaderine isyan edenlerin Ardından gelen madde bağımlılığı, namuslu ve düzenli bir hayata özlem. Ancak, içinden çıkılmaz bir girdabın sarsıntıları ve çalkantıları ile bir türlü rotaya sokulamayan, akıntı ve rüzgârların yönlendirmesine tabi bir gemi misali hayat; şan, şöret, para, mal gibi metaların gerçekten elde edilmesi ama sonu terkedilmişlik, yalnızlık ve acılarla biten bir öykü... Zaten, zenginlik, şöret, makam gibi özelliklerinizden dolayı sizi sevenler, en fazla mezara kadar yanınızda değiller mi! Dünyevi dostlukların en sağlamı bile kabir kapısında sona ermiyor mu Evet her insan hayatın korkunç dalgalanmaları, fırtınaları, sarsıntıları ortasında ayakta kalabilmek için “ben” duygusunda tutunmak konumundadır. Hayatlar, benlikler etrafında şekilleniyor. Her fert bu duygu ile toplumda, dünyada ve insanlık içinde kendine bir konum arayışı içine giriyor. Bu anlamda benlik; aile, millet ve bir nev olarak insanlık şeklinde genişletilerek daha güçlü bir konum hedefleniyor. Kırk iki yıl içerisinde irşad vazifesi, Mısır Çöllerinden, Kafkas dağlarına kadar her tarafı içine aldı. Gönüller yumak yumak onun irşad ipine bağlandı. Hakkâri çevresinde ki İlçelerden ve köylerden ismini duyan, herkes, ona, akınetti. Seyyid Taha Hazretlerinin şan ve şöreti, her tarafa yayılmıştı. Bu sıralarda İran Hükümdarı Mehmed Şah, bir rüya görür. Bu rüya vesilesi ile tövbe eder ve ehl-i sünnet mezhebine girer. Hemen Seyyid Taha Hazretlerini haberdar eder ve kendisinden bir muallim ister. Şanlı veli en ileri talebelerinden Abdurrahim'i İran Şahına gönderir. Şah Mehmed, Seyyid Taha'nın talebesi Abdurrahim'in Hak mezhebi taliminden o kadar memnun olur ki, Türk hududuna bitişik iki nahiyeyi bütün varlığıyla birlikte Seyyid Taha'ya hediye etmek ister. Fakat Seyyid Taha'ya kabul ettirmek mümkün olmaz. Seyyid Taha bağışları şu mazerete binaen reddetmiştir; Kendisine gönderilen muallime danışır. Yeni bir teklifte bulunur; “Madem bunlar nefislerini terbiye için kabul etmezler. O halde hediye ettiğimiz kasabaların iki köyünü vakfedelim. Bir de Seyyid Hazretlerine, kendilerine has, asa ile kıymetli bir cübbe takdim edelim.” Şah sözünde durdu ve Seyyid Taha'ya bir asa ile kıymetli bir cübbe gönderdi. Köyleri de vakfetti. Ne var ki, ay yüzlü mana Piri, gelen asa ile cübbeye el bile sürmedi. Köyleri hele hiç kabul etmediler. Sadece “Elhamdülillah” demekle yetindiler. Osmanlı Sultanı Abdülmecid Han bu hale vakıf olunca, bu duruma yakından alaka gösterdi. Bu olay üzerine, hayranlıkları

bir kat daha artmış ve kendilerine bağlılıklarını bildirmiştir. Gönü elmas deryaları gibi, Seyyid Hazretleri de hediyelerin tümünü padişaha gönderdi. 1853 Tarihinde Osmanlılarla Ruslar arasında çıkan Kırım Savaşında Dağıstanlı büyük mücahit Şeyh Şamil ve Seyyid Taha-i Hakkâri düşmana karşı cihat ilan ettiler. Seyyid Taha'nın vefatı üzerine kardeşi Seyyid Salih, Rus ordularına karşı Hakkârilileri ve Azerbaycanlıları ayaklandırdı.

Sonuç

Üç ülkenin birleştiği nokta olan Şemdinli ilçesi denildi mi akla ilk Seyyid Taha hazretleri de gelmektedir. Silsile-i aliyyenin otuz birincisidir. Peygamber efendimizin neslinden olup Seyyid Abdülkadir-i Geylani hazretlerinin on birinci torunudur. Hakkâri nisbesiyle meşhurdur. büyük âlimlerden ders almış, fen ilimleri öğrenmiştir. Ruh bilgilerinin mütehasısı, Rabbani ilimlerin hazinesidir. Bütün İslâm âlimleri gibi, gecelerini gündüzlerine katarak İslâm'ın güzel ahlakını yaymış, herkesi iyilik yapmağa teşvik eylemiştir , kurtuluşu arayan insanlara nur meşalesini sunacaktır. Bir gün rüyada görürler. Dağdan bol bir su akıyor ve herkes ondan içmeye koşuyor. Seyyid Taha ise suyu kaynağından içmek için dağın tepesine tırmanıyorlar. Bir de ne görsün; Suyun kaynağında Allah'ın (C.C) Resulü (S.A.V). Tüm sular onun mukaddes parmaklarından akmakta... Ve tüm coşku ile suyu asli kaynaktan içer. Seyyid Taha-i Hakkâri'de çocukluğunda büyüklük ve olgunluk halleri görülür, zekâ, istidat, vakar ve heybeti ile herkesin dikkatini çekerek zenginlik, şöhret, makam gibi özelliklerinizden dolayı sizi sevenler, en fazla mezara kadar yanınızda değiller mi; derdi, şehvet ve şöhret denilen amansız düşmanın yolu, servet sarhoşluğundan geçer. Mevlâna, Seyyid Taha'nın yetişmesine, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, kalplerin düşünemediği makamlara erişmesine himmet gösterip yardım etti. İleride zamanın en büyük âlim ve velisi olacak tarzda, ihtimam ve ciddiyetle onu terbiye etti. Pek çok kerametleri vardır. Efendim bu su ve balık nereden geldi, Seyyide hakaret etmenin cezası, Bir daha ihtiyacın varsa ambara değil bize gel, Bir Ermeni, Def ol ya lâin bir diğeri Ambarda un kalmadı ne yapayım v.s. çok kerametleri görülmüştür. 42 yıl içerisinde irşad vazifesi, Mısır Çöllerinden, Kafkas dağlarına kadar her tarafı içine aldı Gönüller yumak yumak onun irşad ipine bağlandı”Günümüzdede irşat vazifesi okullar vasıtasıyla dünyanın dört bir yanına islamın kültürünü yayıyorlar. Seyyid Taha-i Hakkâri'nin, birçok halife atamıştır. Atadığı halifeler vasıtasıyla, ışığını dünyanın her tarafına ulaştırmış gönül sultanlarının ve irfan bireylerinin önemli temsilcilerinden biri olduğunu. Halifeleri Sahra Çölü'nün 40 derece sıcaklığı ve Sibiry'a'nın eksi 50 derece soğukunda özveriyle göstermesi, Allah rızası için yapılan bir hizmettir. halifeleri

diyarın Piri, ebedi sevinç diyarının önderleriydi. Allah-u Teâlâ hazretleri bizleri ve sizleri Seyyid Tahâ-yı Nehri (Radiyah-u anhu) yüzü suyu hürmetine günahlarımızı aff eylesin. Yeni Seyyid Taha hazretleri yetiştirsin. Amin..

Kaynaklar

www.dinimizislam.com › Peygamberler ve âlimler › Silsile-i aliyye büyükleri

(1)Mevlâna Hâlid hazretlerinin el yazısı ile olan mektubun aslı, Bağdat Milli Kütüphanesi, No: 1657’de bulunmaktadır.

Mutassavıf **Seyyid Tâhâ-i Hakkârî**

*Serdarê şêxan şêxê min
Mahî munewer mîrê min
Sed rehmet li ber pîrê min
Sultan û Seyyîd Tahîr e*

*Seyyîd bi fedla ummetê
'Ecem bi xewfa quwwetê
Anîne ser hîdayetê
Sultan û Seyyîd Tahîr e*

**Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında
Yönetmeliğin 5. Maddesinin İkinci Fıkrası Çerçevesinde
Bandrol Taşınması Zorunlu Değildir”**

ISBN 978-605-87029-5-0

9 786058 702950